

Андрей Гуляшки
**ЗЛАТНИЯТ
ВЕК**

АНДРЕЙ ГУЛЯШКИ ЗЛАТНИЯТ ВЕК

chitanka.info

КНИГА ПЪРВА

РАЗКАЗ ПЪРВИ: ХАНКО ОТ СЕЛО ОСЕНЯ

Някогашното щастливо време живееше все още в разказите на по-старите хора. И в песните се споменаваха някои неща, и в обичаите беше останало нещо, та старото време още живееше, макар и като спомен по изтекла вода — била е някога, скачала е от вир на вир, росила е долини и поляни, а сега в руслото ѝ се е източил път, скърцат коли, вятърът вдига прахоляк. Весело е било някога по тази земя, защото пасбищата били общи, на целия род, на общината, и никому не идело на ум, че можело да бъде другояче. И реките — всеки е могъл да хвърля серкме или да залага кош където си ще, на което си иска място. Да кажел някой: „Тази река е моя от тук до тук и рибата, дето е във водата, и тя е само моя“ — щели да го помислят за луд. Горите — и те били общи, потрябват ти дърва — впрягай воловете и карай, сечи и товари! Всекиму се падало по равен дял орница и всяка къща обработвала своите ниви според хората и силата си. Имаш ли отчуван добитък и млади орачи и жътвари — хлябът ще ти стига, дори ще остане. Пък и хората не били ненаситни на земя — нали човек има само две ръце и едно гърло, защо му е повече?

Това били най-щастливите времена. Жените тъчели сукно и шаяци, младият свят гледал добитъка, мъжете обработвали земята, ходели на лов, хвърляли серкмета в сините вирове. Данъците за старейшините и вождовете, за жреците били никакви: по някоя агнешка кожа, крина жито, черпак бяла мас.

И дните не препускали бясно, като подгонени от вълци. Времето стигало — и да се послуша как пее вятърът в гората и как вие зиме из лъките; и птиците как чуруликат; та всичките тия звуци, весели и тревожни, сладки или страшни, да залегнат в мелодиите, които изкусните пръсти на свирачите извиквали от дървените си или глинени инструменти. Времето стигало на невестите, за да гледат как разцъфтяват венчетата на горските цветя и на полските, как се сливат и съчетават цветовете им и какви чудни фигури образуват, та да ги пренесат после на станове си, на гергефите си, да се засмеят по шевиците на ризите и престилките им. Времето стигало за всичко — и

за работа и за любов, и за сватби и за кръщенки. И затова празниците били чести: агнето си имало своя ден през месец май, рибата — през ноември, угоената свиня — в началото на януари. Майските дни били посветени на любовта, тогава ставали годовките, а сватбите — щом лъсвала покрай изворите първата корица синкав лед. Жреците били весели хора, благославяли всяко нещо, което давало плод.

Така живели хората някога и ако трябва да се вярва на песните и на обичаите, които оставили подире си — животът им не бил лош. Радостта често ги спохождала, защото вземали от земята само това, което им трябвало и без което не могли. И защото не вървели срещу природата, а нагаждали живота си според нейните закони.

Повечето селяни от село Осеня вече не живееха със старите представи от едно време, че срещите с доброто са по-чести от срещите с лошото. Много вода беше изтекла от ония щастливи времена, когато всичкият данък, който плащаха обикновените люде, свършваше с една агнешка кожа, кринче жито и черпак бяла мас. Сега, освен старейшините имаше още боляри, жупани, комити, че и княз. На всичките тия големци обикновените люде трябваше да дават кожи, жито, мас, мед, дори и вино. Хановете ги задължиха да гледат бойни коне и сами да си набавят бойно въоръжение: мечове, щитове, копия, секири. След покръстването в Христа надойдоха поповете: за кръщенка взимаха, за сватба взимаха, че и за погребение. Само от годовките не слагаха нищо в дисагите си, защото младите според обичая на дедите вършеха този обред нощем и в горите. И може би затова те не одобряваха този обред, нарекоха го еретически и много настойчиво искаха от старейшините да го забранят. В наше време битка още се водеше, не бяха надделели нито младите, нито поповете, но по всичко личеше, че божите служители ще вземат връх. Забременелите момичета не ги допускаха в черква, не ги причестяваха, не кръщаваха децата им, а когато ги венчаваха с годениците им — наказваха ги с шестмесечен пост, задето са извършили грях — и то преди сватбения обред.

Но взеха да се задават и по-лоши дни: към тегобата по болярските имена се притури и тегобата по епископските, че и по манастирските земи. Някои селяни толкова обедняха, че като нямаха

вече достатъчно земя, която да ги изхранва, преминаха на работа при болярите и манастирите, станаха техни крепостни хора. Но това най-голямо зло още си показваше само пипалата, не беше оплело селата като паяк-кръвосмукач.

И така селяните от село Осеня не живееха вече с предишните си представи, че срещите с доброто са почести от срещите с лошото, но пък като се бяха простили с доволството на по-предишните времена, те никак не приличаха сега на някакви мрачни люде, свели очи към земята, винаги намръщени и сърдити, зли. Напротив, осенчани ходеха изправени, гледаха уверено пред себе си, ако не изглеждаха много весели, не изглеждаха и много тъжни. По нивите им, както и по-рано, ручеха песни, цафари огласяха пасбищата, невестите въртяха чекръците по предишному. Младите тропаха хора всяка вечер след работа, а влюбените, както са правели от паметивека, подпираха плетищата и търсеха по-скритите и стъмнени места. Защото данъците се бяха намножили наистина, но все още не бяха такива, че да подяждат залъка на децата и нощем да пъдят съня от очите, та радостта да се е затирила надалеко по тилилейските гори. Още скиташе радостта по селските улици, спохождаше къщите, макар и да не беше такава накичена и безгрижна, каквато я помнеха по-старите хора. Боляринът беше свой човек, още дядото на дядо му войводствуваше по тия земи, не притискаше осенчани чак толкова, че да го намразят, а попът гледаше през пръсти на езическите обреди, дори се стараеше някак да ги похристиянчи, да ги сближи с християнския календар. Когато преди три години Симеон мина през селото, тоя поп оглавяваше народното шествие и начело с кръста и кадилницата поливаше реката с вино, за да дава повече риба, ръсеше изпръхналия чернозем с китка босилек, натопена със светена вода, за да ражда повече зърно. Едно време, когато Перун беше на небето, тия обреди наричаха „жертвоприношения“, сега, когато в небесата царуваше триединният бог на християните, поповете им измислиха друго име, нарекоха ги „водосвети“ и „молебени“. Но и осенският поп не придиряше твърде, селяните бяха запомнили само един по-тежък случай в свещеническата му дейност — когато отказа да кръсти едно новородено: вместо обичайното печено прасенце родителите се бяха опитали да минат с варена кокошка. А с варена кокошка се заплащаше заупокойната молитва при погребението на стар човек.

Тъй че по времето, за което става дума, крепостничеството още не се беше превърнало в народно нещастие, закрепостените бяха малко, някъде се брояха на пръсти, а в много села изобщо ги нямаше. Времената на всеобщо доволство бяха отминали, помнеха ги само старите хора, но пък и недояждането още не беше почнало да чука по всяка врата. Затова хората не проклинаха управниците си — светски и духовни — с най-лютите клетви, каквито знаеха, а ги кълняха по-кратко, кога със злоба, кога само с кратковременен яд.

Ханко, синът на Данил, дойде до убеждението за изначалния корен на злото по свой път.

Семейството на Данил не беше голямо — двама синове и една дъщеря. По-малкият син загина от отрова на пепелянка, щерката — Василиса, — минала вече годежния обред, чакаше първия сняг, за да застане с жениха си пред олтара на малката осеновска църква.

Данилови не бяха богати, но не бяха и бедни, имаха волове, крава, овци, парче земя, което засяваха с ръж, понякога с пшеница. Живееха в широка къща, направена от пръти и измазана отвънка с кал, покрита с два ката сплъстено сено, клекнала сред обширен двор. Дворът беше засаден с овошки: сливи, ябълки, круши, в заветрената му страна имаше няколко кошера, а най-отпред, току пред пруста, хвърляше дебела и пространна сянка огромен бряст. Данилови имаха тоя бряст за домашно божество, дори някое време след покръстването старият Данил му отдаваше почит и го славеше, като всяка година в деня на плодородието колеше над коренищата му по един виторог овен.

Освен двата вола, с които ореше и возеше дърва от планината, Данил гледаше и два коня — единия боен, за войската, другия — за яздене, с него ходеше зимно време до кошарата си, а лете до пасбището или до Иструм за по-едра риба. Имаше селяни с по два, че и с по три бойни коня, но Данил гледаше един, той служеше при тараните и един му стигаше.

На ръст Данил беше като тоя бряст, дето от век правеше сянка на двора. Як, едър, изправен, носеше чувал с ръж на гърба си като торбичката за хляб и лук. По характер беше спокоен, търпелив, мъчно излизаше от кожата си, но излезеше ли — все едно че реката

преливаше бреговете си след проливен дъжд, помиташе всичко, дори биволите поваляше на колени. На десния си крак имаше белези от бивни на глиган, в честен двубой с мечка-стръвница беше загубил лявото си ухо.

Ханко приличаше на баща си и по ръст, и по характер. От майка си беше взел само очите — тъмносини и дълбоки като оня вир, който правеше осеновската река под селото, казваха, че нямал дъно, тъй като досега никой не беше го докоснал с ръка. Може би и косите бяха на майка му, макар Данил да твърдеше, че на младини и той имал такива меки и къдриви коси.

Когато Ханко навърши двадесет години или приблизително толкова, точната дата на рождението си никой от осенчани не знаеше, освен ако появата му на бял свят не беше съвпаднала с някои от големите празници, та близките му да запомнят деня, в Даниловата къща дойде Матей, военният помощник на старейшината. Пиха медовина, Данилица опече ръжена пита и свари пиле, после Матей повика Ханко, подаде му ръката си, за да я целуне синовно, и като се наслаждаваше на бащиното му вълнение, обяви го за войник на княза. А на Данил му идеше в едно и също време да реве от мъка и да се пука от гордост. Ревеше му се, защото минаваше в запаса, ставаше непълноценен човек, а се гордееше, задето беше отчувал син войник. Сетне Матей каза на Ханко, че бойният кон на баща му става негов боен кон, че бойното оръжие на баща му — бяха го изнесли и положили на сламения одър — става негово оръжие. Матей го предупреди, както се следваше, че макар конят и оръжието да са негови, те са всъщност собственост на княза и че ако нещо се повреди или изчезне, било конят, било оръжието, ще се смята, че е изчезнало или повредено княжеско въоръжение.

— За такива неща законът наказва със смърт! — предупреди го Матей.

Ханко, макар че още не беше служил, знаеше закона, дори децата го знаеха, но слушаше внимателно. С живота си уж той се разпореждаше, а всъщност животът му от тоя час нататък принадлежеше на княза.

След като завърши тази официална част, Данилица закла петела в подножието на огромната брястова корона — вреда нямаше и от едно тайно зачитане на доскорошното божество, — омеси нови погачи, наля

в стомните изстудена медовина. Данил повика съседите, ядоха и пиха, и Ханко с тях, нали беше вече войник, докато месечината се показва над брястовите върхари. В разгара на веселбата пристигна попът. Той благослови софрата, прочете молитва бог да даде здраве и дълъг живот на войника, намести се на стореното му място и заедно с другите яде и пи. А когато си тръгна, бързаше за вечерната служба, повика Данилица настрана и си поиска шест яйца за молитвата, която беше прочел.

— Шест яйца? — Данилица настръхна като квачката си, когато чужд човек посягаше към пухкавите ѝ пиленца.

— Добре — рече попът, — щом ти се струват много, аз ще отбия две, но се боя той отбив да не остане за сметка на чедото ти. Току-виж, че и бог заради скъперничеството ти вземе, та отбие двапетина години от живота на сина ти. Туй може да се случи, защото бог не обича скъперничеството.

Данилица въздъхна. Шест пъти по шест яйца би дала, за да спаси дори само един ден от живота на момчето. Кой знае в какво беше сбъркала, та бог съкрати всичките дни на по-малкия ѝ син. Християнският бог изглеждаше много обидчив, не приличаше на Перун.

И така след един месец повикаха Ханко във войската, на обучение. Изпратиха го весело, накичиха го с цветя, попът плисна подире му чаша вино и го прекръсти, както се отдалечаваше по прашния път. За тази си благословия не поиска нищо, беше развълнуван, само изпи до дъно виното, което беше останало в жълтата кратунка.

Облякоха Ханко в бойно облекло, научиха го да язди в строй, да мята копие, да сече в движение, да стреля с лък по ония, които го преследват, без да спира коня си или да слиза от него. След това въведение в изкуството как да убива и как да се пази от убийство започнаха да го учат на друго изкуство — как с катапултата да убива по десетина души наведнъж, как да смъква зъбери от крепостните стени с помощта на куката и как да ги пробива чрез кюскане с помощта на страшния таран. Той беше схватлив и сръчен, затова началниците не го биеха много, но колкото и да се стараше и да ожесточаваше сърцето си, все му се струваше, че тия учения са една излишна работа, губене на време, че тая наука едва ли някога ще му потрябва — дългият тридесетгодишен Борисов мир беше поотвял

войната от съзнанието на хората. И, обратно, в часове на почивка, а понякога и насън, в душата му все идеха, нижеха се картини, пропити с мирен и тих живот — ту виждаше реката, рибарите покрай вировете, невестите и момичетата, които белеха платно или се къпеха из ракиците; грееше весело слънце, бляскаха рамене, гърди, гълчава и смехове се носеха на възбог. Или се мяркаха пред очите му поляните, кротнали се в междухълмията като шарени черги, зелени, златни и червени. Пасяха стада, звъняха хлопатарии, някой свиреше протяжно на цафара, в синевата кръжете щърк, виеше се и не помахваше с крило. Този безметежен живот беше поне хиляда пъти по-близък на сърцето му, по-обичен от всичките катапулти и тарани, взети наедно, една коситба из лъките повече го привличаше и повече очароваше душата му от който и да било сполучлив пробив на неговия страшен таран.

Но поради силата си и вродената си сръчност той бързо усвояваше военното изкуство и в края на учението беше похвален и награден: дадох му кожен пояс с бронзова закопчалка.

На село го посрещнаха лоши новини. При една сеч в гората дърво беше притиснало баща му — друг на негово място не би се повдигнал от земята, но старият Данил беше успял да се измъкне, отмествайки от гърдите си ствола на една огромна бука. Лежа около месец увит в овчи кожи, сетне се привдигна, проходи, но от предишния човек-канара беше останала само едната четвъртинка; ходеше прегърбен, ръцете му висяха до коленете, изглеждаха чужди. Лишен от силата си, приличаше на сянка, не го биваше за никаква по-сериозна полска работа. Данилица и Василиса, момичето, каквото можаха — направиха го, но половината имот остана необработен, не можах да съберат и фураж за добитъка. По Коледа Данил потърси жито назаем, а в края на февруари продаде кравата, нямаше с какво да я изхрани. Нещастие дойде в лошо време: тъкмо в края на тази година трябваше да стягат Василиса за венчавка.

Но като дълбоко вярваше, че доброто в живота е повече от лошото, Ханко запретна ръкави: сутрин осъмваше на нивата, по пладне косеше ливадите, вечер доеше овцете в кошарата, свряна сред хълмовете, на един час мъжки път до селото. Както и да залягаше, като дойде есента и потъмнялото небе се склопи над равнината и откъм

Иструм запълзяха мъгли, Даниловият хамбар се оказа наполовина празен — какво могат само две ръце дори когато са мечешки по сила. Данилица и Василиса гледаха добитъка, едва смогнаха да окършат боба, да извадят лука от градината и да поначукат гръсти, черги трябваше да се правят, нали идеше сватба.

Дигна се Ханко, та при болярина, той живееше в богатото си и обширно имение близо до Нове. Боляринът Стефан не го допусна в двукатната си къща, а изпрати на двора управителя си Арцо. Тъй и тъй, нещастие ни сполетя, нека да се смили господарят и да не си иска тази година борча, момата ще женим. Арцо го изслуша мълчаливо, върна се при господаря, сетне отново слезе на двора.

— Може — рече, — господарят никому не е извадил душата заради борч, и вашата няма да вземе.

В това време слугите изведоха от конюшната дузина коне като хали, само едни крила дето им липсваха, за да хвъркнат. Други слуги държаха за синджири ловни песове, люти като вълци, в очните им дупки като че ли святкаха живи въглени вместо истински очи.

— Младият болярин ще излиза на лов — рече Арцо, после допълни: — Нали ти казах, че господарят няма да вземе душите ви заради тоя борч! Ха иди си със здраве, но отсега да си знаеш, че дължиш на болярина не двадесет крини жито, а тридесет. Десет крини са заради чакането.

— Нали бяха петнайсет! — каза Ханко и преглътна, някаква буца беше заседнала на гърлото му.

— Били са! — повдигна рамене Арцо и помълча. После разпери ръце: — Ако не можеш ги върна — нищо! Господарят е милостив: ще му поработиш месец преди жътвата и месец след жътвата, и туйто! Няма да ви извади душите я!

Докато приказваха, ловната дружина се източи шумно през двора. Червени и сини пелерини, жълти ботуши, шапки, накичени с цветни пера — главата на Ханко се замая. Пък и сбруята на конете блестеше като сребърна, толкова разкош, събран на едно място, той виждаше за пръв път. Както гледаше опулен, тия тридесет крини жито не излизаха от ума му, конете като че ли газеха по една пътека, засипана със златно зърно, дочу над главата си звънлив смях, хладният ветрец разклащаше една дузина медни камбанки. Повдигна глава — от

чардака се беше надвесила русокоса девойка, косите ѝ бяха златни, къдрави, както се смееше — устицата ѝ приличаха на разцъфнал мак.

— Чичо Арцо — рече девойката, — това човек ли е, или мечка? — Тя кимна с глава към Ханко. — Ако е човек, накарай го да поиграе като мечка! Ама да ръмжи!

Конете бяха се изнизали през широката порта, кучетата джавкаха отгатак високия дувар, който ограждаше двора.

— Това е Теофана, малката щерка на господаря! — рече Арцо. — Искан да ѝ поиграеш като мечка.

Момичето изглеждаше нетърпеливо:

— Хайде бе, ще ти дам една сребърна пара!

— Пък защо да не поиграеш! — рече Арцо.

Ханко повдигна глава. Къде беше виждал такава златна коса? И се досети — по иконите, в църквата. Богородица имаше такава златна коса. А устните — чак сега му дойде на ум, че ги беше виждал вече, и не един път — малко ли макове беше гледал по ливадите, из лъките!

Той нахлупи калпака си, беше овнешки, рунтав, помръдна с рамо и бавно тръгна към разворената порта. Дори не се поклони на Арцо, а трябваше да го стори, човекът се беше застъпил за него.

Подире му плисна смехът на момичето. Звънтеше, вятърът разклащаше медни камбанки. Когато излезе на улицата, пазачът му кимна приятелски и някак насърчително. Като че ли тридесет крини зърно бяха една шега. Тридесет крини — това беше всичкото, което можеше да даде целият му бащин имот. И при условие че годината ще е добра, благодатна, както казваше осенянският поп.

Не забеляза кога излезе от крепостта, кога прекоси полето и премина през първата верига хълмове. Навлезе в рядка горица от габър и акации, мекият път беше покрит с пожълтjала шума. През оголените и одрипавели клонища надничаше потъмняло небе. Навремени заек ще пресече пътя, някой ще се спре, ще се изправи на задните си крака и внимателно ще се заглежда. После ще свие уши и ще заклефуца към ниските храсти. Захвана да ръми тих, почти невидим дъждец.

Беше започнало да притъмнява, когато наближи последния хълм, който криеше селото от северните простори на равнината. Тука пътят се спущаше към реката, а сетне вървеше успоредно с нея, срещу течението ѝ, по левия бряг, сред хрусталаци и прогнил върбалак. Като наближи големия вир, до чието дъно още никой не беше се докосвал,

стори му се, че някаква жена седи на брега, току над водата. Не беше страхлив, но сърцето му трепна, още бяха живи хората, които разправяха, че тъдява живяла русалка, в ония времена, когато царувал бог Перун. Колкото изглеждала хубава, толкова била зла, мернел ли се пред очите ѝ хубавеляк мъж, упойвала го с хубостта си, сетне го заплитала с коси и се потапяла с него във вира. Кой знае, може да е същата русалка, за речните богини годините нямат значение, все си остават млади.

Като го досрамя да бяга, пък и любопитството го глождеше, Ханко бръкна в кожения си пояс, където беше двуострият му нож, можеше да потрябва, и с мравки по гърба си започна бавно да се приближава. Кой знае как в тоя миг невидимият дъждец се усили, взе истински да ръми.

Жената седеше по предишному, неподвижна, свряла лице в шепите си, приличаше на вкаменена. „Съвсем по нашенски облечена!“ — помисли Ханко и пое дълбоко въздух. Трябваше да каже нещо, но не му идеше нищо на ум. Беше тихо, чуваше се само клокоченето на реката край брега. „Ако се опита да ме увие в косите си — помисли отново Ханко, — ще режа с ножа, пък каквото ще, да става!“

Тъкмо в тоя миг жената отпусна ръцете си и извърна глава. Ханко се сепна, отстъпи крачка назад, някаква невидима сила го беше блъснала по гърдите, едва остана изправен на краката си. Русалката беше взела образа на хубавицата Девора, щерка на бившия осенянски старейшина, и втренчено го гледаше в очите. „Гледай ти каква измама! — рече си Ханко на ум и облиза устните си. — Престорила се на Девора!“

— Ханко, какво си ме зяпнал такъв, като че ли ме виждаш за пръв път! — проговори жената тихо, гласът ѝ беше изпълнен с упрек и горчивина.

Дъждецът мокреше клепките ѝ, тя примига с очи.

„Като истински човек“ — помисли Ханко.

Той се прокашля, за да види дали беше останал глас в гърлото му, и попита:

— Защо си взела образа на Девора? Или си мислиш, че така полесно ще ме измамиш?

— Ханко, какви ги бръщолевииш! — усмихна се тъжно жената. — Да не би да се връщаш пиян от града?

— Ами — каза Ханко, — отде-какъде!

— Тогава защо не си вървиш по пътя? Какво си застанал като мечище насреща ми? Нито съм те викала, нито ми трябваш!

„Може пък наистина да е Девора — мислеше трескаво Ханко, — но пък ако е Девора, какво ще търси по това никакво време покрай реката, и то точно на това място, при най-дълбокия вир!“

— Значи, казваш, че си истинската Девора — рече Ханко. — Добре, ама истинската Девора да не е пощуряла, та се е затирила по никое време из тия опасни места самичка?

— Ти си пощурял! — каза Девора. Тя помълча някое време, после махна с ръка: — Хайде, върви си!

— Как тъй ще си вървя? — Ханко повдигна рамене. Сега вече с куки да го дърпаха, пак нямаше да си тръгне. — Я ми кажи, за какво си дошла тук и кого чакаш?

— Като ме питаш, ще ти кажа! — Девора въздъхна и пак помълча. Както седеше свита на земята, с мокри коси и рамене, приличаше на прогонено куче. — Дошла съм да се давя — рече тя изведнъж и захлипа. Сетне се поуспокои и допълни: — Но ме достраша. Гледам водата и като че ли не ми достигат сили. Като се стъмни съвсем, непременно ще скоча. Тогава водата няма да се вижда.

— Тъй — рече Ханко.

Той постоя, па току сви колене и седна до нея. Жалост сви сърцето му, натисна го като камък. Девориният годеник нито се появяваше, нито го знаеше някой: баща й, старейшината, от туй се поболя и без време склопи очи. Всички в Осеня знаеха, че е бременна, време беше да се венчава, а годеника все го нямаше, не идеше, нито той се откриваше, нито пък тя казваше кой е. Ако го знаеха, с катран щяха да го мажат и с въжета щяха да го бият. Такова нещо в Осеня не беше се случвало досега!

— Ама пък и ти си една! — каза Ханко. — Защо не кажеш кой е, че аз да му извия врата, ей тъй! — И той показа как. — А мълчиш!

— Като сам не иска да прати вест, да се обади, аз ли ще го търся! — Тя скри лице в шепите си и заклати глава.

— Разбойник! — каза Ханко.

— Разбойник ли? — Тя отпусна ръце и на Ханко се стори, че по устните й се плъзна някаква чудна усмивка. И кой знае защо отново си спомни онази икона от църквата, Богородицата. Но тази икона

мигновено избледня и се стопи, в святкащата ѝ рамка като че ли се открие образът на Теофана, малката дъщеря на болярина Стефан, наоколо зазвъняха пак ония медни камбанки.

— Такъв, дете не спазва обичая на дедите, е по-лош от разбойник! — каза Ханко.

Сега и образът на Теофана избледня, и камбанките престанаха да звънят. Здрачът се сгъстяваше, идеше тъмна нощ. Дъждът се усили, капките шумоляха в безлистния храсталак.

— Попът ме предупреди — каза Девора, — че ако до една седмица не се венчая, щял да поиска от новия старейшина да ме изгонят от селото. Къде ще ида и кой ще ме прибере? Кому съм притрябвала с тоя корем? Реката ще ме прибере. При русалката ще ида. Тя ще ми е вече майка и сестра.

— Ех, престани! — Ханко удари с юмрук по земята. Жалостта, дете налягаше сърцето му, започна да се изкачва към гърлото, на очите му залютя. Девора беше комай най-хубавото момиче в Осеня, а каква съдба! И тоя поп!

— Ханко — каза Девора, — направи ми едно последно добро, иди си по-скоро. Ето, вече настава тъмнина и реката не се вижда, сега няма да ми е трудно. Ще се свлека полекичка по нанадолнището, а останалото е лесно.

— Хм — каза Ханко и замълча.

— Ханко — продължи Девора, — вземи това кръстче с верижката и го имай спомен от мене. Ако някога идеш на война, окачи го на гърдите си, но отгоре, върху дрехите, за да се вижда. Това кръстче непременно ще ти донесе добро.

Той усети малкия предмет върху огромната си длан, попритисна го с пръсти — студенееше, а като че ли го пареше право по сърцето.

— Хм — каза отново Ханко и се послуша. Девора тихо плачеше. Трябваше да си върви, защото в къщи го чакаха. Какво ще каже на стария? Трийсет крини или два месеца робуване. А щяха да го карат да им играе и като мечка. Пое издълбоко въздух, сякаш щеше да се гмурка в реката — колко мъка имало по тоя свят!

— Хайде, Ханко, върви си! — шепнеше Девора. Тя беше престанала да плаче.

Да си върви! Е, добре, но не можеше да стане — на краката му сякаш бяха окачени топузи и вериги, с каквито оковаваха избягалите

роби и конекрадците. Човек не отминава току-тъй едно куче, дето бере душа — ще се поспре, ще го побутне с тояга; а тука до него хлипаше жена, напираше да се дави и не беше някоя другоселка, знаеше я от дете, от подявка беше израснала пред очите му. Ще тръгне по пътя си, а тя ще се свлече по нанадолнището и ще цамбурне в тоя бездънен вир; той ще върви по пътя си, пък русалките в това време ще я теглят в подмолите; на русалките им е лесно, защото са свикнали с водата, а тя ще се дави и ще гърчи ръце. Как тъй ще върви по пътя си, като ще знае какво става подире му, как ще прекрачи прага на къщата си, как ще седне на софрата и с какви очи ще погледне баща си? Софрата им сега не е бог знае колко сита, но е широка, добър е господ, за един човек винаги може да се намери място. Като помисли така, Ханко усети една топла вълна да се разлива отгоре му, медните камбанки запяха повесело — така биеха на големите празници, — в тъглчетата на очите му като че ли припариха въглени, но не болеше, това беше добър огън.

— Я слушай — рече й Ханко, — ставай да си ходим заедно!

— Това няма да го бъде! — отвърна Девора. — Аз вече нямам дом.

— Нищо — каза Ханко, — ще живееш в моя дом.

— Ти чуваш ли се какво приказваш? — Девора се наведе към него. — Къде прибират такива? Дори робиня да съм, пак ще ме изхвърлят! Нали тъй ми рече и попът — ще те изгоним от селото за назидание на другите! Хайде, върви си!

— Ще дойдеш у дома, а пък тия дни ще направим сватбата — каза Ханко. Стана му изведнъж весело, по цялото му тяло като да се разля една топла вълна. „Мъката си е мъка, но в живота все пак има и добро!“ — помисли той или го почувствува, но в края на краищата беше все едно, онази чудна, топла вълна продължаваше да го залива.

Сега Девора заплака, но някак по-силно, почти е глас.

— Върви си — прошепна най-сетне. — Аз не искам детето ми да няма баща. Не искам и хората да знаят, че детето ми няма баща.

— Ех, че си глупава! — каза Ханко. — Ами аз защо съм? Нали ще кажа на попа и на цялото село — ето, аз съм бащата! Като си бях дошъл в отпуск, през месец май, ето, сгодихме се, и туйто!

Девора дълго мълча.

— Това от милост ли го правиш? — попита тя.

— От обич — каза Ханко и кой знае защо стори му се, че не лъже.

— И ще попиташ ли някога кой е бащата?

— Защо ще питам? — каза Ханко. — Нали детето ще е мое?

Дълго мълчаха. Дъждът ту отслабваше, ту се усилваше, чукаше по голите клони на върбите, шепнеше в храстите. Реката въздишаше тежко в краката им.

После Ханко се изправи, дойде до Девора, сложи ръцете си под мишниците ѝ, повдигна я леко, като дете. Тя не се противеше. Пътят беше станал хлъзгав от дъжда, та трябваше да я прегърне, за да не падне. Скоро усетиха дима на запалените огнища. Светлинки не се виждаха, защото крайните къщи бяха по-сиромашки, нямаха прозорци.

По Никулден, тъкмо беше паднал големият сняг, старият Данил дигна две тежки сватби: в един и същи ден женеше син и дъщеря. Осенянският поп ликуваше най-вече заради Девора, нали беше я заплашил, че ще я изгони от селото, ако се не омъжи навреме. Той благославяше, кръстеше, поучаваше, размахваше кадилницата наляво-надясно и от време на време току завирате пръсти в брадата си. А брадата му беше някак си изведнъж странно оредяла. На мястото на белите фъндъци лъщеше червеникава кожа. Завираше пръсти в брадата си и както се молеше богу, поглеждаше накриво Даниловия син. А Ханко се усмихваше самодоволно и клатеше многозначително глава. Но каквато и история да се беше разиграла помежду им, когато сложиха трапезата, те седнаха един до друг, наливаха си взаимно вино и медовина, пиха и пяха черковни и светски песни, прилични и неприлични, докато пропяха втори петли.

Към средата на месец януари Девора роди син — зеленоок, с някакви учудващи златни искрици около зениците. Такива очи нямаше нито в Даниловия род, нито в рода на Девора. Но нали са неведоми пътищата божи, по които върви сляпото човешко племе — хората се почудиха ден, два, па магнаха с ръце — какви ли чудесии не стават на тоя свят! Същото се случи и когато му избраха име: Симеон! В Осеня нямаше Симеоновци, че и по съседните села. Но Девора беше непреклонна, а Ханко повдигаше рамене — каквото каже майката, туй ще е!

— Че аз, чедо, не съм ли майка? — гледаше го натъжено Данилица.

Ханко грабна вития си лък, сложи в колчана няколко стрели, нарами секирата и излезе на лов. Когато се завърна след няколко дена с две вълчи кожи, никой вече не отваряше дума за странното име. Едната кожа Ханко даде на баща си, да грее болния си кръст, като лежи отгоре ѝ, а другата сложи в краката на Девора. С това и свършиха странните неща в живота, а после всичко потече постарому, както си е било.

Тридесетте крини жито Даниловци не успяха да върнат, защото всичкото, което събраха от земята, не правеше толкова. Боляринът, като свой човек, не ги притисна, а прибра коня им. Сетне, когато започна гроздоберът, Ханко и Девора поработиха две седмици при него, пълнеха кошове и ги носеха на гръб до прашния път, където чакаха колите.

На следващото лято боляринът отново си поиска своите тридесет крини.

— Нали ви дадох коня? — озъби се Ханко.

— Ако не беше конят — рече Арцо, — крините щяха да са вече не трийсет, а петдесет!

— Ами това, дето с Девора работихме две седмици по лозята, и то ли е нищо?

— Какъв си глупав! — засмя се Арцо. — Колкото си голям, толкова си и глупав! Пък работата е съвсем проста: с коня вие заплатихте лихвите за миналата година, а с двете седмици, дето поработихте из лозята — лихвите за тая година. Разбра ли?

Ханко не разбираше нищо. Само усещаше, че главата му се върти и че едно ужасно желание напираше в ръцете му — да прасне тоя човек по мутрата, че вече никога да не проговори!

— Аз знам едно — рече Ханко, — че баща ми е взел от болярина петнайсет крини жито. Конят, дето му дадохме, и тия две седмици, дето работихме с Девора по лозята — това прави дори повече от трийсет крини. Да речем, че той си задържа петнайсет крини заради чакането. Добре. Петнайсет крини дълг и петнайсет крини заради чакането — това прави трийсет. Ние изплатихме тия трийсет крини с коня и с работата ми по лозята. Край. А ти казваш, че още сме в дълг пред болярина с трийсет крини. Как тъй?

— Слушай — рече му Арцо и намръщи вежди, — твоята сметка е глупава и никаква. Но аз ще ти кажа едно: или връщай борча навреме, или боляринът ще излезе от търпение и ще ги вземе нивата, докато изброиш до три.

Така каза Арцо и му обърна гръб.

Мина не мина някое време, и един ден старейшината рече на Ханко:

— Върви в Нове, вика те копанът Смоляк.

Като отиде в Нове, копанът Смоляк му каза:

— Сега какво да те правя, Ханко? Ти дължиш на болярина Стефан трийсет крини жито. Трийсет крини са били до това лято, а сега са повече. Да речем, че са станали четиридесет. Задето си отказал да ги върнеш, трябва да ти наложа глоба, да речем — десет крини. Всичко ще станат петдесет крини. Толкова ли прави?

Ханко повдигна рамене. Ако му беше казал „сто крини“, пак щеше да повдигне рамене.

— Жал ми е за тебе — рече Смоляк. Той поглади червеникавата си брада и въздъхна: — Добър войник си, за това ми е жал.

Ханко помърда с пръсти и се огледа. Виждаше се през големия прозорец реката, равният ѝ гръб проблясваше като люспестото туловище на някакъв гигантски змей. Диви гъски летяха над разлива и на Ханко се стори, че чува многогласното крякане на ятото.

— Тази работа не отива на добре — каза Смоляк. — Селянин, който не може да се издължи на господаря си, става негов крепостен човек. И жена му, и децата му, и те стават негови крепостни хора.

— Тази няма да я бъде — каза Ханко.

— Ще я бъде, ще я бъде! — позасмя се Смоляк и кой знае защо някак злобливо. А нямаше причини да се озлобява, тъй като Ханко не дължеше поне на него нито зрънце. — Ще я бъде, иначе ще изпукате от глад. Ето, аз ще дам на Стефана нивата ти заради това жито, което му дължиш. Ти ще останеш без земя. Къде ще сееш, какво ще ядеш? Или си мислиш, че някой ще те храни даром? Крепостничеството е зло, момчето ми, но е по-малко зло от това да си един обезземлен слуга. Слугата е като роба, живее само от милостта на господаря.

Ханко мълчеше, изведнъж беше загубил желание да приказва. Струваше му се, че е попаднал в някоя от ония примки, които залагат за вълци. Колко повече звярът се дърпа, толкова повече въжетото се

затяга около шията му. По-добре беше да гледа гъските през прозореца. Но и те бяха се загубили нанякъде, дори тракането им не се чуваше вече. Само люспестият гръб проблясваше и над целия свят като че ли беше легнала някаква ужасна тишина. Само Ханко стърчи сред тоя самотен свят и слуша как кръвта блъска в слепите му очи.

— Ама и ти си едно магаре — ядоса се изведнъж Смоляк, — как така се остави да те оплетат?

— Знам ли? — каза Ханко и отново повдигна рамене. Можеше да каже как, но какъв смисъл имаше да разправя.

Смоляк беше едър, як мъж, червендалест, с изпъкнали и някак винаги учудени от нещо очи. И сега изглеждаше да се чуди, но беше недоволен, сумтеше, мляскаше с дебелиите си устни, личеше си, че се бори с някаква своя мисъл — тя го надвива, а той не иска лесно да ѝ се даде.

— Гръм да те порази! — изрева той и удари с юмрук по масата. — Вълци да те ядат! С този твой ум ти си за никъде, но аз ще ти дам възможност тоя път да спасиш кожата си, да я отървеш, пък догодина да си трошиш главата, както знаеш! И само защото си добър войник, и защото баща ти е бил също добър войник. Сега слушай! Ще отделиш от стадото си един овен и шест овци и ще ги проводиш на Стефана. Пък аз, от своя страна, ще наредя да те извикат във войската — да послужиш някой и други месец, туй е запас, ние събираме старите войници от време на време, да не забравят как се хвърля копие и как се върти меч. Защото има такъв закон: който е извикан в запас, макар и за малко време, той една година е под закрилата на княза, никой не може да му продава имота заради дългове, нито да го прави крепостен, него и децата му. Ето, това е едно спасение за тебе. А догодина — Смоляк разпели ръце — бог да ти е на помощ! Ха сега си върви!

Мина седмица, Ханко тъкмо беше насякъл дърва за през зимата, вятърът от североизток гонеше черни космати облаци над Иструм, дойде човек от Нове и му събщи да тръгва веднага на път. Сви се сърцето на Ханко, не беше като някога, когато го изпращаха с цветя и песни, а сам той се надуваше — ето, отивам войник! Тогава нямаше грижи, а службата го мамеше, току вадеше бащиния си меч от ножницата и сечеше въздуха, изгаряше от нетърпение да скочи върху гърба на врания си жребец. А сега оставяше в къщи болен баща и немощна майка. Само Девора имаше здрави ръце. Но стигаха ли тия

две ръце за воловете и овцете, да им рине и слага храна, за къщната работа — да меси и да напая подници, да гледа дете и да прави пъртина в снега? Стягаше коня си, а ръцете му тежаха, като да не бяха негови.

Девора пък, тя извади от горещата пепел две турти, избърса ги с гъше перо, едната даде нему, другата — на човека, дете беше дошъл да го вика. И като го гледаше такъв умърлушен, засмя се и като че ли слънчице грейна наоколо ѝ. Дори му помогна да си запаше бойния пояс, неговите огромни пръсти си бяха непохватни, а сега съвсем ги не биваше за нищо. Оня, дете беше дошъл да го вика, като гледаше как се помайва, не можа да се не засмее:

— Какъв медун си бе, брате, вол утрепваш с тая пестница, а колана си не можеш да стегнеш като хората!

После, грабнала сина си, Девора го изпроводи чак докрай село. Когато стигнаха онова място, където пътят завиваше рязко на север, Ханко се обърна — мило му махаше с ръчичката си за сбогом малкото; разбира се, Девора му помагаше.

— Юначага син имаш! — каза му човекът от Нове.

Ханко тъжно се усмихна.

Притъмня, от навъсеното небе полъхна студенина, заваля тих, есенен дъжд.

По Коледа копанът Смоляк разпусна запасняците. Дебел сняг беше покрил Осеня, къщиците като че ли бяха изчезнали под белия саван, само камбанарията на църквата стърчеше, зъзнеше и стенеше, когато северният вятър надуваше вълчата си зурла. Където бяха заклали свиня, имаше веселие до късна вечер — младите седенкуваха, по-старите пиеха вино и се надпреварваха да разправят ловни преживелици, а най-старите си спомняха добрите някогашни времена и въздишаха. У Ханкови не беше шумно, не бяха клали свиня. Старият отиваше зле, Данилица тъчеше черги, очите ѝ от плач ли, от умора ли бяха все зачервени, а Ханко беше повечето време на лов; ще донесе заек, Девора ще запретне ръкави да готви, а той ще опъне кожичката — като се съберат много кожички, старата Данилица ще скрои и ще ушие за малкия кожухче.

Така течаха дните в Ханковата къща — ни весело, ни тъжно.

Вечер всички си лягаха рано, да не хабят борината. Старите — до огнището, младите — в техния ъгъл, заграден със стеничка от

върбови пръти, затулен с кълчищни черги. Ханко бързо захъркваше, а Девора дълго се вираше в тъмнината, сънят все бягаше от очите ѝ. Понякога по бузите ѝ се търкулваха сълзи, тя не ги бършеше — някаква ледена буца се топеше в гърдите и, от нея идеха сълзите.

Така дните течаха безметежно, в труд, в грижи или в кротко веселие. По Гергьовден земята и водите пак бяха поливани с вино, а младите отпразнуваха любовния си празник, както бяха правили всяка година. Попът се замисли, изпадна в душевен кръстопът, чудеше се накъде да хване — да анатемосва ли годещарите, или да събира такса за всеки еретически годещ. Ходи чак до Червен, при епископа, за съвет. Червенският епископ, комуто до гуша беше дошло от своеволията на облагодетелствуваните червенски майстори, вдигна безпомощно ръце. Той се помоли богу, после каза на попа:

— Какво да те посъветвам, брате? При мене е по-лошо. Каквото правят твоите млади енориаши в един определен ден, тука го вършат по всяко време, както е било в най-мрачните езически времена. Как да им излезем наглава, и аз не знам. И с отлъчване ги заплашвах, и с анатема, и с пост ги наказвах — нищо, карат си тъй, както са живели някога дедите им, както са живели дори прадедите им в ония далечни времена, когато хората са се кланяли на какви ли не разгулни богове. Но като искаш съвет, аз бих ти казал така: затваряй си очите и се прави, че нищо не забелязваш. Но като дойде време за кръщаване и венчавка — взимай им за наказание двойна такса, че дори и тройна, налагай им дълготраен пост и причестяване, с една дума — наказвай, за да осъзнават постепенно, че са съгрешили спрямо бога и неговите закони и че без изкупление бог няма да им прости.

Тази година суша налегна земята, суховеите помитаха облаците от небето, тревата пожълтя, класовете едва се изправиха на лакът височина. Реката прибра водата си, от двете ѝ страни като оголени ребра лъсна каменистото ѝ дъно, замириса на жабуняк. Срещнеха ли попа, осенчани го изглеждаха накриво:

— Ти да не си ливнал вода в онуй вино, дето ти го дадохме за молебена? Та заради твоя грях да страдаме всички?

— Страдате заради собствените си грехове — клатеше глава попът. — Заради пустите си езически обичаи! На ви сега годещарски празници, вместо хляб ще гризете опинци!

— То и опинци няма да има! — въздишаха осенчани. — С какво ще изхраним свинете?

Хората отиваха на жътва като на погребение. Никъде в пламналото от жегата поле не заруча песен, не се чу момински смях. Ханкови с мъка събраха десет крини — нямаше да им стигне до средата на есента, — а дължаха на болярина Стефан трийсет!

Девора скланяше очи към среднощ, а понякога осъмваше будна. Към обидата, която тровеше сърцето ѝ, нали се чувствуваше отмината и забравена — тя не беше се залъгвала, че той ще я вземе за жена, но можеше все пак с някаква вест, с някакво внимание да я спомни и почете! — към обидата се притуряше и угризението на съвестта ѝ — беше объркала живота на Ханко, беше го умъчила. Сега той страдаше заради нея; заради нея, никаквицата, боляринът Стефан щеше да го вземе за роб!

А след обидата и угризението крачеше страхът, косматото чудовище, ококорено, с безброй отровни пипала като змии. „Боже милостиви — шепнеха беззвучно устните ѝ, — нима неговият син ще стане роб?“ Стискаме клепки и усещаше в ъгълчетата на очите си живи въглени: „Боже милостиви, нима ще оставиш синът му да стане роб!“

Но и Ханко не заспиваше през тия душни нощи. Правеше се на заспал и се вслушваше в дишането на Девора: не спи!

— Защо не спиш, Девора?

Тя се сепваше като настъпена:

— Не ми се спи.

Ханко се досещаше защо не иде сънят на очите ѝ, но не знаеше какво да ѝ каже, не можеше да измисли думи, с които да я утеши.

— Ханко — попита Девора, но не смееше да извърне глава към него, — наесен ли ще станем крепостни на болярина?

— Ако не му върнем житото, наесен — отговори и Ханко. И той не смееше да извърне главата си към нея.

— Ами ако му се помолим?

— Защо ще му се моля?

Девора мълчеше. „Заради малкия!“ Но нали Ханко не му беше истинският баща?

— Ще му дадем нивата! — каза Ханко. — По-добре без земя, отколкото роби! Ти какво мислиш?

Тя не каза нищо. Усети ръката му до своята и силно я стисна.

Ноцта беше тиха и топла. Свиреха щурци, люлееха с песента си целия свят.

Но нещата се развиха по-другояче. И кой ли от осенчани можеше да предполага, че ще се развият тъкмо така! Нито на старейшината, нито на попа би им дошло на ум.

Една сутрин, тъкмо беше започнало да се развиделява, от Нове пристигнаха двама вестители. Конете им бяха плувнали в пот. Намериха попа, затириха го гологлав към църквата и на часа го накараха да удари камбаната. Ама да я удари не като на празник, а както се бие при пожар. Хукнаха осенчани към църквата кой както свари, гологлави, боси, някои само по риза.

— Какво става бе, дядо попе?

Не личеше някъде да има пожар.

Тогава ония, както си седяха на конете, им обясниха. Всички, които бяха отслужили военната си служба през последните пет години, да грабват оръжието си, да оседлават бойните си коне и на изгрев-слънце да са в Нове, по частите си. Оттам начело с копана Смоляк ще се спуснат за Преслав, столнината, където ще се явят на преглед пред самия княз. Добре да си разчитат времето, защото заповедта е бойна, който закъснее или се покаже на прегледа с разни недостатъци в оръжието или в сбруята на коня си, ще бъде наказан според военния закон. Така казаха пратениците на копана, после обърнаха конете си и препуснаха за съседното село — то беше на един час път от Осеня.

Осенчани се спогледаха, помълчаха — работата миришеше май на война.

— Бе, дядо попе, ти какво сънува нощеска?

— Сънувах една голяма ламя — рече дядо поп. — Зинала срещу кръста — аха да го глътне.

— Срещу кръста, казваш? Значи, не ще да са ромеите. Ромеите са християни. Ще вървим срещу езичници. Езичниците са врагове на кръста.

— Знам ли? — разпери ръце попът. — Като си мисля сега за тази ламя, все ми се чини, че тя имаше на главата си нещо като кръст. Един такъв белег, като кръст.

— Е, ако е имала кръст на главата си, значи, ромеите ще са! Ще вървим срещу ромеите. Аз от баща си знам, че те отдавна ни имат око.

— И аз съм слушал за това, но си мисля, че те сега за друго са ни сърдити. Имат ни зъб, задето изгонихме поповете им. Затуй ще е тая война.

Хората не изглеждаха нито въодушевени, нито умърлушени. Разговаряха, искаха да си изяснят истината. Като ще вървят на война, да знаят за какво.

А у Ханкови настъпи голяма неразбория. Старият береше душа още от снощи, всяка минута го чакаха да свърши. Данилица беше запалила свещ до главата му, месеше пита за заупокойката, вареше жито в едно гърненце, та след като заровят мъртвеца, да даде всекиму по лъжица — както е приятно туй жито, подсладено с мед, така да е приятен животът на покойника на оня свят!

Старият Данил ту идеше в съзнание, ту отново потъваше в някакви шумящи мъглявини. През малкото минути, когато дохождаше на себе си, макар и вцепенен, усещаше свещта, която мъждукаше над главата му, си мислеше дали ще стигне, ако, не дай си боже, смъртта се позабави. Друга свещ нямаха, а да купуват нова от църквата не биваше, струваше два чифта яйца. Знаеше какво къкри в гърненцето и го беше яд, старата можеше да спасри туй жито за малкия, ще дойде Коледа, да го зарадва. Едно време, когато човек умираше, не варяха жито, а колежа петел, ако е мъж, или бъркаха прясна медовина, ако е жена. С кръвта на петела мажеха челото на смъртника, а с медовината — устните на умиращата. Кръвта на петела ободряваше мъжа в последния му час, а сладостта на медовината напомняше най-сладкия час от живота на жената, като си тръгва, да го усеща как сладни на устните ѝ, с тоя спомен да запраши за вечността. Хубави бяха обичаите едно време, откъде се взеха сега тия свещи и туй жито.

После някакви завеси се спущаха пред очите му, мъгли припадаха, реката прииждаше, потъваше в някаква бездънна яма, а една искрица току светваше в паметта му — трябваше да каже нещо важно на Ханко, много важно, а ето че нямаше време, тази громоляща тъмнина е сигурно смъртта.

Когато часът наистина наближи, той не мислеше вече нито за свещта, нито за житото, нито за някогашните добри обичаи. Той изобщо нищо не мислеше, само чувствуваше някаква горчива мъка, една пареща тъга, каквато никога не беше изпитвал. Като че беше в силите си, изведнъж му беше олекнало и едно поле се разтваряше пред очите му, край нямаше. Вървеше из това поле, а пред него подскачаше ловното му куче, дългоухо, пъстро като рис. И ето че нещо подмами кучето и то се стрелна напред, изгуби се, само тревата, дето се разтваряше над него, показваше посоката, която беше взело. Сетне тревата се успокои, изправи се, като че никакво куче не беше профучало през нея. Изчезнал беше дългоухият пес, сякаш никога не е бил.

— Безмер!

Нямаше никакъв Безмер.

И тогава изплава тая тъга в гърдите му. Пареше като нажежено желязо. Нито Данилица, с която беше прекарал целия си живот, нито Ханко, нито Девора, нито внучето си — никого не спомни в последната си минута, но се сети за пъструписания си пес. И му домъчня толкова, че от болка изпъшка. И свърши.

И старата, и Девора, че по едно време надникна и старейшината — всички съветваха Ханко да тръгне незабавно за Нове, да не се бави, все едно, и да стои, и да не стои до постелята на баща си, смъртта си знаеше работата, нямаше да го пита. Напомняха му закона, военният закон не знаеше милост, не признаваше ни баща, ни майка. Но Ханко упорствуваше, някаква муха му беше бръмнала в главата, че трябва непременно да склопи очите на стария и че това друг не трябва да прави, а само той. Кой знае, може би пък му беше чоглаво да остави жените самички в такъв труден час. Тъй или иначе, но когато понесоха стария за гробищата, слънцето беше отскочило вече височко на небето.

Може би щеше да остане и за опелото, но попът го изгони. Забравил беше онова скубане на брадата заради Девора и направо му рече, че няма да опее мъртвия, ако тутакси не се пръждоса по своя си път. И така слънцето прежуряше вече, когато Ханко излезе на пътя, който водеше за Нове.

Тука той спря коня си и помисли някое време да препусне ли за Нове, или да тръгне направо за Преслав. Според сметката, която направи, войската на копана Смоляк беше отдавна оставила зад гърба си новечките краища, нали всички бяха на коне, пешаци нямаше, отредите гонеха Преслав. Ако и той гони пътя, както трябва, дори малко по-припряно, конят беше събирал сили цяла година, ще настигне своите, преди слънцето да се е обърнало на запад, тъкмо по време на големия обяд. Така помисли и веднага зацепи през равнината на югоизток, за да хване пътя, който водеше за Преслав.

Но нали сметките не излизат винаги такива, каквито ги кроим и както ни се иска? Защото, ако сме господари на онова, което вече си е отишло — него никой не може да го изменя, — какви господари сме на времето, което иде срещу нас? Ето, преславският път вече се белееше пред очите на Ханко, още едно лозе да заобиколи и ще стъпи на него, а до ушите му достига врява: пицят жени. По му беше леко да слуша вълчи вой, отколкото писъци на жени! Завият ли, под сърцето му избухваха живи пламъци. За това, без да му мисли много, той подкара коня си към онова място, откъдето идеше врявата — то и не беше бог знае колко далече, на хвърлей камък от прашния път.

Няколко жени се суетяха и подтичваха нагоре-надолу, а една пицеше и си скубеше косите. Тия, дете подтичваха, като го видяха, се втурнаха насреща му, уловиха се за стремената и всички наведнъж заприказваха възбудено. Не можеше да се разбере за какво става дума и в какво се състои работата. Само една дума изскачаше по-ясно над разбърканата купчина от приказки: змия. „Гледай ти — помисли си Ханко, — сигурно змия е ухапала онази, дете пици най-много.“

Но като дойде на самото място, видя да седи на земята момиченце, нямаше повече от десетина години, само по ризка, слабичко и с големи очи, жълто като восък. Когато Ханко скочи от коня и се изправи над него, то повдигна главата си и го погледна с очи, потъмнели от нямо страдание и ужас.

— Клъцна го пепелянка! — обясни една от жените.

Тази, която пицеше, изведнъж утихна, само повтаряше на пресекулки: „Мамо, майчице!“ — и въртеше глава.

— Е, стига! — каза Ханко. Главата му се беше завъртяла от тоя плач. — Кога стана това?

— Сегинка, сегинка! — отвърнаха в хор жените. — Тъкмо що се беше задал откъм горното лозе!

Детето продължаваше да го гледа с ужасени очи.

— Змията утрепахме! — посочи една от жените. — Ама детето!
— И махна с ръка: — „Няма да го бъде, сиромашкото!“

Ханко коленичи на земята:

— Къде те ухапа, чичовото?

Момиченцето показа с ръка над глезена си.

— Ти се не бой! — рече Ханко.

Без да се суети повече, измъкна от пояса си ремъчка и стегна здраво крака на момичето над коляното. Сетне извади ножчето, с което си режеше хляб, и преди да се усети детето, поряза го точно на онова място, където беше го ухапала змията. Рукна кръв, той впи устни в раната, засмука силно и плюна настрана. Така продължи да прави, докато вече нямаше какво да смуче. Момиченцето посиня.

— Е, вече няма страшно! — засмя се Ханко. — Ще му мине като на кутре!

Той примижа срещу слънцето, комай стигнало средата на пътя си. „Загазихме!“ — рече си на ум и се изправи. Жените му се усмихваха, а тази, дете викаше на помощ майчицата си, притича до него, наведе се и му целуна ръка. Ханко пламна от срам, намръщи се. Да не беше поп, та му целуваха ръка? Метна се на коня си и рече на жените:

— Пък като се върна от война, вие ми донесете ремъчката. Аз съм от село Осеня! — И пришпори коня си. Усещаше слънцето над главата си като някакво страшно око. Гледаше го от висинето и му се заканваше: ха да те видя сега, ще стигнеш ли някога своите!

„Ще, ще — даваше си кураж Ханко. — Защо пък да ги не стигна!“

Кога в тръс, кога в галоп — напредваше, но и слънцето се накланяше на запад. Мислеше, че сега съдбата му се решаваше от силите на коня, но и тоя път се излъга. Едно мисли човек, на едно разчита и е сигурен в сметките си, а на края излиза друго и е съвсем противоположно на онова, което е очаквал. Като че ли на скрито място стоят неведоми сили — използва ги съдбата, нарежда ги тъй и иначе, за да се изпълни нейната воля, а не волята на човека. Веднъж тия сили взимат образа, да речем, на змия, друг път се превръщат на буреносен

дъжд, понякога замъгляват очите, та пътникът греши посоката, тръгва по друмища, които го отвеждат на най-неочаквано място. Ханко знае от баща си, че по времето на бога Перун е имало русалки, които са примамвали пътниците на усойни места или в тресавища, че зли духове са се превръщали в дивеч, било коза, било елен или друго животно, отклоняли са ловците от пътя им и са ги затирили в неизбродни гори и планини. Кой знае може би християнският бог пази хората си от тия неведоми сили, но ето че и сега се случва змия да обърка сметките на човека или неочаквана среща по пътя да го забави толкова, че когато стигне до градските врати — стражата вече ги е заключила. Какво ли има сигурно на тоя свят!

Тия мисли не връхлетяха току-тъй в главата на Ханко, породиха ги събития по пътя, непредвидени срещи. Работата се състоеше в това, че когато наближи село Смарочино, видя целия път пред себе си задръстен от тежки обозни коли. Повечето караха фураж, бяха толкова натоварени, че приличаха на малки хълмове, поставени на колелета. Под огромните камари сено воловете изглеждаха като рогати буболечки. Да заобиколи разточилия се на хиляди разкрача обоз беше невъзможно — от двете страни на пътя се пречкаха високи лозя, редовете бяха прекопани, рискуваше да нарани предните нозе на коня си, а можеше някъде и да затъне. Да се промъкне през обоза беше също така безкрайно трудно, пътят едва стигаше за колите, все едно беше да се промуши конец през тясно иглено ухо. Но като нямаше друг избор, слънцето вече застрашително се накланяше на запад, застъпи опашката на обоза и започна мъчително да се прокрадва напред. Обозните, мъже по-възрастни от него, учудено го гледаха, правеха каквото беше по силите им, за да му помогнат, мушеха воловете с остени, отбиваха ги, мъчеха се да му отворят една педя път. Но някои го зяпаха недружелюбно и ругаеха. Зловидеше им се юнашката му фигура, враният му кон, светът беше пъстър, сред добрите люде се срещаха и лоши. Както и да е, облян в пот, вмирисан на волове, изподраскан от бодили, той излезе най-послед в челото на колоната и въздъхна — докато беше изминал тия някакви хиляда разкрача, вече се беше свечерило. Боже, помогни!

Разтърси рамене, пое въздух и пришпори коня — пътят беше равен, водеше като стрела напред. Хайде, ветре, настигни ме!

В гърлото му гореше огън, жажда го мъчеше още от пладне, на два пъти в здрача се мяркаха бунари, кобилиците им сочеха небето, но нали нямаше време, трябваше да спасява главата си, не посмя да слезе, за да угаси въглените.

Ето някакво село, господ го знае кое е, пътят минава между два реда сламени къщурки, отстрани унило махат клони пожълтели трънкосливки. Жива душа не се мярка, изглежда като напуснато, само иззад някой стобор поглежда плашливо забрадена жена. Ще лавне някое рунтаво псе и ще млъкне, омръзнало му е тоя ден да посреща и да изпраща неканени пришълци.

Тъкмо пътя да се изниже из селото, и насреща му се зададе възрастна жена, нарамила кобилица. Ханко придърпа юздите, турла прахуляк плувнаха на възбог.

— Стринке, жива да си, сваляй ведрото на земята да напоя коня!

— Може, юначе, може, че защо да го не сваля!

Ханко скочи на земята, а конят вече смучеше жадно, виждаше се как водата във ведрото бързо се сляга.

— Че и ти си пийни, юначе, тази водица е сладка и студена, силици дава и отмаря!

Допря устни до водата и дълго пи. Дотогава пи, докато водата не започна да излиза от носа му.

Като да предчувствуваше, че няма да вкуси вода чак до вечерта на другия ден!

— Да си жива, майчице, по-сладка водица от тази не съм пил!

Възрастната жена го гледаше и му се радваше.

— Ако си носеше кратунка, щях да ти я напълня — рече жената.

Не разрешаваха да се носи кратуна. Къде ти! Той се засмя, скочи на коня си и запита:

— А много ли войска мина през селото?

— Много, сине. Цял ден се точи. Че то и от нашите мъже заминаха мнозина.

— Да си жива, майко! Хайде, остани със здраве.

— На война ли отивате, сине?

Ханко не я чу. Вече препускаше по пътя. А тя го прекръсти, както се отдалечаваше, и тихо въздъхна.

Но ония неведоми сили, изглежда, бяха решили да го опропастват, дебнеха го — не мина половин час, и ето че застигна тежковъоръжен

конен отряд. Отрядът почиваше, повечето от войниците бяха слезли от конете.

Преградиха му пътя. Дойде началникът, нисък и плещест човек с весели очи, с кожен камшик в ръката. Около шлема си имаше зелена лента, носеше къса пелерина, беше обут в кожени ботуши.

— Ти къде служиш?

— В дружината на копана Смоляк, стотнико. Обслужвам третия таран на втората щурмова петорка.

Отговорът хареса на началника.

— А защо не си с третия таран на втората щурмова петорка, войнико? Дружината на копана Смоляк сигурно приближава вече Преслав. Ти къде си се пръждосвал досега?

— Изпълнявах поръчение на копана! — Сърцето на Ханко като че ли щеше да изскочи от гърдите. — Изпрати ме до село Смарочино, при старейшината, затова съм закъснял.

— А-ха. — Началникът помълча. — Слушай — рече му той и изведнъж замахна с бича си и го зашлеви по врата, — като не умееш да лъжеш, защо се опитваш?

Ханко мълчеше. Удареното не го болеше кой знае колко, началникът не беше се изсилил. Той можеше да го удари и по лицето, но се беше смилил, личеше си, че не е зъл. Продълговатите му сиви очи изглеждаха повече присмехулни, отколкото жестоки.

— Да умееш да лъжеш, е дарба божия — рече началникът. — Умният човек лъже добре, а глупавият е като свраката — мисли се за хитра, а се хваща с двата крака в капана. И друго ще ти кажа. На добрите войници аз прощавам малките лъжи, а на лошите им вадя душата. Сега от тебе зависи дали ще те обеса с главата надолу, или ще те пусна да си вървиш по живо, по здраво по пътя. Ако улучиш тоя меч от петдесет крачки разстояние, ще си свободен — той потупа с ръка меча си, който висеше на бедрото му, — ако не го улучиш, ще търсиш едно по-ячко дърво, на което да те обеса. Съгласен ли си?

— Защо да не съм съгласен! — повдигна Ханко рамене. И се усмихна — тази работа му се виждаше много забавна.

Началникът тръгна да отмерва крачките, а около Ханко се насъбра комай цялата стотня.

— Само да не бързаш! — съветваше го един.

— Спри дишането си, преди да пуснеш стрелата! — обаждаше се друг.

— Премери се в основата на дръжката! — учеше го трети.

— Бе как няма да улуча! — засмя се Ханко. Беше му станало толкова мило, като виждаше как войниците се кахърят за него, че дори му залютя на очите. — Всякак ще улуча! — повтори той.

Началникът отмери петдесет крачки по дължината на пътя и заби меч в земята. Отдръпна се малко встрани и заповяда:

— Стреляй!

Бойният лък изглеждаше в ръцете на Ханко като играчка. Той прегъна тетивата до възможния най-голям предел, примижа с лявото си око и отпусна стрелата. Чу се свистене и след миг — остър звън, мечът се полюшна леко назад, задържа се една секунда, после тропна на земята. Ханко праметна лъка през рамо, това беше нещо и никаква работа!

Дали началникът извика, не можа да се разбере, защото всички освен Ханко крещяха от възторг.

— Гледай да се промъкнеш в Преслав, преди да са затворили вратите! — съветваше го някой. — После скришом се добери до частта си, обещавай една нумизма на караула, за да си мълчи.

— Де ще намеря сетне нумизма! — учуди се Ханко.

— Как де! Ами нали ще ходим на война!

Докато Ханко се мъчеше да проникне във връзката между войната и нумизмите, пристигна началникът. Сивите му очи гледаха пак така присмехулно, но бяха станали по-топли.

— Хайде бягай, не губи време! — рече той. — Ако при разследването работата опре до половин час, кажи им, че аз съм те задържал цял час. Кажи така: Багатур-багаинът Севар ме задържа един час. Запомни ли?

— Запомних! — кимна Ханко.

— Сега припчай да надпревариш вятъра! — каза Севар.

Ханко се усмихна.

— Кой знае — рече, — аз досега не съм срещал човек, дето да е надпреварил вятъра, ама ще се опитам!

Метна се на коня си и препусна презглава по равния път.

Припаднаше мека, топла нощ. Тук-там по небето блясваше по една едра сребърна звезда.

Когато стигна до Преслав, очакваше го нова изненада — войските бяха разположени на лагер въвн от града. Накъдето и да се обърнеше — станове от палатки, часови, нощни обходи. Не му дадоха възможност да шари нагоре-надолу, а на часа го спряха и го попитаха към коя част се числи. Накараха го да слезе от коня, взеха му оръжието и го заведоха при помощника на копана Смоляк. Помощникът не излезе дори от палатката си да го види, камо ли да го разпита, а заповяда да го отведат при началника на втората щурмова петорка, големите началства не се занимаваха с низшите военни чинове. Стотникът Петър, началник на петорката тарани, дълго го руга и най-вече, задето беше сглупил да се завръща в лагера посред нощ, и тъй, и тъй, ще иде на въжето, ами защо поне не се е наспал някъде, из поляните, та по видело да пристигне. Сетне заповяда да му вържат ръцете и сам го заведе в лагера на ичургу-боила, при началника на наказателната служба, Умар.

Умар, като търкаше очите си, бяха го дигнали от сън, можа да му каже между две прозевки:

— Утре, ако князът не те помилва, ще те обесим. А сега лягай да спиш. Земята е топла, ще минеш и без постели. — И се прибра в палатката си, като пъшкаше и сънливо жумеше с очи.

Пред входа на палатката стоеше войник. Други войници бяха наклали огън наблизко, печаха ръжени питки в пепелта и тихо разговаряха.

Ханко се доближи до огъня:

— Някой от вас да вземе, че да върже ръцете ми отпред. Както са вързани на гърба ми, не ще мога да се излегна като хората.

Войниците го изгледаха мълчаливо.

— Бе то ще ти омръзне да лежиш по гръб! — обади се някой, лицето му беше в сянката. — Като те откачат от въжето, чак до второто пришествие все на гръб ще лежиш!

— Аз да си полежа жив, както трябва, пък сетне малко ме е грижа — каза Ханко.

— Добре го рече! — засмя се оня, дето заприказва за второто пришествие. — Така трябва! Защото има едни никакви мъже, съдени-несъдени, като започнат да хленчат, до гуша ти идва. А ти си веселяк!

— Той се изправи, отиде при него и премести ръцете му отпред. Но преди да ги завърже отново, попита го: — А къшей питка би ли си хапнал?

— Ох, много добре ще ми дойде! — облиза се Ханко. — Аз от снощи не съм турял троха в устата си. И ще ти кажа, че и от цяла една питка не бих се отказал!

— Бе ти и от една фурна няма да се наситиш, какъвто си малък!

Дадоха му да яде, оставиха го да се поразходи, сетне отново го свързаха.

— Милостив ли е князът? — попита Ханко.

Войниците помълчаха.

— Де да го знаем!

А един се обади:

— Бе вие виждали ли сте милостив господар?

Никой не отговори.

— Това е вярно — каза Ханко. — Изглежда, че много нарядко се срещат милостиви.

— Може да има и такива — каза оня, който му даде да яде, — само че аз не съм срещал. Те са като белите лястовици. Уж ги има, приказва се, пък никой не ги е виждал. — И се засмя под мустак: — Кой ги знае, може да живеят на друга земя, на по-горна!

Огънят догаряше. Войниците се завиха с наметалата си и скоро захъркаха.

И Ханко се изтегна по гръб. Безброй звезди примигваха над главата му. Безброй храсталаци от звезди. Някоя ще се стрелне изневиделица, ще остави мигновена следа подире си и ще изчезне. И все едно че не е била. А другите блещукат и се смеят. Свят! Поне да го бяха разпитали защо беше закъснял. Тогава щеше да им каже: „Биваше ли да не склопя очите на баща си? Трябваше ли да отмина онова момиченце, дето го беше ухапала пепелянка? Можех ли да не изпълня волята на багатур-багаина Севар, да не стрелям?“ Така щеше да им каже и, току-виж, махнали с ръка — хайде, върви си! Но никой не го питаше за нищо, какво ги беше еня, те едно си знаеха: закъснял!

— Яви ли се навреме при копана Смоляк?

— Не се явих.

— Виновен! А колко закъсня?

— Около половин ден.

— За час, два наказанието е — пръчки. А за половин ден се полага въже.

Край. Господарите нямат време да разпитват. Колкото са поголеми, толкова повече им е скъпо времето. Селяните са хиляди, а господарите — шепа. Ако рекат да се занимават с всеки селянин поотделно, не биха им стигнали и по два живота. Тъй е нареден светът. Стрелва се звезда изневиделица и чезне. А другите си блещукат и се смеят. Ами да се държи мъжки, да не си мислят началствата, че само те имат чест! И да не моли за милост. Милостивите са като белите лястовици. Приказва се, че ги имало, ама никой не ги е виждал. Бели лястовици — де ги? На по-горната земя. Но къде е тази земя?

Така мислеше Ханко, премисляше и неусетно заспа.

На другия ден привечер, както лежеше в тъмницата, една дупка в подземията на крепостта, той взе да се моли богу: „Имай милост, не мога вече! Като ще ме бесят, да идват по-скоро! Какво е туй бавене? Тебе, като са те осъдили, отвели са те на лобното място и веднага са те заковали на кръста. А аз чакам! Все вися на въжето и душа не ми остана! Колко време ще вися?“

От напуканите му устни потече кръв. Тъмнината кипеше от червени и огнени колелца. Като да лежеше върху гвоздей, болки го въртяха от петите до главата, а сърцето си усещаше стегнато като в кълчищена връв.

И тъкмо се канеше да прокълне християнския бог и да се обърне за милост към Перун, някогашния бог, та дано той да го чуе, в коридора на подземиято отекнаха тежки стъпки, ключарят идеше насам.

„Някой се е смилил — помисли Ханко, — но знае ли се кой, дали християнският бог, или някогашният бог на баща ми?“

Бравата изскърца жалостиво, като че ли я пореха по корема.

Дали от хладния въздух, който нахлу, коридорите бяха от камък, Ханко усети по гърба си тръпки. Стана му изведнъж студено.

— Хайде, излизай! — рече му ключарят, като се наведе с факлата си навътре.

— Аз откога те чакам! — каза Ханко или му се стори, че казва. Пропълзя на колене, като се подпираше в стената, после събра сили и

се изправи. „Сега всичко ще се свърши много бързо и много лесно“ — мина през ума му. До тази мисъл се долепи друга: „Може да не мине лесно, въже е все пак, но нали ще свърши!“

— Ето, готов съм — каза Ханко.

— Ама си човечище! — гледаше го ключарят, като ту сваляше, ту издигаше факлата. — То наистина било грехота такъв да се обеси!

— Това го кажи на господарите, а на мен не го приказвай! — въздъхна Ханко.

— Кой ме пита мене! — каза ключарят. — Аз само довеждам и отвеждам. Пръв казвам „помози бог“ и последен „на добър час“. — Той се извърна и притвори вратата след Ханко.

— Лесна е твоята! — каза Ханко. После попита: — Близо ли е?

— На двора — рече ключарят. Той дойде до него и започна да му развързва ръцете.

— По-добре ще е да ме не развързваш — рече Ханко. — Току-виж, че ми хрумнало нещо и съм започнал да млатя. Ще стане голяма поразия.

— Ако направиш това — поклати глава ключарят, — ще си най-големият глупак, какъвто някога се е раждал. Ще си затриеш завинаги късмета.

— Щом като наричаш това късмет — рече Ханко, — щеш ли да се разменим?

— Я не дрънкай! — разсърди се старецът. — То изглежда, че крушката си имала опашка, никого не осъждат на бесило за нищо и никакво! Правиш му добро, а то те халосва, ето какъв си бил! Хайде, върви напред!

Излязоха на двора. Беше късна вечер, небето пак беше покрито с хрусталаци от звезди. Откъм Тича подухваше хладен, влажен ветреца. На входа го чакаха някакви хора, дори му се стори, че вижда в тъмното един истински кон. Мърдаше с уши, затова му се видя истински, иначе това животно приличаше на сянка, очертанята му почти се сливаха с тъмнината. „Черен е, дяволът!“ — помисли Ханко.

И уж гледаше коня, а очите му шареха наоколо, нали ключарят каза, че онова нещо било в двора, досами изхода от тъмницата.

— Ето го! — каза ключарят.

— Ти ли си тоя Ханко, от село Осеня? — запита го човекът, който стоеше до входа.

Ханко кимна с глава. А старецът го смуши с лакът:

— Дръж се по войнишки бе, това е помощникът на ичургу-боила!

— Е, че какво! — каза Ханко.

— Я ме гледай в очите и застани мирно! — разсърди се помощникът. — Какво си се отпуснал такъв! — Помълча малко и добави: — Ханко от Осеня, князът благоволи да те помилва. Подарява ти живота, но от тебе зависи колко дълго ще се ползуваш от милостта му. Един път да не спазиш закона — въжето ще те стигне, където и да се намираш. Това и насън да не го забравяш!

Ханко се чудеше и не вярваше на ушите си, а сърцето му — ще се пръсне.

— Да няма грешка? — рече той и облиза устната си. От пукнатото беше потекло кръв. Старецът отново го смуши.

Помощникът на ичургу-боила въздъхна. Докъде я докарахме! Войник да му задава въпроси! Той помълча, за да надвие възмуцението си, овенът заслужаваше двадесет тояги по голо, но нали боилът беше го предупредил да уреди тази работа колкото се може тихо и по-набързо.

— Тебе не са ли те научили да държиш устата си затворена дотогава, докато началството не ти разреши да приказваш?

— Виновен съм — каза Ханко. — Но си мисля, да не би пък да има някаква грешка, защото аз не съм от ония петимата, които поискаха милост от княза.

Помощникът скръцна със зъби, овенът като че ли се подиграваше с него, замахна с пестник и го удари през устата. Лепкавата и топла кръв се размаза по опакото на ръката му. Догади му се от отвращение.

— П-фу! — плюна помощникът, сетне пристъпи напред и обърса ръката си в кожата на стареца. Тази история започна да му омръзва, затова реши да приключи набързо: — Ето ти кон, ето ти и облекло и оръжие. — Той посочи последователно коня, който се мяркаше в тъмното, и войника, който стоеше мирно от лявата му страна, с голям вързоп на рамото си. — Ще се облечеш и ще се явиш при багатур-багаина Севар, ще му кажеш, че ти си тоя овен, дето князът изпраца при него. — Наведе се да го погледне по-отблизо и запита троснато: — Разбра ли?

— Ами моя кон — рече Ханко — да си го прибера ли? Добичето си го бива, пък и двамата сме свикнали един с друг.

— Ако багатур-багаинът Севар ти разреши — прибери го! — Помощникът въздъхна, махна с ръка: „загубен човек“, обърна се и бързо се отдалечи към изхода, следван от двамата си телохранители.

Ханко грабна факлата от ръката на стареца и с два скока се намери при черния кон. Нисичък войник го държеше за юздата, главата на коня стърчеше над рамото му.

— Как му викат? — попита Ханко.

— Дванш — отговори войникът.

— Дванш — повтори Ханко, като гладеше коня по шията. — Хубаво име.

— „Дванш“ значи „заек“ — обясни войникът.

— Виж ти! — зацъка с език Ханко. — Как пък го измислили!

Оня, който държеше вързоп на рамото си, рече:

— Бе, побратиме, взимай тия дрехи и се обличай, че да те водя при багатура. Утре голямо учение ни чака, от съмнало ще сме на крак! Кога ще се наспим? — Той свали вързоп в краката си.

Ханко се замисли.

— Виж какво — рече, — аз цял ден съм лежал в мръсотия, замирисал съм на пръч. Грехота е да умириша тия нови дрехи на пръчовина. Затуй си мисля, че трябва да ида по-напред до реката, да се измия.

— Момчето е право — каза старецът. — Оная дупка, дето е лежал, от години не е чистена. Добре ще е да се натопи в реката.

Тръгнаха, но не направили няколко крачки, Ханко като че ли се сети за нещо и се повърна.

— Бе, дядка — провикна се, като прегърна стареца през раменете, — ами че аз не си взех сбогом с тебе, как тъй! — Той го млясна по четинестата буза, после сръчно свали куртката си и му я подаде: — Тази дрешка да имаш за спомен от мене! Поизцапана е, но ти ще я изпереш, иначе е съвсем здрава! — И побърза да догони другарите си.

Старецът дълго гледа подире му, макар че тъмнината още на часа го погълна. Държеше куртката в ръцете си и покашлюваше.

Изгря месечина, водата блестеше като варакосана. Ханко се съблече, засили се отдалеч и цамбурна в най-дълбокото. Пръските

заприличаха на капчици от сребро. Двамата, дето го придружаваха, погледаха, влагата ги мамеше, не устояха. Съблякоха се и скочиха подире му. Дванш започна кротко да хрупка сочна трева.

Лагерните огънове бяха започнали бавно да гаснат. Беше настъпила голямата нощ.

Денят, който измина, беше събота, а датата — 28 септември 894 година; или 6402 година според летоброението на дедите.

РАЗКАЗ ВТОРИ: КНЯЖЕСКИ СВЯТ

Същия този съботен ден на месец септември 894 година старият княз научи, че Симеон е заповядал на ичургу-боила Охсун да свика войските от вътрешната област и че е наредил и на управителя на Боруийския комитат същото, та и неговите войски да бъдат готови за поход. Той се затвори в килията си, дълго се моли богу, макар и молитвата му да беше разсеяна, после взе тояжката си и с отмалели крака се запъти към преславския дворец.

Пътят, който свързваше манастира с вътрешната крепост, беше постлан с едър речен калдъръм, от двете му страни отдавна бяха посадени рожкови и сега разшумените им клони се допираха, като образуваха отгоре нисък сенчест свод. Лятото беше в края си, слънцето все още жареше, тук и там сред излиялото от жегата поле мержелееха овчи стада. Кроткият ветрец носеше звъntenето на клопатарите им, притихнало и далечно, около рожковите жужаха рояци диви пчели, косове, скрити сред шумата, подсвиркваха мързеливо късите си й еднообразни песенчици. Поуморен от летните жеги, светът си отпочиваше, нижеха се последните силни дни, идеше гроздобер. Ще лумнат скоро пламъците на веселието, а после всичко постепенно ще притихне в очакване на белия зимен покой. Старият княз се прекръсти, в сърцето му преливаше благодарност, животът, осенен от божия промисъл, вървеше по вечния си кръговрат.

Крачеше по гладките плочи, потропваше с тояжката си и мълком се молеше: „Господи, благослови! Да бъде мир на земята, в безметежие да тече времето, та всяка твоя рожба да се радва на животворното слънце, на светлината, която си дал на света, до края на дните си; благослови да бъде мир, та стадата да се множат, да се реят на воля из моравите, а чекръците и становеите да запаят весело песента си, когато завият на умряло зимните фъртуни; благослови, господи, кротък дъжд да напои до ситост зажаденелите и изпръхнали ниви, та да е леко на орачите, грабливи птици да не кълват посятото зърно; господи, благослови!“

Както се кръстеше и шепнеше молитвени думи с поглед, отправен към избледнялата синева на небето, почувствува да се надига в душата му умиление, тържествено и всепроникващо като благоухаен олтарен тамян. Нямаше я сега преградата, веднъж по-висока, друг път по-ниска, която изскачаше сякаш от мрачините на дяволското царство, за да се възправи между думите и съзнанието му, когато отправяше молитвите си към бога. Тази преграда между думите и чувствата беше рухнала, каквото шепнеха устните сега, го нашепваше и сърцето. Затова в душата му беше тържествено като на празнична литургия, сякаш ангели размахваха сребърни кадилници, хор от светци пееше всеопрощаващата песен на милосърдието, възнасяше се към небето дъх на жертвен, славославящ тамян.

Много години вече чинно се молеше богу, и по няколко пъти на ден, и често в пълно усамотение, а душата му все стоеше някак настрана — безмълвна и безучастна, — нито приемаше молитвите, нито ги отхвърляше. В ония първи времена след покръстването това беше в реда на нещата, защото новият бог му беше по-чужд от една нова дреха, не вярваше в него, нито го разбираше. Приел го беше, защото една страшна необходимост го изискваше и налагаше; трябваше да се спасява от смърт онова, което дедите му бяха градили преди него. Без кръщението в Христа езическа България нямаше бъдеще. Нито можеше да изчаква, да отлага, та нещата с новата вяра някак сами да узреят — зла съдба беше изправила страната над самия ръб на пропастта. Случили се бяха сушави години, глад мореше добитък и люде и нали бедата не идва сама — ужасна болест косеше хората, сваляше ги за часове, живите не смогваха да копаят гробове за умрелите. По северозападните покрайнини напиреха франки, печелеха битки, набираха преднина. От юг настъпваха силни ромейски войски, гълтаха гранични крепости и отрядите, които изпращаше насреща им, чезнеха в злополучни сражения, сякаш предварително бяха обречени на унищожение и смърт.

Нямаше съюзници, отникъде не идеше помощ. Християнският свят клокочеше наоколо като море, окръжаваше и биеше от всички страни езическото островче на българите. Италия, кралството на франките, равните земи по Средния Иструм, ромейската империя, обхванала като клещи просторите на юга и на югоизтока — всичко това беше християнско, враждебно на езичниците, готово в името на

кръста да превърне в пепелище единствената страна, която все още не беше паднала на колене пред християнския бог.

Но християнските господари протягаха лакоми ръце към земята на българите и поради други причини: византийските базилевси не преставаха да мислят тази земя за своя, за провинция на империята, незаконно обсебена от варварски орди. За римската черква тя пък беше предмостие към Изтока — най-напред тук трябваше да стъпят епископите ѝ, за да разпрострат сетне влиянието и господството на римския папа над целия източен свят. Усамотена поради езичеството си, варварска България — както презрително я наричаха надменните императори, крале и епископи — нямаше приятели, живееше сред врагове.

Имаше още една причина, може би най-сериозната, която не само насърчаваше княза, но го заставяше да мисли все по-настойчиво за час по-скорошното кръщение в Христа. Той беше наследил от баща си Пресиян уголемена държава, тя навлизаше дълбоко в тракийските равнини, изкачваше родопските върхове, пресичаше долините на Места, Струма и Вардар, оглеждаше се в Охридското езеро, прескачаше Кожух планина и Грамос, стигаше почти на хвърлей камък до тихите и гладки води на Адриатическото море. Земя имаше много — хлебородни полета и необгледни морави, — виеха се из клисурите буйни реки, богати с риба, към небесата вдигаха заснежени чела могъщи и още непробродени планини, загърнати в лесовете, пълни с всякакъв дивеч. Природата предлагаше всичко, безчетни богатства, та господарите на земята да прекарват дните си в охолство, липсваше им само една вяра, обща за славяни и българи, и един говорим език, за да се почувствуват людето по цялата земя свързани в една общност, за да заживеят със съзнанието, че са *един* народ и че татковината им е една.

Като син на българи той изповядваше култа към Тангра, тоя бог беше божество на дедите му от незапомнени времена. Тангра беше войнолюбец, обичаше битките, насърчаваше лозарството, покровителствуваше шумните празници и веселата любов. А князът беше по характер миролюбив човек, замислен, повече склонен към тишината на усамотението; предпочиташе сладката медовина пред виното, ябълките и крушите — пред жарените овнешки плешки. Към войната никога не беше изпитвал влечение, участвувал беше в походите на баща си по задължение, съвестно беше въртял меч в

схватките, но без да изпитва стръв и без да показва някакви чудеса от храброст. Наказваше провинените, защото така изискваше законът, но на екзекуции не ходеше, беше заменил страшния ченгел с простото посичане върху дръвник.

В началните времена на управлението си беше преследвал християните с не по-малка суровост от баща си. Нали беше върховен жрец на Тангра? Само дете не ги изгаряше живи по стъгдите, а ги бесеше или посичаше със секира. Тангра за него не беше нито откровение, нито особена вяра, но беше Закон на Законите, упование на властта му. Изпълняваше повелите на бога, а в душата си му беше чужд.

Като преследваше и наказваше християните и живееше в постоянни страхове за близките си, защото езическата секира нямаше и тях да пощади, той научаваше все по-нови неща за християнската вяра, сравняваше я с езичеството и постепенно добиваше представа за добрите и за лошите ѝ страни. Така той дойде до извода, че християнската религия не накърнява властта на господарите, а като проповядва смирението и несъпротивата, държи подвластните люде в подчинение и мир. Смирението, което проповядваше кръстът, обричаше и великите боили, и малките боили, и обикновените хора от народа на постоянно покорство пред кесаря — божия наместник на земята, негова желязна воля и непоколебима десница.

Разбрал с инстинкта си на езичник простите, но неотразими повели на необходимостта, верен на миролюбивата си природа, пристрастен към скромността и спокойния размисъл, той прие кръщението в Христа и за себе си, и за „дадения му от бога народ“. Но дали за това, че кръщението стана прибързано и неизстрадано, или защото го беше приел с разума си, а не със сърцето, вярата му в бога все не успяваше да се превърне в любов, не смогваше да съедини молитвените думи с чувствата си, да направи душата си съпричастна на онова, което шепнеха устните. Помилуй, господи — кръстеше се, коленичеше, допираше чело до хладните плочи на параклиса, на храма, съзнаваше, че всеотдайно вярва томува, комуто се молеше, а в душата му беше пусто, както в напуснат или неосветен храм. Литургията се извършваше извън стените на храма, там ечаха песнопенията, пламтяха тържествено свещите на богомолците, а в

черквата беше сумрачно, звук не отекваше под мраморите на свода, разпятието висеше усамотено сред иконостаса на помръкналия олтар.

Само на два пъти душата на княза се извиси към бога и молитвените думи се сляха с чувствата, вярата му се превърна в откровение. Когато излезе от двореца в Плиска, облечен с ризница, съпроводен от четиридесет и осем боили, за да разгроми с оръжие тълпите и отредите на разбунтувалите се езичници, и се спря пред малкото си войска, да се прекръсти, в тоя миг душата му наистина се извиси към бога. Свети боже, помилуй нас, дари кръста с победа, за да има пред България още дни!

Вторият път, когато душата му се възвиси към бога и молитвените думи се сляха с чувствата, за да се превърнат в страстен вопъл, не беше отдавна, преди две години, в подножието на стените, които обграждаха силната крепост на Мундрага. В крепостта стоеше неговият син Владимир, отхвърлил християнската религия и възстановил култа към Тангра, вдигнал меч, за да възвърне езичеството на дедите и отдавна умрялото първенство на стопеното сред славяните българско племе. „Свети боже, свети безсмъртни — молеше се старият княз и се кръстеше, — осени безумеца с разум, просветли душата му, вдъхни му смелост, за да предаде доброволно и себе си, и войската си, и крепостта, да не става кръвопролитие! Не допускай брат да убива брата си, а бащата — родния си син! Бъди милостив, отклони горчивата чаша от устата ми, отмени повелята да наказвам безумеца със смърт!“

Всеблагият, който беше оставил някога сина си да бъде разпънат на кръст от хората, не обърна внимание на тази гореща молитва, Владимир не отвори вратите на Мундрага. Старият княз превзе крепостта с пристъп. Но не отрязва главата на бунтовника и не поради бащиното си милосърдие, а защото беше огорчен от бога, задето не чу молитвата му. Реши по съвест и милостиво според природата си, без да погазва закона и без да пренебрегва бъдещето на държавата: избоде очите на сина си и го хвърли в тъмница да гние сред подземията на Мундрага до края на окаяните си дни.

Сега за трети път ставаше това чудо — във всяка от молитвените думи сякаш биеше сърцето му, молитвата му се възнасяше към бога

като изстрадано откровение. Душата не стоеше непричастна, както биваше обикновено, храмът не беше пуст, ечаха тържествени песнопения, олтарът сияеше в светлина. Да бъде мир!

Спря се на онова място от пътя, където гледката към града и околностите му беше най-просторна. Ширеха се на воля поля и морави, рееха се из лъките конски табуни и овчи стада, по заоблените склонове на ниските хълмове зеленееха лозя, кипреха се овошки, в далечината извиваше сребърна снага пълноводията Тича. Мирен и тих живот плискаше кратките си вълни отгатак стените на града.

А в самия град цареше странно и невиждано оживление. Вавилония някаква кипеше около старите крепостни зидове, пъстри мравуняци от хора пъплеха по насипи и скели, изкачваха огромни каменни блокове, други тълпи от строители се трудеха вече в самия град, дигаха нови стени и нови дворци, увенчаваха челата на зелените хълмове с високи камбанарии и мраморни черкви. Симеон изграждаше престолния град на държавата по свой вкус и разбирания, нашироко и щедро, гонеше великолепието на най-могъщите и богати източни градове.

Господи, благослови! Нека това дело да пребъде във вековете, щом е замислено за доброто и за прославата на българската държава! Колкото са по-яки и високи градските стени, толкова повече ще бъдат непристъпни за неканените гости, за пълчищата на завоевателите, втурнали се да затрият българското име от лицето на земята. Като усилваше стените на града, Симеон заякчаваше собствената си сила, властта си, бъднините на държавата. Благослови, господи, предвидливия му ум! Не беше го питал за черквите какви ще бъдат на големина и външен изглед, но както му се чинеше — не личеше да вдига храм, по-величествен от оня, който сам беше построил някога, след покръстването, във външната част на стария престолен град. Защото базиликата в Плиска беше чудо, нямаше равна на себе си в цяла Европа, само константинополската „Света София“ ѝ съперничеше по големина и величие. Поне така разправяха хората, бродили надлъж и нашир по божия свят. И тъй трябваше да бъде. Нека Симеон не пести средства за храмовете господни, защото истината е една и тя е отнине и ще пребъде до свършека на света: колкото е по-величествен божият храм, толкова повече ще буди у хората почитание към бога. А бог учи хората на смирение, на послушание, на преклонение пред

волята на господаря. Тъй е било и тъй ще бъде и другояче не може, и за това е черквата, и за това господарят трябва да вдига могъщи и великолепни храмове, да се виждат отвсякъде, да издигат куполите си над другите сгради, да дивят хората с изгледа си, да пораждат в сърцата им умиление и страх. Затова, докато управляваше страната, той издигна седем съборни църкви, една от друга по-хубави и чудодейни: в Охрид и Преспа, в Брегалница и Тивериупол, в Дръстър, Филипопол и Скопие. Да слуша народът Божието слово на свой език, да слави бога и да се повинува на княза, за да пребъде българското име във вековете. Господи, благослови!

Всеки път, когато помисляше за Симеона, в душата му се надигаха противоречиви чувства, голямата радост се смесваше със смътни страхове, гордостта — с предчувствия за тревоги, за буреносни облаци, които се задаваха от далечините. Радостта идеше от бляскавите дарования на младия княз, от острия му ум, от несравнимата му образованост, от желязната твърдост на характера му, която не познаваше примирението и беше чужда на отстъпчивостта, както огънят беше чужд на водата. Бог го беше отличил с редки качества, кой ли от днешните владетели можеше да му съперничи? Но знаеше ли се накъде ще избият дарбите му, дали в полза на благодатния мир, или ще са в услуга на кръвопролитни войни. Кротка тишина ли ще царува над българската земя, или ще шумят страховито изстребителни битки? Помилуй, господи, съдържай силата му, защото най-страшни са бурите, повдигнати от могъщ владетел, жаден за слава и ненаситен на победи.

Ичургу-боилът Охсун беше получил заповед да събере под стените на Преслав войските от вътрешната област. Без друго новият княз вадеше меч от ножницата, готвеше се за война. Някаква голяма опасност ли го заплашваше, или дългият мир му беше омръзнал като една и съща храна, която се поднася на трапезата всеки ден? Или крилата на сокола бяха дотолкова заякнали, та просторите на родния му край изглеждаха вече тесни, птицата искаше да лети надалеко по света?

Но защо трябваше да лети надалеко, когато редът навсякъде беше един: има бог, който царува на небето, и господар, който управлява на земята. Има черква, която учи народите да се повинуват на господаря и на людете, които господарят е удостоил с милостта си.

Боговете биват различни — Перун, Тангра, Йехова, Аллах, Христос; и господарите са всякакви — императори, крале, ханове и князе; но редът е един.

Защо трябва да се лети надалече?

Благослови, господи! Мир беше нужен на страната, поне още едно десетилетие спокойни дни, за да вържат плод усилията, да осъзнаят хората народността си, да залюбят българското си име, та вълчата стръв на чужденците да се разбива в името българско, както вълните се разбиват при Одесос в скалите на морския бряг!

Старият княз вървеше по пътя, който водеше за вътрешната крепост, и удивен, гледаше как се ражда новият Преслав, как никнат нови зидове и крепостни кули, и бели черкви, и величествени дворци. Вървеше, като се подпираше на тояжката си и навремени се кръстеше и тихо шепнеше към всеблагия бог съкровени молитви за мир. Повинниците, съгледали го насред пътя, оставяха работата си и ниско му се кланяха и макар да бяха притеснявани от новия ред, който въведе в живота им, тачеха го и му бяха благодарни за мирните дни. И нали не виждаха надалече заради простодушието си, мислеха, че тегабите не идат от него, а от хората му, които от ден на ден ставаха все по-лакоми и зли. Някои притичваха, коленичеха и целуваха полите на расото му, той вдигаше десница и ги благославяше в името на милосърдния и всеблаг Христос. Преди три десетилетия правеше същото като главен жрец, благославяше поданиците си, но от капището на езическия бог Тангра.

Копанът Ирник, първият адютант на Симеон, командуваше групата гвардейци, която охраняваше двореца. Ирник беше потомък на древен благороднически род, но в жилите му течеше и славянска кръв — по майчина линия беше внук на княз Семир, жупан на общините около Рациарската крепост. И тъй старият княз беше посрещнат пред входа на двореца от копана Ирник. Десет души гвардейци в парадна униформа и с пера на шлемовете отдадоха чест на княза, като едновременно склониха копията си към земята. После Ирник мина от лявата му страна и почтително го поведе към вътрешните дворове на крепостта.

Тука строителната стихия беше в най-голямата си сила — рушаха се дворци, крепости, църкви, копаеха се основите на нови сгради, палати и черкви, строителите прокарваха водопроводи, отбиваха реки от руслата им, вършеше се работа, която смайваше очите и напомняше Омуртаговите градежи, вдигнати някога в стария престолен град. Трудеше се цяла мирна армия от повинници, пъстра, шумна, събрана от близки и далечни краища и затова разнообразна в облеклото, в наречията на говора си и в начина, по който изпълняваше заръките на майсторите. Едни носеха рунтави кожуси, макар и слънцето да приличаше, други работеха голи до кръста, помургавели като араби, някои бяха в кафтани, препасани с широки кожени пояси, други — само по конопена риза, разгърдена до пъпа. Сред това пъстро множество важно крачеха главните майстори и помощниците им: българите — с везани елечета, жълти ботуши и зелени тафтени шапчици, гърците — със сини и червени мантии, ваятелите от Изтока — с бели наметала и лазурни тюрбани. Скърцаха волски и биволски коли, въздухът кънтеше и като че ли се дробеше от секачите и длетата на каменоделците. Глъч и врява заливаха тоя хълм на дворците, на светската и на черковната слава, издаден и надвесен над равнината като гигантски нос на някакъв митически, чудовищен по размерите си кораб.

От стария дворец беше запазено само западното крило, централната му част и преддверието бяха сринати, сега разчистваха мястото за корпуса на новата тройна зала. Гъст кордон от стражници преграждаше пътя, който водеше за входа на оцелялата част от двореца. Като зърна височайшия гост, началникът им наду сигналния рог, който висеше на шията му. Хората му мигновено сведоха копията си и застанаха пред стария владетел неподвижни.

После Борис и придружителят му се изкачиха на втория етаж, където бяха княжеските покои, влязоха в една малка зала, сводеста, прохладна, облицована с бели мраморни плочи, с позлатен иконостас в източния ѝ ъгъл. Старият княз застана пред иконостаса, прекръсти се, зашепна молитва, но разсеяно и отчуждено, мислите му се рееха по неща, които нямаха нищо общо с прославата и милосърдието на християнския бог. Като прекъсна молитвата си някъде по средата, той се извърна към младия боил, който стоеше чинно до входа и някое време съсредоточено и намръщено го гледа.

— Боиле — рече най-после Борис, гласът му, макар и отслабнал, звучеше още по господарски, — откога е тая склонност у болярите да носят по три ката туники на гърба си?

Ирник почервения, пламна, той беше избухлив по нрав, честолюбив, за нищо слагаше ръка на меча си, но сега преглътна гневните думи, които изскочиха на устата му — старият владетел внушаваше неотразима почит, примесена със страх, — затова съдържано отговори:

— Господарю, ние се обличаме така, както повелява нашият княз, всеки, според сана си и според службата, която заема в двореца.

Такава била работата! Борис отмести очите си от боила, зашари по стените на залата. Гвардейското тържествено облекло, византийският поздрав е наведените копия, униформените туники на боилите — всичко било дело на Симеона, проява и нововъведение на неговата височайша воля. Той въздъхна и поклати глава: „Черноризецо, дете ходеше със сандали, обути на бос крак, къде остана скромността ти, на кой ръждив манастирски пирон окачи смирението си или тия добродетели изобщо не са били никога в сърцето ти?“

Но се усмихна кротко и с оная неопределена усмивка, която боилите му никога не успяваха да разгадаят добра ли е, или зла.

— Бог да благослови помислите на княза! — рече Борис. — Носете се, както той ви заповядва, защото, каквото е угодно на господаря, то е угодно и на небесния отец!

Сетне отиде до най-близкия прозорец и посочи с ръка:

— Долу стоят шестима войници в бойно облекло, ръцете им са извити назад, вързани са с въжето. В какво са се провинили тия мъже и защо чакат пред входа на княжеския дворец?

Ирник махна пренебрежително с ръка:

— Тия войници, господарю, са съгрешили пред военния закон. Едни са дошли в своите части със закъснение, а други — с немара спрямо оръжието си. И едното, и другото законът наказва със смърт. Сега очакват княза, ще молят за милост.

В тоя кротък есенен ден, сребърен от слънцето, изпълнен с шумен живот от съзидателния труд на хилядите хора, които работеха по строежите, споменаването на смъртта и извикването на зловещия й призрак звучеше като светотатство, приличаше на ужасно проклятие, произнесено пред чистия и светъл образ на божията майка. Сърцето на

стария княз, вече изнемощяло от годините, сякаш изведнъж натежа, нечий жестоки ръце го притиснаха с груби и студени длани. Господи, помилуй! Той сам беше предвидил и поставил в закона смъртно наказание за провинените войници, а сега душата му тръпнеше и се свиваше при споменаването на смъртта!

Насред двора имаше беседка, повдигната на шест мраморни стълба, около всеки стълб се виеше сочна зеленина, вътре в беседката тихо ромолеше нисък водоскок. Вързаните войници вторачено гледаха в кръглото басейнче около водоскока, пръските правеха мимолетни мехури, сигурно гърлата на осъдените бяха пресъхнали от жажда.

„Ето — помисли тъжно Борис, — колкото повече приближава свършекът на дните ми, толкова по-много сърцето ми залюбва живота и очите ми се лакомят за светлина!“ — Той тръсна глава, поизправи раменете си и за да не остави впечатление за слабост у Ирник, попита го с твърд глас:

— Баща ти, великият боил Токту, здрав ли е, все още ли е така алчен за овнешки плешки, какъвто го помня отнякога, пие ли силно вино и ходи ли още на лов за глигани?

Ирник отговори, че баща му слава богу все още живее весело и сито, че всеки ден омита по една овнешка плешка и че не е престанал да изпразва наведнъж половницата си с вино. Щеше да разкаже и други приятни неща за баща си, славния Токту, но старият княз повдигна ръка — откъм главния вход на крепостта писнаха рогове, екнаха тръби. Идеше младият княз.

Тоя ден Симеон приключи прегледа на войските от вътрешната област. В навечерието на предстоящата война с ромеите той искаше да добие колкото се може по-определена представа за всичко, което се отнасяше до състоянието на войската: въоръжение, бойна подготовка, умение да се решават тактически задачи. От щурмовата и обсадната техника не остана особено доволен — към онова, което някога Крум беше създал, Пресиян и Борис не бяха прибавили кой знае какво. Много от машините му се видяха стари, ромеите отдавна си служеха с по-усъвършенствувани модели. Той повика писаря, който го следваше по петите, и му продиктува:

До великия боил Ухач, началник на хазната. Да се осигурят средства за направата на нови бойни машини. Кавханът Петър и ичургу-боилът Охсун, след като се посъветват с княза, да представят списък на Ухач за количеството и за видовете на машините.

Защитното въоръжение го удовлетвори, но донякъде. От седем хиляди конници пет хиляди притежаваха ризници, шлемове и наколенници, а две хиляди бяха само с шлемове и нагръдници. Затова продиктува на писаря втора заповед:

До ичургу-боила Охсун. Да достави от складовете на вътрешната област и от складовете на съседните комитати толкова ризници, колкото са необходими, та нито един войник да не остане без пълно защитно въоръжение. На ония войници, които са боси или са дошли в частите си по цървули, да се раздадат войнишки сандали, а ако се числят към щурмовата конница — и кожени гамашаи.

Душата му се зарадва най-вече от подготовката на войниците. Стрелба с лъкове от движение, преследване и увеличаване на неприятеля, поваляне на ездаци с аркани, ръкопашен бой с мечове, секири и копия — трясъкът на желязото го караше да настръхва, да се вълнува, сякаш гледаше надбягвания с колесници на константинополския хиподром.

Сетне показните упражнения секнаха, полето се очисти, отредите се оттеглиха зад близките хълмове, за да се прегрупират. Пред източния фронт на крепостта разгъна бойния си строй една армия, която имаше за задача да отбранява столицата, а от юг и югоизток настъпваха противникови части. Сега пред очите на княза трябваше да се покаже, макар и като упражнение, картината на една истинска битка. Под прикритието на дъжд от камъни, които леки пехотни части изсипваха с прашки пред фронта, противниковата войска успя бързо да построи бойния си ред, опитът на защитниците да атакуват фланговете ѝ пропадна. Настъпи лявото крило, по всичко

личеше, че неприятелят се стреми да пробие фронта на защитниците тъкмо на това място, центърът и дясното му крило водеха само отбранителен бой. Но когато защитниците изтеглиха от своя център отряда на жупан-таркана Нестор, за да засилят с него притиснатите си части, неприятелският център се втурна като лавина напред, проби фронта в дълбочина и веднага зави наляво, за да удари в тил дясното крило. Смъртна угроза надвисна над центъра и над дясното крило на защитниците. За да спаси положението, командувачият изпрати в помощ на застрашените един резервен отряд от тежката конница. Като че ли съдбата на защитниците не беше още решена, все още проблясваше някаква искрица от надежда. Но резервният отряд беше посрещнат и спрян от неприятелска част, която до тоя момент стоеше затулена в междухълмията като охрана на десния фланг. Князът вдигна ръка — боят беше решен, беше тактически спечелен от нашествениците, действията трябваше да се преустановят, имаше опасност да преминат в истински схватки.

Това беше игра на война, но вълнуваше, сърцето на княза се преизпълни от доволство. После той повика при себе си командирите на цялата войска, изказа похвала на изургу-коловъра Станул, който командуваше групата отреди на „нашествениците“, а победените накара да разкажат защо са били така лесно и позорно надвити. Като не остана доволен от разбора, който направи началникът им, боилът Ратен, той нареди на ичургу-боила Охсун да го смети с жупана на Овечката крепост, боила Олцег. А Ратена тозчас понижи, назначи го за началник на обозната охрана.

Всичко завърши и войските се разотидоха по станове си. Симеон повика ичургу-боила и му изказа недоволството си от неумението на войската да води отбранителни боеве. Той му припомни неприятната случка отпреди един месец, когато отрядът, изпратен от Главното командване по посока на Овечката крепост, не само че беше успял да „превземе“ крепостта, но беше обкръжил и „разгромил“ войската, тръгнала от Мундрага през планините, за да помогне на „обсадения“ овечки гарнизон.

— Очевидно е — упрекна го Симеон, като за миг вторачи големите си и тежки очи върху него — този поглед малцина можеха да издържат, — че като си обучавал войските в изкуството да нападат, забравил си да ги учиш как по-изкусно да се отбраняват, как да бият

неприятел, нахлул с войски на наша земя. Аз не виждам да си направил изводи от овечкия случай, а той трябваше да ти тежи като обеща на ухото!

— Господарю — отвърна Охсун, като допря ръка до сърцето си, — ако не ме лъже паметта, преди една година ти спомена, някакъв празник беше, че оттатък границата, на юг и югозапад, живее славянски народ чак до бреговете на откритото синьо море и че си е напълно в реда на нещата този народ да се прибере един ден в границите на нашата държава. Аз и сега си мисля, господарю, че съм те разбрал правилно тогава...

Охсун беше мрачен човек, изглеждаше винаги малко начумерен, но като изрече тия думи, той се усмихна хитро и многозначително засука мустак.

— Каквото съм казал, казал съм го. — Симеон повдигна рамене и някое време замислено мълча. — Има неща, които са във времето и само един бог знае кога ще стигнем до тях, но за мене това няма никакво значение, защото аз съм тръгнал вече на път. — Той отново помълча. — А ти, ичургу-боиле, запомни каквото ще ти кажа и не го забравяй, ако държиш на чина, който заемаш в моя двор, и на честта си. Както човек има две ръце, лявата и дясната, така и войната има две страни — нападението и отбраната. И както едната ръка не може без другата, така и отбраната не може без нападение и нападението — без отбрана. Бог има три лица: отец, син и дух. А войната — две. Време е да осъзнаеш това единство на войната, Охсуне, и овечкият случай повече да не се повтаря!

„Ако оня катър, Ратен, не беше изтеглил отряда на жупантаркана Нестор, днес катастрофа нямаше да има и ти надали щеше да се сетиш за тоя проклет овечки случай!“ — помисли Охсун, целият плувнал в пот от неудобството, което изпитваше, но пак сложи ръка на сърцето си и смирено отвърна:

— Разбирам, господарю. Да не ми е името Охсун и да не съм повече ичургу-боил, ако тоя случай се повтори!

И така денят вече преваляше, когато Симеон пое пътя за Преслав. Неговите предшественици, господарите на Плиска, връщаха ли се от път, язدهа в една група със свитата си, понякога само с

половин кон преднина пред другите, а често и по средата, между боилите и телохранителите си. Симеон промени тоя ред. Неговият порядък напомняше византийския, но умален десетократно, очистен от пищността на императорските шествия, беше подчинен във всичко на личните му вкусове и привички. Обикновено кавалкадата се предшествуваше от двама вестоносци — те препускаха на около двеста разкрача пред свитата и като надуваха навремени медните си тръби, известяваха за приближаването на княза. Пътници, търговци, проходящи люде, зяпачи — всички трябваше на часа да се оттеглят встрани, да сторят път и да свалят почтително калпаци. По времето на хановете, пък и на Борис хората от престолюдието срещнеха ли господарите, върховните повелители, само навеждаха смирено глави, а за калпаците, гуглите, тюрбаните, че трябва да ги свалят — не им идеше дори на ум. Пък и никой не ги караше. Да се стои гологлав пред когото и да било, па макар и пред бога, в черквите, се смяташе за обидно, пристойно само за робите. Поповете още водеха битка с калпаците, най-упорити и непокорливи се оказаха славяните от планинските краища. Тъй или иначе, като чуеха гръмогласното тръбене на вестоносците, хората бързо се оттегляха встрани, даваха път, но калпаци сваляха само ония, които бяха най-отпред, в първите редици. Сетне се задаваше челният отряд — десет души гвардейци, с началника си, наредени по трима, с пера на шлемовете си, всеки държеше изправено по едно късо копие, украсено на върха с цветни лентички и триъгълни знаменца.

Ариергардът с нищо не се отличаваше от челния отряд. По средата между двете групи гвардейци яздеше князът — сам, следван на няколко крачки от адютантите си и от началника на дворцовата канцелария, главния писар. Тия странни привички на княза — да язди в усамотение и да взема със себе си главния писар — отначало правеха впечатление на придворните, но постепенно свикнаха — той беше от учените господари най-ученият, не беше редно да му се придиря, всичко, каквото вършеше, имаше смисъл, недостъпен за обикновения човешки ум.

Мекият път се източваше между зелените хълмове — прашен, напечен от слънцето, разбит от копита и коловози. Трудно беше да се язди сред пушилката, затова князът възви наляво, подкара коня си направо през зажаднялата за влага морава. Групата гвардейци го

последва, тя спазваше строго разстоянието до господаря, изсъхналите треви и храсталаци засъскаха като подплашени змии.

Князът изкачи една заоблена могила и се спря на билото ѝ. На това място вятърът беше по-силен, въздухът — бистър, в далечината се открояваха кулите и стените на престолния град. За разлика от обикновените хорица, пък и от приближените си той не изпадаше кой знае в какъв възторг пред това смайващо видение. Прекарал девет години в Цариград, видял с очите си блясъка на една безсмъртна култура, която още пазеше чрез десетки оцелели сгради и паметници връзката си с античността, той отлично съзнаваше, че в сравнение с Константинопол неговата столица е само един малък провинциален град. Цял живот ще се стреми да смали разликата, да наподоби с отделни строежи и украси поне отчасти красотата, която някога беше запленила душата му, и цял живот ще търпи разочарования, ще понася с болезнена мъка горчилката на неудовлетворението, защото не е по силата на човека, макар и да е богоизбраник, за две или три десетилетия да сътвори такава столица, каквато огромната Римска империя беше сътворила за векове.

Той повика главния писар и му нареди да запише:

До началника на групата строители. Да се предвиди в общия план една главна улица, двадесет стъпки широка, която да започва от източната порта и като преполовява града и пресича квартала на дворците, да свършва пред западната порта с един голям пазарен площад. На тоя площад и по протежението на улицата да се издигнат търговски сгради, странноприемници, храмове, арки, които да увековечават победите на нашата войска. Да се построят двукатни къщи от бял камък и дърво, които да се предоставят за ползуване на първенците от черковния клир, на областните управители, когато дохождат в столицата, и на други видни люде — ваятели, художници, златари, — които князът е удостоил с вниманието си.

Той махна с ръка и главният писар отново отиде на мястото си, нареди се до групата на адютантите. Конете, нетърпеливи за зоб,

ожаднели, извиваха шии и ровеха земята с копита, вятърът развяваше и рошеше дългите им опашки. Беше тихо на хълма, прохладно, треви и храсталаци кротко шепнеха, белите кули на Преслав изглеждаха недействителни, въздушни в синкавата далечина.

Via triumphalis! И той като базилевсите ще има в столицата си една такава централна улица, посветена на победите, на славата, украсена с триумфални арки, паметници, водоскоци, забележителна с форумите си, с петкуполните си храмове, с терасовидните си вили и мраморни дворци. Тя се провира като сребърна река между сенките на вечнозелени градини и паркове, през пролуките на пирамидалните кипариси, между стволите на кокосовите палми блестят цветните мрамори на колонадите, блестят златните дантели на огради, решетки, врати. Ето я и черквата „Светите апостоли“, под нейните пет величествени купола, пет малки небеса, слезли над земята, сини и спокойни като южния привечерен здрач, под нейните пет купола почиват порфирните саркофази на базилевсите, напуснали отдавна земния свят... Оттук чак до форумите на Теодосий и на Константин тази улица кипи от живот, пренаселена е с пъстър човешки свят, от двете ѝ страни в многоцветен шпалир мамят очите стотици дюкяни, претъпкани със стоките на цялата земя — със скъпите кожи на Севера, с ананасите, смокините и фурмите на Юга, със слоновата кост на Изтока, с пурпурни платове, атлази и коприни, седефи и бисери, с рубините на далечна Азия, с червеното благоуханно дърво на африканските гори, с искрящото сицилийско и критско вино, запечатано в буренца и глинени амфори... Ето ги и форумите с водоскоците си, с цветните си мозайки, със златните си решетки, със статуите на императори, подарували някога над половината свят. Тук има произведения на древни ваятели, съвременници на Софокла и Виргилия — Атина Палада и Артемида, Афродита и Венера, атлети със свършени рамене и хълбоци, цезари от мрамор, от потъмнял през вековете бронз.

Най-после! Защото на тази улица са си дали среща три континента, стари и нови светове и не е лесно да си проправиш път през тълпи от празноскитащи безделници, от забързани търговци, от моряци, чуждестранни посолства, актьори, проститутки, калугери и

попове; тази най-весела и най-чудесна улица в света завършва славния си живот, като се влива в просторния и царствен Августовски площад. Августеон! Той може да побере десетхилядна тежка конница и пак да остане място за още. В северната му страна издига огромен ръст божествената „Света София“, а в южната му окрайнина блесят императорските дворци с двадесет и пет църкви във вътрешните им дворове. Толкова са колосални тия сгради, „августовски“, че човеците, които се мяркат на площада, приличат на невзрачни насекоми. Оттатък дворците е Триклиниумът, издигнат на гигантски колони, а още по-нататък — гордостта и лудостта на империята: стохилядният хиподром!

Князът въздъхна, тръсна глава — като да отпъждаше насила чудните видения, — после пришпори коня си по валога, който леко се спущаше към източната порта на града.

Всеки път, когато помисляше за Цариград или си спомняше някоя своя преживелица от ония години, когато учеше в Магнаурския университет сред принцовете и наследниците на престолите на половината свят, докоснеше ли се с мисли, макар и случайно, до „столицата на столиците“, в душата му тозчас нахлуваха пороища от най-противоречиви чувства, като че ли се отприщваха язове на запрени реки. Имаше в тоя въртоп и тъга по хубостите на града — дори насън не можеха да се видят такива приказни творби на човешкия дух като храмовете „Света София“ и „Светите апостоли“, като необгледния Августовски площад или гигантския, украсен с мрамори хиподром. Имаше у него и неутолим, страстен копнеж по безсмъртните огнища на човешката култура — библиотеките, съхранили в хиляди томове мъдростта и знанията на човечеството, школите, където се изучаваха науките за небето и земята, паметниците, свидетели на най-чудните страници от хилядолетната човешка история.

За всичките тия неща душата на княза не беше престанала да копнее, да тъгува — и още от мига, когато на път за родината беше оставил зад гърба си златната адрианополска врата. Но той не беше по природа никакъв кротък и замечтан съзерцател, за да се примирява с тъгата си и унесен в спомени, да въздиша за изгубеното. Нищо не му беше повече противно и по-чуждо, нищо не мразеше с толкова страст, колкото въздишките на примирението. Князът беше по природа упорит човек, неотстъпчив, по господарски нападателен; завладяваше ли го

някакво силно желание — вървеше към удовлетворението му стремително, брутално, като подсигуряваше успеха си с всички възможни средства, каквито можеше да измисли изобретателният му ум. В битката, която води на времето с кападокийския принц за скъпоценната статуйка на Изидата, беше тогава само на двадесет години, ясно проличаха някои от най-опасните черти на неговия характер, които с течение на годините ставаха все по-силни и необуздани.

Току-що беше завършил университета и още със замаяна глава от похвалите и наградите, ровеше се по цял ден из прашните и тъмни магазинчета на евреите букинисти и на арменците антиквари. Търсеше стари издания, преразкази и адаптации на Аристотел и Платон, на Илиадата или някакви отколешни предмети-реликви, които помнеха славните Августовски и Цезарови времена. Така попадна на скъпоценната статуйка на богинята Изидата, от злато и слонова кост, осеяна с рубини, изящна миниатюра от александрийския майстор Синар. Собственост на арменца антиктвар Азарян, тя беше капарирана от кападокийския принц Силох, прахосникът чакаше още пари от баща си, за да заплати на арменца остатъка от цената ѝ. Този Силох, прочут скандалджия и побойник, нямаше никакво естетическо отношение към миниатюрата, но я искаше, за да я подари на любовницата си, хитра и алчна хетера, комисионерка на антиохийска златарска къща. Симеон, като видя чудната вещ, тутакси се прехласна от хубостта ѝ и овладян от нетърпение и страст да я има, предложи да заплати на кападокийския наследник и капарото, че и една горница нумизми — само да се откаже от покупката, да остави прелестната Изидата на него. Буйният и свадлив принц настръхна, предупреди съперника си да не пъха носа си, където не трябва, на което Симеон отговори с ледено презрение, че, напротив, ще го пъха, където му е угодно. Започна кавга, двамата си размениха най-люти ругатни — Силох, почти разпенен от ярост, Симеон, пренебрежително усмихнат. На края, както подобаваше да бъде между потомствени благородници, работата стигна до уговаряне на един честен двубой. Мечовете щяха да решат кому да принадлежи бледоликата и скъпоценна богиня.

Срещата трябваше да се състои привечер в глухата и безлюдна градинка „Света Ана“, срещу северната порта на хиподрума. Без друго преимущество беше на страната на двуметровия кападокийски Херкулес, на негова страна бяха и силата, и опитността, но в

последната минута тъкмо той се отказа от боя — за голямо изумление и искрена радост на Симеоновите приятели. Принцът великодушно отстъпи статуйката, дори отказа да приеме горницата от нумизми.

Това необичайно великодушие на честолюбивия кападокиец можеше да се обясни само с давлението, което бяха оказали върху волята му силни и влиятелни хора, които имаха в ръцете си голяма власт. Всъщност работата стоеше така: Симеон беше наминал покрай патриаршията и в разговор със секретаря на патриарха някак случайно и между другото му разказа за разправията си с кападокийския принц и за предстоящия двубой в градинката „Света Ана“. После Симеон си беше отишъл, а разтревоженият не на шега секретар на часа се беше втурнал в кабинета на божия наместник — втория човек след императора и глава на църквата в целия източен свят. Патриархът — дали от добри чувства към любимеца си, или от страх пред един държавен скандал, или защото животът на Симеон му беше необходим във връзка с негови по-нататъшни планове и намерения — заповяда да намерят кападокийския овен и недвусмислено да го предупредят, че ще бъде арестуван и заточен някъде по островите, дори ако само одраска с меч си българския княз. Това си предупреждение патриархът съпроводи с една красива кесийка, в която грееха няколко златни монети.

Колкото и да беше ограничен в мислите си, принцът подуши навреме и опасността, и изгодата, които изникваха на пътя му, и затова предпочете да изпрати българския княз по живо и здраво, перспективата да тлее в неизвестност по безводните егейски острови никак не допадаше на жизнения му нрав.

Същата вечер, като се прибираше в стария магнаурски дворец, където живееше, Симеон не знаеше от какво е щастлив повече — дали от това, че имаше богинята, или защото беше надвил опасния си противник. Тънкият и поетичен усет по красивото съжителствуваше в душата му с една груба и властна страст — да прегазва волята, която се изпречваше насреща му. В това отношение за него всички средства — меч или дипломация — бяха еднакво добри.

Тия странни особености на характера му, противоречиви на пръв поглед, намериха проявление в поведението му още в ранна възраст, когато беше на двадесет години. С течение на времето те ще се

развиват, ще се вкореняват все по-надълбоко и ще се извисяват, докато се превърнат един ден в необуздани стихии.

Поетичното, влечението към красотата и изяществото, възторженото преклонение пред културата — тая склонност беше само негова, личен дар на съзидателната природа. Страстта му да властвува, да газии волята, която му противостои, с меч и огън да осъществява господарските си възделения — това идеше от дедите му и преди всичко от Крум. А умението да си служи в борбата с добре замислени дипломатически уловки беше наследил направо от миролюбивия си, но непреклонен и мъдър баща.

И тъй по времето, за което става дума — от деня, когато се завърна в родината си, до навечерието на първия поход, който предприе срещу Византия, — отношението му към Цариград непрекъснато се видоизменяше и усложняваше. Защото успоредно с обичта му към царствения град в душата му започна бързо да избуява и една нова любов — чувството на обич и привързаност към собствената му страна.

Старият княз сигурно ще да е предполагал, че синът му се завръща в родината си получужденец — нали го беше проводил във Византия тринайсетгодишен, още дете, и единствените нишки, които го свързваха със страната, бяха пратениците, навестяващи го един път в годината. Израснал беше и възмъжал в чужда държава, сред вавилонията — според представите, които имаше — на един град-море. Затова Борис насочи главната си грижа към една цел — да покаже на тоя учен човек, но възпитан по ромейски и живял десет години сред чужденци, прекрасната страна и чудесния народ, които му бяха „от бога дадени“ да владее и управлява. Така, около три години преди описваните събития, той го изпрати да обходи по-главните вътрешни и външни области на страната, съпровождан от малка свита духовни и светски лица. Най-напред посети яката крепост Дуросторум, Дръстър, на Дунава, тя вардеше източната част на Отсамдунавска България, пътя, който водеше към Плиска и Преслав. После, като продължи по десния бряг на реката, мина през равните степи на Онгъла, където най-напред бяха се поселили прадедите му. Като прекоси разливите на делтата и два дена вървя все на североизток, през

почти безлюдни равни полета, стигна най-после десния бряг на Днестър. Мътните води на тази широка река отделяха българската държава от страната на маджарите, „угрите“, както ги наричаха по тия места. Българската войска беше се укрепила по височините над реката, зад широки валове и насипи. Багатур-багаинът Батаул, командир на пограничната стража, посрещна тържествено княжеския син, закла за гостите шест овена и отвори дванайсет меха със старо вино. Веселиха се до късно, а на другия ден командирът устрои военни игри в чест на младия княз.

На връщане от Отвъддунавска България групата тръгна по тихия път, който водеше на запад и се източваше все покрай реката, на хиляда, най-много на две хиляди разтега от бреговете ѝ. Беше началото на май, сред зеленината на бухналите морави пъстрееха свежи цветни килими, въздухът беше сладък и влажен; ту синя, ту виолетова, далечната верига на Балкана затваряше хоризонта на юг. Князът дишаше с пълни гърди, дълбоко, препускаше из пътя или по лъките, встрани от него, не можеше да се нагледа и нарадва на ширналите се простори, на прозрачната синевина на небето, на кроткия ден, изпълнен с ухания на сочни треви и плодна земя, не успяваше да се наслуша на птичите чуруликания, на медния, унасящ звън от далечни клопотари, който мекият ветрец донасяше от пасбищата.

Където минаваше през селищата, а по тия места от отдавнашни времена бяха заседнали славянски задруги, хората го срещаха сърдечно, чествуваха го просто, но от душа: гощаваха го с топли ръжени пити, намазани с мед, с варени подлютени пилета и препечена на огън овнешка пастърма, пояха го със силна медовина, а девойките кичеха коня му с венци от весели пролетни цветя.

На третия ден, след като оставиха Дръстър зад гърба си, князът и свитата му стигнаха до селището Осеня, средище на три селски общини, на половин ден път южно от старата придунавска крепост Нове. В това селище бяха вече изградили християнска черква върху основите на някогашното капище на бога Перун, имаше и поп, който служеше литургия на славянски език.

Когато князът и свитата му пристигнаха, цялото селище кипеше от празнично веселие, старите празнуваха деня на плодородието, младите — деня на любовта и годевките, така беше от незапомнени времена, а попът — деня на свети Георги според християнския

календар. След като гостите бяха посрещнати тържествено от главния старейшина и другите трима старейшини, от попа и началниците на задругите, наоколо им се люшнаха весели и луди хора, девойки окичиха гостите с венци, мустакати мъже донесоха във ведра пенлива медовина, гребяха с кратунки, черпеха княжеския син и вдъхновено благославяха него и премъдрия му баща; веселието беше започнало още сутринта, нямаше напълно трезвен човек, дори попът беше понаправил глава.

Обядваха дружно на една широка поляна до селото. Светяха печените агнета от шишовете, кършеха ги с ръце, лапаха и пиеха възкисело вино. Попът ходеше от трапеза на трапеза и благославяше.

Сетне, вече отпочинали, направиха многолюдно шествие начело с кръста, някога носеха неприлични знаци, и отидоха до реката. Плиснаха ведро вино във водата, а попът прочете молитва. Да има повече риба, като зложат коша привечер, заранта да го изтеглят напълнен. После свърнаха към пасбището, при нивите, до лозята — навсякъде разливаха вино, по-рано наричаха това жертвоприношение, а попът четеше молитва, измолваше от новия бог повече влага и зърно, много плод, за да бъде годината сита.

Притъмня. Върнаха се на онази поляна, стъкнаха огньовете, завъртяха пак шишовете над разпалената жарава. По-старите се готвеха да продължат празненството до среднощ.

Но сега беше дошъл часът на младите. Девойките, по бели ризи, с елечета, стегнати под гърдите, вплели цветя в разпуснатите си коси, чакаха женихите си. Видеха ли ги да се задават, всяка очакваше някого, бързо изчезваха оттатък заревото на огньовете, поглъщаше ги непрогледната сянка на гората. През деня на няколко пъти очите на княза срещаха сините очи на една височка и тънконога девойка, с руси като свила коси. Тя се казваше Девора, беше дъщеря на одного от старейшините. Сега Девора стоеше на границата между заревото и нощта, играеше си с венче от цветя и навремени открито поглеждаше към него. Сетне изчезна в тъмнината.

Дали защото му беше омръзнало да седи на едно място, да се налива с прикипяла медовина и да слуша едни и същи наздрависи и благословии, попът мънкаше някаква алилуя, до него главният старейшина за кой ли път разправяше как на младини сам се справил с една кръвожадна мечка-стръвница, или защото го подмавиха звездите,

грейнали като златни гроздове в бездънния небесен купол, или беше горската хладина, която го теглеше към себе си, кой знае, той напусна трапезата, загърна се с наметалото си и бавно се затири към смълчания лес. За да получи едно малко щастие, което щеше да си спомни покъсно с горчива болка, и то в деня на най-големия си военен триумф.

Той дори не попита девойката за името ѝ. Какво значение имаше името на някакво момиче от народа, все едно, щеше да го забрави още на другия ден, нима помнеше имената на цариградските момичета! И все пак тази случайна любов не беше като другите, остро чувствуваше разликата — имаше в нея лъх на родна земя, блясък на родни звезди, имаше устни, които задъхано шепнеха на роден език. В клоните чуруликаха влюбени славеи, сякаш люлееха тъмнината с родна, люлчина песен, въздухът беше свой.

Той носеше под блузата си сребърно кръстче, окачено на верижка с голям, святкащ рубин в средата. Подарък беше от леля му, върнала се християнка от Цариград, преди брат ѝ Борис да приеме кръщението в Христа. С това кръстче не беше се разделял през целия си досегашен живот. Той го свали, сетне внимателно и благоговейно го окачи върху шията на момичето. Струваше му се, че свещенодействува. Така съдбата отдалече готвеше ударите си, за да не се почувствува този изключителен човек, устремен през целия си живот към голямото щастие, никога напълно щастлив.

После князът и свитата му пресякоха Балкана, слязоха в Сердишкото поле и като минаха през Сердика, отседнаха за няколко дена в Ниш. Оттам се отправиха за Сингидунум — Белград, — силна крепост, седалище на областния управител, който командуваше войсковите части, разположени по границата с Великоморавия и Панонското княжество. В Сингидунум останаха една седмица, но князът не се застоя дълго в крепостта, премина реката, тръгна по левия ѝ бряг срещу течението и стигна до река Тиса — тя отделяше българската държава от страната на великоморавците. Искаше да види местата, където някога войските на дядо му бяха разбили франките.

От Сингидунум, като пресичаше високи планини и минаваше през усойни места, придружавана от отряд конници, групата се спусна право на юг и след десет дена труден път пристигна в град Охрид.

Хубостта на това голямо селище, което се оглеждаше в тихите и прозрачни води на езерото, с огромната си катедрална църква „Богородица-Челница“, вдигната на командущата височина над града, със зашумените си параклиси и манастири, с школите си, където се учеха стотици юноши — тоя град красавец и светилник на славянската просвета изпълни душата на младия княз с благоговейно очарование. Гостите пристигнаха в събота, а в неделя сутринта епископ Климент, любимец на народа от тоя край, отслужи тържествена литургия в „Богородица-Челница“. Свято и с могъща сила звучеше славянското слово от устата на светителя, сподвижник на Методия и пръв учител на славяните от югозападната част на страната.

На другия ден князът посети Климентовата школа, почтително му поднесе личния си дар — няколко ценни богословски книги и жития на светци, — сетне, придружен от светителя, отиде в наскоро съградения манастир на отвъдния край на езерото, където двайсетина калугери, познавачи на гръцкия език, превеждаха светото писание на славянски. Тук князът престоя половин ден и на драго сърце помогна на преводачите в уточняването на някои от по-мъчните обрати в евангелския текст.

През последните дни князът посети Скопие и Брегалница. Крепостите бяха добри, войската се обучаваше редовно, вдигаха се нови християнски църкви, коя от коя по-хубави, но из тия краища животът на хората беше поизостанал — изглеждаше по-беден, дори сиромашки, слаб откъм земеделие, прехраната идеше главно от скотовъдството. Като сравняваше тоя край с цветуща Мизия, князът се натъжи. Едничкото, което радваше очите му, бяха господарските замъци. За разлика от източните области, където жупаните и болярите гледаха да вдигнат големи къщи в сами селищата, из тия краища господарите градяха домовете си сред усамотени, но живописни и непристъпни места, ограждаха ги с високи зидове, усилваха ги с четвъртити или кръгли кули, вътре в дворовете копаеха дълбоки кладенци. Това бяха истински крепости, със складове, мелници, конюшни и оръжейници, годни да издържат дори една дълга обсада.

Гледаше князът тия замъци и сърцето му се радваше, изпълваше се с чувство на гордост, ако някога, това бог ще реши, стане владетел на държавата, ще владее над господари, които са създали вече своя сила. А тази сила ще е и негова, защото всички управители, боляри и

жупани ще са нему подчинени люде — каквото ще реши за тях, това ще бъде и само пред единния бог ще отговаря.

Мисълта, че някога може да стане владетел на държавата, изведнъж връхлетя в душата му — една хищна птица се стрелна от висинето и като камък се гмурна в дълбините. Плиснаха вълни, притъмня, заруча далечен гръм. Пътуваха към Брегалница, пътят водеше през планината, от по-високите открити места можеше да се види далече в низината бялата снага на крепостната стена. За пръв път го връхлиташе тази мисъл — че някога може да стане владетел на държавата. Юздата на коня овлажня в шепите му. Ехото на гърма продължаваше да се носи из просторите. А денят беше слънчев, чист.

Йосиф, епископът на Брегалница, и управителят на комитата, изургу-коловърът Умор, с голяма група военачалници и свещенослужители и с тълпи народ наоколо посрещнаха княза и свитата му пред източната порта на града. Йосиф прочете молитва и благослови гостите, после всички се отправиха вкупом през централната улица на града за голямата катедрала, която смайваше очите с размерите си, десетократно по-внушителни поради ниските еднокатни и двукатни сгради, които се гушеха около нея. Тържествено проехтяха големите камбани, звъннаха и запяха малките, небето се усмихна: алилуя, алилуя! Да пребъде във вековете славата на българския княз! Мир и щастие над неговия дом! Алилуя, алилуя!

Докато Йосиф възнасяше молитви към небето и измолваше от вседържеца щастие за княжеския дом и благодат за цялата българска земя, ония вълни още се плискаха в душата на княза, хищна птица беше се стрелнала от висинето, ехтеше в просторите далечен гръм. Князът, вгълбен в себе си, не слушаше Йосифа, а мълком шепнеше кротката молитва на свети Кирила, топла и отмаряща като южния пролетен ветрец:

Боже на нашите отци и господи на милостта, който всичко си сътворил със своята дума и с премъдрост си наредил човекът да владее над сътворените от тебе твари, подари ми премъдростта, която е край твоя престол, за да разбера що е угодно на тебе, та да се спася! Аз съм твой раб и син на твоя рабиня!

Когато тържествената литургия завърши и беловласият епископ направи последен поклон пред разпятието, големите камбани отново проехтяха, пак звъннаха и запяха малките, богомолците начело със Симеон излязоха навън. Момичета от народа, като гледаха княза толкова красив, с тъмни очи и къдрави руси коси, които веселото слънце правеше златни, със замислено и малко аскетично лице, на което силната уста придаваше мъжествен и решителен израз — не скриваха възхищението си, усмихваха му се и хвърляха пред краката му цветя.

Областният управител, изургу-коловърът Умор, предложи на княза обяд. Когато за трети път разляха вино в златните чаши, беловласият Йосиф, поразвеселен от хубавото ядене — на трапезата имаше пъстърва, гълъби, пилета, току-що опечени агънца, — леко разроши с пръсти библейската си брада, наведе се интимно към княза, но така запита, че да го чуят всички:

— Кажи ми, княже, като си живял толкова ми ти време сред ромейско общество, а то е една сбирщина от всякакви народности, и си ял най-различни гозби, и си радвал душата си с всякакви вина — има ли по-добро ястие от българското и по-сладко вино от нашето?

— Като че ли няма — отговори сухо Симеон.

Когато разляха за четвърти път вино, Йосиф отново се наведе към княза:

— Като си завършил, княже, най-прославеното училище в света и си проникнал най-дълбоко в науките за небето и земята, възнамеряваш ли да молиш височайшия си баща за светско поприще? Или повече те влече пътят на божиите пастири, делото господне?

Колкото и да беше гладко, по челото на княза преминаха гънки, тъмните му очи потъмняха още повече и може би затова златистите точици в тях светнаха като живи искри. Той отпи глътка вино от чашата си и отвърна, като съсредоточено гледаше пред себе си:

— Възнамерявам, отче, да се подстрижа за монах.

Йосиф отправи очи към тавана на залата, прошепна стих от някаква молитва и благодарствено се прекръсти.

Всички почувствуваха отговора на княза като откровение. Пък и знаеха, че тоя въпрос е отдавна предрешен. Като го беше проводил в Магнаурата да усвоява висшите науки, Борис готвеше отдалече сина си за глава на бъдещата самостоятелна българска църква. Само Умор,

комитът на областта, остана в себе си на особено мнение. Той беше с някакви си седем години по-възрастен от княза. Голям ловец, наблюдателен и досетлив, той единствен долови с ястребовите си очи презрителните гънчици на полуусмивката, с която князът придружи монашеското си откровение. И сърцето на тоя силен и смел човек, чуждо на молитви и спокойствие, тутакси трепна.

— Княже — рече Умор и се изправи. — Редно беше като домакин на трапезата да произнеса наздравица. Аз ще кажа две думи, княже, но ти ги запомни, защото Умор не престъпва това, което е казал веднъж, така както реката не връща водите си назад. Където и да си, княже, облечен в расо или в бойна ризница, с кръст или на боен кон, знай, че моят меч ще бъде винаги с тебе. Ще ти служи честно, както е служил и служи на височайшия ти баща, нашия господар! — После допря устни до чашата и я пресуши до дъно.

Този път князът се усмихна широко, лицето му светна. Ония простори бяха се прояснили вече, не плискаха вълни, не ручаха гръмове. В катедралата беше се помолил богу: „Подари ми премъдростта, която е край твоя престол, за да разбере що е угодно на тебе, та да се спася!“ И докато Йосиф славеше божията милост и измолваше благодат за низшите, той беше прозрял своя път в годините, в близки и по-далечни дни. Затова се извърна към управителя и като наля чашата си с вино, ласкаво му рече:

— Няма да забравя думите ти, Уморе! Както моят баща е преизпълнен с доверие в тебе, за да ти възложи управлението на тази гранична област, така и аз се доверявам на думите ти и непременно ще си ги спомня, ако някога почувствувам нужда от приятелска помощ. Бог да благослови, Уморе, честните ти помисли!

Като каза така, той пак му се усмихна приветливо, надигна чашата си, но сдържано отпи от нея само една глътка. Тази своя привичка — на пиршество да подканя другите да сушат чашите, а сам да се въздържа — спазваше упорито до края на последните си дни.

Князът остана в Югозападна България още петнадесет дни. Придружен от Умор, той посети Струмица, Мъглен и Преспа. Струмица имаше силна крепост, а Преспа — катедрален храм и манастир, където се учеха на славянско четмо стотина младежи. Преди

да напуснат Кутмичевската област, Умор устрои голям лов в околностите на Мъглен. Князът взе участие в лова, прояви неочаквана стръв в преследването на дивеча и голяма сръчност в боравенето с ловния лък — улучи смъртоносно със стрела от петдесетина разкрача едър виторог елен. На прощаване Умор му подари добре обработена кожа от мечка и една вита и святкаща сабя със сребърна дръжка — с тази сабя дядо му беше сякъл ромейците през 811-та година в устието на Веригавския проход.

Случи се и едно трогателно събитие, което князът не можа да забрави през целия си живот. Докато беше в Преспа, пристигнаха пратеници от славянското племе драгувити, което населяваше земята южно и югоизточно от Костур, та чак до околностите на Солун. По-голямата част от хората на това племе живееха под властта на византийците, подчиняваха се на солунския стратег. Драгувитите, преминали потайно границата, донесоха подарък на княза торбичка сушени гъби, наметало от еленова кожа и гърне целебна мас — срещу лоша кашлица и настинки. Князът изслуша тъжния разказ за живота им и като сам се натъжи от чутото, окуражи ги, доколкото можеше.

— Надявайте се на бога и на българския княз — рече им. — Поддържайки връзки със събратята си от север, разправяйте на вашия народ как се живее тука, в българската страна. Милостив е бог, вижда всичко, може и за вас да настанат по-добри времена.

Сетне заповяда на Умор да ги дари с платнени дрехи и с платове, за жените им, даде им и едно късо копие с позлатено острие и с триъгълно знаменце под острието — да го занесат подарък на племенния им вожд.

Пътешествието по българската земя продължи на изток — през Филипопол, Боруи, Девелт и оттам — на север, за да приключи в столнината Плиска. Обиколи страната от Днепър — на изток до Тиса — на запад, до планините Томор, Беласица и Родопите — на юг. Премина големи реки, които тихо влачеха мътните си води през полета и равнини. Прехвърли буйни и громолящи планински потоци, пресече високи планини, загърнали челата си с космати облаци, наметнали плещите си с вековни букаци и глухи борови гори. Слуша волните песни на северите при село Осеня, с моравяните яде солена сланина, при берзитите около Велес пи гъсто овче мляко от пръстена паница. Звънлива славянска реч се лееше навсякъде по тази обширна земя.

Дори в Малка Скития и около Плиска, където от най-отдавнашно време бяха заседнали многолюдни старобългарски кланове, дори и там младите хора вече говореха само на славянски език. Стопили се бяха старите думи от езика на дедите, така както бяха изчезнали от лицата на хората острите скули и продълговатите очи. А камбаните на новите храмове, клепалата на манастирите, всички призивно звъняха и сякаш възнасяха благодарствени псалми към небето на звучния славянски език — от Днепър до Тиса, от браничевските зелени ливади до сините тихи води на Преспанското езеро. В тази голяма страна възправяше снага и подреждаше живота си един народ — българският — с една вяра и един общ език.

И сърцето на княза се пълнеше с обич и гордост — защото очите му бяха залюбили вече чудните и смайващи хубости на земята и защото беше почувствувал, като ходеше между хората, силата на нейния многоброен и мъжествен народ.

Така до обичта към Константинопол — най-царствения от царствените градове на земята — поникна още една обич. Тя беше добила живот от видяното и чуто, от усетеното по българската земя.

Той влезе в града през южната порта — оттук една стръмна улица изкачваше хълма право на север и отвеждаше до южната врата на дворцовата крепост. Пътят до вътрешната цитадела беше най-късият и князът го избра, за да избегне дългото, уморително и церемониално шествие по главната улица, която пресичаше града от изток към запад. Бързаше, защото го чакаше срочна работа, много още неща трябваше да се премислят и решават във връзка с похода, а часовете на деня бяха броени, налагаше му се да краде време и от нощта.

Източната окрайнина на града се миеше от водите на Тича, реката течеше току под стените, дигнати върху скалистия бряг. Тази част заемаше само третината от цялата територия на столицата, но беше гъсто застроена поради равната си повърхнина, къщите, повечето двукатни, бяха почти долепени една до друга, в малкия крайречен квартал живееше комай половината от населението. Другите части на

града бяха пръснати по хълмовете — ограждаха го от югоизток и север, а на югозападния хълм, който се спущаше терасовидно към реката и се вдаваше като нос над крайречния квартал, издигаше високите си и назъбени стени дворцовата крепост.

Сега по волята на княза много неща в Преслав добиваха нов вид, някои квартали така се изменяха, че от старото не оставаше дори следа. По-рано различните занаятчийски работилници бяха пръснати навсякъде, имаше и извън стените на града, сега князът беше заповядал да се съберат и не как да е, а според характера на онова, което се вършеше в тях. За кожарите и сарачите определи една улица, да са на едно място, за медникарите и ковачите — друга, златарите и тъкачите настани в центъра, техният занаят беше по-близък до нуждите на заможните хора. Работилниците за керамика, за изящни цветни плочки и стъкла, за обработка на мрамори изтегли в най-югоизточната част на града, а срещу южната порта нареди да се построят осемнадесет държавни магазина за разпродажба на всякакви местни изделия и на стоки, които се внасяха от чужбина — от Византия и от западните страни. Тъй или иначе по волята на княза много улици се разширяваха и изправяха в една посока, сгради се рушаха и нови се изграждаха в по-внушителни и обширни, самата дворцова крепост и палатите добиваха ново лице. Но в най-общии линии градът запазваше стария си план, заседнал беше здраво в поречието, а с кварталите си, застроени по полегатите склонове на хълмовете, събираше слънце, усмихваше се ведро и гледаше надалеч. Обширни зелени площи, накичени с овощни градини и рехави акациеви горички, допълваха картината и радваха очите.

Всеки път, стигнеше ли до първата тераса на югозападния хълм, князът се отклоняваше встрани от пътя, който беше покрит с бял речен калдъръм, и свиваше надясно, към оная страна, откъдето се откриваше необозрима гледка към изток и юг. Това правеше, за да отмори коня си и за да се наслади на чудните изгледи, които се разкриваха в далечините. Така направи и тоя път. Прохладният ветрец свиреше във високата трева, въздухът сладко миришеше на пелин и бъз, по синьото небе се рееха пухкави облачета, приличаха на платноходки. Дълбоко, в ниското, Тича лъкатушеше, виеше лъскавата си снага, опасваше източните зидове като сребърен пояс.

Князът гледаше замислен ту ширината, която се разстилаше оттатък стените и се източваше към замъглените кръгозори, ту зелените склонове на насрещните хълмове, над които навремени прелитаха ята диви патици, насочени на север, към разливите и блатата на широкия Иструм. И всеки път спреше ли се на това място, погледнеше ли наоколо си, като че ли усещаше тишината и непоклатимостта на времето, вечността на непреходните неща. Вечни бяха небесният купол, който прихлупваше света, и тия хълмове, които стояха на стража в равнината от изначални времена. И като гледаше и се вслушваше в просторите, чувствуваше как се заражда в душата му смътно желание да направи нещо, което да остане във вечността, та чрез това „нещо“, макар и смъртен, да пребъде в идните времена. Александриецът Синар беше направил една малка Изида и ето, живееше вече седем века. Но живееше за малцина избраници, затворен в една недостъпна за всекиго зала. Омуртаг, дядо му, и той ще да е изпитвал това желание да остане безсмъртен във времето.

... ЧОВЕКЪТ И ДОБРЕ ДА ЖИВЕЕ, УМИРА И ДРУГ СЕ РАЖДА И НЕКА РОДЕНИЯТ ПОСЛЕДЕН, КАТО ГЛЕДА ТОВА, ДА СИ СПОМНИ ЗА ТОЗИ, КОЙТО ГО Е НАПРАВИЛ...

От тоя негов надпис, издълбан върху каменна колона, кой знае защо вееше тъга. Пък и какво ли бъдеще можеше да има един никому ненужен и безполезен камък? Ветрищата ще олющят камъка, дъждовете ще измият буквите, току-виж, потомците го вградили в основите на някоя казармена конюшня. Като си припомняше старата история, античното време — след Александър Македонски той почиташе най-много Юлий Цезар и изобщо римляните, — идеха му на ум величествените мостове, виадуктите, които бяха строили, храмовете на олимпийските богове. И постепенно предпочитанията му се насочиха все по-определено към храмовете — какво по-тържествено можеше да се измисли, по-внушително, благодарно и за ваятелство, и за живопис, и за архитектура от един величествено съграден божи храм?

Да построи храм тука, на най-крайната Източна издатина на хълма, така, че да се вижда отдалеко и от всички страни — тази мисъл

беше узряла вече в душата му. И ето, като гледаше сега просторите, хълмовете, небесния свод, който синееше над главата му, и мислеше за вечността, за непреходните неща във времето, дойде му на ум формата, която храмът господен трябваше да има, подсказваше му я самата природа на тия места.

Князът повдигна очи към небето, към бездънния свод, и самодоволно се усмихна. Нали беше наместник божи на земята, защо да не наподоби линията на Божиите вечни неща в едно свое творение, за да бъде и то вечно във времето с хубостта си? За да спомня на бъдните поколения силата и мъдростта на тоя, който го е сътворил.

Като помисли така и се наслади на хрумването си, той повика с ръка главния писар, който чинно го чакаше на пътя, и му кимна с глава — да се приготви да пише. Когато този слезе от коня, князът му продиктува с твърд глас:

До началника на групата строители. Да се построи църква на източната площадка, над приречието, на такова място, че да се вижда от всички страни. Църквата да се направи от бял камък и мрамор, а куполът ѝ да се покрие с позлатени листа от мед. Централната част на тази църква да има кръгла форма, каквато има небето, и всичко друго в нея да бъде овално, каквито са хълмовете, които заобикалят престолния град. Майсторът, който ще приготви плановете, ваятелите, живописците — всички и за всичко да се съветват с мен.

Сетне, за да навакса изгубеното време, силно пришпори коня си и се понесе в галоп към южната врата на крепостния зид.

Досами вратата пратеник на Ирник му съобщи за пристигането на стария княз, който го чакал отдавна в малката бяла зала на двореца. Симеон се зарадва на това съобщение и не толкова на предстоящата среща с баща си — срещите между двамата винаги бяха изпълнени с кротки, но упорити спорове, — а защото пристигането на стария го освобождаваше от задължението да ходи в манастира и каквото имаше

да му казва, щеше да му го каже на място, тук. В манастира, когато споровете стигаха до мъртва точка, Борис призоваваше събеседници — понякога дохождаше Наум, друг път — завърналият се от Цариград Йоан Екзарх. Йоан беше прекарал четири години във висшата патриаршеска школа за подготовка на преводачи и теолози, беше на Симеоновата възраст, изглеждаше хубавец, при това хубостта му грееше особено, чертите на лицето му бяха много меки, почти женствени, тънките му ръце почти сияеха от белота, носеше се чисто, ухаеше на благовония, а когато приказваше — сякаш шумолеше коприна, лъскаше златен, благороден брокат. Когато викаше събеседници, Борис си осигуряваше поддръжка и Наум винаги взимаше страната му, открито и с готовност, но Йоан все гледаше да застане някъде по средата, като хитро и гъвкаво прикриваше симпатията си към младия княз. Симеон много обичаше тия дълги спорове — по черковни въпроси, за устройството на държавата, за мира и войната — и не заради това, че търсеше или ценеше бог знае колко мнението на близките си, той никога не отстъпваше от своето мнение, а защото изпитваше ненаситна страст да спори, да оборва с доводи чуждите мисли и да налага на другите собствените си схващания. Пък и приятно беше да се беседва в тия приглушени сводести помещения, с ниши, изпълнени догоре с дебели книги, с поставки за писане, над които мъждукаха фарфорови кандила — свят, потънал в тишина, ограден от светските тревоги с двойни стени, едни — от камък, други — от самоотричане в името божие, за духовно просвещение на новопокръстения народ.

Прекараше ли манастирския праг, усетеше ли затворени зад себе си дебели дъбови вратници, той като че ли се възвръщаше към ония времена от живота си, когато сам прекарваше дните си в такъв мъничък и смълчан свят. В монашеско расо и с груби сандали, подстриган по калугерски, той търсеше отдушник на накипялата в душата си енергия, като пишеше просветителски съчинения и превеждаше от гръцки език на славянски най-мъчните текстове от евангелието и богословските книги, а Давидовите псалми и Еклесиастовите песни нареждаше направо в звънки и сладкозвучни стихове. С каквото се захванеше — вършеше го от сърце, но вниманието му беше насочено все навън, оттатък високите стени на двора, където се разиграваха драмите на истинския живот, където се

срещаша и счепкваха страстите на хората, където се ковеше действената история на неговия народ. Тъмни и неизвестни ще останат пътищата, по които стигаха до него отзвучите на светските събития, невидими — връзките, които го свързваха с двореца в Плиска и с някои по-първи хора от вътрешните войски. Пишеше със страст полемичното си съчинение „За буквите“, струваше му се, че стреля от упор срещу триезичниците, че сваля от повалените си противници защитната им броня, както правеха бойците на бойното поле. Но в същото време следеше и не изпускаше от очи работите в двореца, боилските заговори и изменническата дейност на брата си Владимира. Него той носеше в сърцето си като чужд човек, като сянка, паднала случайно отгоре — бяха дружили през детските си години, преди да замине за Цариград, а сетне пътищата им не се събраха нито веднъж. Спомените от детинството бяха избледнели, времето ги беше почти изтрило, а онова, което знаеше за сегашния живот на брата си — безсмислен, суетен, отдаден само на ловни развлечения, гуляи и безпътни жени, — презираше и ненавиждаше от душа.

Със симпатиите си към езичеството, с реставраторските си увлечения Владимир сам подготвяше, макар и несъзнателно, собственото си падение и скорошното Симеоново тържество. Като отгатваше наивните му политически ходове, закъсняло ехо на възжеления по отдавна стопената хегемония на прабългарската върхушка, Симеон отдалече кроеше планове как да го измести в критическия момент и как сам да върне развитието на държавния живот в нормалното му историческо русло. Може би за да предизвика развръзката на събитията в условия най-благоприятни за него, той беше ускорил по някакъв начин подхлъзването на Владимира в пропастта, кой знае! Тъй или иначе, но когато бунтът беше обявен, той на часа показва на потресения си баща писмо от група боили начело с могъщия Сурсубул, които тържествено заявяваха, че са готови да поведат дружините си срещу отстъпника, за да защитят с огън и меч правата на поваления християнски кръст...

Едно беше сигурно — че от деня на встъпването си в манастира, веднага след пристигането си от Цариград и обиколката си из страната, Симеон нито за ден не се беше отчуждавал от светския живот, от потайното си желание да управлява народа, който беше посвоему обикнал, от смътното си усещане, че му е предопределено да остави

следа по страниците на историята, каквато бяха оставили великите военачалници и владетели от миналото, за които беше чел толкова усърдно и с неутолима жажда в Магнаурския университет. Може със сигурност да се мисли, че дори ако Владимир не беше тръгнал по погрешен исторически път, Симеон все щеше да намери начин, средство, сгоден случай, за да влезе някой ден в двореца като пълновластен княз. Тоя силен човек, с амбиции, които не познаваха задръжки, със страсти, които не знаеха успокоение, никога нямаше да се примири с духовния сан, за който го готвеше баща му.

И друго беше сигурно — че очаквайки своя час, той е търсил удовлетворение в творчество, в писане, в духовна изява на силите, които са кипели в неспокойната му душа. А расото, сандалите, молитвите — те са били едно временно прикритие, тънък пласт черна земя над клокочещ вулкан.

Та в тоя час той беше благодарен, че няма да ходи в манастира, макар че онази обстановка сега не го гнетеше, както някога, а дори го примамваше в часове на умора с тихия си вгълбен покой.

Пред входа на крепостта строената караулна част му отдаде почест, а Ирник го чакаше вътре, до мраморната беседка с шадраванчето. Той скочи леко на земята, потупа коня си по шията и в тоя миг забеляза шестимата вързани войници — стърчаха изправени зад коня на фона на мраморните колони; сред зеленината подскачаха сребърните пръски на малкия водоскок. В мига, когато всичко това се хвърли в очите му, той усети жажда. Всъщност той отдавна я усещаше, още по пътя, а присъствието на вързаните войници като че ли я усили повече.

— За какъв дявол сте довели тия хора пред вратите ми? — попита той ядосано Ирник.

Първият му адютант кимна към един висок и сух мъж, облечен в ризница и с боен шлем на главата. Тоя човек излезе напред, поклони се чинно, като прегъна дясната си ръка към сърцето, както изискваше уставът, и отговори с гърлен глас и с поглед, залепен за онова място, където бяха стъпили нозете на княза:

— Господарю, аз съм началник на наказателната служба при ичургу-боила, а тия войници са осъдени на смърт за тежки провинения

пред военния закон.

Князът преглътна, погледна жадно към водоскока и се намръщи. Обичаят изискваше смъртното наказание над военни лица да се одобрява от главнокомандувачия, тоест от него.

— Вие за милост ли сте дошли? — попита той войниците.

Петима от тях мигновено коленичиха на земята и мълчаливо наведоха глави. Седмият, най-едрият, остана прав. Той беше един рус великан, с тъмносини очи, с изрусели рунтави вежди, надвесени като стрехи, с добродушни едри устни, малко посивели от умората, и с массивна, кокалеста брада. Остана да стърчи над другите, някакъв дъб с храсталаци в коренищата му. Да имаше най-много двадесет и три, двадесет и четири години.

— Как се казваш? — попита го князът.

— Ханко — отговори великанът.

— Ти не искаш ли милост? — попита го учуден князът.

Великанът повдигна рамене.

— Няма да ме огрее — рече и се засмя.

Усмихна се небрежно, като че ли ставаше дума за нищо и никаква работа. Довели са ме за цървули, ама защо да се моля, като си знам отнапред, че няма да ми дадат. Ще преживея някак и без цървули.

— Толкова ли е голямо прегрешението ти, та си сигурен, че няма да те помилвам? — запита го князът.

— Ами! — Великанът пак се усмихна. — Какво ти прегрешение! Нито съм убил човек, нито съм заклал някому овцата. На сбора закъснях, затова.

Другите седяха коленичили, не помръдваха. Молеха за милост.

— А тия в какво са съгрешили? — Князът кимна към тях с глава.

— Неизправности в оръжието и в сбруята на конете им, господарю! — отговори в скоропоговорка началникът на наказателната част.

— А тоя? — той посочи към Ханко.

— Явил се е в частта си с половин ден закъснение, господарю. Служи в стенобитната дружина на копана Смоляк, обслужва третия таран на втората щурмова петорка. Бил е в запас преди две години.

— Копанът Смоляк? — повтори замислено князът. — Значи, ти си от Новечкото жупанство, така ли?

— Копанът Смоляк е наш господар, бог да го поживи! — рече великанът. Той помръдна с рамо, за да отпъди една пчела, която жужеше на ухото му. — Аз съм от село Осеня, ние всички служим по тараните, защото сме яки мъже. И баща ми е бил таранджия при копана Ихсиах, баща на нашия Смоляк. Вечна му памет на копана Ихсиах!

— Значи, ти си от село Осеня — каза князът и кой знае защо една тиха и добра усмивка се плъзна като слънчев лъч по тънките му устни. Той мълча някое време, загледан във водоскока, в храстите, после тръсна глава и тихо изрече:

— Да се накажат според закона! Отведете ги на лобното място и на свечеряване ги обесете.

Тия, които бяха коленичили, изправиха глави и го погледнаха в лицето. Но не продумаха нищо. Лицето на княза беше затворено и студено. Великанът следеше с очи пчелата, боеше се да го не ужили.

Сетне князът тръгна към входа на палата, но преди да влезе, повика Ирник при себе си. Даде му някакви заръки и на края едва-едва се поусмихна, под стъмненото небе проблесна ивица светлинка.

Бащата и синът се срещнаха в малката бяла зала. Князът дойде преоблечен, носеше синя атлазена далматика, леко извезана със златна сърма покрай огърлието, препасан беше с тънък червен колан, закопчан със сребърна фибула по средата. Златното огърлие и златните точки в очите му като че ли блестяха с еднаква сила. Той целуна почтително ръка на баща си, извини се, че ще го покани на скромен обяд, защото не е могъл да предвиди, че тъкмо днес ще има удоволствието да го намери в двореца. Борис сдържано се усмихна с неопределената си усмивка, чаша студено мляко и чепка грозде стигаха за годините му и това беше повече от достойно за един грешен човек. Като завършиха с взаимните приветствия, те помълчаха някое време и тогава Борис, спомняйки си нещо, посочи прозореца, който гледаше към павилиона, и попита:

— Навън стоят свързани войници, княже. Мога ли да зная какво са извършили и защо са доведени при тебе?

— Нарушили са военния закон — отвърна князът. — А са дошли при мене за същото, заради което някога осъдените на смърт са

дохождали при тебе.

— Да просят милост — каза Борис.

Симеон кимна с глава.

— Аз всякога съм се отвращавал от смъртните наказания — каза Борис. Той изрече тия думи и в същия миг почувствува нещо да засяда на гърлото му. Стори му се, че Симеон се усмихва, въпреки че князът го слушаше с неподвижно и сериозно лице. — Винаги съм се отвращавал — повтори той и потърси с очи къде да поседне, изведнъж беше усетил слабост в коленете си. Но в тази малка бяла зала нямаше столове. Той се подпря с две ръце на тояжката си, попрегърби се и продължи: — Вярно е, че аз изтребих на времето шестдесет боилски рода. Сина си жив погребях в подземията на Мундрага, а сина му, моя внук, изпратих на дръвника. Но всичко това съм правил по необходимост, за да бъде на държавата добре. Други миряни не съм осъждал на смърт, но съм одобрявал присъди на войници, извършили прегрешения спрямо военния закон. Не можех да постъпвам другояче, пък и не биваше. Войската трябва да се пази от леност и мирянски зарази. В закона за съдене на хората аз съм упоменал кои случаи да се наказват със смърт. — Той поглади дългата си бяла брада, помълча и запита: — А твоите хора в какво са съгрешили?

— Единият е дошъл в дружината си с половин ден закъснение, а другите са се явили със занемарено въоръжение, с нередности в сбруята на конете и прочие опущения от тоя род.

— За такива опущения законът предвижда най-тежкото наказание — каза Борис. Той погледна сина си в очите и макар че го обичаше много, запита го с почти неприкрито злорадство: — И ти какво реши, княже, потвърди ли присъдата?

— Потвърдих — каза Симеон. Сега той наистина се усмихна, защото беше доловил скрития намек във въпроса на баща си. — Потвърдих присъдата — каза Симеон — и така отдадох почитание на закона. А след това я отмених. Отмених я не от милост, нито от страх да не ми излезе име на жестокосърдечен владетел. Малко ме е грижа за това, какво ще мислят за мене моите съвременници и като какъв ще изглеждам на потомството. Юлий Цезар не е гладил никого по главата, и Константин, който минава за светец, и той не е бил твърде милостив. Но историята тачи и двамата като велики мъже. Тъй че като отмених тази присъда, аз съвсем не се ръководех от чувства на милосърдие или

от страх да не ме смятат за жесток. По дяволите! Всъщност за съдбата на тия войници не си струва да се приказва толкова много, но като подхванахме тая тема за закона, трябва да изкараме разговора докрай.

И тъй ти създаде закона, за да направиш лошите езичници добри християни. Аз пък ще използвам закона, за да направя от християните добри войници. Ти ползуваше само едното острие на закона — наказанието, — аз пък съм решил да използвам и другото му острие — поощрението. Законът в ръцете на владетеля е меч, а с меча може да се сече, но може и да се потупва по гърба, за добро.

И ето аз казах на Ирник така: „Когато поставят войниците под клупа на бесилото, за да ги бесят, и те вече са усетили тръпките на смъртта по гърба си, ти ще се явиш при тях и ще им заявиш, че аз ги удостоявам с милостта си, но при едно условие: че ще се държат геройски в предстоящите битки. Ако изпатят много ромеи на оня свят, ще ги помилвам завинаги, ако пък се държат страхливо — ще увиснат на въжето още след първата битка.“ С една дума, аз не взех главите им веднага, а ги оставих да живеят условно. Законът иска възмездие, а войната — герои. Аз прецених, че засега имам нужда от повечко герои.

Борис слушаше сина си, гледаше го втренчено и от време на време поклащаше замислено глава.

А Симеон, сложил ръце на гърба си, като се разхождаше със ситни крачки по мраморния под, продължи разказа си:

— Едного от тях харесах — и на вид, и като човек. На вид той е една планина, само че приветлива, гостоприемна. Той е от село Осеня, от Новечкото жупанство, служи при копана Смоляк. Случвало ли ти се е да минеш през това село Осеня? Не?... Та за този човек-планина ми беше думата. Той едничък не поиска милост и си личеше съвсем ясно, че не го беше много еня нито от мене, нито от въжето. Помислих си: защо да беся такъв мъжествен човек? Каква полза ще имам от смъртта му? Ако ме обикне, ще върши за мене чудеса! И на минутата реших: ще го изтегля от тараните и ще го проведя в щурмовата конница. Ще му дам великолепно оръжие и прекрасен кон. Ако в боевете прояви качества, ще го взема в гвардията си, ще го направя свой хранен човек. — Той се спря сред залата и разпери ръце: — По-добре ще е аз да взема един предан юнак до себе си — така мисля, — отколкото да дам на земята един възмезден нарушител на военния закон!

— Бог да бди над делата ти и да озарява със светлина пътя, по който си тръгнал! — рече Борис, прокашля се, за да направи гласа си по-твърд, а може би и за да прикрие вълнението си, сетне, за да свърши подхванатия разговор, който не беше от особено значение за него, запита:

— Ти говориш за предстоящи битки, княже, като чели имаш на ум много наскоро някаква война. Тъй ли трябва да разбирам думите ти, или ги тълкувам криво и се лъжа?

— Татко — каза Симеон, като любезно и с почит му се поклони, застана от лявата му страна и го улови под мишница, — сега ще идем в обедната и докато обядваме с каквото бог дал, ти ще ми разкажеш, ако имаш желание, разбира се, за работата в манастира, какво правят Наум и Йоан и докъде са стигнали братята с превода на книгите. А сетне ще минем в твоята любима зала, където е „Страшният съд“, и доколкото мога, ще се опитам да ти изясня последните събития и ще чуя какво мислиш по тях.

„Ако толкова държеше да чуеш какво мисля по тях — старецът се усмихна на себе си, но тъжно, младият орел беше излетял вече от бащиното гнездо, летеше по свой път и кръжеше над свои цели, — ако мислеше да ме осведомяваш, ти щеше да го сториш, преди да издадеш тази заповед по войските за бойна готовност!“ Но си даде вид, че не му идат на ум такива горчиви мисли. Пък и хубаво беше да усеща десницата на сина си, да се обляга на силната му ръка. Затова само кимна с глава и рече:

— Твоя воля, княже! Аз съм вече един немощен човек, пък и много грешен пред бога. Моят дом е божият храм, не иде да се меся в светска къща. Каквото кажеш ти, господаря, туй ще бъде! Да вървим!

Таеше се тъжна заядливост в тия думи, великият човек мъчно свикваше с монашеското си самоотшелничество. Симеон го разбираше, но за съчувствие нямаше място в сърцето му — той дори бога не допускаше до светая светих на мислите си, на желанията си, камо ли пък някого от смъртните, та било и собствения си баща!

Когато влязоха в обедната, трапезата беше вече сложена. От уважение към стария княз, който отдавна не вкушваше блажно, менюто беше избрано само от постни ястия: каймак и студено мляко в златни

купи, прясно сирене върху сребърни тавички, подсладена овесена каша и горски мед в златни канчета. Във фруктиерите ухаеха всякакви плодове — ситни планински ягоди, грозде, круши, кехлибарени на цвят сливи. Две кани от злато бяха пълни догоре с непрекипяла медовина.

Тук е сгоден случай да се упомене във връзка с тоя скромн обед, че Симеон не обичаше и не тачеше твърде постното ядене. На ръст той беше висок човек, източен; две трети от денонощието работеше усилено — над ръкописи, планове, книги; приемаше военачалници, боляри, областни управители, епископи; даваше аудиенции на посолства и търговски пратеничества; обикаляше гарнизони, ръководеше военни упражнения, маневри; с една дума — разходваше голяма енергия от ранна сутрин до късна вечер и затова постната храна не го задоволяваше, не възстановяваше напълно силите му. Винаги изпитваше охота към месното ядене, държеше на трапезата му да има риба и пилета, и жарено овнешко, и месо от дивеч; и като влизаше в обедната и виждаше това вкусно и дразнещо апетита му богатство, колкото и да беше уморен или с лошо настроение — усмихваше се доволно и сядаше на трапезата с ведро лице.

И трябваше да се очаква, че ще яде мъжки, според апетита си, че ще изпие поне две-три пълни чаши от гъстото червено вино, че няма да обиди нито едно от ястията, като не се докосне със залък до блюдото му. Но се случваше обратното, почти всеки път и през целия му живот — ще клъвне от рибата, ще си откърши крилце от пилето, ще посегне за една-две мръвки от жареното и това ядене, оскъдно за един як мъж, ще полее с чаша вино, наполовина разредено с вода. Рядко ставаше от трапезата напълно сит.

Не си дояждаше, за да не го обхваща леност, да не натежава сън над клепачите му, да не го примамва постелята. Лишаваше стомаха си от храна, сърцето си от вино, за да може да работи повече и умът му да е бистър. От изобилието взимаше с два пръста, сред разкоша живееше като най-жалък скъперник.

Борис благослови трапезата, тя блестеше и се смееше със златната си и сребърна посуда. После попита, както беше обичайно, за здравето на княгинята. Мария беше в напреднала бременност. Симеон повдигна равнодушно рамене. Какво можеше да отговори на баща си — че е здрава, слава богу, че всичко протича благополучно и че по-

нататък му е все едно дали е весела, или тъжна и с какво се занимава, и дали изобщо се занимава с нещо.

Няколко дена преди Владимировия бунт той пристигна тайно в Сурсубуловото укрепено гнездо, за да кроят двамата по-нататъшните си общи планове. Тогава, като видя Мария, дългонога и светла, като русалка сред затъntenите горски дебри, стори му се, че по-хубава от нея не беше срещал — поне в боилските домове, които познаваше. Но сега си даваше сметка, че ония чувства са били плод на тревожното време, на приповдигнатото му настроение в навечерието на големите събития, а може би и на общуването със Сурсубул. Сетне Мария влезе в живота му като едно най-обикновено създание, сред мраморите на двореца не приличаше на никаква русалка, дори не изглеждаше такава дългонога и светла, каквато я беше видял по-рано. Кротка и предана, тя бродираше със сърма, пееше старинни песни, блуждаеше в мъничкия си свят, а той беше отдалечен от неговия, колкото беше надалече примерно месечината от земята. Навярно във всеки по-голям боилски дом можеше да се срещне такава девойка.

— Мария е добре — каза Симеон, като се пресегна за каната с пивото. — Не съм я виждал от няколко дена, но сигурно е добре. — Той си наля, отпи няколко глътки и разсеяно се загледа в гравираната издатина на каната, където един мустакат цар, облечен в ризница, беше яхнал митически лъв с човешка глава и стреляше с лък по някакво животно, което изглеждаше да е пантера. „Колко глуповат и надут е този лъв — помисли Симеон, — съвсем е издокаран като византийските базилевси!“ Беше гледал стотици пъти тази гравюра, но сега за пръв път му направи впечатление приликата на лъва е ромейските императори. Като му дойдоха на ум базилевсите, кой знае как, спомни си мършавото лице на Василиевия син Лъв Шести, но то изчезна тутакси в някаква жълтеникава мъглявина, а пред очите му изплува арменката Зоя, прекрасна като вечерницата. Зоя стоеше изправена в цял ръст, блестеше в сребърната си туника, зад гърба ѝ като че ли се мяркаха дворците и Константиновият паметник, и арките на форума. Тия видения, предизвикани от гравюрата върху златната кана, мимолетни като следите, които оставят падащите звезди подире си, дойдоха и отлитнаха в няколко мига. Симеон каза за трети път, нали ставаше дума за Мария: — Добре е! — сетне изпи медовината си наведнъж.

— А ние вече привършихме преводите на светите книги, княже! — каза Борис, като внимателно се взираше в лицето му. — Нали одеде прояви любопитство да ти кажа докъде сме стигнали?

Симеон потърка челото си с ръка, сякаш изтриваше онова сияние, което беше оставила Зоя в паметта му, погледна изненадано баща си и широко се усмихна. Защо не му каза по-рано? Ненужният спомен нямаше да се яви, тъпият базилевс щеше да стреля пантерата си и нищо повече. Сега книгите изскочиха, изгряха като вечерници, но зад тях все продължаваше да се мерзелее, потънал в жълтеникава мъгла, Константиновият площад.

— Защо не ми каза веднага? — попита Симеон. Вечерниците осветляваха един път, който водеше право към императорския дворец. Той разтърси рамене, изпи медовината си, страшната умора от напрегнатия ден тежеше в мозъка му като парче нажежено желязо. Книгите го освобождаваха от духовната опека на византийците, развързваха ръцете му, това беше най-важното, оттук започваше всичко. — Може би днешният ден е най-добрият в живота ми — каза той, — а сме седнали пред чаши с медовина!

— Какво значение имат чашите! — усмихна се със старческа примиреност Борис. Голямата цел в живота му беше постигната, дългият път — изминат, сега можеше да се усмихва на всичко.

Симеон се изправи, повика главния писар и му заповяда да пише:

До епископ Константина Преславски. Камбаните на всички църкви да бият тържествено и клепалата на манастирите — като на празник. Довечера — празнична служба, за да се ознаменува достойно великото събитие — сдобиването ни с превода на светото писание и на другата богословска книжнина на славянски език.

До ичургу-боила. Веднага да се преустанови всякаква работа в града. Народът да се облече празнично като на Възкресение. След вечерната служба — всенародно веселие за сметка на княжеската хазна.

Когато главният писар напусна залата, Борис поклати глава и въздъхна. Помисли си: „Ако аз се разпореждах за ознаменуването на

тоя ден, щях да се задоволя само с камбаните и клепалата. Другото е празен шум.“ Но не рече нищо. Всеки посвоему чувствува големите празници. В неговата душа още от вчера бяха започнали да звънят и пеят камбаните на целия християнски свят.

Черният и рогат дявол беше намушил на копието си един грешник, печеше го усърдно на тих огън. Така въртят на шиш гергьовските агнета. Главата на грешника беше украсена със златна корона. От тази икона личеше, че грешникът е или базилевс, или княз.

— Виждаш ли? — Борис посочи мъченика с ръка, която беше набръчкана, восъчна на цвят и се подаваше из широкия ръкав на расото като оживяла от някоя икона. — На оня свят така постъпват с владетелите, които разпалват безпричинни войни между християните... Въртят ги на шиш... Мисля си: жестоко е, но справедливо! Бог отмерва всекиму заслуженото.

Залата, където баща и син седяха и спореха за мира и войната, наричаха „Зала на Страшния съд“. Така беше наречена някога заради картината на Страшния съд, която даровит цариградски художник беше изписал на една от стените ѝ. Лято 6375-о от сътворението на света. Една година подир покръстването на българите в Христа. И тъй с помощта на рогатото си и крилато войнство, въоръжено, първото с тризъби вили, второто с върбови клонки, бог отпращаше излезлите от гробовете грешници в преизподнята, а праведниците насочваше към рая. Раят не ловеше твърде око̀то — прехласнати мъже и жени пееха псалми, а отгоре белокрили ангели им вардеха сянка. Но затова пък в преизподнята се разиграваха ужасяващи драми и в сравнение с изписаните мъчения наказателните параграфи от Еклогата, които предвиждаха избождане на очи, рязане на езици, ръце и крака и прочие, изглеждаха просто образци на християнско милосърдие.

— Първо — каза Симеон и иронично се усмихна, — със сцената, която ми сочиш, хитрият византиец е искал да те сплаши; ето, княже, какво те очаква, ако някога дръзнеш да вдигнеш меч срещу ромеите! Второ — усмивката му тутакси изчезна, — ако ромеите ме нападнат и аз изляза насреща им, за да се браня, моята война срещу тях „безпричинна“ ли ще е?

— Ако ромеите те нападнат и ти излезеш да се браниш, твоята война няма да е безпричинна, разбира се. Тя ще е една справедлива война. И бог непременно ще бъде на твоя страна и ще ти помага в битките, ако спазиш едно предварително условие, което е много важно: преди да извадиш меча от ножницата, да се опиташ с добро, със слово и с всякакви други мирни средства да върнеш нападателя назад.

Старият княз се вълнуваше: книгите бяха преведени, предстоеше да се множат, да се разпространяват, за да разцъфти и съзрее славянската просвета от Преслав до Кутмичевица, от Иструм до Родопите, че и отвъд, защото и на юг, досами топлото море, живееха славянски племена, сродни на българските. А за да се върши благополучно тази свята работа, беше необходим мир, преди всичко мир и само мир.

Симеон разпери ръце:

— Нима не изпратих послание до императора? — Той се изправи и започна по навика си да кръстосва залата напред и назад. — И писмо му писах, и посолство проводих, и пак нищо — дори не благоволи да ми отговори!

— Пак му пиши, княже! Голям труд ли е да се напише едно писмо?

Но Симеон не го чу. Меките думи на стареца сякаш се стопиха във въздуха, преди да стигнат до ушите му. Като спомена за императора, в същия миг му се стори, че го вижда как чете неговото послание, мършавият му образ изскочи тутакси насреща, както одева, когато гледаше как тъпият базилевс стреляше по пантерата. И както одева, той не беше сам, до него угоднически се кикотеше арменката. Тя беше се облегнала на рамото му и неприлично притискаше гърдите си до сухия му лакът. „Виждаш ли го нашия приятел? — клатеше глава императорът. — Мисли ни за прости, иска да му върнем тържището!“ „Остави го той варварин! — свиваше пренебрежително устни Зоя и гъделичкаше императора зад ухото. — Кога ще оскубеш перушината му, за да се не надува толкова?“

— Няма да му пиша! — каза твърдо Симеон и усети как кръвта биеше в слепоочията му. — В края на краищата работата не е в това, че мръсникът Зауца, бащата на Львовата наместница Зоя, е преместил нашето тържище от Цариград в Солун! Работата не е дори в това, че като ни е отнет достъпът до цариградския пазар, ние губим всичката си

транзитна търговия, че изпускаме от ръцете си митото, което вземаме от чуждестранните търговци! Дори не е и в това, че ония дрипи на Зауца — откупчиците Мусик и Ставраки — обират като разбойници нашите износители!

Той се спря пред един от сводестите прозорци и се загледа навън. Захождащото слънце багреше с розовина насрещните хълмове.

„На неговите години аз бях вече наситен от войни — помисли Борис и въздъхна: — Откъде иде у него тая разпаленост по войната? Лекомислие ли е, или избуяло в кръвта му наследство от дедите?“

— В каквото и да се състои тая работа — каза Борис, — каквито и загуби да понасяме, до война според мен не бива да се стига. Това, дето си заповядал бойна готовност по войските, е прибързано и не е добро. Като сме живели тридесет години в мир с византийците, защо да не поживеем примерно още десет?

— Защото те самите не искат! — усмихна се злъчно Симеон и лицето му стана изведнъж зло. — Ако възнамеряваха да живеят в мир с нас, нямаше да ни гонят от Цариград! Помисли си: досега те не са изпъждали никого — нито немците, нито моравците, нито хърватите дори! А ето че ние им заседнахме на гърлото. Защо? Тия неща не стават по приумица, случайно и не са плод на някакво временно настроение. Те имат по-дълбоки корени и ние сме длъжни да ги разровим, за да видим какво се готви да поникне около нас — добро или лошо. През тия дванадесет години, докато бях в Цариград и се вирах в живота на византийците, в политиката им, аз научих най-главното: те сменят често императорите си, понякога издигат глупци, друг път — способни люде, коняри и патриции, слуги и пълководци, но политиката им спрямо нас никога не се е изменяла, винаги е била една и съща. От времето, когато дедите ни установили първия си постоянен лагер в Малка Скития, та до днешния ден. Смятали са ни, и сега ни мислят, и със завидно постоянство и непоклатимо убеждение, че ние, „варварите“, сме само временни окупатори на земята, дето е на юг от Иструм. Тази земя те имат за своя и са сигурни, че един ден непременно ще си я възвърнат. И затова не са преставали да воюват с нас и няма да престанат. И в постоянната война, която водят срещу нас, използват всички видове средства: от меча и копие до черковния кръст. Напоследък те залагаха много на черквата: като е зависима от тях и като богослужението се извършва на техен език — надяваха се,

че ще обърнат душите на хората на своя страна. Нали така постъпиха с пелопонеските славяни? Сега тези славяни се гърчечат.

Но като виждат, че се сдобиваме със своя черква, защото имаме вече своя писменост и книги, и сме обучили стотици свещеници, и че по цялата ни земя се откриват и работят все нови и нови просветни огнища — те обръщат другия край, вадят нокти, ловят се за ножа. Каквото не са успели да постигнат с буквата и словото, с кръста, ще се опитат да го добият с война. Този случай с нашето тържище в Цариград трябва да четем така: или погребвайте вашето намерение да имате своя църква и своя култура, или ще ви изхвърлим чак оттатък Иструм, както вече ви изхвърлихме от Цариград.

За наше щастие, те са заети сега във война с арабите. Но в същия ден, когато уредят сметките си на изток, когато осигурят гърба си откъм арабите, в същия този ден ще обърнат всичката си сила срещу нас. Те няма да се бавят, защото отлично знаят, че времето работи за нас: не друго, а нашите успехи в просвещението ще ги накарат да побързат. Не са глупави, за да не знаят, че народ, който има своя писменост, своя църква, свои книжовници — такъв народ не само че не превива глава, а — напротив — силата му непрекъснато расте, възмъжава и, току-виж, че някой ден — Симеон помълча някое време — сянката му се надвесила над самия Цариград!

Отвън долетя камбанен звън. Биеше тържествено камбаната на голямата градска църква. Борис се прекръсти.

— Но те няма да дочакат този ден, а освободят ли се от арабите, ще потеглят с войски срещу нас. Ще се нахвърлят отгоре ни с голяма сила. Защото те събират войници от много народи, имат стотици военни кораби, имат въоръжение по-добро от нашето. Имат и много злато, за да купуват приятели и да обръщат нашите сегашни приятели в утрешни неприатели.

Той дойде при баща си и отново седна срещу него. Двамата дълго мълчаха. Навън непрекъснато ехтеше празничното биене на камбаните.

— Никой няма да ми прости — приключи Симеон, — ако аз чакам в смирение този ден. Сега техните главни сили са на изток. Затова дадох тази заповед на войските за бойна готовност. А повода — те сами го създадоха. Тържището! — Той се усмихна, златните точици в очите му светнаха. — Бог вижда, ние не започваме първи!

Докато го слушаше, Борис мислено се кръстеше, боеше се да не му отклони вниманието и се питаше: „Но как, господи, ще съжителствуват в душата му тия две противоположни начала — студеният разум и горещото чувство? Или студеният разум само ще разкрива пътищата на историята, за да се втурнат по тях насетне като необяздени жребци желанията на горещото му сърце?“

Всякак го увещаваеше Симеон да остане поне за вечеря да гледат от най-високата площадка на двореца народното веселие — бяха раздадени хиляди факли и свещи, на кръстовищата наливаха вино, докарано в бъчви от княжеските изби, — Борис оставаше непреклонен, настояваше да си иде в манастира, да участва с другите монаси във вечерната молитва и в усамотение да благодари на бога за добрините, с които беше насподобил българския народ.

Но преди да напусне двореца, реши да споходи княгинята. Тя му се зарадва, а той, като я видя повехнала и умислена, се натъжи.

— Здрава ли си, чедо, какво ти има? — запита я угрижено, като гледаше да се не взира в сенките, които тъмнееха под светлите лазурносини очи.

— О, татко, нищо ми няма! — Младата княгиня направи опит да се усмихне, но само устните ѝ трепнаха едва-едва.

— Да не ти е мъчно за бащиното гнезденце, за планините, за горите? — попита я Борис, макар и да знаеше, че мъката по тия неща не предизвиква сенки под очите. — Вашият край е планински, сенчест, а тука всичко е открито като на длан. Мъчно привиква човек, когато изведнъж попадне на ново място, но ти се моли богу да си здрава, ще свикнеш. — Това бяха излишни, чужди приказки, но нали трябваше да каже нещо? Погали я леко по косите, които бяха меки като свила, и въздъхна: — Ще се моля на света Богородица да идва в сънищата ти. Каквото тежи на сърцето ти — кажи ѝ го, тя е жена, ще те разбере.

— Нищо не тежи на сърцето ми, татко — прошепна Мария.

Той я благослови, прекръсти я и си отиде.

Ирник го изпроводи до външната порта. Там го чакаха двама бойци от личната гвардия на княза, за да го придружат до манастира, но той решително им махна с ръка да си вървят. Защо му е охрана, когато пътят беше чист и небето на запад още златееше?

И като се подпираше с тояжката си, пое обратния път. „Защо, господи, заедно с доброто си създал и злото? — мислеше и сърцето му се свиваше в лоши предчувствия. — Защо не оставяш цветеча да цъфти по-дълго, за да има в мирозданието повече хубост, ами без време пращаш слана да го попари?“

Безброй щурци скрибуцаха край пътя, кротко люлееха тишината с приспивната си песен.

След като изпрати баща си, Симеон нареди да повикат началника на строителната група, главния майстор на Преслав — архитекта Карач, от Червен.

Селището Червен се намиреше западно от Плиска и северозападно от Преслав, на половин ден път до Иструм. Това селище беше особено, нито приличаше на град, нито на село, но големите господари, които строяха храмове и дворци, знаеха къде е и лесно го откриваха сред пазвите на хълмистата равнина, защото отдавна славата му се носеше дори оттатък границите на страната. Червен беше мястото, където от незапомнено време се бяха заселили строители и потомци на строители. Още от ония години, когато Мизия беше на римляните, когато по правите мизийски пътища сновяха легиони, облечени в желязо. Майстори от Червен бяха дигали капища на тракийски богове, бяха строили театрални зали и виадукти при римляните, храмове и крепости — при византийците. Строители от Червен обикаляха света — от Антиохия до Рим, от Сицилия до Константинопол. Но си оставаха майстори от Червен — видяното и усвоеното от чуждите съкровищници претворяваха по свой образец, а тоя образец се предаваше от баща на син, развиваше се и се обогатяваше от внуци на правнуци. Областни управители, наместници на императори, ханове, князе — всички владетели на тая земя — в надпревара им даваха права и грамоти — да ходят, където си искат, да не плащат данъци, никой да не ги закача за нищо, селището им да се освобождава от всякакви комитатски и епископски тегоби. За това майсторите от Червен бяха заможни люде, живееха в красиви и богати къщи, потънали в зеленина, оградени с високи зидове.

От няколкото стари рода, чиито потомци бяха се кръстосали със славяни и българи и сега всички се наричаха българи, най-известен

беше родът на Ботулите. Дядото на Карач, от същия този род Ботул, беше направил по времето на Омуртага величествената плисковска базилика. Тогава строителят ѝ твърдеше, че по размери тя била втората в Европа, след цариградската „Света София“, строена от архитектите Антимий и Исидор. „Света София“ я надвишаваше в широчина и височина.

Та Симеон беше назначил архитекта Карач, от рода на Ботулите, за началник на групата строители, които трябваше да преустроят Преслав, да го превърнат за едно десетилетие от занаятчийски град в столица красавица, достойна по великолепието за могъщата и обширна българска държава. Карач беше на около четиридесет години, висок и сух, с жълтеникаво лице, върху което трескаво горяха хлътнали черни очи. Обичаше да пие, да пътешествува и да говори дръзки думи на началниците, държеше се пред потомствените велможи с някаква предизвикателна независимост. Затова боилите и другите управници го мислеха за нахален човек и горделивец, но го търпяха, знаеше се, че от най-добрите майстори той е най-добрият.

Князът го прие в залата на „Страшният съд“ и като усети, че мирише на вино отдалече, намръщи се и мълчаливо му посочи оная сцена от картината, където дяволи наказваха непоправимите пияници. Неколцина нещастници скачаха сред огън и пламъци, а наоколо тумба дяволи биеха тъпани и весело надуваха свирки.

— Княже — каза Карач и махна пренебрежително с ръка, — ако трябва да избирам между огъня на грешниците и песнопенията на праведниците, аз избирам огъня. Сред такива праведници не бих живял нито един ден.

— Какво са ти сторили праведниците, та си ги намразил толкова?
— запита го князът.

— Пречат ми в работата — отговори Карач. — Аз искам да гледам към небето, а те натискат главата ми към земята. И непрекъснато ми втълпяват, че трябва да се повинувам като голям грешник, с което аз не съм съгласен.

— Защото се мислиш за праведник, така ли?

— Княже — засмя се Карач, — на земята има само един вид праведници, и те ходят на четири крака и знаят да произнасят само една дума: ме-е-е! Други праведници няма.

— Отлично — каза Симеон. — Продължавай!

— А тия хорица, дето твоят бездарен майстор е изографисал на картината, те не са никакви праведници, а отвратителни лицемери. — Той посочи хората, които пееха псалми на бога. — Пред това стадо от лицемери аз предпочитам компанията на честните дяволи, па макар и в пъкъла!

Симеон помълча някое време.

— Карач — рече той, — като слушам езическите ти брътвежи, знаеш ли какво ми минава на ум?

— Зная, разбира се! — възкликна весело Карач. — Иде ти да извикаш слугите, да ме посочиш с пръст и да заповядаш: „Хвърлете мръсника в кладенеца!“

Симеон леко се усмихна, взе от масата един нож и почука с него по една сребърна тарелка. Влезе дежурният по охраната.

Болнавото лице на Карач някак изведнъж придоби още по-болезнен вид. Той се сгуши на стола си, заби поглед в мрамора на пода и не помръдна — някой беше замахнал да го удари, шамарът ей сега щеше да изплющи.

— Е, какво? — каза князът, като не оваляше очите си от него.

Карач повдигна рамене.

— Повикай виночерпеца! — заповяда Симеон.

Когато този се яви, той му нареди да напълни златните чаши с вино. После му кимна да си върви. Карач се поразмърда на стола си, въздъхна и отново придоби предишния си наперен вид.

— Ето че не позна намеренията ми — рече Симеон. — Като видя да викам дежурния, ти си помисли, че аз наистина съм решил да те наказвам за дръзките думи. И се уплаши. А не трябваше да се плашиш. Който има смелост да говори дръзки думи на своя княз, не бива да трепери от смъртта. Трепери ли, значи, е дърдорко. Любител на големи приказки. Но не ми е за това думата. Ако един обикновен смъртен ми беше наговорил приказките, които ти изрече, без друго щях да го накажа. За назидание щях да заповядам да го наложат с пръчки, или пък да го подавят малко в кладенеца. Все едно. Но ти не си обикновен смъртен, защото твориш безсмъртие. А който твори безсмъртие, той и десет пъти да погази десетте божии заповеди, пак си остава праведник. Поне аз мисля така.

— Княже — каза просълзен Карач, — честна дума, но ти говориш като един истински езичник!

— За твое здраве! — вдигна чашата си Симеон.

Той отпи по навика си само една глътка, а Карач пресуши чашата до дъно.

Двамата помълчаха. Влязоха слуги, запалиха свещите в сребърните свещници.

— Ще те попитам — Симеон го погледна в очите, — преди да ти открия за какво съм те извикал: като си такъв страстен езичник в душата си, как смогваш да строиш християнски храмове?

— Правя ги красиви — отговори Карач. — Това ме удовлетворява. Езичеството, влюбено в младото женско тяло, създаде колоната. На християнството е присъщ куполът, нали наподобява небето, а на небето живее християнският бог. Но мен не ме интересува къде живее християнският бог, аз майсторя малки небеса и когато направя едно малко, чудесно небе, душата ми пее.

— Ще ти дам възможност да направиш най-хубавото небе, похубаво от всички небеса, които си правил досега! — Симеон говореше вдъхновено, но тихо; очите му сияеха, запалени от ония мисли по вечността, които му бяха дошли на ум, когато стоеше горе, на хълма. — И в тази работа ще искам да вложиш всичката си душа и не само от благодарност, че не те хвърлих одеде в кладенеца, макар че си го заслужаваше. Ще работиш от душа, езичнико, защото ще можеш да гледаш небето, колкото си щещ. Ако някой се осмели да натисне главата ти към земята, аз се кълна във всичките си праотци, че такъв няма да види добро.

„Мене обвиняваш в езичество — помисли Карач, като го слушаше и се взираше в очите му, — а ти самият си езичник от главата до петите! Кълнеш се в праотците и сваляш небето на земята!“

Но не му рече нищо, у Симеон като че ли имаше от фанатизма на александрийските аскети, една опасна възбуденост, която плашеше дори него, волнодумца.

Симеон го изпроводи до външния коридор, почитание, което не оказваше дори на епископа. Само одного беше удостоил с подобно внимание, Климент, когато го изпращаше за Кутмичевица. Като се разделяше с Карач, той му сложи в ръката две златни монети — за спомен.

После заповяда да повикат ичургу-боила. Даде му най-точни и подробни указания кога да дигне войската, в колко часа, коя част по кой път да тръгне и на кое място да се срещне с войската от Боруиската област. Напомни му за помилваните — командирите да ги имат под око — и пак попита за името на войника от село Осеня.

— Името на кучия син е Ханко — отговори Охсун.

Симеон навъси вежди.

— Охсуне — рече той, — задето ти нарече един мой войник песовски син, а знайно е, че моята войска се състои от човеци, а не от песове и че войската на баща ми също е била от човеци, а не от песове, ще идеш сам да намериш тоя Ханко и ще му дадеш кон от твоите коне и оръжие от твоето оръжие. И ще го зачислиш в стотнята на багатурбагаина Севар, като му кажеш, че аз лично съм го изпратил на отчет и подчинение при него. И друг път, Охсуне, ако чуя да наричаш войниците ми песови синове, запиши си го на ум, за всеки песов син ще конфискувам в полза на държавата по една дузина от личните ти коне!

Ичургу-боилът Охсун излезе от двореца плувнал в пот, лицето му беше зачервено, като че ли го бяха стъргали с тухла. Той гонеше петдесетте години, отдавна помнеше, беше началник на вътрешната област, но за пръв път му се случваше да бъде конфузен по такъв срамен начин. Третият човек в държавата след княза и кавхана! Дясната ръка на княза! Заради някакъв си войник от село Осеня! Песият му син!

Докато Охсун усукваше и скубеше мустаците си от възмущение и обида и от яд мушеше търбуха на коня с острите си шпори, Симеон отиде в съседното крило на двореца, където бяха канцелариите, залата, в която работеше, и библиотеката. Беше обещал на Йоан един том от избраните съчинения на Аристотеля на гръцки език, та отиваше да го потърси, ще го остави на секретаря си да му го предаде. Пък и своите ръкописи искаше да подреди и сложи на място, да хвърли един последен поглед на изречението, докъдето беше стигнал. Знаеше ли кога ще се завърне?

Чак когато дойде в това крило, където прекарваше най-хубавите си часове, почувствува да го обхваща някаква тиха и равна тъга: тя извираше от сърцето му и като рядка мъгла проникваше навсякъде, превръщаше се в умора, в боязън от усамотението, правеше празните

зали и коридорите да изглеждат като мрачни и напуснати светове. За първи път щеше да се отдели от обичайния си живот, от книгите, от подострените си пера за писане, от часовете на спокойния размисъл, от разговорите си с миналото и вечността. Какви щяха да бъдат дните, които идеха? Щеше ли походният живот и шумът на битките, и грижите по войната да запълнят опразненото място в душата му?

В тоя час той нищо не знаеше, не можеше да гадае дали някъде по новите пътища ще срещне радостта и като я срещне — дали ще я приеме; защото всяко сърце си имаше за нея своя мярка и свои очи.

Като наближи стаята на писарите, забеляза да струи през откренатата ѝ врата тънка ивица жълта светлина. Учуди се, че по това късно време някой още работеше, но на часа се сети — преписвачите идеха на две смени, писарите от втората смяна, които работеха нощем, изглежда, бяха дошли наскоро. Влезе вътре и махна с ръка на монасите да не стават — бяха трима, пишеха коленичили, прегърбени над малки дървени масички. Върху всяка масичка имаше по няколко шишета от печена глина, гледжосани и нашарени, пълни с черни и цветни мастила. Перата, четчиците и ножчетата за подостряне лежах в лакирани дървени тарелки. Тази малка зала беше осветена от два свещника, провиснали на дълги синджири под високия сводест таван.

Калугерите, стреснати от появяването на княза, сведоха още пониско главите си, чуваше се в тишината как скърцат перата по плътните пергаментни листа.

— Мир вам! — поздрави ги по монашески Симеон. Нали допреди две години беше техен събрат?

— Бог с тебе! — отговори в един глас монасите.

Двамата, дете бяха по-наляво до вратата, имаха вече сиви кичури по слепоочията си, другият беше млад, русата му коса се къдреше на вълни и на букли под ниската калимавка. Симеон надникна над раменете им, съвестно му беше да си излезе, без да прояви поне малко внимание към тяхната работа.

Първият рисуваше заглавните букви строго и ясно, не ги украсяваше с излишни чертички и криволици, неговите заглавки приличаха на малки командири, десетници и стотници. Стояха на левия фланг и смело гледаха пред себе си. Заглавните на втория преписвач, макар и да не бяха натруфени с излишна украса, изгледаха някак по-тържествени от заглавните букви на първия, повече се

набиваха в очите, премяната им беше по-скъпа. Те приличаха на багатур-багаини, а може би и на командири от по-горен ранг, войводи на съединения. Заглавните букви на младия, на русокосия хубавец, бяха пък вплетени в сложни винетки: венчета на цветя, листа, неразцъфнали пъпки, които току-що се разтваряха, крило на птица, чепка от грозд. Буквата се губеше сред плетениците, стоеше някак изумена сред многообразието на тоя сложен свят.

Без друго младият художник, подобно на своята буква, търсеше началата и истините на живота: влечеше го още неразцъфналата пъпка на розата, далечината на кръгозорите, упоението на виното, волният живот сред природата. Влечаха го хиляди неща, стоеше сред кръстопътища от желания, вслушваше се в стихията на страстите, която кипеше в кръвта му. Накъде, накъде — коя беше най-голямата истина и кой беше най-правият път? Листа, пъпки, крило на птица, чепка от грозд. Симеон сложи ръка на рамото му и когато младият човек повдигна главата си, той го погледна в очите. Това бяха очи на езичник, наметнал християнски плащ, горяха и изглеждаха тъжни. Той му се усмихна, може би приятелски, кой знае, никому не беше се усмихвал така.

После отиде в залата, където работеше. Тя не беше нито просторна, нито пищна — голяма маса от червено дърво, покрита с книги и ръкописи; по стените висяха карти, две тънки малахитови поставки носеха бюстовете на Омир и Аристотел. На стената, която беше срещуположна на сводестия прозорец, върху елипсовиден яркочервен, почти пламнал килим сияеше една леко извита сабя в сребърна ножница и със златна ръкохватка. Старият княз твърдеше, че това била сабята на Крум. Друго нямаше в тази стая, като не се смятат мечите кожи, с които беше постлан мраморният под. Нямаше ни кандило, ни кръст.

Оттук, през една врата, направена също от червено дърво, се отиваше направо в библиотеката. Симеон беше съединил две съседни зали, всяка от които се ширеше три пъти по-голяма от мястото, което заемаше неговата работна стая. Това помещение беше изпълнено от край до край с библиотечни шкафови, витрини, поставки за писане, тук-там бяха наредени дървени столове с високи облегалки, имаше и нисък миндер, кротнат в една плитка ниша. Понеже князът обичаше да чете и да пише нощем, от тавана се спущаха начесто маслени лампи и

свещници, всички покрити с абажури, да не пламне случайно пожар. Лавиците бяха изпълнени с книги, свитъци, евангелия в сребърни обковки, с документи, скътани в кутии от благородно дърво. Зад витринките бяха събрани скъпоценни и красиви предмети — статуйки, пръстени, вази. Тук беше и онази чудна Изида от александрийския майстор Синар. Погледнеше ли я, князът тихо се усмихваше, а сетне по лицето му се изписваше печал. Спомняше си Константинопол и тъгуваше.

Намери томчето, което търсеше, и го остави настрана. Продължи да се рови, изваждаше ту една книга, ту друга, прелистваше ги набързо, като че ли търсеше някакъв откъс или правеше справка. Така през ръцете му мина романизираната биография на Александър Македонски от Квинт Курций Руф, „За войната с галите“ от Цезар, тия две книги, в гръцки превод, беше препрочитал поне пет пъти. И сега, като ги прелистваше отново, прочете някое и друго изречение, но този път думите само се мяркаха пред очите му, не прескачаха в съзнанието. Отиде до най-близката витрина, там беше Изида, хор от весталки възнасяше жертвен химн към богинята, блестеше старото злато. В тоя миг, докато гледаше статуйката, онова изречение от биографията, което току-що беше прочел, като че ли най-последно беше успяло да се промъкне в паметта му:

... където и да водеше битки, дори в най-неизвестни страни, винаги съзнаваше, че играе на световната сцена.

„Е, разбира се!“ По аскетичното лице на княза премина жлъчна усмивка. Тя прикриваше мисли, които засягаха неговата дейност, неговите възможности, но той мигновено им обърна гръб — почувствува се като крадец, когото са открили в мига, когато е посягал към най-скъпоценната вещ.

После застана пред отворения прозорец и дълго гледа в нощта. По кадифения небесен купол блестяха рояци ярки звезди. Коя от тях беше неговата? Блестеше ли вече, или тепърва възлизаше из мрачините, за да засияе?

Влезе дежурният от охраната и въведе главната прислужница на княгинята. Прислужницата, възрастна жена, почтително се поклони и

запита:

— Господарю, княгинята моли да ѝ кажеш, къде ще благоволиш да вечеряш — в нейната обедна или в твоята?

— Кажи на княгинята — отвърна Симеон, без да се извърща от прозореца, — че аз имам още много работа, и затова да не ме чака. Да вечеря сама.

Прислужницата постоя някое време в рамката на входа, сякаш се двоумеше дали да каже още нещо, после тихо излезе.

Дежурният по охраната затвори вратата.

От караулната кула прозвучаха удари на камбана — самотни, като въздишки на бездомен човек. Беше десет часът.

Странно и противоречиво е битието на човека и тоя, който си мисли, че го е разбрал, че е прогледнал в него до дъно и че поради това може да го вмести в един калъп, общ за всички хора, непременно ще сбърка. Някой човек премисля всяка своя стъпка, претегля предварително всяко свое действие, напънга всичкото си внимание, за да се опази от примките, които „неведоми“ сили поставят на пътя му, и на края пак пада в капана им. А друг човек върви безгрижно по житейските си друмища, нехае, не се взира на всяка крачка, радва се на хубавото, не си трови душата с мисли за разни „неведоми“ сили и пак стига по-жив и по-здрав там, за където е тръгнал. Ако някой попиташе Ханко как стават тия работи и защо веднъж така, а друг път иначе, той щеше да вдигне рамене: знае ли! И кой е тоя човек, дето ще знае? Ако има такъв човек, който да знае, той не ще да е истински, а ще е самият бог, слязъл между хората и предрешен по човечески. Защото тази заран той беше все още прислужник при третия таран от втората щурмова петорка, по пладне го осъдиха на смърт, обявиха го за смъртник, а вечерта го произведоха конник, и то не какъв да е, а първоразреден; пък на всичко отгоре му подариха и един породист кон, змей, боляринът Стефан нямаше такъв. Всичко това ставаше наяве, макар и да приличаше много на сън. И да кажеш, че Ханко предварително си беше наумил да става конник или че някога е минавала през главата му такава налудничава мисъл, къде ти! Нито беше издънка на знаменит род, нито баща му беше служил в

първоразредната конница. Ха иди обяснявай сега как и защо стават по божия свят разни чудни неща.

Но Ханко не се и силеше да мисли — каквото и да ставаше в живота, странно или чудновато, той го приемаше като естествено. Вярно е, че събитията около онова жито, което дължеше на болярина Стефан, и главоломните му преживелици през тоя последен ден бяха го направили по-мъдър, не вярваше вече в приказката за милосърдните господари, белите лястовици бяха едни бабини деветини. Но и в това, че беше прозрял една голяма истина за живота, не намираше нищо чудно — в края на краищата напълно си беше в реда на нещата господарите да не са милосърдни. Милосърдието караше човека да отстъпва и да прощава, а където имаше отстъпки и прошки, там богатство не се задържаше. Но пък да се отреже, че всичките господари са непременно жестоки, че който има власт и богатство, трябва да е и жестокосърдечен, и така не биваше. Ето, князът го помилва, че и един хвърковат кон му даде отгоре. Между злите господари, значи, се срещаха и милостиви.

Всичко биваше в тоя пъстър свят, но най-силният между силните и най-богатият между богатите да бъде и най-милостивият — това му приличаше малко на оная бяла лястовица от бабините деветини.

Така изглеждаше тази работа, но пък конят, който князът му беше подарил, не беше никаква бяла лястовица, а най-истински кон.

Ето как сложно се преплитаха и слагаха нещата, та като помисляше за тях, започваше да му се вие свят. По-добре беше да не мисли много. Да си върви по пътя, пък ако излезе добро насреща: сполай!

С такива мисли Ханко се унесе в кротък и дълбок сън.

А в тая нощ, докато той спеше безгрижно между новите си другари по оръжие, благодарен, че беше отървал шията си от въжето, щастлив, че имаше неподобен кон, какъвто беше неговият Дванш, князът баща и князът син осъмнаха будни, първият в килията си, вторият, като сновеше неспокойно между библиотеката и работната си стая.

И двамата мислеха по едни и същи държавни въпроси, решаваха сходни задачи, но всеки гледаше посвоему в нещата, със свои очи;

някъде се срещаха в оценките и разбиранията си, а другаде пътищата им вървяха през различни места. Борис търсеше равнините, заобикаляше дълбоките падини, не рискуваше да се възкачва по шеметни и мъчнодостъпни върхове, а Симеон, наопаки, беше готов да слезе до „чревата адово“, да се възкачи по непристъпни планини до небесата чак, при орлите, дори по-високо от тях, за да постигне предназначаната си цел.

Старият княз беше посрещнал предния ден с благодарствени химни в душата си, а новият го изпълваше с тревоги и горчиви предчувствия. Отишло си беше спокойствието, кроткото време, медоносното жужене на пчелите, глъхнеше сладкогласното песнопение на камбанариите, възправили чела над белите черкви. Затихваше скърцането на перата в манастирските килии, пустота и тишина се възцаряваха в просветителските школи. Идеха градобитни облаци, смрачаваше се, чуваха се далечни гръмотевици. Новият ден вещаеше нещастия, канеше се да изтръгне синове от майки, да раздели мъже от съпруги, обричаше деца на сиротинство и глад. Вместо да прозвучи на воля словото божие по горната и по долната земя, защото богослужебните книги бяха вече преведени, щяха да затръбят бойни тръби, войска щеше да се заточи по друмищата, да потече като черна кръв, грач-птици лешоядни щяха да се юрнат подире й, гладни за мърша, предвестници на смърт и съсипни.

Целият си съзнателен живот беше прекарал с убеждението, че освен отбранителната война — свята и благословена от всички богове и във всички времена — всяка друга война дори когато е победоносна, е по-лоша от най-лошия мир. Винаги беше мислил и сега продължаваше да мисли, че земя, спечелена с меч, остава за дълго време спорна, че такава земя ражда неспокойствие и раздори, че една селска мера, отвоювана с блага дума, носи повече добро, отколкото донася дяла област, завоювана с цената на хиляди жертви и с потоци от кръв.

Знаеше и жалеше, че оттатък границите на държавата пъшкат под византийско иго сродни славянски племена: стримони — по долината на река Струма, драгувити — около градовете Костур и Солун, сагудати — източно от драгувитите. В Халкидическия полуостров отдавна бяха пуснали корен ринхините, а североизточно от тях и около река Места живееха смолянците — всички тия племена бяха

родствени и близки на българските славяни от Тракия и Югозападна Македония, говореха на техния език и от отдавнашни времена бяха покръстени в Христа. Ако не беше византийското злато, с което стратегите подкупваха вождовете им, и силните ромейски гарнизони в укрепените градове, тия племена щяха сто пъти досега да преминат на българска страна. Без тях българската държава не лежеше в естествените си граници, лишена беше от Беломорието и плодните тракийски равнини. Чуждото владичество на тия земи умъчняваше защитата на подбалканските територии, на градове като Берое и Филипопол, правеше долините на Места и Струма леснодостъпни за византийските войски.

Всичко това той отлично знаеше, тревожеше го, а робията на стримони, драгувити, сагудати и ринхини тежеше на сърцето му като камък. Но да вдигне ръка срещу Византийската империя не смееше, нито имаше желание. Не смееше, защото мислеше, че империята е неколkokратно по-могъща, отколкото беше България. Нито пък искаше да наруши пръв „дълбокия мир“ между двете страни. Но в основата на всичко лежеше, разбира се, страхът от войната. Война между съседи — от това нямаше по-лошо. Ако той победи — ония ще се готвят да обърнат положението при първия по-сгоден случай. Ако те победят — той ще се готви да им върне, както се следва. И това ще се повтаря във времето безброй пъти, защото земята никога не се насища на кръв и защото взаимното изстребление не изтрива, а умножава омразата.

С решението на тоя въпрос не биваше да се избързва. Нека самите поробени племена вземат почина в ръцете си, пък той ще помага с оръжие и средства. А може така да се случи, че ромейците сами да предложат отстъпки срещу някаква помощ или услуга от българска страна.

Главното, което трябваше да се решава в настоящо време и в близко бъдеще, не беше тракийският въпрос, нито въпросът за присъединяването на славяните, които живееха в Южна Македония. Южните неуредици, тракийски и македонски, каквито и тревоги да създаваха, можеха да почакат малко. Защото и в тия си граници българският народ се беше разположил достатъчно нашироко, българската държава беше една от най-обширните в Европа. Три главни въпроса стояха сега за решаване и нищо не можеше да ги измести по важност: разпространението на славянската просвета,

създаването на независима българска църква, приучването на народа да живее в духа на християнските добродетели.

Сега трябваше да скърцат повече пачи пера, да се превеждат и разпространяват повече книги, да звънят сладкогласни камбани по цялата българска земя — от Охрид до Плиска, от Браничево до Девелт.

Господи, помилуй, отмени горчивата чаша! Но ако трябва да бъде изпита, ако такава е волята ти — съхрани българския народ, бъди милостив над българската земя, не позволявай на войната да затрие доброто и свято дело, извършено в твое име през тридесетте мирни години!

Докато старият княз молеше бога да отмени горчивата чаша, за да се възцари отново мир на земята, Симеон проучваше картите, на които беше нагледно изобразено долното течение на реките Тунджа и Марица, съобразяваше пътищата на войските си и търсеше мястото, където трябваше да се съберат в един юмрук.

По жълтеникавите пергаментни листа израстваха планини, прорязваха ги лъкатушни проходи и буйни планински реки. Отредите ще тръгнат на юг през различни проходи и пътища, както се прави по време на бойно учение, та византийските съгледвачи, като гледат това разбъркано движение, да си мислят, че се прави само упражнение за война. Нека те нищо да не знаят до последния момент, както нищо не знаеха и самите негови боили и пълководци. Предполагаха си разни работи, но едно е да предполагаш, а друго е да знаеш, че е дадена заповед за война. Така, като се движат по различни пътища, в уречен ден всичките войски трябваше да се съберат на едно място, до границата — отгук с възможната най-голяма бързина трябваше да се нахълта във византийска земя и да се върви устремно напред.

Той ще остави заслони по ония места, къдетоходите слизат в равнината, а с главните си сили ще се насочи по течението на река Тунджа — прекия път до Адрианопол. Адрианопол е най-силната крепост, която варди пътя за Цариград. Уплашени да не падне в негови ръце, византийците ще побързат да му препречат пътя. А когато някой бърза, той в повечето случаи се явява неподготвен, както трябва...

Той ще изпревари византийците поне с един ден. Ще избере такава място, от което ще е удобно да се напада, което ще командува

над местността, откъдето ще могат да се предприемат и обходни движения, и там ще установи лагера си. Неговите войски ще са отпочинали вече, когато ромеите ще пристигнат задъхани и уморени. Той няма да им даде време да отпочиват и да се разгърнат, а ще ги удари веднага, дори както са в походен строй...

По бледожълтата пергаментна карта препускаха конни отреди, свистяха стрели, лъскаха копия. В дъното стърчаха назъбените адрианополски стени.

Да щурмува крепостта не виждаше смисъл. Все едно, тя щеше мъчно да се сдаде. И не поради силата си, а защото неговите сили бяха слаби. Нали с очите си видя и състоянието на войските, и въоръжението им, и обсадната техника, с която разполагаше? Всичко беше изостанало, занемарено, отдавна задминато от времето. Оскъдно защитно въоръжение, остарели начини на отбрана, обсадна техника, излязла отколе от строя. В сравнение с онова, което беше гледал в Цариград, българските машини бяха вехтории, провинциално оръжие на някоя затънтена южногръцка тема. При това той беше видял най-доброто — своите войски от вътрешната област. А какво представляваха войските от външните области? Оръжието им, защитното въоръжение, техниката?

Личеше си, че години наред нищо не беше подновявано и подобрявано. Баща му беше хвърлил огромни средства в строителство на величествени базилики и църкви, а войската беше занемарил. Докато всеки византийски войник беше облечен в желязо, дори конете им имаха защитни нагръдници, от трима български войници само един беше в пълно защитно облекло. А в областните войски положението навярно беше още по-лошо. Щурмовите стълби, кулите за пристъп, каменохвъргачките — те бяха от Пресиамово и Омуртагово време, тежки, неповратливи, стари. Византийските щурмови стълби бяха гъвкави и леки, внаждаха се за нищожно кратко време една в друга посредством железни скоби; българските бяха тежки, съединяваха се с кожени ремъци, губеше се трикратно повече време, за да се приготвят за пристъп. Години наред българските държавни работилници бяха майсторили катедрални решетки, камбани, кръстове, покривни листове за църковни кубета, а не бяха ковали остриета за копия, нито щитове, нито брони, нито куки за прихващане. Военната тактика беше

продължила Крумовата традиция за настъпателни действия, но в отбраната куцаше, не умееше да води активни защитни боеве.

Такава беше истината. В настоящо време армията можеше да печели успехи само ако има на своя страна предимството на изненадата, по-добри изходни позиции преди започването на боя, умно и съобразително командване. За обсадна война и щурмуване на силни крепости беше напълно негодна. Не бяха розови перспективите в случай, че бъде принудена да се отбранява да води бой, ако противникът я напада и я притисне. Макар и привърженик на защитните войни, Борис не беше подготвил войската си да води успешно отбранителна война.

Симеон захвърли картите и започна нервно да се разхожда напред и назад.

За да се превъоръжи войската основно, да се снабди със съвременна щурмова и обсадна техника, да се обогати военният опит на командирите, позавехнал през годините на „дълбокия“ мир, да се извърши всичко това, бяха необходими поне пет години — малък срок за изпълнението на такава гигантска задача. Но щяха ли византийците да стоят със скръстени ръце през това време и кротко да наблюдават как под носа им се превъоръжава една огромна армия? Щяха ли да изпуснат сгодния момент? Те знаеха чудесно колко струва българската войска сега, на какво е способна в този момент, за да губят излишно време. Щастие беше за България, че арабите ги натискаха на изток.

Но ако не подир седмица, то след месец, след два работите на изток ще позатихнат, там войната се водеше на приливи и на отливи, между един прилив и един отлив понякога изтичаше доста време... Тъкмо в подобен промеждутък византийците ще решат да си разчистят сметките с България веднъж и завинаги. Те не бяха се уплашили по времето на Крум да предприемат смъртоносен поход, когато българската войска беше в пълната си сила, та сега ли ще се колебаят, като знаят предварително, че насреща си ще имат противник, слабо въоръжен и почти отвикнал да воюва?

Симеон се спря насред стаята и някое време стоя неподвижен, като че ли се вслушваше в едва доловими далечни шумотевици. Сетне устните му се свиха и в очите му блесна мрачна усмивка. В зеления мрак пламнаха огнени светкавици, в този миг той приличаше на александрийски аскет, гневно възправен срещу дявола изкусител.

Той ще спечели тия пет години, които му бяха нужни, като накара ромеите да променят мнението си за българската войска. Той ще избие от главите им надменната мисъл, че българите са лесна плячка, че Никифоровата гибел е била една случайност, че покръстените варвари имат държава само защото ромеите все още не са се наканили да я затрият от лицето на земята. Той ще покаже на хилавия Лъв как се воюва и на какво са способни варварите — пет години са му необходими, за да приготви урока, който заслужават и който трябва да им предаде.

Срещу вълк се отива със секира, а не с евангелие и кръст. Секирата върши чудесна работа, когато е в здрави ръце. Все някога секира трябва да се размаха, за да се присъединят стримони и драгувити, сагудати и ринхини към естествената си родина. За да стъпи българската държава на топлото Бяло море, да възправи могъщ ръст и сянката ѝ да падне дори над цариградските стени...

Той пак застана сред стаята, неподвижен и като че ли ослушан в глъхнещи шумотевици, като че ли загледан в безкрайни далечини. Дали защото не излизаше напоследък по далечни разходки, на лов, а сърцето го влечеше към горите, дъбравите и букаците, когато застанеше на едно място, все му се струваше, че дочува отнякъде дишане на горски усои, ромоляща гълчава на бистри планински реки. Беше запомнил това от някогашното си дълго пътуване из страната, когато прекоси планините на горната и на долната земя по вити пътища и пътеки, зашумени от гъсти букаци и глухи борови гори, и от разлюлени мостчета беше гледал лицето си в дълбоките води на Струма, Вардар и Места. Сега всичко се сливаше в един общ шум — горски шепот и речни припеви; дори му се стори, че някъде из поляните се мяркат козлоноги панове и русалки — беше виждал такава мозайка, панът свиреше на флейта, а русалките танцуваха около него, но оная мисъл за българската сянка над цариградските стени беше блеснала като светкавица в съзнанието му и пред очите му изведнъж се източи царствената Виа Триумфалис — тя водеше направо за Константиновия площад и императорските дворци. Зад нейните мраморни фасади и златни решетки тъмнееха тия горски дебри и пущинаци и скачаха планинските ручейи и не можеше да се разбере дали царствената улица беше се преместила по някакъв приказен

начин сред пазвите на Балкана, или самият Балкан беше слязъл при нея.

Той потърка челото си и тръсна глава. Това беше от умората, тя сплиташе я изкривяваше мислите му по най-причудлив начин. Всеки път, когато умората го надвиваше, нещата променяха произволно местата си. Балканът слизаше в Цариград, а Константиновият площад се изкачваше на някоя висока и зелена поляна.

Той застана пред отворения прозорец, развърза огърлието си и пое дълбоко хладния въздух. Свежият полъх на вятъра докосна гърдите му, ласкава ръка изтриваше умората, пред очите му сега не се мяркаха никакви глупости, в подножието на хълма кротко и притихнало лежеше заспалият град. Оттатък Тича сред станове на войската горяха лагерни огньове.

Така стоя известно време, после отново зае мястото си пред масата и протегна ръка за перото. Трябваше да обозначи пътя на войските — кой отряд през къде да мине и на кое място да се съберат всичките отряди, кога да стане това и в кое селище около границата войските от вътрешната област да се срещнат с войските от Боруйския комитат. Отредите на ичургу-боила Охсун ще се спускат по долината на Тунджа, а боруйските войски ще вървят по Виа Сингидунум — срещата на войските трябва да стане някъде в остроъглието между Хеброс и Тунджа, на един ден път от Адрианопол.

Войските от вътрешната област са съставени от дванадесет отряда — седем конни и пет пеши. Той познаваше началниците на отрядите и помощниците им, знаеше кои от стотните са първолинейни, резервни, кои са леко въоръжени за бързи набези, познаваше началника на съгледвачите, отговорниците за фуража, за хляба, за сланината. Затова не му беше трудно да групира отрядите в съединения и всяко съединение да насочва на картата по определен път.

Малко преди разсъмване заповяда да повикат великия болярин Василий — той беше началник на южната граница, командуваше граничната охрана и отговаряше за положението в този най-неспокоен граничен район.

Василий пристигна разтревожен, за пръв път му се случваше да го вдигнат по тревога в толкова ранен час. Анисия, жена му, толкова се изплаши, че дори го посъветва нарочно да се забави, да се яви в

двореца по светло, защото най-страшните неща ставаха през нощта. Но Василий не я послуша, каза ѝ, че е страхлива глупачка, и на часа препусна за двореца. По пътя се сети за оная осолена сланина, дето трябваше да изкупи за пограничната стража. Беше получил парите от зера-таркана отдавна, но за сланина не беше ходил. „Лошо ми се пише, ако князът се сети за тая работа“ — помисли Василий и почувствува такава слабост в ръцете си, че едва не изпусна юздите.

Князът веднага го прие, но не отговори на поздрава му, а го изгледа смръщено и поклати глава.

— Василий — рече му, — преди да ти кажа за какво съм те извикал, ще те помоля да излезеш навънка, да срещнеш брадата си и да си закопчаеш кафтана, защото е срамота за един велик боил да се явява пред княза като пиян търговец.

Василий се изчерви, пламна, баща му беше племенен княз, началствуваше над двадесет общини, самият той имаше над хиляда овце и стотина крави. Но понеже беше гузен за ония пари, нямаше желание да излязат всичките от кесията му, стражата можеше да си дояжда и със сиренце — само се прокашля смутено, сложи ръка на гърдите си и тутакси излезе.

Когато повторно се яви след някоя и друга минута, нещата бяха вече в ред — брадата му по библейски се къдреше над гърдите, сребърните копчета на кафтана бяха закопчани до едно.

— Заякчавам силата ви и нова сила ви давам — каза Симеон, като мислеше за боилите, — но и вие трябва да знаете, че всичко дължите на мен и че само от мен зависи какво ще бъдете занапред.

— Знаем го, княже! — каза Василий, като всякак гледаше да направи басовия си глас колкото се може по-мек.

— Като го знаете, трябва да ме почитате и да вършите каквото ви заповядвам! — Умората го правеше раздражителен, съзнаваше, но пък и тия хора трябваше да държи по-изкъсо: каквато власт имаха, току-виж, че се изплъзнали из ръцете му и са станали по-големи господари от него! Той помълча, загледан в разхвърляните книжа по масата, после запита: — Какво ново има по границата?

— Няма нищо ново, княже — отвърна Василий и преглътна: „Ей сега ще ме запита за проклетата сланина!“

— Даде ли заповед за повишено внимание, както ти бях заръчал?

— Веднага изпратих вестители, княже, още същия ден!

— Вестители! — Симеон пак се намръщи. — Трябваше сам да идеш на границата, болярино! Сам да изпълниш княжеската заповед, лично да я съобщиш на по-малките началници!

„Все пак дотука работите вървят добре!“ — помисли Василий.

— Виновен съм — каза той. — Не съобразих, че е толкова важно.

— А какво по-важно има от княжеската заповед? — Симеон замълча отново, разходи се няколко пъти напред и назад, сетне застана срещу прозореца и гърбом му подхвърли:

— Слушаш ли?

— Слушам, княже!

— Ще идеш при ичургу-боила и ще му кажеш, че съм наредил да ти даде една стотня от отряда на жупан-таркана Михаил. Докато стотнята се приготви, ти да си вече готов за път. Искам изгревът да ви завари в планината, в подножието на голямата седловина. Като стигнеш границата, ще разставиш тия сто души по дължината ѝ, така да усилят стражата, че както се казва — птичка да не прехвъркне оттатък. Науча ли, че някой се е промъкнал — той се извърна и прекара ръка напъряко на шията си, — милост няма да има, тъй да си знаеш.

— Княже — подхвана Василий с израз на огорчен човек, — аз не съм велик боил от вчера, вардил съм тая граница още по времето, когато ти си бил момченце и си учил науките си в Цариград. Баща ми Семир, княз славянски, е бил дясна ръка и опора на стария княз, бог да го поживи. Тъй че няма защо да ме заплашваш предварително, като че ли съм някакъв случаен човек. Бъди спокоен, княже, синът на Семир знае работата си! Искаш пиле да не прехвъркне през границата? Дадено, няма да прехвъркне! — Сега, като я нямаше вече опасността за осолената сланина, той можеше да се държи мъжки и достойно, както подобаваше на един наследствен княз. Той прекара ръка по брадата си и важно се прокашля.

— Велики боиле Василий — усмихна се Симеон, но усмивката му не изглеждаше ласкава, — ако беше по-пестелив в приказките си, сигурно щеше да препускаш вече към двора на ичургу-боила Охсун!

Василий мълчаливо се поклони и излезе.

Още не се зазоряваше, но синилото на нощта беше започнало да избледнява. Звездите редееха, а ония, които блещукаха, грееха със

сребърна светлина. Голямата нощ беше избягала, само повлеклото ѝ още се влачеше по долищата и по ниските места.

Той дойде до масата и почна грижливо да подрежда нещата, всеки предмет трябваше да иде на мястото си: пачите пера за писане — във фарфоровото гърненце, ножчетата за подостряне — в сребърната кутия с изображение на грифон върху капака; не можеше да понася конник, излязъл от редицата макар и с половина глава, болярин, с разкопчан кафтан и несресана брада, и маса — осъмнала в безпорядък.

Докато подреждаше нещата си, дойде му на ум за болярския съвет. Не беше го свиквал напоследък, а да тръгне на война, без да уведоми съветниците, не изглеждаше прилично. Всъщност нямаше желание да го свиква, защото повечето от членовете му, назначавани от стария княз, бяха все последователни миролюбци като него, заклетни привърженици на преговорите и пъпът на света за тях беше черковният въпрос.

Този съвет, вместо да го улеснява, щеше да го спъва на всяка крачка. Иди да доказваш на Василий, че войната е неизбежна! Тъкмо си е дигнал сред най-хубавата част на Преслав нова къща на два ката, с чардаци и пристройки, сега мисли собствена винарска изба да си обзавежда, а той ще го засилва на юг!

В съвета трябва да има боляри като брегалнишкия комит Умор, като Сурсубул, владетел на Мелник и баща на жена му, силни господари, богати на земя и крепости, горделиви и властни, алчни за злато и още земя, готови дори с дявола да се хванат за гуша, но да не отстъпват от господарската си чест. Боляри, ревниви за българското си име, потомци на завоеватели, честни войници. С такива боляри трябва да попълни държавния съвет.

Защото и земната власт, както небесната, се крепи на триединство, но земната света троица е по-особена, тя е единство на меч, слово и кръст. Небесната света троица няма меч, но земната не може без него. В сегашния съвет всичките боили са застъпници на словото и кръста, тъй вярват и тъй им отърва, но той ще сведе това застъпничество до един човек и тоя човек ще бъде самият княз. Другите ще са застъпници на светия меч. Словото и кръстът ще проправят път на меча, ще го насочват, където трябва, за да бъде делото на светата троица полезно за държавата и угодно на небесния отец.

Той се усмихна: дори червенският майстор Карач, синът на Ботул, дори той можеше да му завиди — такава света троица никой не беше изграждал досега!

Доволен от хрумването си, той завърши разтребването на масата с добро настроение, сега тя блестеше с порядъка си като плац за военни упражнения, сетне прескочи до библиотеката, за да види дали не е забравил някоя книга. Свещите вече мъждукаха, зазоряването правеше пламъчетата им жълти и немощни. Скъпоценната Изиди сияеше в своя ъгъл някак изоставена и в полусянката изглеждаше тъжна.

Сега всичко беше в ред, малкото време, което оставаше, можеше да употреби само за себе си. Едно денонощие беше прекарал в напрежение, почти без храна, без никакъв сън, усещаше в коленете си противна слабост. А му предстоеше дълъг път, след един час ще яхне коня си и ще слезе от седлото му за по-дълго едва на смрачаване. Който и да е от подчинените му, от обикновените люде, живееше къде по-приятно от него!

Той отново погледна към Изиди и поклати глава. В историята имаше малко щастливци, щастливците рядко се мяркаха из страниците ѝ, историята се създаваше от хора с очи, възпалени от безсъние, минали покрай радостите на живота с празни ръце, като последни бедняци. Въодушевяваше ги някаква голяма цел, разбира се, която повечето пъти оставаше непостигната докрай. Но сега той правеше само първата си крачка по пътя, вярваше в силите си, в звездата си, още беше много далече от деня на разплащането, когато ще се почувствува ограбен и измамен от боговете, а Изиди ще се превърне пред очите му в мъртъв и ненужен предмет.

Сега той не знае, че е от ония странни завоеватели, които след всяка своя значителна победа, вместо да се приближават към целта си, към големия си успех — непрекъснато и безнадеждно се отдалечават. Тъжно противоречие пронизваше от горе до долу и личния му живот. Тоя човек с неудържими страсти и увлечения, който след време ще тръгне да разгромява най-силната империя в Европа, та да бъде признат за приемник на римския Цезар, който ще си науми да създаде една нова империя — най-могъщата в света — от Тиса до Дарданелите и от Карпатите до Бяло море, изградена върху вековната мъдрост на византийската цивилизация и подмладена със свежа славянска кръв, —

тоя човек нямаше интимни радости в личния си живот, живееше просто, по войнишки. Ако устройваше пиршества — не пиеше, ако галантният Ирник се трудеше да го заобиколи с прелъстителки чужденки — правеше се, че не ги забелязва. Предложеха ли му разходка из близките околности с боляри и други първенци — отказваше, знаеше, че това ще завърши на някоя поляна до някое село с разюздан гуляй.

Кой знае, сигурно откриваше върховното си удоволствие в работата. Работата постепенно го приближаваше до онова, което беше съзната или още неосъзната цел на живота му. Но всъщност той бягаше в самоограничението от страх да не изпусне главното, да не отклони очите си от най-важното. Като александрийските аскети — лакомници по природа, влюбчиви, сладни, с нажежени страсти, които бягаха в пустинята, за да се спасяват от самия себе си, да се борят със страстите си, които обикновено се появяваха в рогатите образи на дяволите изкушители. А той познаваше влеченията си, беше имал възможност да ги наблюдава през цариградския си период — всяка негова страст, освободена от задръжки, неминуемо се превръщаше в пожар.

За тоя период той ще си спомня кога с тъга, кога с насмешка, понякога, макар и много рядко, тайно ще нарушава самоограничаването си, за да изкупва после грехопадението с дълги периоди на аскетическо въздържане. В настоящо време той още ходеше на лов — предпочиташе лютата зима, хайките срещу вълчи глутници, дето се спущаха откъм Иструм. Сутрин излизаше на езда. Но докато всеки търсеше слънцето, той избираше мрачните сутрини, дъжделивите, стенещите от северни ветрища. Колкото по-пронизително духаше или заоблаченото небе по-силно притискаше земята, или фъндъци мъгли по-бързо се търкаляха по пътищата — толкова по-чудесна намираще разходката си и не му се прибираше в двореца. След вечеря се затваряше в библиотеката си, четеше, превеждаше от гръцки, пишеше хроники и коментарии. Случваше се да повика през тия тихи вечери някого от строителите, разглеждаха планове, уточняваха украсите на дворци и църкви. Или изпращаше за Йоан Екзарх, за Константин Преславски — четяха стихове, разговаряха за небесни и земни неща до среднощ.

В списъка на всекидневните радости, макар и да изглеждаше на пръв поглед чудновато, защото от обикновените удоволствия това беше най-обикновеното, влизаше и сутрешната баня. Трябваше веднага да се отбележи, че тук радостта не идеше толкова от съприкосновението с водата, колкото и да беше приятно и да беше в духа на римските традиции, радостта идеше от тоя час на абсолютното скъсване с всякакви житейски грижи и тревоги, в пълното уединяване, което постигаше за своето лично „аз“.

Банята беше построена в приземието на лявото дворцово крило. Вита стълба от бял камък слизаше до малкото кръгло преддверие: там имаше две курни, едната от зелен мрамор — за княза, другата беше розова, за княгинята. Тесен сводест вход водеше за главното помещение — голям правоъгълен басейн, облицован със сини плочи; бистрата вода изглеждаше тъмносиня. От куполообразния таван се спущаше на позлатен синджир покрит многосвещен полилей.

Сега от басейна излиташе лека пара и светлината на свещите правеше тук и там малки цветни дъги и весели кръгли петна.

След като се наплискваше до посиняване с ледена вода, вадеха я от най-дълбокия кладенец, князът бързаше да се потопи до гуша в басейна. Водата беше почти вряла, цветните дъги и веселите петна започваха да скачат като побеснели, разпадаха се на частички, ситни като дребни синци. Цялото пространство от повърхността на басейна до купола на тавана се изпълваше с тия шарени зрънца, сини и червени, жълти и изумрудени, а многосвещният полилей блестеше в тоя засмян празничен свят като голямо златно око.

После сърцето свикваше с горещината, приспособяваше се, всичко постепенно приемаше първоначалния си вид — дъгите, петната, синята вода, която леко димеше.

Князът прекосяваше басейна, отиваше на срещуположния му край и се отпускате на една мраморна тераска. Студени капчици втечнена пара политваха от купола, понякога падаха на клепките му и той се усмихваше зажумял.

Времето летеше, изчистено от тревоги, от грижи, в опразнения свят прелитаха възпоминания — мернеше се образ, някога мил на сърцето му, светваше и изчезваше нанякъде си; нищо не се задържаше за дълго. Тази почивка го отмаряше като хубав, освежителен сън.

Точно по изгрев-слънце князът влезе в приемната си. Тука бяха ичиргу-боилът Охсун, кавханът Петър, зера-тарканът Исбул, началникът на държавната хазна — Ухач, жупан-тарканът Смул — началник на пешеходната войска, копанът Курт — началник на специалния отряд, началникът на обоза — изургу-коловърът Войсил, и командирите на седемте конни отряда начело със старейшината си, изургу-коловърът Станул.

Князът поздрави кавханът Петър, така изискваше протоколът, той му беше първият заместник, а на другите боили леко се поклони. После изгледа внимателно всички — дали някой не се е явил с разкопчан кафтан, или с несресана брада. Слава богу, всички бяха облечени според устава, не стърчеше никакъв кичур брада — сякаш вяха излезли вкупом от дворцовия бръснар. Кавханът Петър носеше далматика и мантия отгоре, с голям сребърен кръст на гърдите си, като че ли беше от черковния клир. Той нямаше да участвува в похода, оставаше в столнината да замества княза. Вече в понапреднали години, тежък и тържествен, кавханът се открояваше между всички с внушителната си осанка, с голямото си благородно и открито лице, украсено с къдрави, посивели коси. Верен сподвижник на стария княз, пращан много пъти с отговорни мисии в чужбина, той беше най-красноречивият между боилите, говореше мъдро, страстно защищаваше политиката на мира. Князът не го обичаше твърде, не бяха по вкуса му хората, които се плашеха от войната като от чума, намираше, че и в приказките си е прекалено разточителен, много изгладен, но го уважаваше заради големия му държавен опит и доказаната му преданост към стария княз.

Приемната беше просторна, висока, с мраморен под, покрит с цветни мозайки — картини от гроздобер и пасторални сцени с евангелски сюжети. Южната стена на залата беше прорязана от дванадесет високи сводести прозореца, витражи, дванадесет апостолски портрета, които доста си приличаха един на друг. Както навсякъде, и тук личеше вкусът на стария княз — внушителност, но в същото време скромност и простота. Всичко това Симеон беше отписал, разбира се, струваше му се провинциално и премного „християнизирано“, нали в изкуството беше поклонник на жизнеутвърждаващата езическа класика. В личното си битие следваше

примера на апостолите и аскетите и, кой знае, може би тъкмо затова искаше светът около него да сияе с всичките ярки цветове на езическото светоусещане.

В крайната Източна страна на залата имаше подиум, покрит с червен атлазен килим. Върху този подиум беше дигнат княжеският трон — от черно дърво, с позлатени ръкохватки, които завършваха с лъвски глави. Над трона, закрепено на стената, висеше огромно разпятие. Христовото тяло беше изваяно от сребро.

Симеон се изкачи на подиума, но не седна на трона си, както правеше обикновено, а застана до него.

— Както виждате — каза той, — аз не сядам, а това означава, че и вие, началници и командири, не трябва да губите нито зрънце време. След малката закуска, която ще бъде дадена в съседната зала, заповядвам всеки от командирите да застане начело на отряда си и с ускорен марш, като във време на война, да се движи в югозападно направление, по посока на река Тунджа. Отрядите трябва да се съберат утре вечер около град Ямбол. На началниците на конницата, пешата войска и обоза ще бъдат дадени указания по какви маршрути да се движат. — Той помълча някое време. В залата беше станало тихо като в черква след служба. — Има ли въпроси? — попита князът.

Командирът на конницата, Исбул, поглади къдравата си рижа брада и изтежко се прокашля. Той беше едър мъж, гонеше петдесетте години, тесните му продълговати очи и изпъкналите скули показваха, че дълго време родовата му кръв е била чиста от славянски примеси. Той произхождаше от стария български род Угаин, працядо му Увир беше командувал дясното крило на войската по време на битката при Версиникия. Макар че нямаше да участва в похода, той запитва:

— Искам да знам, княже, какво ще прави войската след Ямбол?

Началниците и командири одобрително поклатиха глави. Това беше и техен въпрос. Предполагаха, дори бяха напълно убедени, че няма да спрат при Ямбол, че ще продължат в ромейска земя, че това движение на войските е всъщност начало на война, и обидно им беше, дето князът още криеше намеренията си, целта на тоя внезапен и голям поход към юг.

— Исбуле — усмихна се студено Симеон, — на тоя въпрос аз ще отговоря утре вечер. До утре вечер часовете не са много, макар любопитството ти да е голямо — ще потърпиш!

Тия думи бяха меки, но князът ги произнасяше твърдо, очите и усмивката му режеха като наточени ножове. Исбул отвори уста да каже нещо, но преглътна, сама повторно поглади брадата си и кимна с глава. И най-неподатливите на езда вироглави жребци, усетят ли желязна ръка, губят желание за съпротива, забравят гордостта си. „Тъй трябва да бъде — помисли Исбул. — Князът, когато е истински мъж, от раса, тъй отговаря!“ Колкото е по-непокорен жребецът, толкова по-покорен става, когато почувствува силата на господаря.

— И през ум не ми минава да настоявам! — повдигна рамене Исбул. — Твоя воля е какво да съобщавах и да претегляш — кога!

— Той затова е княз, за да има своя воля! — каза Петър. — А ние сме боили.

Кавханът като че ли се готвеше да произнесе дълго слово за княжеската воля и за ролята на боилите, затова Симеон и на него се усмихна по същия начин, както се беше усмихнал на Исбул. Сетне посочи с ръка към изхода:

— Да заповядат боилите и командирите на малка закуска.

Той улови кавхана Петър подръка и го поведе към работната си стая, а боилите и началниците побързаха за другата зала. Оттам идеше приятна миризма на пържени пилета и току-що жарено овнешко месо.

Конят му беше оседлан вече, телохранители и гвардейци го чакаха пред входа на вътрешната крепост, сега трябваше да се прости с жена си. Той се изкачи по стълбите за дясното крило на двореца; Мария го чакаше в малката приемна пред спалнята си.

Веднага се хвърли в очите му премяната ѝ, като че ли щеше да ходи на някакъв голям болярски трием. Това не подходеше твърде на състоянието и, не беше и според дворцовия протокол.

— Аз тръгвам на поход — каза Симеон. Тържественото ѝ облекло будеше в сърцето му и жалост, и недоумение.

— Зная — каза тихо Мария. — Научих.

Това „научих“ беше един деликатен, но горчив упрек. Ето, най-близкият ти човек научава такива важни неща от други хора. Толкова ли съм ти чужда, толкова ли малко държиш на мен? Не съм ли ти жена?

— Вчера бях премного зает — каза Симеон.

Тя дойде при него и сложи ръката си на рамото му.

— Чудиш се на облеклото ми? — Тя поклати глава и се помъчи да се усмихне по-весело. — То е, защото аз зная какъв е тоя поход. За това съм се облякла като на тържествен ден.

Каквато беше наедряла в корема, не идеше да я прегърне, пък и не изпитваше желание за това. И защото не го изпитваше, не можеше да го изпита, почувствува да се озлобява против самия себе си.

Тя го погали леко по русите, къдрави коси, улови главата му в ръцете си и кротко го целуна.

— На добър час! — прошепна тя. — Пожелавам ти голяма победа! — И като го целуна още веднъж, но — пак така кротко, завърши: — Да се върнеш велик победител!

Сега беше негов ред. „Откъде ли е научила? — мислеше и някак боязливо допря устни до челото ѝ. — Може би старият е подшушнал нещо!“ И като свали ръцете ѝ от раменете си, рече:

— Добре е, скъпа, да мислиш за своите си работи, а за други неща да не се тревожиш. Държавните въпроси не са твоя грижа, война ли ще е, мир ли ще бъде. — Той постоя и понеже не се сецъсаше какво друго да ѝ каже, целуна я още веднъж, този път по косите.

После, както става в такива случаи, посъветва я да внимава за здравето си, да се пази, пожела ѝ да бъде весела и здрава и си отиде. Слезе по стълбите с чувството, че е свалил някакъв голям товар от гърба си. Но в душата му беше останала утайка от жалост и горчивина.

Когато излезе от вътрешния двор, засрещна го хладен ветреца. Ясното утро като че ли беше започнало да помръква, от северозапад прииждаха камарища облаци.

Пожела да се прости с баща си, макар и да не отдаваше особено значение на благословията му. Дълбоко в душата си не вярваше на никакви благословии, но добрият ред трябваше да се пази, устоите на живота бяха в навиците. Пък и старият княз беше все още най-почитаният човек в страната, баща на народа, и благоволенieto на тоя почти свят миролюбец щеше да създаде около войната един ореол на съдбовна неизбежност.

Така мислеше Симеон и търпеливо чакаше в манастирската приемна появата на баща си.

Измина около четвърт час. С тихи и несигурни стъпки влезе в приемната беловласият игумен Гедеон.

— Моли се богу за тебе и не иска да прекъсне молитвата си. —
Старецът очевидно беше смутен.

— Тъй — каза Симеон. Той помълча. — Да е заръчал нещо?

Игуменът поклати глава.

„Разбира всичката неизбежност на войната, а не желае да ми съпричастува! — помисли Симеон. — Тридесет години мир — това се превръща в навик!“ Кимна леко на игумена и излезе на двора, без да продума.

Погледна небето. Беше се заоблачило, идеше дъжд.

Над облаците блестеше синевата и оттам сигурно поглеждаше всевиждащият бог. И за пръв път, както гледаше нагоре, князът почувствува сърцето си обхванато от пламъците на невъздържана злоба и гняв:

„Оставяш ме сам срещу тая страшна отговорност? Лишаваш ме от поддръжката на баща ми? И сигурно си мислиш, че ще се върна от пътя, който съм поел вече? — Той скръцна със зъби. — Мамиш се, макар че си бог!“

Яхна коня си с помътнели очи и препусна напред. Копитата му екнаха по калдъръма, като че ли някой замеряше тишината с камъни.

От притъмнялото небе запръска дъжд.

Както препускаше, до слуха му долетя звънът на манастирските камбани. Ударите на медните клепала летяха подире му като дотегливи птици.

Беше последният неделен ден от месец септември. А годината беше 6402-а от сътворението на света.

РАЗКАЗ ТРЕТИ: В ЦАРИГРАД

През същия този последен неделен ден на месец септември цариградчани бяха започнали да се стичат на тълпи към хиподрума още от най-ранните преди обедни часове.

Величественият хиподрум беше построен в началото на втория век от римския император Септимий Север. В онази епоха Константинопол, тогава Византион, ще да е бил едно най-обикновено тракийско селище с двадесетина хиляди жители рибари и лозари, пристан на корабите, които поддържали търговията със старите богати черноморски градове. Така ще да е било, защото нито в една хроника от онова време и нито в един летопис не се споменава нещо по-значително за него. Знае се само, че някога си от това място Александър Македонски прекарал войските си на отвъдния азиатски бряг. Тъй ли иначе, но, изглежда, прозорливият Септимий е предугаждал бляскавото му бъдеще, волята на историята да го направи през идните векове столица на света, та затова решил да даде на хиподрума размери, прилични не за едно провинциално градче, а достойни за един полумилионен световен град.

Красив и монументален като Колизея, константинополският хиподрум имаше арена, дълга триста и седемдесет метра и широка сто; амфитеатърът, галерията и официалните трибуни побираха над сто хиляди зрители, така че нито един цариградчанин не оставаше без място по време на големите състезания и тържества. Но като във всеки хиподрум с елипсовидна арена местата с най-добра видимост спрямо центъра не бяха кой знае колко и затова десетки хиляди души бързаха в надпревара към входовете, а близките булеварди и улици гъмжаха от припрян и възбуден народ.

Някога императорите гощаваха публиката безплатно, никой не идеше на хиподрума със своя храна. Около обяд пристигаха върволици конски коли, натоварени с пържена риба, сушено месо, хляб, сирене, овощия; стотици слуги разносяха на табли тази храна между мраморните редове на амфитеатъра и по галериите, други предлагаха подсладена лимонена вода, хората си избираха по вкус каквато им

харесваше, ядяха и пиеха и във весело настроение дочакваха започването на големите игри. Тия богати времена, Теодосиеви и Юстинианови, бяха отдавна отминали, сега всеки си носеше закуската в бохчичка, императорските слуги предлагаха безплатно само вода, уж изстудена, а всъщност въз топличка; тя миришеше и на пръст, защото дълго беше стояла в негледжосани глинени цистерни.

И така хилядните тълпи влизаха запъхтени, втурваха се през стълбищата и колонадите към централната част на амфитеатъра, но като виждаха добрите места заети вече от подранилите, от ония, които бяха осъмнали около входовете на хиподрума, утихваха, сядаха къде да е, защото преимуществата и недостатъците на останалите места бяха едни и същи. Някога амфитеатърът беше поделен между партиите на прасините и венетите, между „сините“ и „зелените“, всеки сядаше в своята „синя“ или „зелена“ територия, като препасваше гърдите си със синя или зелена лента. Тия антагонистични партии, които в миналото често превръщаха хиподрума в кърваво полесражение, бяха отдавна загубили значението си. По времето на Юстиниана при едно надбягване с колесници привържениците на „сините“ и „зелените“ жокеи така се бяха кляли помежду си, че по мраморните пътеки беше потекла река от кърви, и Еврипа, чиито води обикаляха арената, почервения. На другия ден след битката гвардейците на императора извлякоха четиридесет хиляди трупа. Страшните някога партии на „сините“ и „зелените“ жокеи се бяха превърнали полека-лека на кротки сдружения за доставка на конни амуниции и маслини, снабдяваха императорския двор с фураж и обучени коняри. Тъй че сега нямаше вече запазени територии, където „чуждият“ биваше посрещнат с кама в хълбока. Хората сядаха, където намерят, само най-запалените, ранобудните, заемаха централните, „лъвските“ места.

Сядаха, развързваха бохчичките и заточваха бавно и дълго да обядват, всеки според апетита си и средствата си. На края режеха любеници, услаждаха се с кехлибарено грозде, наливаха се с безплатната императорска вода. После някои задрямваха, като покриваха главите си с бели кърпи, за да ги не обжари палещото слънце, а други се изкачваха до най-горната галерия, разхождаха се между портиките и колонадите и отвисоко се наслаждаваха на безкрайните панорами, които се разкриваха към пристанището и многолюдните квартали на града. Стотици кораби, остроноси и

плоски, дълбоки и плитки, едномачтови и двумачтови, дремежа кротко, отпуснати като бели птици върху тихата синя вода. Имаше кораби от далечните северни страни — едномачтови, с високи клюноподобни носове; от Немско, Италия и Венеция — като квачки, легнали над полог, широки и устойчиви; имаше кораби от пристанищните градове по северното африканско крайбрежие, от Египет, Индия, Цейлон. Най-могъщите с високи бордове и два реда гребци, двумачтови, идеха от Сицилия, Александрия и блискоизточните богати византийски градове. Оттатък протока сред омарата на виолетовите далечини се забелязваха бели крепости, селища, виеха се пътища, тънки като чертици, които водеха за непознати светове.

Като нямаше какво друго да правят в очакване на игрите, а те почваха към четири часа подир пладне, цариградчани рееха погледите си над кварталите, мъчеха се да познаят улици, булеварди и градини, големите базилики. Над разписнатото море от сгради, което се простираше, докдето окото стига, стърчаха куполите на „Св. София“ и „Светите апостоли“, блестяха мраморните фасади на Зевксиповите бани, от Пропилеите до дома на Арес тържествено се открояваха ансамблите на императорските дворци, заобиколени с високи стени и назъбени кули. Виа Триумфалис пресичаше града от северозапад към югоизток и като сребърна река се вливаше в просторния басейн на Константиновия площад. Над огромния град синееше небесният купол, по-сив през лятото и по-синкав сега, в началото на кротката есен. Откъм морето духаше мек прохладен ветреца, шумолеше с шепота на коприни през портиците и дорийските колонади.

Насрещната страна, тази, която беше срещу амфитеатъра, блестеше с императорската си трибуна, с терасата си, където се разполагаха началниците на гвардията, и със стотици разкошни ложи, определени за сенаторите, посланиците и посолствата на чуждите държави, с които Византия поддържаше дипломатически връзки. Удобни ложи от бял и цветен мрамор бяха пожизнено откупени, собствениците им принадлежаха към групата на най-видните и могъщи цариградски богаташи, банкери, търговци, владетели на кораби, крупни земевладелци. Покрита с килими, окичена със сини и зелени знамена, със знамената на гвардейските легиони, с блестящия императорски щандарт от атлас, върху който беше изобразен със златна сърма свети Константин — тази част на хиподрома грабваше

погледите на обикновената публика, извикваше удивление, внушаваше на обикновения зрител, чувство на сигурност, вяра в силата и могъществото на ония, които ръководеха съдбините на огромната империя. В някогашни времена, когато плебсът все още имаше някакви права и свои трибуни, случваше се амфитеатърът да измеря с камъни императора и патрициите, да дюдюка по тях, да крещи в лицата им хули и най-дръзки предизвикателства, а понякога дори да влиза в кървави схватки с гвардията, която ги вардеше. Сега плебсът беше омаломощен, лишен от водачи, много пъти беше тъпкан и клан, палачите вадеха очи и режеха ръце, съдилищата продаваха в робство, а поповете обещаваха на покорните весел живот в царството небесно. Хиподрумът беше останал единственото земно развлечение за плебса, та не си струваше и него да загуби заради напразни и безсмислени битки; патрициите държаха парите, а императорът — облечената в желязо войска.

Но и ония, които не дремеха или не се изкачваха на галерията с портиките и колонадите, с изгледите към морето и градските квартали, и те имаше с какво да залъжат очите си, какво да позяпат, за да дочакат по-неусетно започването на игрите. Дълга и тясна трапецовидна тераса разделяше арената на две части; казваха ѝ „спина“, тя завършваше в двата си края с три високи колони, от които средната излизаше напред. Тия колони отбелязваха границата между дясната и лявата част на арената; колесниците правеха остри завои около тях и ако се случеше две колесници да влязат в тясното пространство между колоните и граничната ограда, едната непременно ставаше на парчета, а „хеникусът“, водачът на колесницата, оцелееше ли случайно, прекарваше остатъка от живота си осакатен. Върху спината се издигаше един луксорски обелиск, трофей от Египет; Константин Порфирогенет беше построил до тоя гранитен стълб пирамида, подобна на Хеопсовата, но джудженце в сравнение с нея, а малко по-нататък колона, съставена от три гигантски змии, поддържаше триножника на огромен жертвеник. Това чудно скулптурно произведение беше домъкнато от Аполоновия храм в Делфи. Тука, върху гърба на спината, около обелиска, пирамидата и змиевидната колона си съжителствуваха десетки статуи от древни и съвременни скулптори, бюстове на прославени цариградски жокеи делиха място с

безсмъртни творби на древните майстори. Фонтани, големи и малки, обвиваха в тънки струи това мълчаливо население от мрамор и бронз.

Към три часа подир пладне, един час преди започване на игрите, настъпи оживление и сред редовете и ложите на официалната трибуна. Най-напред дойдоха гвардейски поделения, гвардейците шлемоносци бяха разставени в гъсти кордони пред входовете и кръстовищата. Заеха местата си и началниците на императорската гвардия — техните ложи бяха разположени на подковообразната тераса току под трибуната на императора. Високите цветни пера, които украсяваха шлемовете им, леко полюшвани от ветреца, правеха една пъстра поляна от най-причудливи цветя. Започнаха да пристигат посланиците — в мантии, туники, наметала, бурнуси, елечи, далматинки, — палитрата на един разюзден по цветове художник би изглеждала бедна от бои в сравнение с тази царствена шарения. Византийските богаташи — гърци, арменци — идеха облечени в ослепително бели туники, наметнати с тънки мантии от синя и червена коприна.

По-рано, в железните времена, амфитеатърът беше недостъпен за жените. Понякога само на официалната трибуна дохождаха съпруги на посланици от западните страни, гъркини от Сицилия, арменки — любовници на позастарели лихвари и гвардейски началници. Амфитеатърът се предаде най-напред на проститутките от пристанището, на актрисите от скитащите циркови трупи, на кръчмарките и продавачките на подсладена вода. Като се уплашиха за мъжете си, да не бъдат изкусени от тия опитни жени, защото нажежената атмосфера на хиподрума предразполагаше към любовни авантюри дори олиселите черковни клисари, почтените матрони извършиха безкръвна революция — плюха на предразсъдъците и една по една отначало боязливо, а сетне все по-пристрастно започнаха да посещават игрите. Останалото довърши хиподрумът: галерията с портиките и колонадите, вятърът, който шумеше покрай капителите като коприна — това създаваше по-особено настроение и матроните захванаха да довеждат поотрасналите си дъщери: току-виж, че птичката на щастието кацнала на рамото им. Затова сред многоцветието на мъжкото облекло и жените гледаха да не останат много назад — едни идеха в бели туники, други в сини, едни с лилави наметала, други с пембени, розови и така нататък.

Откъм двата края на спината, при граничните колони, свиреха оркестри. Над клетките, откъдето излизаха колесниците, надуваха сребърни тръби гвардейските оркестранти. Всеки оркестър свиреше свои маршове, но особена разлика в мелодиите нямаше, приличаха си, защото тия маршове бяха композирани като църковни химни, възпяваха разни събития от стария и новия завет.

И ето към четири часа около императорската трибуна настъпи обичайното оживление. Идеше императорът! Дворцови хора изнесоха иконите на Богородица, Светото възнесение, свети Константин, огромни, в позлатени рамки, и ги окачиха на куки от трите страни на императорската лежа. Гвардейският оркестър започна да свири императорския марш — химна на светия кръст.

Идеше абсолютният господар на империята. Той беше върховен началник на черквата, на войската, върховен законодател. Можеше да осъжда на смърт, да помилва, да реже уши, носове, да изгаря на клада, да обявява война и да сключва мир. Всъщност тия работи императорът имаше право да върши по начало като божи наместник на земята, а в действителност хиляди закони, създадени още от най-древни времена, постановяваха какво по-точно трябва да върши императорът в едни случаи и какво — в други, посочваха какво не бива да прави, а онова, което можеше да прави — как да го прави. Неговата неограничена власт беше като облеклото му — божествено, богато, но писан и непоклатим церемониал строго установяваше какво да носи във военно време и какво в мирно, какви дрехи да облича в едни и други случаи и как да ги сменя през различните часове на деня.

Императори имаше всякакви — потомствени аристократи и коняри, велики държавници и пройдохи, сурови центуриони, пияници. Всеки император живееше и управляваше по свой начин, но византийската политика оставаше през вековете една и съща. Тя беше неизменяема, защото неизменяеми бяха основните интереси на ония, които я създаваха, за да ги защитава: патриции и банкери, корабовладелци и могъщи поземлени собственици. Семействата, които имаха парите и земята, патрициите, които управляваха от името на императора, умело използваха традициите, протоколите, законите, сената, държавната машина, за да се увардват от увлеченията на императорската власт и от деспотизма ѝ, когато ги застрашаваше. Тия хора, силни поради произхода си, или защото заемаха големи и

отговорни служби и главно защото владееха парите и земята, те всъщност „правеха“ византийската политика неизменна във вековете. Императорите въпреки неограничената си власт можеха само да подсилват или да отслабват някои направления от тая политика.

Но тъй или иначе императорът беше всевластен и всемогъщ, господар над всички и на всичко и затова дохождането му в хиподрума се ознаменуваше със свирене на тържествени маршове, с окачване на гигантски икони, с развиване на военни и църковни знамена и щандарти.

Така през този неделен ден, точно в четири часа без пет минути, на хиподрума пристигна Лъв Шести, придружен от висши сановници, адютанти и телохранители. Десетки хиляди зрители посрещнаха императора с възторжения възглас „Христос, победител!“ Този възглас беше и бойният вик на армията, с него византийската войска започваше ръкопашен бой.

Лъв Шести минаваше официално за син на Василий Велики, основателя на македонската династия, но сред дворецовите среди се знаеше с положителност, че истинският баща на Лъв е Михаил Пияницата, любовник на Василиевата жена Евдокия Ингерина. Това, което загатваше мълвата, се потвърждаваше и от самата външност на младия император — той приличаше на официалния си баща толкова, колкото черното е роднина на бялото, защото Василий беше едновременно и Аполон, и Херкулес, а Лъв имаше жалката външност на съсипан от болести рахитичен човек. Попрегърбен, дългорък, сух, с изпито жълтеникаво лице, той изглеждаше по-стар за годините си, но не отблъскваше въпреки грозотията си: лицето му излъчваше одухотвореност, ум, а тъмните му очи святкаха предизвикателно с един като че ли ненаситен и жаден блясък. Никога не участвувал в сражения, не помирисвал кръвта на битките — той пишеше съчинения по военната тактика; не стъпвал в помещенията на дворецовите кухни — той даваше авторитетни мнения по най-тънките въпроси на кулинарното изкуство. Занимаваше се още и с геометрия и астрономия, правеше опити и в областта на историческите хроники. Проявяваше енциклопедически увлечения, навсякъде беше добър и никъде — блестящ или поне средно талантлив. Живееше с амбицията

да бъде творец, работеше с учудващо трудолюбие, но във всичко беше един посредствен лаик, резултатите на усилията му не надхвърляха рамките на обикновените любителски опити.

Такъв беше и в любовта: слаботелесен, но святкащите му очи винаги търсеха най-темпераментните и ненаситните любовници. Към нежната и благородна красота на първата си жена, Теофано, проявяваше подчертано безразличие, тя беше потомствена патрицианка, а по дъщерята на търговския посредник Силиян Зауца, полууличницата Зоя, колкото сладострастна, толкова умна и хитра, беше почти луд — няколко месеца след смъртта на Теофано той я въведе в двореца и я направи императрица. На Силиян Зауца даде титлата „василеопатор“, издигна го за свой помощник в администрирането на империята и го обяви с декрет за началник на държавната съкровищница и финансовите служби.

Тоя ден Лъв Шести не беше в добро настроение. Сутринта още докато се къпеше в банята си, подочу от евнуха Базил пак ония приказки за отношенията между Зоя и адмирала Евстатий. Сага приказките не бяха от общ характер, тоест че между Зоя и Евстатий имало „нещо“, хората често са склонни да предполагат най-лошото, а съдържана много точни указания, че между Зоя и Евстатий наистина се разиграва някаква тъмна и опасна драма. Базил беше научил от приятеля си Каврикиос, евнух на императрицата, че други евнуси, които обслужвали спалните й помещения, били открили при един от южните външни прозорци въжена моряшка стълба, вързана за напречната бронзова пръчка. Хората на Каврикиос веднага прибрали тази въжена стълба, защото тя била едно веществено доказателство за извършено престъпление, но кой знае как междувременно стълбата изчезнала по много мистериозен начин: била е открадната вероятно от евнуси, верни на Зоя. Според Каврикиос, както бил чул от приятелите си, тази стълба била моряшка, и то не каква да е, а адмиралтейска; само адмиралтейският кораб притежавал такива изкусни и деликатни съоръжения за преодоляване на отвесни препятствия, обикновените моряшки стълби били много груби и тежки. Базил не спомена името на Евстатий, но императорът дори да не беше учил някога логика в Магнаурския университет, само въз основа на веществения

доказателствен материал можеше да си изгради хипотеза кому е била нужна тази моряшка стълба и защо. Има хипотези, които създават добри предчувствия, но има и такива, които просто прекършват човека. Тази моряшка история не прекърши императора, той не беше сантиментален, но толкова го разстрои, че когато излезе от басейна на банята, вместо да тръгне към дрешниците, където го очакваха дузина евнуси и камериери, пое, без да съзнава, по коридора, който водеше за помещението на гвардейската охрана. Офицерите, зърнали дългата му и мършава фигура да се клати между мраморните колони — Лъв Шести се мъчеше да си припомни някакви стихове от Овидий за изменчивостта на жените, — хукнаха презглава към караулната стая, ужасени от непристойния вид на божия наместник.

Но нали денят се познава от заранта, веднъж тръгнал зле, продължаваше да се търкаля сред неприятности и лоши известия. Тъкмо промишляваше над плана за втората глава на „Тактиката“ — мислите му пъплеква тежко, все не излизаше от главата му проклетата адмиралтейска стълба, бойните редове затъваха някъде помежду атлазените завивки на Зоината спалня, — пристигна вторият адютант и с изплашено лице му съобщи, че Аякс, ненадминатият и умният, неудържимо се надувал. Аякс беше любимият императорски кон.

Лъв Шести на часа забрави и моряшката стълба, и бойните редове, и обходните движения на крилата и както си беше в работни дрехи, хукна по стълбища и през етажи за двора, където бяха императорските конюшни. Не успя да стигне до конюшните, защото в преддверието на първия етаж беше догонен от началника на церемониите, Теофил, потомствен патриций, на вид по-строг и по-важен от самия император. Тоя Теофил се хвърли на земята много саможертвено, прегърна коленете му и заяви, че по-скоро ще се раздели с главата си, нека я отсекаат, с очите си, нека ги извадят, отколкото да пусне императора на двора в такъв неподходящ костюм. Той каза, че от времето на Юстиниана до днешни дни нито един император не се е мяркал пред низшите люде в работно облекло. Ако Лъв Шести има намерение да разруши свещената традиция, нека да помисли по-напред за последиците, това може да срине до такава степен императорския му престиж, че плебсът да го вземе на подбив, да дюдюка по него и да му се плези, когато се появи на хиподрума.

Като видя себеотрицанието на Теофила и готовността, с която тоя възрастен патриций предлагаше главата си, Лъв Шести се просълзи от умиление. В края на краищата Аякс беше само един кон, спокойствието на империята струваше повече, разклатеният престиж на императорския институт можеше да предизвика непоправими последици. Теофил беше прав, трябваше да се върне, за да смени одеждите си, имаше време, бяха му казвали, че надуването понякога продължава с часове.

Както се изкачваше по стълбите, дойде му на ум една чудесна идея: правилата на дворцовия етикет и на церемониите бяха пръснати в десетки книги, някои от тях носеха печата на отколешни времена, Теодосиеви и Юстинианови, новата епоха изискваше осъвременяване, защо да не напише една книга, в която да изложи най-прегледно и до съвременен начин и в стила на новата епоха всичките етикети, церемонии и протоколи на дворцовия живот?

Тази идея толкова го вдъхнови, че надуването на Аякс отиде отгатык завесата, при адмиралтейската стълба; творческите задачи засенчваха личните несгоди и той реши тутакси да нахвърли плана на първата глава.

Но понеже денят беше започнал да се търкаля лошо още от заранта, съобщиха му, че е пристигнало пратеничество от арабския фронт. Той прокле наум и пратеничеството, и фронта, онова, което беше намислил за първата глава, изчезна, като да не е било, нареди да почерпят вестителите с плодове и вино, а сам отиде при камериерите си, за да го облекат в подходящи дрехи.

Двамата центуриони го поздравиха чинно, по римски обичай. Те бяха в походно бойно облекло и изглеждаха много мрачни.

— Не носим добри новини, цезарю! — каза първият от тях.

— Ние идем направо от бойното поле — допълни вторият.

С няколко думи беше казано всичко: арабите бяха спечелили битката при Ефрат. Сега идеше ред на Сирия, пътят към една от най-скъпоценните перли на империята беше открит за полумесеца, но Лъв Шести мислеше за друго — той изглеждаше поразен от лаконичния език на центурионите; с пет-шест думи беше разказана една голяма история.

— Предполагам, че не сте чели Цезаря? — попита той.

Центурионите поклатиха глави. Откъде ще знаят, империята имаше десетки цезари, пък и всичкото им четене започваше и свършваше с надписите по паметниците на хиподрума.

— Като сразил скитите в няколко решителни битки, Юлий Цезар писал такова писмо до римския сенат: „Дойдох, видях, победих!“

Той очакваше, че центурионите ще ахнат, като чуят тоя крилат гениален израз, но те мълчаха начумерени, гледаха разсеяно и мрачно цветните мозайки по мраморния под. В ушите им като че ли още гърмеше страшната сеч при Ефрат.

Потиснатото им настроение прескочи като лоша зараза и у императора. Сега трябваше да свиква военния съвет, да изпраща подкрепления от други теми, за да се пресече пътят на арабите към Армения и блискоизточните провинции. Нови товари злато ще изтекат от държавната хазна, нови турми от млади мъже ще прекосят пролива, за да оставят костите си по арменските и сирийските пустини. Тоя отвратителен ден беше започнал ужасно, с какви ли други нещастия щеше да свърши?

Все пак той почерпи центурионите с вино и плодове, както изискваше обичаят; те ядоха и пиха мълчаливо и някак насила. Сетне заповяда да ги отведат в дворцовата казарма и да ги държат там уединени и под ключ две денонощия, та слухът за това ново поражение на арабския фронт да не избухне изведнъж сред столицата като пожар.

Завърна се в работната си стая повече прегърбен, отколкото изглеждаше обикновено, ръцете му висяха, като че бяха откачени в раменете. Сега нямаше настроение нито за „Тактиката“, нито за първата глава от Сборника по дворцовия етикет. Онази завеса беше се вдигнала или бе станала на прозрачен воал, все едно, виждаше се и адмиралтейската стълба, и самият адмирал Евстатий, широкоплещест и як, един древен гладиатор; той се изкачваше по стъпалцата, а най-отгоре зееше висок и сводест прозорец, с позлатена бронзова пръчка по средата. Прозорецът зее отворен, а в тъмното стои Зоя, нетърпелива и уплашена от лудата си страст. Въжената стълба, това е страшен риск, последиците са секира и манастир, секирата — за Евстатиевата шия, а манастирската килия — за нея. И все пак... В тоя момент ненадминатият Аякс изпуска може би последната си въздишка, а конницата на арабите препуска към сирийската граница. Човек не знае за какво да скърби по-напред.

Пък и нямаше време за скърби — точно в дванадесет часа евнусите камериери дойдоха да го обличат за неделния обяд.

Големият „номер“, зрелището, за което бяха дошли на хиподрума сто хиляди души — надбягването с колесници, — биваше винаги предхождано от атлетически игри и циркови атракции. Така и в този неделен ден, последния от месец септември, програмата започна със състезания по мятане на копие и диск, с единично, двойно и трикратно бягане около елипсата на арената. Победителите бяха окичвани с венец от живи цветя, даваха им от половин до една нумизма, венецът тозчас отиваше по дяволите, а парите се кътаха на сигурно място, те осигуряваха на атлетите добро ядене в пристанищните кръчми. Цирковите артисти показаха сцената „Лихваринът“. След като беше съсипал дузина нещастни длъжници, лихваринът толкова много надебеля от мъките им, че заприлича на края на една гигантска лоена топка. Дойдоха черни и рогати дяволи начело с тартора си, закачиха го с куки и го отмъкнаха в пъклото. Там изиграха около него дяволския си танц буйно и вдъхновено, сетне го хвърлиха в огъня. Огънят беше една смрадлива пушилка, образувана от няколко кофи запалени смоли. Официалната трибуна изпрати този спектакъл хладно, но затова пък амфитеатърът възнагради артистите с одобрителни възгласи, ръкопляскания и много шепи дребни пари.

За публиката всичко това беше, разбира се, само едно скромно предястие. Пищното ястие, което щеше да насити вълчия апетит и на патрициите, и на плебса, идеше тепърва.

Вестители на коне, обкичени с разноцветни копринени панделки, излязоха на арената, надуха сребърните си тръби и обявиха половинчасов отдих. Хиляди зрители наскачаха от местата си и се втурнаха през изходните тунели към източните врати на хиподрума — там, около двата антични атически коня, бяха импровизирани стотици лавки и малки дюкянчета: кресливи продавачи предлагаха изстудени сиропи, портокали, фурми, сладкиши; търговчета на дребно продаваха евтини панделки, кордели, иконки, нанизы от стъклени мъниста; а сдруженията на „сините“ и „зелените“ продаваха специални „канцелари-каси“ сини и зелени талони. Сините талони осигуряваха малки печалби, в случай че спечели „синият“ жокей, а зелените — ако

състезанието бъде спечелено от „зеления“ жокей. На всеки десет талона, отбелязани с поредни номера, един се обявяваше за печеливш.

Докато обикновените хора от плебса пиеха сиропи, оцветени със синя и зелена боя, или се услаждаха с евтини сладкиши, Лъв Шести покани в приемната си малка закуска неколцина от най-видните сенатори и военачалници. От императорската ложа до приемната водеше недълъг коридор, облицован с малахитови плочи и постлан със скъпи цветни килими. Приемната зала гледаше към двора на главния императорски дворец, стената, срещуположна на сводестите прозорци, беше покрита от тавана до мраморния под с огромен гоблен. Върху лазурна тафта грееше, извезан със златна сърма, образът на великия Юстиниан.

Покрай стените на кръглата зала бяха поставени малки маси от червено дърво. Масите бяха отрупани със сребърни подноси и фруктиери, сред тях меко блестяха златни кани и тежки позлатени чаши. Във фруктиерите имаше кехлибарено грозде от Южна Тракия, портокали от Палестина, ананаси от Египет, захарни фурми от Кападокия, разрязани любеници от Сицилия. Върху подносите изпущаха топла пара току-що изпържени яребици, планински пъстърви, пилета. Имаше всякакви лакомства още, критското вино святкаше така, като че ли лъчеше искри, но настроението на гостите не беше кой знае какво. Вестта за поражението на арабския фронт не беше прескочила стените на двореца, народът не знаеше нищо, но висшите военни, логотетът на дрома, епархът, председателят на сената — главните ръководители на империята — бяха научили вече новината. Както винаги, най-напред я беше узнал логотетът на дрома; той беше началник на съобщенията и сигналните стражеви кули и пръв улавяше всяка добра или лоша вест. Няколко часа преди да пристигнат специалните пратеници на главнокомандувачия, той знаеше вече за поражението и без всякакво бавене беше поискал среща с императора. Но срещите с императора не ставаха по което и да било време на деня, преимущество имаха специалните пратеници. Логотетът на дрома, макар и пръв между цивилните сановници на империята, трябваше да почака до обяд, както изискваше дворцовият протокол.

И така настроението в императорската приемна не беше добро, почти никой от гостите не се докосваше до яденето, поканените сами си наливаха вино и мълчаливо пиеха. Императорът се разхождаше

напред и назад из приемната, не поглеждаше никого и навремени нервно подръпваше къдравата си брада. Адмиралтейската стълба и смъртта на ненадминатия Аякс правеха поражението на арабския фронт неколккратно по-горчиво.

Точно в пет и половина часа гвардейският оркестър наду тръбите. Сетне изведнъж настъпи пълна тишина. Хиподрумът замря. Железните врати на двете клетки, които се намираха точно под императорската трибуна, бяха разтворени и на арената излязоха колесниците, теглени от по два чифта буйни и гиздави, чистокръвни коне. Едната четворка беше бяла, другата — черна, жокеят на белите беше от „синята“ партия, жокеят на черните принадлежеше на „зелената“. Както изискваше обичаят, синият жокей носеше синя туника, а зеленият — зелена. Туниките бяха къси, едва стигаха до коленете, на кръста бяха стегнати с тънки и тесни червени колани.

Двете колесници излязоха от клетките, подравниха се една до друга и бавно потеглиха по пясъчната елипсовидна писта; жокеите държах яздите с левите си ръце, а с десните, вдигнати нагоре и с дланта напред, поздравяваха императора и народа.

— Ave, Caesar! — извикаха в един глас жокеите, като минаваха под императорската ложа. Това беше традиционният латински поздрав, запазен през вековете, от времето още на великия Юстиниан — единствените латински думи, които се произнасяха публично в столицата на многонационалния ромейски свят.

Лъв Шести не благоволи дори да поклати глава в отговор на този тържествен поздрав, но затова пък народът от амфитеатъра посрещаше и изпращаше жокеите със ставане на крака и с френетически възгласи:

— Ave! Ave! Ave!

Така колесниците, като направиха една пълна обиколка на арената, отново застанаха под императорската ложа. Тука трябваше да изчакат сигнала на главния разпоредител, за да се понесат към неизвестността. Наведени напред, настръхнали, с вдигнати камшици, жокеите чакаха сигнала, конете, изпънати като струни, дъвчеха яздите и ровеха пясъка с предните си нозе. Над хиподрума цареше мъртва, застинала тишина. Чуваше се плясъкът на водата в басейните и тихият шепот на вятъра, който се провираше през мраморните колонади.

Синият жокей, който управляваше белите коне, беше двадесет и шест годишен, син на търговец и се наричаше Андроник. Неговата звезда непрекъснато се издигаше на жокейския небосклон, от двадесет състезания имаше загубени само три. През това лято 6402-ро от сътворението на света, или 894 година от новата ера, той беше най-популярната личност в Цариград, жив кумир на младежта, по него, какъвто беше хубавец, въздишаха с еднаква страст и патрицианките от Виа Триумфалис, и кръчмарските момичета от пристанищния квартал.

Зеленият жокей се наричаше Алекси, той прехвърляше четиридесетте. Някога, преди пет-шест години, и той стоеше на върха на жокейската слава, и неговото чело се увенчаваше с лаврови венци, в кесията му весело се стичаха поточета от златни нумизми. После всичко тръгна непреодолимо назад. Баща му, търговец на зехтин, фалира, та трябваше да продаде всичките си венци, колани, дори състезателната си туника, за да го спаси от позорния съд на длъжниците. Едва беше стъпил отново на краката си, брат му, моряк във флотата, беше заловен от арабски пирати в Егейско море и за да го откупи, трябваше отново да продава и да залага. Продаде и заложил всичко, каквото имаше, и пак не му достигнаха петдесет златни нумизми. Разрешиха му, беше се застъпил за него дори самият епарх, шеф на „зеленото“ сдружение, да излезе на днешното състезание, та ако щастието му се усмихне, да спечели петдесетте фатални монети. Но шансовете му бяха нищожни, не беше се качвал на колесница цели четири сезона, пък и възрастта му не вдъхваше надежди — на четиридесет години и най-прославените колесничари живееха вече само с добрите си спомени.

И така най-върховната минута на състезанието настъпи. Главният разпоредител вдигна ръка. На секундата юздите бяха отпуснати, изплющяха камшици, сякаш ураган беше пречупил десетметрови мачти.

Хвърленият жребий изпрати Андроник на вътрешната пътека на пистата и той спечели едно важно преимущество още в самото начало. Вътрешната пътека благоприятствуваше колесниците при завоите, конете преодоляваха опасната теснина по-леко, затова този, който препускаше по лявата пътека, правеше всичко, за да запази мястото си, а оня, който беше от дясната му страна, полагаше върховни усилия, за да му го отнеме.

Колесниците трябваше да пробягат десет обиколки. На втората обиколка Алекси успя да настигне съперника си при императорската трибуна. Опита се да пресече пътя му, но Андроник само изплющя с камшика си, и белите коне тутакси взеха отново преднина. Без друго те бяха по-пъргави, да се надминат по дължината на пистата изглеждаше трудно, трябваше да се провери какво могат по завоите; в опасната теснина голяма роля играеше и опитността на водача. Засега най-важно беше да се препуска по петите на белите, да не се изостава назад.

На шестата и на седмата обиколка Алекси направи отчаяни опити да надмине Андроник на чист терен, по дължината на арената, но и двата пъти, след като колесниците се изравняваха и някое време вихрено се търкаляха една до друга, белите коне постепенно набираха преднина и извеждаха „синята“ колесница напред. Тогава хиподрумът се тресеше от лудешки ръкопляскания, клокочеше като вулкан, сто хиляди души бясно ревяха „браво“ на синия водач.

Дори епархът, височайшият покровител на Алекси, и той викаше „браво“ на Андроник, макар че беше председател на зеленото сдружение. Силата, красотата и ловкостта вършеха своето, омайваха, грабваха очите и сърцата в тия тържествени и тревожно-напрегнати мигове клубните симпатии и малките финансови сметки бяха изчезнали зад девет морета и планини.

Vae victis! Тежко на победения! Никой като че ли не съчувствуваше на стария и осиромашал някогашен първенец. Тържествуваше младостта; колкото и да изглеждаше жестоко — беше естествено и напълно в реда на нещата; хиподрумът, това огледало на неувяхващата жизненост на империята, винаги вземаше страната на по-силния. Горе, под галерията с портиците и колоните, седяха близките на Алекси, майка, сестра, няколко души съседи по къща, и мъката им сред това разбунтувано човешко море беше самотна като пътник, заблуден сред безкрайните пустини; победеният няма приятели, такъв беше железният закон на хиподрума.

Но долу, на арената, работите далече не изглеждаха предрешени, както се струваше на зрителите от трибуните и амфитеатъра. Наближаваше деветата обиколка, предпоследната, Андроник все не успяваше да вземе по-значителен аванс, да се откъсне на безопасно разстояние от упорития си преследвач. Напразно плющеше с камшика

по гърбовете на конете и над главите им, крещеше, колкото му глас държи, ругаеше, заканваше се, надвесен над извития парапет като ястреб над плячката си — черните коне неотстъпно летяха подире му, копитата им като че ли трополяха над самата му глава. И за пръв път, откакто славата му беше засияла на константинополския небосклон, той започна да изпитва кой знае защо и някакъв панически, ужасяващ, почти животински страх, като че ли смъртта се беше превърнала в четворка черни коне, препускаше подире му само на един камшик разстояние, готова всеки миг да го сграбчи в безмилостните си ръце.

Колесниците навлязоха в деветата обиколка.

В началото на тази предпоследна обиколка председателите на „сините“ и „зелените“ имаха право да удвояват по усмотрение сумата, предвидена за покриване на печелившите талони. Ако в края на десетата обиколка победата биваше спечелвана примерно от синия жокей, „зеленото“ сдружение изплащаше удвоените премии на печелившите талони. Ако предвижданата победа не се сбъдваше, в последните секунди на състезанието щастието изменяше на „сините“ и победител излизаше зеленият жокей, „сините“ заплащаха за алчността си — плащаха двойно покритие на всеки зелен талон.

Така при тази девета обиколка, като беше напълно сигурен в крайната победа на Андроник, председателят на „сините“ стана от мястото си и повдигна ръка — това беше общоприетият знак, съобщаваше се на зрителите, че „синята“ партия удвоява покритието на печелившите си талони. Председателят на „зелените“, епархът на Константинопол, кимна с глава и презрително се усмихна — не беше кой знае какъв героизъм да се залага върху картата на Андроник; и за слепците беше ясно, че победата му е вързана в кърпа.

Но долу, на арената, победата все още не беше решена, съдбата не беше хвърлила жребия си, арабските пирати държаха зложника, смъртта, превърната в четворка черни коне, припикаше по петите на оногова, когото зрителите вече славеха за безспорен победител.

На деветата обиколка, като се изравни за няколко мигновения с императорската трибуна, Андроник преодоля паническия страх, който го беше уловил за гушата, извърна глава към императора и повдигна за поздрав дясната си ръка, в която държеше камшика. Това беше красиво, спомняше славните времена на империята, когато гладиаторите излизаха на арената в Колизея и поздравяваха Цезаря с

тъжно-героичните думи на обречените: „Ave, Caesar, morituri te salutant!“

Хиподрумът се затресе от ръкопляскания и възторжени викове, Лъв Шести въпреки лошото си настроение сви устни и приветливо се усмихна. С такива момчета като Андроник империята имаше дни.

Започна десетата, последната обиколка. Пропищяха камшиците, колесниците литнаха, сто хиляди души ревнаха и скочиха на крака, две четворки породисти коне, доведени до лудост от ударите и от оглушителната, гръмотевична врява, напрегнаха последните си сили — белите, за да се откопчат най-сетне от черните, черните — за да ги настигнат и надминат на всяка цена. Белоснежна пяна хвърчеше от ноздрите на животните, вихрушка вдигаше цветния пясък от пистата, зрителите по първите редове на амфитеатъра зинаха и притвориха очи.

Когато наближи последният завой, Алекси придърпа дясната юзда и изведе колесницата си на полегатата стръмнина, която отделяше арената от амфитеатъра. Сетне, като стигна билото ѝ, дръпна лявата юзда с всичките си сили, наведе се напред, като че ли се канеше да скочи, дългият камшик изсвистя и се залепи като смок върху шията на десния водач.

До тоя миг двете колесници летяха почти успоредно една до друга. Но падът на стръмнината помогна на черните коне, наклонът подсили бързината им, те се спуснаха по диагонал надолу и като пресякоха своя коридор, втурнаха се в коридора, по който препускаха конете на Андроник. Дали Алекси, обезумял от отчаяние, предизвика сблъскването нарочно, или в последната секунда, като се спущаше от стръмнината, не беше успял да задържи конете в своя коридор? На тоя въпрос едва ли някой от стоте хиляди зрители можеше да отговори с категоричност. Нещастieto започна и завърши в няколко секунди, черните коне възвиха рязко наляво и белите, които препускаха стремглаво по пътя си, връхлетяха отгоре им като бяла, неудържима лавина.

Сред черно-белия въртоп захвърчаха трески, засъскаха сплетени каиши и юзди, телата на съперниците изчезнаха под тази апокалиптична и громоляща грамада.

В същата минута логотетът на дрома влезе в императорската ложа и забързан не по обичая си и не както изискваше дворцовият протокол, дойде при императора и разтревожено му прошепна:

— Голяма беда, цезарю! Днес по обяд български войски са преминали южната граница!

— А? — каза Лъв Шести, без да помества очите си от зловещата жива картина, която се разиграваше в теснината. В този миг той не беше император, а потресен зрител като останалите сто хиляди.

Логотетът повтори съобщението си и допълни:

— Както гласят сведенията, които се получават — българските войски бързат към Адрианопол!

Лъв Шести се извърна и известно време го гледа като втрещен. Сетне мършавото му лице изведнъж почервенея. Въжената адмиралтейска стълба до спалнята на Зоя, смъртта на ненадминатия Аякс, печалното поражение при Ефрат — малко ли беше това за един ден, та си позволяваха да го тровят с още неприятности?

— Негоднико! — изрева той и посегна да улови логотета за брадата, но най-високият сановник на империята предугади намерението му и успя бързо да се отдръпне. — Негоднико — повтори той, — как си разрешаваш да ме безпокоиш по никое време?

Телохраниелите, адютантите, председателят на сената, доместикът на схолите и великият доместик — главнокомандуващ на имперската войска, — всички, които бяха в ложата, гледаха изумено представителя на бога и не вярваха на очите и на ушите си, защото Лъв Шести беше по природа кротък човек, никога не бяха го виждали побеснял. И като го гледаха изумени, тайничко се радваха в душите си; унижението на логотета им допадаше, този надменен човек най-после беше получил заслужен урок.

— Не знаеш ли редът? — обади се угоднически великият доместик, като предизвикателно засука разперените си мустаци.

— Ако не го знае, да иде при Теофил, той ще го научи! — усмихна се злъчно председателят на сената. Логотетът на дрома подминаваше сената, вдигаше крак отгоре му като куче и сега беше паднала сгода на председателя да си отмъсти.

На онова място при завоя, където беше станало сблъскването на колесниците, шетаха вече дузина служители, прибираха разни остатъци, режеха каиши и отвеждаха окуцели и изранени коне.

Епархът разговаряше оживено и весело в ложата си, гръмко се смееше: тъй им се падаше на „сините“, нека сега плащат за лакомията си.

Логотетът на дрома отстъпи заднишком до вратата на ложата и там се спря. Той изгледа със зли очи всички, в това число и императора, помълча някое време и поклати заканително глава.

— Хубаво! — рече той. — Аз ще си ида и ще чакам утре Теофил да ми определи време и час за аудиенция в двореца. Но се съмнявам дали тази среща няма да бъде излишна, тъй като новината, за която искам да съобщя, нашият император утре сам ще може да види с очите си! — На това място от речта си той спря, изправи глава, като всеки достоен човек, който знае цената си, пък незаслужено са го обидили, обърна гръб и понечи да излезе навън.

— Я чакай! — скочи подире му великият domestik. — Какви ги загатваш такива, а не се доизказваш докрай?

Логотетът на дрома се извърна и погледна императора, търсеше очите му. Лъв Шести седеше с наведена глава, бузите му вече не аленееха, изведнъж му беше станало тъжно. Както съзерцаваше краката си, обути в меки червени ботуши, стори му се, че вижда колесницата на Андроник, белите коне и самия Андроник, който беше вдигнал ръка за поздрав:

— Ave, Caesar! — Белите коне профучаха между ботушите му и изчезнаха, мънички като мишки, под седалката на позлатения му стол.

Той се изправи уморено. Човешкото море се отливаше от хиподрума, върхът на обелиска и арките на галерията пламтяха в оранжевото зарево на залеза. Върху арената припадна мек, синкаволилав здрач.

— Заповядайте в двореца — каза Лъв Шести. — Свиквам на извънредно съвещание държавния съвет.

Първият телохранител тутакси наметна върху раменете му дълга мантия от пурпур, бродирана около огърлието със злато и украсена със смарагди и сапфири. Гвардейският оркестър засвири тържествения императорски химн.

РАЗКАЗ ЧЕТВЪРТИ: ПОХОДЪТ КЪМ АДРИАНОПОЛ

Че светът не свършва с близките крайнини на Осеня, Ханко научи през ония най-ранни детски години, когато за пръв път излезе с по-големички момчета да пасе бащините си кози. Като се изшмули из гъстия лещак и се покачи на Биволицата — така осенчани наричаха баира, дето се издигаше южно от реката, — той остана смаян от гледката, която се откриваше пред очите му; зяпаше със зинали уста и не можеше да се нагледа: земята се ширеше — зелена, жълта и синкава — в далечините, чак до замъгления от маранята кръгзор; да тръгне направо през ниви и ливади, едва ли щеше да стигне до свършека ѝ само за един ден. Земя имаше много и насреща, и встрани; само зад гърба му не беше чак толкова — виолетова планинска верига отбелязваше на тая страна края на видимия свят.

Като поотрасна и се източил на височина и взе да шари наблизко и надалеч, кога пеши, кога на кон, и да съпровожда баща си на дървосек по корииите, тогава разбра, че земята е наистина твърде голяма и че не може да се обходи не само за един ден, но и за много още дни и нощи. Войниклъкът умножи десетократно представите му за големината на света, научи нещо и за ромеите, които населяват земята, дето е на два дни път оттатък виолетовата верига на планините, и за други разни народности чу, но с каквито и познания да се завърна на село — старата му представа за света не претърпя особени промени. Полета, равни и изгърбени хълмове, едни по-високи, други по-ниски, дъбрави и пасбища, нивици и лозя — такава беше земята от Нове до Преслав и му се струваше, че такава ще да е сигурно и до края на света.

Конният отряд на багатур-багаина Севар, разставен на двойки, беше изтеглен в челото на походната колона, движеше се непосредствено след рехавите разезди на разузнавателните патрули. Севар, заобиколен от помощниците си, яздеше на двадесетина разкрача пред отряда, а Ханко със съседа си Тахтун оглавяваха първата десетка на тежковъоръжената стотня.

И така, като навлязоха в устието на Веригавския проход и започнаха да изкачват планината, невиджани неща засрещаха Ханко

комай на всяка крачка. Най-напред го поразиха купищата черепи и кости, някъде събрани, другаде разхвърляни, белееха се излъскани от ветрищата и дъждовете къде открито, къде затулени от папрати и къпинак. Попита Тахтун каква е тази работа, но и той не знаеше, и останалите момчета не знаеха, та трябваше приказливият десетник Танас да им обясни. Той беше платен войник на княза, отдавна служеше и познаваше този проход на пръсти — поне така се беше похвалил, когато навлизаха в зашуменото му устие.

— Тия кости — каза Танас — са ромейски. Може да има сред тях някое и друго парче от наши хора, костите много си приличат, та не можеш да ги различиш по народност, но повечето са ромейски. Някога, когато дедите ни са били момчета като вас, на това място хан Крум е изклат войската на ромейския император Никифора. Той и на самия Никифор отсякъл главата, но не я оставил на вълците да я глождят, а си направил от нея чаша. Та всичката тая леш е ромейска — приключи обяснението си Танас.

— Добра сеч е паднала тъдява! — каза с голямо възхищение Тахтун. Той беше нисичък, но имаше биволски рамене, продълговатата форма на очите му подсказваше, че допреди поколение-две кръвта на дедите му не ще да е била смесвана със славянска кръв.

Ханко завъртя глава и помръдна с рамене, като че ли изведнъж му беше станало много студено.

— Ти на какво се чудиш? — попита го Тахтун.

— Не се чудя на нищо — отвърна Ханко, — но ми се струва, че се движим сред една голяма гмеж от ромейски духове. У нас се разправя, че когато не погребат умрелия, душата му все се щура наоколо, броди.

— Може — каза равнодушно Тахтун.

Продължаваха да изкачват планината. Невижданите неща толкова зачестиха, че Ханко вече не знаеше кое да гледа по-напред и на какво повече да се чуди. Ето че земята не била само равна и хълмиста, каквато я знаеше от Нове до Преслав! Минаваха покрай полегати скатове, дигнали стените си на възбог и гъсто набучени с буки, прави като гигантски свещи. Пресичаха дълбоки долове, потънали в студен и влажен сумрак, промъкваха се през смълчани и глухи гори, излизаха на горски поляни, обраснали с папрати и здравец, скромно изпъстрени с лайкучка и кърпикожух. Ту отляво на пътя, ту отдясно громолеше

буйна река, заливаше лъскави канари, правеше бистри вирове, пръските ѝ хвърчаха като капчици сребро.

Навремени сърна ще доприпка отдън гората, ще застане на място между, дърветата, стволите им са рижокафяви като нея, и е големите си наивно-учудени очи ще погледа за малко тази странна върволица от коне и мъже с шлемове, накичени с високи цветни пера. После, като убудена, изведнъж ще подскочи на дългите си тънки крака и за едно-две мигновения ще изчезне в затъntenите горски дълбочини. А където е стояла — ще остане фигурата ѝ, безплътна, едно изправено видение, и ще се стопи като мимолетна сянка. Или птица някаква ще изкрещи, затулена сред шумака, и не може да се познае дали този пресипнал вик иде от страх, предупреждение ли е, или сърдечен поздрав; в равнината птиците са други и другояче крещят, по-свойски и като че ли поразбрано.

Някъде, заел по-удобна позиция на равно място, стъпил на земята като могъщ болярин, властвува вековен бряст — разлистената му корона прилича на една малка гора — буки, габър, лещак, всичко друго наоколо изглежда дребосък.

Подухва влажен ветреца, дъждът ту отслабва, ту се усилва. На поусойните засеки толкова се е смрачило, че повече отива на свечеряване, а до пладнуване има още много часове. Сетне мекият път пак излиза на открито, ширнали са се поляни от двете му страни; папрат, къпини и див бъз, и отново разхвърляни купчинки от черепи и кости, лайкучка и кърпикожух. Няма защо да питат Танас, тоя познавач на отминалите времена, пак ще да са останки от неканени гости, пришълци от ромейската земя.

— И тук е паднало добро клане! — казва Тахтун и суче мустак.

Колоната все напредваше, изкачваше се и не можеше да се познае кое време е на деня, нямаше слънце, дебел покров от прогизнали облаци закриваше небето. Сипеше се тих дъждец, белезникави мъгли като разрошени къдели почнаха да се спущат от височините. От ноздрите на конете излиташе пара, копитата затъваха в размекнатата земя, десетниците току размахваха камшици и подвикваха — колоната неудържимо се разтегляше, увеличаваше се разстоянието между отделните отреди. Тахтун, както се държеше

изправен на седлото, наклони глава към Ханко и някак ядно процеди през зъби, като че ли той му беше виновен:

— Няма ли почивка бе, аз съм прегладнял като вълк!

— Това го кажи на командира! — отвърна Ханко и се засмя. Той не изпитваше глад, защото откриваше нови светове и неவிжданите неща отвличаха вниманието му от стомаха; така можеше да язди, сит от впечатления, още дълги часове, дори кой знае, може би докато се стъмни съвсем.

На една гола лъка между два рида ненадейно се мярна пред очите им голямо стадо овци. Рунтавелките, от които също се вдигаше пара, пасяха разсипани по поляната, гладно хрупкаха мократа трева съсредоточени и спокойни, а встрани от тях стояха трима овчари с дълги козиняви ямурлуци върху кожусите си, с високи островърхи калпаци, неподвижни хора, сякаш издялани от камък. И тримата се опираха с две ръце върху дебели върлини, всяка върлина завършваше с по едно желязно острие.

Като видя стадото и овчарите, Ханко се зарадва, една топла вълна премина през душата му, ласка на побратими, довеяна от полетата край Осеня. Ето че и тука, сред тая планинска пустош имало живот, и не някакъв особен, каквато е планината, а най-обикновен, само ямурлуците, дето бяха от кожа, обърната с козината навънка, и желязните остриета — набучени на върлините, овчарите от Осеня вардеха стадата си само с дебели геги. Но това бяха незначителни отлики; в тоя чуден свят, който по нищо не приличаше на осененския, хората си бяха хора — пасяха овце, носеха калпаци и ямурлуци и сигурно по същия начин, както осенчани, дробяха попарата си, биеха мляко или жареха овен.

Изневиделица изскочиха рунтави псета, спуснаха се стръвно към колоната, но не я доближиха съвсем, а застанаха на по-безопасно разстояние и оттам нададоха рев, заджафкаха бясно, дори се задъхваха от ярост. Като че ли някой беше хукнал да краде от овците им. „Съвсем като нашенските!“ — помисли Ханко.

Наближиха овчарите. Бяха високи, едри мъже, мустаците им като къдели, лицата — мургави, открити, само ясните им очи гледаха студено и недружелюбно. „За овците е“ — рече си Ханко и запита:

— А бе, побратими, все толкова мръсно ли е времето по вашия край — като валне веднъж, да няма спиране?

Най-възрастният от тримата поразмърда рамене под огромния си ямурлук, помляска под мустаците си, сякаш дъвчеше нещо кораво, и неочаквано се усмихна. Усмивката му беше добра и приветлива.

— Ще, ще! — рече. — Как няма да спре! Ще повали ден-два, па ще свърши!

Недружелюбният щит на очите беше свален на часа: войската идеше и отминаваше, не се запираше, нямаше опасност за овцете.

— Е, да ви поживи бог — засмя се Ханко. — Ако е за ден-два, все някак ще изтърпим!

— Да не беше багатурът с нас! — скръцна със зъби Тахтун. — Имат голям късмет!

— Какъв късмет! — попита Ханко.

— Какъв! Както сме загладнели, от овцете им само кокалчета щяха да останат!

— Е, не бива! — каза Ханко. — Нали са наши хора, как тъй ще им ядем добитъка?

Тахтун го погледна с презрение, сетне повдигна рамене.

Ситният дъждец продължаваше да ръми.

Половин час по-късно реката отново препречи пътя им — потъмняла, придошла, громоляше в тесния планински пролом като хилядоглаво стадо биволи, носеше и разливаше наоколо си лепкава влага и студ. На това място багатурът даде заповед за почивка, десетниците разставиха часови по височините, войниците скочиха от седлата и надянаха по главите на конете торбичките със зоб. Гладът отдавна мъчеше хората, походните войнишки торби бяха бързо развързани, сто чифта здрави челюсти стръвно заръфаха спечения ръжен хляб, лакомо погризваха от коматите козе сирене, подлютено с пипер. Целият стан утихна, зает в тази работа, а от прогизналото и свлечено небе продължаваше да се сипе тихо гъст и ситен дъжд.

После войниците пиха вода от реката, поразтриха гърбовете и шиите на конете, стегнаха коланите, с които бяха привързани копията и щитовете, духаха в шепи и потупкваха с крака. Всички бяха уморени след тази петчасова езда по нанагорницето и разкаляния път — и животни, и хора; но да се почива беше опасно — сгорещените мускули на конете можеха да се вдървят от студа, войниците бяха мокри до кости, пара излиташе на фъндъци от дебелите им вълнени куртки.

Багатурът нареди да се тръгне незабавно, изсвири рог, постовете бяха снети. Пресякоха реката на верев, на някои места водата стигна до търбусите на конете. Повървяха някое време и видяха първото село на пътя си, клекнало в подножието на един висок и горист хълм. Но какво село беше това, господи, Ханко се пулеше, идеше му да се кръсти, толкова беше сиромашко и неугледно! Къщите, какви къщи! Пръснати из поляната без ред, чак досами горския храсталак, те бяха вкопани наполовина в земята, а останалото беше от не дялани трупи; вместо покриви имаха отгоре си купища вършини, покрити със спарено сено. Дворовете бяха оградени с плетица от клонаци, не се виждаха нито хамбари, нито кошове, стърчаха някакви навеси от клони и набръстена шума за сушинка на добитъка. Ако не бяха синкавите опашки дим, които се стелеха над покривите, можеше да се помисли, че това не е село, а някакъв летен пристан на овчари, дошли в планината на лятна паша и избягали в ниското след първата есенна слана. Но за колибарски пристан не можеше да става и дума, тука димяха оджаци, джафкаха псета, някъде мучаха волове, току някой герест петел ще подскочи на ниския плет, ще припляска с криле и ще проточи шия: „Кукуругу!“ Ханко има много здраве, и на това затънтено в пущинака място кипи живот!

Колкото и да бързаше и да не му беше до приказки, багатурът спря и тутакси беше начоколен от мъже и жени. Мъжете го поздравяваха с „Помози бог, воеводо!“ и в надпревара питаха за къде е тръгнала тази войска и дали не се е отворила война с ромеите, а жените кичеха коня му с китки от здравец, повдигаха плетени кошнички, в които имаше дребни диви круши и ябълки, къпини, прясно сирене, увито в шума, топли яйца, печени в пепел. Багатурът отговори нещо на въпросите шеговито, изглежда, защото хората се засмяха, сетне се пресегна към една от кошничките, отчупи си залък сирене, а румената невяста, дето държеше кошничката, погали леко по главата. Сетне махна с ръка, за да му отворят път, и пришпори коня — времето летеше, до свършека на деня стотнята трябваше да превали планината. Колоната се заточи, войниците се навеждаха, вземаха си по някоя ябълка или круша, колкото да не огорчат посрещачите. Тахтун сграбчи една голяма бучка сирене, а девойчето, което беше повдигнало кошничката до ръцете му, ощипа под кожуха. В друго време мъжете щяха сигурно да го пребият с огромните си геги, но сега се

престориха, че не забелязват нищо, нали войската беше тръгнала на война? Ханко, като видя как съседът му беше бръкнал под кожуха, изпита в едно и също време и възмущение, и завист, но като че ли завистта беше в повече, прищя му се при сгоден случай и той да направи същото. Войната не беше започнала, а вече бъркаше в душите на хората, изваждаше из тъмните дълбочини неподозирани желания.

До свечеряване стотнята премина през още две села, които по сиромашия с нищо не се различаваха от първото. И хората си приличаха, и в гостолубието и в радостта си бяха еднакви — срещаха колоната с кошнички, каквото имаха — предлагаха го от сърце, приветствуваха с „помози бог“, изпращаха с благословии.

Беше притъмняло, Тахтун бъркаше в пазвите на поразия и другите правеха същото, та се вдигаше голяма врява, но всичко вървеше весело и на добре.

Когато се стъмни толкова, че ездачите вече не виждаха задниците на конете, дето припкаха отпреде им, багатурът Севар избра една голяма поляна, обиколи я надлъж и нашир, хареса я за нощувка и заповяда да се построи лагер. Палатки не опънаха веднага, защото обозът на колоната с походното снаряжение беше изостанал с няколко часа назад. Но запалиха големи огньове, войниците, които бяха капнали от умора, лягаха наоколо им и мигновено заспиваха. Из невидимите небеса продължаваше да се сипе кротък дъжд.

Обозът пристигна към единадесет часа през нощта. Тогава опънаха палатките от кожа, запалиха пак огньовете, куртки и ризи бяха повесени да съхнат, накачени на тънки колове. За съхнене, както трябва, не можеше и да се мисли, защото отгоре все ръмеше, но нали нещо от мокрото се изпаряваше, на киснатата вълна попиваше малко от топлинката на пърпорещите пламъци.

Призори дъждът най-после спря, облаците се дигнаха по-нависоко, духна остър, режещ ветрец. Готвачите закрепиха походните казани над огньовете и когато водата завря, започнаха да сипват препечено ръжено брашно и да бъркат каша. Сетне надробиха вътре сирене и нарязана парчета солена сланина. Макар и да не беше се разсъмнало съвсем, войниците наскачаха, събудени от сладката и дразнеща миризма. Всяка десетка си имаше свой казан. Наредени околоръст, войниците гребяха с дървени лъжици, духаха шумно и лапаха с вълчи апетит.

Към обяд колоната изкачи билото на планината. Силният вятър беше отвял облаците, лъсна измито небе, огряно от весело слънце. Низината, безкрайна и виолетово-синя, разстилаше кротко нахълмените си простори на юг. Един час по-късно стотнята зави рязко на югозапад, излезе на река Мочурица и макар пътят покрай реката да беше изровен от пороищата и на места толкова тесен, че два коня не можеха да се движат успоредно, колоната слезе до южните подстъпи на планината, преди слънцето да се скрие зад косматите ридове. Късно вечерта конниците пристигнаха под стените на Ямбол и веднага разположиха стана си южно от крепостта, по северното крайбрежие на река Тунджа. Отляво и отдясно на стотнята бяха вече развили лагерите си други отреди от щурмовата конница на ичургу-боила Охсун. До среднощ пристигаха нови войски. После всичко затихна, само плясъкът на водите, които Тунджа отнасяше на изток и юг, огласяше нощната тишина.

Войските бяха дигнати на крак около изгрев-слънце. Зазоряването беше студено, над реката пълзеше рядка мъгла. От казаните с врящата каша, от ноздрите на конете излизаше пара на кълбета, на къделки, войниците тропаха с нозе по влажната земя и зиморничаво кършеха рамене. Изсвири рог, десетките се втурнаха около взводните си бакъри, гълчавата стихна, бялнаха се стотици дървени лъжици — какво по-добро за отрошения и измръзнал войник от топлата сутрешна каша!

Багатурът Севар повика при себе си десетниците, а малко подир това десетниците събраха хората си. Което бяха чули от багатура, предадоха го на войниците със свои думи: че князът ще направи преглед на войските и че ще произнесе голяма реч. От тази реч щяло да се види какво предстои по-нататък — мир ли ще бъде, или ще се води война е ромейският народ. Като предадоха така Севаровите думи, те притуриха от своя страна следното: Бегом при конете, лъскане, вчесване и решене от копитата до гърба и от муцуната до опашката. Тежко на оногова, който се яви на прегледа с непочистен или неспретнат кон! За неизстъргана кал от копитата ще се налага наказание от пет тояги, за невчесана грива — десет тояги, за лошо оплетена опашка — десет тояги, разжалваме и изпращане в обоза. А за

нередности в облеклото и оръжието да си припомнят военния закон — наказанията вървят от тридесет тояги нагоре и свършват с кучешка смърт — една цепеница по главата. Тъй че нека имат тия неща на ум и да не си губят времето напразно! А като се дигне слънцето на три педи от земята — всичко да е готово и всяка десетка да чака на мястото си. Ще мине багатурът Севар и ще отсъди дали стотнята се е приготвила достойно за княжеския преглед.

Не се знаеше, пък и не можеше да се разбере кое развълнува повече войниците — очакваната реч на княза или тоягите, обещани им от десетниците за разните нередности. Тъй ли иначе, но всичко живо се втурна презглава към запънатите коне и лагерът за един миг заприлича на разбунен мравуняк. Всеки тичаше с коня си към реката, гребеше вода, миеше копита, лъскаше вратове и задници, чешеше гриви и сплиташе опашки. Сетне хукваше по обратния път и се заемаше да прогонва обмундировката, юздите, седлото, стремената. Слънцето, разбира се, не чакаше никого — за оръжието и личното облекло оставаше само една педя време. Да се пристегнат с каишки двете копия и да се излъскаат остриетата им, да се закрепят колчаните и лъковете, да се избършат щитовете и ножниците на мечовете — и педята отишла! Ами шлемовете, ризниците, гамашите над островърхите кожени ходила — нали никъде не трябваше да личи нито прах, нито каквото и да било петънце от кал!

Ханко никога не беше се отличавал с особена сръчност, той си беше по природа малко муден, някак спънат в движенията си, тежък — най-вече когато бързаше за нещо, когато трябваше да свърши някаква работа в уречено кратък срок. В такива минути пръстите му като че ли се вдървяваха, разните тънки ремъчки се изплъзваха из ръцете му, сякаш ги дърпаха невидими злосторни духове; от смущение започваше да вижда разни кръгове и кръгчета пред очите си, губеше представа за последователността на работите, които трябваше да върши, по челото му избиваше студена пот. Така и сега — излъска Дванш, та черният змей заприлича на кадифен, сякаш току-що бяха го извели от княжеските конюшни, но като захвана да сплита опашката му — загуби половин педя ценно време. Пленуците излизаха неугледни, неравни, трябваше да започва отново на няколко пъти. После дойде мъчнотията с оседлаването, с каишките, които придържаха копията, щита, походната торба. Двете педи бяха изкачени от слънцето, а до

оръжието и до личното си облекло не се беше докоснал още. „Отидох си — мислеше си, — сега и десет тояги ще ми са малко, направо към цепеницата отивам, и туйто!“ Той не се боеше кой знае колко от цепеницата, нали веднъж се умира, голяма работа, но един ужасен срам го пареше направо по сърцето, вземаше му дъха. „Ето какъв си бил схванат — ще каже Севар, — какъв негоден войник си бил, а князът те помилва от смърт и ти даде отгоре най-хубавия си кон! Такива като тебе не заслужават да яздят дори катър, и едно муле им е много! Негоден войник!“ Тия думи бяха по-лоши от цепеницата, Ханко ги чуваше в ушите си и му идеше да ревне с глас. И колкото повече бързаше, за да не му ги изтърсят в лицето, толкова повече проклетите каишки се изплъзваха от пръстите му; дългото копие накланяше острието си към земята, а късото го възправяше към небето, лявото стреме изглеждаше по-дълго от дясното; или тъй му се струваше, нищо вече не можеше да измери, както трябва, а слънцето се възкачваше неудържимо по небесния свод.

Може би тази история щеше да завърши ако не с цепеница, поне с десет позорни тояги, но в тоя отчаян миг пръкна отнякъде съседът му Тахтун.

— Ама ти още се мотаеш с коня? — извика Тахтун. Той стоеше до жребеца си, беше лъснат, спретнат, предизвикателен, готов на минутата да се метне на седлото и да мине сам в церемониален марш пред очите на самия княз.

— Мотая се — въздъхна Ханко. — Не ми върви.

— Таранджия! — каза презрително Тахтун.

При друг случай Ханко сигурно щеше да го цапне по главата заради тази обида, тараните бяха сериозна войска — къде без тарани може да се пробие един крепостен зид, — но в тоя миг земята пропадеше под краката му, та не му беше до никакви разправии.

Тахтун поклати глава, плюна встрани, после подскочи към черния и безподобен Дванш, избута Ханко и сам се зае с каишките и седлото.

— Върви да си оправиш оръжието! — ревна му той. — Стегни ремъчките на колана си, оправи връзките на гамашите, не виждаш ли, че са се смъкнали като чорапите на баба ти! Или плачеш за десет тояги по гол задник! Тебе за обозник не те бива, а те направили щурмовак!

Мястото му при воловете, а цъфнал в първата редица на бойната конница! Мечкарин такъв!

Докато ругаеше и попържаше с невъздържания си език, каишките сякаш сами лягаха в ръцете му, седлото зае мястото си, лявото стреме се изравни с дясното. Двете копия се изправиха едно до друго, Дванш беше готов да влезе тутакси в строя, придоби изведнъж една тържествена, гвардейска осанка.

— Така се оседлава боен кон! — каза поучително Тахтун.

Остави коня, дойде при Ханко и докато той закопчаваше пояса си, нахлузи шлема на главата му и пристегна ремъчките на подбрадника. По същото време откъм главната порта на крепостта извири тръба — един дълъг откос и няколко насечени. Идеше князът. Когато тръбният вой затихна, по целия стан на войските дружно заручаха призивните сигнали на отрядните тръбачи: заповед по частите за посрещане на княза.

Войските бързо заемаха определените им от по-рано места, конницата, седем отряда от по хиляда души, командувана от ичургу-боила Охсун, застана с фронт срещу източните стени на крепостта. Тя беше построена във формата на правоъгълник, с дълбочина от петнадесет реда; в левия фланг на първата редица беше изведена стотнята на багатур-багаина Севар. Пехотата, тя се състоеше от пет отряда, всеки един от около хиляда души, групираше колоните си срещу североизточните стени на крепостта, а леките конни отреди за свързка, за разузнаване и бързи набези образуваха малък четириъгълник, плътно долепен до десния фланг на пехотните части. Така, построена източно от Тунджа, дванадесет хилядната войска чакаше върховния си командир.

Наближаваше девет часът. Хладното утро беше весело, слънчево, по мътния гръб на реката започнаха да се появяват сребърни отблясъци, лекият ветреца игриво полюшваше цветните отрядни знамена.

По целия фронт на войските, изтеглен на около две хиляди крачки, настъпи тишина. Стотнята на багатура Севар беше строена в първата редица на левия фланг, така че Ханко можа да види макар и отдалече как князът, следван от малката си свита, премина моста. Той яздеше бял кон и беше наметнат с къса черна хламида. Над островърхия му кожен шлем, тъмен като хламидата, стърчеше

нависоко бяло перо, кой знае от каква птица беше, но блестеше като огнен език. Княжеското седло беше червено, а на челото на коня святкаше нещо много ярко, отдалече приличаше на голяма лъчезарна звезда.

Князът се запъти към центъра на войските, а оттам излезе да го посрещне ичургу-боилът Охсун, на пъстър кон; пурпурната му пелерина изглеждаше много по-тържествена от княжеската, но той нямаше перо на шлема си и върху челото на коня му не грееше никаква звезда. Той зае място подир княза и така цялата група тръгна по посока на левия фланг.

Започна прегледът на войските. Личеше си, че князът бърза, не се заглеждаше много-много в никого, на Севар едва кимна с глава, а командира на отряда, изургу-коловъра Станул, поздрави с махане на ръка. На Ханко му се струваше, че в бързината си князът не се вира в никого поотделно, и затова изтръпна, когато очите му се срещнаха с неговите. Господи, какви очи! Най-напред те го убодоха като железни остриета, сякаш погледът им прониза сърцето му, та дъхът му спря. Сетне усети да жарят лицето му като зелени пламъци и затова почервения. И в същия миг почувствува, че му се завива свят, князът беше възвил коня си, стоеше насреща му и внимателно го гледаше.

— Ханко от село Осеня? — попита князът. Но като че ли не питаше, а сам отговаряше на някакъв свой въпрос.

— Аз съм — продума едва чуто Ханко.

— Кой знае! Оня, вързаният, дето чакаше въжетото, той изглеждаше някак по-смел. Доволен ли си от коня?

— Нищо му няма на коня — каза Ханко. Може би трябваше да отговори другояче, по войнишки, но зелените очи на княза, с тия златни искрици около зениците, бяха взели ума му.

Малката усмивка, която се беше появила по устните на княза, тутакси изчезна. Той пришпори коня си и бързо отмина напред.

Като го изчака да отmine достатъчно със свитата си, Севар дойде до Ханко, наведе се от седлото си и с убийствено презрение му рече:

— Пън! — Помълча някое време, за да му дойде на ум още по-лоша дума, но не можа да измисли и затова отново повтори: — Пън! Така ли се отговаря на княза? Нищо му нямало на коня! Вдън земя да се продъниш дано! Сега, като даде заповед да те разжалват, и в обоза няма да те вземат! Такива като тебе не стават и за говедари!

Но Ханко не го слушаше. Той стоеше като зашеметен, ония зелени очи като да бяха се превърнали на отровни слънца — блестяха отпреде му ужасно и на същото онова място, където допреди една минута беше минал и заминал самият княз! Зелени очи със златни точки около зениците я видиш веднъж в живота си, я не видиш, а тъкмо такива, със златни искрици, имаше неговият син — не точно неговият, а синът на Девора, синът на неизвестния Деворин годеник.

Той тръсна глава и пое дълбоко въздух — пороища гърмяха наоколо. Беше ли възможно наистина? И как тъй не беше се сетил досега за онова гостуване на княза в село Осеня? И защо князът ще се спотайва — ни лук ял, ни лук мирисал, — когато на бял свят е пръкнало дете, в чиито очи е записано неговото име? Пороища гърмяха наоколо, той е главата надолу се хвърляше в оня дълбок вир на осенянската река и напразно се мъчеше да докопа дъното му, целият свят се превръщаше в някакво чудновато зелено сияние, изпъстрено със святкащи златни искри.

След като поздрави пехотата и леките конни части за разузнаване и набези, князът се отдалечи на стотина крачки срещу центъра на войските. На това място по заповед на ичургу-боила Охсун дойдоха големите и малките командири: командувачият пехотата, зера-тарканът Смул, началникът на леките конни части — копанът Курт, — началниците на отрядите, конни и пеши, стотниците и всичките десетници. Около княза и свитата му застанаха над хиляда души големи и малки командири, едни с мантии и пелерини над бойното си облекло и с шлемове, украсени с разноцветни панделки според военния си чин, други само по ризници и със скромни войнишки островърхи шлемове, святкащи в лъчите на слънцето като бухнали над конете жълто-оранжеви пламъци. Пред тоя команден състав на войската Симеон произнесе първата си пълководческа реч. Говори малко, четвърт час, и завърши с пожелание думите му да бъдат предадени по цялата войска, така че всеки войник да знае защо е тръгнал на поход, накъде отива и какво му предстои.

Когато Танас се завърна при своите, Тахтун го запитва нетърпеливо:

— На война ли сме тръгнали, или ще си играем на война? Какво рече князът?

Танас го изгледа недружелюбно, бързите и кратки отговори не му бяха по вкуса, поглади провисналите си мустаци и заповяда да се събере наоколо му цялата десетка. Сетне помълча някое време, нали трябваше да подреди мислите си, да се съсредоточи, да не пропусне нещо много важно от княжеската реч.

— Така се случи — започна Танас, — че аз се намерих по някакво чудо и ни в клин, ни в ръкав между великите боили, и на някакви си пет крачки от самия княз! Не че исках да се изтъпанча напред — опазил ме бог, какво ще търси между господарите един нищо и никакъв селянин като мене! Но в оная бъркотия така и не видях накъде ме отвя вятърът и как изведнъж се намерих измежду най-знатните. Запрях коня си и като погледнах наляво и надясно, главата ми се замая: наоколо ми само мантии и пелерини, везани със злато и сребро! И си помислих — ами ако князът ме забележи? „Ти бе, десетнико, какво си пръкнал сред най-първите командири, не си ли знаеш мястото в последната редица?“

— Добре де, ти ни разправи сега какво рече князът — ще се бием ли? — прекъсна го Тахтун.

Танас поглади мустаците си и се намръщи. Какви хора имаше по тоя свят! Припрени, налитат да чуят най-главното, а че ще огорчат човека, като му вземат думата от устата, не ги е грижа!

В това време, докато съобразяваше как да продължи разказа си — с подробности, както му е редът, или накъсо, — по целия лагер на войската закипя онова обичайно оживление, което винаги предшествуваше заповедта за тръгване на път. Препускаха вестоносци, готвачите тичаха в надпревара, за да товарят казаните, от местата, където бяха командири, загърмяха тръби.

— Свирят сбор — въздъхна Танас. Той изгледа тъжно слушателите си и повдигна рамене: — Няма време за повече приказки, затова ще ви обадя с две думи какво каза князът. Той рече така: ромейците се готвят да ни нападнат, но ние ще ги изпреварим и първи ще нападнем на тяхната земя.

— Ясно и просто! — рече Тахтун. — А ти какво си го заусуквал? — Той потърка ръце, като че ги миеше с хума. — Ще сечем, както му е редът, и туйто!

Танас го изгледа строго, изсумтя през мустаците си, сякаш духаше вряла чорба, сетне сложи ръка върху дръжката на късия си меч

и заповяда на войниците да се наредят в челото на походната колона. Сега тя се оглавяваше от отряда на изургу-коловъра Станул, към който се числеше и стотнята на багатура Севар.

Малко под Ямбол войската се раздели на две колони — по-голямата част премина на десния бряг на река Тунджа, а отрядът на Станул тръгна по левия бряг — за да прикрива откъм изток основното ядро.

Каменистият път минаваше през проломи и теснини, изкачваше височини, спущаше се в долини, лъкатушеше в междухълмия, накичени с редки храсталаци, започнали леко да златеят.

Към пладне беше дадена заповед по частите за бойна готовност — войската приближаваше граничната линия. Предните разезди на Куртовата конница, пръснати ветрилообразно източно и западно от течението на реката, бяха превалили вече най-издадените на юг височини, чиито била отделяха българската държава от империята на ромеите. Сухата и жилава трева, никога не косена, люшкана от прохладния вятър, стигаше до търбусите на конете.

Беше мека, ранна есен. Виждаха се в котловините и в замъглените далечини малки селища, по склоновете на по-ниските хълмове тук и там се мяркаха стада — весели бели петна сред морето от зеленина. Над тоя тих и кротък свят спокойно сияеше бездънният небесен купол, чист и прозрачен като измито синьо стъкло.

Оттук започваше ромейската империя, разстилаше се на юг през хълмища и полета, но по нищо не личеше, че страната е друга — виждаха се същите леко заоблени хълмове, същите равни полета, зелени отблизо, сини надалече, нашарени от угари и стърнища, стъмнени на места от градини и редки горички. И небето над тази чужда страна беше като българското — синьо и чисто, усмихнато, простряно към далечните хоризонти като топло крило.

— Мигар сме вече във Византия? — запита Ханко.

Танас го погледна учудено, сетне сви сърдито вежди и не отговори. Такъв великан, дъб, а умът му никакъв! Та сляп ли беше, не видя ли пограничните окопи, които византийците бяха напуснали, землените укрепления по двата бряга, няколкото реда плетища, вълчите ями? Не разбра ли защо беше дадена заповед за бойна

готовност, за скъсяване разстоянието между отделните части, защо беше подсилена с две щурмови стотни изнесената напред конница на копана Курт? Какъв човек! Границата е останала на хиляди разтега зад гърба му, а той пита дали е стъпил вече на византийска земя! Действително ли е глупав тоя иструмски овчарин, или се прави на глупак? Но ако е глупак, щеше ли князът да му даде гвардейски кон и да го зачисли към най-образцовата стотня?

А Ханко яздеше и си мислеше:

Ето повече от час вече яздат, откакто пресякоха ивицата с обезлюдените византийски окопи и укрепления. Напред лети копанът Курт, той от ястреб изглежда по-зъл и настървен, търси неприятелски войски, иска да сече. Е, добре, да почака малко, и това ще дойде. Като са тръгнали на война, без сеч няма да мине, защо трябва да се бърза? Хората не са зелки, та да сечеш и да ти е драго. Сечеш от немай-къде, иначе тебе ще съсекат! Отдясно на реката пътищата и полетата са почернели от конните отряди на ичургу-боила Охсун. От тропота на тия хилядоглави змейове земята тътне, като че ли се сипе из висините невидим камънак. Дадена е заповед за бойна готовност, всеки миг може да се появи отнякъде скрита византийска войска: нали са навлезли в чужда земя, няма да ги срещат като скъпи гости със сол и хляб!

Тъкмо това той не можеше да проумее, изглеждаше му почти невероятно — че наистина са навлезли в чужда земя! Колкото и да се взираше напреде си, и вляво и надясно, не можеше да открие нищо по-съществено, което да отличава „византийската“ земя от онази, която беше останала назад, оттатък окопите на ромеите и землените им укрепления. Нищо византийско — сиреч по-особено, непознато, чуждо — не се мяркаше пред очите му! Чукарите бяха най-обикновени, като българските — кои покрити с трева, кои с храсталаци, а някои се блещеха голи и озъбени, свърталища на змии и на всякакви други гадини. Пътят вървеше покрай реката, а реката се провираше през гори, кротеше се през полета, понякога ревеше и громолеше като стадо биволи — когато навлизаше в сенчести проломи. Горите бяха съвсем свои — ясени и кленове, бук, лещаци, затрънени с къпинови храсти, боровинки и глог. Сякаш вчера беше се шмулил с козите си из витите им пътеки! Ето ги и старите хвъркати познайници: хубавеца кълвач, подигравчийката сойка. Кълвачът чука изпитателно по стволите,

търси слабите им места, а сойката крещи отдалече разни глупости, сетне бърза да се затули из клонаците, като че ли уплашена от дързостта си. А пъстрите поляни и необгледните полета — те бяха пренесени сякаш от иструмската земя, нямаше ги само овчарите с дебелите козиняви ямурлуци и дългите геги, бягаха от войната, подгонил ги беше страхът. Всичко изглеждаше съвсем свое и родно и точно затова той попита Танас — белким наистина вървят из „византийска“ земя, а Танас го разбра криво — как да не вървят из „византийска“ земя, като отдавна бяха оставили зад гърба си граничните окопи и укрепления! Дори се разсърди, помисли го за смахнат. Негова си работа, много го е грижа за това, какво си мисли Танас!

Имаше си свои грижи и ако се отдели за малко от тях, то беше заради земята. Каква византийска беше тази земя, когато дори сойките крещяха като посестримите си от покрайнините на село Осеня, а Тунджа още от Ямбол си бърбеше все на един език — даваш ухо и веднага разбираш, че е български!

Безподобният Дванш си знаеше работата — кога в тръс, кога ходом, не изоставаше от челото на колоната, пазеше мястото си в първата редица и не позволяваше на Тахтуновия кон да го измести от средата на пътя, нито да го задмине. Чувствуваше някак Дванш, че мислите на господаря му се реят из други краища, юздите висяха отпуснати, остриетата на стремената не докосваха търбуха му, та затова гледаше сам да се справя с положението и както казваха хората — да не изпуска работата из ръцете си.

Стотнята на Севар, подсилена с две разузнавателни десетки лека конница, напредваше по левия бряг на реката. Леката конница препускаше напред, основното ядро начело с Танасовата десетка държеше пътя, който криволичеше покрай самата река, а няколко разезда, пръснати из полето, прикриваха стотнята откъм изток. Приятното есенно слънце беше почнало вече да се накланя, приближаваше голямото пладне. Тунджа покрай десния си бряг изглеждаше посребрена, лъщеше, а в лявата ѝ половина се отразяваше бездънното и меко синьо небе.

Тахтун, вече изгладнял и поради това начумерен, мърмореше сърдито в мустаците си и току подпитваше Ханко:

— Не ти ли се чини, че прескочихме обяда?

Ханко кимаше с глава.

— Войникът обядва, когато слънцето се изкачи на най-високото място на небето. Тъй ли е? Тъй. А кое време е сега?

Много го беше грижа Ханко кое време е, мислите му се щураха на хиляди разтега назад, лутаха се като нощни птици, пропъдени на светло, гонеха ги в пуцинака две зелени хрътки, напъстрени със златни звезди.

— Да имаше една овнешка плешка, че да ѝ седна! — въздишаше Тахтун. — Или една варена кокошка, подлютена с пиперец! Ако ти предложат например печен овнешки бут и варена кокошка, ти кое от двете ще избереш?

Докато не знаеше кой е бащата — нямаше никакви хрътки, в душата на Ханко беше спокойно и тихо, нито весело, нито тъжно, като тия ранни есенни утрини — лятото си е отишло, но дивите патици все още не са напуснали разливите и мочурищата, тръстиките, където са гнездили, за да отлетят на юг, към по-топли места. Шумата на гората златее, но още не е станала бакърена и ръждива, тук и там от някоя вейка ще се отрони листо, но до истинския листопад е далеч, утрините са безветрени и кротки. А сега изведнъж две зелени хрътки, белязани от бога със златни звездици, се бяха втурнали насреща му, гонеха го като дивеч и не напред, където е бъдещето, а назад, към минали и заминали времена. И като се луташе из пуцинаците на ония дни и нощи, които съставляваха миналият му живот, проглеждаше в много тъмни неща, чиито дебри смяташе по-рано за неизбродни. Такъв беше случаят например с онова сребърно кръстче, което Девора пазеше повече от очите си. Сега си спомни, че веднъж ѝ беше предложил да го дадат на болярина Стефан, та да смали малко от дълга им, а тя го беше погледнала с очи на освирепяла вълчица — а-ха да се хвърли отгоре му, да дращи с нокти и да хапе със зъби. Пък то ето каква била работата, това кръстче ѝ било подарък от самия княз. Как да не го пази като очите си!... Ами студените любовни нощи? Държеше се Девора така, като че ли беше легнала върху лед или върху клинци, с каквито набиваха подковите на конете. А какъв лед и какви клинци, като отдоле ѝ имаше черга, а под чергата — чудесно сено, дъхаво, прясно, меко като развлачена вълна! Мислеше си — такава ѝ е природата, студена, отвръща се от ласките на мъжа. И се чувствуваше до рамото и като чужд и натрапен човек. Пък работата не била до природата ѝ, а защото

в сърцето ѝ се е усмихвал друг мъж, и не кой и да е, а бащата на детето ѝ, самият княз! Ето как стоеше в действителност работата с тия студени любовни нощи... Ами това странно име на малкия — Симеон? Нечуто и несрещано име за осененския край, но в ония времена можеше ли да се мерне в главата му такава налудничава мисъл — че самият княз е баща на Девориния син!

И сега, като се луташе из пущинаците, които са били негови дни и нощи, тъкмо пущинаци, защото в тях е мъждукало като пламъче от борина едно сиромашко щастие, чувствуваше как в душата му се борят две противоположни чувства: ту беше склонен да обвинява Девора в притворство, ту си задаваше въпроса — с какво право? Тя не му се беше нито обричала, нито предлагала, нито беше се годявала с него, нито му беше обещавала, че ще забрави някога тайнствения си жених. Той я заведе у дома си чужда невеста, макар и не венчана, майка на дете от други мъж — и я заведе у дома си не от обич, а от милост. Можеше ли да я обвинява в притворство? И не му ли беше предана жена, не го ли наглеждаше с любов, не носеше ли безропотно на плещите си и неговия кръст?

Беше му чоглаво сега, когато ония зелени хрътки го подгониха в миналото. Никаква вина нямаше Девора: къде можеше той, никакъв човек, да заеме мястото на княза в сърцето ѝ. Но съзнанието, че е бил сянка в живота ѝ, нещо като благия Йосиф, който на времето станал мъж на Богородица — това съзнание караше устата му горчиво да се усмихва.

А Тахтун си мислеше, че тази усмивка е от глад, и си мислеше още, че ако на Ханко предложат едновременно овнешки бут и подлютена варена кокошка, той няма да грабне и двете яденета, а ще протегне ръка само за едното. В очите на Тахтун Ханко изглеждаше наивен човек, макар че князът го беше надарил с гвардейски кон.

Към четири часа следобед на войските беше даден кратък отдих. Раздадоха по коматче хляб и бучка сирене; докато дъвчеха спечените комати, войниците трябваше да назобят конете си, да ги напоят и да приведат в пълна бойна готовност и оръжието, и защитното си въоръжение.

Като чу за оръжието, Тахтун се озъби:

— Щом като ни предстои скорошна битка, поне да бяхме яли, както се полага, че да имаме сила, а то с тия трохи човек не можеш почеса, камо ли да го сечеш!

— Не си прав! — усмихна му се снизходително всезнаещият Танас. — Ситото ядене прави войника ленив, а ленивия войник го бива за една работа — да сече тикви по бостаните. От мене да знаете тази поука — Танас вдигна пръст и тържествено помълча, — предстои ли битка, не яжте, влизайте в боя с празен стомах.

— Тъй ли било? — Тахтун наведе глава и се вторачи в него като коч. — Че ти в колко битки си влизал досега, та се репчиш да ни даваш съвети?

— Ако е до истински битки — Танас повдигна рамене и разпери ръце, — никой от нас няма опит, защото никой не е ходил на война. Но тъй съм чувал да се приказва от по-старите командири. — Той поглади замислено рядката си брадичка и понечи да сложи крак в стремето на коня си, но се досети за нещо и се извърна: — Ти ме попита в колко битки съм влизал досега, така ли?

— А-ха — кимна Тахтун.

— Задето задаваш въпроси без разрешение, ще постоиш нощеска на пост, докато Голямата мечка се наведе към Иструм да пие вода!

Тахтун зина от изненада, лицето му се наля с кръв. Кой знае какво щеше да изтърси, ако Ханко не го беше смушил с лакът: „Дръж си езика, все пак е поставен над нас, току-виж, че за неподчинение те изпратил на съд!“

Като поеха пътя край реката, Ханко се наведе от седлото:

— Защо все гледаш да настъпиш тоя човек, ами че той е добряк!

— Може да е светец — каза Тахтун, — но не ми е по сърце. Все ми се чини, че повече би му отивала калимавка вместо войнишки шлем! Такъв хрисим на вид, мазен в приказките, пък на всичко отгоре и бърбивец. Пфу! — Той се изплю и извърна глава.

Войските продължаваха да се движат с бърз марш по течението на реката. И колкото повече слизаха на юг, толкова местността ставаше по-равнинна, леко набраздена от полегати зелени хълмове и като че ли покрита с шарени черги — зелените морави се сменяха с черни угари, орниците — с посърнали стърнища, кипреха се лозя по склоновете, в

междухълмията бълбукаха бистри поточета, сред лозята и смокиновите горички се мяркаха сламените покриви на усамотени къщурки. Смокинови дръвчета войниците виждаха за пръв път, чудеха се на ниските им и възлести снаги и гадаеха като какви ли ще са им плодовете — дали ще са кисели, или сладки. Плодородни и китни бяха тия топли полета, но изглеждаха обезлюдени, напуснати, никъде не се мяркаше жива душа.

— Бе по тази земя има ли села? — запита Тахтун, като се вглеждаше пред себе си, турил ръка над очите. — Къде са хората, дето орат и сеят нивите и прекопават тия лозя? — Спомнил си беше балканските селца и колиби, кошничките с плодове, пресните турти и онова, дето беше под кожусите на невестите — топлите пазви.

Танас го погледна снизходително по обичая си, прокашля се и рече:

— Рядко се срещат села по този път и аз ще ти кажа защо, макар че ти сам трябваше да се досетиш. Този път е военен, по него са преминавали войски от юг към север още от най-незапомнени времена. Преминават и сега. А където вървят войски, свои и чужди, там селища няма, защото войските грабят селищата и безчинствуват. Разбра ли? Затова няма селища по тоя път. Те са по-настрани.

Тъкмо каза това и като преваляха билото на един хълм над реката, за да скъсят пътя, току в подножието му видяха пръснати като бобени зърна къщите на едно голямо село. Хълмът го отделяше от главния път, криеше го, но Куртовите съгледвачи знаеха работата си, бяха го подушили и вече бяха пошетали из улиците му, защото тук и там се възнасяха към небето гъсти къдели черен дим.

Едва беше се мярнало селото пред очите на хората, и първите десетки на стотнята начело с багатура Севар политнаха като ята ястреби към него. Все едно че труп лежи в подножието, а отгоре му връхлитат орляци лешояди. Улиците бяха пусти, вратите на ниските белосани къщи зееха разбити, търкаляха се обърнати курници, плетени от върбови клони. Сякаш някакъв ураган беше преминал през това място, отвял беше надалече всичко живо и като че ли земята още тръпнеше от бесните му и помитащи удари. Тук и там лумваше по някой подпален покрив, огнените езици докосваха плевните, запаленото сено съхтеше като живо; над китните градинки, обвити в пушеци, летяха рояци искри.

Танасовата десетка, като нямаше какво да прави, Куртовите момчета бяха обрели каквото можеше да се граби, изтопурка към мегдана, който беше насред селото, и спря. Тук се издигаше еднокуполна черква, кубето ѝ аленееше, но не можеше да се разбере дали розовината идеше от залеза, или от заревото на близките пожарища. Насред мегдана двамина от юнаците на копана бяха подбрали две биволици и едно магаре и весело разговаряха с багатура Севар. До черквата се извисяваше един огромен бряст, короната му хвърляше сянка комай над половината мегдан. Този бряст протягаше нисък и поизсъхнал клон към вратата на черквата, на него висяха обесени двама мъже.

Времето беше тихо, отникъде не подухваше вятър, но кой знае защо обесените слабо се полюшваха напред и назад и като че ли все гледаха да се извърнат с посинелите си лица към черковната врата. Единият беше голобрад, в синкав шаячен кафтан, препасан на кръста с въже. Другият имаше къдрава посивяла брада, малко вирната нагоре поради клупа, и по-дългите коси, сплетени на пленуци, и черното расо, с което беше облечен, личеше, че е поп. И двамата държаха ръцете си разперени и попрегънати в лактите — бяха ги бесили набързо и развързани.

От мястото, където стоеше Севар, идеше оживена и весела глъч. Багатурът имаше силен баритонов глас и смехът му кънтеше надалече. Този смях се стори на Ханко някак непристоен, село гореше, добър имот отиваше по дяволите, човеци бяха обесени, без да са влизали в бой. Но сетне разбра каква е работата и оправда багатура, този случай беше наистина смешен. Селяните, като научили за движението на войските, натоварили каруци и талиги, подгонили добитъка и хукнали по пътя за Адрианопол. Но попът и началникът на общината решили да не бягат: първият — защото бил стар да гони тепърва пътищата, а вторият — защото му дожаляло за биволиците, знае ли се в чии ръце ще попаднат, докато бежанците стигнат стените на Адрианопол! Като решили така, всеки от тях взел имането си, онова, което близките им не могли да натоварят на талигите: попът — ослицата си, началникът — биволиците. И с имането — право в черквата! Залостили вратите, угасили кандилата. Българите, нали са християни, все пак имат, значи, страх от бога и не ще се одързостят да разбиват божия храм! Така си мислели двамата, но сметките им излезнали криви, ядосали бога,

защото де се е чуло и видяло да стоят пред амвона магарета и биволи и да вършат пред очите на толкова ми ти светици и светии разни мръсотии. И ето, втурнали се Куртовите момчета в селото, пребъркали всичко насам и натам, както му е редът, дошли до мегдана и изведнъж чули откъм черквата ужасен магарешки рев. Търсили тук, търсили там и най-сетне се досетили, че ревят идеел от самия храм. Някой рекъл: това или е дяволът, или пък попът се е помагарил. Други биха се уплашили, кой не се плаши от дявола и от магиите му, но Куртовите момчета, нали са смелчаци, грабнали топорите, плюли на ръцете си и храмовите двери се превърнали скоро на трески.

Заради богохулството си попът и началникът били веднага обесени, биволиците — конфискувани, а магарето...

— Магарето — рекъл великодушно Севар, нали обичал жестовете, — магарето заколете и да ви е сладко! Спрем ли някъде на бивак — опечете го и плюскайте до среднощ!

— А ние ще гризкаме сухи корички! — въздъхнал горчиво Тахтун. После добавил: — Голяма сметка има да си лекоотрядник! Вървиш пред цялата войска и пръв обираш каймака. Кокошчица, пуйчица, патица — извиваш шийките им и в торбата. Пък и друго може да падне! — Той позасукал мустак и многозначително намигнал: — Нали ме разбирате?

— Това за кокошките и пуйките е забранено — обадил се Танас. — Което е с перушина, то е за цялата стотня, после се дели по равно и отива в казаните, та да има за всекиго по нещо.

— На петима — кози крак! — захлупил го с две думи Тахтун.

За тунджанския път водеше една широка и равна пътека. Тя криволичеше в подножието на хълма, някъде излизаше на открито, сред моравите, но повече вървеше из затулени места, провираше се през редки габъррови горички, обраснали с трънливи къпинаци и глог. По-голямата част от Севаровата конница се навърви по тази пътека, а две-три десетки от стотнята препуснаха направо през полегатите и зелени склонове на баира.

Слънцето захождаше, заревото обагри небето на запад. Върху смълчаната долина легна гъста виолетова сянка, въздухът охладня, обадиха се щурци. Липсваше само медният звън на клопотарите,

песента на стадата, които се прибират от паша, за да си представи Ханко, че ето, спуща се от колибите над Осеня и бърза за в къщи, припка да стигне по-рано, за да завари погачата още топла, че Дебора току-що я е извадила от пепелта. Но стигаше му тоя кротък припев на щурците и упойващата смесица от полски миризми във въздуха — дъхът на мащерката, на дивия бърз, на лайкучката, — пред очите му много ясно изскачаше мекият път, който се спущаше от хълмищата и отиваше право в Осеня. Да се върви по този път е приятно, защото е покрит е мека, пухкава пепел — стъпваш и не усещаш твърдина, сякаш под стъпалата ти има една педя горски мъх. Срещат се хора, които са луди по пътищата, на такива им дай друмища и те ще вървят весело по тях до края на света. И Ханко обича пътищата, но да са някак по-близо до Осеня, да не се пилеят из тилилейски далечини, а като изкачиш някое по-върло място и погледнеш от него, да речеш: „Хе-е-й, там, видите ли, при върбалаците, до оная река, дето лъци като ширит от сърма, там е село Осеня, то е най-хубавото село в иструмската земя. А в най-северния му край, откъдето започва ширината, където свършват пчелините — там е моята къща, с прустче отпред на две стъпала, с щърково гнездо на покрива, с оджак, толкова широк, че в него, ако искаш, можеш да опечеш цял овен. От моята къща има и по-големи, и по-лични, но си мисля, че от всички осененски къщи тя ще е най-добрата, най-хубавата; а защо — един бог знае, но тъй ми се струва.“

Ето какво може да каже Ханко, когато пътищата не бягат в тилилейски краища, а обикалят около Осеня — най-хубавото село в иструмската равна земя. Той обича близките пътища, защото и пасбищата са на хвърлей камък, и лозята, и нивите, и реката със сините си вирове и с бързеите си, където лятно време жените се къпят и белят платно. А ги обича най-вече поради близостта им до оная чудна къща, която има прустче на две стъпала и щърково гнездо на покрива си.

Подлъган от тишината, от полския здрач, от напева на щурците, той имаше чувството, че е някъде наблизко около родното си село, че ей сега ще чуе разкършените смехове на момите, мързеливия лай на псетата, че като свърне по главната улица, току ще се изпречи пред очите му селският геран с мотовилка, която опира небето и шари между звездите... И щеше да се засмее, защото тази картина беше мила на сърцето му, или тъй му се струваше, че ще се засмее, но тъкмо

в тоя миг Дванш отскочи настрана и насмалко не го изтърколи на земята; както се беше унесъл в мислите си, държеше хлабаво юздите и почти не гледаше пътеката, която се точеше пред очите му.

А на това място пътеката правеше остър завой и изведнъж изскачаше на една широка поляна. Ханко водеше колоната, подире му се нижеха Тахтун. Танас, а багатурът яздеше в опашката. Така че Ханко пръв видя онова, което беше изплашило Дванш.

„Онова“ лежеше на поляната неподвижно или почти неподвижно — една купчина мъже и жени и като че ли нарочно натрупани един върху други; кървава грамада от тела, съсечени хора, някои може би още живи, защото тук и там купчината помръдваше, потръпваше като недоклано добиче.

Припадеше здрач, небето се дърпаше нагоре, синееше, потъмняваше, все повече заприличваше на черковен купол, боядисан с тъмносиня боя. Войниците гледаха мълчаливо тази скотобойна, някак втрещени, но конете пръхтяха, плашеше ги миризмата на кръвта, дърпаха се назад.

И тъкмо Танас се готвеше да изхока хората си, задето бяха се спрели, без да има заповед, от купчината се понадигна някаква сянка, изправи се и като привидение тръгна напред. Беше възрастна жена, побеляла, прегърбена, окървавена от шията до петите, повече призрак, отколкото човек. Като се полюшваше и клатеше и с мъка тътреше босите си крака по тревата, тя застана пред войниците, повдигна лявата си ръка към небето и започна пресипнало да фъфли някакви непознати думи. Може би кълнеше, войниците не разбраха нищо от приказките ѝ, но забелязаха, че от десния ръкав на ризата ѝ течеше обилно кръв; този ръкав беше празен, липсваше ръката от лакътя надолу.

— Какво сте зяпнали проклетата вещица! — извика Танас. — Не виждате ли, че ни кълне? — Той помълча миг-два, сетне се извърна към Тахтун и като сочеше старицата с пръст, заповяда му: — Сечи!

— А, ще има да вземаш! — рече Тахтун. Той възви коня си и се затули зад Ханко. — Само бабички, дето не съм още клал!

— Няма ли кой да довърши вещицата? — запита Танас.

Никой не отговори на тоя призив. Измина време, което се стори на Ханко безкрайно. Сетне дочу, че някой изтегля меча си от ножницата, полазиха го тръпки и ужасен, дръпна юздите на Дванш.

Безподобният като че ли само това чакаше — подскочи и в галоп се понесе напред.

Подир някое време го настигна Тахтун, доприпкаха и останалите. Стотнята излезе на големия път, по небето вече сребрееха, святкаха в синевата ярки звезди.

— Кой беше юнакът? — попита Ханко.

— Кой! — Тахтун се прокашля и плю. — Можеш ли се досети?

Ханко повдигна рамене.

— Има един загладен и голобрад като момиче и гласецът му женски. Тоя я съсече.

Излезе топъл вятър, над равнината легна синкав мрак.

Но истинска нощ не настъпи, защото скоро изгря луната, голяма и сребърна, небето изсветля и целият свят потъна в едно море от студена виделина. На север, много далече зад гърба на войската, тъмнееха разхвърляни хребети на планински масиви, на юг, накъдето се движеха отрядите, равнината разстилаше простори, гладки като тепсия, набъбнала тук и там от заоблени хълмове и самотни стръмни възвишения. На места Тунджа течеше между ниски брегове, разливаше се нашироко, ракицаците и мочурищата гъмжаха от диви патици и гъски. Големият път беше размекнат, сред плитките коловози никнеше гъста трева. А където реката се провираше между хълмове, коритото ѝ беше по-дълбоко, месечината плаваше в прозрачните дълбочини, едрите сребърни звезди като че ли се гмуркаха в гънките на вълните и се носеха по повърхността като топчета от елмаз. Из тия места пътят се отклоняше встрани, беше по-сух; вятърът духаше по-силно, вслушаше ли се човек — струваше му се, че равнината пее и диша с пълни гърди.

Сега войските се движеха право на юг, навлизаха все по-стремително във вътрешността на страната. По безлюдните и спокойни доскоро пътища войната вече показваше лицето си: тук Куртовите момчета са настигнали изостанали гръцки бегълци и са ги съсекли, както са тичали обезумели пред конете им; на друго място са се струпали изоставени талиги, обърнати коли, разсипана жалка покъщнина. В измамната лунна светлина труповете приличат на предмети, неподвижни и застинали, а предметите — на тайнствено

притаени живи същества. Изжеглени волове, разпрегнати коне — движат се като призраци насам и натам и току припнат и се съберат накуп: изплашили са ги чакалите. Лешоядите вият и се кискат и всичките тия неистови звуци, трупове, призраци и съсипии — всичко това изглежда безкрайно чуждо на тихата лунна нощ и на кроткия припев на реката, и на опаловото небе, накичено със засмени звезди.

Умората изстискваше последните сили и на хората, и на конете. След дванадесет часа бърза езда с нищожни почивки дори якият и жилав Ханко, прекарал по-голямата част от живота си на кон, се чувствуваше раздробен и смазан, сякаш го беше тъпкала черда пощръклели волове. Както беше замаян от изтощение, не се учудваше вече на нищо — че понякога гази трупове на изклани хора, че един бивол е легнал наред пътя, а когато го приближава, биволът изведнъж се превръща на изоставена талига, покрита с износено кълчищно чергило, че глутница чакали ръфат наблизо някаква мърша, пък то не било мърша, а жив кон, който със сетни сили се мъчи да скочи на пречупените си нозе. Не се учудва, че както е премалаял и е станал равнодушен към целия свят, обръща Дванш срещу глутницата и сече лешоядите, а сетне с един замах довършва и коня — но той не е вече кон, а някаква окървавена маса от живо месо. Не се учудва и на Тахтун, който му казва: „Поне да беше отрязал едно парче от бута му!“ — дори не мисли да му отговаря, гласът на Тахтун стига до ушите му задавен, глух, може и нищо да не е казал човекът, и тъй да му се е сторило. Тахтун винаги е гладен и настървен за месо. И пак заема мястото си в челото на колоната и от време на време притваря очи — колкото да усети мимолетната ласка на съня. Това усещане трае само миг, сепва го ужасният страх да не заспи, наказанието е двадесет тояги по голо.

А горе на небето Голямата мечка вече поемаше пътя за разливите на Иструм, квачката отвеждаше пиленцата си на северозапад, луната сияеше със студено великолепие, отпъдила надалече от себе си дори най-ярките звезди. Отрядът на Станул начело със Севаровата стотня продължаваше да се движи бързо напред, държеше левия бряг на реката и навлизаше дълбоко на юг, в равните простори на старата тракийска земя.

Другите шест конни отряда, предшествувани от леката конница на копана Курт, напредваха по десния бряг на реката, следваше ги пехотата, която беше изостанала на хиляди разтега назад.

Пет стотни от княжеската гвардия оглавяваха колоната, а князът със свитата си яздеше подир първата стотня. Свитата беше многобройна, в нея влизаха ичургу-боилът Охсун и шестте командири на отрядите, адютанти, свързки и писари, познавачи на южнотракийските области и преводачи. Сред такава свита от военни специалисти и дворцови хора не беше скучно да се пътува, имаше за какво да се разговаря, но князът по навика си яздеше сам, винаги сам и на десетина крачки пред другите, затворен и мълчалив.

Той не беше кой знае колко як и издръжлив на дълго яздене, нали прекарваше голяма част от времето си в четене и писане, между стените на библиотеката си; повече пътешествуваше из книгите, а коня си яхаше, за да се освежи и отмори; след първото си голямо странствуване из страната рядко излизаше по-надалече от околностите на Преслав. И ако такива силни мъже и опитни ездачи като Охсун и отрядните командири вече клюмаха на седлата си, съсипани от умора, какво можеше да каже той, деликатният човек, свикнал със заседналия живот така, както те бяха навикнали с ловните приключения и военните походи? Боляха го раменете, кръстът, коленете, седеше като върху жаравя, а гърлото му лютеше и очите му сълзяха от прахта, която — ту сребърна, ту златна, ту червена според слънцето или млечнобяла от луната — се стелеше на къдели, турла и опашки из целия път. Едно преимущество имаше пред ония, които яздеха назад — че не му се спеше, че сънят бягаше на хиляди разтега надалече от клепките му, бодърствуваше в мислите си, докато помощниците му се поклащаха на седлата, си задрямали, а мислите им пъплекха като костенурки в мъгла.

Но тъкмо от тази яснота в съзнанието си той се плашеше, защото задрямалият върви като добиче след повой, примирил се е с умората си, предоставил се е в ръцете на господаря, който държи повоя, а господарят, като знае, че работите зависят само от него, от неговата воля — току вземе, че се поддаде на умората си, на болките в кръста и коленете, на смъдежа в очите си, и дигне ръка: „Стой!“ — И после ще изрече думите, които непрекъснато напират на езика му, както придошла река напират върху плетищата на огъващия се яз: „Слизай от конете и лягай да спиш!“

Тоя въпрос — какво му пречи да почива, да живее спокойно и безгрижно, да използва мирните блага, които му осигурява неограничената княжеска власт, — тоя въпрос той ще си задава много пъти отсега нататък, по време на бързи преходи, мъчителни походи и жестоки битки. И колкото и да мисли, каквито и решения да търси, както и да смята и пресмята причините — до истинския отговор ще стигне късно, в тъжното време на напредналите години, в есента на живота, когато ще почувствува крилете си безпомощни, негодни за каквото и да било по-далечен летеж.

Сега, в тази първа усилна нощ, а още стотици такива нощи го чакаха занапред, той не знаеше, нито можеше да узнае причината за неспокойния и трагичен живот, на който сам се обричаше. И на ум не му идеше да търси причината в себе си. Той знаеше само това, което в тоя час му подсказваше добрият войнишки нюх: че трябва да бърза, да печели време, с ускорен марш да изпревари на всяка цена неприятелската войска при Адрианопол; че като държи почина на войната в ръцете си и не го изпуска, може да наложи на неприятелската войска битка, където *той* пожелае и както *нему* е изгодно.

Боляха го раменете, кръстът, коленете, лютивии сълзи глождеха очите му. Тия мъки не бяха привични за един върховен господар като него, но той ги понасяше търпеливо, дори изпитваше в душата си някаква тръпнеца и горчива наслада. Земята го мамеше, теглеше го, както на времето го беше мамила и теглила към гърдта си една от най-прелъстителните цариградски арменки. Но той стискаше зъби и тръскаше глава — изгодната позиция в предстоящия бой щеше да изкупи стократно и неговите мъки, и мъките на цялата му войска.

От началото на похода до тоя час той не беше се отделял нито за миг от челото на колоната. В движение дочакваше куриерите на копана Курт, които препускаха лудешката, за да му докладват новините от най-отдалечените участъци на фронта, в движение ги изслушваше и изпращаше. Нито веднъж не използва правото си на върховен господар и военачалник да кривне с приближените си встрани от ешелоните, за да се отмори и похапне по господарски. Нито сам правеше това, нито позволяваше на свитата си да го прави.

По време на първата почивка, която даде на войската, той слезе от коня си, сам окачи торбичката със зоб на шията му, а сетне разгъна

походното си наметало на земята, приседна на единия му край и с кимане на глава покани ичургу-боила Охсун да седне на другия. Ичургу-боилът поблагодари любезно за поканата, допря с дясната ръка сърцето си, тържествено се намести на княжеското наметало, като зае половината му, защото беше едър човек, и с нетърпение зачака господарската закуска. Другите първенци, боляри и командири, бяха насядали вече около тях, на почетно разстояние, жадно отпиваха вино от гледжосани стомнички и с голям апетит изтребваха варените пилета и печените овнешки плешки, които адютантите бяха натрупали на купчинки върху широки бели салфети.

Кобхай, сух и жълтеникав човек, с изпъкнали топчести очи и провиснали мустаци, началник на походната дворцова кухня, застана мълчаливо пред княза. Охсун потърка ръце.

— Е — рече князът, — какво си намислил да ни предложиш, Кобхай?

— Вчера нашите хора убиха глиган, господарю. Имаме и риба, пилета, варен и подлютен волски език, медени питки и грозде. Стомната е виното току-що потопихме в реката, за да изстине.

— Какво ще кажеш, Охсуне?

— Дори на хляб и вода ще съм доволен, господарю! — каза усмихнато Охсун. Но кой знае защо отново потърка ръце.

— Това е достоен отговор на достоен ичургу-боил — рече Симеон. И по неговите устни се появи усмивка, но тя не изглеждаше много добра. Той помълча, сетне запита: — Кобхай, а знаеш ли случайно какво е дадено на войниците за обяд?

— Хляб и сирене, господарю.

— А за пиене?

Кобхай посочи с глава към реката:

— Студена водица.

— Така — рече Симеон. Той се извърна към Охсун: — Като сме тръгнали с тебе на война, редно е да се смята, че и ние сме войници, а щом като сме войници, следва да ядем това, което яде всеки войник. Тъй ли е, ичургу-боиле? Тъй е и другояче не бива да бъде. Затова, Кобхай, нареди да ни донесат хляб и сирене и прави му сметка, ако дажбата излезе по-голяма от войнишката — ще си имаш работа с камшика! И ни гребни от реката по едно канче студена вода. Тази река извира от България и затова водата ѝ е пивка и сладка като мед.

Когато обедът привърши, а той премина в гробно мълчание, овнешките мръвки и кокошите кълки засядаха в гърлата на командирите и болярите, Симеон се изправи, скъта по войнишки наметалото си и заповяда на свитата да се събере около него.

— Отсега нататък — каза Симеон, като нагласяваше наметалото зад седлото на коня си — всеки от вас ще мине на войнишка храна и тъй ще бъде до края на войната. Който иска по-богато ядене, да си го набавя сам, със свои средства и със свои слуги, а за виното... — Той сложи крак в стремето и чевръсто се намести на седлото. — За виното ще кажа — тежко томува, когото забележа да пие по време на похода! Аз не ща командири с помътени глави! — Очите му потъмняха, златните искрици около зениците светнаха като разжарени. — Ще се пие и ще се пирува, след като спечелим победата, а дотогава — само вода! — Той пришпори коня си и препусна напред.

Няколко часа преди тази случка, когато войските преминаваха границата, той повика при себе си командира на леката конница, копана Курт.

— Копане — рече му, — ти ще вървиш пред войската, ще ѝ осигуряваш чист път и ще я вардиш от изненади. Това е първата ти задача. Сега слушай в какво се състои втората. Византийците, като са узнали, че се спускаме по течението на Тунджа, досетили са се, че гоним Адрианопол, и тъкмо там те ще ни дадат решителна битка. Защото Адрианопол е яка крепост и който я има в ръцете си или държи силна войска зад стените ѝ, той владее пътищата за Бялото море и за Цариград. От изхода на тази битка зависи каква ще бъде войната по-нататък — ще продължим ли пътя ся на юг и на изток, или ще се връщаме назад. Ето защо византийците не бива да знаят предварително като каква е войската ни и колко е силата ѝ. Затова, копане, твоята втора задача е да не допускаш да ни изпреварят към Адрианопол бегълци от местното население — прави, струвай, но гръцки крак не бива да стъпи там, преди ние да сме заели по-важните места около крепостта.

Копанът нямаше намерение да гали никого по главата, но като чу тия силни думи от устата на княза, зарадва се, защото те много допадаха на сърцето му. „Няма да съм лек ветрец — помисли си, — за каквото ме смятат важните гъсоци от щурмовата конница. Лека кавалерия, лек ветрец! Сега ще видят те какво може копанът Курт!“

Като помисли така, той разигра коня си на място и го въртя, докато от ноздрите на животното не започна да изхвърча пяна. После се прекръсти за сполука и повика командирите си.

— Волята на княза е такава — рече им, — пиле да не прехвъркне до Адрианопол, камо ли човек да стигне дотам!

Ястребчетата това и чакаха — да разперят криле и да литнат на воля, да убиват и да плякосват, да се носят като вихрушка по пътищата, подобно на зловец вятър, който предхожда голямата гръмотевична буря.

Така започнаха палезите, убийствата, изстребленията по пътищата и вестта за тия ужасии подгони селяните към укрепените градове Проват и Версиникия, че дори и към Адрианопол. Бягаха селяните, но ония, които копанът застигаше, свършваха на място земния си път. Каквото си струваше да бъде ограбено, отиваше на съхранение в обоза, едрия добитък подкарваха към дълбокия тил, там се събираше голямата плячка, за да бъде после разпределена по цялата войска според обичайните закони на войната.

И ето случи се тази нощ князът да види на пътя си трупове на съсечени хора — по оскъдното им и разпарцаливено облекло се познаваше, че са сиромаси, селяни бедняци, хукнали да се спасяват от копията и мечовете на Куртовите момчета. Съсечените бяха избутани встрани, сред гъстата морава, отдалече човек можеше да помисли, че са пътници, тръгнали за Версиникия и легнали на земята да си подремнат някой и друг час. Нощта беше кротка и топла, а до Версиникия оставаше още доста път.

Някои бяха паднали по очи — били са съсечени, както са тичали пред конете, други лежах по гръб — сигурно са молили за пощада. Беше светло, можеше да се види как тия, които бяха търкулнати по гръб, гледат вторачено нагоре, към бездънната вис, закрыта с прозрачна сребърна мъгла.

Почерняла кръв покриваше всичко — сгърчените лица, дрипите, моравата. Князът потръпна — от тия изцъклени очи, който гледаха вторачено нагоре, идеше вледеняващ ужас — като че ли през лъскавите и разширени зеници надничаше страшният въпрос: защо? Този въпрос не изглеждаше отправен нему, защото очите гледаха нагоре, където сияеше бисерният диск на луната, но той отлично съзнаваше, не се отнася до него и че очите гледат всъщност него, макар да бяха

обърнати към небето. Друг на негово място може би щеше да повдигне рамене: „Какво съм виновен аз, това е работа на копана!“ Дори можеше да каже: „Престарал се е, разбойникът!“ — или нещо подобно, за да отдели себе си от „разбойника“ и да снее от съвестта си каквато и да било отговорност за безсмисленото клане.

Князът наистина потръпна, но това не се дължеше ни най-малко на ужаса, който идеше от оня въпрос. Той просто не можеше да понеса кръв, отвращаваше се от всичко, върху което смъртта беше сложила ръката си. Той губеше доброто си разположение дори от вида на едно стъпкано куче. Преди месец и половина, като оглеждаше строежа на новата преславска катедрала, случайно зърна на земята окървавен труп на мъж — главата му приличаше на размазано яйце, беше го ударила една дебела дъска, откъснала се от скелето на камбанарията. Догади му се, едва не повърна, на обяд почти не се докосна до храната си.

Така странно се бяха сложили нещата в неговия живот! Подготвен да твори мирни блага — ще тръгне по пътя на унищожението и войната; тръгнал по пътя на войната, сам участвувал в кръвопролитни битки, газил в реки от кръв — до последния си час няма да привикне с кръвта, смъртта ще го кара да бледнее, ще тръпне пред вида на всичко смъртно, лишено насила от живот. Той няма да изпита радост дори в часа на най-големия си военен триумф. А като разбере всичкото безсмислие на усилията си, тогава пък няма да има време да се върне назад през годините, за да тръгне по нов път...

Затова князът не потрепера пред ужасния въпрос, който идеше от изцъклените очи на съсечените селяни. Той го посрещна със суровото примирение на законодателя. „Разбира се, аз съм виновен за вашата смърт и в тази работа няма защо да бъде намесван никакъв копан. Моят копан само усърдно е изпълнил задачата, която аз съм му възложил, и нищо повече. А що се отнася до вашата смърт, аз съм толкова виновен, колкото е виновен например съдията, който осъжда подсъдимия на смърт чрез посичане. Защото не съдията осъжда подсъдимия на смърт, а *законът*, не князът избива сиромасите селяни, а *войната*. Войната има неотменни закони и колкото князът да е милостив и добронамерен — принуден е да ги прилага. Тъй че вие не се сърдете на мен и няма защо към мен да отправяте вашия справедлив въпрос.“

А на кого трябваше да се сърдят и към чия съвест следваше да отправят своя „справедлив“ въпрос? Кой всъщност беше повдигнал войната? Ако питаха Симеон, той щеше с чиста съвест да каже: „Лъв Шести, разбира се!“

А Лъв Шести сновеше по това време с възпалени очи из спалнята си, кълнеше Симеона и на неговата съвест стоварваше всичките вини и отговорности за избухването на тази проклета и нежелана война.

Войската продължаваше да се движи напред, равнината светлееше, моравата изглеждаше посипана със сребърен лъскав прах.

Малко преди разсъмване пратеници на Йосиф, командир на боруйската войска, съобщиха на Симеон за падането на Версиникия.

Боруйската войска се състоеше от три конни отряда и една стотня лека кавалерия. Тръгнал по сингидунумския път, Йосиф пресече Хеброс и вторник заранта осъмна на височините северно от крепостта. За да спечелят време и за да дадат възможност на гарнизона си да се оттегли към Адрианопол, византийците изведоха един отряд на полето и се построиха в обичайния си боен ред. Йосиф не бързаше да приеме битката. Самонадеян и сигурен в успеха си, той постави засилени постове по високите места, даде почивка на войската, а сам се затири с няколко свои приближени на лов за зайци. На обяд яде и пи извън мярка, той беше голям чревоугодник, сетне легна да спи, като поръча на командирите си да построят към четири часа отрядите си в боен ред и да го събудят, за да ги поведе в атака срещу крепостта. Но малко преди да настъпи голямото пладне, първият му помощник, жупанът Георги, нахлу в палатката му, сръга го в ребрата и с гръмовит глас му съобщи, че византийската войска започнала да се оттегля към града. Макар и стреснат от дълбок сън, Йосиф мигновено си представи какво щеше да се случи, ако византийците се затворят в крепостта — едно е да биеш неприятеля в открито поле, а друго е да го търсиш между зъберите на крепостния зид, пък той да сипе върху главата ти огън и градушка от камънак. Затова набързо препаса меча си и както беше бос и без ризница — скочи на коня си и от седлото се провикна:

— Георги, ти ги удари по челото, а аз ще гледам да ги отрежа от крепостта!

Следван от отряда, който заемаше лявото крило на бойния ред, той полетя към равнината, прекоси я, заобиколи дясното крило на византийското бойно разположение и се втурна към западните врати на града. Някаква конна част се опита да му пресече пътя, за да даде възможност на отстъпващите ешелони да се изнизат в крепостта, но тя беше на часа сдавана и пометена и преди да се слегне прахолякът от тази кратка битка, цялата Йосифова войска налетя като градобитен облак върху разбърканите редици на отстъпващия византийски ариергард. Настана голяма сеч, защото византийците не водеха вече редовен бой, всеки гледаше да се добере до вратите, сами си пречеха, тъпчеха се едни други и не беше мъчно да бъдат избивани като добитък. Наистина върху терасите на двете кръгли кули, които фланкираха входа отляво и отдясно, стоеше многобройна стража, имаше войска и по стените, но можеше ли да се стреля, да се хвърлят камъни или да се действа с огнеметни машини, когато долу свои и чужди бяха се смесили и объркали толкова, че като прицелиш чуждия — да не удариш своя?

В това бясно преследване челната стотня на отряда, водена от изургу-коловъра Йосиф, се намери изведнъж пред самия вход на крепостта. Вместо да се отдръпне встрани, за да дочака другите стотни, или влязъл вече в каменния тунел — да го заварди със свои хора, като избие стражата и овладее руданите, които издигат и спускат железната преграда — той нахълта навътре като хала и чак когато се намери на градския площад отгатък стените и пред очите му се бягнаха високите фасади на насрещните къщи — едва тогава като че ли дойде на себе си, опомни се и за един миг изтрезня. Тогава три неща едновременно забеляза, и толкова ясно, сякаш беше стоял спокойно на това място повече от час: страшното безлюдие на площада, някак странно съчетано със заглъхващия тропот на побягналата византийска конница; малкото войници, които го бяха последвали — едва ли имаше повече от тридесетина души; и най-сетне — железната преграда, която невидими ръце бяха спуснали напреко на каменния тунел. Тази железна преграда му се виждаше черна като смъртта, сякаш го отделяше от живия свят. Всичко това той забеляза за едно мигновение — колкото трае блясъкът на една далечна светкавица.

После от двете фланкиращи кули започнаха да се изнизват войници, шлемовете им святкаха на слънцето, стрели засвистяха във

въздуха, прицелени копия полетяха към малкия му отряд. Ударен кон изпръхтя и се метна встрани, ездачът му се строполи на земята, някой глухо изохка.

Йосиф премисли: да се атакува вратата беше безсмислено. Желязната преграда се командуваше от хора, които бяха скрити във вътрешността на двете странични кули. Нямаше накъде да се бяга, но и да се стои на площада беше също така глупаво — святкащите шлемове вече ги окръжаваха от всички страни. И както се оглеждаше и трескаво търсеше изход, пред очите му се мярна бяла каменна сграда на два ката, с две големи колони пред входа и с върволица дървени колонки, които подпираха открития чардак на втория кат.

— След мене! — ревна Йосиф, пришпори коня си, съсече някакъв шлем, който се изпречи на пътя му, и след няколко секунди пъргаво скочи върху широките каменни стъпала, които се провираха между двете големи бели колони. Натисната от няколко яки рамене, двукрилата дъбова вратница жаловито изстена и с трясък се отвори. Тридесетината запъхтени мъже нахлуха вътре, залостиха отново вратата, с каквото им попадне подръка — а подръка им попаднаха няколко дълги дъбови маси, — и чак тогава се огледаха. Помещението беше просторно, широко, потънало в сумрак, защото двата продълговати прозореца бяха заковани с дъски. В дъното се мержелееха някакви тулумбести камари, по-големи и по-малки, провиждаше се и една висока полица, по чиито, лавици падаха тук-там светлинки, които идеха от процепите на прозоречните дъски.

Йосиф избърса окървавения си меч, после набърчи нос, помириса на няколко пъти въздуха и многозначително се усмихна в рунтавите си и разперени мустаци.

— Момчета — рече, — да не ми е името Йосиф, ако туй помещение не е кръчма! Ей богу, кръчма ще е, на вино ми мирише! — Той отиде до тулумбестите камари в дъното, големи и малки, попипа ги, почука ги и още по-весело се провикна: — Туйто! Да сме го мислили предварително, пак тъй нямаше да се случи: мехове с вино и всичките пълни, до един!

Повечето от мъжете не знаеха какво е „кръчма“, те отглеждаха лозя и си правеха вино в къщи и в къщи го пиеха. В Преслав имаше няколко странноприемници, но от тия южняци нито един не беше ходил в престолния град. А Йосиф — управителят на Боруйската

област, — той беше странствувал къде ли не: старият княз го беше провождал с посолства в Цариград и в Рим, че и в Немско, и понеже обичаше веселието и песните, и разговорите на чашка за жени и ловуване — отсядал беше във всякакви увеселителни заведения, познаваше цариградските кръчми около пристанището дори по-добре от многобройната си законна и незаконна челяд.

— Ей, обесници — вторачи се Йосиф във войниците, — да не сте изоставили някого навънка?

— Само Петър остана навънка — обади се един брадат мъж. — Той седеше до мене и аз видях как желязото се завря в гушата му. Ако копие то беше ударило една педя по-ниско, нямаше нищо да му се случи.

— Царство му небесно! — махна Йосиф с ръка. — Един умира от желязо, друг от змия, трети от болест — кой както му е орисано, тъй свършва, ами живите да са здрави! — Той се огледа и посочи с ръка стълбището, което водеше за горния кат. — Трима души да се качат горе и да проверят дали е чисто от ромеи. Вие двамата от края... и ти! Бегом! — Момчетата се спуснаха към стълбището, но той се провикна подире им: — Чакайте! Като проверите дали има горе ромеи, ще изскочите на чардака, ще се скриете зад колоните и ще пускате по една стрела в гушата на всеки, който се опита да припари около вратата. Ако стане много горещо — ще викате, за да ви изпратим подкрепление. Аз се надявам, че тази наша обсада няма да трае дълго, сега Георги е притиснал ромеите към стените на крепостта и ги коли като овце.

Когато тримата се изкачиха горе, един от групата запита — същият, който се беше обадил за Петър:

— То всичко хубаво, ами ако ромеите решат да не дават града? Ако им скимне примерно да се затворят зад стените, както ние сме се затворили в тази къща?

Някой допълни:

— И жупанът Георги реши да не взема града с пристъп, а да го обсади?

Настъпи мълчание, чуваше се само тежкото дишане на хората; ако жупанът Георги не вземе с пристъп града до час-два — византийците ще ги изтребят като мишки, това беше всекиму ясно. Светлинните върху полицата като че ли помръкнаха изведнъж.

Йосиф отпуши канелата на един от меховете, наведе се и дълго пи. Сетне избърса мустаците си, като весело пръхтеше, сякаш току-що беше наплискал лицето си със студена вода.

— Чудни хора сте — рече и весело се засмя. — Какво не ви е по сгода, та сте оклюмали такива? Покрив ли нямате над главите си, вино ли ви липсва? Или сте се размислили над положението си — как ще бъде и как ще свърши? Ако за туй сте се размислили, аз ще ви кажа — напразно! Напразно се тревожите, защото нашето положение е ясно като белия ден, дето свети зад тоя праг. Ние или ще отървем главите си, или няма да ги отървем — едно от двете ще бъде, други пътища не виждам. Тъй че вие съвсем излишно се измъчвате с мисли: каквото има да става, то ще стане и ще стане така, както е богу угодно. Затова ще ви посъветвам, а вие да ме послушате — пийнете си за здраве, пък който има глас като хората — нека да подхване песен, аз ще му пригласям!

Но за песни и веселби не остана време — от чардака съобщиха, че ромеите стрелят по горния кат на къщата със запалени стрели.

Пратениците на Йосиф, които посрещнаха княза на височините пред Версиникия и му докладваха за падането на града, не споменаха нито дума за тия събития — те само уведомиха княза, че Версиникия е в ръцете на боруйската войска и че изургу-коловърът Йосиф чака понататъшни разпореждания. А когато Симеон ги запита какво е станало с ромейския гарнизон, предал ли се е доброволно, или е оказал съпротива, те смънкаха уклончиво — някои се предали, но след като водили битка пред града, а други успели да се измъкнат малко по-рано, но кога точно — пратениците повдигнаха рамене. Откъде ще знаят! Най-напред тръгнал Йосиф, а подир това жупанът Георги така свил ромеите, че те били принудени сами да отворят вратите на крепостта.

Личеше си, че пратениците искат да заобиколят едни неща, други да скрият, та да не се разбере в края на краищата кой е виновен за отскубването на градския гарнизон. От всичките слабости човешки князът презираше най-много хитруването на дребно, извъртането. „За глупак ли ме взимат“ — мислеше си и се двоумеше дали да накаже пратениците, или да ги изпрати да си вървят, а сам да се заеме и да разнищи работите около отскубването на градския гарнизон.

— Вървете си миром — рече им, — а изургу-коловъра Йосиф уведовете за волята ми: да не закача населението на града, да не върши насилия над хората и над имотите им; да конфискува всичкия фураж, който се намери, и да осигури войската си с храна за сметка на общината; към десет часа войската да бъде готова за път, а към девет — лично да се яви за разпореждания при мен.

Когато пратениците си отидоха, той повика копана Курт и му нареди да проучи най-подробно обстоятелствата около падането на Версиникия и изскубването на гарнизона от града.

Вече се разсъмваше. Мека розовина забулваше хоризонта на изток, високо в избледнялото небе висяха неподвижни прозрачни облачета, лилави и седефени откъм слънчевия изгрев. Подухваше прохладен ветреца.

Капнали от умора, войниците се тръскаха на земята и мигновено заслизаха. Бодърствуваше само стражата, заела удобни позиции по височините, издадени над полето. Лумнаха огньовете на кухните, князът беше заповядал да се приготви за войската богата закуска — брашнена чорба с лук и осолена сланина.

Дежурните връщаха конете от водопой.

Копанът Курт се завърна от Версиникия към осем часа. Князът веднага го прие в палатката си и половин час по-късно той завършваше разказа си за ония събития така:

— Като стреляли отдалече със запалени стрели, ромеите подпалили горния кат на кръчмата. Дим и задуха изпълнили помещението, пламнали насмолените греди на тавана. Тогава Йосиф се прекръстил, заповядал на войниците да извадят мечовете си и им рекъл: „Колкото повече ромеи съсечете, толкова по-весело ще ви посрещне на небето българският господ!“ — И пръв излетял навън. Понесли се като хала боруйци, секли и клали де кого срещнат, пробили обръча на ромеите и се втурнали към вратите на крепостта. Като стигнали до двете кули, Йосиф се промъкнал в лявата, а оня брадатият, дете най-много се кахърил — в дясната. Съсекли прислугата при руданите, уловили ръчките, завъртели скрипците и синджирите издигнали желязната преграда. После излезли навънка, за да побегнат, но през каменния проход вече налитали като бесни конниците на

жупана Георги — нашите момчета, — водили битка с последните остатъци от ромейската конница току под самите стени на крепостта. Жупанът Георги бил в първата редица — като видял началника окървавен от главата до петите, изумен от срещата със своите, но весел по обичая си — слязъл от коня, прегърнал го и го разцелувал, сякаш му бил рожден брат. Йосиф се засмял.

— Реших да ви помогна малко — рекъл. — Гледам ви, стараете се и добре си вършите службата, ама нали вратите затворени — как ще влезете? Та затова превъртах скрипците, то било нищо и никаква работа! — После се обърнал към брадатия, който се кръстел опулен и още не вярвал в спасението си: — Аз нали ти казвах, глупако, че едно от двете непременно ще се случи — че или ще отървем главите си, или пък няма да ги отървем! — Сетне седнал на едно каменно стъпало и пак казал на брадатия: — Виждаш ли оная продупчена ромейска свиня? Свали ѝ ботушите и ми ги дай да се обуя. Защото не отива на един български болярин да се покаже пред ромейската паплач бос!

В уреченото време Йосиф пристигна в лагера. Като останаха сами със Симеон, той отпаса меча си, подържа го някое време, преглътна, като че ли буца беше заседнала в гърлото му, после внимателно го постави в нозете на княза.

— Ако ще ми взимаш главата — каза Йосиф и се помъчи да се усмихне, но само устните му се изкривиха, — заповядай да я отрежат с тоя меч. Друга молба нямам. — Той скръсти ръце на гърдите си и наведе очи.

Симеон дълго и замислено мълча. Навън го чакаха адютантите му, войските бяха готови за път.

— Задето поради нехайство и лекомислие си оставил ромейският гарнизон да се отскубне от града — той говореше тихо и някак насила, — заслужаваш без друго най-тежкото наказание — смърт. Във време на война подобни грешки се изкупват само със смърт.

— И аз мисля така — каза глухо Йосиф.

Симеон отново замълча. Близо до палатката изцвили кон.

— Изпратил съм ичургу-боила Охсун във Версиникия, за да уреди управлението на градските работи. Заръчал съм му също да съобщи на командирите, че отсега нататък техен началник ще бъде

жупанът Георги. А ти, изургу-коловъре, ще се върнеш при войската си, ще облечеш войнишки дрехи и ще се явиш при жупана Георги, за да те зачисли към някоя войнишка част. Така през тази война ти ще воюваш като обикновен войник, а когато всичко свърши и, дай боже, благополучно, ще дойдеш при мен, за да си поискаш командирския меч.

Йосиф не каза нищо. Само се поклони почтително, целуна ръка на княза и бързо излезе навън.

РАЗКАЗ ПЕТИ: БОЯТ ПРИ АДРИАНОПОЛ

Същия този ден, малко след изгрев-слънце, изургу-коловърът Станул влезе в крепостта Проват. Византийската войска беше побягнала към Адрианопол още преди полунощ, а заместникът на стратега, комуто бяха останали подръка само стотина души редовни войници и още толкова доброволци, събрани измежду по-младите мъже, отстъпи силната крепост без бой. Той можеше да се задържи известно време зад рововете, насипите и назъбените стени, но българските войски бяха минали вече дълбоко в тила му, пътищата към Адрианопол и Цариград бяха отрязани, съпротивата изглеждаше безнадеждна и предварително обречена на пълен разгром. От друга страна, и самият Станул бързаше, тъй като князът му беше заповядал чрез копана Курт да прави, да струва, но да присъедини войската си към основното ядро и това да стане на *всяка цена* този същия ден, към четири часа следобед, при селището Ника, между Тунджа и Хеброс, на три часа път северозападно от Адрианопол. Затова той предложи на заместника на стратега да предаде проватската крепост без бой и той веднага се съгласи, макар и да не вярваше твърде на думите му, Станул беше варварин, а думите на един варварин не тежаха кой знае колко. Но нямаше какво друго да прави, давецият се лови и за сламка.

И тъй, след като ромейските войници бяха обезоръжени и изпратени под конвой във вътрешността и всичкото оръжие на гарнизона — събрано и предадено, имаше около една дузина стрелометни машини и огнехвъргачки — Станул извика при себе си багатур-багаина Севар и му каза:

— Аз обещах на стратега им да не закачам града и да не избивам населението. И съм решил да удържа думата си, защото не прилича на един командир едно да казва, а друго да върши. Пък и не виждам полза в безсмислено проливане на кръв, преди да сме се ударили е ромеите. Лесно е да се колят беззащитни хора, но на леснотия не бива да се свиква, защото при Адрианопол няма да се срещнем с жени и старци, а с тагми и схоли, въоръжени до зъби и облечени от горе до долу в желязо.

Станул поглади посивялата си брада, загледа се в далечните планини на север, чиито върхове сега изглеждаха поръбени със седеф и злато, а небето над тях розовееше като усмивка на подевчица, замисли се за нещо и млъкна. Той беше голям ловец, но дребният дивеч не му беше присърце. Излизаше на лов за глигани и сърни, гонеше по високите скатове диви кози, зимно време стреляше от упор срещу вълци единаци. В неговите имения около Цебрус старият ред на дедите още се тачеше, старите празници още се чествуваха, на годежните дни момичетата хвърляха китки в изворите, медовината беше на по-голяма почит от виното. Строг на лице, той и по душа беше суров, не обичаше буйствата и лекомислената храброст, понасяше единствено обредните песни, а освен лова признаваше за достойно развлечение само военните игри; неговата справедливост беше пословична, дори понамирисваше на фанатизъм — преди половин година изпрати братовия си син, багатур-багаина Радул, в затвора, задето се беше явил на военни упражнения с малко понаправена от виното глава. А момъкът имаше причини да бъде в по-особено настроение, родил му се беше син.

— Кланета и палежи да няма, жени да не се насилват. Ако гарнизонът им се беше опрял, тогава щеше да си бъде в реда на нещата да има и едното, и другото, че и третото. А сега не бива. Но ти, Севаре, ще вземеш от обоза двадесет коли и ще поискаш от общината да ги натовари с брашно и маслини, брашното да е насипано в чували, а маслините да са наредени в качета и да са залети със зехтин. Откъде ще ги вземе общината, това си е нейна работа, ти ще искаш брашното и маслините като контрибуция и ако ти откажат — тогава ще си набавиш тия неща насила, както се прави във време на война. Други двадесет коли, Севаре, ще натовариш с фураж — фуража пак ще поискаш от общината, а откъде тя ще го намери — това си е нейна работа. На нас ни е необходим фураж. На война войникът може да гладува, но конят трябва да е сит. Освен това, Севаре, ще подбереш всичкия добитък, който намериш в града и в най-близките околности — месото дава сила на войника, а на война много нещо се решава от войнишката сила. Проватци, като ги оставим живи и здрави, пак ще си развъдят добитък, тъй че няма защо да ги жалим откъм тая страна. И запомни, Севаре: тия поръки искам да изпълниш най-много за два часа, защото, вдигне ли се слънцето хей там — той посочи небето, —

трябва да сме вече тръгнали на път. Князът ще ни чака в селището Ника, което е отгатък Тунджа и е най-малко на три часа път оттук.

Станул остана с отряда, който се разположи да почива около стените, а Севар се втурна начело на стотнята си в града. Намери помощника на стратега и чрез Танас, който знаеше гръцки, му рече:

— Ей сега ще пристигнат от нашия обоз четиридесет коли. Половината ще натовариш с брашно и маслини, а другата половина — с фураж. Аз ще наредя през това време моите момчета да майсторят един хубав и удобен дръвник. Ако твоите хора не ми докарат брашното, маслините и фуража, докато бъде издялкан дръвникът, ще заповядам да те заколят на тоя дръвник като яре, а след това ще предам целия Проват на огън и сеч. Да имаш туй предвид и да знаеш, че времето ти не е много — един дръвник се дялка за по-малко от час!

Дали Севар щеше да изпълни заплашването си — кой знае! Той обичаше силните приказки, на думи колеше и бесеше кого ли не, наслаждаваше се на уплахата, която предизвикваше, но до тоя час не беше лишил от живот дори една кокошка — кокошките, които много обичаше да яде варени и подлютени, ги колеше сръчният готвач на неговата стотня. Но сега наистина бързаше, и не заради брашното, маслините и фуража — Проват беше заможен град, контрибуцията щеше да се достави лесно и навреме.

Багатурът Севар страстно обичаше всичко, което носеше печата на изключителното, което не изглеждаше *обикновено*: майсторската стрелба с лък и изкусното пеене, кинжала, украсен с редки скъпоценни камъни, атлазеното килимче, везано по краищата със златна сърма, хубавицата с черни коси и светла кожа, изобщо всичко, което в живота не можеше да се срещне, „на път и под път“, както се казва. Сега той имаше в стотнята си един изключителен стрелец, Ханко, нали беше улучил със стрела от петдесет крачки разстояние дръжката на побит в земята меч! Имаше на пояса си и чуден персийски кинжал, чиято сахтиянена кания беше богато украсена със сини, жълти и червени благородни камъни — купил го беше от болярина Стефан срещу два чифта силни впрегатни коне. Държеше в дома си прислужница, с която тайно се любеше — красавицата имаше коси, черни като гарваново крило, и лице, бяло като зората. Само атлазено килимче си нямаше, везано със злато, такова килимче притежаваше ичургу-боилът Охсун — когато слизаше от коня си да почива или да се поразтъпче,

прислужникът му постилаше на земята тази чудна вещь и кой знае как и защо, но всичко наоколо ставаше изведнъж някак по-красиво и по-благородно. И понеже Проват беше стар и богат град, багатурът Севар реши, че някъде и при някого от жителите му непременно трябва да се намира такова килимче, и ако не съвсем същото, каквото беше Охсуновото, то поне прилично на неговото, а може би и по-красиво, защото беше глупаво да се мисли, че Охсуновото килимче е единственото и най-красивото в света. Като реши така в душата си, Севар изпрати конници да подбират добитъка на проватчани, на други заповяда да наглеждат товаренето на брашното, маслините и фуража, а на Ханко и Тахтун нареди да тършуват из къщите на богатите и да прибират всяко по-добро килимче, каквото им се мерне пред очите. Взе със себе си двама войници и сам тръгна да оглежда домовете на най-известните проватски първенци.

Така, докато византийските и българските войски се приближаваха към Адрианопол и се подготвяше една голяма битка, в която щяха да паднат от двете страни над десет хиляди души, и никой не знаеше предварително каква ще е участта му, багатур-багаинът Севар търсеше своето чудесно килимче, сякаш не отиваше на заколение, а му предстоеше празнично пътешествие сред един свят, потънал в кротък и мирен труд.

А Тахтун и Ханко се уловиха гуша за гуша още в първата къща, където се втурнаха, за да търсят и откриват чудесни килимчета, везани със злато и сърма. Докато Ханко надничаше от стая в стая и се чувствуваше като препънат кон, и от неудобство пред ласкавия стопанин на къщата не знаеше къде да гледа и какво да прави с ръцете си, и се чудеше на предмети и на мебели, каквито виждаше за пръв път в живота си, изведнъж дочу някъде от вътрешността на къщата жалостив и сърцераздирателен женски вик. Стопанинът пребледня, олюшна се като подсечено дърво, после кой знае откъде беше намерил сили, хукна през стълбища и коридори и макар да беше пълен и тежък човек, завчас доприпка до най-южното крило на дома. Зад една врата от лъскаво червено дърво идеше силна врява — писукаше като прегазено кученце момински глас, а друг глас, мъжки, дъднеше, сякаш се свличаше из нанадолните огромен пън. Стопанинът блъсна вратата и пред очите на Ханко светна такава картина, че дъхът му спря.

Тази стая наистина светеше, през отворените прозорци нахлуваше ослепително слънце, гладките белосани стени сияеха, сякаш бяха облепени с варак. На пода, търкулнато и разголено, лежеше момиче, а над него, като се мъчеше да го обърне по гръб, пъхтеше и ругаеше разяреният Тахтун. Като усети пришълците, Тахтун мигновено се изправи, почервенял и потен, а момичето най-напред издърпа полата си надолу, сетне като изхвърлено подскочи и политна към възрастния човек, който, изглежда, му беше баща. Тахтун улови девојката за лакътя, отдръпна я, а с дясната си ръка така прасна по лицето стария, че нещастникът дори не можа да изохка — гътна се назад и главата му издрънча на дъсчения под.

Тогаваше очите на Ханко срещнаха очите на Тахтун — те го изхвърляха навън, съсипваха го, дори го убиваха, и този поглед като че ли превърна душата му в бяс; черда биволи побесняваше — той протегна огромните си и страшни ръце, чуковете на тепавици задумкаха тъпо и светът почервенея. Дълго се биха, защото на Ханковата мечешка сила Тахтун противопоставяше пъргавината на рис, но на края не издържа — свлече се зашеметен на пода, от носа и устата му рухна кръв, прозорците полетяха към тавана, слънчевата светлина се разсипа на алени и синкави, святкащи и гаснещи искри.

Така завърши тази история е чудесното килимче.

Всичко, каквото Станул беше заръчал, на четиридесет коли беше докарано в лагера навреме. Опекоха овни на шишове и войниците ядоха богато. Но Тахтун не можеше да дъвче, само смучеше месото, боляха го зъбите. Като го запитаха защо му е синьо и подпухнало лицето, отговори:

— Препънах се по едни стръмни стълби, та едва не си разбих главата!

— Вярно е — кимна Ханко и се усмихна. — Аз видях как се премяташе. Голямо падане беше!

По обед отрядът на Станул пресече Гунджа, премина на десния бряг и към четири часа следобед наближи селището Ника. Полетата и хълмовете около това напуснато селище бяха почернели от войска.

След като изслуша доклада на копана Курт за разположението на византийските войски около Адрианопол, князът свика командирите на военен съвет.

Четири деня преди това — в същия дек, когато на константинополския хиподром загинаха „синият“ жокей Андроник и „зеленият“ жокей Алекси и логотетът на дрoма посмя да наруши церемониала, за да съобщи на императора новината, че български войски напредвали по течението на Тонзос към Адрианопол — Лъв Шести влезе забързано в една от стаите на двореца, съседна на спалнята му, и се предостави в ръцете на личните си камериери, за да го преоблекат за държавния съвет, който беше наредил да се събере незабавно.

Лицето на Лъв Шести беше мрачно и затворено, докато го преобличаха, той не правеше ония капризни забележки по една или друга подробност на облеклото, както беше навикът му. През ума му минаваха всички неприятни случки през тоя ден: смъртта на любимия му кон, ненадминатия Аякс, любовните връзки между жена му Зоя и друнгария на флотата Евстатий, срещата с пратениците от източния фронт, които му съобщиха, че при Ефрат византийската войска била изклана от арабите. Ужасната вест за българското настъпление преля чашата на горчилките. Логотетът му я беше казал точно след злополуката с жокеите, когато прислугата на хиподрума събираше остатъците им и гонеше около басейна обезумелите коне, и в този момент той — инак сериозен и сдържан, какъвто сам се знаеше и полагаше винаги усилия да бъде — избухна и посегна да оскубе грижливо накъдрената брада на сановника. Сега си помисли, че би трябвало все пак да се овладее и да не нарушава по този най-груб начин основните предписания, които определяха императорското поведение на публично място. Може би стана добре, че логотетът успя навреме да се отдръпне, та в пръстите му остана само някакво жалко посивяло валмо. Но като си припомни това и знаеше, от друга страна, че същият този логотет в душата си отдавна и дълбоко го ненавижда, Лъв Шести изведнъж почувствува, че негодуванието го обзема с нова и много по-голяма сила. Ненадминатият Аякс можеше да прежали, тази кучка Зоя щете да изпрати в манастир — колко пъти досега трябваше да го стори, — Ефрат ближеше пясъци на далечни, много далечни пустини, но Адрианопол беше под носа му, на хвърлей камък и паднеше ли тази крепост — пътят към столицата лъсваше. Отпускай

юздите на коня и препускай, само след две денонощия ще измиеш напращените си нозе във водите на Босфора!

Камериерите завършваха преобличането и грижливо поставяха последните труфила. Императорът се загледа внимателно в огледалото и усети, че негодуванието постепенно се отлива от душата му и на мястото на гнева се напластява горчива жалост. Като гореща вълна го обля една мъка по самия него — сякаш някой го беше ограбил или се канеше непременно да го ограби в близките часове.

Сановниците се събраха в малката тронна зала, едно кръгло помещение в партерния етаж на лявото крило, с малахитови колони околоръст и с под от розов мрамор, със златни венци около висящите сребърни полилеи и с цветни витражи между колоните. На скамейки от благородно тъмно дърво, наметнати с атлазени святкащи покривки, бяха наседали вече първенците — великият domestik, domestikът на схолите, друнгарият, елархът, логотетът на дрома, василеопаторът Зауца, логотети, сенатори. Между тях олисели и затлъстели мъже друнгарият Евстатий и domestikът на схолите Кринит изглеждаха аполоновци — друнгарият беше по-изящен, приличаше на древен атлет, а Кринит вдъхваше страхопочитание с херкулесовските си рамене, зад тях можеха спокойно да се скрият двама мъже.

Лъв Шести имаше сериозно основание да ненавижда друнгария Евстатий, но сега се задоволяваше да се преструва, че не го забелязва, да се преструва, че не усеща ноктите на ревността, които дращеа по сърцето му, и болката, която му причиняваше погазеното съпружеско достойнство. Но като видя заоблената фигура на Зауца и облещените му безсрамни и алчни очи, лукавия баща на кучката, която му беше жена, и като се сети, че заради него българите бяха нахлули в Тракия, защото беше преместил тържището им от Цариград в Солун (нарочно забрави, че това преместване беше станало е негово съгласие и с одобрението на държавния съвет) — почувствува непреодолимо желание да го зашлеви с най-непристойната дума, каквато съществуваше в езика (в тоя миг той не можа да си опомни коя точно беше тази дума), сетне да се обърне към квесторите и като посочи с пръст към него, да извика: „Изхвърлете тоя негодник!“

Такова беше първото чувство, което изпита, като видя тъста си между другите държавни мъже. Но то изчезна бърже, отвяха го някакви ветрища надалече в душата му, потъна сред тресавища,

защото той не беше сляп, за да не забележи угодническото внимание, което държавните мъже оказваха на негодника, нито беше глух, за да не чуе ласкавите думи, с които те отвърщаха на пренебрежителните му поздравии. Зауца беше началник на финансовите работи на империята, той командуваше парите, а това не беше малко. Беше дори много, защото от неговото благоволение зависеше кой от тия държавни мъже щеше да спечели някой от големите търгове за постройка на военни кораби, пътища, крепости, кой щеше да лапне гигантските доставки за снабдяване на войската с облекло, военно снаряжение и храна. От неговата добра воля зависеше на чие рамо ще кацне чародейната птичка на щастиято, в чии ръце ще падне правото за събиране на данъците в най-големите и богати теми и провинции на империята. Разбира се, благоволениято не идеше даром, то се купуваше така, както сам Зауца беше откупил василеопаторската си длъжност от императора, както сам откупуваше от височайшето му благоволение правата си да нагласява търгове, да раздава доставки и да назначава свои доверени хора по върховете на финансовата йерархия.

Така че императорът, колкото и да го ненавиждаше в душата си, каквито и зли чувства да изпитваше към него, като виждаше почитанието, което му отдаваха държавните мъже, и като си даваше сметка за златните нишки, които го свързваха с василеопаторската му длъжност, усещаше устата си затворена и гърлото си задавено, не можеше да извика квесторите, изправени до вратите на залата, и да им заповяда гръмогласно (както се полагаше на един император!) да изхвърлят Зауца навън.

Нито можеше да изгони негодника от тронната зала, нито щеше да изхвърли кучката от двореца. Колкото и да беше всесилна властта му, имаше неписани закони, които стояха над нея, бяха по-силни — отминеше ли ги, ветрищата на живота щяха да го отвеят на буницето, при скитниците, или на дръвника — както бяха завършили бурния си живот много византийски базилевси преди него. Онази адмиралтейска стълба под прозореца на Зоината спалня беше една голяма неприятност, разбира се, но в чия ли съдба всичко изглеждаше розово като в любовните песни на поетите?

И в залата на държавния съвет не беше кой знае колко розово настроението, имаше погром на арабския фронт, неочаквано нашествие на български войски към Адрианопол, но за паника не

можеше да става и дума, не личеше дори някаква по-особена тревога. Василеопаторът Зауца уведоми съвета, че, за щастие на империята, в тоя труден момент правителството разполага, има в касите си над хиляда и сто центинария злато и над три хиляди центинария сребро и това са добри пари, които дават възможност на императора да събере много нови войски, без да се увреди кой знае колко на общото състояние на държавното съкровище. Великият domestik каза, че ще извади от Анатоличката и от Арменската провинция нови пет теми войска, тъй че положението на арабския фронт щяло да се оправи, но Зауца веднага да изпрати на стратезите на тези две провинции по четиридесет фунта злато на всеки. Повече грижи създаваше адрианополският фронт. Стратегът на Адрианопол, който по ранг се равняваше с първите стратези на империята, разполагаше в момента само с половин тема войници — никой не беше очаквал, че българите ще дръзнат първи да грабнат оръжие и да се вдигнат на война.

Да се събират тепърва войници от Македонската тема нямаше време, войските на Симеон щяха да пристигнат под стените на Адрианопол най-късно до четвъртък вечерта — такава сметка направи Кринит, domestikът на схолите. Той каза:

— Варварите не са воювали повече от тридесет години, затова те сега не са пълноценни войници, а половин войници. Те са изостанали в изкуството на войната. Пък и духът им не ще да е кой знае колко висок, защото се знае, че нашите попове дълго време са обработвали главите им. Затова аз си мисля, че ако ми дадете половината тагма от константинополската войска и още три хиляди хазари, непременно ще ги бия. Четвъртък заранта ще съм при Адрианопол, а до вечерта ще съм свършил с варварите.

— Ти искаш половината войници от моята гвардия? — попита разтревожено Лъв Шести.

Кринит не отговори, само повдигна рамене. И великият domestik повдигна рамене.

— Изглежда, че нямаме друг изход — каза примирително логотетът на дрома.

Без своята гвардия и без наемниците си хазари императорът се чувствуваше толкова удобно в столицата си, колкото вероятно се чувствуваше рибата, извадена на суша.

— Добре, ще имаш половината от константинополската тагма — кимна сухо Лъв Шести. Адрианопол в български ръце — това беше пострашно от всичките вътрешни заговоря на логотети и доместици, взети заедно.

Кринит се поклони и поиска разрешение да излезе — константинополските войски трябваше още тази нощ да тръгнат към заплашения от българите Адрианопол.

Държавният съвет продължи до късно.

На това съвещание, председателствувано от върховния господар на империята, на което присъствуваха най-видните държавни мъже, военни и цивилни, всички говориха много и задълбочено по военните работи — какви части от константинополската тагма да се включат във войската на Кринита, кои архонти да се привлекат в командването, колко фунта злато да отпусне Зауца за снабдяването на армията и така нататък. Но за войната никой не отвори дума — защо е избухнала, кой е виновен и могло ли е това голямо нещастие, което щеше да вземе живота на хиляди хора и на още десетки хиляди да обърка съдбата, могло ли е изобщо това нещастие да бъде предотвратено по някакъв начин и как. Никой не отвори дума по тия въпроси. Всички бяха дълбоко убедени, че българите са започнали войната — в края на краищата български войски бяха навлезли във византийска територия, а не византийски в българска. Точно така, както Симеон беше убеден за себе си, че виновници за войната са византийците — защото Зауца беше преместил тържището от Цариград в Солун, а не той.

Никой не търсеше вината в себе си и не се смяташе отговорен за предстоящите големи кланета.

Като се придържаха към хълмистите възвишения, които се издигаха срещу западния бряг на река Тунджа, десетте отряда на българската войска, предхождани от ветрилообразно пръснатата конница на копана Курт, бързо напредваха на юг. Малко преди свечеряване отрядът на изургу-коловъра Станул достигна края на хълмистата местност — оттука възвишенията възвиха като подкова на северозапад и вървяха къде по-близо, къде по-далече, успоредно с левия бряг на река Хеброс.

Князът заповяда на командирите да спрат за нощувка на това място.

Под тия хълмове на юг, докдето погледът стигаше, синееха потънали в меката здрачевина безкрайни равнини. Далечно напред и вътре в дъгата, която правеше Тунджа, преди да се влее в Хеброс, издигаше високите си стени и кули голямата адрианополска крепост. Зидовете и кулите като че ли не допираха земята, а израстваха някак над нея, подножията им бяха потънали в мътилката на здрача, но върху зъберите и терасите небето още изпращаше белезникава светлина.

Симеон, току-що изкачил билото на най-издадения хълм, оглеждаше от коня си местността. Пищеше вятър, сухата и жилава трева съскаше, от запад нахлуваха черни камарища облаци, препускаха по небето като черда биволи, изяждаха синевата и се устремяваха към източния хоризонт — там една ивица лилава светлина още отделяше земята от небесния свод. Вятърът беше буен и топъл, влажен, въздухът миришеше на сгазена мокра трева, идеше голям дъжд.

И нали някога беше изучавал с любов Евклидовата геометрия, Симеон оприличаваше просторите пред очите си на огромен триъгълник, насочен е върха си на югоизток. Лявото рамо на този триъгълник миеше Хеброс, дясното — Тунджа, а той стоеше в средата на основата му. Адрианопол беше разположен близо до върха на триъгълника, на левия бряг на река Тунджа, югозападната стена на крепостта свършваше там, където Тунджа се вливаше в Хеброс.

Успоредно с Хеброс, лявото рамо на триъгълника, и на петстотин до хиляда крачки от нея лъкатушеше из равнината сингидунумският път — идеше от Филипопол, прескачаше Тунджа и като се провираше през крепостта, устремяваше се за Цариград — равен, прав като островърха стрела.

Свечеряваше. Тревожен, гръмовит мрак поглъщаше равнината, гладките снаги на Хеброс и Тунджа вече не се виждаха, блестяха само в далекото светлинните на Адрианопол.

Симеон заповяда да не се палят никакви огньовете, да се раздаде на войската суха храна. После се прибра в палатката си, свали черната си наметка и както беше облечен — изтегна се върху проснатото на земята меко одеяло и затвори очи. По кожените стени на палатката затупкаха първите едри капки дъжд. Влезе готвачът Кобхай, носеше в сребърна чиния хляб, сирене и парче осолена сланина — войнишкия

порцион. Той постоя някое време в очакване, може би в навечерието на битката князът щеше да поръча нещо допълнително, и за всеки случай беше приготвил по пътя, докато слизаха от Ника, две варени пилета, яйца, изпекъл беше, преди да тръгнат от Ника, прясна пита, подсладена с мед. Но князът дори не погледна сиромашкия порцион в сребърната чиния; както лежеше със затворени очи, само махна отегчено с китката на дясната си ръка: „Измитай се навън!“ Кобхай, натъжен поради упорството му, крайно безсмислено според него, като мярна в светлината на свещите слабата му, почти женствена ръка, още повече се натъжи, въздъхна и е наведена глава се изхлузи през тесния вход.

Плискаше дъжд, през пролуките налиташе влажният дъх на вятъра, пламъчетата на свещите, уплашени сякаш за живота си, отчаяно трепкаха. По насрещната стена скачаха сенки, вплитаха се и се разплитаха светли и тъмни петна, чезнеха и отново се явяваха, играеха някакъв лудешки танец, а вятърът отвън им свиреше с пищялки, думкаше им с тъпани и като че ли насила гледаше да се втурне при тях.

Князът нищо не виждаше и не чуваше. В душата му беше тихо, спокойно и малко тъжно, както бива винаги, когато едно се очаква, а се случва друго, но другото, което се е случило, не е чак толкова противно, за да предизвиква гняв или някаква по-силна тъга. Той искаше хубаво време, лунна нощ, за да може копанът Курт по-добре да огледа ония места пред Адрианопол, позициите на византийците, и къде е центърът им и на какво се опират крилата. Така и замисълът, който имаше за битката, щеше да бъде изпълнен, както трябва. Сега всичко беше покрито с мрак и забулено с гъстите мрежи на дъжда, но по дяволите! Нали ще съмне все пак, ще види разположението на войските им и ще реши на часа каквото има още да се решава. А какво ще реши, какво ще съобрази в този момент, пък и по-нататък — един бог знае, но чувствуваше, че планът за боя, който имаше в ума си, непременно ще сполучи; нека сега да си вали и духа навън, в края на краищата голямата игра още не беше започнала.

Нямаше причини да бъде особено тъжен, може би това лошо чувство, което се дилеше като мъгла в душата му, идеше от умората — от дългата и усилена петдневна езда не беше останало местенце по тялото му, което да не го боли, става, която да не го върти; главата му тежеше, кръвта блъскаше в слепоочията му, все му се струваше, че

земята под него непрекъснато се люшка и пропада. Но тази сива мъглица в душата му не идеше от умората — какво общо можеше да има тя с мъчителното глождене в ставите, с люшкането, тя извираше от далечно възпоминание. Едно момче пътуваше на кон по сингидунумския път, същия, който одева гледаше от високото, чудеше се на извисените адрианополски стени и си мислеше: „А какви ли ще са константинополските, сигурно те се издигат по-нагоре дори от облаците?“ И като се чудеше на тази гледка, представяше си константинополските стени и кули, забулени от облаци, вдигнали снаги досами небесната вис. Но като наближи тоя царствен град, който беше град на градовете и столица на столиците, и видя високите стени и великолепните назъбени кули, от тях по-високи и по-великолепни нямаше в света, изпита разочарование и почувствува как в душата му се понесе мъгла: стените и кулите бяха несравнимо по-извисени и по-могъщи от адрианополските, но колкото и да бяха чудесни, нямаха нищо общо с онази чудесия, която очакваше да види. В сравнение с онази чудесия истинските константинополски стени и кули му изглеждаха много обикновени.

И сега, като сравняваше шумотевицата, движението на войските, обходните маневри и първите схватки за командните височини — това всичко беше очаквал, че непременно ще се случи в тази първа нощ, — с мъртвата тишина, която лежеше над хълмищата, смущавана само от писъците на вятъра и бурните пристъпи на дъжда, изпитваше същото разочарование, каквото беше изпитал някога, когато не видя да се издигат в небесната вис никакви кули и никакви стени. От това разочарование извираше мъглата, която обвиваше душата му — в тоя час той не знаеше, нито пък можеше да знае, че през целия му предстоящ живот очакванията му винаги ще приличат на ония несъществуващи кули, чиито чела опират в небето.

Постепенно вятърът утихна и дъждът стана по-кротък, но все си валеше, изливаше се на земята равномерно и упорито. До вечерята си князът не се докосна, само поиска да сменят догорелите свещи с нови.

Към единадесет часа пристигна копанът Курт. Той влезе в палатката прогизнал от дъжда, кален и толкова мокър, че докато поздравяваше княза с обичайните думи, около краката му веднага се образува локвичка вода. Млад още, с неизтощима и винаги кипяща енергия, той сега беше грохнал от умора, говореше глухо и току

триеше очите си с опакото на калната си ръка. Той разправи на княза това, което беше чул от устата на уловените ромейски пленници: че десетхилядната отбрана ромейска войска се командувала лично от доместика на схолите, Кринит, че в състава ѝ влизали три хиляди хазари от гвардията на императора и че с трите хиляди бегълци от Версиникия и Проват цялата византийска войска наброявала сега към тринадесет хиляди души. Кринит пристигнал в Адрианопол днешния ден към обяд, а привечер войската била изведена на полето; Кринит, като научил за появяването на българските отряди по височините, построил войските си по дължината на сингидунумския път. Левият му фланг се опирал на една височина, хиляда крачки северно от пътя, а десният му фланг се укрепил в някакво крайградско селище, което държало моста на Тунджа и вардело достъпа до западната адрианополска врата.

Симеон на връщане от Цариград беше минал през този мост и през това крайградско селище и сега съвсем ясно си представяше картината, която рисуваше Курт. Като се беше укрепил в селището и държеше моста, Кринит си осигуряваше постоянна връзка с крепостта: оттам можеше да получава подкрепления, а в случай че загубеше битката в полето — да оттегли войските си и да се затвори в града.

Той изслуша спокойно копана, помълча, после му предложи да вземе сребърната чиния с вечерята и да си иде в палатката — ако му потрябва, ще изпрати да го повикат, а чинията да задържи за себе си, да му спомня тази първа нощ пред Адрианопол.

Дъждът продължаваше да тупа по опънатите кожи. Понякога излизаше вятър — ще завие като изгладнял вълк и изведнъж ще млъкне. Тогава дъждът плисваше с удвоена сила, а пламъчетата на свещите се успокояваха и като че ли се заслушваха в тръпнещата тишина.

За какво ли не се опитваше да мисли князът — спомняше си четиристишия от молитви, строфи на антични поети, сцени от Илиадата, но нито веднъж не си спомни за стария княз или за жена си — техните образи като че ли бяха заключени някъде си зад девет врати и е девет ключалки.

По едно време му се стори, че някъде в тъмното блещука статуйката на Изида, и остана безкрайно учуден от живия ѝ поглед — в лицето ѝ от слонова кост хладно сияеха човешки, живи очи. Разтърси

глава и се изправи. Дъждът продължаваше да вали. Дойде до свещите, сложи лявата си ръка над пламъците им и когато парещата болка го прониза едва ли не до сърцето, той се усмихна — упойващият сън беше отпъден надалеч.

Половин час по-късно заповяда на изургу-коловъра Станул да тръгне незабавно с отряда си по посока на крайградското селище, което вардеше моста над Тунджа и западната адрианополска врата. Заповяда му да атакува това селище, да го превземе и да се укрепи в него и да го държи на всяка цена, докато той реши битката в полето. Посъветва го да вземе със себе си няколко души от съгледвачите на копана Курт, за да го изведат по най-краткия път до крепостта.

Наближаваше полунощ.

Отрядът на Станул тръгна на път и начело със Севаровата стотня, както биваше винаги. Преди да потеглят, раздадоха всекиму по няколко стрели, намазани със смола, и на всяка десетка — по едно парче прахан, кремък и огниво.

Яздеха слепешком, не се виждаше никакъв път, дъждът ги шибаше по лицата, блъскаше ги, сякаш газеха в подмолите на наредени една до друга воденици и не можеха да си поемат дъх от разбитите пръски, които връхлитаха отгоре им. Някъде препускаха по затревени места, случваше се кон да се подхлъзне и да предизвика голяма бъркотия сред редиците, на други места затъваха в мочурища, а когато доближаваха реката, на всички ставаше страшно: и на конете, и на хората; тя клокочеше невидима в тъмницата, беше излязла от бреговете си, дишаше тежко и ги облъхваше със студ.

Така пътуваха един час, мокри от главата до петите, в сгъстени редици, но ако някой попиташе колко време беше се изминало, Ханко сигурно щеше да каже: „А че една нощ!“ После ги спряха, казаха им да мълчат, да не вдигат никакъв шум, преустроиха колоната в боен ред, но колко дълги бяха редиците и докъде стигаха отляво надясно — не се виждаше; дъждът плискаше, тъмнината пред очите им приличаше на едно море от катран. По едно време Севар мина покрай фронта на стотнята, познаха го по гласа. Рече им тихо: „Да вардите редиците си, да не се пръскате и всеки да върви право напред и да слуша десетника си и да се равнява по него!“

В тишината се чуваше само как дъждът плиска по разкаляната земя. После откъм десния фланг се дочу късо изсвирване, Севар изкомандува „напред“, войниците извадиха мечовете си, пришпориха конете и се втурнаха в атака срещу невидимия неприятел, скрит сред мокрите дипли на тъмницата. Така преминаха в галоп около триста крачки и изведнъж някакви хора насреща им диво изкрещяха — бяха предните постове на византийската войска. Виковете още не бяха заглъхнали, а Ханко усети пред себе си жива маса, която мърдаше, мяташе се, гледаше да вземе преднина нанякъде, но той знаеше, че непременно трябва да я догони, и когато след два-три мига я достигна, замахна с меча си и удари. Желязото издрънча по друго желязо, изглежда, се беше стоварило върху шлем с много яка направа. Ездачът се люшна, но не падна, затова Ханко повтори удара си, този път малко на верев, както ги бяха учили едно време на ученията. И както тогава падаше чучелото при добър удар, така сега човекът се строполи на земята, без да гъкне, а Ханко тутакси мушна коня му в търбуха, защото животното беше се изпречило напреки и му затваряше пътя. Конят подскочи и изцвили и това ужасно цвилене като че ли раздра всичката тишина, която покриваше света; в същия миг лумнаха виковете отсреща, в тъмното, и Ханко се втурна нататък, като гледаше да догони Тахтун, който препускаше от лявата му страна.

Не бяха прекосили място, дълго повече от стотина крачки, и насреща им литнаха снопове от запалени стрели. Те летяха в тъмнината като ония звезди, които ненадейно се появяват някъде под небесния свод, блясват за мигновение, две над земята, оставят подире си златиста следа и изчезват, като да не са били. Така блясваха и тия стрели, разпаряха тъмнината с червеникавото си сияние, провираха се през мрежата на дъжда и със свистене налитаха върху хората и конете, които като че ли от своя страна също налитаха върху тях. Повечето се отразяваха от щитовете на войниците, от шлемовете им, от железните капачки и плетените кожени нагръдници на конете, а някои прелитаха отгатък редиците и надалеко се забиваха в размекнатата земя. Тия стрели бяха намазани, освен със смола още и със сяр, а сигурно и е друга някаква смес, която правеше пушливите им пламъци поустойчиви на дъжда. Те не причиняваха особени поразии, не можеха да смутят, нито пък да спрат желязната лавина на конницата, но даваха възможност на ромейските началници да съдят, макар и най-общо,

докъде се бяха развърнали фланговете на противника и в каква посока нанасят главния си удар по крепостта.

После всичко потъна отново в непрогледна тъмнина; оттатък спряха стрелбата, за да не се разкрият със собствения си огън: като осветляваха вражеската конница, която идеше насреща им, ромеите осветляваха и себе си, издаваха позициите си. И наистина, като гледаше откъде, изхвърча огънят и си правеше наум сметка, Севар мислеше: „Не ще да са по-наблизо от петдесетина крачки!“ И си мислеше още: „Не сгреси ли командирът, като заповяда да започнем атаката толкова отдалеко?“ Но едва си беше задал въпроса, той усети, че конят му изменя бързината си и скоковете си и изведнъж се понася нависоко, прескача някаква преграда и в същия миг се сгромолясва върху камара от плетища, които трещят и се чупят от тежестта му, а той се мята като бесен напред и встрани и не може да освободи копитата си от извитите пръти. Докато Севар съобразяваше какво може да се е случило и къде е попаднал, ето че същата каша беше започнала да кипи и наляво от него, и надясно, и като че ли по целия фронт. „Налетели сме върху някакъв много широк плет“ — помисли Севар, скочи от седлото и гръмогласно извика: „Слизай от конете и помагай да се освободят!“ И сам улови юздата на коня си и го поведе напред, като разчистваше с крака, доколкото можеше, преплетените и жилави клонаци, които се пречкаха насреща му.

Бяха наскочили, изглежда, в края на защитната ограда, мястото ставаше по-нататък по-чисто, но и като че ли по-навалито. И тъкмо минаваха равното и бяха почнали да се изкачват по някакъв лек наклон и Севар се готвеше да заповяда: „По конете“ — като сам беше сложил крака си в стремето, отгоре — къде точно, не се виждате, но сигурно много отблизо — изсъскаха стрели, забръмчаха копия, заваля заедно с дъжда, който плискаше, градушка от камънак. Зацвилиха коне, изохкаха хора, по редиците настана бъркотия — конете се дърпаха от болка и страх и тъпчеха ония, които идеха подире им. „Сега — мярна се в ума на Севар, — ако ромеите ни връхлетят отгоре, свършени сме!“ И теглеше коня си назад, към оня плет, в чиито пръти само преди минута беше се заплел.

Но ромеите не настъпиха, останаха по местата си, а първите две редици от Стануловата конница, които бяха преминали защитната

преграда, успяха да се измъкнат с големи мъки на полето, като оставиха зад плета, в рововете, много убити и ранени войници.

Атаката пропадна, беше отблъсната още в подстъпите към селището. Дъждът продължаваше да се излива, тъмнината не редееше, дори ставаше някак по-гъста, а времето летеше. Станул извика стотниците.

Когато Север се завърна от съвещанието, той от своя страна събра десетниците и им рече:

— Подберете по двама юначаги от хората си, дайте им секири и ги изпратете да правят проходи в оградата. Когато направятходите, изпратете още хора, за да ги разширят, та да може конницата в галоп да мине през тях и в галоп да се изкачи на другата страна, където са ромеите.

Всяка десетка имаше по две секири, носеха ги двамата левофлангови войници. Танас даде тия секири на Ханко и на Тахтун и ги изпрати да правят пробиви в оградата. Ханко избра заради силата му, а Тахтун — защото му имаше зъб, ненавиждаше го, задето му противоречеше и го вземаше често на подбив.

След малко двеста души, прикривани от тъмнината, пропъльзяха до плетищата и започнаха живо да ги секат. А ромеите, като ги усетиха и чуха зловещия шум на секирите, опънаха лъковете, литнаха стрели — рояци съскащи оси, — едни забиваха жилата си между прътите, чукаха като градушка, други косяха ниско над оградата, та в първите мигове на стрелбата някои от секачите бяха ударени в лицето, други по гушата. Работата със сеченето щеше трудно да върви, ако Станул не се беше разпоредил да излезе напред една редица конници и да стреля по ромеите, та ако не ги изтласка назад, поне да пречи на по-честата им стрелба.

От време на време прелиташе и по някой камък, запратен от прашка. Такъв камък, голям колкото яйце, профуча над оградата и прасна Тахтун по шлема, току над челото. Камъкът, колкото и силно да фучеше, не можа да пробие шлема, но от този удар на Тахтун зави свят и той падна най-напред на колене, а сетне се свлече на земята. Както беше тъмно, Ханко не разбра веднага дали е само ранен, или е наистина умрял, но много се изплаши, изпусна секирата и не знаеше какво да прави. После се съвзе, рече си: „Как може да е умрял, дума да не става!“ — помести го по-настрана, покри го с неговия щит, сложи и

своя отгоре, да го варди от дъжда, и отново се зае с проклетото плетище. И като напипа един огромен кол, разлюля го, напъна се и го измъкна от земята, подложи го под оградата и повдигна. Изпращяха съчки, клонаци, отскубнаха се от подпорите си, увиснаха и тогава Ханко натисна и отмести цялата тази грамада няколко крачки напред. Сетне отново подложи големия кол, пак натисна и оградата този път не издържа — разкъса се по средата. Да отмести двата края наляво и надясно, да направи проход, колкото да минат четири коня — за него не беше трудно и не му отне много време.

Плувнал в пот, задъхан, той се върна при Тахтун и се наведе да отмести щитовете, но оня го сграбчи за ръцете и сърцето на Ханко насмалко не изскочи — толкова се изплаши, че остана като замръзнал и не можеше да си поеме дъх.

— Ами ти ли си бил? — попита шепнешком Тахтун.

— А-ха — каза Ханко и облиза устните си.

Помълчаха.

— Стори ми се, че съм сам, че лежа на това място кой знае откога и някакъв ромей иде да ми тегли ножа.

— Какъв ромей! — каза Ханко.

Тахтун се изправи, земята още се полюшваше, но му беше минало. Той попипа шлема си и се засмя.

— Здрав излезе — рече, — ако камъкът беше го пробил, къде щях да търся друг?

Тръгнаха да се връщат в стотнята, а на Ханко му беше криво и защо му беше криво — не знаеше. По едно време се досети: жал му беше за оня кол. Големият кол, с който помести оградата. С такъв чудесен кол можеше толкова работи да си свърши в къщи! Но си спомни, че са на война, къде ще мъкне такъв кол, пък и кой ли ще му позволи?

Валеше, но като че ли силата на дъжда беше попрееминала, а и тъмнината сякаш се беше поразредила — приближиха стотнята и от десетина крачки вече виждаха и другарите си, и конете им — като някакви сенки наистина, които се движеха насам и натам; тъмнината не изглеждаше вече така мъртвешка, както одева.

— Направихте ли прохода? — попита ги Танас.

— Направихме — отвърна Ханко.

— А толкова ли широк, колкото ти заръчах?

— Най-добре ще е, ако идеш сам да провериш! — сопна се Тахтун и отмина.

— Широкичък е — каза Ханко. Той отиде при Дванш и ласкаво го потупа по шията. От ушите му, от челото, от хълбоците, отвсякъде се стичаше вода. Ханко бръкна в пазвата си, извади оттам една конопена кърпа, която Девора му беше дала, за да си постила под яденето, тръсна я и започна грижливо да бърше животното около ушите и по челото. Бършеше и изстискваше. Дванш го подуши по лицето и лекичко притисна муцуната си в ръцете му.

Откъм десния фланг пак се чу остро и късо изсвирване.

Севар даде команда да се качват на конете.

Към четири часа Симеон наметна черната си пелерина и излезе навън. Беше още тъмно и валеше. Близо до палатката му, под един навес от кожи, стояха командирите на отрядите, при тях беше и ичургу-боилът Охсун. Забучена в един висок походен свещник, саждиво гореше намаслена факла.

— Няма ли съобщение от Станул? — попита Симеон, като се доближи до командирите.

— Няма, княже! — отвърна Охсун, като се мъчеше да направи гласа си безгрижен.

Симеон загърна пелерината си, беше му студено, по раменете му лазеха тръпки.

— Охсуне — каза Симеон, — ти ще командуваш центъра, аз — дясното крило, а копанът Курт — лявото.

Факлата хвърляше немоцна светлина, та не можеха да се видят добре лицата на командирите, но князът знаеше, че в тоя миг те изразяват голяма изненада. Сигурно ги беше много учудило решението му да даде лявото крило на копана — от него имаше командир с където по-висок чин!

— Копанът Курт познава добре, и по-добре от всички ни — натърти Симеон, — положението наляво, затова той ще командува лявото крило. — Той беше по дух най-настъпателният от командирите и тъкмо това негово качество беше предопределило мястото му наляво, но Симеон предпочете да не приказва по тия неща. Нито имаше време, нито беше уместно. — Византийските войски — каза Симеон — са

построили бойния си ред северно от сингидунумския път, който върви успоредно с Хеброс. Ичургу-боилът Охсун и аз ще се стремим да откъснем византийците от пътя и да ги притиснем към Хеброс, а копанът Курт — да ги притисне към Тунджа. Подробностите ще решаваме по време на самия бой. — Той помълча, прекръсти командирите и тихо заповяда: — По конете!

Като напуснаха височините и излязоха наравно, войските веднага се развърнаха в боен ред: ичургу-боилът Охсун с четири отряда се насочи на юг, Симеон с три отряда — в югозападно направление, а Курт — на югоизток с два отряда. На разсъмване войските се приближиха до фронта на византийците на около хиляда крачки. Симеон, който се движеше начело на гвардията си между десния Охсунов фланг и левия фланг на своите отряди, заповяда да се преустанови движението напред и всички отряди да преминат в боен строй.

Развиделяваше, небето, покрито с тежки сиво-черни облаци, захлупваше ниско равнината, валеше непрекъснато кротък, но упорит есенен дъжд.

И така в мътната зора на петъчния ден стояха едни срещу други повече от двадесет хиляди души мъже. Те чакаха сигнал, за да извадят мечовете си и настървени, да се хвърлят в кървава сеч, да се колят помежду си, макар че нито се познаваха, нито си бяха причинявали един другиму някакво зло.

Два часа по-рано Севар беше изкомандувал: „По конете!“, същата заповед дадоха и другите стотници, и целият Станулов отряд полетя отново в атака срещу укрепеното селище, което вардеше Тунджанския мост и западната адрианополска врата.

Сега в плетищата бяха направени широки просеки, конницата премина през тях в колони от по четири коня, развърна се в редици, изкачи устремно наклона и макар да беше посрещната с градушка от камъни, с рояци от стрели и копия, помете защитниците на вала за помалко от минута, като едни съсичаше, а други газеше и тъпчеше с конете. После със същия устрем се понесе напред, четири вълни от по

двеста и петдесет коня, всяка вълна настръхнала, желязна, като че ли тласната от някаква невидима, страшна сила, изхвърлена от тъмните дълбочини на равнината, надигнала се да мете, да залива и унищожава всичко живо, мярнало се на пътя ѝ до самия свършек на света.

Но до свършека на света имаше безкрайно място, а до първите къщи на селото — само някакви си двеста-триста крачки, които бяха изминати вихром от конете за един напръстник време, колкото Ханко да извика на три пъти: „Ху-у-у!“ — и на три пъти да размаха окървавения си меч.

Пристъпът на конницата удари в къщите и се разби. Тия крайградски къщи бяха кирпичени, някои на един кат, други на по два, правеха една дълга редица, която опираше с източния си край на Тунджа, до големия и извит като гърбица каменен мост. Тук и там в тази редица имаше пролуки — започваха улици, но устията им бяха запушени с дъски, греди и сандъци, а зад тия прегради стояха войници, стреляха с лъкове, биеха със секири, мятаха тънки и островърхи копия, които жужаха по пътя си като диви пчели. Войници имаше и в къщите — стреляха от прозорците, от чардаците, бранеха стените и входовете с копия, дълги повече от четири стъпки и снабдени по краищата със саблени остриета.

Всичко това Стануловите войници видяха с очите си, защото от небето заедно с дъжда вече се изцеждаше и калната мътилка на зазоряването — нещата придобиваха истинския си вид, само че изглеждаха в сивата и мокра здрачевина на утрото по-грозни и по-стари. Севар повдигна юмруци към небето, с най-люти думи изруга щастливата съдба на ромеите, Тахтун разигра коня си на място, подгони го към кирпичените сгради и като нехаеше от ромейските стрели, запрати с все сила копието си в една дъгообразна дъсчена порта. Вратницата издрънча, копието се беше забило дълбоко, краят на дръжката му притреперваше като нозете на заклан човек. А Ханко си мислеше: „Да имаше всеки по един кол като оня, дете остана оттатък плетището!“ ... — Забравяше, че малцина можеха да въртят в ръцете си такъв кол.

Тогава Станул заповяда половината конница да се спеша и да щурмува и да пали къща по къща, да дига преградите от устиетата на улиците и да отваря път.

Така се започна щурмът на крайградското селце при Адрианопол.

Прикривани от стрелбата на другарите си, Ханко и Тахтун успяха с лазене да се приближат до една дъсчена градинска ограда. Ханко натисна с рамо веднъж-два пъти, дъските изпращяха, отломиха се, двамата скочиха оттатък и се огледаха — срещу тях вече тичаха на тумба петима-шестима ромейци с гривести шлемове, с лъскави кръгли щитове и с къси секирки в ръцете си. Тахтун, като ги зърна, изръмжа зверски, изтегли меча си и понечи да се втурне насреща им, но Ханко го улови за лакътя:

— Стой — рече, — тука имаме гръб и ще е по-добре!

И на часа измъкна един кол от оградата, не толкова висок и дебел като оня, снощния, но все пак добър кол, як, размаха го над главата си и се провикна:

— Айде бе, що се бавите?

Ромейските войници нито се бавеха, нито се потриваха — те на минутата заобиколиха пришълците и прикрити с щитовете си, наскочиха отгоре им като зли овчарски песове, ругаеха на своя си език и така размахваха секирите, че въздухът запищя.

Ханко дори не погледна щита, а само въртеше кола над главата си наляво и надясно; едного цапардоса по шлема, та се чу удар, сякаш секира се стовари по суха и чвореста дъска, другиго фрасна по щита, трети — през лицето, плисна кръв; на трима видя сметката набързо — двамата се гърчеха върху нападалата мокра шума, а третият — долната част на лицето му представляваше вече кървава каша — лежеше изпънат и неподвижен.

Тахтун мушна първия си нападател в хълбока, като отрази секирата му с щита си, вторият хукна да бяга, но беше настигнат и разсечен през рамото.

После двамата приятели, кървави и запъхтени, влязоха в къщата — тя беше на един кат, имаше три стаи. Високият прозорец на едната стая гледаше към улицата, там стоеше пак такъв ромеец с гривест шлем и стреляше с лък. Като видя Ханко и Тахтун да влизат, той извика ужасен — дали от внезапната им поява, или защото бяха кървави, захвърли лъка и мигновено прекрачи прага на прозореца, но се търколи навън мъртъв — Тахтун подскочи и го прободде в корема.

Сега в къщата нямаше никого. Ханко приседна на миндера, избърса ръцете си с шарената черга и изведнъж се почувствува много уморен. Той се прозина, потърка очите си, прищя му се да полегне за миг, но се сети, че трябва да бърза, че до улицата остават още две къщи, които трябваше да очисти. Изправи се, въздъхна и тогава видя, че напърно на стаята, закачена на куки за тавана, висеше люлка — тъкана, шарена, каквито ги знаеше от Осеня. Люлката беше празна, вътре се белееше мека агнешка кожа. И още нещо имаше вътре, мъничко и направено от цветни парцали. Той се пресегна, извади това мъничко нещо и видя, че прилича на човече — имаше главичка и ръце, че и крачка — от клечици, обвити с червени вълнени конци. Ханко погледа мъничкото парцалено човече, в огромните му лапи то изглеждаше още по-мъничко, засмя му се и бърже го скри в пазвата си. В тоя миг пристигна Тахтун, носеше дебела пита ръжен хляб, чупеше си и лакомо дъвчеше. Той откърши един крайшник и мълчаливо го подаде на Ханко.

Ханко поклати отрицателно глава, не му се ядеше.

Като преглътна залька си, преди да сложи други в устата си, Тахтун каза:

— Хайде да палим и да се измитаме, чака ни още работа!

Той отиде при миндера под люлката, измъкна сламеника, разпра го, извади от сламата и я натрупа на купчинка. Цъкна няколко пъти с огнивото си, подуха върху запалената прахан, която приятно димеше, всичко това вършеше с много съсредоточен вид, после пъкна праханта най-отдолу и махна с ръка:

— Сега ще пламне — рече. — А ние да вървим!

Излязоха. Тръгнаха напърно през градината, но като направиха няколко крачки по посока на съседната къща, Ханко каза:

— Ти продължавай, аз ей сегинка ще те настигна. Забравих си нещо!

Той изтича в същата онази стая, с люлката. Вътре беше вече задимено, жълтите езичета на пламъците подскачаха, набираха сила. Той смъкна сламеника на земята и започна да тъпче пламъците. Като угаси огъня и се увери, че не беше останала нито една искра, която да тлее, изтича навън и с няколко скока догони приятеля си.

— Какво си беше забравил? — попита Тахтун.

Ханко повдигна рамене и смотолеви нещо. Не го биваше да измисля набързо лъжи.

Спешената част превземаше къща по къща, скоро пламнаха пожарища по цялата северна крайнина на селището, димът бавно и тежко се извиваше към сивото, прогизнало небе. После нахълта конницата, но настъплението към каменния мост вървеше мудно, мъчително — улиците бяха тесни, теснотията пречеше да се завържат по-развърнати битки, водеха се единични схватки, на малки групи. А в тия схватки ромейците се чувствуваха по-добре, защото бяха облечени в желязо, пък и по въоръжение превъзхождаха българите.

И все пак Стануловият обръч около моста се стягаше все повече и повече. Към девет часа преди пладне в близост с десния фланг на отряда преминаха в настъпление и войските на копана Курт.

А два часа по-рано князът заповяда на ичургу-боила Охсун да настъпи срещу центъра на ромейските войски, но да не се увлича в решителна битка, докато не получи от него специално разпореждане. Охсун започна предпазливо битката, като изведе в атака само два отряда, а третия остави в резерв. Византийците, сигурни в лявото си крило, което се опираше на един хълм северозападно от сингидунумския път, и още по-сигурни за дясното си крило, което заемаше укрепеното крайградско селище, веднага преминаха в контраатака, хвърлиха в боя схолите, части от цариградската тагма, и хиляда души от хазарската войска. Така още в самото начало на голямото сражение военните действия започнаха да се развиват по-другояче и не в онази посока, каквато желаше Симеон.

Кринит стоеше на хълма, който командуваше положението на северозапад, наблюдаваше битката и потриваше ръце: според него нещата бяха започнали да се развиват точно тъй, както той самият искаше — да пробие центъра на българската войска и да я обходи в тил.

Двете войски се сблъскаха като две огромни срещуположно устремени вълни, под смраченото и тъжно небе закипя свирепа сеч, боят се водеше на фронт, дълъг не по-малко от две хиляди крачки. Цариградските схоли устояха на първоначалния български натиск, някое време нито една от двете страни нямаше превес, после, когато

Охсун реши да поотдръпне първите си редици, Кринит заповяда да се включат в боя хазарските резерви. Двата хазарски отряда, разположени по фланговете на ромейския център, излетяха от позициите си и почти веднага се вклиниха в българския фронт. Застрашен от обкръжаване, Охсун нареди на резервния си отряд да се раздели на две и да удари по хазарите.

Но контраатаката на българския резерв не успя да спре хазарските вълни — те налитаха като буреносни ветрища, помитаха всичко пред себе си и бързо свиваха обръча зад челните отряди. За да спаси войската, Охсун нареди на центъра си веднага да отстъпи назад.

Симеон наблюдаваше боя от една малка височинка, разположена точно срещу оня хълм, на който се опираше лявото византийско крило. Гледаше отстъплението на Охсуновите отряди, мислеше си: „Нали му казвах, че не умее да води отбранителен бой“ — и се двоумеше дали да хвърли своите два отряда срещу височината, за да облекчи положението на центъра, или да задържи единия отряд при себе си, а другия да изпрати в помощ на Охсун. Но ако изпратеше един от двата си отряда в помощ на Охсун, щеше да оголи дясното крило на войската — „което Кринит с нетърпение чака — помисли, — за да ме обходи от запад“. А да атакува хълма също беше безсмислица — да имаше не два, а четири отряда, пак нямаше да успее.

Времето течеше, отстъплението на Охсун всяка минута можеше да се превърне в паническо бягство.

Двата отряда стояха прикрити в една плитка падина, зашумена с редки храсталаци. Симеон повика командира на първия отряд.

— Вземи пет стотни — рече му, — развърни се и веднага атакувай хълма!

Командирът го слушаше втрещен — какво ще направи с пет стотни!

Симеон сложи ръката си на рамото му и го погледна в очите.

— Като започнете да бягате — каза му, — ще забравите, че вляво от вас има падина, ще бягате само напред и наляво няма да се обръщате. Разбра ли, багатуре?

Багатурът се усмихна, кимна с глава и презглава препусна към отряда си.

Този път нещата наистина се развиха точно така, както искаше князът.

Увлечени в преследването на стотните, лакоми да заобиколят дясното българско крило, византийците откриха фланга си откъм падината — Симеон ги посрещна и удари с гвардията си, а наскачаха отгоре им и войските, които стояха скрити сред храсталаците. Изненадани, заобиколени, сечени от всички страни, раздробени на групи — византийците постилаха мократа земя с трупове, в ниските и навалити места потекоха вади от кръв.

Сечта продължи дори по-малко от четвърт час.

После цялото българско дясно крило се втурна върху командния хълм: една част от войските пресече склоновете му, друга част го заобиколи, събраха се на сингидунумския път и излязоха в тила на ромейската войска.

Хукнаха в паническо бягство и войските от центъра, но Охсун ги гонеше, сечеше, а това, което не можеше да бъде изсечено и бягаше към Адрианопол, давеше в Хеброс — станала широка от дъждовете като море.

Кринит с група хазари и гвардейци потърси спасение в Адрианопол — отчаяно си пробиваше път и най-после успя да стигне близо до Тунджанския мост. По тава време около този мост се водеше последната битка с остатъците на войската, която държеше селището, и с напиралите части на разгромената армия, които търсеха живот зад дебелите стени на адрианополската крепост. Тука кипеше страшна сеч на живот и смърт, хора и коне газеха сред камарища от трупове и сред реки от кръв. И на доместика на схолите, родения патриций Кринит, беше съдено да умре от ръката на прост български селянин; съсече го със секира Ханко, от село Осеня. Доместикът, силен като бивол и разярен като лъв, поваляше всичко, каквото се изпречваше насреща му — промуши багатура Севар в рамото, стъпка Танас с коня си, разпра бедрото на Тахтун и най-сетне скочи — на десетина крачки пред моста — върху Ханко. Едно-две мигновения двамата се гледаха в очите, после Кринит изруга и замахна с меча си; въздухът изпищя, но Ханко подложи навреме щита си, устоя на удара, само малко се заклати върху седлото. Дванш отстъпи няколко врачки, а господарят му го пришпори и като се изравни с доместика — халоса го със секирата си през

раменете. Секирата разсече ризницата и Кринит, почти разполовен, рухна на земята, като посечено дърво.

Слънцето, изплувало из облаците, огря окървавената равнина с топли и кротки лъчи.

Веднага след като сражението стихна и кръвта на избитите и ранените още се стичаше и цедеше из равнината, Симеон изпрати в Адрианопол парламентъори — жупана Георги и двама багатури от Стануловия отряд. Георги предложи на адрианополския стратег да предаде града — и без това Симеон ще го обсади и вземе, ами да го даде миром, за да не се проливат напразно кърви. Стратегът заповяда на хората си да заколят двамата багатури, а жупана Георги набиха, взеха му коня и го изпратиха да си върви пеш.

Симеон, разлютен от обидата, нареди да донесат трупа на Кринит и да го хвърлят на стотина крачки пред адрианополските врати. Смъкнаха му ризницата, наколенниците, после насъскаха отгоре му дузина гладни псета и те се нахвърлиха и го оглозгаха завчас и до кокал.

Стратегът, военачалници и хиляден народ наблюдаваха това зловещо зрелище от терасите и зъберите на адрианополската крепост.

После Симеон нареди да сложат на същото място един дръвник. Доведоха двеста души ромейски пленници — всичките гвардейци, от цариградската тагма. И им отсякоха главите пред очите на същата оная адрианополска тълпа, която само преди един час беше дюдюкала подир жупана Георги и го беше плюла в лицето.

Като се разплати по този начин с адрианополци и със стратега им, князът заповяда на командирите да строят отрядите си и да направят проверка — колко са убитите и колко са ония от ранените, за които няма изгледи, че ще се върнат някога в строя. Докладваха му, че убитите са около две хиляди, а тежко ранените — около петстотин. Стануловият отряд беше дал най-много жертви — имаше четиристотин души убити.

Князът се натъжи. И се натъжи не толкова заради самите жертви, а защото големият им брой му подсказваше, че войската все още не е обучена, за да воюва, както трябва.

Сетне заповяда да доведат при него Ханко. Когато той се яви, Симеон му каза:

— Ето, ти прояви голяма храброст в боя. Затова аз опрощавам наказанието, което справедливо ти беше наложено от военния съд. Искаш ли друга някаква милост от мен?

Ханко повдигна рамене. Не можеше да се сети като каква добрина да поиска от княза.

А князът, макар потиснат и мрачен, се усмихна благо — така се беше усмихвал само няколко пъти в живота си, — повика го да дойде по-близо, целуна го по челото и му даде пръстена си. Този пръстен беше тежък, златен, в златото грееше голям, кръгъл рубин.

Нареди да доведат и разжалвания командир на боруйци, изургу-коловъра Йосиф, но му докладваха, че Йосиф е лошо ранен в гърдите и не може да излезе от палатката си. Тогава князът сам отиде в палатката на коловъра, занесе му командирския меч и го положи до дясната му ръка. Йосиф не можеше нито да говори, нито да се движи, просълзи се, а князът го потупа гальовно по бузата и кимна на слугата си да остави подаръка, който беше донесъл. Слугата остави до възглавницата на Йосиф тулумбеста пръстена дамаджана, пълна догоре със старо, искрящо вино.

Топлият южен вятър беше разнесъл облаците, небето, изкърпано от дъжда, синееше меко, чисто, но въздухът още миришеше на кръв — хиляди трупове на хора лежаха неприбрани сред моравата. Гъсти ята гарвани кръжаха ниско над равнината, грачеха пресипнало, спущаха се над умрелите и най-напред ги кълвяха по очите.

Князът повика в палатката си главния писар и му заповяда да напише писмо до кавхана Петър. В писмото да съобщи за спечелената с божия помощ победа при Адрианопол и за решението му да обсади града и да продължи по-нататък войната: на юг — към Димотика и на изток — към Цариград. Затова кавханът Петър веднага да проводи по тунджанския път отряда на копана Смоляк с обсадните машини, а през Веригавския проход — жупан-таркана Сурсубул и три отряда тежка конница. За ознаменуване на голямата победа при Адрианопол архиепископът да отслужи тържествен молебен, кавханът да прикани населението на веселие и да даде на народа богата гощавка, като не се скъпи за виното и за месото. И още — да извика червенския майстор Карач и да го попита как вървят работите с катедралата и че той,

князът, е на мнение корнизите около прозорците да се направят от розов мрамор, а колоните около притвора — от малахит.

След като освободи главния писар, Симеон заповяда да се приготви за войската богата вечеря, за всеки две стотни да се заколи по един вол и на всеки войник да се даде по едно канче вино. А като наближи залез-слънце, нареди да се опъне до палатката му широка шатра, да се застеле с кожи и да се натъкмят по средата дълги софри. Повика командирите на отрядите и сложи от дясната си страна Станул, а от лявата — копана Курт. Ичургу-боила Охсун остави да седи най на края.

И макар да не беше в добро настроение, стараше се да изглежда весел и за всеки командир вдигаше наздравица. Но не успя да поздрави с победата всичките командири. Съобщиха му, че е пристигнал пратеник от Преслав, от кавхана Петър, та трябваше да напусне пиршеството за малко.

Той отиде в палатката си, распечата писмото и в светлината на свещите в бронзовия свещник прочете, че неизброими маджарски пълчища се задавали откъм северозападните граници на държавата и някои от ордите им се насочвали вече към самия Иструм. Кавханът Петър с тревога го молеше веднага да се завърне в Преслав, тъй като византийците не били готови според него за голяма война, а опасността от маджарските пълчища висяла над страната като страшен меч; и можело да се случи същото, което станало в Панония — като минат Иструм, да превърнат всичката земя в грозно пепелище.

Князът прочете това писмо и почувствува, че сърцето му се гърчи и свива от болка, като че ли беше го клъцнала отровна змия. Той поиска от главния писар писмото, което беше написал до кавхана, и го разкъса на парчета. После излезе навън, мина покрай шатрата, където командирите весело се смееха и шегуваха, и продължи нататък, където бяха часовите. Отмина и тях, навлезе дълбоко в полето.

Грееше голяма луна, беше сребърно, светло. Беше тихо и спокойно като че ли по тия места не беше гърмяла никога сеч, не бяха текли реки от кръв. Само чакали виеха тук и там и плачливият им вой сякаш дращеше с нокти кротката тишина.

Князът повдигна глава — горе беше още по-тихо, още по-спокойно и светло. Сигурно горе, във висините, беше и самият бог. Той

сви юмруци и злобно ги разтърси над главата си — прокле бога, задето беше се изпречил на неговия път.

КНИГА ВТОРА

РАЗКАЗ ПЪРВИ: ВСИЧКАТА ТАЗИ ЗЕМЯ Е ВАША ЗА ТРИ ДНИ!

Писмото, с което кавханът Петър известяваше княза за опасното придвижване на угрите към северозападните и северните граници на държавата, пристигна на втори октомври вечерта, няколко часа след страшния разгром на византийските войски под стените на Адрианопол. Още докато четеше писмото, задоволството от трудно извоюваната победа започна да изстива, а когато привърши четенето, вече определено чувствуваше, че днешният му военен триумф се е превърнал в едно напразно кърваво усилие. Неочакваната поява на маджарските пълчища разбиваше всичките му планове, лишаваше го от възможността да развие бързо успеха си на изток и юг, задалата се опасност от север го заставяше час по-скоро да слага край на една вече победоносна война. Да разчита на малобройните гарнизони около Тиса и Сингидунум беше глупост — угрите щяха да ги пометат още в първия бой. Мълвеше се, че Панония, която те бяха газили и натъпкали в дисагите си, сега приличала на една опустошена страна, сякаш чума и земетръси бяха свирепствували там месеци наред.

Тревожното писмо на кавхана Петър предизвикваше у княза противоречиви мисли и чувства. От една страна, той изцяло одобряваше кавхановите препоръки да се сложи край на военните действия срещу ромеите и в същото време кипеше от негодувание срещу бога, вседържеца, който беше възпрял ръката му точно в мига, когато се канеше да забие меча си дълбоко в хълбока на ромейския враг. Той се чувствуваше не само онеправдан от бога, но измамен и подигран. Защото, както и да претегляше нещата, правдата стоеше безусловно на негова страна. Повод за войната бяха дали ромеите, не той ги беше предизвикал, а те го бяха предизвикали — той не беше изгонил търговците им от столицата си, а те бяха изгонили неговите търговци от своята столица. Така изглеждаха нещата в светлината на магнаурската логика. В действителност обаче той знаеше много добре, че търговската страна на конфликта е само едно прикритие както за византийците, така и за самия него.

И колкото повече мислеше за благородната цел на *своята* война, толкова повече сърцето му се ожесточаваше срещу бога, задето го възпираше да се възползува от плодовете на голямата си победа. Негодуванието му се усилваше още от обстоятелството, че тая победа не му беше поднесена даром: повече от две хиляди негови войници бяха паднали в сражението, много командири на стотни напоиха земята с кръвта си, изургу-коловърът Йосиф, ранен тежко, береше душа. Сам той влезе в боя и при това, когато везните на успеха не бяха наклонени на негова страна — поведе гвардията си срещу лявото крило на византийския боен ред и въртя меча си в битката като обикновен войник. Неприятелски стрели излитаха на рояци насреща му, едно прицелено копие насмалко не прободеше шията му. Как го беше отклонил с щита си в последния момент — не помнеше, сигурно случайно, но звънливият трясък от удара като че ли още кънтеше в ушите му. Беше ли съсякъл някого — и това не си спомняше, но когато в края на боя погледна окървения си меч и околкитника на десния си ръкав, лепкав и димящ от топла кръв — светът се завъртя пред очите му, писнаха гръмогласно тръби, някакво чудовищно коляно притисна стомаха му, догади му се и той повърна през главата на коня си, както седеше на седлото.

Победата не му беше поднесена даром, извоювал я беше честно, в жесток и открит бой, с много жертви, с рискуването на собствения си живот, затова никаква сила, земна или небесна, нямаше право да го лишава от плодовете ѝ. А Лъв VI пък съвсем не заслужаваше божието милосърдие, и никакво милосърдие изобщо, не само поради ненавистта и презрението, които изпитваше спрямо българската държава, но и заради недостойното си поведение в тази война. Докато константинополската тагма гинеше под стените на Адрианопол и благородникът Кринит и толкова архонти намериха смъртта си в боя, както подобава на храбри мъже, тоя книжник според обичая си е разхлаждал гърлото си с изстудени сиропи, приготвени по негова рецепта, лигавил се е с ненаситната развратница Зоя или е убивал скуката си, като е съчинявал разни премъдрости върху стратегията на войната, макар и никога през живота си да не беше помиришвал истинска война.

Заради такъв жалък човек божието провидение превръщаше честната му и блестяща победа в една безсмислена и безполезна

схватка. И като превръщаше блестящата му победа в нищо, божието провидение изтръгваше из ръцете му възможности, за каквито дори „железният“ му пралядо не смееше да мечтае: отрязването на Солун от столицата на империята и установяването на български войски по крайбрежието на Егейско море. Версиникия и Проват, и областите по долното течение на Тунджа трябваше да станат негови на всяка цена. Сред тия земи живееха славянски племена, сродни по кръв и говор с племената, който населяваха нахълмената равнина по гордото течение на Хеброс. Славяните при славяни, под покрива на българската държава, това беше справедливо и напълно в реда на нещата, при своите щяха да бъдат свои и нямаше вече да водят в търбуха на империята окаяно съществуване, като натрапени чужденци. Пък стъпя ли веднъж на Егейския бряг, успее ли да отреже Южна Тракия от Константинопол... Но дотук свършваха плановете, които оная нощ беше разработил в Преслав.

Всичко това щеше да стане чудесна действителност, и за по-малко от един месец, а ето, писмото на кавхана Петър превърна тия трезво премислени планове в измамни и неуловими сенки на отлетели птици. Всъщност писмото не беше виновно — защо да ожесточава сърцето си срещу клетия кавхан, той беше изпълнил дълга си, дори трябваше да му отдаде възхвала за бързината и умните съвети. Петър, който не умееше да пести приказките си, но ленив в делата, този път беше надминал себе си. Защо да му се сърди!

Друг беше обърнал нещата в полза на ромеите и против него. И той осъзна намесата му още докато дочиташе кавхановото писмо, осъзна я с горчивата мъка на осъдения и със свирепата ярост на вълка, пропаднал безнадеждно в подъл капан.

Осъзна неотразимата намеса на бога и в безразсъдния си гняв го прокле, като отчаян езичник. И за да бъде проклятието му чуто, да е сигурен, че ще стигне до божиите уши, излезе на открито и три пъти го повтори високо, като замахваше заканително с юмруци срещу почернялата небесна вис.

Небето не обърна никакво внимание на проклятието му, като че ли не се бунтуваше един могъщ княз, който имаше неограничена власт над стотици хиляди хора, а някаква нищожна буболечка, безпомощно

заплетена сред изсъхналия треволяк. Той можеше да предприема изтребителни войни, да превръща в пепел цветуща земя, да слави християнската вяра в блестящи съчинения, да издига храмове и да гради манастири — всичко можеше — и въпреки това небето не го забеляза, остана глухо за думите му и сляпо за богохулния му пестник. Безбройните златни звезди трепкаха под тъмния кадифен свод, както бяха трепкали хиляди години досега. Голямата мечка спокойно поемаше пътя си към разливите на мътния Иструм. Квачката беше събрала пиленцата си накуп, а Полярката невъзмутимо стоеше на мястото си и с ледено безразличие гледаше оросеното с кръв Адрианополско поле. Нищо не ѝ правеше впечатление и не привличаше погледа ѝ, дори оня грубо издялан дръвник, върху който по заповед на княза бяха заклани двеста души отбрани гвардейци от константинополската войска.

Подухваше хладен ветрец, съскаха треви и валма от скупчени тръни, виеха чакали, надошли на глутници, за да ръфат труповете на незаровените ромейски войници. Над целия този зловец шум, когато вятърът позатихваше, се възнасяше спокойната песен на шурците. Тя люлееше кротко ноцта, напомняше за стихнали поля и мирен трудов живот, за огнище, в което тихо догаря стъкнатият надвечер домашен огън.

Някое време князът стоя неподвижен, загледан с лоши очи в бездънния небесен купол. Ако беше зърнал сред златната плетеница на звездите бога, господаря на вселената, такъв, какъвто той си го представяше, непременно щеше да му каже, че не се разкайва за дръзките си думи и че е готов да ги повтори отново и отново, защото правдата е на негова страна, а не на страната на Лъв VI, и че ако на смъртния е свойствено да греша, бог, като образец на съвършенство, е длъжен при всички случаи да бъде безупречно справедлив.

— Как ще искаш от смъртните хора да не грешат, когато ти, безсмъртният бог, греша? И с какво право изискваш от хората да вървят неотклонно подир правдата, когато ти самият вдигаш отгоре ѝ крак?

Но сред златната плетеница на звездите нищо не се появяваше, нищо не се мяркаше, което да прилича на божия образ или поне отчасти да наподобява някои негови черти. Божия образ беше виждал някога в храма „Светите апостоли“ на Августовския площад,

нарисуван върху вътрешната страна на централния купол със златни и сини бои. За разлика от светците, които бяха едни живи мощи, той изглеждаше могъщ като древния Херкулес и на лице много приличаше на беловласите славянски князе от подбалканските области. Тия князе, макар и на години и с бради до пояс, имаха снаги изправени като буки, ходеха в най-лютите зимни студове разгърдени, видеха ли по-ячки невести, сучеха мустаци, а на пиене и в ловуване нямаха равни. Такъв жизнен и млад по дух изглеждаше бог-отец в храма „Светите апостоли“, където Вия Триумфалис се вливаше в Августовския площад, само очите му гледаха сурово и безпощадно и като че ли все търсеха някого измежду богомолците, когото тутакси да изпратят във вечния огън. Бог създаде човека по свое подобие, така беше написано в петата глава на Мойсеевата книга, а това означаваше, че изографисаният човешки образ на всевишния в „Светите апостоли“ отговаря на истината и че тъкмо този образ следваше да се мерне някъде сред звездната плетеница, ако бог дадеше поне мъничко ухо на княжеските думи. Защото тия думи не бяха обикновени, приличаха на камъни, захвърлени по куче, и не ги изричаше кой и да е от простосмъртните, а далечният правнук на Авитохола, който според неписания закон на дедите смяташе себе си за заместник божи на земята. Разбира се, очакването, че бог ще се мерне някъде под небесния купол или ще покаже с някаква поличба, че е чул отровните му думи — това беше *чувство*, а не мисъл, беше страстно *желание*, родено в мътилката на озлоблението му и щедро подхранвано от собствената му гордост. Той беше студено-разсъдлив и не вярваше бог да се е показал някога комуто и да било, дори и на Мойсей, защото във втората книга Мойсеева беше написано: „И слезе господ в *облак*, и се спря там близо до него и провъзгласи името си Йехова.“ Но понеже бе много самонадеян и пришпорван неудържимо от замислите си, той зовеше бога, за да влезе с него в открити спорове и свади. Надяваше ли се, че ще го убеди в правдата си? Едва ли. Той отлично знаеше, че споровете с бога не бяха донесли добро нито на Александър Македонски, нито на Юлий Цезар. Но и той беше решил като своите кумири да върви неотклонно по пътя си, па макар и понякога против божията воля.

Така стоя някое време, загледан в тъмните простори на небето. Виждаха се безброй лозници с нависнали по тях златни гроздове,

сребърни пътеки, потънали в прозрачна мараня, лъкатушеха помежду им, по тях нищо не се мяркаше, над небесното лозе беше прострял крилата си вечният сън. Изведнъж усети, че му е студено, беше излязъл без наметалото си, вятърът донесе до ушите му виковете на чакалите, съскането на тръните, които се влачеха по равнината. Когато навремени полъхът утихваше, вземаше се песента на щурците и тогава над земята като че ли се отпуснаше онова същото крило, което лежеше толкова кротко над небесния свят.

Като се загръщаше зиморничаво с пелерината си и ходеше по обичая си напред и назад, князът продиктува на главния писар четири писма. Първото писмо беше до жупан-таркана Смул, началник на пешите войски, които се спущаха по течението на Тунджа и трябваше до два дни да пристигнат при Адрианопол, а на часа сигурно лагеруваха някъде около подстъпите на Версиникия. Князът заповядваше на Смул да преустанови незабавно движението си на юг и като намери подходящо място за прегрупиране на войската, да изведе отрядите си на сингидунумския път, а оттам през Констанция, Филипопол и Стипонион да гони Сердика с възможната най-голяма бързина. В Сердика, при областния управител Ицвоклия, ще го чака второ негово писмо, което ще съдържа точни указания за понататъшния му път.

Петте пеши отряда на Смул наброяваха заедно с обозните и другите допълващи части повече от шест хиляди войници. С тази войска, подсилена от обсадните дружини на новечкия управител, копана Смоляк, князът възнамеряваше да щурмува адрианополската крепост ако нещата бяха се развивали така, както той ги виждаше и кроеше преди една седмица в Преслав. Но нещата бяха внезапно взели друг обрат, затова се виждаше принуден да изостави Адрианопол и да изпрати Смюловата войска в помощ на застрашения сингидунумски гарнизон.

Защото най-удобният път, по който угрите можеха да нахлуят в България, напущайки Панония, минаваше през Сингидунумската област. На изток и юг границите с Великоморавската държава бяха естествено защитени от водните площи на Тиса и Иструм, но на югозапад, между Иструм и река Сава, границата с Панония минаваше

през равни и открити полета — една отворена врата в най-изнесената част на Сингидунумската област, през която бързо подвижната маджарска конница можеше лесно да се промъкне. Из тия места, удобни за нашествия и мъчни за отбрана, франките бяха разбили преди тридесет години войските на баща му. Като мислеше сега със злоба за тази уязвима част на границата, Симеон мълчаливо се кълнеше в душата си да направи онова, което не бяха успели да сторят дедите му — нито Крум, нито Омуртаг; да премести граничните знаци на държавата си ако не до самото Адриатическо крайбрежие, то поне до мъчно достъпните западни скатове на хърватските планини. Да стъпи веднъж на тия планини и да вземе в ръцете си високите проходи, които се виеха из теснините им — пък нека да заповядат нашествениците от запад, каквито и да са! Ще се промъкнат на българска земя само ако римският им бог ги стори невидими, та като призраци да се проврат през бойния ред на неговите отряди, или пък ги качи на опашатите си дяволи да ги пренесат през границата на гръб!

Макар и потиснат от неочаквания обрат на военните работи, разстроен от свадата си с бога, смутен поради непристойните си думи, с които го беше зашлевил, или по-скоро обезпокоен от тях, защото бог бавеше, но не забравяше, макар и в лошо настроение и уморен от сутрешната битка, която насмалко не беше проиграна поради лекомислените грешки на Охсун — в тия тежки минути Симеон трябваше да се надпреварва с времето, да изоставя зад гърба си адрианополските огорчения и грижи, да възстановява по памет пред очите си застрашената западна граница и да взема бързи и безпогрешни решения, от които еднакво зависеше както отблъскването на угрозата, която идеше от страна на маджарите, така и понататъшната съдба на непримиримите му отношения с ромеите.

Откъм шатрата, където бяха събрани командирите, отекваха гръмогласни смехове, голямото тържество тепърва се задаваше. Там го чакаха, за да вдигне наздравица и да потече всичко по обичайния си ред. Главният писар, седнал кръстато под разперените пръсти на свещника, приличаше на фигура от восък, перото не трепваше в ръката му, дори миглите му не потръпваха, в нищожния свят на шатрата издигаха снаги високи планини, сингидунумският път се точеше покрай замръзналата бяла ръка на писаря, препускаха конни отряди и подире им се стелеха гъсти къдели от прах, от смраченото небе

поглеждаха смръщените божи очи, а към оная Ерата, дето зееше между Иструм и Сава, пълзяха като чудовищни пепелянки дългите и надиплени колони на маджарските войски.

„Мисля — диктуваше Симеон в писмото си до кавхана Петър, — че маджарите няма да се втурнат срещу нас с всичките си войски. Несигурни откъм границата си с печенезите, те ще бързат за родината си, а за нас ще отделят само част от разбойническата си войска. Тази част ще се опита да си проправи път през Сингидунумската област, затова в помощ на сингидунумския гарнизон аз изпращам Смул с неговата пеша войска, а след няколко дена ще насоча към ония места и няколко от конните отряди, които са ми подръка.“

Симеон се усмихна злорадо, конницата още му трябваше, защото си имаше *нещо* на ум, сега вече никакъв бог не можеше да му попречи.

„За всеки случай ти обяви бойна готовност по всичките крайиструмски гарнизони — от Тиса и Сингидунум до Дръстър и Галац. Аз ще наредя до управителите на Девелт, Боруй, Филипопол и Брегалница да засилят граничните укрепления с още войски, за да не бъдем изненадани откъм ромейската страна.“

При Адрианопол ние смачкахме ромейската сила, но за империята това е само ощипване. Ако бог не ни беше изпратил угрите в гърба, аз щях да превърна това ощипване в дълбока рана, но не било съдено да се сбъдне.

А сега, като прочетеш това писмо, веднага изпрати да повикат от Мундрага великия болярин Георги Сурсубул. Уведоми тогава, че заповядвам да замине без всякакъв бавеж за Сингидунумската област и като се установи в Митровица, да вземе в ръцете си военните работи и всичко, което е свързано с войната срещу угрите. Той ще ме представлява в тази област и от мое име ще управлява и за делата си ще отговаря само пред мен.

А когато се завърна в Преслав, ти ще трябва да ми обясниш къде са били очите и ушите ти в последно време, та чак сега си разбрал за опасността, която иде откъм северозапад. Аз ще искам да чуя по тази работа кой е бил сляп или кой се е правил на сляп, за да въздам всекиму заслуженото.“

Той стисна зъби, защото го тресеше и трепереше от студ, а не искаше да се покаже пред писаря слаб.

Сетне нареди на копана Ирник да изпрати писмото в Преслав. Заповяда куриерът да тръгне незабавно и по пътя да го съпровождат двадесет души от разузнавачите на Курт начело с гвардейския стотник, сетин-багаина Томислав. Копанът Ирник изпълняваше службата „първи адютант“, тази длъжност не съществуваше по-рано. Симеон я беше въвел в щаба си по византийски образец.

Когато най-после остана сам, той протегна ръцете си към свещите, за да се погреят на трепкащите им пламъчета, и тази сиромашка топлина го накара горчиво да се усмихне. След напрегнатия бърз поход, почти денонощното яздене и безсънните нощи, след блестящата му победа над желязната константинополска тагма съдбата му отреждаше да топли ръцете си над мним огън. Топлината в тия мъждукащи пламъчета беше толкова, колкото беше ползата от днешната му знаменита победа. Загубата на няколко хиляди войници нямаше да накара империята да падне на колене!

Изправен до високия стъпаловиден свещник, той заслуша воя на вятъра, който се мятеше между шатрите като подгонен вълк. Върху насрещната стена на палатката, до подскачащите отблясъци на свещите, стоеше сянката му, неподвижна и с отпуснати рамене. Тази стойка на отпадналост беше чужда на характера му, той винаги и от все сърце беше презирал и ненавиждал унието, но тази вечер умората и безсънието като че ли вече го държаха в лапите си. Снощи не беше мигнал дори за минута — трябваше да мисли върху плана на днешния бой, да слуша донесенията на колана Курт, да дига посред нощ отряда на Станул — и в предишните нощи сънят му беше оскъден, никакъв — убиваше го земята, дългото яздене сякаш беше набило в гръбнака му остри шишове, двете волски кожи, които му служеха за постеля, не можеха да заменят пухеното ложе от дворцовата му спалня. По време на тоя поход ичургу-боилът Охсун спеше върху два чифта вълчи кожи, проснати на дебела рогозка, само неукротимият Курт нощуваше, където завърне и както се случваше, понякога под открито небе, но в неговите жили течеше още младежка кръв, а главното му занимание извън войната беше да обзядва луди жребци и да скита по лов. Както готвачът Кобхай се мъчеше да пробута „уж случайно“ парче печено месо в княжеското меню, така и Войцех прави на два пъти опити да постила незабелязано под волските кожи по една камъшена рогозка. И двата пъти рогозката биваше изритвана от княза

навън от палатката, както парчето месо — запокитвано надалече от блюдото. На Кобхай и Войцех благоразумно се напомняше чрез Ирник да не предизвикват княжеския гняв с дребни хитрини, за да не бъде първият наказван с камшик, а вторият — с понижение в по-долен чин. На война всеки трябваше да носи своя дял от несгоди, никому не биваше да бъде по-леко, защото пред смъртта всички бяха равни. От това си разбираше князът не отстъпваше и макар да беше най-изнеженият между висшия команден състав на войската, водеше мъчния живот на обикновените войници, спеше като тях на твърда земя, понякога прогизнала от дъжд, ядеше от походната кухня на първи гвардейски батальон, където беше заповядал да го зачислят на храна. Случваше се силно осолената и подлютена сланина да предизвика пожарище в стомаха му — той страдаше стоически, не се оплакваше никому, търпеливо изчакваше първия срещнат извор на пътя, за да утоли жаждата си с няколко глътки студена вода, или си гребваше с желязно канче направо от реката. Но за изтърпените мъки и за лошата храна на войниците наказваше жестоко: веднъж понижи главния интендант, изургу-коловъра Методи, от „отреден командир“ в „командир на стотня“ — бяха раздали за сутрешната ечемичена каша вмирисано сирене. Два дена по-късно войниците получиха за вечеря по едно парче гранясала сланина и затова тоя път потомственият болярин Методи се събуди сутринта като обикновен редник в Севаровата стотня.

Сега лошите известия на кавхана сякаш бяха помножили стократно умората му — стоеше до свещника с отпуснати рамене, изстинал, грееше ръцете си на свещите или си въобразяваше, че ги грее, а по устните му беше застинала горчивата усмивка на човек, загубил с последното хвърляне на зарове скъпоценен имот.

Навън още препускаше между шатрите оня степен вълк, доприпикал из дълбочините на тракийската земя. Кожените стени на палатката плющяха, навремени виенето утихваше и тогава гълчавата, която идеше откъм празничната шатра, изведнъж се възземаше, в тишината на нощта лудешки се втурваше разплискан поток от приказки и смехове. Колкото и да не му беше до пируване в тоя час, трябваше да се върне при командирите, в края на краищата те бяха честно воювали според силите си, бяха победили и той нямаше право да помрачава радостта им. Плесна с ръце и когато дежурният се появи

на входа, заповяда да му донесе златотъканата княжеска хламида. Напук на господ, който беше изопачил победата му, той щеше да се облече празнично, както подобаваше на един истински победител.

А през това време празненството продължаваше и макар на масата да царуваше общо оживление и радостта да громолеше като буйна река от единия ѝ край до другия, всеки от командирите се веселеше според привичките си. Само ичургу-боилът Охсун изглеждаше мрачен и като че ли духом отсъствуваше от празненството. Според обичайното правило на тържества ичургу-боилът седеше от лявата страна на хана, а от дясната — кавханът и това правило беше съблюдавано строго до ден-дневен още от времето на Авитохол. Но на тази вечеря Ирник нареди от името на княза Охсун да седне в самия край на масата, а почетното ляво място даде на копана Курт. Изургу-коловърът Станул настаниха от дясната страна на княза, но Охсун малко искаше да знае кой седи надясно от господаря на държавата, той се интересуваше за своето място, което още от изначални времена, и сигурно по внушение на боговете, беше отредено за началника на вътрешната област, длъжност по-важна дори и от тази на кавхана. Защото кавханът се занимаваше главно с външните работи на държавата, пък ичургу-боилът беше управител на вътрешната област, държеше в ръцете си управлението на постоянните войски и отговаряше пред съвета на великите боили за сигурността на княжеския дом. По време на битки той началствуваше над лявото крило на войската, а князът вземаше дясното. Всичко това вървеше от изначални времена, беше въведено и благословено от първия ювиги хан на българите, Авитохол.

Но още преди разсъмване князът беше започнал да обръща старите и установени неща с главата надолу. Най-напред наруши обичая на дедите, като даде лявото крило на копана Курт, а на него заповяда да началствува над центъра. Кой беше Курт и дали тъкмо той трябваше да поеме командуването на лявото крило — това беше отделен въпрос и Охсун не искаше да се задълбочава в излишни разсъждения, князът имаше право да се разпорежда с командирите си, както намери за добре. Само едно не биваше да прави — да погазва

обичая на дедите. Ичургу-боилът нямаше работа в центъра, а князът противно на обичайния ред го изпрати тъкмо там.

Според военните разбирания на Охсун князът беше извършил по време на днешната битка и някои други своеволия, дължаха се вероятно на прекомерното му дръзновение, но това, дето го изпрати тази вечер да седне в края на празничната софра, а до себе си отляво да сложи копана Курт — това, от която и страна да го поглеждаше, приличаше на удар с нож право в сърцето.

Така мислеше Охсун и тия горчиви мисли правеха лицето му да изглежда навъсено, като късен есенен ден. Но не смееше да възнегодува и да удари с юмрук по масата, както му беше привично, защото се чувствуваше дълбоко в себе си гузен за онова свое позорно отстъпление по време на битката, което насмалко не се превърна в непоправима катастрофа за цялата войска. Колкото и да бяха обаче горчиви мислите, които го вълнуваха, колкото и дълбока да беше раната от причиненото му оскърбление, той не беше загубил вълчия си апетит. Той ядеше и пиеше стръвно, забил натъжените си очи в блюдото, лапаше от месото, въздишаше, пиеше вино на едри глътки, бършеше мустаците си и отново се улавяше за печените овнешки плешки. Не поглеждаше никого, хранеше се съсредоточено, като че ли опустошаването на блюдото с плешките беше важна държавна работа, възложена му за срочно изпълнение от самия княз. Командирите си даваха вид, че не забелязват особеното му положение в края на масата, не го подкачваха дори с шеговита дума, знаеха, че ръката на ичургу-боила е тежка и стига надалече.

Копанът Курт, винаги оживен и бляскав, неукротим, още след втората чаша с вино овеси нос и някак изведнъж придоби вид на хрисим и стеснителен добряк. Святкащите пламъци в ястребовите му очи угаснаха, влага покри тъмните им зеници, невидима кротка ръка заличи самонадеяния им и жесток поглед. Сега те излъчваха замечтана и кой знае защо някак натъжена светлина. Тънките му и прави, безпощадни устни, чужди на милостиви думи, омекнаха, по капризните им и чувствителни гънки пропълзя леко уморена и добродушна усмивка. След втората чаша вино Курт като че ли загуби приликата си с оня човек, който оставяше подире си димящи следи от пожарища и кръв, и заприлича по-скоро на псалмопевец в манастирска

църква или на калугер-рисувач, неуместно облечен във военни доспехи.

Това, че князът го настани на почетното Охсуново място, отляво до себе си, не му направи никакво особено впечатление. Където и да бяха го сложили на празничната софра — до княза, по средата или в самия ѝ край, — щеше да се чувства еднакво удобно и добре. Беше изпълнил успешно задачата си като началник на лявото крило — това напълно стигаше, за да е спокойно и светло в душата му, както бива в църква на големите празници. Грехт свещите, светците от позлатените икони гледат доволни и насърчително, димът от разпаления тамян се въздига към купола, а пред олтара свещеникът прави разни поклони и черковният, хор пее неразбираеми, но хубави песни. Няколко пъти по-възрастният, му брат Унуорах, управител на Овечката крепост, го беше водил на църква в Плисковския манастир, а веднъж и в Преславската катедрала, когато князът го удостои със званието жупан. Вътре беше тържествено и светло и някак чудновато спокойно въпреки гръмките песнопения на хора и тайнствените движения, които християнският жрец правеше пред олтара. Така спокойно се чувствуваше и тая вечер, беше свършил добра работа, само пред неговия фронт бяха ухапали земята повече от две хиляди ромеи.

А когато му наляха за втори път вино и изпразни наведнъж дълбокия глинен пахар, както правеха по-възрастните командири, той забрави битката и кланетата по лявото крило и неусетно се пренесе в зеления и нахълмен овечки свят. Защо тъкмо тия места си спомни, а не му дойдоха на ум например зелените лъки по течението на Тоизос, които беше пресякъл с конницата си, или набраздената с плитки падини адрианополска степ, по чиито простори беше кипяла днешната битка — защо си припомни в тоя час кротката хубост на овечкия край — нито знаеше, нито искаше да мисли. Всъщност той не мислеше нищо, а само гледаше как пред очите му се точат картинки, едни по-ярки, други стъмнени, а някои съвсем бледи или потънали в здрачевина. Ту изскачаше внезапно виторог елен, потънал до хълбоците във висока и гъста трева, ще отщипе клонче от габър и докато още го държи между мъхнатите си бърни, ще подскочи напред, подметнат сякаш от магическа сила, а във въздуха ще остане подире му следа, като от опъната тетива. Или ето, през шубраците се провира едър глиган, мъжкар, кръглите му очички святкат злобливо, като

разжарени въглени — топурка по едва видима пътечка сред лещака и в тишината като че ли отекват едри капки дъжд.

После поляните чезнат, заоблените хълмове лягат, един широк и мек път води към южната овечка порта. Кованата врата е повдигната, жлебовете зоят празни като гигантски, прерязани напречно жили. Оттатък портата мекият път се превръща в улица, насипана с едър, речен камък, ваден от разливите на буйната овечка река. Помежду камъните зеленееят калдъръмчета, а от двете страни на улицата се издигат високи дувари, покрити с широки керемидени навеси. Някъде дуварите са разделени от двукрили дъбови врати, завардени отгоре с керемидени сенници. Зад такъв един сенник, малко навътре в двора, се издига вторият кат на бяла сграда, с чардак, който гледа към улицата. Дървените колони на този чардак са обвити с чемшири, по-зелени и накипнени от тях няма в целия Овеч.

Улицата криви нанякъде, по калдъръма чаткат подкови, от чардака с чемширите подава лице светлоока девойка, русите ѝ коси златеят, защото слънцето залязва оттатък Туча и ги багри с полегатите си лъчи.

— Копане — пита го Олцег, командир на втори конен отряд, с врат на вол и глава като чук на тепавица, — копане — пита го той и suche провисналите си ръждиви мустаци, — разправят в нашия отряд, че си бил много лют човек и голям кръвопиец. Колиш де какво срещнеш и палиш де що се мерне пред очите ти. Че и момчетата от твоята конница били такива юнаци. Вярно ли е туй?

— Вярно е — кимна с глава Курт.

— Брей! — възхищава се Олцег и цъка с език.

Момичето си е отишло, останали са само ония колони с чемширите, но и те изглеждат зареяни в някаква синкава мъгла.

— Курт! — като че ли го вика звънък глас през мъглата.

Това е гласът на девойката, струва му се, че и той е златист, каквато е косата ѝ, въпреки че гласовете нямат, пък и не могат да имат цветове.

— А в днешната битка — пита Олцег — помниш ли колко ромейски свини си изпратил на оня свят?

Сега вече няма никакви колони и никакъв глас не звъни, и мъглата се е вдигнала, а главата на Олцег наистина прилича на неодялан тепавичен чук.

— За какви свини става дума? — пита Курт. Изпитва мъка по онова момиче и му иде да халоса през устата проклетия чук. Той прогони момичето, когато конят му чаткаше с копитата по ситния калдъръм.

— Питам, колко ромейски свини сам си заклал? Олцег го поглежда изпитателно с ококорените си очи. — Да чуя от тебе, пък сетне ще ти кажа колко са моите.

Курт мисли някое време.

— Двайсетина души ще са! А може би и повече, не съм броил.

— Печелиш! — казва Олцег. — Моите са точно единадесет. — Той се пресяга за каната и пълни пахара му с вино. — Приказва се, че князът имал намерение да те прави голямо началство. Как тъй си му влязъл под кожата, не разбирам. Може да си добър съгледвач, но за командир ми се виждаш доста зелен.

Курт го гледа някое време и лицето му бавно почервенява. Той плисва на земята виното, което Олцег му е насипал, и казва с убийствено-спокоен и равен глас:

— Слушай, Олцег, не съм те питал какво мислиш за мен, нито съм отварял уста да те заговарям. Но ако не престанеш да плещиш и продумаш още една дума, кълна се в боговете на дедите си, ще те сваля под масата и ще те стъпча с краката си, па макар и пред очите на самия княз!

За разлика от него Олцег почервенява на часа и тутакси посяга към онова място на колана, където обикновено стърчи дръжката на широкия му меч.

Но в тоя миг на входа се показва Ирник, застана отляво и с висок глас извести:

— Князът!

И шатрата изведнъж притихна.

Той се отказа от хламидата, тази златоткана дреха напомняше за дворцовите тържествени церемонии, а тук беше бойно поле. Хламидата беше предвидена за тържествената вечеря в двореца на адрианополския стратег, затова беше включена в списъка на походния княжески гардероб. Но съдено беше Адрианопол да не падне, а вечерята в чест на голямата победа да стане в една набързо опъната

походна шатра. Князът се полюбува тъжно на святкащата тъкан, после махна с ръка, сякаш отпъждаше против волята си близък човек. Прибра косата си с една широка пурпурна лента, която беше украсена на челото с голям, елипсовиден смарагд, наметна бойната си черна пелерина и излезе навън.

Когато се появи на входа, командирите в един миг скочиха на краката си, макар че на пиршества не беше задължително да се отдава церемониална почит. Като че ли самият вид на княза ги изтръгна от местата им. Необикновено, не светло, а някак мрачно очарование вееше от високата му поприведена фигура, от скулестото му, продълговато и властно лице, в което се срещаха, като на кръстопът, жестокото и фанатичното начало със светлината на буден, неспокоен и неудовлетворен дух. Зелените му замислени очи, със златисти точки около зениците, в едно и също време грееха и пронизваха, тънките му стиснати устни изглеждаха безпощадни и жестоки, но трапчинките от двете им страни и меката извивка на брадата издаваха щедро и чувствително сърце. Това странно съчетание на подчертано сурови със силно изявени одухотворени черти говореше за човек, способен да пише оди за радостта, но и склонен да осъжда на смърт, за човек, който мечтае да издигне на всяко подходящо място храм на милосърдието и е готов в същото време, ако сметне за необходимо, усърдно да покрива земята с огън и съсипни. Кой от тия черти на неговия характер ще излязат напред и ще вземат превес в живота му? Или ще си съжителствуват като неговорни съседи и ту едни, ту други ще дърпат юздите на волята му? Отговорите на тия въпроси лежаха в бъдните години, орелът тепърва беше изхвъркнал от гнездото си и никой не можеше да гадае накъде ще полети.

Имаше наистина нещо орлово в него, някаква покоряваща неотразима сила, и затова, като се появи на входа, командирите до един и мигом наскочаха на крака. Те бяха груби и смели мъже, със силно развито чувство на лично достойнство, не скланяха глава дори когато изпълняваха княжеските заповеди. Но тази вечер станаха несъзнателно, като да бяха повдигнати от магическа сила. Или кой знае, може би изведнъж бяха почувствували в него избраника божи, човека на войната, който разбираше безпогрешно от работата си: без спасителната му намеса в днешния бой всички щяха да бъдат пленници на ромеите или в най-добрия случай — позорно разбити

командири. Може би божият знак беше в тия святкащи златни искрици в очите му? Надали имаше по света други подобни очи. Когото бог иска да отличи, той го бележи със свой знак. Бащите им бяха слушали от бащите си, че Крум бил белязан с полумесец между двете си вежди. А Симеон беше от едно коляно с него, в жилите и на двамата течеше една родова кръв.

Тъй или иначе сега командирите бяха готови да тръгнат подире му и да воюват с него, ако ще би и за оная земя, дето е на края на света.

Симеон се побави на входа толкова, колкото беше необходимо, за да огледа присъстващите и за да бъде огледан от тях. Във възцарилата се тишина се чуваше само мекото пърпорене на запалените борини и факли и шумът от работата на Охсуновите челюсти — ичургу-боилът, току-що беше ухапал крайчето на една овнешка опашка.

Князът кимна на командирите, можеха да седнат по местата си, после бавно се запъти към средата на трапезата, където изургу-коловърът Станул и копанът Курт го очакваха прави.

От двете страни на входа, подпрени на дългите си копия, застанаха княжеските телохранители. Командирите не носеха дори мечовете си, защото обичаят изискваше поканените на пиршества да не дохождат с оръжие.

Разшетата се пъргаво прислужниците, виночерпците наляха чашите с вино, а Кобхай сам постави пред княза две дълбоки сребърни тарели — едната беше пълна догоре с подобрани късове печено месо, а другата с горещ, току-що изваден от огъня ръжен хляб.

Макар от снощи да не беше турял троха в устата си, князът не чувствуваше никакъв глад, потърсваше се от вида на храната, загледаше ли се в тарелата — някакво коляно сякаш започваше да натиска стомаха му, както тази заран, когато повърна през главата на коня. А и снощната му вечеря не беше бог знае каква, няколко залька спечен хляб, които с мъка преглътна.

Но се насили, усмихна се, не биваше да разваля празненството. Избра си късче месо — за голямо удоволствие на Кобхай, който го наблюдаваше от дъното на шатрата — и се престори, че го дъвче с голям апетит. После се пресегна за виното си, жаждата му беше истинска, подържа тежката сребърна чаша в ръката си, хладината ѝ се преливаше в кръвта му, усещаше я като милувка.

Командирите го гледаха очаквателно и той трябваше да вдигне наздравица, такъв беше редът. Е, добре, бъдете живи и здрави и да ви е сладко виното. Онова коляно го натиска по стомаха и съвсем не му е до приказки, а по раменете му шарят ледени пръсти. Както и да е. С божия помощ днес бяха свършили добра работа и той се надява, че в бъдеще ще вършат тази работа още по-добре. Защо да не споменава името божие? Ако на кесаря е позволено да има разпавии с бога, обикновеният смъртен, напротив, трябва да ляга и да става с името божие. Важно е не само да се побеждава, но да се побеждава с малко жертви. Скъпо извоюваната победа е половин победа, защото по численост ромеите са десеторно повече от нас, те има откъде да черпят, а при нас е плитко.

— Така ли е, Охсуне?

— Господарю, аз изпълних точно твоята заповед.

— Ти изпълни лошо моята заповед, Охсуне.

— Аз нападнах центъра им *привидно*, според твоего разпореждане, господарю.

— Но те не трябваше да се досетят, че нападаш центъра им *привидно*, Охсуне. А ти направи всичко възможно, за да им разкриеш намерението си още в самото начало на боя. Ромеите разбраха, че ги нападаш лъжливо, за да ги увлечеш подире си, и затова не се увлякоха. Не се увлякоха, а на свой ред нападнаха, и с всичките си сили, и ти не удържа.

— Хазарите ме изненадаха — каза Охсун. — Това не са хора, а дяволи.

— Какъв глупак! — извика Курт и удари с юмрук по масата. — Господарят му приказва човешки, поучава го, вместо да му отреже главата, което би било по-правилно според мен, а той извърта — хазарите! Хазарите му били виновни! Глупак!

След тия думи на Курт, които излетяха от устата му като стрели, шатрата онемя. Навън вятърът беше се усилил, пищеше, платницето, което прикриваше входа, скачаше и стенеше на подпората си, сякаш някой го биеше с възлест камшик.

— Моят живот принадлежи на господаря — каза Охсун. — Ако съм сгрешил толкова, че заслужавам посичане — ето! — Той смъкна яката на плаща си и проточи врат. — Но да ми се говорят обидни думи — не приемам! Дядото на моя дядо е бил велик боил!

— Гледай го! — разпери Курт ръце. — Вместо да потъне в земята от срам, той се перчи с дедите си! Оправдава се с боилството си! Не приема да му се говорят обидни думи. А днеска ромеите щяха да ме обкръжат заради него! Аз не бих търпял такъв командир нито ден. Ако господарят не беше ударил ромеите по лявото крило, моето ляво крило щеше сега да пасе патки на оня свят!

— Порасна му работата на хлапето и започна да се подмазва на господаря! — не се сдържа Олцег.

— Олцег — изкриви уста Курт и светлите му очи потъмняха, — ти се би храбро днес, не ще и дума, но аз и на тебе ще кажа една горчива истина: ти се биеш като коч. Наведеш глава и все напираш напред, а какво става наляво и надясно от отряда ти — не те е грижа. Съвсем като коч. Днес на два пъти трябваше да изпращам от резервната конница по фланговете ти, за да оправям работата. Така беше, Олцег. А колкото до подмазването — тука не си улучил. Курт не се нуждае от подмазване. Курт никога и никому не се е подмазвал. Той дори в черква не стъпва, за да не си помиели богът на християните, че му прави мили очи. Такава е истината. Но ако ти продължаваш да ми приписваш тая склонност, която от всичко на света аз най-много презирам, кълна се в съгледваческата си чест, ще те натъпча под масата.

При тия последни думи гласът му трепна, бялото на очите му почервения, той се понаведе и сви лакти — заприлича на рис, който се готви за смъртоносен скок.

Кой знае как щеше да завърши тази история, защото Олцег пламна като нажежен бакър, изправи се и започна да засуква ръкави, кой знае как щеше да завърши всичко това, ако в настъпилата тишина не отекна гласът на княза, по господарски суров и твърд като закалено желязо:

— Курт! И ти, Олцег!... Сядайте на местата си. Броя до три!

Курт седна на мястото си още преди князът да беше стигнал до „две“, но Олцег проумя работата по-бавно и се стовари на стола си чак когато князът произнесе фаталното „три“.

Сцената беше смешна, но никой не посмя да се засмее.

— Копане Курт — започна князът този път с обичайния си равен, студен и сдържан глас и направи пауза. Курт разбра паузата и тутакси се изправи на крака. — Копане Курт — продължи князът, — ако на

някого от твоите подчинени му хрумне да те хули и обижда — с повод или без повод все едно, — ти какво ще сториш?

— Ще накажа тогова според военния правилник, господарю. Военният правилник забранява на подчинените да обиждат началствата си. В мирно време наказанието е бой с пръчки, а във военно — смърт.

— Така — кимна князът. — Ти обиди и охули по най-груб начин ичургу-боила Охсун, който след мене е вторият началник на войската. Като го съгледа седнал в самия край на празничната трапеза, ти си помисли, че с неговото ичургу-боилство е свършено и че най-после е настъпил оня сгоден случай, когато можеш открито да му наговориш всякакви неприятни неща. Аз ще ти кажа, копане, че ти много прибързано си лишил Охсуна от ичургу-боилството. Ако тази длъжност трябва да му се отнеме заради сторени грешки, то за това си има ред: военният съвет дава мнение на съвета на великите боили, а съветът на великите боили прави предложение до мене. И на края аз решавам — по съвест и както намеря за добре. До тоя час нито военен съвет се е събирал, нито съветът на великите боили ми е предлагал нещо, нито аз съм решавал за себе си какво да бъде по-нататък с Охсун. С тия неща ще се занимаем — ако изобщо реша да се обсъжда тоя въпрос — чак когато се завърнем в Преслав. Така че в настоящия час Охсун е ичургу-боил, той ти е началник, а ти си негов подчинен. За голяма обида на началника във военно време подчиненият се наказва със смърт.

Но това не е единственото ти прегрешение, копане. Ти каза одева, че не стъпваш в черква, за да не си помисли господ, че му правиш мили очи. Тоест ти допусна, че бог може да се заблуди. А известно е, че бог е свършен и безпогрешен и че на него са му несвойствени по начало слабостите на човешкия род. Като твърдиш обратното, ти сам се поставяш в положението на еретик и сам навличаш върху главата си наказанията, предвидени за застъпниците на разните ереси. В Константинопол например еретиците ги изгарят на клада.

И на края, копане, като се закани на Олцег, че ще го натъпчеш под масата пред моите очи, ти прояви неуважение към княза, който е от бога върховен господар на народа и твой господар. Думата „неуважение“ е всъщност много мека и далеч не изразява твоето

отношение към мен. Истинската дума е „незачитане“. А да не зачиташ върховния си началник във време на война е все едно да вдигаш бунт, да се бунтуваш. Бунтовниците обикновено осъждат на посичане. Такъв е законът, копане.

Князът отпи от виното и скръсти ръце на гърдите си. Още докато говореше, беше осъзнал, че се увлича и че от любов към риториката беше метнал примка върху врата на нещастния копан. Имаше намерение да го смъмри, да го заплаши и порицае заради дръзките му и необмислени думи, а като захвана да разглежда провиненията му поотделно — увлече се и откри предостатъчно основания, за да го осъди поне три пъти на смърт. Разбира се, той нарочно преувеличаваше, а и сравненията му бяха произволни — от „неуважението“ до „бунта“ имаше разстояние, колкото например от Иструм до Бяло море, а го взе на един скок.

Но не беше само лошото му настроение, което го караше да използва хватките на риториката, за да изкара копана по-черен от дявола. Колкото и да беше лошо настроението му, то не стигаше, за да го осъди три пъти на смърт. Работата се състоеше в това, че случаят му даваше възможност да даде един добър урок на командирите си — да знаят, че всяко прегрешение спрямо чинопочитанието във войската, спрямо авторитета на бога и престижа на княза — тази света троица на сигурността и реда в държавата — ще бъде наказвано със смърт. Византийският опит и знанията, почерпени от старата и новата история, подсказваха златното правило в отношенията му с първенците и с хората, на които беше поверил някаква власт: да усещат денем и нощем върху рамото си желязната му ръка.

Но въпреки тия съображения и мрачното си настроение той вече съжаляваше копана и дълбоко в себе си изпитваше непреодолима съпротива срещу собствените си доводи и съждения. Курт беше необмислено издрънкал опасни приказки, но той ги беше изрекъл пред него, а не зад гърба му.

— Ще кажеш ли нещо за свое оправдание? — запита го князът.

Курт повдигна рамене.

— Говори де! — сръга го с лакът Олцег. И му прошепна на ухото: — Кажи, че си пиан, че думите, дето ги изрече, са пиана работа и че сега много съжаляваш.

Курт се усмихна и махна с ръка:

— Как да кажа, че съм пиан, когато не съм? — Той се изправи на крака, погледна към княза и отново се усмихна: — И защо трябва да се оправдавам? Като слушах господаря, дойдох до убеждението, че наистина съм много виновен. Малко ми е два пъти да бъда посечен. Трябва да бъда изгорен и на клада. Но как ще изтърпя и трите наказания, това не ми е ясно.

— Кладата ще ти стигне — каза Охсун.

Симеон сви вежди и звездичите в очите му се превърнаха на искри:

— Ние те чухме вече, ичургу-боиле, и знаем какво мислиш за копана Курт. Защо трябва да те слушаме втори път? — Той се извърна към Курт и дружелюбно му кимна: — Продължавай, копане. Беше започнал да говориш за смъртта.

— За нас, съгледвачите, тя идва изведнъж и неочаквано. — Курт се загледа пред себе си и някое време мълча. — Ще се натъкнем на засада по пътя, от скрито място ще профучи самотна стрела, в изоставено село обезумял селянин ще изскочи иззад някой стобор и ще замахне със секирата — и смъртта дохожда неочаквано, без тръби и барабани, изобщо — без много шум. Откакто тръгнахме на война, все си мисля, че и моят край ще бъде такъв — случаен и никакъв. В днешния бой с толкова лични мъже се ударих, някои — много поопитни от мене и по-силни, а пък нищо — смъртта бягаше от мен, а отиваше при тях. Както казват на подбив нашите събратя от бойната конница — на съгледвача му приляга кучешка смърт.

— Това не е право — каза високо Олцег.

— Кое не е право? — попита троснато Симеон, без да се обръща.

— Не е право Курт да умре от кучешка смърт.

Станул се размърда, като че се пробуждаше от сън.

— И аз казвам, че не е право — добави той.

— Радвам се, че мислите така — каза Симеон Той отпи една глътка от чашата си и помълча. Пак противоречиви чувства се надигаха в душата му — радваше се, че командирите сами му даваха повод да помилва копана, и същевременно се тревожеше — не бяха се побояли да изкажат несъгласие с неговото мнение. Сега трябваше да излезе сух от водата, в която сам беше скочил. — За хулене на началствата, за подигравки с бога и княза — продължи Симеон — законът наистина наказва със смърт. Но ако тия прегрешения се

вършат пред чаша с вино и на празнична маса — законът проявява милост. Затова вместо със смърт аз наказвам копана Курт така: да се конфискува в полза на държавата половината от плячката, която копанът следва да получи като участник в тази война, като командир на отряд и началник на фронт. И нека да извлече поука от това наказание, та за в бъдеще да държи сметка за приказките си — какво говори и пред кого. Защото колкото един мъж заема по-високо място в управлението на държавата или в командването на войската, толкова повече той трябва да обмисля и да претегля всяка, своя дума, когато изразява отношението си към бога и по-горните началства. Към прегрешенията на низшия човек аз ще бъда по-благосклонен и ще прилагам по-меко законите, но отговорните люде да не чакат от мене милост — колкото съм щедър към тях, когато вървят в крак със законите, толкова ще съм безпощаден, когато сбъркат крачката. Вие знаете как се отнесе моят баща спрямо участниците в езическия бунт — на обикновените люде прости, а първенците изстреби до корен... А сега, струва ми се, трябва да сложим край на тази история. Доста поговорихме за смъртта.

— Трябва за живота да се приказва! — каза Станул.

— Тъй да бъде! — усмихна се Симеон, но усмивката му не изглеждаше много весела. — Да прием за днешната ни победа, за изургу-коловъра Станул, който най-много допринесе за разгрома на ромейската войска. Не забравяйте, че той отрязва ромеите от крепостта! Всички вие се бихте достойно и аз вдигам на здравица във ваша чест!

Той повдигна чашата и противно на навика си изпи виното до дъно. Още докато пиеше, помисли: „А бога не споменах!“ — и се учуди, че не изпитва никакво угризение; заедно с виното в кръвта му се промъкваше и някакво лукаво доволство.

После забеляза, че копанът Курт стои все още прав до него.

— Доволен ли си от присъдата ми, копане? — запита го тихо.

Курт сложи дясната ръка върху гърдите си и леко се поклони.

— Тогава — каза Симеон — дай израз на радостта си, като ни изпееш една хубава песен. Слушал съм, че съгледвачите знаят чудесни песни и че ти си бил голям песнопоец.

Курт седна на мястото си, прегърна Олцег през рамото и притвори очи. И с дълбок гърден глас подхвана песента за овчаря,

когото злите духове, престорени на златорунни овни, подмамили в безкрайната степ.

Симеон слушаше и на душата му ставаше все по-мрачно и тъжно. Стените на шатрата бяха се стопили, пред очите му се простираха равни и безкрайни простори. И в здрачевината, която прихлупваше тия степи, някакви чудни светлини проблясваха в далечините и го мамеха неудържимо подире си. От песента ли идеше това видение, или от виното, което беше изпил на гладен стомах, не знаеше, но имаше чувството, че е тръгнал отдавна на път.

Когато се прибра, Орион беше се възкачил вече високо над южния хоризонт. Излегна се върху твърдата си постилка и умората веднага го надви. Тресеше го, после го обля студена пот, мятеше се насам и натам, но все не можеше да се пробуди. И сънищата му не бяха сънища, а кошмари. Всякакви чудновати неща изскачаха пред очите му, но едно видение непрекъснато се повтаряше и то го измъчи най-много. Глутница от подивели псета се задаваше из мрачините, носеше се като вихрушка и между небето и земята кънтеше ужасен вой, сякаш беше дошъл свършекът на света. Тия псета бяха с наострежени гърбове, очите им святкаха като разпалени въглени, а от зурлите им капеше гъста кръв. Най-лошото беше че той знаеше кои са тия псета и защо от зурлите им капе кръв. Знаеше, че той ги беше изпратил, за да оглозгат трупа на Кринит, а сега припкаха при него настървени, за да искат още човешко месо.

Събуди се посред нощ, а в ушите му като че ли продължаваше да кънти кучешки вой. Довлече се по колени до свещника, обви го с ръце и долепи пламналото си чело до студения му ствол.

Успокоението бавно идеше, но още с първите му тихи стъпки той като че ли осъзна унизителното си положение — коленичил и прегърнал ствола на свещника, допрял челото си о студения бронз, — това не отиваше нито на княжеското, нито на човешкото му достойнство, а най-малко прилягаше на пълководеца, който тази сутрин беше смазал константинополската тагма само за няколко часа. Не приличаше на човека, осмелил се да вдигне ръка срещу всемогъщия бог, да се вайка по женски за душата на някакъв надменен ромеец, когото при това дори не беше убил със собствената си ръка. Ако нещата не бяха се обърнали, тоя същият Кринит щеше с въже да го изгори жив пред очите на жадната за силни зрелища столична гмеж.

Ветровете щяха да разнесат праха му по суша и по морета и никой нямаше да ахне, че ето на, душата на варварина ще е вечна скитница в безкрайното време.

Да се моли на бога за прошка... Не отиваше на Авитохоловия внук да моли за прошка когото и да било, дори всевишния бог. Още повече че с него беше се скарал и не по своя вина: маджарите нямаше да потеглят насреща му без божията благословия.

Ветрищата бяха стихнали и вече не препускаха между шатрите необяздени жребци. Смирило се беше и платницето, което затуляше входа, никой не го шибаше повече с възлест камшик. Само едно леко, едва чуто дихание се носеше над уморения свят, сънлива въздишка на вятъра, който се прибираще да спи.

Симеон се изправи, усмихна се гузно — ако дедите му бяха го зърнали от гробовете си как въздишаше за ромейския командир! Той почна усърдно да пристъпва на място, бяха го заболели краката от дългото коленичене пред бронзовия светилник. Само един Крум да беше го мярнал с крайчеца на окото си, и шатрата щеше тутакси да хвъркне на възбог!

Той запали една от големите запасни свещи и внимателно я закрепил на земята, близо до сахтияненото седло, което му служеше за възглавница. Някое време като че ли се вслушваше в себе си или в далечни шумове, които само той долавяше или му се струваше, че долавя, и лицето му постепенно възвърна обичайния си израз, една замръзнала маска на спокойствие и непоколебима увереност. Отиде до насрещната стена на шатрата, където върху походен сгъваем стол беше поставено малко червено сандъче, обковано със златни гвоздейчета и украсено на капака със седефени орнаменти, изобразяващи стилизирани дъбови листа. Вътре имаше няколко книги, подвързани с червена кожа, една карта на Тракийската тема, която сам беше съставил, сребърен пергел и кутийка с подострени пачи пера. Сред тия вещи сияеше като жива онази статуетка на Изида, в мигащата светлина на свещите опаловите ѝ очи изглеждаха странно тъжни и неспокойни. Симеон я погледна замислено минута-две, направи ѝ по-сгодно място и я обърна да лежи по гръб. Сетне взе томчето, което беше най-отгоре, и отново затвори святкащия капак.

Зави се с походното си одеяло и разлисти книгата. За кой ли път четеше гръцкия превод на Цезаровата „За войната с галите“. Помнеше

картинките и според тях се досещаше за съдържанието на някои от по-интересните глави.

Около един час преди изгрев-слънце той заповяда да доведат бръснаря, за да го обръсне и да подравни късата му брада. После смени дрехите си и облече нов боен костюм. Бледожълтата му вълнена куртка, която стигаше почти до коленете, беше украсена по яката и краищата на полите с тесни самурени кожи. Копчетата бяха позлатени, а широкият червен колан се склапяше в тока от масивно злато. Токата имаше кръгла форма, върху лицевата ѝ страна беше изобразен едноглав орел, а на обратната — знакът на рода Дуло, който напомняше донякъде буквата ипсилон. От тоя древен и знатен род произхождаше Симеон. Краищата на тъмносините му панталони бяха пъхнати в конحوвете на високи и меки ботуши от червена кожа, а самите кончове бяха цепнати и се привързваха под коленете с тънко усукани златисти гайтани. Князът носеше черен кожен шлем, украсен на челото с високо бяло перо. На сребърна верижка, праметната през врага му, висеше малка иконка — божията майка, гравирана върху плочка от слонова кост. Тази иконка беше подарък от леля му, окачила я беше на врата му, когато замина като юноша да учи в Магнаурския университет. Живяла дълго в Константинопол, покръстила се в Христа десет години преди брата си, тя му беше първата учителка по гръцки език.

Доведоха коня му и той се метна не без усилие върху извезаното със сърма седло. Безсънната нощ беше подяла силите му, които не бяха кой знае какви, а и настинката от вчерашния ден продължаваше да върши работата си. Но си даваше вид, че всичко е в ред и че ако не яхва пъргаво коня си, това се дължи само на ранния утринен час.

Като излезе от лагера, даде знак на телохранителите си да го следват по-отдалече, пришпори коня си и се понесе в галоп по равната степ. Препускаше по посока на Хеброс, но преди да стигне разливите, придърпа юздата, направи полукръг към изток и спря.

Прозрачна розова виделина беше покрила света. Където земята свършваше, издигаше се червеникавият купол на небето, рубиненокървав на хоризонта и лилавосинкав във висините. Откъм Хеброс подухваше лек утринен ветреца и на княза се струваше, че и той

е розов и лилав и че над земята всъщност се развяват някакви безкрайно тънки воали, оцветени във всичките възможни отсенки на червения цвят. После на изток се разпериха някакви огнени пръсти и в основанието им се показва искрящата дъга на слънчевия диск. В този миг вятърът утихна, воалите бяха свалени на земята, разливите на Хеброс пламнаха и небето като че ли се усмихна — родил се беше новият ден.

Симеон седеше неподвижен на седлото, отпуснал беше юздата на коня и прехласнат, попиваше с жадни очи тия чудни превъплъщения на хубостта. И когато небето се усмихна на пробудената земя и розовината беше избягала вече много нависоко, при рехавите облаци, които пътуваха като седефени ладии из въздушния океан, той повдигна ръка, смирено се прекръсти и устните му едва чуто прошепнаха: „Боже, прости ми!“

И му стана леко и хубаво, сякаш току-що се беше изкъпал във вълшебни, чудодейно-целебни води.

Придошлият Хеброс бързо прибираше водите си, разливите се оттичаха. След няколко часа щяха да се отворят бродовете и конницата можеше спокойно да премине на отвъдния бряг. Като се завърна в стана, повика командирите, уведоми ги за писмото на кавхана Петър и за опасността, която се задаваше откъм северозапад.

— При това положение какво предлагате вие? — попита ги Симеон.

С изключение на Станул всички се обявиха за продължаване войната на юг.

— На маджарите Курт ще им види сметката! — каза вдъхновено Олцег. — На Курт само такава паплач му дайте, за да се насити на сечене.

— Маджарите са многобройни, но воюват по един много остарял начин — каза самоуверено ичургу-боилът Охсун. — Не е голяма мъка да се бият маджарите.

— А на нас, господарю, да ни дадеш Адрианопол! — продължи все така вдъхновено Олцег. — Като сме дошли под стените му, трябва да го вземем, защо да се връщаме с празни ръце?

Градът беше стар, богат, обещаваще огромна плячка и Олцег лакомо потърка ръцете си.

— Трябва да вземем Адрианопол — завърши той.

Другите командири поклатиха одобрително глави.

— Вие не мислите с разсъдъка си, а с кесиите си! — сопна им се Станул.

— Не ни обиждай, Стануле! — изкриви лице Олцег. — Какви кесии ни навираш в очите? Ние само казваме, че ще е глупаво да се върнем с празни ръце, след като сме смачкали ромеите! Щом като веднъж сме уловили ромееца за гушата, защо да не му откъснем главата? Курт ще спре маджарите и ще им види сметката, а ние ще вземем Адрианопол, и туйто! Който владее Адрианопол, той държи пътя за Цариград!

Симеон попита Курт:

— Ти какво мислиш по този въпрос?

— На мен ми е все едно — каза Курт. — Готов съм да се бия и срещу маджарите, и срещу ромеите. Войната навсякъде си е война.

— Хубав отговор! — усмихна му се Симеон. — Но и това, което казва Олцег, е хубаво. А и в думите на Станул има мъдрост. Затова ние ще действваме тъй, че и агнето да е цяло, и вълкът да е сит, тоест да не се върнем с празни ръце, но и западната граница да подсигурим, както трябва. Панония, в която маджарите нахлуха миналата година, сега е една разсипана страна. Ти казваш Олцег, че Курт може да спре маджарите. Мамиш се. Курт ще бъде смлян от маджарите така, както воденичните камъни мелят зърното. И не поради това, че Курт не умее да се бие, а защото маджарите ще са десет пъти повече от него. Тъй че за да сме сигурни, ние трябва да изпратим на северозападния фронт голяма войска.

Адрианопол няма да падне толкова бързо, както си мислят някои от вас. Крепостта е силна, гарнизонът е попълнен с бегълците от Проват, а и от Константинопол ще изпратят в най-скоро време на помощ нови войски. Вярно е, че ние смазахме вчера константинополската тагма, но също така е вярно, и Олцег трябва да го проумее добре, че Византийската империя е в състояние да хвърли срещу нас много тагми и всякакви войски. Тя е като ония чудовища от приказките, дето уж имали по няколко глави и по една дузина ръце —

изтръгнеш една глава, отсечеш чифт ръце, а на чудовището му няма нищо, живее и продължава да прави зло.

Виждам, че вчерашната победа е позамаляла главите ви, но аз ще ви кажа, че ще бъде по-добре да не си вирите твърде носовете. Ние дадохме около две хиляди убити — прекалено висока цена за една такава победа. Голямата загуба на хора показва, че не умеем да се бием добре. Тепърва ни предстои да се научим на най-важното: много да вземаме в битките, а малко да даваме.

На византийците може би им се иска да воюваме на два фронта и аз си мисля, че те непременно ще да имат пръст в това внезапно насочване на маджарите към нашите граници. Но ние няма да се уловим на тази тяхна въдица. Ние ще прекратим временно войната на юг, за да хвърлим всичките си сили в онази посока, откъдето се задава по-голямата опасност. А когато си осигурим тила и вече нищо не ни застрашава откъм запад, тогава отново ще се върнем по тия места, за да довършим работата, която започнахме вчера. Нито Адрианопол ще избяга, нито ромеите ще се откажат от намерението си да ни затрият, тъй че ние още дълги години ще има да кръстосваме мечовете си с тях из тия земи.

А колкото до това, че не бива да се връщаме с празни ръце, тука Олцег е свършено прав. Старанието на войниците трябва да бъде възнаградено, а и всеки от вас следва да получи своето според добрите стари закони на нашите деди. И аз ви казвам така: на изток до Булгарофигон и на юг до Димотика всичката тази земя е ваша за три дни. Земята ще превърнете на пепелище, а хората, които я населяват, добитъка, храните, покъщнината и сечивата на хората — всичко това ще докарате непокътнато в нашия стан.

На изток ще тръгне Станул със своя отряд, а на юг — Охсун. Олцег ще се спусне по течението на река Арда и ще прикрива Охсун откъм северозапад, където са двете византийски крепости — Лютица и Ефраим.

Отрядите ще бъдат попълнени и към всеки отряд да се зачислят по сто празни талиги. Охсун да извърши попълнението и зачисляването на обоза.

А Курт ще остане тук, за да охранява лагера и да държи Адрианопол затворен и в обсада.

Ирник, първият ми адютант, жупанът Манаси и началникът на гвардията, жупан-тарканът Ондуракс, тримата под началството на Ирник да уточнят загубите от вчерашната битка, да направят предложение за прегрупирването на отрядите и да съставят списък на плененото оръжие.

Ако някому е нещо неясно, да попита.

Той почака някое време и понеже никой от командирите не се обади, махна с ръка и кимна към изхода на шатрата:

— Изпълнявайте заповедите ми!

Като остана сам, той се огледа и очите му се спряха най-напред на високия бронзов светилник. Шестте свещи бяха догорели почти до основата си, струйките на стопения восък приличаха на застинали сълзи, бронзовият блясък изглеждаше матов и убит, като че ли беше съвсем потъмнял. Шатрата му се стори много просторна и невероятно празна и спасявайки се сякаш от самотията ѝ, той побърза да се измъкне навън.

РАЗКАЗ ВТОРИ: ЕДИН МИРЕН ДЕН, ХАНКО СЕ ВРЪЩА НА ПОЛЕСРАЖЕНИЕТО, ЗА ДА ПРИБЕРЕ ЧУДНИЯ КОЛЕЦ

Когато Ханко съсече Кринит и го свали от коня разполовен, той нямаше представа кого всъщност беше изпратил на оня свят.

Кринит се появи на сингидунумския път внезапно, следван от неколцина хазари, и тази група, понесена като вихрушка към моста, много приличаше на една спуснала се над земята опашата звезда — отпред блести и святка звездата, а подире ѝ се роши опашката и вдига пушилка.

Севаровата стотня, колкото беше останала — около трийсетина човека, — бранеше моста и не допускаше изскубналите се от обкръжението ромейски части да се докопат до западната адрианополска врата. Най-отпред действуваше багатурът Севар, Тахтун вършеше работа в средата, а Ханко довършваше ония, които бяха имали щастието да се проврат през първите две редици. Той стоеше до самото устие на моста, зад него придошлата Тунджа търкаляше шумно и с громолене помътнелите си води.

Кринит обърна коня си към Адрианопол, когато всичко беше вече загубено и катастрофата за ромеите се превърна в поголовно клане. Следван от хазарите си телохранители-главорези, той препусна като разярен бик по фронта на обкръжената си и раздробена войска, поваляше и газеше безразборно българи и свои и за по-малко от четвърт час си проби път до Тунджанския мост.

Ханко видя как пръв се хвърли отгоре му Севар и как в същата секунда политна към земята, видя и Тахтун, когото постигна подобна участ, само че той не се плъсна по гръб, като багатура, а се праметна встрани, като направи във въздуха един акробатичен скок. Сякаш освирепяла мечка си правеше път сред тумба от овчарски вълкодави — по-смелите скачат отгоре ѝ да я захапят, а тя замахне пътем с лапа и ги отхвърля изтърбушени на земята.

„Гледай ти каква е хала!“ — учуди се Ханко и стисна здраво окървавената дръжка на секирата си. В учудването му имаше и

възхищение, и дори малко професионална завист; с каква лекота и колко сръчно свалеше противниците си тоя човек! Като че ли Севар и Тахтун нямаха под кожата си кости и мускули, а бяха напълнени с кокоша перушина.

Но не можа дълго да се чуди, защото страшният човек вече стоеше пред него — настръхнал над разрешената грива на коня си, придърпал юздата под кръглия щит, със святкащ и застрашително издигнат меч — сякаш избираше къде по-точно да го халоса — по главата или през врата. Това оглеждане продължи само миг, не повече, но Ханко успя да прочете в пламналите му очи търсеното място и инстинктивно повдигна щита над дясното си рамо. Разсеченият въздух писна и върху Ханковия щит като да се стовари гръм.

Доместикът се срина на земята и боят пред Тунджанския мост секна. Само един хазарин успя да се промъкне на отвъдния бряг, но го застигна нечия стрела — острието ѝ се заби под тила му и той се прекатури от седлото. При падането закачи левия си крак в стремето, увисна и главата му се повлече по мократа земя.

Дванш трепереше възбудено и Ханко го поглади галъвно по кадифената шия. После избърса пяната, която беше покрила муцуната и ноздрите му, и се наведе над Кринитовия труп. Доместикът на схолите лежеше в локва кръв. Дясната му ръка, неподвижна и отметната встрани, с дланта нагоре, изглеждаше учудващо бяла, по женски пухкава, като че до тоя час беше държала молитвена броеница, а не меч, имаше вид на ръка, която благославя и раздава милосърдие, а не поразява със смърт. Зяпаше я Ханко и се чудеше откъде е вземала силата си, удивяваше ѝ се, като си спомняше как го беше фраснала, ушите му още пищяха и левият лакът още го болеше, и я жалеше, задето не си беше стояла в къщи — злато да брои или свещи да пали в черквата, вместо да ходи на война и да върти меч. После погледът му се плъзна по блестящите военни доспехи на доместика — двойно изплетената желязна ризница, накичена със златни търкалца, лъскавите наколенници, червената пурпурна пелерина, закопчана на гушата със сребърна фибула, но най-силно впечатление му направи огнено червеникавият меден шлем, украсен с вееща се грива от някакво непознато животно. „Този човек не е кой и да е — помисли Ханко, — сигурно ще е голям началник.“ Като си спомни колко страшно го погледна, преди да замахне с меча си, той се взря в очите

му и отново и силно се почуди. Тия очи като че ли бяха на друг човек, нямаше го оня страшен и изгарящ пламък в зениците им; кротки и успокоени, сега те гледаха изцъклено и недоумяващо в сивия купол на небето.

Беше престанало да вали. Със стихването на боя секна и дъждът, на юг хоризонтът започна да просветлява, повя топъл ветрец. Най-напред откъм дясното крило, където се намираше главното командуване, а сетне и по целия фронт гръмнаха бойните тръби — свиреха отбой. Тази свирня се стори на Ханко сладка, като глътка студена вода след изгаряща жажда.

Той се обърна към Дванш, за да се метне на седлото, но в тоя момент видя да се задават откъм пътя главните командири, придружени от група свързочници. Бяха началникът на лявото крило, копанът Курт, и командирът на отряда изургу-коловърът Станул. Курт изглеждаше свеж и дори весел, а Станул като да беше остарял през това последно денонощие с няколко години. За разлика от другите командири, които бяха спали до зори, той беше започнал битката още преди полунощ.

Ханко много се изненада, като видя, че главните командири насочват конете си право към него. Някое време всички мълчаха, втренчили очите си в трупа на Кринит, после Курт запита:

— Ти ли го нареди така?

— Случи ми се на сгода! — отговори Ханко.

Така не биваше да се отговаря на голямо началство и Станул се намръщи. Според обичайния военен правилник той трябваше да каже: „Аз, Ханко, от село Осеня, от стотнята на багатур-багаина Севар!“ Но Станул не се намръщи злобливо, а Курт си даде вид, че изобщо не забелязва грешката. Само адютантите и свързочниците се усмихнаха иронично и снизходително, но те нямаха право да се обаждат в присъствието на големите командири.

— Как се казваш? — запита го Курт.

— Ханко. Ханко, от село Осеня. — И изведнъж се досети за правилника, изпъна се и повтори: — Ханко, от село Осеня, от стотнята на багатур-багаина Севар!

Някой от свързочниците се засмя високо, но Курт на часа го срязва с очи и смехът му се прекърши по средата.

— А знаеш ли кого си убил? — запита го Курт.

— Сигурно ще е голямо началство — отговори Ханко с равнодушен глас. Изведнъж го беше налегнала силна умора, изпитваше неудържимо желание да се прозява, струваше му се, че ако полегне на сушина, тутакси ще заспи. Като че ли между него и командирите беше започнала да се възправя невидима, но плътна стена — той стои от едната ѝ страна, а те от другата, вижда ги добре, но гласовете им стигат до ушите му убити и приглушени. — Ако се съди по облеклото му, най-малко ще да е стотник! — повтори Ханко и както гледаше в краката си, забеляза, че кръвта от Кринитовия труп беше подмокрила вече и неговите подметки. „Не е добре, дето газя кръвта му — помисли Ханко, — човекът не ми е направил никакво зло, нито съм го срещал някога на пътя си, нито той ме е виждал!“ И понечи да отстъпи, но нямаше накъде, защото адютантите на командирите го подпиреха отдире с конете си.

— Този човек — каза тържествено Курт — е самият domestik на схолите, най-върховният началник на цялата ромейска войска! — Той помълча някое време, за да даде възможност на несведущите да проумеят като каква важна личност е изпратил Ханко на оня свят. После се извърна към Станул и добави: — А ти си за завиждане, командирю! Князът няма да забрави, че *твой* човек е убил domestика! Защото domestik на сходи не се убива във всяка война. Такъв късмет дохожда на сто години веднъж!

Докато Курт приказваше така вдъхновено, Ханко извади из пазвата си онази кърпа на Девора, поръбена по краищата с червен конец, която му беше дала на изпроводяк, за да си постила на земята, когато седне да се храни, и с нея избърса челото и запотената шия на Дванш.

А Станул си даваше вид, че наистина е благодарен богу, задето щастието го беше сподобило с един убит domestik, но очите и вниманието му бяха в групата конници, които мудро и сякаш без желание се събираха на поляната пред каменния мост. Той си шепнеше нещо наум, както правят жените над плетивата си, и на края свъси мрачно рунтавите си вежди и поклати глава:

— Двадесет и осем души.

— Какви — двадесет и осем? — попита Курт. — Убити?

Той беше помислил, че Станул брой убитите ромеи. Труповете им, пръснати на полянката и по дължината на пътя, бяха много пъти по

двадесет и осем.

— От стотнята на Севар са останали само толкова живи и здрави — каза Станул. Като че ли някому беше хрумнало да оспорва тази цифра, та я изрече сърдито и натъртено.

— То е добре, че и толкова са оцелели! — повдигна рамене Курт. — Нощните боеве гълтат винаги много жертви. А тази стотня, както разбрах, е влязла в боя около полунощ.

Той говореше така, сякаш много войни и битки бяха минали през главата му. Станул го изгледа намръщено, поглади брадата си и не му отговори, а се обърна към Ханко:

— Сега ти ще вземеш въжето от харкана си, ще вържеш тогава — той посочи трупа на Кринит — за седлото на коня си и ще го откараш в лагера, където са дигнати шатрите на княза и на неговите първи хора. След туй ще потърсиш помощника на нашия отряден интендант и ще му кажеш, че съм заповядал да ти даде една нова куртка. Тази, дето е на тебе, е толкова кална и кървава, че прилича повече на една току-що одрана мръсна кожа от яре, а не на куртка. Па иди на реката да си измиеш лицето и ръцете, че и те са кални и кървави, не си за пред хората, а може да те повика голямото началство, та външността ти да е прилична и в ред.

После копанът Курт тръгна с адютантите си за другите части и към мястото, където предполагаше, че се намира князът, а Станул се запъти да обхожда стотните си или — по-точно — онова, което беше останало от тях.

Като наближи моста, от скупчените бойци се отдели кръглолик млад човек с кестеняви провиснали мустаци, лявата страна на околошийника му беше съдрана и подмокрена с кръв, той гледаше весело и с голямо самочувствие рапортува:

— Ицволя от село Стоб, десетник от стотнята на багатур-багаина Севар!

— Здравей, Ицволя! — поздрави го по устава Станул. Трябваше да го запита според военния обичай дали се е държал достойно за командира си и дали войниците от неговата десетка са се държали достойно пред неприятеля, но тия уставни въпроси сега му се виждаха неуместни и глупави. — Трудно ли беше? — запита го Станул.

— Нищо! — усмихна се Ицволя. — През нощта здравата ни обрулиха, но като се разсъмна, ние им го върнахме тъпкано!

— Колко души сте на крак?

— Тридесетина човеци сме, а от десетниците съм жив само аз.

— Къде е багатур-багаинът Севар? — Станул попита с твърд глас, но усети, че сърцето му се свива.

— Доместикът го удари одева, та сигурно ще да е отишъл в лагера да се превързва. Няма го при нас.

— Значи, е жив — каза Станул.

Ицволя се усмихна:

— Когато тръбата изсвири отбой, багатурът беше жив.

Станул порови в брадата си, после каза:

— Отведи стотнята в лагера и до пладне да провериш колко са убитите и колко са ония от ранените, за които няма надежда, че ще оживеят.

Веселият зов на тръбите като че ли извика слънцето и то се показва засмяно между разпокъсаните облаци. Скоро топлите му лъчи започнаха да сушат земята, прогизнала във вода и кръв.

Когато първата тръба извести края на битката и тоя зов беше подхванат от други тръби по целия фронт, а войниците от разните десетки на стотнята взеха да се събират накуп, да се търсят един други и да разпитват за ония, които не идеха, Тахтун и багатурът Севар скришом пропълзяха до една дълбока падина южно от моста, завряха се в гъстия треволяк, потулиха се от погледите на другарите си и едновременно прехапах устни, за да не изстенат с глас. От това усилие Севар пожълтя още повече и затвори очи. Цветът на лицето му се сля с излинелия цвят на засъхналата трева.

Като видя багатура без чувства, Тахтун се ококори и едва не затрака със зъби от страх. С разтреперани ръце откъсна предницата на ризата си, направи я на ленти, после успя с голяма мъка да превърже раната на багатура, която кървеше силно под дясното му рамо. След някое време Севар се съвзе, погледа го втренчено и попита:

— Ти защо си тука?

— Вървя подире ти! — промънка Тахтун.

— Защо? — каза Севар. — Не си ми притрябвал.

— Където командирът, там и войникът! — опита да се усмихне Тахтун.

— Ти си един глупак — каза Севар, но без злоба. — Това важи за във време на бой. Не чу ли, че тръбите свиреха „край“ на сечта. Сега

ще затръбят „върни се в лагера“. Ето — той се послуша, точно това свирят — „върни се в лагера“. Хайде, измитай се оттук. Пък аз ще поседя на това място, докато стотнята се прибере в лагера. Не искам да слушам зад гърба си: „Как го е наредил оня!“ Или: „Оня насмалко не го уби!“ Изгаря ме тази рана, ама не с болка, а със срам. Болката — голяма работа, но дето се оставих на оня да ме свали на земята — иде ми да не се мяркам пред очите на хората си, докато съм жив!

— Ех, багатуре! — въздъхна Тахтун. — Твоята рана е почтена — в рамото. А какво да кажа аз, като проклетника ме удари отзад, по срамната част! Как можа там да ме перне — и сега не мога да си обясня. Като че ли не скочих отгоре му, а съм бягал от него, така излиза! А Тахтун и от дявола не би побягнал, кълна се в честта на всичките си деди!

— Все пак — каза Север — твойт срам е по-малък, макар че си ударен по срамните части. Защото ти си един обикновен войник. Ами аз? Багатур-багаинът, потомственият боил! Да се оставя на едно ромейско куче, па бил той и някакъв си domestik!

Севар се улови за сърцето, пое въздух и зина, сякаш беше се задавил с рибена кост. Стори му се, че земята пропада под гърба му, и той разпери ръце, за да се задържи. А небето като че ли се издигаше все по-нависоко, по-нависоко и което беше най-чудно, слънцето започна да блести с една никаква, морава светлина.

— Какво, като съм обикновен войник? — облещи очи Тахтун. — Мигар обикновените войници нямат чест? Аз ще ти кажа, командирю, че от снощи съм изкормил, ей с тия си две ръце, тринайсет ромейски псета. Колко багатурси например могат да се похвалят с толкова кръв? Тахтун може да е обикновен войник, но е *Тахтун*! И затова питам: как ще се върна на село с тоя срам отзад?

Както лежеше по корем заради раната си, ухапа стръкче трева и шумно изплю надалеч. Севар продължаваше да лежи зинал, с ръце на сърцето, по челото му беше избила студена пот. Когато земята под него се позакрепи и престана да пропада, той зашепна с посинели устни и с очи, за които слънцето се беше превърнало в една морава пита:

— Ако бях го промушил... Не знам кой зъл дух отклони ръката ми и какво чудо стана... Но ако бях го промушил, князът непременно щеше да ми каже: „Багатуре, с какво искаш да те възнаградя?“ Аз щях да му отговоря: „Господарю, всичко имам — и кинжал, украсен с

благородни и скъпоценни камъни, и коне, бързи като вятъра, и хубавица, с коса черни като гарваново крило! Само атлазено килимче си нямам, везано със злато, каквото килимче има ичургу-боилът Охсун.“ Седне ли да почива — постила го и тогава цялата земя около него като че ли започва да свети и да шаренее, заприличва на оная омагьосана градина, в която някога е царувал Тангра, богът на моя и на твоя баща. Ако умра, преди да се сдобия с такова чудно килимче, Тахтуне, душата ми ще се превърне на грач-птица, тя е птица на умрелите, най-тъжната, защото предрича дохождането на смъртта.

„Бълнува — помисли Тахтун. — Изтекла е от раната много кръв, затова му се привиждат всякакви щуротии!“ После си спомни, че когато оплячкосваха Проват, багатурът беше заповядал на него и на Ханко да приберат всяко по-свастно килимче, каквото се мерне пред очите им. Те струпаха закуп много килимчета, но багатурът не хареса нито едно.

— А пък аз, ако бях имал късмет да го разпоря — каза Тахтун, — нямаше да питам нашия старейшина дали ми дава дъщеря си за жена. Влизам в къщата му, мятам дъщеря му на рамото си и си излизам. Отивам си в моя дом. „Кой е тоя разбойник — ще попита старейшината, — дете отмъкна дъщеря ми като яре?“ „Какъв ти разбойник — ще му кажат, — това е Тахтун, убиецът на ромейския domestik!“ „Е — ще каже старейшината, — щом е тъй, да му е честита, той я заслужава!“

— Едно хубаво килимче струва повече от най-хубавата жена! — каза Севар.

— А, не съм съгласен! — поклати глава Тахтун. — Как тъй! Ако ми предложат товар най-скъпоценни килими, от тия, дете има ичургу-боилът, и дори по-хубави от тях, и ми кажат: „Ето, Тахтуне, тук са килимите, а тук е момичето на старейшината, какво си избираш?“ Аз ще плюя на килимите, а момичето непременно ще метна на рамо!

Севар го слушаше и мълчеше, не беше редно да спори с един най-обикновен войник. Това дори военният правилник го забраняваше. Пък и не му се приказваше, добре му беше да се люшка нагоре и надолу, като в ония люлки, дете някога връзваха в деня на плодородието и годевките. И сега връзват люлки на тоя ден, и пак ги кичат с цъфнали вейки от върба, но не иде да се люшка, не му е прилика, нито е момче, нито е кой и да е, а багатур-багаин.

Те мълчаха някое време и на Тахтун се стори, че земята под него започва да се повдига и че той самият олеква, и че ако поиска, както е олекнал, може да прескочи Тунджа, стига да се засили по-отдалеч.

— Не ми трябва да прескачам Тунджа — каза Тахтун. — И защо трябва да скачам, като има мост? Нали заради този мост се бяхтахме с ромеите? И нали заради него имам сега този срам отдире си! Никакво скачане, ами ето какво ми дойде на ум. Защото и на най-обикновения войник може да му дойдат в главата много умни неща. Ставам, отивам при един убит ромеец, свалям моите дрехи и обличам неговите. И оръжието му вземам. Но ти, командирю, ще кажеш: ами раната отзад? Аз ще ти отговоря: нищо! Коренът на Тахтун е войнишки, а войниците още от паметивека знаят цял за много неща. Видиш ли тия гъбки-праханки около нас? Само десет парчета като изстискам в раната си, и тя ще престане да кърви. Обличам се, значи, по ромейски и се промъквам в Адрианопол. За да не ме заговорят, защото аз не познавам кучешкия им език, намазвам устата си с кръв — един вид, ранен съм по устата, а не по задника и затуй не приказвам. Не ме заговаряйте, псета! Търся най-хубавата къща, тя сигурно ще е дворецът на доместика, и с мучене обяснявам на стражата, че искам да говоря с кучешкия им началник. Нося му важна новина! А когато той се появява, вадя меч и раз, раз, съсичам го на четири парчета. Или му изтърбушвам корема, а после му отсичам главата. Или може да направя и едното, и другото. А когато го свърша, ще викна на български: „Видяхте ли, кучета крастави?“ Те ще се хвърлят отгоре ми, а аз ще сека, ще сека! Ще натъркалям една дузина. Е, на края те ще надвият, то се знае, и ще ме съсекат, ама нищо, аз нали ще съм си платил на доместика? Като го прасна първия път, ще му река: „Това е за багатура.“ А на втория удар ще му кажа: „Това пък е за моя задник. Българският войник така е научен — за един поразен задник да взима глава!“

От силно вълнение Тахтун замахна с ръка, сякаш наистина сечеше, и в същия миг очите му се спряха на Севар. Както беше замахнал, и ръката му застина — багатурът приличаше на умрял човек. Челото му жълто, а около носа — синило. Сега Тахтун не се усещаше лек като одева, нито му идеше да прескача Тунджа. От снощи, когато започнаха атаката срещу укреплението, той на няколко пъти беше гледал смъртта в лицето, беше усещал дъха ѝ, пропит с миризмата на

кална земя и мухъл, но не се уплаши нито веднъж, а в тоя миг, когато тя не го застрашаваше, друго се канеше да грабне, страхът се вкопча в сърцето му като граблива птица. И такава мъка го налегна, че беше готов да размени тутакси старейшинската дъщеря дори срещу едно нищо и никакво килимче, само багатурът да не умре! Наведе се, допря четинестата си буза до устата му и дълго слухтя с ококорени очи.

И като усети, че багатурът диша, макар и слабо, коленичи до него и с немалко усилия успя да го натъкми на гърба си. Вардеше да не го изпусне, като че ли имаше чувал с най-скъпи гледжосани грънци отгоре си. Намести краката му над хълбоците си, прихвана ги отдолу и полека се изправи. Така, като залиташе с товара си, пое обратния път за там, откъдето бяха дошли. Най-трудно му беше около сингидунумския път, полето беше накамарано с трупове на избити и ранени, трябваше да лъкатуши помежду им, като да преминаваше през брод.

Като излезе на по-чиста земя, видя да се задават насреща му гробарите и събирачите на оръжие. Тука силите му се свършиха, коленете му се подкосиха и той се отпусна на тревата. Търколи внимателно багатура до себе си и замахна към гробарите с ръце.

Ханко довлече трупа на Кринит до онова място на лагера, където бяха дигнати шатрите на отрядните командири. Малко встрани от тях аленееше княжеската шатра, тя беше по размери по-голяма от другите, а на върха и се развяваше бяла конска опашка. До конската опашка, закрепен на дръжка за копие, се полюшваше княжески щандарт, триъгълно атлазено знаменце, върху което беше изписан със златна сърма знакът на Симеоновия род.

Ханко беше спрял от стражата на петдесетина крачки пред командирските палатки.

— Къде си помъкнал тая мърша? — запита го началникът на стражата. Загладен, спретнат, без едно петънце по сивата си пелерина, той гнусливо местеше очи от трупа на Кринит върху Ханко и от отвращение бършеше нос.

— Заповядано ми е от командира Станул да го оставя пред княжеската шатра — отвърна Ханко с пресипнал глас.

— Твоят командир с ума ли си е? — учуди се до немай-къде началникът.

Бяха започнали да прииждат адютанти, свързочници, пристигна групата на подвижния войнишки обход.

— Заповядано ми е! — каза Ханко и придръпна юздата на коня си.

— Спрете го тоя луд! — извика началникът на стражата и вдигна камшика си по шията на Дванш.

Конят, несвикнал с груби обноски, особено от страна на чужди хора, в секундата се изправи на задните си крака, а Ханко, в чиято душа най-неочаквано заклокочи неподозиран вулкан, извади меча си и така грозно замахва с него, че въздухът изпищя.

— Кучета зализани! — изрева той по адрес на цялата тая тилова сбирщина, макар че разправията му беше само с началника на стражата. — Не ми се пречкайте на пътя, че вашата... — И пришпори Дванш право към червената шатра, на чийто връх тържествено се развяваше бялата конска опашка. Подире му, дърпан от въжето, подскачаше овъргалият в калта Кринитов труп.

Кой знае как щеше да завърши тази разправия, защото законите си бяха закони и никой нямаше право да влиза без разрешение в княжеския двор, дори убиецът на domestика нямаше право, ако в тази опасна минута насреща не беше се задал Ирник, първият адютант на господаря. Ханко и него щеше да подмине, както беше извън себе си от внезапно налетялата го ярост, малко искаше да знае за командирското му перо и началническите ленти по раменете му, но му внуши почитание видът на мократа и изпоцапана с кал пелерина, нозете и търбухът на коня бяха изпръскани с кръв, личеше си, че иде от битката, та придърпа юздата на Дванш и спря.

— Какво става тук? — запита Ирник със строг глас, като се мъчеше да разпознае туловището, дете Ханко мъкнеше подире си.

— Налита да влезе в княжеския двор с тази мърша! — посочи с ръка началникът на стражата. — И отгоре на всичко заплашва и иска да сече!

— Сложи меча в ножницата! — заповяда Ирник.

— Той да не ми пречи да си върша работата! — каза троснато Ханко, вкара меча в ножницата, но остави ръката си върху дръжката му.

Изведнъж Ирник се досети за туловището, по целия фронт вече хвърчеше новината за убийството на domestика. Той подкара коня си към трупа, но животното започна да пръхти и да се сеца назад.

— Това трупа на Кринит ли е? — запита Ирник.

— Той е — каза Ханко. — Командирът Станул ми заповяда да го докарам в княжеския двор.

— Голям мъж! — каза с уважение Ирник, като разглеждаше отдалече трупа. — Ти ли уби domestика?

Ханко кимна с глава.

Сега Ирник гледаше него и в очите му припламваше ту удивление, ту някаква няма почуда.

— Значи, ти си Ханко от село Осеня?

Ханко повдигна рамене. Изглежда, че хората си представяха убицеца на domestика по-друг.

— Хайде, оправяйте ме да си гледам работата — рече Ханко и в гласа му неочаквано и за него самия пак се надигнаха ония нотки на злоба, — защото аз не съм като вас и моето време е броено, ще закъснея за проверката и десетникът ще ми отброи десет пръчки по задника. Или го вземайте тоя, или ме оставете аз да го закарам, където трябва, и да си вървя.

— Е — усмихна се Ирник, — днес никой няма да те наказва. Не се безпокой.

Той се разпореди да отвържат трупа на Кринит от Ханковото седло и да го оставят на пътя, защото оттук князът минаваше за своята шатра. А на началника на стражата заповяда да почерпи Ханко с един дълбок пахар червено вино, и не от интендантското, дето беше за войската, а от специалното вино, предвидено за княжеските пиршества.

Като получи нова куртка от помощника на интенданта, Ханко пришпори Дванш и завчас доприпка до реката, която на това място правеше разливи и лижеше меко песьчливия бряг. Намери затулено кътче, остави Дванш да щипе от рядката тревица, а той се съблече гол и по-напред опра ризата си, после се изгърка грижливо с хума, и най-вече стърга ръцете си, които имаха дебели гривни около китките си от спечена кръв. Като че ли чуждата кръв не беше се полепила само

отгоре на кожата, та му се струваше, че трябва упорито и мъчно да я чисти, както се отмива примерно петно от див бъз.

Излезе от реката посинял, събра купчина съчки, като скачаше от крак на крак, подложи изсъхнала шума, щракна с огнивето си и запали огнец. Подуха някое време и когато пламъците запърпориха, протегна ръце и сладко замижа. Тази топлина беше родна, дъхаше на габър и лещак, на буковина, току-що беше сложил бялото котле с мляко върху двата речни камъка, а кучето Безмер клечи на задните си лапи, следи всяко негово движение и навремени помръдва с щръкналото си ухо. Знае, че и за него ще остане от попарата, вкусът на млякото е в гърлото му, но ухото му е обърнато към планината — оттам духа вятърът и носи в шепите си миризма на гора, на диви ягоди и излиняла ланска шума, една особена миризма, изпълнена с тайнственост и подозрителни, тихи шумове.

И Дванш почисти — копитата и хълбоците му, доколкото можа, защото калта и съсирената кръв се бяха спекли върху козината му, и когато слънцето прескочи зенита, пое обратния път. Като наближи лагера, рече да свие оттатък хълма, накъдето извозваха и пренасяха ранените, Тахтун не излизаше от ума му, макар да мислеше и да се грижеше за други неща. Беше видял как Кринит го блъсна с щита си, как той се преметна от седлото и как мечът на доместика светна подире му, но дали го беше убил, или само наранил — тепърва щеше да разбере. По му се вярваше да е само ранен, защото мечът светна, когато Тахтун се превърташе във въздуха с краката нагоре. Поиска да свие към бивака с ранените, там щеше да търси и да разпитва, но не успя, защото тъкмо на разклона го засрещна запъхтян десетникът Ицволя.

Ханко харесваше тоя човек заради засмените му очи, веселия му нрав и лудата му смелост. Пет пари не даваше за живота си, с еднаква готовност беше склонен да го жертвува било за изпълнението на важна бойна задача, било да отмъкне едно нищо и никакво кльоцаво яре под обстрела на дузина неприятелски войници. На разсъмване, когато щурмуваха укреплението, камък, захвърлен с прашка, смачка шлема му и го събори. Като се посъвзе от зашеметяването, той се изправи на краката си, изхлузи от главата си смачкания шлем и го запрати на земята, превърза челото си с една червена кърпа, усмихна се с обичайната си безгрижна усмивка, скочи на коня си и отново се понесе

напред. Свалиха здрав шлем от един убит войник, предложиха му го, а той махна пренебрежително с ръка, дори не го погледна, макар че този шлем беше украсен откъм лявата си страна с хубаво гълъбово перо. Но като не даваше пет пари за собствения си живот, Ицволя малко искаше да знае и за живота на другите, чуждите неволи и грижи толкова го трогваха, колкото се трогваше например августовското слънце от мъките на спечената и зажадняла земя. Затова, като го харесваше заради смелостта му и веселия му нрав, Ханко в същото време го и ненавиждаше поради равнодушието, което проявяваше към хората — далечни и близки, чужди и свои. Пак по същото време, когато атакуваха укреплението, двама войници от неговата десетка бяха откъснати и обкръжени в една глуха уличка, която излизаше на самия лъв бряг на реката. Помощникът му го помолил да отдели няколко души, за да пробият обръча, но Ицволя се противопоставил:

— Никакво пръскане на силите, преди да си проправим път! Като прегазим ромеите през центъра, тогава ще свърнем наляво и ще освободим обкръжените!

— Хубаво! — рекъл помощникът. — Но докато ние си проправяме път през центъра, ония ще свършат с нашите!

Ицволя махнал с ръка, което означавало: „Какво се толкова тревожиш? И с тях, и без тях — все едно двама души повече или по-малко — това не решава войната!“

Затова Ханко посрещна Ицволя със смесени чувства — зарадва му се и в същото време се вслушваше в един вътрешен, предупредителен глас: „Внимавай, у тоя храбрец доброто и лошото вървят ръка за ръка, радвай му се, но по-надалечко стой!“ Същият тоя предупреждаващ глас и друг път му беше напомнял, че Ицволя не е добър човек.

— Десет пръчки по голо, задето си напуснал частта без разрешение! — каза намръщено Ицволя, като караше коня си да играе на място, да върти глава и да хапе юздата. — И още толкова пръчки, задето си се отлъчил от района на отряда на повече от хиляда крачки!

— Имам разрешение от командира на отряда! — отговори небрежно Ханко, но вътрешно настръхна, като при доближаването до скрит и невидим, но опасен звяр. Разрешението на командира не освобождаваше войника от задължението да се обажда на прекия си

началник, възмездието за неспазване на тази точка от правилника предвиждаше наистина десет пръчки по голо.

— Разрешението си е разрешение! — каза мрачно Ицволя.

Ханко се огледа — полето беше голо, наоколо не се мяркаше жива душа. Ниски хълмове, едни полегати, други поизгърбени, затуляха на юг сингидунумския път и Хеброс, а на северозапад подковообразно построения лагер на българската войска. Това място беше безлюдно, диво, само небето надничаше безучастно отгоре — един удар с меч, и Ицволя щеше да иде в мълчанието, той не носи дори шлем, а е нахлузил кожен калпак, работата изглеждаше лесна като детинска игра.

Такива мисли се мяркаха в главата на Ханко, докато очите му шареха по кожения калпак и по оголения врат на Ицволя, но нито една от тия мисли не засядаше в душата му, а отлиташе тутакси, както се появяваше изневиделица, като подплашена птица.

Ицволя го погледа някое време намръщен — когато началникът наказва с пръчки, не върви да изглежда весел, — после изведнъж и неударимо прихна да се смее, колкото му глас държеше, а начумереният израз изчезна от лицето му, сякаш никога не е бил.

— Силата ти е биволска, а умът ти е колкото една мишка! — рече той. — Как можа да повярваш, че ще те наказвам с пръчки!

— За таквоз нещо дори не ми е минавало на ум! — отвърна гузно Ханко. И помисли: „Ами ако наистина бях го ударил? — Повдигна ръка да се прекръсти, но мисълта му не беше в бога. — Какъв вълк се е заселил в душата ми? — запита се той. — Толкова свят изстребих от нощеска, а очите ми пак гледат на кръв!“

— Ти си бил особен човек! — рече Ицволя и като че ли вятър отвя присмехулното изражение от лицето му. Той протегна ръка, попипа дясното му рамо и мускула над лакътя и поклати глава: — Камък! А като те гледам да се кръстиш, усъмних се дали и силата ти не е станала женска!

От тоя допир кой знае защо Ханко потръпна и се дръпна встрани, сякаш беше усетил по кожата си пръстите на мъртвец.

— Гледай го какъв е! — зяпна от учудване Ицволя.

Сега по неговия гръб пропълзяха тръпки и той несъзнателно придърпа юздата на коня си и отстъпи назад.

Така те се гледаха някое време, смълчани, като че ли вслушани в тихия и протяжен вой на вятъра, в измъчения шепот на пожълтялата изсъхнала трева, следяха с очи движенията си, макар външно да си придаваха вид на равнодушни, приличаха на хора, които изведнъж бяха почувствували, че съдбата не ги е събрала за добро.

— На твое място и аз щях да постъпя по същия начин — каза Ицволя.

— Как щеше да постъпиш? — попита глухо Ханко.

— Ами така — опита да се усмихне Ицволя, — да се изкъпя в реката, да поскитам малко, накъдето очите ми видят. Ако питаха мене, аз щях да заповядам всичката войска да нагази в Тонзос. И защо не! Като свини сме омърляни в кал!

— Ние започнахме от снощи — каза Ханко, като че ли Ицволя не знаеше, та трябваше той да му казва. Ицволя командуваше втората десетка на стотнята, в бойния строй тя се нареждаше отдясно на тяхната. — И дъждът ни поизмъчи — продължи Ханко. — Много валя!

— На мен повече ми харесва да се бия в дъждовно време — каза Ицволя, — на хладинка. По-малко се уморява човек!

„Дърдорко! — помисли Ханко. — По му харесвало да се бие в дъждовно време!“

Помълчаха и уж мислеха за ония неща, които бяха отминали вече, а всъщност се претегляха наум кой колко „тежи“ и онова чувство, че съдбата не ги беше срещнала за добро, като че ли непрекъснато дълбаеше една все по-дълбока яма помежду им.

— Хукнал съм да те търся — каза Ицволя, — защото князът е заповядал веднага да се явиш при него. Сам командирът Станул ми нареди да те открия под дърво ли, под камък ли и на часа да те погна към княжеската шатра. Откакто съм тръгнал подир следите ти, слънцето е извървяло комай една педя път по небето! — Той го мярна с поглед, за миг изпита чувството, че насреща му се е извисил някакъв дъб, със завист си помисли: „Защо на мен орисниците не са дали такава гигантска снага?“ И завърши: — Затова, Ханко от село Осеня, не се помайвай, ами тръгвай подире ми, докато княжеското благоволение все още не се е превърнало в гняв. Защото и това може да се случи и вместо милост да получиш за награда камшик.

Тръгнаха и по пътя Ицволя някое време като че ли препускаше в един свят от най-чудни неща. Съдбата беше насочила Кринит срещу

него, двамата бяха застанали до Тунджанския мост, въртяха мечове и си взимаха мярка, разяряваха се и си приказваха така:

— Сложи някакъв шлем на главата си, Ицволя — казваше му началникът на схолите, — не бъди глупав да излизаш насреща ми без защитен шлем!

— Гледай си работата! — отвръщаше му с голямо пренебрежение Ицволя. — На мен повече ми харесва да се бия така, без защитно желязо на главата си!

— Но в такъв случай аз ще счупя главата ти като диня!

И ето, още при първия сблъсък Ицволя успя да изпрати доместика на оня свят. Без много труд, така, с един силен замах на острия си меч. Колко е то, да видиш сметката на един доместик! Ромейските началници са меки като жени, защото водят много разгулен и изнежен живот. Сега князът го очаква пред шатрата си, за да му отдаде заслужената чест с една голяма награда. Строи се е гвардията в две редици, трептят на вятъра, като криле на лястовици, цветните знамена на отрядите и стотните, а в дъното, където се развява върху позлатено копие конската опашка, знамето на цялата войска, стои самият княз, заобиколен от отрядните командири и от по-важните си съветници и адютанти. Ицволя минава между гвардейските редици, без да бърза, усеща завистливите погледи на гвардейците и се усмихва снизходително: „Че да бяхте вие убили ромейското куче, аз да не съм ви пречил?“

Като приближава групата, сред която стои князът, той слиза от коня си, покланя се чинно, според устава, и застава мирно. Князът препасва на кръста му меч със златна дръжка и намята на раменете му пелерина, украсена с две сребърни ленти, което означава, че го произвежда в чин командир на стотня. В тоя тържествен миг сто души тръбачи надуват силно тръбите и въздухът трепери като пред голяма битка.

— Може би трябваше да те произведа за командир на отряд? — пита го тихо князът и изпитателно се взира в лицето му.

— Все ми е едно, господарю! — маха Ицволя с ръка. — Важното е да излизат по-често насреща ми доместици. На мен много ми харесва да се бия с доместици!

— Може би следващия път ще те направя свой адютант — казва му насърчително князът.

Ицволя се усмихва. Но се сеца, че шлемовете на адютантите са украсени и в мирно време с паунови пера, те святкат пред него и вземат очите му с чудните си цветове, затова слага ръка на сърцето си и скромно отговаря:

— Че защо да ти не стана адютант, господарю! Мигар съм лош от тия зализани момчета, дето си удостоил с милостта си! Само дето са синове на големци, иначе къде биха могли да се мерят с мен?

Това, че адютантите го превъзхождаха с благородното си произхождение, развали настроението му и светът с чудните неща, сред които препускаше, започна бързо да се разсейва. Отново се източи пред очите му посивялата безлюдна равнина, сиромашка, като раздърпана кълчищна черга. Вятърът гонеше по неравната ѝ гръд скупени валма от магарешки тръни и само навремени се стрелваше на юг по някое ято грабливи грач-птици, примамвани от миризмата на хилядите трупове, които слънцето беше започнало силно да напича. Бързаха на юг, грачеха, предстоеше голямо и сито ядене, а сенките им като че ли се гмуркаха сред изсъхналия треволяк — ще изчезнат в падинките, като в някакъв воденичен яз, а бързеят ще ги подхване и ще ги изтласка нагоре и пак ще ги засили сред просторите на посърналата равнина.

Излязъл от света на чудесата, тъжен заради непостижимото пауново перо, Ицволя се извърна към Ханко и завистливо го изгледа. Изравни се с коня му и попита:

— Ако на княза му хрумне да те направи свой хранен човек, ти какво ще му речеш?

— Как тъй ще ме направи свой хранен човек? — учуди се Ханко. — За какво?

— На господарите всякакви неща им идват на ум! — усмихна се Ицволя.

Ханко повдигна рамене. Защо му трябваше да става хранен човек на княза, когато господ му беше дал сила за петима и тия две ръце, за да оре и да сее, та сам да си изкарва прехраната? И сам да си бъде господар! Ето я виолетовата верига на Хемус, запречила кръгозора на югозапад, с пламнал огън по билото всяка привечер и везана със сребърна сърма, когато голямата месечина излезе високо на небето. Кориите и хълмовете са обраснали с тихи дъбови гори, есенно време земята е покрита с червеникава шума и жълъди, на воля скитат глигани

и стада от диви свини, вземай лък и колчан със стрели, нарамвай секирата и тръгвай на лов! Защо му е да бъде хранен човек на княза? Където надигат снага хълмовете, оттам започват орниците, пред жътва тази земя изглежда златна, покрита е със златни черги, а реката лъкатуши откъм югоизточния и край и святка на слънцето като един източен ширит от сребро. Вземай серкмето и коша и тръгвай за риба, кой ще ти пречи? Напече ли жегата — гмуркай се в най-дълбокия вир или търси рядка сянка, слагай ръце под тила си и гледай небето през зелените дантели на шумата. Тогава ще ти се стори, че небесният свод е направен от лъскави сини плочици и че в едни от плочиците синилото е по-гъсто, а в други — по-рядко. Наспиш ли се — нарамвай коша или намятай серкмето през рамо и поемай за село. Като изкачиш седловината, дето е над пасбището, селските къщурки ще пръкнат пред очите ти като на длан — сгушени сред зелените простори на равнината, те са толкова, колкото да се съберат на една длан. Най-напред очите ти взема черквата с кубето си и с кръста отгоре и с празното място, дето ѝ е околоръст. До черквата има стар бряст, под зелената му корона могат да насядат сто души и пак да им бъде широчко. Но нито черквата и нито този стар бряст ще задържи очите ти, макар че той помни много неща от онова време, когато животът е бил по-весел и по-безгрижен, когато бог Перун е властвувал над света, а момичетата са ходили с цветни венчета върху косите си. Очите ти ще потърсят оная къщичка, дето е най-близо до пътя, който води за Иструм, за укрепления град Нове. Една млада жена стои на пруста и гледа към пътя, над покрива на къщурката се стеле рехав синкав дим, в оджака е стъкнат огън, а окадената верига е прихванала с куката си единия край на подницата, за да я държи изправена над пърхащите главни. Собата, оджакът, подницата — тия неща не се виждат от възвишението, дето е над поляните и пасбищата, пък и не могат да се видят по никакъв начин, защото са вътре, в къщата, но Ханко си ги представя, така както си представя, че младата жена, дето стои на пруста, е сложила ръка над очите си и гледа към пътя. Защо му трябва да става хранен човек на княза?

— Не ми са присърце нито княжеските служби, нито градският живот — каза Ханко и поклати глава. — На мен си ми е добре и на село.

В тоя миг той наистина вярваше в щастливия си живот на село. Кой знае защо, но в тоя час той беше забравил борча си към болярина Стефан, който все изплащаше и все не можеше да доизплати и който в края на краищата можеше да го превърне някой ден или в безимотен скитник по пътищата, или в крепостен човек. Беше забравил, че в яхъра си няма кон — работния си кон даде на болярина Стефан заради лихвите по оня борч; че в обора му преживя само една крава, волът беше отдавна продаден. Това е всичкото му богатство, но и него не знае как ще опази до пролетта, защото сеното в плевника щеше да стигне най-много до първия сняг. Като че ли тази неволя не съществуваше, а той живееше в предишното време, когато всеки обработваше толкова земя, колкото му трябваше, за да има на трапезата си хляб, и пасбищата бяха общи, и рибата в реката беше на всички, и дивечът в планината — на всеки, който имаше вярно око и точна ръка. Това време беше отдавнашно и може би Ханко него имаше пред вид, като казваше, че не иска да става хранен човек на княза и че на село щяло да му бъде по-добре: макар и залязло оттатък кръгозора, то още багреше с хубостта си днешния ден, така както залязлото светило дълго оцветява със златни и винени отблясъци привечерния небосклон.

Като го чу да приказва такива щуротии, че на село щяло да му бъде по-добре, отколкото в столнината, при княза, Ицволя си каза наум: „Какъв глупак!“, и презрително се засмя.

— Аз — рече Ицволя — не съм беден човек, баща ми остави добро наследство. Имам пет чифта работни коне, две брави волове, сто броя овце и толкова земя, че едва половината успяваме наесен да изорем и засеем. И жена ми не е бедна, и тя донесе нещо от своите, та в къщата ми винаги е пълно: и мас има, масло, и сирене, и кокошки, и брашно, колкото искаш, и пастърма, и пушено свинско, всичко. Дойде ли гостенин — с медовина ще го напоим или с вино, каквото му е по вкуса. Спим на по няколко ката кожи, шаяците и конопът ще ни стигнат за няколко години напред. Живеем доволно и от нищо не изпитваме нужда. Но аз ще ти кажа, Ханко от село Осеня, че ако князът ме попита: „Искаш ли, Ицволя, да ми станеш хранен човек?“ — тутакси ще падна на колене и благоговейно ще му целуна ръка. Как да

ще искам! Веднъж да стана човек на княза, че да метна една пелерина от пурпур на раменете си, че да закича шлема си с пауново перо, че да яхна един жребец, дето само криле му трябват, за да литне на възбог — сбогом, шилета и кози, мотики и сърпове, черни угари и кални селски улици! Пазете се, белолики боляркини и гиздави градски хубавици! Ицволя минава! Първият адютант на княза!

— Ами кой ще пасе шилетата и козите ти, кой ще жъне ечемика?
— попита Ханко.

— Карай да върви! — махна Ицволя с ръка.

Както беше замахнал надясно с ръката си, очите му изведнъж се срещнаха с очите на Ханко и той изтръпна, сякаш беше се мярнала насреща му отровна змия. Ако погледът можеше да забива в земята, както се забива кол, Ицволя на часа щеше да потъне в най-ужасните ѝ дълбочини, може би в самата „геена огнена“, при рогатите дяволи и блатото с бълбукащата смола.

„Какъв човек!“ — учуди се Ицволя, но учудването му беше особено, защото по гърба му полазиха мразовити тръпки.

Така изминаха още стотина крачки и само топуркането на копитата по мократа земя и свистенето на вятъра из храсталаците нарушаваха мъртвото безмълвие. Равнината изглеждаше мъртва, затова Ицволя захвана да приказва каквото му дойде на ум, само да се отърве от гадното чувство, че копитата на коня му газят по гърба на мъртвец. Най-напред каза, че тази земя по нищо не се различава от тяхната, същите тучни пасбища и храсталаците от глог и дренки, и магарешки тръни, същото синьо небе отгоре, но това не направи впечатление на Ханко, тъй като и той самият беше изпитал подобно чувство, когато стотните се придвижваха към адрианополските равнини. Земята беше същата и животът на хората изглеждаше като техния, а защо господарството беше друго — това не можеше да си обясни, редно беше тази земя да не се дели от българската. Но тъй или иначе, думите на Ицволя не го изненадаха и понеже още не можеше да му прости, че искаше да изостави селския живот, да не оре и да не жъне, да не пасе овцете и козите заради някаква си служба при княза и разни пелерини и паунови пера, не пожела да му отговори. Дори се престори, че тия думи не стигат до ушите му, че ги оставя на вятъра да ги носи към разливите на Хеброс — там потъваха в придошлата вода. А Ицволя си рече: „Той е дръвник и освен от военни работи от друго не се трогва!“

— и обърна приказките си към ония страшни събития, които се бяха разиграли през последните часове. Разпрати му за страшния гняв на княза — как оставил трупа на Кринита да го ръфат кучетата и как заповядал да отсекат главите на двеста души пленени гвардейци.

Ханко чу тия думи, намръщи се и рече:

— Според мене князът не е постъпил справедливо. За Кринита — както и да е, на умрелия, и когато кучета го ядат, му е все едно. Но защо е трябвало да посича толкова пленници! Вземеш ли войника в плен, за какъв дявол трябва да му сечеш главата! Не — каза Ханко, — аз не съм съгласен с туй клане.

Ицволя си спомни, че все пак е началник, и отговори важно:

— На война така се постъпва, Ханко, от село Осеня. Който убива повече, той печели! Запомни.

— Трябва да се убива справедливо — натърти Ханко. — Иначе как ще има ред? Ако ти извършиш нещо лошо и те осъдят на смърт, туй убийство ще бъде справедливо. Но ако те осъдят на смърт, без да си извършил нещо лошо, това на какво ще прилича?

Ицволя не отговори. Той придърпа юздата на коня и избърза няколко крачки напред.

И изведнъж в този миг всичките мисли на Ханко се събраха около един фокус, където светнаха две зелени очи, украсени около зениците със златни звездици. Не знаеше дали това са очите на княза, или на Девориния син, но имаше ли значение, князът беше баща на нейния син, а децата често вземат очите на бащите си, старият Данил имаше кафяви очи, и Ханковите по цвят бяха тъмнокафяви, напомняха мечешко руно, само че блестяха. Като се взираше в тия очи, припомняше си дъждовната привечер, когато бременната и изоставена Девора беше отишла да се дави в дълбокия вир.

По-рано си мислеше, през дългите ноци, когато Девора спеше или се преструваше, че спи, мислеше си, че ако някога узнае тайната ѝ — в душата му ще просветне и едно воденично колело ще се смъкне от гърба му. Сега знаеше истината, но вместо да стане в душата му светло, беше се повече смрачило. Той и по-рано беше изпитвал често горчивото чувство, че е натрапник в леглото си — усеща мъжът кога в ласките на жена му има сърце и кога изглеждат като подаяние и приличат на изветряла медовина. „От грижа ще да е“ — мъчеше се да си обясни равнодушието ѝ, малко ли бяха безпокойствата откъм

болярина Стефан заради оня борч, дето все не успяваха да изплатят! Пък и освен работата на къра всичката домашна шетня чакаше на нейните ръце — от дарака и хурката до саденето на квачката под коша и поливането на богородичните в двора с изворна вода. Така се мъчеше Ханко да оправдае равнодушието ѝ, съзнаваше, че се мами сам, залъгваше се с измислени доводи и нямаше сила да даде ухо на съмнението, което от тъмните дълбочини на душата му още през първата им брачна година беше започнало да нашепва обидни неща: че се е омъжила за него от немай-къде, против волята си, че *оногова* не е престанала да обича, а го носи в сърцето си ден и нощ, макар че беше я изоставил и обрекъл на позор.

Сега, като знаеше *кой* беше човекът, ония доводи за грижите и умората изглеждаха като детски залъгалки. Къде можеше да се сравнява с княза, какво можеше да се наподобява по блясък със слънцето, *кой* можеше да измести от сърцето на жената мъжа, когото самият бог беше белязал за свой избраник? Ето, измежду тия хиляди мъже във войската, обикновени и със знатен произход, *кой* друг имаше златни звездици в очите и коса като от златна свила?

Сега знаеше защо в леглото му с Девора беше студено и защо беше живял като сянка до нея. Е, ако бог бъде милостив и запази живота му в тази война, той няма повече да ѝ досажда, ще си постила за спане до оджака, при подниците и саджака, където един щурец още от детските му години свиреше нощем песента си, която нямаше ни начало, ни край. Може би тоя щурец беше син на оня, някогашния, или негов правнук, все едно, песента беше същата, тя никога не започваше от едно начало и никога не завършваше с един край. А колкото до малкия, бог му беше свидетел, той продължаваше да го обича като свой син, той и по-рано го имаше като свой, макар да знаеше, че в жилите му тече чужда кръв. Такова е човешкото сърце, свикне с нещо, привърже се към него и го обикне, сякаш сам го е създал. Когато старият Данил умираше, все споменаваха в бълнуването си пъстрописания си пес Безмер, не се сети нито за жена си, с която беше прекарал целия си живот, нито за децата си Василиса и Ханко. Но за Безмер си спомни. Последната му въздишка беше по тоя нищо и никакъв дългоух пес.

Той носеше под ризата си парцаленото човече, което беше намерил тая сутрин, когато палеха укрепеното селище пред

Тунджанския мост. Открил го беше в една празна детска люлка, почуди му се, защото за пръв път виждаше човече от парцали, с ръце и крака, и с уста, очи и нос, извезани като същински с червен конец, и толкова го хареса, че му се усмихна, като да беше наистина живо. Девориният син не беше негов, но в палежите и сечта за него си спомни, скри играчката с окървавени ръце под ризата си, а къщата не запали, размекнало се беше сърцето му заради това парцалено човече.

Сега, като отиваше към княжеската шатра, изпитваше противоречиви чувства, в устата му горчеше, а в ушите му като да се разплискваха придошли и громолящи реки. Представата му за княжеската святост и справедливост беше безнадеждно разполовена, като пукната по средата глинена паница, вярата му в непогрешимостта и съвършенството на божия наместник на земята приличаше сега на простреляна птица. Но сред тоя покрусен свят стоеше на стражеви пост войнишкото почитание: личността на княза беше свещена, заповедите му бяха неотменни, думата му имаше значение на непоклатим закон. Князът беше върховен господар на земята и над него царуваше само един бог. Тия му представи за личността на княза бяха внушени най-напред и в най-общ вид от осененския поп, а когато отиде в Нове войник, десетниците и стотниците го караха да повтаря сутрин и вечер и по стотина пъти в хор с другите войници: „Аз съм войник на княза. Князът е господар на земята ми. А бог отец, син и дух е вседържец на целия свят!“ Никога не му беше станало ясно как бог можеше да бъде едновременно и отец, и син, и дух, затова последното изречение изговаряше машинално, като другите войници, но думите, които се отнасяха за княза, засядаха в съзнанието му, запечатваха се, както се отпечатват следите на бивол по меката и рохкава земя.

Мислеше си: ето, може князът да го запита откъде е, а той да каже:

— Ами от село Осеня съм, господарю! — И на свой ред да го запита: — Ти не помниш ли туй село, господарю?

Но къде ти! Военният правилник забраняваше да се задават въпроси на стотника, та камо ли на княза. Пък и ще си спомни ли князът туй село Осеня? Едно ли село се е пречкало по онуй време на пътя му, а всички села си приличат като две капки вода!

Да речем, че му се удадеше сгода да припомни на княза цялата тази история от игла до конец. И като разкаже цялата тази история, кое

как е било, без да притуря нещо или да измисля, и князът го изгледа страшно с очите си, които изглеждат бездънни, като оня вир, дето щеше да се дави Девора, и го запита:

— За какъв дявол ми разправяш всичките тия приказки?

Какво можеше да му отговори? Ако рече да скочи смело в ония страшни вирове, както подобаваше на един истински мъж, и тръсне истината под носа му, такава грозна, каквата си беше:

— Разправям ти всичките тия приказки, господарю, за да разбереш, че си постъпил лошо, като най-долен подлец, защото как другояче може да се нарече оня мъж, който се годява за една девойка и прави да зачене от него, а след туй вдига пушилка подир петите си и изчезва „яко дим“, както обича да казва нашият осенянский поп!

Князът без друго ще го посочи на стражата и ще заповяда на часа да го обесят с главата надолу. Или ще заповяда да тъпчат устата му със земя, докато очите му изхвъркнат навън, както едно време са постъпвали с богохулниците и клеветниците. А после ще изпрати в село Осеня свои тайни хора и те ще отрежат главата на Девориния син, за да не каже някога, когато порасне: „Аз съм княжески наследник, на мен се пада да седя на княжеския трон!“ Може ли на княжеския трон да седи човек, раждан от нищо и никаква жена от народа!

Много го е еня, че ще го обесят с главата надолу или че ще го задушат, като тъпчат устата му със земя! Колко по-страшни смърти беше виждал, откакто снощи започнаха боя за Тунджанския мост! И колко пъти животът му беше висял на косъм, на половин пръст от прицелена стрела и от размахната секира, пък не се беше уплашил, та сега ли ще трепери! Но като си представяше обезглавеното трупче на детето, сърцето му замираще, свиваше се от страшна болка, сякаш беше кльцнато от змия усойница, неподвижните хрусталаци пред очите му оживяваха, гърчеха се и мълчаливо стенеха, а небето потъмняваше и придобиваше цвета на изстинал мъртвец.

Ханко повдигна ръка към пазвата си, за да провери дали трофейното човече от парцали беше на мястото си. После пришпори Дванш, трябваше да настигне Ицволя, който беше избързал двадесетина крачки напред.

Князът прости на Ханко старото прегрешение и нареди на писаря си да запише в съдната войскова книга, че смъртното му наказание се заличава заради проявена изключителна храброст в битката при Адрианопол. После го запита дали иска друга милост от него, а Ханко поклати глава — не можеше да се сети като какво добро да си изпроси от господаря, защото в тоя миг душата му се валяше на земята, сякаш беше сгазено куче: човекът, дето го опрощаваше и му предлагаше милости, беше първият прелъстител на жена му!

И поради тая причина срещата завърши за Ханко с една височайша целувка, която насмалко не го уби, и с един скъпоценен княжески пръстен, който тежеше на ръката му като воденично колело.

А князът, който посвоему тълкуваше Ханковата скромност, с умиление си мислеше за добродетелите на истинския храбрец.

Когато се завърна в лагера, Ханко завари пред шатрите стълпотворение — командирите брояха хората си, деляха ги на десетки и образуваха нови стотни. Стануловият отряд беше стопен наполовина — имаше четиристотин души убити, а от стотината ранени не се знаеше със сигурност кои ще се завърнат в строя и кога. От Ханковите другари беше оцелял само Тахтун, но и той надали щеше да яхне коня си по-рано от следващата луна.

Докато големи и малки командири се суетяха с преустройството и попълването на обезкървените части, а на войниците им беше дошло до гуша от разкарвания и команди, още не беше засъхнала потта по раменете им от битката, духна вятър откъм валога, където димяха походните кухни, и из цялото подхълмие се разнесе сладка и разнежваща миризма. Ветрищата отвяха облаците, лъсна изметено синьо небе, слънцето се засмя и тръбачите надуха тръбите си — сякаш бяха чакали нарочно тоя тържествен миг: да се появят наведнъж трите основни начала на всекидневното човешко битие: яркото слънце, разлюлените морави и вековечната миризма на вареното овнешко месо.

Славата на Ханко препускаше като жребец из лагера. Където минеше, го срещаха удивени погледи, дори другарите му от стотнята като че ли едва сега забелязваха колко е голям боят му и необикновена ширината на плещите му и се чудеха как мечешката му сила не се беше хвърляла в очите им до тоя час. „Из нашите краища такива хали като Ханко се срещат на път и под път!“ — хвалеха се войниците, мобилизирани от селищата между Ескус и Ичера, като поглеждаха

малко отвисоко другарите си, които идеха от по-североизточните краища на страната. Степняците от поречията на Прут и Серет и от равнините под Абрит и Дуросторум отвръщаха на тия надути самохвалства с пренебрежителни усмивки и презрително равнодушие. В майсторското съсичане на Кринит те не виждаха нищо особено, тази работа можеше да я свърши всеки от тях със същия успех, дори и тънкият като комар Вонзилех от отряда на копана Курт.

— Ами защо Севар и Тахтун, които също се удариха с Кринита, не се сдобиха с успех? — Този коварен въпрос зададе отрядният готвач Нестор, от село Подъбничене. Неговите къделести мустаци летяха встрани, разперени като криле на сокол.

Тънкият Вонзилех от Абрит му отговори:

— Много просто, Несторе, и защо трябва да се чудиш? — Той помълча някое време и махна с ръка: — Всички вие, дете живеете на изток от Ичера, сте много лениви тука! — Той се почука с пръст по челото.

— Все пак кажи! — каза Нестор.

— Не било съдено на Севар и Тахтун да победят Кринита — отвърна бавно и внушително Вонзилех.

— Тъй — каза неопределено Нестор и се прокашля.

— Севар и Тахтун не са имали щастие.

— Че да са си взели!

— Щастието го дава бог, глупчо, то не се взима!

— А-ха! — засмя се Нестор и кимна с глава. — Според тебе тлъстата мръвка щастие ли е?

— Да речем! — преглътна Вонзилех.

— А като не намериш тлъста мръвка в баката си и дотичаш при казана ми да хленчиш, аз какво да ти кажа? „Вонзилех, глупчо, щастието го дава бог, то не се взима!“ Тъй ли?

Вонзилех го изгледа, плю в краката си и отмина, без да отговори. А Нестор улови Ханко подръка и го отведе при казана, където на умерен огън вряха четири тлъсти овена. Той бръкна в ухаещата и къркореца чорба с огромен дървен черпак и извади оттам една димяща и лъскава плешка, жълта като дюля от обилната лой. Прекара през нея двойно усукано лико и с тържествен жест я подаде на Ханко, сякаш му подаряваше някакъв скъпоценен предмет.

— Яж със здраве туй месо и да ти е сладко! — рече той. — Ако бях началник, щях да ти дам цял един овен, та да ядеш до насита и да остане, но аз съм един готвач само и властта ми е дребна, колкото за една мръвка.

— Да не те накажат, Несторе! — каза Ханко и погледна гузно месото, като да го беше откраднал.

— Такова наказание аз ще приема с весело сърце и ще пея като на празник! — засмя се Нестор, но като видя угриженото лице на Ханко, махна с ръка и побърза да го успокои: — Не бой се — рече, — по-едрите парчета отиват обикновено в пахарите на стотниците, макар командирът Станул да е наредил на всички да се сипва еднакво. Иде ординарецът на стотника и казва: „Отваряй си очите, Несторе, внимавай какво сипваш!“ — и аз внимавам. Но днес от едрите парчета ще остане доста, защото четирима от стотниците берат душа отгатак хълма, при ранените. На тях не им е сега до месо. Яж с доволство тази плешка и не се тревожи за Нестора. А като се върнем на село, дай боже да оживеем, ти непременно ще ми дойдеш на гости. Село Подъбничене е на две копрали слънце от твоето село Осеня, все на юг, досами нозете на големия балкан. Аз имам пчелин, а до пчелина — държава, мед и мляко, колкото щеш! Ще заколя овен, ще изстудя медовина, па ще викна овчарите от другите държави „Елате да видите юнака, с когото сме се били рамо до рамо срещу ромеите!“ Ще опека овена на тих огън и като седнем на софрата и разчупим топлата пита, ще кажа: „Ха сега, Ханко, разправи на тия хора как по време на най-лютата битка Нестор е варил чорба за войската!“ И ти ще разкажеш на тия хора как около самия казан се е водила страшна сеч, жужали са стрели, свистели са копия, звънтели са секири и как Нестор ту е кълцал лук и ряпа, ту е сякъл ромейски глави.

— Как ще кажа такова нещо, като не е било! — учуди се Ханко.

Нестор сложи ръце на хълбоците си, свъси рунтавите си посивели вежди и рече строго:

— То не е било, но е могло да бъде! А като е могло да бъде, все едно, значи, че е било!

Половин час след разливането на чорбата лагерът утихна, войниците заспиваха там, където се хранеха, до канчетата и хляба си,

направо върху позато плената от слънцето, но още мокра и не отцедена земя. Ако не бяха цветните знаменца на стотните, диплени леко от вятъра, и самотните фигури на часовете, чиито святкащи копия стърчаха на всеки стотина крачки, можеше да се помисли, че станът е приспан от магьосник-чародеец в непробуден и вълшебен сън.

Ханко седна да обядва като другарите си, но месото не му се услади, а хлябът засядаше на гърлото му, сякаш беше замесен със слама. Кой знае защо срещата му с княза го натъжи дълбоко, изсуши и сгърчи душата му, като да беше появил през нея черен суховей. Тоя слаб човек, с тежки като хълмове зелени очи, беше омел трапезата му, преди самият той да се накани да седне, беше изпил кърчага му с медовина, преди самият той, стопанинът, да протегне ръката си към него, беше изпотъпкал лозето му, преди гроздето да е узряло за беритба. Тоя човек олицетворяваше правдата, а сам беше погазил една правда по пътя си, беше му длъжник, а дълга си дори не подозираше. Трябваше спрямо тоя човек да изпита гняв, както се полагаше на стопанина, чиято трапеза е ометена и медовината изпита, и лозето отъпкано преди гроздобера. Но никакъв гняв не почувствува, само една тъга лумна в сърцето му, като тих пожар.

Същото усещане беше изпитал преди три години, когато над землището на село Осеня падна голям град. Стъмни се посред бял ден като привечер, засвятка, задуха, облаците легнаха с търбусите си върху земята и небето се продъни. Градушката би и кълца, а като се разсвети и небето отново се засмя, всичкото землище около Осеня приличаше на една извадена из подмолите удавница. Хората от селото излязоха навън с децата и старците, стояха с наведени глави и мълчаха като на смърт. Всички знаеха, че бог беше изпратил тази градушка, но никой не повдигна ръка към небето и ничия уста не изрече проклятие.

Ханко чу как поп Матейко запита един старец:

— Дядо Лазаре, и по времето на Перуна ли е било такова богомолно смирение у хората?

Поп Матейко се надяваше да чуе, че туй смирение е дело на християнската религия и че през поганските времена хората са богохулствували при такива нещастия като същински изчадия адови.

— Ами! — поклати побелялата си глава дядо Лазар. — Че то и по времето на Перуна хората си мълчаха, както си мълчат и днес.

И Ханко си мислеше сега, като си спомни тази градушка, че в живота на хората има изначални злини, срещу които е безсмислено да се роптае. Такава злина например е лошата воля на бога: той ще те удари с градушката, пък ти вдигай юмрук насреща му, ако си нямаш работа! Такава злина например е правото на болярина Стефан да пресмята каквато си ще лихва за сторения борч и на края да продаде всичката ти земя и да те направи свой крепостен човек! Какво можеш да направиш срещу болярина Стефан? Ако вдигнеш ръка, ще те обесят с главата надолу!

Така, като продължаваше да мисли за изначалните злини, Ханко стигна и до онова разпореждане на военния закон, според което осъждаха човека на бесило заради едно нищо и никакво закъснение от два остена време! Тоя закон давеше човека, както вълк дави агнето, но пък без него можеше ли да има войска? Каква щеше да е тая войска, ако всеки войник пристигнеше в лагера, когато му скимне?

Както мисълта му беше хукнала посред тъмните дебри на изначалните злини, ето че изведнъж наскочи върху княза и изведнъж той почувствува, че главата му се замайва, а земята като че ли започна да се продънва под него, сякаш беше нагазил в онова блато на Сърненската гора, из чието тресавище заблудилият се по мръкнало пътник никога не успяваше да намери брод. Уж държи пътеката, а внезапно усеща под краката си меко, спира се настръхнал и докато помисли накъде да хване, затъва сред мочурището до колене.

По-надалече от тресавището! Навлезеш ли навътре, жив няма да излезеш, тъй е било от памтивека!

Ханко потърка челото си, беше го избила пот, разтърси рамене и се изправи. Сложи хляба под мишницата си, нарами овнешката плешка, обади се на дежурния по стотня и тръгна да заобиколи стана, за да излезе под хълма, където беше лагерът на ранените.

За обикновените войници бяха опънати десет полеви шатри, всяка от които събираше по тридесетина души. Някои, чиито рани бяха по-леки, лежаха навън, върху платницата си, спяха или жумяха срещу слънцето, други разговаряха лениво и тихо помежду си. В шатрите беше задушно, миришеше лошо, ранените охкаха, въртяха глави и с попукани устни проклинаха и молеха за вода. Ханко, дето само надничаше през пролуките на входовете, пожълтя и едва се сдържа да

не повърне, за пръв път, откакто беше тръгнал на война, благодари богу и на прадедите си, че го бяха увардили здрав и цял.

Като не намери другаря си в нито една от шатрите и не го зърна между ония, които се препичаха навън, уплаши се да не е убит или да е изоставен на полето с тежко ранените, на които само прибираха оръжието, а тях оставяха на милостта божия и на птиците лешояди. Помисли така и веднага реши да хукне към Тунджанския мост. Жив или мъртъв, ще нарами Тахтуна и ще го пренесе на гръб до лагера, при своите. Ако е жив, ще му дава да пие, докато бог прибере душата му, защото на умирация водата помага като балсам и смъртта е по-лека. Пък ако вече е издъхнал, ще му изкопае гроб и ще го погребее, както се следва: все е по-добре за мъртвия да лежи в гроб, па макар и без молитва, отколкото да е навън или в търбусите на чакалите. И тъкмо търсеше с очи кому да предаде месото и хляба, едни лески пред него се размърдаха, разтвориха се и из повехналата шума се подаде лицето на Тахтун, пребледняло, но злъчно ухилено и самонадеяно, каквото си беше винаги.

— Брей — рече Тахтун, — откако те гледам да се мотаеш като побъркан из тия поляни, началството ли дириш?

Ханко се сепна, защото никак не се надяваше да го види изправен и на няколко крачки от себе си, и в първия миг, както беше се подал ненадейно из шумата, помисли, че или има работа с привидение, или тъй му се е сторило. Случва се, когато човек мисли много за някого, той да му се яви, както се появяват насън разни хора и други неща. Но Тахтун приказваше, това беше едно сигурно доказателство, че е истински и че тука не става дума за никакъв сън.

— Какви ги дрънкаш! — каза Ханко. — За какво ми са началствата? — Изненадата се беше сменила с буйна радост, идеше му да изтича при леските и да прегърне приятеля си, но се сдържаше, защото не отива на един мъж да проявява чувствата си открито, както правят жените.

— Е — каза Тахтун, — сега ти си един прочут човек, тука се разчу, че си ходил на свиждане дори при княза!

— Голяма работа! — повдигна Ханко рамене. — Той ме повика и аз отидох.

Споменаването на княза като че ли изцеди изведнъж всичката бликнала радост от сърцето на Ханко. Дори му се стори, че небето

потъмня.

Тахтун се измъкна из храсталаците поизкривен, усмихнат смутено и сякаш нарочно зъл. Носеше под кръста си дебела превръзка, почти възглавка, и затова пристъпваше тромаво.

— Наложиха ме с какви ли не треволяци, а дали ще зарасте скоро раната — един господ знае!

— Добре те е наредил мръсникът — поклати Ханко глава.

— Никой не ме е нареждал! — изръмжа Тахтун. По бледното му лице изби червенина, очите му светнаха. — Туй да избиеш от главата си, че някой ме е наредил! Конят ми се подплаши, вампиринът, и ме подхвърли, а като паднах на земята, изглежда, че съм се стоварил върху някакво острие! Тоя мой проклет кон! Ако не беше ме подхвърлил, Кринит щеше да бъде разсечен от моя меч!

— Сигурно! — каза Ханко.

— Както бях се засилил, щях да го разрека до пъпа!

— То се знае! — кимна Ханко.

Тахтун го изгледа предизвикателно, после запита:

— Туй месо за къде си понесъл?

— Ако си гладен, заповядай да си похапнеш! — каза Ханко. И без да чака отговор, свали плешката на тревата, извади меча си и я разрека на четири парчета. Сетне разчупи хляба и покани Тахтун да яде.

— Не съм твърде гладен, но като ме каниш, няма да ти откажа! — рече Тахтун. Той полегна по корем на земята, протегна ръка и лакомо сграбчи най-голямото парче.

— Вземай, храни се! — насърчаваше го Ханко. — Всичкото месо е за тебе. Аз съм ял и преял, за мен не мисли!

После, когато всичко беше унищожено и на тревата беше останала само купчина от трохи и кокалчета, двамата приятели заговориха за битката, за другарите си от десетката, които бяха избити до един. Когато тоя разговор се изчерпа, те замълчаха, всеки си мислеше за свои неща, а небето над главите им започна леко да розовее, слънцето захождаше зад насрещния хълм.

— Мъча се да си представя какво ли правят сега нашите на село! — въздъхна Ханко и една усмивка като че ли огря с мека светлина едрото му и грубоватото лице.

Тахтун повдигна рамене.

— По туй време в нашия край привършват гроздобера. Товарят кошовете и берачите тръгват на върволицы подир колите. Старите вървят отстрани, махат с остени и подвикват на воловете да бързат, а младите се държат по-назад, та като се закачат и щипят — да не правят впечатление на майките и снахите. Ех, побратиме — Тахтун се понадигна на лакти, притвори очи и завъртя глава, — ако аз се връщах от нашите лозя по туй сладко време и както пътят на места е затулен и увит с храсталаци — да съм бръкнал в една дузина момински пазви досега! Че и невестите не бих отминал, за да не ме споменават със зло.

На Ханко не отиваха такива закачки, той беше женен и по това време обикновено стоеше под короната на оня дълголетен бряст в двора, който помнеше най-добрите времена, и гледаше как Дебора бърка в престилката си и хвърля последната шепа зърно на кокошките. Тя изтупва ръцете си една о друга, извъръща се и пъргаво се шмугва в собата, а на пруста остава да грее чудната светлина от раменете ѝ. Тази светлина е бяла, като листното венче на ружата, дето се кипреше до стобора.

— Тахтуне — обади се Ханко, след като бяха помълчали някое време, — ако ти си женен примерно и твоят болярин, да речем, направи нещо на жена ти, как ще решиш да постъпиш с него?

Тахтун го изгледа ококорен, със зинала уста, после преглътна и поклати заканително глава:

— Той няма да посмее дори да помисли за таквоз нещо, но ако дяволът размъти разсъдъка му, аз най-напред ще пусна една запалена стрела в плевника му, а сетне ще го намеря и ще го изкормя като яре.

— Така си и мислех, че иде направиш — каза Ханко. Той помълча, загледан в розовите облачета над главата си, сетне запита тихо, почти шепнешком: — Ами ако не друг, а самият княз прельсти жена ти?

— Ти чуваш ли се какво приказваш? — запита го също така шепнешком Тахтун.

— Нищо — настоя Ханко, — искам да зная какво ще направиш.

— Ти май си мръднал от битката — опита да се усмихне Тахтун.

— Питам какво ще направиш — повтори Ханко с по-твърд глас.

— Кажи ти! — изплъзна се Тахтун от клопката и хитро се засмя.

— Ти си бил коляно до коляно с княза одева, приказвали сте, черпили

сте се, пръстена му носиш на пръста си, редно е да имаш мнение по този въпрос, какво си ме запитал мен?

— Зная ли — каза Ханко и дълбоко въздъхна. — Помисля ли — и свят ми се завива! Земята бяга под краката ми, а отгоре небето ме гледа като ламя — облещило се, и — а-ха! — да ме глътне.

— Иди на брега на Тонзос и се наплискай със студена вода! — посъветва го сериозно Тахтун. Той беше започнал наистина да се съмнява, че в главата на Ханко поради битката всичко не е в ред.

Златният залез и спокойната привечер като че ли пречистиха душата на Ханко от тревожни мисли. Колко ѝ трябва на младата кръв, за да хукне по жилите, зажадняла и неудържима, като табун от необяздени жребци! Някои се хващат отново за хорото, подтиквани от огъня на женски очи, други нарамват лъка, гонени от ловна страст, а Ханко надвиваше кахърните мисли, като попиваше с очите си радостта, която идеше от хубостта на земята. Как да не се успокои душата му, като гледаше тия равни полета, които нямаха край, малиненочервени на запад, виолетови на юг, а на изток сиви и студени, каквито са есен разлетите води на широкия Иструм! Тия целини мотика не беше докосвала, зърно в скутовете им не беше кълноло и те приличаха на зряла мома, недокосвана от устните на жених. По надиплената ѝ гръд галювни ветрове сновяха, а отгоре ѝ блестеше небесният свод като невестинско було. Как да се не възправи Ханко пред такава хубост и да не зашепне, както правеше поп Матейко на кръщение или пред черковния олтар: „Господи, благослови!“

Малко по-късно той тръгна да се връща в стана и вече виждаше димните къдели на току-що запалени огньовете — тази вечер разкладката щеше да бъде празнична в чест на голямата победа, — когато го настигна громоляща талига, теглена лудо от четворка врани коне. Талигата го подмина и спря. Ханко позна коларя — беше осенянец, десетина набора пред него, викаха му Мандалей, а талигата се числеше към Севаровата стотня. Всяка стотня си имаше по няколко талиги — пренасяха резервното оръжие и личното имущество на бойците.

— За къде си се затирил, чичо Мандалей?

— За укрепеното селище, чичовото.

— Че то от него е останало комай само пепелуцак!

— Оръжие ще товаря.

— А мене ще ли ме вземеш да ти помагам?

Изведнъж си беше спомнил за оня чудесен загладен колец, за чудния кол от оградата на укреплението, който нощеска в разгара на битката насмалко не помъкна на рамо. Тоя кол беше дъбов, сух, насмолен, вечен на трайност, и за стожер можеше да послужи, и за непоклатима опора на вратница, и за връзване на коне. Пък и така само за хубост биваше да го има човек — забие го на сред двора си и му се радва, як и дълговечен, на правнуците ще спомня за живота на дедите.

Чичо Мандалей свали кожения си калпак и се поклони:

— Слава наша осенянска, струва ли да питаш? Че може ли да не те взема? Само дето ще се возиш на моята талига стига, за да разказват някога внуците ми на децата си, че дядо им се е сражавал под стените на Адрианопол с осенянския юнак Ханко, сина на прочутия мечкоборец Данил, дето надви най-големия ромейски военачалник!

Ханко се намръщи. Бузите му пламнаха, а под сърцето му като че ли го опари пламъче.

— Чичо Мандалей — рече той, — всичките тия приказки почват да ми омръзват и аз се кълна в паметта на баща си Данил, който наистина беше мечкоборец, и в паметта на дедите си, които до един са били честни и почтени люде, че туй надуто приказване повече няма да търпя. Отвори ли някой уста да ме хвали, ще го халосам по мутрата, за да види пред очите си звезди вечерници посред бял ден. Защото аз не съм проявил никакво юначество, като се ударих с Кринита, ами просто ръката ми излезе по-тежка от неговата и затова успях да го разцепя надве. Ако неговата ръка беше излязла по-тежка, той щеше мене да разцепи! Ето защо много те моля да ме вземеш в талигата като най-обикновен войник и твой земляк. И ако в сърцето си носиш добър спомен от стария Данил, ще направиш на сина му голяма услуга и той ще те споменава с добро цял живот.

— Хей, сине Данилов! — провикна се Мандалей, като придръпваше силно към себе си юздите на халите. — За тебе аз съм готов да мина през огън и вода, Тонзос ще прескоча и Хеброс ще преплавам, само кажи!

— Нито искам Тонзос да прескачаш, нито ще те карам да преплаваш Хеброс, ами ще те моля една хубава вещь да ми пренесеш —

от крепостния ров до колите на нашия отреден обоз.

— Скачай в талигата! — рече възторжено Мандалей и във въображението му веднага засвяткаха разни златни чаши и кожени кесии, напълнени като мехчета с всемогъщи нумизми. Когато Ханко праметна крак и се настани на седалката между ритлите, той допълни: — Ако дотрябва, със зъби ще измъкна от калта тази вещ, само ти да си доволен! — И изплющя с дългия си и засукаан волски камшик: — Ди-й!

Мандалей беше добряк и весел човек, но имаше лошия и противен навик да се кланя много ниско пред по-силните люде и с песовско усърдие да върти опашка пред богатите. Затова, случеше ли се общоселска работа, — коситба на общинските мери, кастрене на гората или подравняване на държавния път, — Ханко все гледаше да стои по-настрана от него, не понасяше тамяна, дето кадеше на първенците, сърбеше го кожата от гръмките му славослови и благословии.

Снощният безкраен и тежък път в тъмнината и дъжда сега му се стори кратък и приятен. Четворката врани коне измина разстоянието от лагера до укрепеното селище за по-малко от половин час, колелетата свистяха по меката трева, талигата като че ли не допираше земята и целият свят сякаш беше изпълнен с подрънкване на шини и трополене на подковани копита. После започнаха да се пречкат туловища на коне, трупове на избити войници, равнината се беше сгърчила изведнъж, като прободена, изглеждаше отекла и наприщена, та Мандалей трябваше да дърпа юздите и да търси пъртини, както се прави зимно време, когато се пътува по заснежено поле.

Като стигнаха мястото, където стотнята на Севар беше направила пробива, Ханко скочи от талигата, лута се някое време, докато открие своя колец, а като го съгледа, засмя се и повика Мандалей с ръка:

— Ето я моята вещ!

Мандалей се опули, мислеше, че славата на село Осеня си прави шега с него, та и той се засмя.

— За тоя колец ми беше думата одева — каза небрежно Ханко. И понеже Мандалей приличаше на паднал от небето, той го запита: — Не ти ли лови окото?

Все още несигурен, сякаш стъпваше върху тънка коричка лед, която можеше всеки миг да се продъни, Мандалей промънка:

— А, защо, тоя колец си го бива. Добър е!

Ханко сложи огромната си лапа върху рамото му, усмихна се с недобра усмивка и посочи с пръст:

— Като е тъй, измъквай го със зъби от калта и носи!

Мандалей се стресна, уплаши го тази зловеща усмивка на Даниловия син, разбра подигравката, но успя бързо да се окопити, ухили се и разтърка ръце:

— Дума да няма, разбира се! Как тъй ще го оставя! Той ще ти бъде за спомен, пък и работа може да върши. Това е един чудесен кол!

И като приказваше така и се усукваше, той се наведе, изправи колеца и започна грижливо да го търка и чисти от калта.

Ханко не се сдържа, грабна го от ръцете му и го занесе до талигата. Докато го наместваше хубаво, Мандалей, ни лук ял, ни лук мирисал, събираше оръжието от мъртвите и си подсвиркваше с уста.

РАЗКАЗ ТРЕТИ: ХАНКО ВЪЗДАВА ПРАВОСЪДИЕ

Мнозина мислеха наистина, че щастливата звезда на Ханко тепърва изгрява и че отсега нататък пътят му в живота нито ще се изкачва по голи и опасни стръмнини, нито ще се спуска в дълбоки усойни долища. Та можеше ли щастието да отмине човека, който носеше златния пръстен на княза? Ще се претърколят дните и някоя сутрин ще доприпка при Ханко един накичен адютант: „Тръгвай, Ханко, с мене, князът те прави гвардеец и свой хранен човек!“ Или: „Събличай, Ханко, войнишката униформа и върви в склада да облечеш началническа!“ А може, като свърши войната и си тръгнат за дома, ичургу-боилът да му каже: „Какво ще правиш, Ханко, в туй село Осеня, князът ми нареди да те настаня на по-добро и аз ти предлагам да дойдеш в нашата столица Преслав!“ „А какво ще върша в столицата, болярино?“ „Ех, Ханко, живот ще живееш! Каквото измислим, все ще е по-добро от ярема, дето си бил зажеглен до тоя час! Нито овци ще пасеш, нито ще поиш земята с потта си, а като свети Георги ще се носиш на кон из преславските улици, в червено облекло от най-мека тафта, със синя шапка, украсена с жълто перо, и със златна свирка, праметната със сърмен ширит през рамо!“ „А за какво ще ми служи тази златна свирка, болярино?“ „Като излиза князът на разходка, ти да припкаш пред свитата му и със свирня да известяваш на народа път да струва и с цветя пътя да постила, и в един глас богу да се моли: «Господи, княза благослови!»“

Така си представяха някои бъдещото щастие на Ханко и тайно му завиждаха. Но дали защото пътищата в живота са неведоми и никой смъртен не може да надникне с очите си отгатък кръгозора, или защото му беше съдено да изпие много горчиви чаши, та да се откаже от дълбокото си убеждение, че доброто в живота е повече от лошото, онази златна птица на щастието не само че не кацна на рамото му, ами отлетя и се запиля зад девет гори и толкова планини. Дори княжеският пръстен не успя да я примами, макар че блестеше на безименния му пръст като звезда.

Няма да разказваме нашироко за събитията, които се разиграха през следващите няколко дни. Всичко стана според заповедите на княза. Както беше наредил той, Станул се втурна да пали земята на изток и стигна близо до Булгарофигон; Охсун нахлу в зелените и равни простори на Южна Тракия и се спря чак при подстъпите на крепостта Димотика; Олцег се насочи на югозапад, запали укрепения град Ефраим, а лявото му крило пресече пътя, който водеше за Гюмюрджина. Всичката тази обширна земя на изток, юг и запад изглеждаше сега през деня похлупена като под връшник, небето поради дима от пожарищата тъмнееше отгоре ѝ като гарваново крило, а нощем сияеше като облепено с червен варак. Горяха десетки села с дворовете и селищата си, с черквите си, маслинени горички и овощни градини се превръщаха в почернели гробища, лозята биваха съсипани и сокът от смачканото грозде лъщеше посред сгазената шума като пролята кръв.

А по белите пътища се точеха върволици от коли и талиги, едни теглени от волове или биволи, други от коне, кои с чергила, кои открити, всички натоварени с покъщнина, сечива и храни. Прахоляк се вдигаше на възбог, а сред въртопите му крачеха изселените, хиляди на брой млади и стари, и от безутешния вой на жените и ревовете на децата целият свят кълтеше и се гърчеше, като че беше настъпил денят на страшния съд.

Подир керваните топуркаха стада добитък, черди, ергелета, табуни, обградени и подкарвани от войници, а най-отдире и встрани от пътищата като сенки се промъкваха псетата, с подвити опашки и обезумели очи.

Керваните се движеха бързо, почивките бяха редки и къси. Изостанеше ли човек на пътя — отминаваха го, ариергардите го довършваха с удар на копие по главата и това беше милост, защото гладната смърт и вълчите зъби бяха много по-страшни. Нощите бяха по-спокойни и милостиви, само псе ще завие някъде, вдигнало зурла към звездите, или ще извика уплашено жена, събудена непредпазливо от огладнял за любов войник.

На шестия ден керваните започнаха да пристигат и да се събират около обсадения Адрианопол. За да се не губи време и за да се избегне задръстването по пътищата, князът нареди на жупана Манаси да пресреща бежанците отдалече, да ги разпределя на място съобразно

указанията му и на часа да ги насочва към Боруйската, Филипополската и Брегалнишката област, като на всяка група даде по един пълномощник-водач. Князът заповяда на Манаси да прикрепи към всяка група и до малко от общия добитък и на всеки сто семейства да отпусне по хиляда мери зърно от конфискуваното, та да могат бежанците още с пристигането си в новите поселища да се заловят, както трябва, за земята, да орат и да сеят и да не тежат с нищо на местните хора и на комитатските управи.

Когато и тази работа беше свършена, князът разпореди да се разпредели всичката плячка на войската според военните закони на дедите. Една десета от добитъка, зърното, зехтина и виното беше отделена за княза, по една десета за отрядните командири и стотниците. Останалото количество от плячката беше разпределено по равно между войниците, а трофейните оръжия и конете бяха зачислени на държавата. За изчисляване на възнаграждението волът служеше за еталон: един вол се равняваше на пет овце, една овца — на пет мери зърно или пет мери зехтин. На обикновените войници вино и зехтин не се разпределяха, те имаха право само на добитък и зърно. И така от общата плячка всеки войник получи по две овце и по пет мери зърно, а на Ханко беше дадено като на стотник — дариха го с два вола и десет мери зърно.

На осмия ден, когато сред войската имаше общо доволство, князът заповяда да се отслужи тържествен молебен. Той постави и малък каменен надпис върху гроба на изургу-коловъра Йосиф, веселия командир на боруйци, който беше починал от раните си на третия ден след битката, нареди да се раздаде на войниците по едно канче вино за упойка на душата му, а след обяда устрои в негова памет военни игри и състезания. Тахтун, макар и да не беше оздравял съвсем, взе участие в състезанията и излезе пръв в стрелбата с лък от препускащ кон. Ирник го наградил от името на княза с два породисти дългорунести овена.

Ханко не се яви нито на игрите, нито на състезанията, затирил се беше в обоза при своите волове да ги храни с корички и да чеше вратовете и хълбоците им с четката, дето бяха му дали за почистване копитата на Дванш. Измисли им имена (Стойчо и Пройо), нашари челата им с жълтото на лайкучката, почесваше ги по вратовете и гальовно им приказваше. Наричаше ги хубавци и змейове и не усещаше как тия ласкателни думи се превръщаха пред очите му в

разорани угари; обърнатата земя лъщеше, като да беше намазана с катран, невидима ръка хвърляше зърно в браздите, а едно чудотворно слънце даваше вълшебна сила на посева и той кълнеше, цъфтеше и зрееше не за седмици и месеци, а някак си мигновено, сякаш невидим дух подхранваше коренчетата и изтегляше класовете из рехавата земя.

Ханко притваряше очи и както чешеше челата на воловете, струваше му се, че раздипля снопи около стожера, а стожерът е оня чудесен кол, който беше измъкнал из оградата на укрепеното селище пред Тунджанския мост. Ето, изсвистява камшик във въздуха, пляска хълбоците на чичо Тошовата кобила, чичо Тошо им е съсед, заел им е кобилката си, и най-важната и свята работа започва, изваждането на хляба из класовете, кобилката хуква и Ханко повдига ръка да свали рунтавия си калпак...

Ръката му допира кожения шлем и той се сепва, усмихва се и дохожда на себе си — всичките тия видения идат от воловете, от диханието им, от чудесното чувство, че са негови. Каква земя и посеви, и какви дикани е засънувал? Оттук на цял остен слънчев път гарвани кълват човешки мърши, още е война и никой не знае какво ще донесе утрешният ден.

Така, докато Тахтун показваше майсторлъка си да стреля с лък по неприятеля, дето го преследваше по петите. Ханко наглеждаше воловете си, говореше им и никак не приличаше на оня страшен и разярен човек, дето сам огъваше ромейските бойни редици и от чиято секира плискаха кървища.

На другия ден призори обсадата на Адрианопол беше снета и войските започнаха да се изтеглят на север. Отредите на Курт и Олцег завиха на северозапад, за да хванат сингидунумския път, та през Филипопол и Стипонионе да стигнат до Сердика, където ги чакаха пешите войски на Смул. На Ицвоклия, управителя на Сердика, беше съобщено да насочи тази групировка още по на северозапад, към Сингидунумския комитат, там командуването им щеше да поеме нарочният пратеник на княза, великият болярин Георги Сурсувул.

Князът, неспокоен поради маджарската опасност, побърза да замине с една стотня от гвардията си направо за Преслав, като изпревари авангарда на войската с два дни. Преди да напусне лагера, той повика в шатрата си изургу-коловъра Станул.

— Ще останеш — рече му — в крайграничната крепост Вукалон, като задържиш със себе си една стотня войници. Задачата ти е такава: да провериш как са укрепени устията на двата прохода — Веригавския и Ришкия — и ако нещо не е в ред и благоприятствува промъкването на неприятелска войска в страната — да дадеш указания на местните началници как да се поправи и укрепи, та граничните гарнизони, макар и малочислени, да са в състояние да опазят проходите за едно по-дълго време при внезапно нападение от ромейска страна. Ще разучиш работите от Вукалон до Девелт и очите ти да не са само в зидовете и окопите, но и хората да гледаш как са въоръжени и облечени и каква е храната им. И когато всичко ти стане ясно за силните и слабите страни на тази част от южната ни граница, ще се завърнеш в Преслав, за да докладваш какво си направил и какво си видял.

Това беше последната заръка на княза под стените на Адрианопол. Сетне свърна към онова място, където беше погребан Йосиф, и като наближи гроба му, слезе от коня си и полека приближи до каменния стълб.

Зараян сред безлюдната степ, стълбът изглеждаше ужасно самотен. Наоколо му се простираха безкрайни простори, покрити с храсталаци и излиняла трева, а отгоре студено синееше високо и чуждо небе. И свирнята на вятъра беше безутешна и тъжна, свирня на скитник, тръгнал на просия по чужда земя. Най-веселият и общителният измежду болярите беше намерил вечното си ложе в унил и скръбен край.

Симеон постоя намръщен пред купчината пръст. Това беше останало от гуляите и шумните развлечения, от ловните приключения и хазарта, от любовта. Купчина пръст и вечен сън под безразлично небе. Върна се замислен при коня си и с натежали крака прекрачи седлото.

Когато слънцето изгря, пред адрианополските стени и сред равнината, която се простираше около града, не беше останал нито един български войник. Тонзос кротко шумеше между ниските си брегове, а и Хеброс беше отдавна прибрал мътните си и разбушувани води. Степта, по която тук и там пълзяха валма белезникави мъгли, лениво се пробуждаше от сън.

Вукалон беше седалище на малък граничен гарнизон, броеше около стотина къщи, затова Станул нареди половината от стотнята му да се разквартирува в съседното село Здравек, разположено на около два часа път източно от крепостта. В разпределянето на десетките не беше вложен никакъв нарочен смисъл, изургу-коловърът каза: „Половината от войската да се изпрати в Здравек“ — и заместникът на багатура Севар сетин-багаинът Ратен на часа изкомандува: „Десетките от първа до пета да заминат веднага за село Здравек.“ Със същата готовност той можеше да изпрати на село Здравек другите пет десетки. Така че нямаше никаква предварителна сметка, а чиста случайност събра Ицволя и Ханко под един покрив. При това Ицволя сам предложи на Ханко: „Ела да ми правиш дружина в тази къща“ — и Ханко се съгласи. Ицволя беше намерил къщата и Ханко прие не защото искаше да живее под един покрив с десетника си, а за да не го обиди. Как да каже на прекия си началник: „Намери си друг човек за другар“?

Село Здравек беше клекнало като квачка под източния склон на една зелена и ниска седловина. Склонът беше осеян с лозя и бадемови горички, а в подножията му се разстилаха чак до сините далечини повърнали стърнища и прясно изорани угари, тук и там накичени с диви овошки и акациеви дръвчета. Това село за разлика от Вукалон, където още живееха десетина гръцки семейства, беше само от славяни, коренът им се губеше в най-затулени времена, дедите казваха за бащите си, че били от славинско коляно, а пък това коляно водело потеклото си от ония славини, дето и сега населявали всичката земя на север от край до край. Вукалончани живееха весело, защото жупанът им не ги притесняваше, той господарствуваше в Орещец, беше много богат и от селяните си вземаше само един нищо и никакъв данък — по лъжица мас и половин крина ечемик. А здравекчани караха сиромашки. Факийският жупан ги беше стиснал за гушата — не само че взимаше по пет лъжици мас от къща и по крина ечемик, ами искаше и от меда, и от виното, и от лука, и от вълната, когато стрижеха овцете, а пукнеше ли пролет — пращаше слугите си да гонят здравекчани по нивите и лозята му, да плевят посевите и да окопават лозите. Затова във Вукалон човек можеше да види и кирпичени къщи, големи и гиздави, с чардаци, землянки имаше само в крайнините, а в Здравек дори хубавите и весели къщи, строени в по-добри времена, изглеждаха

сега оклюмнали и тъжни, сякаш ги беше налегнала болест, срещу която нямаше лек.

Такава тъжна и болнава беше къщата и на стрина Парашкевица — с килнат сламен покрив и олющени стени, правени от огънати пръти и намазани с глина. Тя се намираше в източната окрайнина на селото; гледаше към изгрева и някога може би се е усмихвала в зарите му, когато покривът ѝ е лежал на мястото си и варосаните ѝ стени са изглеждали свежи ѝ са розовеели заран, като бузите на замомена подявка. Колкото и да е бил притеснен животът поради лакомията на факийския жупан, пак е оставало време за хора и песни, силата и сърчността на стопанина са надвивали големите несгоди, за къща от кирпич не е могло да се мисли, но пък всяко лято покривът е бил подновяван с нова слама и в навечерието на Гергьовден стените са били белосвани с вар. Така беше текъл животът допреди три години, когато през зимата вълци удавиха стопанина, излязъл беше в гората да събира вършини, идеше Коледа, бъдникът искаше голям огън. Глутницата сдави и него, и воловете му и оттогава къщата завехна, ветрищата килнаха покрива ѝ, а дъждовете направиха стените ѝ да изглеждат като проядени от шарка.

През онази зима Василиса навършваше тринадесет години, още ѝ викаха галено „Лиска“, а синчето беше с четири години по-малко от дъщерята.

В Здравек имаше и по-добри, и по-угледни къщи, но Ицволя беше избрал тази.

— Тук ще се настаним — беше рекъл той на Ханко.

Стрина Парашкевица им постла до оджака, а двете с Василиса отидоха в плевника, времето беше още топло, можеха да минат и без огън. Някогашната Лиска вече се момееше, беше опънала пазвата; дългонога и тънка в кръста, тя теглеше очите, та не беше разумно да спи под един покрив с двама млади и непознати мъже.

Още като я зърна на двора, Ханко си рече: „Такава беше Дебора някога. Като момиче!“ — и едно тъжно чувство преля в сърцето му — тоя спомен се разминаваше с радостта.

После се заредиха тихи и кротки дни, ни чумерни, ни весели, каквато беше ранната есен в тоя хълмист полски край. Веселящите се събираха в дома на старейшината, там беше най-широко, пиеха от още неизбистреното вино и се преборваха. А Ханко запретна ръкави да

оправи кое-що в занемарения вдовишки имот. Не пипван отдавна от мъжка десница, дворът изглеждаше като напуснат, бурени и повляци бяха избуяли покрай повалената ограда, от някогашния обор стърчаха две плесенявали стени.

Най-напред се зае с покрива на къщата, защото имаше опасност тази зима виелиците да го килнат съвсем. Ходи в гората да насече пръти за подпори, два пъти отива и се връща и носи всичко на гръб. Парашкевица нямаше волове, за да извози прътите, а да моли от съседите нямаше как, хората бяха плъпнали по нивиците си, бързаха да свършат с оранта, преди да ливнат големите есенни дъждове. Трудно му беше, защото с мъчната работа трябваше да се справя сам, но след няколко дена покривът дойде на мястото си, коминът се изправи и къщата заприлича на вече оздравял и привдигнал се от тежка болест човек. Само за сайванта не остана подпора, стряхата климаше току над вратата, не идеше това лично място да се закърпи с каквото и да е. Мисли Ханко, дълго се колеба и на края реши да спаси положението с оня чудесен колец, дето беше задигнал от рова пред укрепеното предмостово селище. Свидеше му се, защото той кол мислеше да го занесе в къщи, такъв хубавец не можеше да се намери в цяло Осеня. Само да го забиеше пред пруста, и старият Данилов двор щеше тутакси да се засмее като невяста, натъфрена с кожено контошче. Но си казваше, че, от друга страна, той е млад и здрав, и животът е пред него, и има време да почака и за един, и за още много колци, засмолени и изгладени като той, дето му беше плячка от войната. А Парашкевица на какво можеше да се надява — нито ще ѝ даде някой даром, нито пък тя има сила и умение, за да си го отсече от гората и го приготви сама!

И си казваше още, че не е далече денят, когато ще доприпкат и до тоя край ония студени ветрища, дето прескачат наесен Иструм и сковават земята надлъж и нашир. Ще докарат сивите и тежки зимни облаци и от небесната вис ще се изсипе над света толкова много сняг, че стряхата на стрина Парашкевица ще се огъне точно на онова място, където ѝ липсва подпорката, и понеже дяволът се щура по-често из вдовишките и сиромашките къщи и по-малко из богаташките, току-виж, се издънила и снегът се накамари пред самия вход. Как ще минеш през такива преспи, как ще си пробиеш пъртина! Ако е мъж, ще прекрачи криво-ляво, ще наснежи навущата до колене и ще се провере някак, ще изскочи в собата, но ако е жена?

Кой знае защо помислеше ли за тоя голям сняг, дето ветровете щяха да навейт пред входа, едно видение се явяваше отпреде му и той замираше, както ловецът не смее да поеме дъх, когато изневиделица се озове на няколко крачки до една сура сърна. А видението беше наистина чудно, защото девойката, дето повдигаше полите си, за да мине през снега, беше уж Василиса, Лиска, но така изглеждаше само на пръв поглед, при по-внимателно вглеждане можеше да се види, че това не е никаква Лиска, ами Девора, каквато беше в ония години, някогашните, когато тя момееше, а той служеше войник в Нове. Същите руси коси, сплетени на две плитки, а плитките, накичени тук и там с цветове от див бъз.

— Ще си спомняш ли за мен, Деворке, докато аз служа в Нове, при копана Смоляк?

Сега знае, че тия думи не е изговарял никога, но какво от това? Ако сега се върне на ония години, когато служеше новобранец при копана Смоляк, непременно ще ги каже. Сега просто се чуди как не му е дошло тогава на ум, сляп ли е бил, та не е съглеждал цветовете на дивия бъз в русите плитки?

Сляп е бил сигурно, защото очите му са били мъртви и за много други неща. Сега си спомня как веднъж се усмихнаха устните ѝ, беше ветровито време и вятърът подхвана полите ѝ и все ги повдигаше нагоре, а тя се мъчеше да ги спусне над коленете си, но не гледаше полите си, а се вираше в него и му се усмихваше, и това ставаше на едно пусто място до един дол — целия обрасъл на гъсто с лески и къпинак. Тя се усмихваше приветливо и подканящо, и малко срамежливо, както трябваше да бъде, идеше годежният ден и момичетата избираха женихите си, но той не виждаше нищо, сляп беше за цветовете на дивия бъз и не разбираше усмивката, дето се плъзгаше по устните ѝ.

Сега си мисли, че ако тогава беше видял и разбрал някои неща, на следващата пролет *онова* нямаше да се случи, но по всичко изглежда, че по него време дяволът е държал лапата си пред очите му, та затова е бил сляп за Деворината хубост.

Но едно беше видял и запомнил — млечната, матова белина, която повдигнатите поли разкриваха от коленете нагоре. Никой изгрев не му е правил по-силно и потресаващо впечатление. Като че ли тоя изгрев бе един-единствен на света и той показваше магията на

хубостта си само за неговите очи. Сега знае, че само първият изгрев изглежда чудесен, в Нове беше виждал други, срещу канче войнишка чорба, но те нямаха кой знае защо нито капчица от прелестта на първия.

Така поради някакво неведомо сплитане на образите и на времената, като мислеше за зимата и за снега, той си представяше как Василиса повдига полите си нагоре, за да мине, и всеки път на нейното място се появяваше Девора, но оная, някогашната, от времето, когато той служеше при копана Смоляк в Нове. Тя повдига полите си, за да мине, изгрява матовата белина над коленете ѝ и на душата му става тъжно, сякаш отгоре ѝ беше прострял криле някой от гарваните, дето кълвяха мърша на адрианополското поле.

Но тъгата му тутакси избухваше и преминаваше в ярост, когато до това видение заставаше друго — похотливото и нахално лице на пияния Ицволя. Той сучеше мустак, хилеше се и намигаше, както правеха войниците в Нове при среща с жените, които живееха близо до гарнизонната крепост. Появата на това второ видение не идеше случайно. Няколко пъти Ханко беше виждал Ицволя да занича най-безобразно подир Василиса, а веднъж — тогава още майстореше покрива на къщата — стори му се, че момичето тихо изписка и когато извърна глава — видя ръката на Ицволя да се измъква от пазвата му. Как се сдържа да не скочи и да не замахне отгоре му със секирата — не помнеше, но сетне, когато пристъпът на гнева се отля, много се учуди откъде и защо беше пръкнало това бясно желание у него да сече. Все пак Василиса не му, беше нито жена, нито сестра.

И така, като не намери друга подпорка за стряхата, той извади от обозната кола трофейния колец, дигна го на рамото си и го отнесе до Василисиния дом. Прекръсти го, намери му точното място под стряхата, па обърна секирата откъм опаката ѝ страна и започна бавно и с тежки удари да го забива в спечената земя.

Когато привърши, той се отдръпна назад, подпря ръце върху държалята и със захласнати очи заоглежда своя труд. Сега неговият адрианополски трофей като че ли беше добил по-уседнал и благороден вид, не лъщеше лекомислено, а изглеждаше сякаш доволен, че вършеше своята работа — подпираше покрива на един вдовишки дом.

Както стоеше облегат върху държалята, почувствува някой да стои отдире му, обърна се и видя, че е Василиса. Тя гледеше оправения

покрив и се усмихваше.

Свечеряваше, прозрачни облачета бяха закрили небето на запад и то сякаш беше потопено в златистооранжева мъгла. Целият свят му се стори подплатен с пурпур и всеки предмет излъчваше едно меко сияние, което приличаше повече на тиха песен и по-малко на светлина.

В този миг времето и образите отново се сплетоха и на Ханко се стори, че насреща му стои Девора, но онази, някогашната, която той не забеляза и за която си слепота сега той горчиво съжаляваше.

— Виждаш ли как съм украсил къщата си? — питаше Ханко, макар че тази къща не беше негова и той изобщо не беше си отворил устата, за да каже каквото и да е.

А Василиса-Девора му се усмихваше приветливо и с подканяща усмивка, както някога, когато ветрищата надуваха ризата ѝ отдолу и тя се мъчеше да я свали и задържи.

Това беше само едно мигновено видение, защото Василиса не се усмихваше нему, а на оправената къща и в усмивката ѝ не личеше никакво подканяне или нещо, подобно на подканяне, а възхищение, и то не се отнасяше до Ханко, а до неговата работа. Но тъй или иначе тази привечер светът като да беше подплатен с пурпур и всичко изглеждаше празнично красиво.

Преди да заспи, Ханко отново се сети за ръката на Ицволя, която беше бръкнала във Василисината пазва, сети се и се закле в паметта на баща си, че ако пак я види да бърка там, непременно ще съсече Ицволя, както беше съсякъл началника на схолите под свените на Адрианопол.

На другия ден се зае с двора, натъкми всяко нещо на мястото му, потегна кочината и изрови нов улей, за да се оттича по-лесно помията. Сетне зажегли своите два трофейни вола и излезе на къра, там беше Парашкевината нива, изоставена и буренясала, само дете нямаше кръстове, та съвсем да прилича на запуснато гробище. Жалост сви сърцето му, като гледаше почернялата земя и слушаше воя на вятъра между бурените — вдовица оплакваше несретата си, а отгоре безучастно светеше синият свод и малко искаше да знае за вдовишката мъка. Ето, рече си Ханко, тъй щеше да бъде и при мене, на моята нива, ако Кринит беше имал повечко късмет. После подвикна на воловете,

улови с двете си ръце палешника и го натисна злобно, с всичката си мечешка сила.

Завърна се по тъмно, плувнал в пот и със зачервени от прахоляка очи. Ръцете му горяха, сякаш ги беше държал през целия ден във вряла вода. Още докато изжегляше воловете, дочу да се носи откъм собата женски рев — ту утихваше, ту се извисяваше, един безутешен плач, тъжен до смърт.

Влезе в собата. Беше по-уплашен, отколкото оная нощ, когато за пръв път светнаха пред очите му запалените ромейски стрели, а копията фучаха покрай ушите му като разлютени стършели. В оджака догаряше слаб огън, мъждукащите пламъчета осветляваха срещуположния ъгъл, където върху купчина черги лежеше Василиса, просната по гръб и неподвижна, като умряла. В краката ѝ, свита на кълбо стенеше на пресекулки и скубеше косите си Парашкевица, слепоочието ѝ, обърнато към огъня, изглеждаше боядисано с червена боя.

Ханко помисли, че с Василиса се е случило онова непоправимо зло, с което беше се срещал очи с очи стотици пъти пред Тунджанския мост. Тия срещи тогава не му правеха особено впечатление — нямаше време за размисли, гледаше да стоварва непоправимото зло върху главите на ония, дето идеха насреща му, точно тъй, както и те от своя страна гледаха да улучат на всяка цена неговата глава.

Сега, като помисли Василиса за умряла, почувствува някаква невидима, но гигантска ръка да се стоварва върху раменете му, коленете му се разтрепераха, сякаш осенянският бик го беше ударил с челото си. Светът се завъртя, както се случваше понякога с гергьовските люлки, после небето се разтвори и едно огнево дихание облиза земята от край до край. Когато диханието се изпари, светът беше заприличал вече на равна и безкрайна пустиня, нищо нямаше и никакъв звук не се чуваше, беше дори по-лошо и безмълвно от тъмните дълбочини на осенянския вир.

Но това състояние продължи малко време, защото Василиса не беше мъртва и нямаше да умре, макар че сама беше пожелала смъртта. Дошъл Ицволя пиян, сграбчил я и я отмъкнал в плевника; после Василиса намерила едно въже, но от вълнение и неопитност не могла да се обеси, както трябва, видял я съседът им Тудор, прескочил плета и

я свалил от крушата, под чиито клони тъкмо-що била увиснала, като яре, пригответно за дране.

— Въжето къде е? — попита Ханко.

Когато Парашкевица му обясни, той го намери, добро въже, дебело, беше се въртяло някога около чекръка на дълбок бунар. Нави го на колело и отиде с него в плевника, където Ицволя спеше, потънал в непробуден сън. Свали кожения му пояс и понечи да върже с него ръцете му, но му се стори нечестно да връзва заспал човек, затова го зашлеви няколко пъти с опакото на ръката си, за да се събуди. Ицволя отвори очи и изпърво не можеше да дойде на себе си, нито можеше да познае кой го бие, защото в плевника беше се смрачило, светлина не идваше отникъде. После изтрезня, опита се да измъкне меча си, но Ханко го удари през устата и му заповяда да протегне ръцете си напред.

Като чу гласа на Ханко, Ицволя изпадна в такова безнадеждно отчаяние, че не се опита дори да проговори. Мрачното предчувствие не беше го излъгало, една отдавна произнесена присъда трябваше да се изпълни. Дошъл беше часът.

Ханко изведе пленника си оттатък селището на Парашкевица и по целия път внимателно го водеше подръка, за да не се препъне в коренищата и камънака. През това място течеше една кротка рекичка, под десния ѝ бряг растеше на гъсто стар върбалак. В светлината на изгрялата месечина двамата тръгнаха да търсят подходяща върба.

Най-после Ицволя посочи:

— Ето, това дърво си го бива. Средният клон като че ли ще издържи!

Ханко изгледа критично върбата и поклати утвърдително глава. Преметна въжето през клона, завърза го, направи на долния му край подвижен клуп и го нахлузи върху шията на Ицволя.

— За такова престъпление, като моето, княжеският съд не съди на смърт — каза тихо Ицволя.

— Тъкмо затова реших аз да ти бъда съдия! — отвърна Ханко. И като опъваше силно въжето, допълни: — И палач!

Но Ицволя не го чу, през гръмотевици и огньовете той вече летеше към прага, който го отделяше от смъртта.

На другия ден призори Ханко докара в дома на Парашкевица своите два трофейни вола, нахрани ги и ги напои с ръцете си, после

нареди на Парашкевица да повика съседа, дето беше откачил Василиса от възето. Когато той се яви, Ханко му рече:

— Ето, викам те, за да бъдеш свидетел на тая жена. Аз ѝ подарявам моите два вола, те са ми плячка от войната и са ми дадени с княжеска заповед. Каквото съм ти казал, ще го кажеш на старейшината, за да се знае от всички, че този добитък ѝ принадлежи и че може да се разпорежда с него според волята си.

Съседът беше учуден до немай-къде от щедростта му. Мнозина стопани цял живот се трепеха и на своя земя, и на болярска и пак не смогваха да си купят чифт волове. А този човек подаряваше своите и го правеше при това на четири очи, сякаш късаше от сърцето си проскубани квачки, а не добитък. Друг на негово място щеше да извика за свидетели поне половината мъже от селото! Какъв глупак! Ненапразно се приказваше, значи, че колкото по-голям бил боят на човека, толкова по-малък му бил умът!

— Каквото чувам от устата ти, това ще кажа на старейшината — прекръсти се съседът и някак ядосано се извърна към Парашкевица: — Целувай ръка на тогова си благодетеля, мари! С тия змейове ще живееш доволно, като същинска господарка!

Парашкевица, объркана, поглеждаше с широко ококорени очи ту единия, ту другия, чинеше ѝ се, че оня страшен кошмар от вчера продължава, но сега бог е изпратил от небето някакви си волове и два дявола, престорени на добри хора, взели образите на Ханко и на съседа, току се шалят и глумят с нея. Ако вълци не бяха сдавили мъжа ѝ, друго щеше да бъде, но сега е вдовица и с вдовиците всичко може. Като премисляше така несретата си и не беше сигурна дали всичко става наяве или насън, все пак тя протегна ръка към десницата на Ханко и наведе глава да я целуне. Но той бързо се отдръпна назад, като опарен.

— И таз хубава — рече, — аз да не съм поп, та ще ми целуваш ръка! А тия волове ти подарявам, за да може Василиса да си намери по-лесно мъж. За два вола, като тия, все ще се намери някой, който да преглътне онова, дето разбойникът ѝ направи вчера!

Скочи върху оседлания Дванш, хвърли последен поглед към пруста, където трофейният колец подпираше стряхата, усмихна се на работата си, защото прустът сега сияеше от великолепиe, махна с ръка

на воловете и придърпа юздата. Дванш се понесе като хала към къщата на старейшината, където беше отседнал сетин-багаинът Ратен.

Багаинът седеше на чардака пред ниска софра и лакомо пиеше топло мляко от една дълбока паница.

— Ето — каза Ханко, след като поздрави началството, както изискваше правилникът, — дошъл съм да ме задържиш или оковеш, защото снощи обесих Ицволя! — И той отпаса меча си и внимателно го положи в краката на багаина.

Ратен остави лъжицата, помълча някое време, за да вникне по-добре в смисъла на Ханковите думи, прокашля се и попита:

— Ти не знаеш ли, че законът забранява на войниците да посягат на командирите си?

— Зная — каза Ханко, — но нямаше как, тоя проклетник насили Василиса, дъщерята на вдовицата Парашкевица, та трябваше да го накажа.

— Ти какъв си, та ще наказваш? — учуди се Ратен.

Ханко помисли някое време и като не знаеше какво да отговори, повдигна рамене.

— Голяма магария си извършил — каза Ратен.

— А неговият грях малък ли е? — попита Ханко.

Сетин-багаинът Ратен имаше право да го осъди тутакси на смърт, смъртно наказание се предвиждаше за много по-дребни престъпления, но сърцето му се противеше и не даваше на езика да изговори оная най-страшна дума, която превръщаше целия свят в студена и безмълвна тъмнина. Дълбоко в себе си той отдаваше справедливост на Ханко. Ицволя беше пияница и покварен човек, заслужил си беше въжето, но законът малко искаше да знае какъв е Ханко и какъв е бил Ицволя, законът държеше на чиновете: по-малкият нямаше право да посяга на по-високия, посегнеше ли — наказваше го със смърт. Но ако по-високият посегнеше на по-малкия, законът си затваряше очите. Ако негодникът Ицволя беше обесил безукорния Ханко, законът нямаше дори да се почеше зад ухото.

Такива мисли минаха през ума на сетин-багаина и затова по челото му изби пот, а очите му захванаха да странят от очите на Ханко. Имаше нещо явно нередно в това един добър човек да бъде пожертвуван заради един лош, но какво зависеше от сетин-багаина,

всичката негова власт можеше да се събере в един шлем и пак да остане място за още!

— Заминавай при изургу-коловъра във Вукалон — каза Ратен, като сучеше дебелия си като къделя мустак и гледаше встрани. — Нека той да те съди, защото ти си един личен войник, прославен, носиш на пръста си златния пръстен на княза, пък моята власт е малка, тя е за по-обикновените войници. — Той се огледа за помощника си, да върже ръцете на Ханко с вериги, както се полагаше, но поразмисли и махна с ръка: — Качвай се на коня си и бягай за Вукалон — рече той, — няма да те връзвам, знам, че не ще се укриеш, ти си един честен човек!

Изургу-коловърът Станул не прие Ханко в шатрата си, научи за обесването на Ицволя от адютанта си. Той не пожела да разговаря с него, а заповяда да го оковат във вериги и да го изпратят в Преслав, при ичургу-боила Охсун.

РАЗКАЗ ЧЕТВЪРТИ: ВИДЕНИЕТО НА КНЯЗА. КАКВО СЕ СЛУЧИ ПРЕЗ ЕДИН ДЪЖДОВЕН ЕСЕНЕН ДЕН

Когато войските, които се оттегляха от Адрианопол, приближиха Версиникия и Проват, Симеон повика командирите на отрядите и ги запита:

— Какво ще предложите — да оставим ли гарнизони в тия два града и да им дадем ли българско управление, или да ги върнем обратно на византийците?

Командирите отговориха, че няма смисъл да присъединява тия градове към българската държава, преди да е свършил започнатата работа с Адрианопол, защото близкото съседство с голямата адрианополска крепост ще ги прави уязвими откъм византийска страна по всяко време. Те казаха още, че защитата им от нападение ще бъде много трудна, тъй като границата прави на това място остра чупка на североизток и двете крепости остават поради това опасно издадени на юг. На края Олцег предложи двата града да бъдат разграбени и опожарени и жителите им откарани в плен.

Предложението на Олцег беше подкрепено от другите командири с голямо въодушевление.

— Тия два града са богати — каза Охсун и поглади бавно брадата си, както правеше винаги, когато на софрата му слагаха някое особено ястие, което той много обичаше и ценеше. — Проватското вино се слави чак в Константинопол, тъй съм слушал да се приказва — продължи той, — складовете във Версиникия пращели от обработени кожи и вълнени платове!

Сладката представа за червеноруйното проватско вино като че ли погъделичка възбуждащо гърлата на командирите, а кожата и платовете на Версиникия сякаш на часа се превръщаха пред очите им в чудесни жълти ботуши и разкошни дългополи кафтани.

— Докато не отместим границата по на юг, добре ще е да не си създаваме ядове с тия градове! — обади се последен жупанът Манаси. Русокос хубавец от племето на моравяните, издънка на прастар княжески род, той беше преминал наскоро в конницата и все още не

можеше да привикне, както трябва, с неуседналия и бързо подвижен кавалерийски живот.

Симеон слушаше мълчаливо командирите си, по лицето му не потръпваше нито един мускул, само в очите му припламваха студени блясъци, зарево на далечни светкавици. Той не отговори нищо на командирите си, кимна им да си вървят при отрядите, а на Ирник заповяда да пригответи за път два запасни коня, от гвардейските, да препусне до Констанция и да доведе оттам двама свещеници — да бъдат в обредно облекло и да носят във вързопите си богослужебни книги, преведени на славянобългарски език.

Симеон не обяви официално Проват и Версиникия за български градове, но остави в тях два силни гарнизона и назначи за управители на общините им мъже от славянски произход. В тия два града имаше по две черкви, едната, катедрала, се издигаше на главния площад, другата, по-малка, се намираше в крайнината. Симеон нареди в катедралата да служи литургия български свещеник на славянобългарски език, а в малката църква — гръцки свещеник. И това беше право, защото по-голямата част от населението беше от славянски произход и тия хора говореха по домовете си на своето драгувишко наречие, което беше твърде близко и на боруйското, и на девелтското.

Освен това Симеон нареди на Ирник да обяви на народа, че от тоя ден нататък всички данъци, държавни, черковни и болярски, ще бъдат събирани наполовина и че от най-бедните люде няма да бъде искано нищо, а, напротив, ще им бъде давана помощ от общината; и да обяви още, че тъй ще бъде и за ония селища, които гледат към България поради славянския корен на населението си, и че българският княз ще им помогне и с оръжие, и с военна сила, ако открито или тайно изявят желание да се присъединят към българската държава.

Вестта за намаляването на данъците отекна из тия краища като радостен звън от великденски камбани. В двете катедрали бяха отслужени на български език тържествени литургии. После народът излезе на площадите, лумнаха факли, гръмнаха музики, танците и хората продължиха до среднощ. Случвали се бяха веселия и на други празници, на Гергьовден например, или в навечерието на гроздобера, но смехът и игрите бяха по-малко, веселеше се младежта, а

възрастните си стояха в къщи, улисваха се в домашни работи, почистваха дворовете, потягаха полегалите огради, захващаха се с каквото им попадне, за да избягат някак от големите си грижи. А големите грижи идеха най-вече от тежките данъци — за императора и за патриарха, за издръжката на войската и на черквата, за поддържането на пътищата и на крепостните стени, за стратега и висшите чиновници на темата, — облаганията, събрани накуп, изяждаха повече от половината доход на стопаните. А като се притуреха и лихвите, защото на всеки не можеше да се плати в срок — двете третини от онова, което даваше земята и изработваха ръцете, отиваха в бездънните джобове на императорските чиновници и патриаршеските служители. Ако въпреки всичко не успяваха да платят, изпращаха ги в рудниците за копачи или по галерите — за гребци. Имуществото им биваше разпродавано до краен край от екзекуторите, старците и децата премятаха торбички през рамо и тръгваха на просия, а съпругите, ако още не бяха съвсем повехнали, и дъщерите, ако не успяваха да се главят за слугини при по-богатите семейства — поемаха пътищата за пъстрия и многохиляден Солун: там черните моряци от североафриканските страни предпочитаха славянските жени пред гъркините.

И така беше по всичките тракийски градове, където имаше гарнизони и империята държеше работите в ръцете си. Затова вестта за намаляването на данъците накара хората от народа да плъпнат по улиците и площадите и да се отдадат на шумни веселби. Младите тропаха хора и танцуваха, палеха огньове и ги прескачаха, по-възрастните изнасяха стомнета с вино, черпеха се един други и си честитяха: „Христос воскресел!“, макар да беше най-обикновен неделен ден.

Но голямата радост имаше и друга причина, въпреки че тя действуваше само върху сърцата на населението от славянски произход. За пръв път молитвите и песнопенията към бога бяха възнасяни на славянски и народът разбра, че бог чува и тачи този език, че той не стои по-долу от гръцкия и че гърците нямат основание да си вирят толкова носове, защото на север вече се простираше една силна славянска държава, която му беше близка и по език, и по кръв.

Така, като намали данъците и направи трапезите на хората по-ситни и като изпрати в черквите български свещеници, които

извършваха богослужението на славянобългарски език, Симеон спечели сърцата на проватчани и на версиникийци и обърна на своя страна племената, дето живееха в съседство с тях. А хората от тия племена разнасяха наблизко и надалеч онова, което бяха чули и научили — и за данъците, и за славянското богослужение и приравняването на славянския език с гръцкия, и за помощта, която българският княз обещаваще; и в едно кратко време звездата на България изгря като лъчезарна зорница върху старото тракийско небе, извисило синевата си от подбалканските полета до Беломорието и от мътния Хеброс до бурливите води на Понтийско море.

И това, дето българската държава влезе в сърцата на тракийските селяни, това беше най-чудесният плод на победата, която Симеон извоюва в битката с византийците под стените на Адрианопол.

Безброй пъти беше мислил за царствения град, защото в него беше останало сърцето му — във величествената Вия Триумфалис, святкаща с мраморните си фасади, шептяща с водоскоците си, усмихната с везмото на позлатените си градински огради; в богатите библиотеки, съхранили словото и изкуството на отминали, славни векове; в паметниците от мрамор и бронз, от злато и слонова кост, запечатали за вечни времена неутолимия човешки стремеж към съвършеното; безброй пъти беше мислил за Града на градовете, защото под неговото лазурно южно небе за пръв път беше натопил устни в непресъхващите извори на мъдростта.

И защото в Града на градовете беше прекарал най-чудните дни от младостта си.

Помислеше ли за царствения град — двойствено чувство изпълваше душата му: възхищение и тъга, бели и черни цветове разцъфтяваха на едно стъбло. Възхищението идеше от духовното величие на града и от пищния блясък на неговата външност. А черният цвят черпеше горчивите си сокове от завистта: завиждаше Симеон на византийците, задето историята беше създала царствения град на византийска земя.

От завистливото съзерцание до изгарящото желание за обсебване имаше само една крачка, но той до тоя ден дори в сънищата си не беше дръзвал да я направи — до такава степен неизмеримо могъщ и

недостъпен му се виждаше огромният град, заобиколен с два пояса високи стени, толкова широки, че отгоре им покрай брустверите можеше да се препуска с колесница, усилен с десетки кръгли и четвъртити кули, от чиито тераси бълваха смърт огнехвъргачки и каменометни машини. Можеше ли да се превземе град, укрепен с такива гигантски стени, който сам, от собственото си население, можеше да извади петдесетхилядна отбрана войска, за да я изпрати по настръхналите им зъбери? Нали с очите си беше гледал и разглеждал внимателно тия Теодосиеви чудесии, доправяни и непрекъснато усъвършенствувани през следващите векове?

Да не беше морето и безбройната флота от бойни кораби, която вардеше пристанището, една дългомесечна обсада все някак би успяла да сломи полумилионния град. Но имаше ли в света флота, която можеше да пробие византийската морска защита?

Ето защо до тоя ден Симеон дори в сънищата си не беше дръзвал да протегне ръка за царствения град.

А днес, като изкачи билото на първия хълм, с който започваха подстъпите към балкана, и погледна на югоизток, сторя му се, че във виолетовите далечини проблясват фасадите на двете стражеви кули, дето се извисяваха отляво и отдясно на Влахернските врати. Разстоянието беше огромно, може би имаше около три хиляди стадия, затова кулите изглеждаха като видения и сякаш не стъпваха на земята. Сигурно това впечатление, че висят във въздуха, идеше от леката лилавосинкава омара, която покриваше подножията им и се кълбеше като току-що събрани купи сено.

Макар това видение да изскочи толкова неочаквано пред очите му, той не се учуди много, защото отлично знаеше, че царственият град се намира точно в тази посока и че земята, на която беше стъпил нашироко и по царски, е тракийска земя, която започва от южните подножия на балкана и се връзва като пръст между двете морета — Мраморното и Понтийското. Така че нямаше нищо свръхестествено в появата на това видение, то стоеше точно там, откъдето започваше царственият град, а земята, върху която беше стъпило, макар че подножията му бяха обвити в цветна мъгла, беше в известен смисъл българска, тъй като българите бяха преки приемници на траките, върху чиято земя гърците са основали някога своя Византион. Дори беше известно от историята, че гръцкият Византион е израснал от основите

на прастаро тракийско поселище, пристан на рибари и морски разбойници, което от паметивека се е оглеждало в сините и огледални води на кроткия Боспорски проток. Симеон беше проучил тия неща още докато следваше в Магнаурата, често беше мислил по тях, затова появата на видението не го учуди ни най-малко, еднакво му бяха познати и кулите, които фланкираха Влахернските врати отляво и отдясно, и историята на земята, върху която беше стъпил царственият град, днешната столица на света.

Отпусна юздите на коня и дълго и с прехласнати очи се визираше в маранята, която затуляше югоизточния хоризонт. И колкото по-дълго се визираше, толкова видението се разрастваше на ширина и в дълбочина и толкова по-ясни ставаха очертанията на кулите и на извисените към небето зъбчати стени. Най-интересното беше това, че той можеше да вижда нещата отгатак стените — улиците и площадите, градините, императорските дворци и постройките, които го свързваха с необгледния по размерите си форум. Дори обелискът се мярна пред очите му и паметникът със змиите, и централният фонтан, в чиито прохладни струи изгриваше една многоцветна дъга, когато слънцето се накланяше към запад. Много неща откъм вътрешната страна на града видя той, въпреки че стените ги закриваха, и някое време не можеше да си обясни това чудо, но после се досети и му стана весело: градът се откриваше пред очите му като на длан, защото той го наблюдаваше от билото на тоя хълм, който се извисяваше поне с два стадия над окръжаващите го откъм сушата дебелокаменни стени.

Така стоеше той на хълма и жадно попиваше с очи видението на царствения град. И дотук всичко си беше в реда на нещата, нищо не притуряше от себе си към гледката и с нищо не променяше истината, която познаваше от предишните години. И както биваше всеки път, когато помисляше за тази столица на столиците, най-богатата и най-красивата, и си спомняше видени неща и преживени случки, сърцето му се сви от мъка и той се почувствува като човек, съсипан от пладнешката жегга, който гледа пред себе си сенчести градини, но не може да прекрачи до хладината им, за да се отмори, защото го отделя от тях непреодолима преграда.

Но този път той не се затвори в мъката си и не остави да бучат в ушите му до замайване пороищата на завистта и на желанията, за които няма лек. Вече беше вкусил от опияняващата сладост на военния

успех, беше усетил върху кожата си парещата топлина на чуждата кръв, беше с меч наложил волята си над вражата воля, затова, без сам да съзнава или нарочно да иска, започна да притуря към познатото видение неща, видени и изпитани на адрианополското бойно поле. И в това нямаше също нищо чудно, защото впечатленията от похода и от скорошната битка бяха още съвсем свежи и в очите му, като картини, и в паметта му, като замисъл и предварителни кроежи. Случило се беше едно голямо събитие и то слагаше своеобразния си отпечатък върху мислите му и върху ония неща, които те пораждаха като видения и мечти.

И какви видения, господи! Ако великият Авитохол, който приживе беше завоювал половината свят, можеше да се досети като какво беше видял пред очите си неговият далечен правнук, на своите тридесет години сигурно би скокнал на часа от гроба си, за да размаха възторжено плесенясалата си костена десница по посока на югоизточния хоризонт. Видението беше достойно за славата на оня, когото народите наричаха „Бич божий“ и падаха ничком в нозете му, преди да е вдигнал над главите им страшния си възлест камшик.

И тъй, от заобленото, било на хълма, където ветровете се изпреварваха едни други, Симеон гледаше войските си и те кой знае защо и как, вместо да продължават пътя си на север, изведнъж се втурнаха на югоизток летяха към царствения град — и всеки отряд приличаше на един побеснял смок, който неудържимо гони плячката си, за да я удуши и погълне. Зрелището беше вълнуващо и Симеон очакваше връхната му точка с разтуптяно сърце и широко отворени очи. И ако в този миг художник-летописец го наблюдаваше, за да го изпише в уводното място на хрониката си, той непременно щеше да вложи в образа му хищническата устременост на орела: издаден напред, готви се мигновено да размаха криле, за да се понесе безмилостно-красив над обречената си жертва.

Така гледаше Симеон конните си отряди, които пореха равните тракийски полета като приказни смокове, погнати от божия камшик, и с всяко едно дихание на времето приближаваха все по-близо стените на царствения град.

А връхната точка настъпи, когато отрядите стигнаха на хвърлей камък от стените. Тогава те се спешиха и се втурнаха на щурм срещу зъберите и високите кръгли и четвъртити кули и в този миг отгоре им

блеснаха червените езици на огнехвъргачките и въздухът писна прободен от сноповете стрели, които излитаха като стършели от широките гърла на катапултите. Лилавата омара, пълзяща лениво в подножията на стените, сега изведнъж закипя, заприлича на огнена лава, размятала лудо грива от морав дим. Бойните викове на нападателите и на защитниците, стоновите на ранените и предсмъртните вопли на умиращите — всичкият този рев напомняше оглушителното виене на придошлия Хеброс, когато мътните му води се спущаха в равнината с яростта на побеснели стада биволи и нямаше на земята сила, която можеше да ги възпре.

Тия мигове от битката бяха наистина върховни — сега победата решаваше кому да подаде ръката си, затова Симеон не успя да се сдържи — улови дръжката на меча си, наведе се над шията на коня и придърпа юздата му, за да го пришпори към мястото на боя. За един никакъв Адрианопол беше рискувал главата си, та можеше ли да се колебае, когато се решаваше съдбата на най-чудесния град на света!

Изненаданото животно направи крачка напред и отново се спря, защото не беше твърде сигурно дали господарят му наистина го пришпорва, или го върши по погрешка. Наоколо цареше безмълвие, тихо спокойствие, никаква видима причина не изискваше да се препуска презглава по моравите на това равно било, пък и не беше в характера на господаря му да го разкарва безцелно. Но и тази единствена крачка беше достатъчна, за да изчезнат в едно мигновение и Влахернските врати, и кулите, които ги фланкираха, и непристъпните стени, и всичко, което се отнасяше до царствения град, включително и битката, която се водеше за превземането му сред лилавата мъглявина.

Нищо не смущаваше покоя на просналите се в далечините безкрайни полета. Белезникавосинкава мъгла покриваше пустинния югоизточен хоризонт.

На двадесетина крачки от княза и с лице към него бяха застанали Ирник, Ондуракс, началникът на гвардията, и сетин-багаинът Войцех — началникът на личната му охрана. Войцех, като видя княза да обръща коня си към навалитата страна на билото, избърза пръв да препусне към него.

— Желает ли нещо господарят? — попита Войцех.

В това време доприпкаха и другите двама.

Симеон помълча, впечатленията от чудното видение още не бяха се отлеели съвсем от душата му, но полека събра мислите си и на свой ред попита:

— Кой от вас е най-далекогледният?

— Аз виждам как прехвърча яребица от четиристотин крачки разстояние! — похвали се Ондуракс.

— Тогава вгледай се на югоизток и ми кажи дали виждаш нещо, което да напомня крепостни стени — каза Симеон.

Жупан-тарканът Ондуракс сложи ръка над очите си и дълго се визира в просторите, които се разстилаха към мъглявините на югоизточния хоризонт.

— Като че ли виждам нещо, което доста прилича на крепостни зидове — каза Ондуракс, продължавайки да се визира в далечините. Той изговаряше думите гърлено и полутихо, сякаш се боеше да не подплаши „нещото“ с гръмливия си глас, който бучеше като бойна тръба. — Но поради маранята, господарю — продължи Ондуракс, — мяркат се само горните части и това сигурно ще да са зъберите!

Той свали ръка от очите си и пренебрежително се усмихна на Ирник и Войцех, които също зяпаха нататък.

— А кой град предполагаш, че е този? — запита Симеон.

— Сигурно ще да е Скопелос — отвърна Ондуракс.

Симеон кимна с глава и полека извърна коня си на север. От мястото, на което се намираше, лежаха до Скопелос около петстотин стадия. От това място дори ястребовите очи на Ондуракс едва забелязваха крепостните стени на града. А до Константинопол се точеха — невидими, разбира се — още две хиляди и петстотин стадия път!

Може би случайно проблесналите зъбери на Скопелос бяха извикали във въображението му чудните възпоминания за царствения град. Да речем, че беше се случило тъкмо това. Ами страшната битка за овладяване на крепостните кули, кървавият щурм на Влахернските врати?

Симеон се усмихна с мрачна усмивка, отпусна юздите и замислено продължи пътя си по нанадолнището на хълма.

От сенчестото подножие на тоя хълм започваше мъчната планинска част на усойния Веригавски проход.

Веригавският проход, който свързваше топлите тракийски полета с Дунавската равнина, беше труден за преминаване дори по хубаво време. Той беше тесен, имаше места, където два коня с мъка можеха да се разминат, без да се допрат с търбусите си, чести завои го гърчеха като размотана връв, от запад го подпираха скатове, а от източната му страна тъмнееха усойни и влажни долове. Срещаха се отсеки по него, които не виждаха никога слънце, размекнати и мочурливи, потънали през деня в глух и зеленикав сумрак и святкащи загадъчно нощем от гниещи пънове и отколе повалени дървеса. Тия теснини бяха гъсто зашумени, обраснали в папрати и храсталаци, изровени от пороищата, бяха трудни и за пехотата, и за конницата, а за обозите и бойните машини напомняха богородичното ходене по мъките. Натоварени с фураж и зърно, с боеприпаси, колите затъваха в мочурищата или се свличаха стремглаво по нанадолницата, тараните се заклецваха в извивките на завоите, щурмовите кули блъскаха челата си в надвисналия отгоре сплетен клонак. Прислугата биеше добитъка, началниците налагаха прислугата, размахваха се дълги остени, плющяха камшици от волски жили, никому не се позволяваше да пречи на движението или да изостава назад.

Такъв беше Веригавският проход — строг за своите, а за нашествениците, за неканените чужденци — жесток. В неговите теснини надменният Никифор Геник беше намерил смъртта си, черепът му, обкован със сребро и превърнат на чаша за тържествени наздравници, още се тулеше сред вече овехтелите трофеи на някогашната ханска съкровищница. Алчната и уж непобедима императорска армия, облечена в желязо и въоръжена до зъби, беше смазана и изклана до крак и тази работа бяха свършили само за няколко часа дедите на тия, които сега изкачваха стръмната седловина. И други нашественици преди Никифора и в по-раншни времена бяха нахълтвали в прохода, костите им още се белееха по горските поляни, сред избуялите нависоко папрати и дивия планински къпинак. Купчинки от черепи, лъснати и изгладени от ветрища и дъждове, нарочно събрани и струпани от овчари и погранични стражи, напомняха за злополучните премеждия и трагичната съдба на неканените чужденци.

Сега войските бързаха с ускорен марш към престолния град. Изгревът беше предвещал ясно време, розовина и злато покриваха източния хоризонт, откъм морето идеше на вълни тих ветреца. Доброто време и ненадейната княжеска заповед за оттегляне правеха войниците весели и най-настървените не жалеха за пропуснатата и несъстояла се битка за стените на Адрианопол, предчувствието за близките срещи със своите беше по-сладко от тътренето и нагласяването на тараните под градушка от камък и стрели. Макар и да беше наредено да се върви с ускорен марш, с възможно най-голяма бързина, по ешелоните лумнаха смехове и песни, закъдриха се мелодии от тръстикови цафари, гръмна боботене от надувани волски рогове. Някъде в дълбочините на отрядите задъднаха тъпани, дори конете проточиха шици и зацвилиха весело, предвкусиха сякаш сития домашен зоб и уютата на топлите ясли.

Войниците от малочислените заслони, които князът оставяше за прикритие, стояха по местата си и завистливо гледаха подир върволиците на отминаващите войски. Буйната радост на отпускарите, на ония, които командването изтегля във вътрешността на страната, винаги предизвиква в сърцето на фронтовака, дете остава на линията лице срещу лице с врага, или незлобива завист, или сподавена скръб по близките хора и родните огнища, една тъга по земята и добитъка, която извира сякаш от собствената му кръв и се носи в душата му като сутрешна мъглица.

Постепенно отрядите, които се изтегляха, леката конница на съгледвачите, тежката конница, отрядните обози и общовойсковият обоз — всичката тази войска потъна в теснините на прохода, радостно възбудена, весела, а ония, дете я изпрацаха и оставаха по местата си, тъгуваха всеки посвоему, въздишаха и чумереха вежди. Но съдено беше повечето от заминаващите да не се завърнат по домовете си, да бъдат надживени от тия, които княжеската воля беше заковала сега по олиселите хълмове. Неписаните закони на живота малко искаха да знаят, не държаха никак за „сигурното“ и „несигурното“ в личните сметки на човеците.

Загърнат в късата си пелерина на няколко разкрача пред свитата си, князът следеше внимателно върволиците, които се изнизваха в кривите и стръмни дълбочини на прохода. По ешелоните премина команда и стотните стегнаха редиците, секнаха свирните и смеховете. Преминаваха в тръст ариергардните части на тежката конница, земята

кънтеше, дългите копия на ездачите стърчаха настрани, елипсовидните им щитовете, както бяха носени от левофланговите бойци, образуваха неравна и полюшкваща се желязна стена. Вятърът развяваше леко цветните триъгълни знаменца на стотните, влажната земя глухо дъднеше от тропота на копитата, въздухът беше станал сякаш по-тежък и по-гъст от киселата миризма на конската пот.

В такива минути, когато князът отблизо наблюдаваше шествието на войските, подредени в отряди и стотни, многохилядна човешка маса, готова да тръгне на смърт при една само негова дума, когато усещаше земята да се тресе и пред очите му блестяха островърхите копия, в такива минути той чувствуваше сърцето си като обхванато от криле — щеше му се да литне, да се стрелне в далечините, чак оттатък чертата, където небето прихлупваше земята, в мъглявите простори на познати и непознати земи. Това беше чувство, което напираше в гърдите му, някакъв огън в кръвта, запален от блясъка на оръжието, раздухан от възбуденото дихание на галопиращите коне. Опиянението като че ли се предаваше и на коня му, преминаваше и в неговите жили, животното риеше земята с предните си крака, опъваше уши, пръхтеше и неспокойно въртеше глава.

Изнизваше се последната група от ариергарда. Слънцето се скри зад високите гористи ридове и над прохода легна студена мрачевина.

На другия ден войските преваляха високото било на прохода и започнаха бързо да се спускат към преславската равнина. Когато ариергардът на гвардията отмина укрепеното селище Мокрена, Симеон повика Ондуракс:

— Ще прескоча до крепостта Ичера — рече той, — за да се видя с приятеля на баща ми, болярина Ангелари. В Ичера има училище за свещеници, ако ми остане време, ще гледам да се срещна и с преподобния отец Исаия, който е отворил в училището школа за иконописци. А ти ще отведеш войската в Преслав, ще я разположиш на стан около града и от мое име ще държиш работите в ръцете си, докато се завърна, което няма да стане по-късно от другиден.

— Ще действавам, господарю, както ми нареждаш! — отвърна Ондуракс и чинно се поклони според правилника, но без да се престарава; той беше потомък на един от най-старите боилски родове,

които някога бяха опънали шатрите си около Испериховата шатра в Онгъла, и един от малцината български потомствени благородници, които не бяха взели участие във Владимировия бунт. — Ще разположа войската на стан около града и ще се грижа за реда, докато се завърнеш! — допълни той, като даваше на княза да разбере, че схваща много добре загатнатите мисли в неговата заповед.

А княжеската заповед, макар и да беше изказана простичко, с тревога наблягаше на три много важни неща: първо, че мобилизацията остава в сила и че войските не се разпускат; второ, че на ичургу-боила Охсун се отнема командирската власт; и — трето — че до завръщането на княза върховен разпоредител в Преслав няма да бъде кавханът Петър, а началникът на гвардията Ондуракс.

— Остави на сетин-багаина Томислав петдесет души гвардейци, за да ме съпровождат до Ичера — каза Симеон, като не без удоволствие гледаше мъжественото и открито лице на гвардейския началник, — а аз ще наредя на Ирник да уведоми кавхана Петър за задълженията, с които те натоварвам.

Последните му думи бяха хитро и весело намислени. Какви задължения — Ирник трябваше да съобщи на Петър, че кавханската му власт преминава временно в ръцете на Ондуракс!

Войската отмина и на високата горска поляна, заобиколена отвсякъде със стара и гъста букова гора, украсена с кърпикожух и ухаеща на горски здравец, захлупена от прозрачно и бездънно синьо небе, потънала в мълчание и леко натъжена от мрачните предчувствия за скорошни слани и студени дъждове, на високата горска поляна, която Веригавският проход разсичаше на две половини и още кънтеше от тропота на отминаващите стотни, светът сякаш изведнъж се смали и опустя — от многохилядната войска беше останала само една шепа народ: Войцех и Томислав, с петдесет души гвардейски войници. Миризмата на конска пот, смесена с дъха на войнишко облекло, бързо чезнеше в хладния въздух, бистър като планинска изворна вода.

На княза съвсем не му беше до стария Ангелари, нито пък гореше от нетърпение да се срещне с преподобния Исяя, чиято живопис не му се нравеше твърде — но това можа да измисли като предлог малко преди да наближат разклона, откъдето тесен горски път отвеждаше в Ичера. Просто искаше да отсрочи с ден-два връщането си в столицата и затова измисли историята с Ангелари. Откакто онова

чудно видение беше изскочило пред очите му, едно странно неспокойствие го обхвана — мъчно успяваше да съсредоточи мислите си, разсейваше се понякога с дреболии, без видима причина го избиваше на смях, слушаха му се стари войнишки и обредни песни, а в кръвта му закипя най-ненадейно ловджийска страст.

Това състояние помнеше от младежките, студентските си години в Магнаурския университет. Два пъти го беше изпитал: веднъж, когато започна да чете Илиадата, и втори път — когато на една церемония в императорския дворец случаят го изправи за няколко минути лице срещу лице до умопомрачително хубавата Зоя, незаконната съпруга на Лъв.

Този път нямаше богоподобни ахиловци, нито куртизанки от типа на Зоя, но все едно, тъкмо днес не изпитваше желание да се завръща бързо в Преслав. Студ започваше да лази по раменете му, като си представяше срещата със стария княз. Дори да не му кажеше: „Уверявах ли те в безсмислието на войната, сине?“ — стигаше му упрека, с който щеше да го погледне!

Ами смъртно отчаяното лице, което ще направи Охсун, като чуе решението му да предаде другиму ичургу-боилството? Не е леко да хвърляш в отчаяние човек, който винаги ти е бил предан и верен до смърт! А блестящият и самоуверен кавхан, който две десетилетия беше служил безпогрешно на стария княз — нали и нему трябва да даде заслуженото, задето в последно време е бил сляп за онова, което се е разигравало около северозападните граници, по долното течение на пълноводната Тиса? При това на години Петър можеше да му бъде баща!

И още колко противни на сърцето си решения трябваше да вземе, преди да пристъпи към други неотложни и важни държавни дела!

Но онова чудно видение като че ли беше хвърлило късове от слънце в душата му, святкащи и громолящи потоци от водопади, звуци от бойни тръби, песнопения на ранобудни птици, та не му се щеше да пристигне още тая вечер в престолния град.

Той извърна глава от мястото, дето започваше отклонението за Ичера, тесен горски път, който се провираше като горски разбойник сред шумата, и повика с ръка командирите, които му бяха оставени на разположение — Войцех и Томислав. Гвардейският стотник Томислав, за разлика от посивелия и мнителен Войцех беше по младежки

жизнерадостен и открит, имаше годините на княза и в яносините му очи щедро бликаше едно постоянно въодушевление — като че ли този божи свят беше от хубав по-хубав и прекрасните неща в живота бяха толкова много, че на човек просто не му стигаше време, за да види всичко и на всичко да се порадва.

— Ако тръгнем веднага — каза Симеон, — в Ичера ще бъдем преди залез-слънце. Това има значение, за да могат нашите момчета да вземат участие в празничните игри, които ще продължат сигурно до късно вечерта. Дотук работите вървят добре, само едно ме смущава и за него едва сега се сетих — че ще влезем в Ангеларовия гостоприеман дом с празни ръце. А се знае, че и последните сиромаси, когато отиват на гости, носят нещо на домакините, подарък някакъв, макар и нищожен.

— Ние се връщаме от война — каза Войцех — и затова никой няма да ни обвини, че нарушаваме обичая.

— Малко ме е грижа дали някой ще ме обвинява, или оправдава! — махна с ръка Симеон и събра вежди. Той помълча някое време и понеже в душата му имаше поради онова видение светлина от слънце и грохот от водопади, и песни на ранобудни птици, не се ядоса на плебейското Войцехово съждение, а се усмихна и попита Томислава: — Ти какво мислиш по този въпрос, багатуре, редно ли е да идем на гости у Ангелария с празни ръце?

— Не е редно, господарю, а, напротив! — отвърна на един дъх Томислав и бузите му пламнаха като на момиче.

— Това е достоен отговор, багатуре, мъжки отговор, харесва ми и аз ти обещавам, че когато се завърнем в Преслав, непременно ще си спомня за теб!

— На младите хора небето им стига до калпака! — каза мрачно Войцех.

Симеон не удостои с внимание метафората на своя главен телохранител, а се обърна към Томислава, сякаш него само забелязваше пред очите си, а другият изведнъж се беше превърнал на празно пространство:

— Ще вземеш пет-шестима от момчетата и ще тръгнеш да ловуваш в тази посока! — Той посочи с ръка на североизток. — А на мен ще дадеш само двама ловци — аз ще поема на запад. Между

Мокрена и Ичера сноват по това време на годината диви прасета и глигани, срещат се понякога и сърни.

— Ще ударя нещо! — каза Томислав.

Симеон кимна с глава:

— Ще се съберем два часа преди залез и на пет стадия отгук по пътя за Ичера!

— Разбрах! — отвърна Томислав. — На пет стадия по пътя за Ичера!

Препусна към отряда да избира ловците, а Войцех запитва княза:

— На мен какво ще заповядаш, господарю?

— На теб ли? — Симеон обърна коня си към отклонението за Ичера и отвърна през рамо: — Заведи останалата част от отряда при Ангелари, а като се мръкне — излезте пред стените на селището, за да ни срещнете, както се полага!

Войцех наведе посивялата си глава. Не страдаше толкова от пренебрежителното отношение на княза, гнетеше го мисълта за възможните неприятни последици от тоя необмислен лов. Нито местността беше прочистена от отчаяни люде, погнати от закона — кой избягал от военна служба, кой откраднал държавен кон или пребил някого заради жена, — нито князът имаше надеждна и многобройна свита, та да всява почитание и страх у злодеите. Копие, хвърлено иззад някой дебел ствол, стрела, прицелена от усойно и затулено място — колко му трябва на човек, лишен от броня и наметнат само с една къса кожена пелерина! Пък и не му беше работа да развежда войници из пътищата, да замества зелени багатури-сукалчета, като тоя Томислав, дето се палеше от необмислени предложения, като изпусната млада жена! Неговото свято задължение бяха денонощните грижи по охраната на княза, неспирното бдение над живота му, защото тоя свят още от най-началните времена винаги е бил лукав и подъл, такъв е и сега — по всяко време на деня и на нощта се намира по един скрит убиец било зад някой зид, било зад някакъв ствол, да слухти и да дебне височайшата си жертва е опънат лък.

Но да не изпълни заповедта не смееше, от опит знаеше колко опасен беше князът; както тънко се усмихваше, можеше така да те оплете, че сам да си сложиш главата на дръвника.

Той въздъхна дълбоко и пряко сила насочи коня си към оределия отряд.

А князът, съпровождан от двама гвардейци, вече навлизаше в гората, като държеше посока, успоредна на тесния път, който водеше за укрепеното селище. Той не беше страстен ловец, рядко излизаше на лов, а когато излизаше — рядко се връщаше с ловни трофеи. При това причината за несполуките му не беше в стрелбата му — той стреляше отлично, от тридесет крачки улучваше безпогрешно яребица или гълъб. Несполуките идеха от отчаяната му разсеяност. Замислеше ли се за нещо — а повечето време все намираше за какво да мисли, — на две крачки огромен рогач да минеше, нямаше да го забележи!

Но сега му се стори, че охотата за лов го пришпорва неудържимо към горския свят. Но дали това беше истинска охота, или зад нея се криеше хитро замаскирано желание да остане сам, за да поразмисли върху онова, което беше видял на югоизточния хоризонт? Дали тази ловна охота не беше само един повод за бягство в света на тишината и безлюдията, за да може скришом да мисли за неща, които биха подлудили и самия бог на войната, кръвожадния Марс?

А гората, колкото повече навлизаше в дебрите ѝ, толкова по-всеотдайно му показваше хубостта си — един безкраен свят от гъсто сплетени тантели, оцветени с всичките възможни отсенки на жълтия цвят със зеления, бакърения и каленочервения. Нейната хубост беше малко тъжна и уморена, но все още разкошна поради изобилното злато, с което младата есен я беше накичила. Безброй гигантски свеци, святакци с неподвижни жълти пламъчета, едни по-ярки, други по-тъмни, които правеха въздуха наоколо да изглежда златист, златистооранжев, златисточервен, едно безмълвие, което се нарушаваше само от едва чутия шепот на някое отронено листо — такава изглеждаше гората в следобедна на тоя ранен есенен ден.

Малката група продължаваше да навлиза все по-надълбоко сред дебрите и отначало уж държеше посока, успоредна с пътя за Ичера, а после пътят за Ичера остана някак неусетно зад гърба ѝ. Напред яздеше князът, а подире му, на петдесетина крачки, сдържаха конете си гвардейците. Те го следваха като сенки и макар да бяха опитни ловци, сами не предприемаха нищо. Както в бойния строй, така и тук чакаха знак или указание от върховния си командир.

Кой знае колко бяха яздени, в много долове слизаха и после пак се изкачваха, но по едно време князът забеляза, че златото във въздуха се е стопило и че една особена здрачевина е заляла гората. Да се е

свечерило — не му се вярваше, колкото и да беше улисан в мислите си, имаше чувство за изминатия път, не бяха отишли кой знае колко надалеч.

Като мислеше така за настъпилата промяна и напразно търсеше по-широка пролука в листния свод над главата си, та по цвета на небето да определи дневния час, до слуха му изведнъж долетя далечно громолене, като че ли прииждаше буйна река, или пък се търкаляха по нанадолнище множество окастрени и загладени трупи. Миг-два покъсно гората дълбоко въздъхна, люшнаха се върхарите, трепнаха подолните клони, към ланската шума, която покриваше земята, полетяха рояци отронени листа. През разкрития свод се мярна посивяло и смрачено небе, идеше голям дъжд. Сега князът си спомни, че още одева, когато бяха събрани всички на широката поляна, откъм северозапад небосводът потъмня, сякаш над оная част от небесния купол някой от светците беше метнал върхното си калугерско расо. Но слънцето така хубаво грееше от зенита, че никому не мина през ум мисълта за скорошно разваляне на времето и за предстоящ дъжд.

Докато князът се колебаеше какво да предприеме, дали да се върне по стъпките си, или да сече гората право на северозапад, за да излезе по-бързо на пътя за Ичера, макар че не знаеше точно къде се пада тоя път, тъй като северозападната посока представляваше загадка в това диво място и под тоя непроницаем листен похлупак, до него доближи един от гвардейците, поиска разрешение да доложи и когато Симеон му кимна, посочи земята с пръст и обясни:

— Досега вървахме, господарю, все по скоро стъпкана шума, но от това място следата се раздвоява. Ето, една пътека води към пътя за Ичера — посоката, която сочеше, беше с четвърт кръг по на север от посоката, която Симеон имаше наум, — а другата върви право напред и изглежда по всичко, че заобикаля тази част от гората, за да извие някъде и пак да излезе на големия път. На това място свинете са били подплашени и за да объркат преследвача си — стадото се е разделило надве.

— Тръгнете вие по заобиколния път — побърза да реши тактиката на преследването Симеон, — а аз ще мина напреко през гората.

И понеже гвардейците стояха нерешително, не им се виждаше редно да оставят върховния си господар самичък сред горската

пустош, той бързо обърна коня си, пришпори го и докато те мигаха и се чудеха какво да правят — изчезна зад леските и къпинака, които се виеха и сплитаха между дебелите стволоче на буките.

Междувременно вятърът се усили и гората ревна, сякаш пружини от хали я биеха с камшици, по-дебели от буките, а други надуваха бузи като хълмове, за да изтръгнат от корен вековните й дървеса. В тоя ехтеж, в яростното блъскане на върхарите и скърцането на клоните, в шумотевицата, която наподобяваше свличане на скали и прииждане на хиляди пороища, князът се чувствуваше толкова добре, че му идеше да се изправи на стремената и да викне срещу стихииите, колкото му глас държи:

— По-силно, по-гръмовито! Надувайте зурли земята да затрепери и небесата да се продънат! Още по-силно!

После бурята поутихна, ветрищата се укротиха, от небето закапаха първите едри и редки капки дъжд. Отначало пооредялата шума на дърветата ги задържаше, чуваше се тропане като от безброй кълвачи; изведнъж захладня. Стихията тържествено отвори пътя на есенните дъждове.

Симеон подкара коня си в онази посока, където очакваше да срещне просеката на ичерския горски път. Изведнъж му се стори, че нещо се изшмугна из хрусталаците от лявата му страна, на двадесетина крачки пред коня, и в същия миг изчезна надясно, в една обраснала с лески падинка. „Сигурно ще е диво прасе“ — помисли Симеон, но не можеше да бъде напълно сигурен, защото дъждът пречеше на видимостта, пък и здрачевината беше започнала чувствително да се сгъстява. Той насочи коня към падинката, а когато стигна до леските, протегна ръка за ловното си копие, което лежеше закрепено от дясната страна на седлото.

Оттук нататък в продължение на няколко минути старата гора стана свидетелка на неочаквани неща.

Най-напред конят изпръхтя, подскочи и мигновено се изправи на задните си крака. От тоя внезапен скок Симеон се намери на земята, а конят хукна назад, но се заплете в юздата и падна като подкосен върху мократа шума. В мига, когато князът се изправи на краката си и започна да бърше ръцете си в полите на пелерината, на десетина крачки от него възправи туловището си огромна кафява мечка, размаха лапи, като да се бранеше от стършели, разтвори паст и грозно зарева.

Очите ѝ блестяха като раздухани въглени, страшните ѝ зъби святкаха, сякаш бяха мазани с варак.

Чудовището изскокна толкова ненадейно, че князът дори нямаше време да се изплаши. С бързо движение смъкна вития и двоен лък от рамото си и без да сваля очи от звяра, от червеникавата му паст и горящите му зеници, пресегна се да измъкне стрела от колчана, но ръката му не напипа нищо — при падането от коня колчанът се беше откъснал от каишите, които го придържаха за гърба му, а да занича тепърва по земята и да го търси нямаше време.

Звярът пристъпи напред, като все така застрашително продължаваше да реве и да размахва лапи, и на княза се стори, че пламналият му поглед е насочен съвсем определено и точно към ключицата под гушата му. По същия начин и той впери очите си в широката и рунтава гръд на животното, потърси мястото, където биеше сърцето му, и с бързо движение измъкна късия си, но остър като жило на оса прабългарски меч. Жупан-тарканът Теодоси, отдавна навлязъл в дълбока старост и доскорошен пазител на държавното съкровище, разказваше, че този меч висял някога върху бедрото на хан Крум, пращадото на Симеон. Този меч принадлежал към съкровищницата на Дуловия род.

Раздразнен от движението му, огромният звяр ревно още по-силно, удари се с дясната си лапа по гърдите и приклезна, за да скочи напред. Кой знае как щеше да завърши този двубой между двамата, но той не се състоя, защото в мига, когато мечката се готвеше да връхлети върху княза, дългопереста стрела свирна във въздуха и се заби дълбоко в гърдите ѝ. Сигурно беше улучила и пробола сърцето ѝ, иначе надали щеше мигновено да се свлече върху прогизналата земя.

Князът се извърна живо, тази неочаквана стрела като че ли го беше уплашила и изненадала повече, отколкото рунтавият звяр. И тутакси видя отпреде си, на десетина крачки, една висока млада жена, облечена в мъжки ловни дрехи, но съвсем не по народному, а по болярски, в сукнена куртка, която стигаше до коленете, и в панталони от същата материя, украсени при глезените с широки кожени маншети. Куртката беше препасана на кръста с тънък кожен колан, а една червена презрамка, вероятно пак от кожа, придържаше на гърба ѝ дълъг ловен колчан. На няколко разкрача зад жената стоеше опулен един гигант, с огромен овчи калпак на главата си и разтворен рунтав

кожух. В дясната ръка той държеше тежка лъскава секира, а в лявата — малка кошничка, плетена от лико и върбови клонки.

— Върви да видиш дали медуният още диша — обърна се младата жена към мъжа, който изглеждаше неин слуга. Гласът ѝ прозвъня в ушите на княза с неподозирана нежност, сякаш лек ветрец разклащаше сребърни камбанки. — Ако още е жив — продължи жената, — довърши го, за да се не мъчи повече. Но внимавай да не развалиш кожата!

След като даде тия напътствия, тя погледна княза в очите, поклати глава и строго запита:

— Как се казваш, страннико?

— Йосиф — излъга Симеон.

— Какъв чин имаш и защо не си с войската?

— Стотник съм — каза Симеон. — А не съм с войската, защото няколко души останахме да ловуваме из тия места.

— Нахални хора сте вие, големите командири — каза жената. — Как тъй ще ловувате из чужда земя и без да искате разрешение от господаря? Или си мислите, че като сте големи командири, всичко ви е разрешено!

Симеон сложи меча си в ножницата, пристъпи към жената, погледа я някое време и попита:

— А ти как се казваш, девойко?

Никой не беше издържал на тежкия му поглед и тази жена не издържа. Но нейните очи се противиха доста дълго, преди да се наведат. А когато се наведоха, макар че плискаше дъжд и беше захладняло, по бузите ѝ изби лека руменина.

— Първо — каза жената, — аз отдавна не съм девойка и ти грешиш, ако си мислиш, че имаш работа с някое глупаво и неопитно момиче. И второ — продължи тя, — струва ми се, че ще е по-добре да хванеш пътя си, вместо да ме разпитваш коя съм. Ето скоро ще се свечери съвсем и както не познаваш местността, има опасност до съмнало да се луташ из тия гори.

— Не мога да си тръгна, преди да знам кому да благодаря, задето се застъпи за живота ми — каза Симеон.

— Уф — засмя се звънко жената. — „Задето се застъпи за живота ми.“ Там, в Преслав, князът ли ви учи да приказвате толкова изтънко?

— Кажи ми името си и веднага ще си тръгна — каза Симеон.

— Щом пък толкова настояваш, ще ти кажа — усмихна се жената. — По-добре да ти кажа, отколкото князът да остане с един стотник по-малко! — Тя отново се засмя, после лицето ѝ стана изведнъж сериозно. — Името ми е Нона, доведена дъщеря съм на болярина Ангелари. А тази земя е негова и ти, Йосифе, се намираш на хиляда крачки от ловния му дом, който е на пътя, дето води за крепостта Ичера. Сега е време да си вървиш.

Каква била работата! Симеон знаеше, че Ангелари се е женил втори път, вече в напреднали години, и че втората му съпруга била вдовица на някакъв богат търговец от Сингидунум. Сватбата станала, когато Ангелари бил помощник на сингидунумския комит. Нона, дъщерята на търговеца, беше осиновена от Ангелари и понеже старецът нямаше други наследници — тя ставаше единствена наследница на богатия болярски имот.

Дъждът валеше, по-ситен и по-равномерен, но се изливаше упорито, сукнената куртка на Нона се беше залепила за раменете ѝ, от русите ѝ коси, забрадени с голяма бяла кърпа, се стичаше изобилно вода. Великанът с рунтавия кожух беше отплел краката на коня, държеше юздата му и с неподвижен поглед следеше и най-малкото движение на княза, приличаше на безхитростен и ограничен, но верен овчарски вълкодав.

— Няма да забравя, че дъщерята на болярина Ангелари ми спаси живота — каза Симеон.

— Защо? — повдигна рамене Нона. — Може би ти щеше да се справиш с мечката и без моя помощ. Но да ти е за урок друг път: не тръгвай в дълбока гора без другар!

— А ето че в дълбоката гора си намерих другар! — усмихна ѝ се Симеон. Той я изгледа продължително, за да запомни чертите ѝ, сетне отиде до коня си, пое юздите от великана и скочи леко на седлото. Обърна коня към Нона и като се изправи с нея, махна ѝ с ръка.

— Чакай! — подвикна подире му Нона. — Няма ли да си прибереш колчана? — Тя сочеше с пръст към някакъв предмет, който едва се мержелееше в привечерната тъмнина.

Симеон си спомни, че по околошийника на колчана беше изписан със златна боя знакът на рода Дуло, от който произхождаше, и че той знак, ако попаднеше пред по-знаещи очи, можеше лесно да го

издаде. Затова слезе от коня си, прибра колчана от земята и го привърза към седлото.

Беше притъмняло съвсем, дъждът почукваше с невидими пръски, фигурата на Нона смътно се очертаваше, след някоя и друга минута щеше да настъпи пълен мрак.

— Хайде — каза Симеон, — остани с бога и лека нощ! Няма да те забравя... — Той напипа стремето, прегърна мократа шия на коня, за да се прехвърли на седлото, но в тоя миг усети ръката на Нона върху рамото си.

— Слушай, стотнико — каза Нона, гласът ѝ пак звучеше като разлюляна сребърна камбанка, — как да те пусна сам да си ходиш, като още след първите десет крачки ще сбъркаш посоката или ще пропаднеш в някой дол, където зверове ще те изядат! Тръгвай с нас, ние ще те изведем на пътя за Ичера, а като стъпим на него — ще решим какво да бъде по-нататък. Лудост е в такава нощ човек да пътува из планината сам!

Симеон свали крака си от стремето, помисли някое време дали да предложи на Нона да се качи на коня, а той да вземе поводите в ръцете си и да я поведе през гората и тази мисъл му се видя толкова забавна, че се разсмя с глас: Симеон, върховният господар на държавата, божият наместник на земята, върви пеш през гората, а дъщерята на сингидунумския търговец язди бойния му кон и го поучава на благоразумие!

— Какво смешно ти дойде на ум, стотнико? — обезпокои се Нона. — Аз живея петнадесет години сред тия гори, обходила съм ги надлъж и нашир и неведнъж съм виждала да се белеят из хрусталаците кости на самонадеяни ловци!

— Нищо смешно не мисля, Нона, и никак не ми се ще да видиш някой ден моите кости, бянали се сред тръни и хрусталак. Аз не съм самонадеян ловец. Но си представих колко ще се изненадат моите спътници, те ме очакват с прострелян дивеч, пък аз ще им се явя с хубавица жена! Затова се засмях.

— Нека да ти завидят! — каза Нона.

— Хайде, Нона, качи се на коня! — предложи Симеон. — Аз ще вървя напред и ще го водя за поводите, а ти ще се държиш за гривата му. Няма да те хвърли.

— Не се е намерил кон, който ще хвърли Нона, стотнико! Но съм ти благодарна за поканата. За пръв път в живота ми се случва мъж да каже: Хайде, Нона, качи се на коня, пък аз ще вървя пеш. Благодарна съм ти за поканата — повтори тя. — А най-разумно за нас двамата ще бъде да вървим пеш, а Радул да води коня отпред.

— Може би — каза не без удоволствие Симеон.

Великанът улови поводите и поведе коня в тъмницата, а Симеон и Нона тръгнаха подире им. Не виждаха нито човека, нито животното, но ги усещаха по шума.

Дъждът продължаваше равномерно да се сипе, беше студено, прогизналата шума жвакаше под краката им, но в душата на Симеон все още святкаха ония слънца и водопадите не бяха заглъхнали, и ранобудните пойни птици още свиреха тържествените си песни. Затова той откопча златната фибула на пелерината си, сне я от раменете си и я наметна върху раменете на Нона. Тя потръпна, може би беше ѝ станало изведнъж студено от допира на това върхно наметало, но не каза нищо.

Те вървяха мълчаливо подир великана Радул, но понеже не го виждаха в тъмницата и им беше трудно да го следват, Нона каза:

— Дай ми ръката си да те водя, аз съм минавала оттук и на мен ми е по-лесно!

Ръката ѝ беше малка и мокра. За да се държат за ръце, налагаше се да вървят съвсем близо един до друг, а някъде, където се случваше да се промъкват между храсталаци, мястото не стигаше, та трябваше Симеон да провери ръката си под пелерината и да я сложи на кръста ѝ, за да не се отделят и загубят, защото тъмнината беше почти непрогледна.

По едно време Симеон си спомни, че така беше вървял някога с хубаво сирийско момиче по широкия крайбрежен константинополски булевард, пак по тъмно и в дъждовна нощ, и че тогава му беше хрумнало да целуне момичето по устните и го целуна, а то не се възпротиви, макар че се познаваха само от един час.

Като си спомни това, той се наведе и целуна Нона по устните, а тя, като онова сирийско момиче, не отвърна на целувката му, но не се и възпротиви.

Така те се целунаха много пъти, докато вървяха подир великана Радул и се провираха по тесните и мъчни горски пътеки. Но най-последна стигнаха края на гората и като излязоха на пътя за Ичера, пресрещна ги

един конник, който държеше в ръката си запалена факла. Симеон позна гвардееца си, той му беше посочил одева онова място, където свинете се бяха разделили надве. Като го повика настрана, рече му тихо:

— Не съм никакъв княз, ами съм стотник и се казвам Йосиф. Запомни това и го кажи на другите. Ако някой си развърже езика и ме издаде, едва ли ще има възможност някога пак да проговори!

Сетне запита къде са другите гвардейци. Момъкът му обясни, че всички начело с Томислав са тръгнали из гората да го търсят и го търсят доста отдавна, още преди да се усили дъждът. Докато разговаряха, на пътя излезе Томислав с гвардейците, видя княза в светлината на факела, зарадва се и заповяда на момчетата да се построят, за да отдадат на княза чест, както се полагаше по правилника. Князът изпрати при Томислав своя гвардеец, за да уведоми него и гвардейците му, че до второ разпореждане не е никакъв княз, а стотник и че се казва Йосиф. И че който го издаде, ще пати лошо.

След като се убеди, че заповедта стигна до хората му, той се върна при Нона и великана Радул, които го очакваха на пътя, двайсетина крачки по-надолу.

— Събрах се с другарите си — каза той на Нона. — Сега ние ще трябва да продължим пътя си или за Ичера, или за Преслав.

— Няма да направите нито едното, нито другото — възпротиви се Нона. — Ако тръгнете за Преслав, не ще да пристигнете там по-рано от утре сутринта. А в Ичера ще бъдете посред нощ. Най-умно ще е да останете за нощувка в ловната къща на баща ми Ангелари.

— Нима ще се намери място за всички ни? — запита уж изненадано Симеон.

Тя не отговори, но Симеон усети в тъмното как ръката ѝ се допря до неговата.

Не след дълго групата пристигна в ловната къща на болярина Ангелари.

Тази къща имаше два ката, горният беше от греди и лежеше малко издаден над първия, широките ѝ стрехи покриваха дълъг чардак, който гледаше към изток. Всичките прозорци на къщата светеха като

на празник, а когато групата наближи портите на зиданата ограда, отвътре лавнаха яростно псета, провикна се пресипнал мъжки глас.

— Ние сме, Петре, отвори! — обади се великанът Радул.

Изскърцаха вериги и двете крила на желязната порта се разтвориха бавно и тържествено. Друг великан, почти като Радул, и той облечен в рунтав кожух и с огромен овчи калпак, посрещна гостите, като държеше издигнат на височината на главата си голям насмолен факел, който съскаше под дъжда.

Нона настани гвардейците в стопанската пристройка към къщата, където се помещаваха голямата кухня и складът за провизии. Момчетата останаха много доволни, защото тук гореше силен огън, а сред жаравата къкреха няколко тумбести гърнета, от които излиташе апетитна миризма на варено овче месо. Пък и момичета прислужнички се въртяха насам и натам, та на часа в това помещение лумнаха закачки и весели смехове.

Стотникът Томислав, като голямо началство, беше настанен в широкия хол на къщата, украсен богато с ловни трофеи: еленови рога, препарирани глухари, вълчи и мечешки кожи; по стените висеше разнообразно ловно оръжие — лъкове, копия, мрежи и всякакви видове големи и малки ножове. В една широка камина кротко пърпореха няколко дъбови главни. Лелята на Нона, съсухрена бабичка, но облечена в яркочервена тафтена рокля и наметната с контошче от лисичи кожи, нарочно слезе от горния кат, където беше спалнята ѝ, за да прави дружинка на стотника по време на вечерята.

Изобщо Нона прояви голям усет в настаняването на хората, та всички да са доволни и никой да не сучае.

Симеон беше заведен на горния кат, където се намираха домашните спални. В ъгъла беше личната стая на болярина Ангелари. Наредбата беше проста, но докарана по ловджийски и болярска: ракли от потъмняло орехово дърво, везани с резби и със златни дръжки; по два чифта мечешки кожи, една върху друга, на пода; сводеста камина, облицована с цветни плочки, и няколко златотъкани възглавнички за сядане. Това беше всичко; и един сребърен свещник с три чаши, който се спущаше на бронзова верига от обкования с дъбови греди таван.

Когато Симеон и Нона влязоха, свещите не бяха запалени, но стаята се озаряваше от мека розова светлина, която идеше от огнището.

— Това е стаята на татко — каза Нона. — Харесва ли ти?

Симеон кимна мълчаливо с глава.

Беше мокър от главата до петите, тръпки лазеха по раменете му, открай време не издържаше дълго на влага и дъжд. Червени колелца започваха да се мяркат пред очите му, а в мислите му обратно на студа, който го караше да зъзне, нахлуваше горещина.

Нона го погледна съчувствено, поклати глава и живо припна до една от раклите, където бяха закачени скъпите домашни халати на баща ѝ. Тя избра най-красивия халат, от кожички на белки, подплатен със синя тафта, подаде му и едни чехли, засмя се на нещо, което случайно ѝ беше хрумнало, и сама отиде да се преоблече.

Макар да му се въртеше свят от умора и студ, Симеон не свали веднага мокрите си дрехи, а слезе в хола и повика Томислав да излязат навън. Заръча му да постави часови пред двата входа, надзърна в помещението, където бяха настанени гвардейците, и чак когато доби пълна представа за обстановката и даде разпореждането си отрядът да бъде призори готов за път, отново се изкачи на своя етаж. Облече халата на Ангелари, изстиска мокрите си дрехи от прозореца, стъкна огъня и се просна върху мечите кожи като убит. В тоя миг Нона попита отвън може ли да влезе и когато отговори, две прислужнички внесоха ниска кръгла масичка, върху която бяха поставени чаши и няколко блюда.

Нона изчака прислужничките да излязат и когато те затвориха вратата подире си, взе от масичката една чаша и я подаде на Симеон. И понеже той не я поемаше и я гледаше озадачено, тя отпи две глътки от нея, усмихна се и отново му я подаде.

— Това вино е смесено с билки, които затоплят кръвта — каза тя. — Ако го изпиеш наведнъж, веднага ще усетиш да препускат по жилите ти луди жребци!

Тя се засмя и поднесе чашата до устните му и той изпи виното наведнъж. И веднага му стана по-добре, луди жребци не препускаха, но умората изчезна и само ония червени кръгчета се показваха понякога пред очите му. Сега той изгледа Нона по-внимателно и видя, че е много по-женствена, отколкото беше одева, с мъжките си дрехи. Косите ѝ бяха пристегнати под тила със златиста панделка, а по-надолу се спускаха свободно и стигаха чак до кръста ѝ. Роклята ѝ беше от някаква тънка и лъскава атлазена материя, синя на цвят, затворена, закопчаваше се от горе до долу с един ред сребърни копчета. Това,

което учуди Симеон, бяха краката ѝ — голи, нямаше нищо на тях. Беше дошла при него боса. Тоя кат беше постлан навсякъде с мечи и вълчи кожи, та можеше човек да ходи и съвсем бос.

Седнаха пред софрата един срещу друг и уж се хранеха — имаше пържени пилета с гъби, прясно сирене, мед, топли ръжени питки, — уж се хранеха, а повече се гледаха и приказваха. Така Симеон научи, че появата на Нона в гората на онова място, където мечката беше връхлетяла отгоре му, имаше своя история — обикновена и много проста — и че в случая никакви свръхестествени сили не бяха действували и дърпали конците. Боляринът Ангелари разтуряше старата си къща и дигаше нова, по-голяма, и затова част от домочадието му се беше преместило временно в лятната му къща до Ичера и в ловния му дом на ичерския път. Нона, приучена от малка да ловува, защото Ангелари всеки път я взимаше със себе си, когато излизаше на лов, дойде с леля си в ловния дом, придружена от малка група прислужници, сред които бяха и двамата братя великани — Петър и Радул. Тоя ден тя се затири в гората по обяд, като повика Радул да ѝ прави дружинка, а великанът, страстен гъбар, грабна една кошничка, за да я напълни с гъби. Ранната есен беше дъждовна и гъби имаше в изобилие.

Южно от ловния дом и на около два часа път през гората се намираще тлачното и мочурливо място Лепуха, една поляна, дълга приблизително петстотин стъпки и толкова широка, където дивите патици, отлитайки по на юг, често кацаха, за да се нахранят и да отпочинат сред високо избуялата около локвите гъста трева. Но тоя ден никакви патици нито долитаха, нито отлитаха, безмълвие и покой царяха около Лепуха и Нона, след като лежа повече от два часа върху сухите мъхове на скривалището си, изгуби търпение и реши да се връща назад.

На връщане попадна на диво прасе, подгони го и тъкмо да стреля по него — отпреде ѝ се изпречи огромният медун — най-напред разтревожен от прасето, а след това разярен от появата на Симеон.

Историята беше обикновена, не можеше да става дума за намеса на някакви свръхестествени сили.

След като се нахраниха, двамата седнаха на златотъканите възглавници пред камината. Огънят гореше тихо, понякога капка

изсъхтяваше върху жаравата или вятърът започваше да вие в комина като изгладнял вълк.

Симеон изведнъж си спомни за одеवेशния им разговор в гората.

— Имаш ли мъж и кой е мъжът ти? — запита той, като нагласяваше главните в огнището и стъкваше жаравата под тях.

— Имах мъж — каза тя, — но го изяде мечка преди две години, може би беше същият този медун, дето тебе искаше да изяде. — Тя измъкна из ръцете му ръжена, извика, смеейки се: — Колко си несръчен, като че ли никога не си стъквал домашен огън! — и сама оправи главните. — Защото — каза тя — това се случи почти на същото място, над долчинката, медунът излезе из храсталаците, ревна няколко пъти, удари се по гърдите и го сграбчи.

— И това стана пред очите ти? — запита Симеон.

— Пред очите ми — отвърна тя.

— Ти носеше ли лък?

— Носех — каза Нона. — Но забравих, че имам колчан със стрели. — И понеже Симеон я изгледа с недоумение, тя повдигна рамене и повтори: — Забравих.

— Кой беше мъжът ти? — запита Симеон.

— Мъжът ми беше брат на жупана Павел, управителя на крепостта Сборище. Имаше много имот, но и годините му не бяха малко. Аз му бях втора жена.

— Тъй — кимна Симеон, като гледаше вторачено в огъня. — Медунът сграбчил мъжа ти, а ти си забравила, че носиш на гърба си колчан със стрели.

— Да говорим за други неща — каза тя, като сложи ръката си на рамото му. — Каж ми, хубаво ли се живее в Преслав?

— Хубаво — отвърна Симеон.

— Казват, че князът бил строг човек и искал от всичките си придворни да умеят да пишат и да четат. Вярно ли е?

— Вярно е — усмихна се Симеон.

— А ти знаеш ли да четеш? — попита го Нона.

— Сричам по малко.

— Буквите са много мъчни — каза Нона. — Особено за писане.

— Мисля по този въпрос — каза Симеон. — Трябва наистина да се направи нещо.

— Какво? — изгледа го учудена Нона.

— А ти знаеш ли добре да четеш? — избягна въпроса ѝ Симеон.

— Зная — отвърна Нона. — Научиха ме. Но книгите не са интересни, отегчават ме. Все за божи работи се разказва в тях. И все за грехове. Това било грях, онова. Размислиш се и ти става страшно. Мама казваше някога, че предишните религии били по-весели. Те не карали хората да мислят непрекъснато за греховете си. Тангра и Перун били по-добри от християнски бог. Вярно ли е?

— Разбира се, че не е вярно — каза Симеон.

— А защо да се разбира? — Тя облегна главата си на гърдите му и сложи ръката си върху неговата ръка. — Защо да се разбира? — повтори тя. — Ако хората не съзнаваха греховете си, щяха да живеят много повесело. Не е ли тъй?

— Не е тъй — отвърна Симеон, макар в душата си да беше напълно съгласен с нейните мисли. Той склочи ръцете си около гърдите ѝ, и я целуна по устните, горчиво съзнавайки, че не изпитва нито угризение, нито желание да противостои на страстта.

— Ето че ние вършим грях сега, би трябвало да го изкупим със страдание. Но ако не знаем, че вършим грях, няма да ни мине и през ум да страдаме! Не е ли тъй?

Той не отговори нищо. Кръвта бучеше в ушите му и пръстите му трескаво разкопчаваха сребърните копчета.

Призори отрядът тръгна за Преслав.

РАЗКАЗ ПЕТИ: ЧЕРНИ И БЕЛИ СЪНИЩА. AVE, CAESAR!

Като не искаше да пристигне по светло и за да избегне церемониите, които кавханът Петър непременно щеше да устрои в негова чест — а кавханът Петър имаше основания да се престарава в това отношение! — Симеон реши да се позабави из пътя и да влезе в Преслав с настъпването на нощта. Поради това появата на няколкото десетки къщурки по склоновете на един насрещен хълм го зарадва и той възви тутакси по тесния планински път, който водеше с криволици нататък. След половин час цялата група влезе в селището Пасище, единственото населено място между крепостта Мокрена и устието на прохода при село Върбица.

Това село беше пастирско, повечето млади мъже бяха със стадата си по лъките, старейшината взеше връшляк за козите си, та посрещачите бяха все жени и старци. Но свещеникът се случи пъргав и досетлив човек — удари клепалото, както се бие на пожар, погна неколцина от учениците си да известят овчарите, грабна иконата на божията майка и макар дългото конопено расо да го спъваше и да се мотаеше в краката му, успя да изскочи навреме от черковния двор, ограден с висок кирпичен зид, и да застане начело на стълпилите се жени и старци, които бяха излезли да посрещнат младия княз. Бащата на старейшината, чиято бяла брада приличаше на истинска вълнена къделя и стигаше до пояса му, поднесе на княза, прегърбен от тежестта на многото си години, ръжена питка и пахар със счукана сол.

Симеон слезе от коня и почтително се наведе да целуне иконата. Когато допря устни до златния нимб на божията майка, в сърцето му лумна неприятно чувство, но в тоя миг не можеше да разбере какво го беше породило — дали мръсният восък, с който беше накапана сребърната обковка, или идеше от съзнанието, че целува един грозен образ, който отвратително противоречеше на представата му за девицата, която беше родила бога. Кой знае защо сега тази представа се сливаше с лицето на Нона, което още беше в очите му, а Богородицата от иконата напомняше за един свят от скопци,

напомняше за един свят от хора, които не познаваха вкуса на месото и радостта на любовната ласка, вкуса на опиващото старо вино и радостта от улучената цел, жалкия свят на александрийските аскети, за които всяка земна радост беше непростим грях. И в тоя миг, когато допираше устни до златния нимб на бездушната Богородица, той сякаш прозря кръстопътя, около който щеше да блуждае през целия си живот — езическо преклонение пред земните радости, от една страна, и, от друга — съзнателно самоограничение в името на една върховна цел — неясна още, каквото е смътното дихание на приближаващата се буря или едва доловимият тътнеж от копитата на тежка конница, когато се задава от покритите с мараня далечини. На тоя кръстопът ще пристига в празнични дни Нона, но по-често ще проблясва кръстът на разпятието и богохулната годежарска песен ще глъхне, залята от ехтенето на хилядогласен черковен хор: „Господи, помилуй, господи, спаси!“

Симеон отчупи зальк от питата, натопи го леко в солта и докато го дъвчеше, помисли тъжно: „Какъв ужасен хляб!“ — защото хлябът, който дъвчеше, нагарчаше, беше клисав и се валяше в устата му като парче от разкисната глина.

— Къде мелите брашно? — попита намръщено Симеон. Струваше му се, че тука кълцаха ръжта по домашному, както бяха правили някога прадедите му, в безкрайните безводни равнини.

— На воденица мелим, господарю! — отвърна сгърбеният старец, чиято брада стигаше до пояса. Той се взираше в лицето на княза с избелелите си очи и клепките му, останали без ресници, потрепваха като оскубани крилца на врабец. — На воденица мелим брашното си, господарю, затуй хлябът ни е толкова сладък.

— А защо нагарча? — попита Симеон.

Старците се спогледаха, спогледаха се учудено и жените.

— Ние не знаем, че хлябът ни нагарчал, господарю! — отговори старецът. В пресипналия му глас се сплитаха нотки и на удивление, и на обида. — Ние го ядем такъв, откакто се помним, и сега за пръв път чуваме, че бил горчив!

— Е, нищо! — махна с ръка Симеон и помъчи да се усмихне. — Може би на мен тъй ми се е сторило. Сигурно в гърлото ми от друго горчи.

— То ще е от дългия път или от войната! — каза старецът. — Защото — продължи той — преди време през нашето село мина старият княз, твоят баща, дано бог му даде още много години живот. Тогава аз бях старейшина на селото и пак тъй го посрещнах, както срещам тебе сега, с хляб и сол. Той си отчупи от хляба, изяде го, засмя се и рече: „Много е сладък!“ После се прекръсти и пак рече: „Да е благословена земята, дето го ражда, и ръцете, дето са го месили. Ще моля бога все тъй да ви се услажда и винаги да го има на трапезата ви. Амин!“ Запомнил съм тия му думи. Приказката на княза, господарю, се помни цял живот!

Князът изгледа с дълъг поглед сгърбената фигура на стареца, в зелените дълбочини на очите му блеснаха тревожни светлинки; ако друг някой беше се опитал да му дава уроци по тактичност, тия огънчета сигурно щяха да се превърнат в пожари. Защото в думите на стареца като че ли отекваше ехото от разбиранията на баща му за мира и войната: да се благославят плодовете на мирния живот дори тогава, когато са горчиви като тоя клисав хляб; и във всички случаи, изправи ли се държавата пред съдбоносни решения — да се предпочитат скромните плодове на мира пред златните дарове на войната... Особено настойчиво държеше той на тия си разбирания в последно време, откакто облече калугерското расо и се посвети изцяло на бога. А за младия княз мирът и войната бяха еднакво добри и еднакво лоши, доброто и лошото нямаха веднъж завинаги установени цветове — бяло и черно, — а меняха цветовете си в зависимост от това, каква цел се преследваше и какви резултати се търсеха, можеше да се случи войната да бъде спасителна и добра, а мирът — гибелен и лош. Още повече че и в мира, и във войната съществуваше обичай да се отива с името божие и с Христовия кръст и тоя обичай постепенно и не без волята на всевишния се беше превърнал в непоклатим закон...

Като надвиваше гнева си, предизвикан от дързостта на стареца, и с гордост, присъща на чистокръвните и великолепни расови животни, Симеон кимна на стълпилия се народ и сложи ръка върху шията на коня си. Желанието му да остане за по-дълго в това село беше се изпарило изведнъж. И тъкмо беше стъпил на стремето, сребърно и закрепено на червени каиши, откъм най-горния край на селището, току под дъбравата, която се разстиляше като гигантско зелено рухо върху хълбока на планината, в тоя миг откъм най-горната махала на селото

долетя пронизителен женски писък, изви се, понесе се над просторите и внезапно заглъхна. Тишината след тоя писък сякаш започна сама да кънти. Князът свали крака си от стремето, среброто светна, старците и жените наведоха глави. И отново откъм зеленото рухо се понесе тоя ужасен писък, сега приличаше на вълчи вой, и не на какъв и да е, а на ранена вълчица-майка; не може да стигне до леговището си, при своите, и от смъртна мъка вие и хапе звездите.

— Защо плаче тази жена? — попита Симеон.

— Плаче за сина си, господарю — отвърна старецът. — Войната ѝ го взе.

Симеон се намести по-удобно върху коня и като нагласяваше пелерината си да пада еднакво от двете страни на седлото, отново попита:

— А как е могла да научи толкова скоро, че синът ѝ е загинал?

— Господарю — отвърна старецът, — нашето село даде на войската трима войници. Двамина се завърнаха, минаха вчера със стотнята си през селото, на път за Преслав, а третия го нямаше. Когато ги запитахме двамината къде е и защо го няма другаря им, отговориха ни, че бил убит. А жената плаче силно, защото и тримата ѝ синове се затриха: най-големият умря от болест, средният се удави в подмола на воденицата, а малкия го отнесе войната. Мъката ѝ е голяма.

— Воля господня — каза кротко свещеникът и се прекръсти три пъти.

— Воля нечестива, дяволска! — изсъска злобно насреща му една изпита жена с посивели коси и големи, черни очи, лумнали в трескави пламъци. — Какво зло е сторила на бога, клетата, та ѝ връща с тоя огън?

Смълчаният народ изведнъж се раздвижи, зашумя, отърсваше се сякаш от дълбок сън. Князът подръпна юздата на коня си и без да поглежда някого, пое обратния път.

Отново притъмня, започна да ръми. Тежкото сиво небе легна ниско над планината, облаци затулиха по-високите върхове, в дълбоките долове плъзнаха белезникави мъгли. Беше тихо, чуваше се как едва чуто ромоли дъждът по оскубаните от ветрищата върхари, прошумяваше откъснато листо, сякаш някой леко въздишаше насън, миришеше на мокра шума, на прогнили коренища и стебла. Тук и там

по клоните катерици усърдно люпеха жълди и пискаха застрашително, щом се мернеше отнякъде големият пъстрописан рис.

В гората беше глухо и тъжно. Между дебелия ствол на дърветата безшумно се провираше жълтобакърена есен, с туника от окапали листа и с ешарф от бяла мъгла, който се влачеше подире ѝ, като крило на ударена птица. Князът беше виждал изображение на есента в малката приемна зала на императорския дворец. Тя беше нарисувана с бои върху гладката като стъкло срещу прозоречна стена и оброчена с изящен венец от позлатен гипс. Сред гънките на тоя венец имаше кехлибарено грозде, ябълки и дюли, а самата есен беше нарисувана като знойна хубавица, тържествено понесла в сребърен поднос камара узрели плодове. Облеклото на хубавицата беше направено от прозрачни воали със златист оттенък, напомняше цвета на зрелите праскови и ешарфът ѝ наистина приличаше на лъкатушно поточе от млечна мъгла. Тази есен изглеждаше доволна, беше във весело настроение и затова изсъхналите и окапали листа, които се носеха около нея, не навяваха тъжни чувства. Те святкаха много жизнерадостно и приличаха на истински златни парй, подхвърлени от богата и щедра ръка.

А есента, която се прокрадваше с безшумни стъпки из сумрака на гората, между стволите на старите буки и габъри, не приличаше на онази знатна хубавица от императорската приемна; тя напомняше на княза селянката с посивелите коси и големите, лумнали в пламъци очи, която се беше одързостила одеде да възнегодуета срещу бога. Нищо общо нямаше тази измъчена селска есен с императорската, те и в облеклото не си приличаха, императорската беше във воали, а посивялата и с пламналите от негодувание очи носеше жълто-червено рухо от изсъхнали листа. Дори ешарфовете им се различаваха, макар че и двата бяха направени от мъгла. Она, на знойната, лъкатушеше като млечен поток, а на тази с рухото, дете се мяркаше прел очите му, ешарфът се влачеше мъчително подире ѝ, сякаш беше пречупено крило на ударена птица.

Едно беше мислил за войната, когато напускаше Преслав, и другояче виждаше войната сега, като се завръщаше по обратния път. Предварителните му представи приличаха много на императорската картина, но от тях не се сбъдна нищо, освен победата, пък и тя далече не му донесе всичките резултати, които очакваше, ония плодове, дете

святкаха толкова примамливо върху сребърния поднос на пищната есен. Най-напред самата битка не се разви в този план, в който я виждаше предварително, защото Кринит беше успял да разположи войските си на удобни позиции, преди той да се надвеси над адрианополското поле. Дори планът, който състави в навечерието на битката, не можа да се осъществи напълно, а се сбъдна само онова, което предвиди и реши по време на самия бой.

Като мислеше сега за несполуките, той отново се вглеждаше в плановете си, преценяваше сурово и критично различните ходове и напразно търсеше да открие погрешни решения. Грешки нямаше. Нито пък несполуките му се дължаха на по-доброто военно майсторство на ромеите. Напротив, той излезе по-добър майстор от началника на схолите и затова го надви. И затова си мислеше, че несполуките бяха дошли от намесата на сили, които нямаха нищо общо с военното майсторство, от намесата на сили, които стояха извън войната.

Така си мислеше сега, като се връщаше по обратния път и с мрачно чувство слушаше тихото ромолене на дъжда по одрипавялата гора. Кринит го беше изпреварил с няколко часа. Не се ли дължаха тия няколко часа изпревара на едно случайно стечение на обстоятелства, например — попътен вятър за ромеите и насрещен вятър в очите на неговите войници? Силен дъжд и непрогледна тъмница бяха попречили на Станул да пробие бързо защитните линии на ромеите при Тунджанския мост. Ако Станул беше успял навреме да пробие тия линии и да излезе на десния бряг на Хеброс — цялата византийска войска щеше без бой да се сдаде в плен и Адрианопол щеше доброволно да разтвори железните си двукатни врати. Дъждът и тъмницата бяха попречили — природни стихии, с които човек не можеше да воюва.

Симеон изведнъж дръпна юздите на коня и като че ли се послуша в себе си. Един зашеметяващ въпрос изплува в съзнанието му: кой беше изпратил силния и упорит дъжд оная вечер и кой беше направил нощната тъмница непрогледна? Кому е било нужно Станул да се бъхти *слепешката* в силно укрепената византийска линия?

Симеон свали кожения си шлем и повдигна лицето си срещу ситните дъждовни капки. Със затворени очи жадно попиваше студената влага, безброй малки, успокояващи, добри ръце грижовно гасяха пламъците, които извираха от оня страшен въпрос.

Господи, помилуй!

Той повдигна ръка да се прекръсти, но десницата му застина наред пътя, преди да стигне до челото — Авитохоловата кръв не искаше да се смири.

„Господи, помилуй!“ — кънтеше хилядогласен хор в душата му, зовеше го да се прекръсти, светият кръст имаше чудодейна, спасителна сила, оня въпрос щеше да потъне вдън земята — само един кръст! Господи, помилуй!

Симеон тръсна глава, въздъхна дълбоко и отново нахлупи кожения си шлем. По едрите къдрици на кестенявите му коси, които се спущаха до раменете му, се стичаше студена дъждовна вода.

Групата се изкачи до онова място на прохода, където планината се извисяваше най-високо; оттук нататък пътят се накланяше към хълмистата и китна иструмска равнина, като слизаше предпазливо по хълбоците на стръмни скатове и се изнизваше из дълбоки и мочурливи долища, потънали в хладни сенки и зеленикав сумрак. На това високо място планината беше забола челото си в облаците, бухнали мъгли лазеха над зашаренелите се гори, по върхарите на буките като че ли застиваше за някое време провлачена къделка белезникав дим.

Пътят минаваше през една открита поляна, накичена с боровинки и къпинак. Тази поляна беше заобиколена от всички страни със стара букова гора, почти непроходима от храсталаци и прогнили стволове на повалени дървета, наполовина потънали в изсъхнала шума, папрати и жилав треволяк. Симеон даде знак с ръка групата да слезе от конете. Вече минаваше пладне и хората, макар да бяха силно изгладнели, се учудиха много, защото мястото беше открито, а от притъмнялото небе упорито продължаваше да се сипе ситният и квасещ дъждец.

Лично сетин-багаинът Томислав се зае да приготви княжеския обяд. Разгъна върху прогизналата трева едно двойно наметало и усърдно започна да вади от дисагите и да нарежда от всичко, каквото Ангелариевата готвачка се беше сетила да им даде за из път; хлебчета, осолена сланина, яйца, варени пилета, шарена сол. То се знае, ако тая ранна утрин Нона не спеше толкова непробудно върху двата ката мечи кожи, обедът на княза щеше да бъде развеселен със стомничка старо вино и подсладен с пахар пресен и ароматен горски мед.

Като свърши да подрежда сухоежбината, обезсърчен от непохватността си, Томислав измънка смутено: „Заповядай, господарю, да ти е сладко!“ — и на часа побърза да се оттегли при гвардейците, защото не беше редно за един стотник да стърчи или да се навърта около княжеската трапеза. Дори да имаше болярско звание, пак не биваше да дели трапезата на княза, стотникът минаваше за нисък войскови чин. Във военно време дворцовият протокол мереше хората не според родовете им звания и държавни служби, а според чина, който заемаха във войската. Дори великият болярин не биваше допускан до княжеската трапеза, ако в бойния строй не изпълняваше отговорна командирска задача — да командува войскова част от стотня нагоре.

Томислав отиде при гвардейците, на двадесетина крачки настрана, като остави княза сам. Момчетата вече се хранеха, стоешком, с мокри ръце си чупеха от наквасения хляб и от време на време подаваха по някоя размекната коричка на конете си. Не им беше весело, защото стояха на дъжда без горна дреха, с пелерините си бяха наметнали конете — те бяха потни от нанагорния път и студеният дъжд можеше лесно да ги простуди.

Князът дори не погледна лакомствата, които Томислав беше наредил върху двойното наметало. Дали там имаше варени пилета, или по една стиска изсъхнала шума — беше му все едно, той още мислеше с горчивина за неведомите сили, които бяха излезли насреща му, и с още по-голяма горчивина мислеше за своя бог, който ги беше благословил и насочил срещу него.

С какво можа да предизвика божието негодувание? И с какво Лъв VI успя да обърне милостта му към себе си? Със съчиненията си за готварското изкуство ли, с рецептите си за разните видове рибешки чорби и пюрета от грах? Със смешните си умувания за военното майсторство, макар че не беше помирисвал отблизо война? Или с многотомните си законници, в които нямаше една буква негова, а всичко беше преписано и събрано от Юстинияна и от други стари и по-нови източници? С какво наистина беше умилостивил бога към себе си, дали с уродливата си любов към Зоя, която лягаше с него и ставаше от леглото на кой и да е от подчинените му? Или с политиката си, ненаситна на чужда земя и на чужди богатства? С тая ли своя алчна политика беше умилостивил бога, дето съкровената ѝ (както и на

предците му!) светая светих беше една — затриването на българската държава?

Или беше обърнал очите на бога към себе си заради чистата си и расова господарска кръв? Та ако въпросът беше до кръвта, в жилите на неговите ловни псета тя течеше по-чиста, защото константинополските императори бяха една пъстра и разнородна сбирщина, между тях имаше дори коняри и кръчмари, търговци на роби и бивши съдържатели на публичните домове, какъвто беше например Зоиният баща, дядото на Лъвовия наследник.

И все пак благоволенieto божие беше с тоя жалък човек. Помагаше му, закриляше го. А срещу него бог изпращаше неведомите си сили. Пречеше му, сякаш не го беше достатъчно славил и не беше способствувал, щото учението му за истината и за лъжата, за доброто и за злото да се чете и да се усвоява на езика на българските славяни, който звучеше от Понтийското море до Адриатическото и от склоновете на южните Карпати до Солунския залив в Гюмюрджина!

Като мислеше с болка за божие то предпочитание към Лъва, Симеон изпитваше в същото време и едно дълбоко удовлетворение от себе си, защото, заключаваше той, каквито и да бяха несполуките му в тази война, те не идеха от негови грешки, от незнание или от неправилни решения, а бяха плод на сили, които стояха над човешките и с които човек поради предопределените си възможности не можеше да воюва.

И колкото повече с вървежа на годините успехите му щяха да се множат, толкова по-твърдо той щеше да вярва в непогрешимостта на постъпките си, а на несполуките си щеше да гледа като на едно незаслужено противодействие от божия страна. И цял живот щеше да върви и да воюва срещу това противодействие, за да разбере едва в края на пътя си, че напразно е воювал с него и че напусто са отивали усилията му; че със силите, в които откриваше и виждаше злата воля на бога, не е трябвало да воюва, а е било необходимо само да ги разбира и като се съобразява с тях — да ги използва така, както воденичарят ползуваше силата на водата, за да мели брашно.

Още дълго щеше да стои и да мисли под откритото дъждовно небе, ако птица не беше внезапно изкрещяла от гората. Тоя тъжен вик

го стресна, сякаш самото провидение го предупреждаваше да не прекрочва в мислите си прага, зад който смъртните не биваше да отиват. Той се огледа като пробуден от сън и сякаш едва сега забеляза, че мрачните облаци се бяха спуснали още по-ниско, че мъглата, която се търкаляше по стръмните склонове на планината, беше станала по-гъста и по-сива и че денят беше заприличал на един грохнал от старческа немощ човек. Гвардейците разхождаха конете си по поляната и нетърпеливо поглеждаха към него. Те вършеха това с такъв вид, като че ли седемдесет и седем години бяха правили все същото и все бяха очаквали неговия знак. Той повдигна ръка и Томислав изтича пъргаво, за да снее покривалото от гърба на коня.

— Тръгваме — каза Симеон.

— Но, господарю, ти не си хапнал нищо! — учуди се Томислав, като гледеше със съжаление варените пилета, които бяха станали лъскави от дъжда.

Симеон на свой ред се учуди, защото едва сега забеляза всичките тия лакомства, дето бяха стояли невидими седемдесет и седем години пред него. Той не отговори нищо на Томислав, покачи се върху седлото, с мокри и вкочанели ръце улови юздата и възви коня към улея, където поляната завършваше и проходът навлизаше отново в усойната теснина.

Пътуваха мълчаливо и сякаш насън и скоро стигнаха до една плитка долчинка, през която скачаше гръмливо забързана вода. Докато Симеон търсеше по-удобно място за преминаване, настигна го Томислав и в момента, когато двамата се изравниха и конете им допряха търбусите си, насреща им и на десетина крачки встрани ненадейно изскочи червеникавокафява тънконога сърна. Тя приличаше на изненадано девойче с големи и тъмни очи, смъкнало е ризата си да се къпе, а насреща му в шубраците се блещят мустакати и страшни мъже и то не знае дали ще се задоволят само с гледане, или ще скочат да го убият, или да му направят друга някоя не по-малко непоправима злина. Тази сърничка се вцепени, като видя такъв неподозиран свят отпреде си и докато се двоумеше какво да предприеме, Томислав вече опъваше тетивата на ловния си лък. А тя не помръдваше и очите ѝ, макар и ужасени, меко грееха в сумрака като две малки и изпъкнали огледалца.

— Остави! — извика тихо Симеон и блъсна грубо Томислав по рамото.

Тоя вик окопоти животното, то се метна встрани по-бързо от рис и със светкавични скокове изчезна по засенчения път.

— Господарю! — ахна Томислав, сякаш не ръката на княза беше допряла рамото му, а косматата десница на самия рунтав подземен цар. Ловната страст беше отворила алчни уста в очите му, затова в гласа му изръмжаха една дузина обидени и разярени праотци и деди.

Симеон го изгледа спокойно и студено се усмихна.

— Сетин-багаине — рече той, — не се учи да вземаш плячка наготово! И не се лакоми за лесни успехи — сърцето ти ще затлъстее като на евнух и скоро ще станеш негоден за истински лов!

Томислав почервения, защото беше досетлив човек и веднага разбра преносния смисъл на княжеските думи. Той прибра стрелата в кожения си колчан и наум изруга праотците и дедите си, които щяха насмалко да го погубят с невъздържания си нрав.

На смрачаване групата се надвеси над укрепеното село Върбица, отгук започваше устието на Веригавския проход. Дъждът се усили, мъглите се кротнаха по междухълмията, като сбрани за почивка стада от дългорунести овце. Притъмня. За да не се изгубят от очи, хората се събираха по на гъсто, князът яздеше само няколко крачки напред. Пред подстъпите на крепостта един груб и заповеднически глас им нареди да спрат. После грейна светлинка, приближи се конник, държащ високо глинен фенер с жълта стъклена вратичка, зад която мъждукаше натопен в масло фитил. Като позна княза, той почтително повдигна ръка към гърдите си за поздрав, представи се за началник на Върбишката крепост и уведоми господаря, че е получил нареждане от Ондуракс да го съпровожда с малък отряд до портите на Преслав.

Към девет часа вечерта групата пристигна пред южните порти на столицата.

Там го посрещнаха само двама души: първият му адютант, Ирник, и началникът на гвардията, жупан-тарканът Ондуракс. Върбишкият отряд веднага пое обратния път за крепостта.

По пътя за двореца князът попита Ондуракс дали има да му съобщава важни новини, които не търпят отлагане. Ондуракс отговори

накъсо, че новините, които има да му съобщава, могат да почакаат и до сутринта. Той беше военен човек и отговаряше, както предписваше правилникът, направо и без извъртане. Тогава Симеон се обърна към Ирник:

— А как е със здравето си първият господар на държавата, светлейшият ми баща?

Ирник отговори, че, слава богу, светлейшият му баща се радва на добро здраве и че утре по някое време сигурно князът ще има удоволствието да го види и да му изрази почитта си.

През останалото време, докато стигнат южната порта на дворцовия град, князът не проговори нито дума. Когато дойдоха до портата, осветена от брустверите на двете странични кули, Ондуракс поиска разрешение да се върне при войските, които бяха разположени на лагер около стените на града. Томислав и гвардейците тръгнаха подир началника на гвардията, а Симеон влезе в дворцовия град, придружен само от първия си адютант.

Целият горен кат на двореца беше силно осветен от запалените лампи, дъждовните капки, които се сипеха близо до прозорците, приличаха на святкащи в тъмнината мъниста от злато. Симеон обичаше своя дворец, макар в тоя му вид да го намираше за малък и за недостатъчно представителен и да искаше от Карач основно да го преустрои и украси; обичаше го не толкова за удобствата и за хубостта му, а за сигурността и спокойствието, които му осигуряваше с дебелите си зидове, за каменните му сводове и тихите галерии, които го предразполагаха към трезв и суров размисъл, за дъбовите му чардаци най-последно, от които можеше да съзерцава родното синьо небе, звездите, планината, зад чийто малинов хребет привечер слънцето потъваше в алени и златни зари; обичаше го заради големия свят от мъдри книги, с които беше го населил, и за ония чудесни предмети от злато и сребро, от слонова кост в нишите и по библиотечните рафтове, дето му напомняха ден и нощ за славата на отминали стародавни времена; обичаше го, и не на последно място, и за ония мисли, родили се под неговия покрив, които го бяха осенили като божия светлина в трудни часове, а също и за ония хрумвания, които като светкавици бяха преминавали през душата му, за да избухнат подире им пожарища от зашеметяващи желаниа и идеи. Обичаше двореца си, макар и да не го задоволяваше нито големината, нито вида му, и всеки път, когато се

завръщаше от по-далечно пътуване, приближеше ли парадния му вход с колоните — изпитваше топла радост и умиление, сякаш отново се срещаше с най-любим приятел след дълга раздяла.

Но тоя път никаква радост не бликна в сърцето му, никакво топло чувство не съгря душата му, дори не изпита удовлетворение, че най-после беше дошъл краят на мъчното пътуване, задоволство, че ще стопли ръцете си, които го боляха от студ, и ще успокои разнебитените си от яздене стави в чисти и меки постели. Не изпитваше радост дори от срещата, която го очакваше с жена му — беше я оставил бременна и разтревожена. Всъщност той дори не се сети за жена си, не помисли за нея, както не беше се сещал и не беше помислял за нея от деня, когато остави Преслав зад гърба си. За много неща си беше спомнял през това време и сега, като стоеше пред парадния вход, имаше някои работи на ум, но за жена си нито веднъж не си спомни; в тоя час тя стоеше настрана от мислите му, чужда на неговия свят, вещ, чието място беше в килерите или в задния двор.

Така пристигна тази вечер пред дома си и не се зарадва; напротив, в сърцето му надигаше глава едно тежко чувство, което го потискаше, сякаш беше се разделил с едничкия начин на живот, който можеше да го направи щастлив.

Десет души стражници стояха от двете страни на парадното стълбище и всеки от тях държеше по една запалена факла, която съскаше и димеше на дъжда. В подножието на стълбите други десет души стражници, строени с фронт срещу княза, вземаха за почест, като едновременно накланяха дългите си бойни копия към земята. Князът скочи от коня си, остави го на грижите на притичалия войник, поздрави с ръка строената десетка и бързо се заизкачва по мокрите мраморни стъпала. Гвардеец разтвори пред него обкованата със златни гвоздеи врата от червено дърво; в тоя външен хол, съвършено празен, украсен само с няколко каменни колони, стояха в бойна готовност дежурните офицери от дворцовата охрана. Симеон им кимна с глава, без да погледне някого, а Ирник изтича пред него и разтвори широко двукрилите врати, които отделяха хола с каменните колони от просторната приемна зала на княза. Тия врати, високи колкото човешки бой и половина, бяха подплатени от двете страни с пурпурносиньо кадифе, заковано на ромбове и със златни гвоздеи върху дебелия четири пръста благородно дърво.

Тази приемна зала беше строена на времето според строгите изисквания на стария княз за умереност и простота, той беше по душа враг на пищните и тържествени украси. Тя беше дълга около тридесет стъпки и широка двадесет и пет, по дължината ѝ се извисяваха към тавана два реда правоъгълни колони от черно дърво, с позлатени трапецовидни капители. Колоните поддържаха висок таван, направен от пресичаща се на квадрати червени греди. От всеки квадрат се спущаше на златна верига по един сребърен четирипръстен свещник. В дъното на залата имаше трон върху две лъвчета, и той от черно дърво. Ръкохватките завършвах с две озъбени лъвски муцуни, а върху облегалката бяха изкусно изрязани два грифона, които държаха над главите си голям християнски кръст, с топчест рубин по средата и украсен по ръбовете си със ситни благородни камъни. Покрай колоните бяха наслагани ниски и дълги скамейки, покрити с лъскав зелен атлаз, а върху каменния под меко пъстрееха дебели персийски килими и обработени и боядисани кабирски кожи. Между колоните и стените се източваха от изток към запад две галерии, постлани с цветни керамични плочки и осветлявани от тесни сводести прозорци, през чиито жълти и зеленикави стъкла проникваше през деня мека светлина.

В крайната си западна част галериите завършваха с масивни дървени стълби, които отвеждаха ветрилообразно на горния кат: дясната — в северното крило и лявата — в южното.

В тоя ѝ вид Симеон не одобряваше залата дори за склад или караулна. На няколко пъти беше споменал, че му напомняла трапезарията в константинополския манастир „Светите архангели“, където беше калугерствувал две години. Изглежда, че от тия години беше запазил лоши спомени, защото, случеше ли се да говори за залата, бърчеше носа си като от лоша миризма, а пък тя не беше чак толкова лоша, в размерите и в строгата ѝ наредба личеше сила и обич към простия и безхитростен живот. Но тъй или иначе, той беше твърдо решил да издигне една нова тронна зала, източно от стария дворец, която по великолепие да не отстъпва на най-хубавото, което беше видял в Града на градовете. А тази стара зала щеше да преустрои в уютно помещение за отдих и малки домашни приеми. Щеше да предложи на Карач да замени дървените колони с мраморни, грубия гредоредов таван да превърне в изящен таван от снежнобял гипс с едно

цветно пано в средата, а галериите да раздели с ажурни прегради от червено сандалово дърво, за да се получат няколко самостоятелни къта около средищната част, в чиито център щеше да блика малък фонтан. Така преустроена, залата щеше да отговаря донякъде на Симеоновите разбирания за скромното изящество, с което трябваше да се отличават домашните уредби в княжеския дом.

В тоя вечерен час тържествената Борисова зала беше изпълнена с празнично облечен народ. Най-отпред, стъпила с деликатните си крачета върху белоснежен абхазки киченик от сребърни лисици, стоеше княгинята Мария, облечена в пурпурнолазурена широка роба и наметната с червена тафтена наметка, украсена с листни орнаменти, бродирани със златни конци. От слабото ѝ, красиво и бледо богородично лице като че ли се лъчеше някаква неземна, тъжна светлина. Близо до нея, готова да я подкрепи при необходимост, стоеше леля ѝ Ефросина, пълна нейна противоположност и на фигура, и на изглед. Ефросина беше като брата си, болярина Никодим Сурсувул — едра, мъжествена, с железен блясък в сивите си очи, с тежка брадичка и плътни устни, готови без колебание да произнасят всякакви ужасни ѝ безмилостни думи.

Макар че Ондуракс беше забранил да се чествува тържествено пристигането на княза, от знатния свят бяха надошли доста хора и всеки се беше надявал, че ще бъде единствен на посрещането: ето, господарю, аз наруших забраната с риск да навлека върху главата си гнева на тоя суров човек, гвардейския командир, но моята привързаност към тебе е толкова голяма, че не мога в никакъв случай да устоя на изкушението пръв да те срещна в двореца и пръв от сановниците да ти кажа: „Добре дошъл, господарю мой!“ Всеки се беше надявал, че ще бъде единствен, но така се случи, че се събраха четирима: кавханът Петър, ичургу-боилът Охсун, великият болярин Ухач — началник на държавната хазна — и великият болярин Василий — главен интендант на пограничната стража по южната граница. Ухач беше нисичък и прегърбен човек на средна възраст, с болнав цвят на лицето си и неестествено разтворени и трескаво святкащи черни очи. Василий, както си ходеше неизменно, и сега беше дошъл в двореца с неподстригана брада и кафтан с изпокъсани горни копчета.

Освен тия четирима високи сановници, всеки от които с неприятно учудване разбра, че тази вечер няма да бъде сам на

посрещането, бяха дошли и по-обикновени люде, които княгинята беше лично и по свой почин поканила: беловласият игумен на манастира „Свети Панталеймон“, преподобният отец архиерей Лука, дворцовият свещеник, първият писар и неколцина монаси преписвачи и живописци от канцеларията на княза.

Симеон се втурна в залата, без дори на ум да му минава, че ще срещне на пътя си някого, който заслужава внимание, с едничка мисъл в главата си — час по-скоро да захвърли прогизналите си дрехи, да се гмурне в горещата вода на синия си басейн под синия купол, да затвори очи и да не мисли нищо, само да усеща как кръвта му се стопля и отново съживява, след като цял ден е мръзнал мокър от главата до петите, квасен безмилостно от нестихващия дъжд. Той се втурна в залата, както си ходеше винаги, когато се намираше навън от работната си стая — устремен и забързан, съсредоточен, — и едва преминал прага, се закова изведнъж на място, сякаш пред него беше зинала паст, която отвеждаше направо в нажежените преизподни на ада. Впрочем и да се беше мярнало подобно видение пред очите му, нямаше да има нищо чудно, защото, откакто Върбишката крепост остана зад гърба му, дъждът и мъглите се бяха усилили, огън плъзна по жилите му и все му се струваше, че отпреде му подскачат нажежени железни колелца.

Той се спря една-две крачки подир прага, изплъзна се с огромно усилие на волята си от предвкушаното блаженство, което го очакваше под синия купол, огледа хората, в първите секунди му се сториха като призраци, излезли от някакъв ужасен сън, и устните му тутакси се изкривиха в болезнена усмивка, която постепенно, колкото повече си даваше сметка за света, където беше попаднал, започна да става недружелюбна и зла.

Най-напред, какъвто беше мокър и окалян, жалък след изнурителния петнадесетчасов път под дъжда, той се почувствува неловко пред тия издокарани хора, блеснали в тържественото си и празнично облекло. Второто чувство, което изпита, приличаше на едно силно ухапване по сърцето, предизвика го богородичното, невинно усмихнатото лице на жена му. След снощното приключение с Нона струваше му се, че не може да събере сили в душата си, за да я погледне открито в очите. Но тия две чувства мигновено отстъпиха назад и потънаха в сянка, когато погледът му се спря върху лицата на

четиримата висши сановници и най-вече върху закръгленото, благодушно-усмихнато и благообразно лице на кавхана Петър, неговия пръв помощник. Тогава усмивката му се превърна на усмивка на рис, който протяга хищнически лапи към жертвата си, и кой знае какво щеше да изрече, ако в същия този миг дворцовият свещеник не беше подхванал сладкогласно славословеция Давидов псалом:

*Хвалете господа от небесата, хвалете го във висините,
хвалете го, всички негови ангели,
хвалете го, всички негови войнства,
хвалете го, слънце и луна,
хвалете го, всички блестящи звезди!*

Монасите изпяха петстишието в хор, а после дворцовият свещеник завърши славословието така:

— Хвалете господа, задето върна на славянски народ любимия му върховен господар жив и здрав! Алилуя!

— Алилуя! — повториха в хор монасите.

— Свършихте ли най-последно? — попита студено Симеон.

Тоя въпрос изненада неприятно посрещачите, сякаш току-що бяха затръшнаи вратите под носа им. В залата се възцари тишина, изпълнена със стеснение и смут.

— Славим бога — обади се кавханът Петър, като гладеше с ръка къдравите масури на грижливо поддържаната си брада, която с мустаците заедно редовно боядисваше с черна боя, — славим бога, задето се върна победител от войната и както чухме — с голяма плячка. Дано след тая славна твоя победа бог дари българския народ със спокойствие и дълготраен мир!

— Амин! — каза набожно игуменът Лука и повдигна ръка да се прекръсти.

— Как няма да има мир, кавхане! — усмихна се злъчно Симеон и отметна един мокър кичур коса, който беше клюмнал над челото му. — Как няма да има спокойствие и мир, като твоето зорко око бди денонощно над северозападните ни граници и *отдалече* съзира опасностите, които се задават!

Той видя как белите и деликатни пръсти на кавхана изведнъж трепнаха и насмалко не отскубнаха едно кичурче от знаменитата му брада. Това издаваше несигурност, вътрешни страхове, признание за собствена вина и Симеон още повече се ожесточи.

— Правя каквото мога, господарю! — каза тихо Петър.

— Виждам! — каза Симеон. — Потърпи до утре за наградата, няма да те забравя!

Пот изби по челото на кавхана, макар че в залата не беше горещо. И той повдигна ръка да се прекръсти, както беше направил одева Лука, но десницата на игумена не трепереше, а неговата като че ли я тресеше треска — няколко пъти се допря до челото, спусна се като подгонена на корема му, а когато се издигна до дясното му рамо — отпусна се там и сякаш заспа. Лявото рамо остана не прекръстено.

— А ти, Ухач — обърна се Симеон към пазителя на съкровището, — как си се решил да бодърствуваш до толкова късно, като те знам, че си лягаш с кокошките? — Той вторачи очите си в нездравото му лице и помълча. — Или имаш тревоги някакви, не те хваща сън?

— Господарю — каза Ухач и наведе очи, — аз дойдох да те поздравя с щастливото завръщане от война, други намерения не съм имал. Моята съвест е чиста и сметките ми са в ред.

— Не се съмнявам — каза Симеон. — Затова утре ще изпратя проверители, да установят.

Жълтото лице на Ухач стана още по-жълто, а Симеон се изви към болярина Василий и с бързо движение отскубна няколко косъма от щръкналата му брада.

— Аз казвал ли съм ти да се не мяркаш пред очите ми с неподстригана брада?

— Хе, хе — опита да се засмее Василий, като преглъщаше болката. — Ако това ти прави удоволствие, господарю, вземи цялата ми брада!

— Гледай да не ти взема главата! — отвърна му мрачно Симеон. — Защото и по тази работа ще помислим, когато се завърне изургу-коловърът Станул от южната граница. А дотогава поддържай поне външността си, да личи, че си велик болярин, който живее в столицата, а не някакъв горски човек, дето пасе свини из планината!

Още веднъж го измери с презрителен поглед, както се мери с очи негоден кон, с подбити копита и разклатени зъби, и едва тогава се извърна към ичургу-боила Охсун, който стоеше само на една крачка зад жена му и с една крачка пред всички останали гости, точно според предписанията на действащия дворцов протокол. В безусловното спазване на предписанията Охсун нямаше съперник, той беше единствен и неповторим. Тази вечер той дойде облечен във военна униформа на отреден командир, но на раменете си носеше скарамангия от скъпа коприна, с каквито се труфеха в последно време великите боляри и управителите на външните погранични области.

— Какво, Охсуне — погледна го строго князът, — решил си да опиташ, като как ще ти стои на гърба една цивилна мантия?

— Това е разрешено от правилника — каза Охсун. — В извънслужебно време командирите имат право да ходят и с цивилни наметала.

— И ти реши да ми напомниш, че в краен случай и с една управителска багреница би се задоволил.

Охсун наведе глава и не отговори. Откакто беше загубил битката при Адрианопол, той стана тъжен и мълчалив.

— Струва ми се, че избързваш — каза Симеон. — Защото има всякакви наметала. Дори осъдените ходят с наметала. А за тебе още не съм решил какво най-много ще ти отива, пък искам да чуя по този въпрос и мнението на военния съвет.

— Твоя воля, господарю! — сбърчи вежди Охсун, но му се стори, че каменният под се люшна под краката му.

Докато Симеон разговаряше така със сановниците си, на княгинята като че ли ѝ прилоша, защото изведнъж се облегна върху рамото на леля си и шепнешком поръча на една от придружвачките си да ѝ донесе малко вода. Тогава Ефросина не издържа повече и като се обърна с лице към княза, възмутено извика:

— То бива незачитане, княже, ама твоего, ще ти го кажа направо, прескача всякаква граница! — Тя понаклони властната си глава малко към лявото си рамо и продължи на висок глас, като предизвикателно гледаше княза право в очите: — От кое време те чакат с нетърпение и жена ти, и детето ти, дете е в утробата ѝ, а ти, вместо да ги прегърнеш, както се следва за един съпруг и баща, дори не ги забелязваш — приказваш си с болярите, сякаш тия сладки приказки не можеш да им

ги кажеш утре или вдругиден! И вълкът, че е звяр, като се домъкне при своите, най-напред лизва вълчицата си, подушва гальовно децата си, пък тогава чак разпитва другите как вървят работите на глутницата! А ти се държиш със своите по-лошо от вълк!

— Свърши ли? — попита сухо Симеон.

— Не му е мястото тук за повече приказки! — отвърна Ефросина.

— И добре ще бъде да не приказваш повече! — каза Симеон — Защото за мене няма свои и чужди, а всички са едно. И не забравяй, Ефросино, че аз съм син на баща, който избодде очите на своя най-близък, за да бъде на *другите* добре. Това винаги имай пред вид, когато си отваряш устата да ме кориш. А дали съм забелязал жена си и защо не съм я прегърнал, то си е моя работа, на мен е дадено да отговарям за делата си само пред бога и само бог единствен има сила да ме съди!

От тавана висяха на златни синджири десет четирипръстни свещника, четиридесет свещи горяха и като че ли пламъците на всичките свещи в тоя миг светнаха в очите на княза.

— Амин! — каза преподобният Лука и се прекръсти.

— Алилуя! Алилуя! — запяха гръмко монасите.

Симеон се обърна към гостите посрещачи и им рече:

— Тия от вас, дето са дошли да ме срещнат с чисто сърце и не заради някаква своя изгода — бог да надари с добро здраве и да умножи успехите им в живота. А повод за тържествено посрещане няма. Каквото голямо има да се върши за благо на нашата държава — то очевидно предстои занапред. Затова сега си вървете, не виждам никакво основание да превръщаме нощта в ден. — Той улови леко жена си подръка, поведе я към стълбите, които водеха за северното крило на двореца, и кимна на гостите с глава, но по израза на лицето му не можеше да се разбере дали им пожелава лека нощ, или безцеремонно ги подканя да се измитат по-скоро навън.

Когато започнаха да се изкачват по стъпалата, покрити с пътека от червен плюш, Мария се притисна до рамото му, може би това беше от слабост, но Симеон го почувствува като израз на чувство, стеснителна и мълчалива изява на любов, и затова се отдръпна като убоден. Онова чувство на вина заради Нона пак избухна в душата му, там изплющяха сякаш хиляда камшика. А Мария изтълкува посвоему отдръпването му, прехапа устни и очите ѝ се напълниха със сълзи.

Изкачиха се на горния кат, широките коридори бяха тържествено осветени от стотици свещи. Симеон си спомни, че така светло беше само в деня на сватбата им, и се намръщи, защото в тази празнична светлина глупавият завършек на похода изглеждаше още по-недостоеен. Тогава чествуваха едно голямо политическо събитие, каквото беше княжеската сватба; в Дуловия род, отдавна изрусен със славянска кръв, се вливаше един мощен приток от фамилията на Сурсувулите, но си струваше да се запалят стотиците свещи по коридорите и поради една друга причина — обширните владения на Сурсувулите се ширеха от Нове, та чак до развалините на стария римски град Никополис над Иструм, много от тия владения чрез сватбата преминаваха в собственост на Дуловия род.

— Петър ли се разпореди за това надутото посрещане? — попита Симеон.

— Защо да е надутото? — учуди се искрено Мария.

— И тази тържествена светлина в двореца той ли даде нареждане да се запали?

— Господи! — каза Мария. Тя се спря и сложи ръка на гърдите си, защото се беше задъхала. — Все кавханът Петър ти е на устата!

— Но тогава кой се е разпоредил?

— Аз!

Симеон помълча, като недоволиво се взираше в очите ѝ.

— Откога започна да вземаш присърце държавните работи? — попита той, като не се грижеше дори да прикрива ироничните нотки в гласа си.

— Какви държавни работи? — повдигна рамене Мария и на свой ред замълча. И изведнъж изхлипа, като че ли плачът беше стигнал до гушата ѝ и вече не можеше да го сдържа.

— Не отива на една жена от Сурсувулите да бъде ревла! — каза студено Симеон. — И още по-малко — на жена, която е съпруга на княза!

— Няма вече! — прошепна глухо Мария. Тя сложи лявата си ръка върху лакътя на княза, а с дясната притисна силно гърдите си, като че ли вътре я пареха нажежени железа.

Така стигнаха до спалнята на княза. Откакто бременността ѝ напредна, Симеон изостави спалнята си, която беше съседна с нейната,

и заповяда да му устроят друга, близо до залата, където работеше през деня.

Те вървяха мълчаливо и Симеон чувствуваше, че сърцето му се дави в отровата на мъчително съжаление — жалеше жена си, съжаляваше, че се държи с нея отчуждено, жалеше, че изобщо беше се оженил за нея. Сурсувулите имаха и друга кандидатка за него, племенничката на великия болярин Георги, Тамара. Но той предпочете Никодимовата дъщеря — харесаха му нежната ѝ хубост, замисленият ѝ нрав, спокойната ѝ, изпълнена с достойнство походка, а може би най-вече и това да реши избора му — чудният ѝ дар да пее песни за славни някогашни времена, когато далечните ѝ прадеди са принасяли жертва на бога си Перун под непристъпните Константинопол ски стени, че и на самия егейски бряг. Тя си акомпанираше на струнен инструмент от три струни и беше хубаво, когато една нежна и кротка хубавица пее вдъхновени песни за люти битки и славни юнаци. Но песните бяха изпети, всяко нещо си има край, с нежната ѝ хубост свикна, както се свиква с една златна чаша, до която човек допира устните си всеки ден. Може би му омръзна и предаността ѝ — нейната преданост приличаше на сладко вино, след втория стакан човек се потърсва и казва, че му е много.

Новата Симеонова спалня беше просторна, но изглеждаше още по-просторна поради малкото вещи, с които беше изпълнена. Тия вещи бяха всъщност по-малко от пръстите на едната ръка — просто калугерско легло, дрешник и висока катедра за писане. Малко бяха, но всяка ловеше окоето с нещо свое и особено: ленените постелки и завивки на леглото изглеждаха по-бели от сняг, върху червената врата на дрешника беше изобразен един Ахил от святкащи седефени люспи, копиеето му беше сребърно, а щитът — направен от тънки златни листа; катедрата за писане беше от тъмно дърво и ухаеше на мирта. Цялата стая ухаеше леко на мирта. Единственото украшение тук беше един дървен кръст с разпятие, закачен над леглото, саморъчно майсторен от Симеон по време на калугерствуването му в плисковския манастир.

Двамата влязоха в стаята и понеже вътре нямаше столове — седнаха на леглото. И като че ли нямаше какво да си кажат повече, дълго мълчаха. Когато мълчанието започна да става мъчително, тя се изправи, отиде до шкафа и полека отвори вратичката, върху която беше изобразен блестящият Ахил. Бавно и с грижовна ръка извади оттам

една дълга и широка връхна дреха от червена коприна, подплатена с тънки бели кожички и украсена около яката и по маншетите със зелени шнулове.

— Това е за тебе — каза тихо Мария.

Симеон изтръпна, защото дрехата много напомняше халата, който Нона му беше дала снощи, за да се преоблече.

— Благодаря — кимна Симеон, но не протегна ръка, за да поеме кафтана.

— Не ти ли харесва? — попита отчаяно Мария, като напразно търсеше очите му. И за да се спаси от гибел, сякаш извика на помощ последната си надежда, в която вече и сама не вярваше. — Аз съмшила този кафтан със собствените си ръце — прошепна тя.

Толкова изглеждаше жалка, протегнала кафтана пред набъбналия си корем, че дори суровото сърце на княза, привързано фанатично към истината, не можа да издържи.

— Много ми харесва — излъга той и за да сложи край на тази непоносима сцена, поривисто се изправи, улови главата ѝ с две ръце и леко допря устните си до хладното ѝ чело.

— О, господи! — проплака Мария и затихна за няколко секунди. — Но ти целият си мокър и си студен като лед!

Тя плъзна боязливо ръката си по лицето му и си мислеше, че той беше я целунал, както се целува мъртвец, и че с тия мокри дрехи, които още бяха на гърба му, непременно ще изстине, и че ще бъде много добре, ако тутакси облече нейния кафтан.

— Поръчала съм още от обяд да затоплят банята — каза тя. — Ти нали обичаш банята да е гореща?

— Да — каза Симеон.

Тя помълча, сетне добави, тръгвайки си:

— Ако пожелаеш да вечеряме заедно, проводи прислужничката да ме извика.

— Вечерях във Върбишката крепост — излъга за втори път Симеон.

— Бог да е с тебе — усмихна се тъжно Мария и притвори безшумно вратата подире си.

Дълго седя Симеон, скован от някакво тъпо вцепенение, и все му се струваше, че сянката ѝ стои изправена отпреде му, протегнала кафтана и с очи вперени в лицето му. Сега този кафтан лежеше

напреки на леглото му и в светлината на голямото фарфорово кандило, което святкаше над кръста с разпятието, приличаше на едно чудовищно по размерите си черно петно.

Той отново усети ония безбройни игли по раменете си, които вече на няколко пъти през деня се бяха забивали в кожата му и всеки път бяха съпроводжани с изригвания на червени кръгчета пред очите му. И този път кръгчетата подскочиха в неизброими рояци, но сега измежду тях имаше всякакви на цвят — и лилави, и синкави, и морави, като неузрелия бъз, — но червените бяха най-много, те святкаха като слънца и приличаха на големи и важни командири.

Колко време седя така — нямаше представа. Изскочи от вцепенението си, когато студът започна да забива игли по цялото му тяло и червените кръгчета, като погълнаха другите, заприличаха на същински огнени кълба. Той се втурна с присъщия си устрем навън, в коридора, заповяда на главния си слуга да му донесе дрехи за преобличане и по тясната вита вътрешна стълба, дялана от бял мрамор, за по-малко от минута се намери в приземието на лявото дворцово крило.

Тресеше го, тракаше със зъби от студ, но и в това си болезнено и окаяно състояние остана верен на навика си да се полива с леденостудена вода, преди да влезе в горещия басейн. Сграбчи сребърния тас, който лежеше върху зеления мрамор на мивката, гребна вода от огромната глинена делва и решително и със злобно самодоволство изля таса върху главата си. После, като стенеше и скачаше от пронизващите го тръпки, на няколко пъти се полива и плиска, докато остана без дъх и без сили. На края, зажумял, скочи в басейна откъм дълбоката му страна и от внезапното съприкосновение с горещината сърцето му едва не спря — пририта и като че ли замря за няколко секунди. И ако отново се окопити и тласна кръв към мозъка и мускулите му, това се дължеше на огромния заряд от воля, с който съзнанието му беше сякаш предварително заредено. Замахна два пъти с ръце, излезе на плиткото, полегна върху синята тераска и щастливо се усмихна, когато усети върху лицето си първата студена, оживителна капка, която се беше откъснала от сводестия таван.

Три денонощия лежа, изгаряше в огън, повечето време не беше на себе си и не знаеше къде се намира, ден ли е навън, или нощ. Понякога му се струваше, че е на адрианополското поле, и точно под оня хълм, където се беше укрепил Кринит с фланга на лявото византийско крило. Само че хълмът сега се издигаше много нависоко, почти до облаците, склоновете му бяха почернели от ромейската конница, сигурно имаше не по-малко от две турми, а най-отгоре, на самото било, стоеше Кринит, на бял кон и с къса, червена скарамангия, наметната върху позлатена ризница. Гледаше Симеон хълма и Кринит, както стоеше отгоре, на билото, и се чудеше не толкова, че войската е могла да се нареди в безупречни редици по стръмнините, а че виждаше ясно цвета на Кринитовата скарамангия, пък височината беше главозамайваща, до билото имаше най-малко три стадия път. И като си мислеше, че на такава далечина не може да се различи ясно човек от храст или от по-тънкуляво дърво, камо ли да се забележи цветът на облеклото му, дали е червено, или черно, дохождаше му на ум, че всъщност това не е може би самият Кринит, а е по-скоро свети Георги, когото бог е пратил на билото, за да окуражава с вида си ромеите и да плаши българите. Светците, за разлика от обикновените хора носят светещо облекло, всичко блести по тях и сияе, така че дори копчетата им могат да се видят отдалече.

И той изпитваше задоволство, че се беше досетил за божията измама, и в същото време душата му се изпълваше със скръб, задето всевишният държеше страната на най-заклетите му врагове. „Също както е било едно време — сецаше се той за Омировата «Илиада», — Зевс изпращал на троянците разни богове и богини, за да им помагат срещу непобедимия и богоподобен Ахил!“ После повикваше при себе си Ондуракс и го учеше как да подмами двете турми, за да слязат от хълма, и като го преследват по петите — да попаднат в неговите нокти и зъби. И наистина турмите се спущаха подир Ондуракс, а Симеон излизаше със своите хора от прикритието си и ги сечеше от упор по лицата. „Да видим какво ще прави свети Георги сега!“ — мислеше Симеон, докато продължаваше сечта. И се молеше богу да задържи светеца си на билото, защото никак не му се щеше да влиза в разправии с Победоносеца. Но бог не го послуша, отвърна очите си от него и свети Георги като че ли само това и чакаше — пришпори коня си и се понесе със страшна бързина към мястото, където ставаше

голямото клане. Под копитата на коня захвърчаха искри, а червената скарамангия на светеца бляскаше като крило на апокалиптична птица. „Ще изплаши войската ми!“ — помисли Симеон.

И сърцето му се сгърчи от мъка, защото съзнаваше, че ще извърши неппростим грях, ако вдигне меч върху Победоносеца, че ще обрече душата си на вечни мъки в ада и че ще запише сам името си в позорния списък на еретиците богоборци, защото, който вдигаше ръка над светците, замахваше всъщност срещу своя бог. „И все пак трябва да го спра! — реши Симеон. — Иначе ще изплаши войската ми и аз ще загубя войната!“

И като изтегляше меча си, обърна лице към небето и поклати заканително глава: „И ти да излезеш насреща ми, и тебе ще ударя — рече той, — защото моята война е справедлива и никой няма право да възпира ръката ми!“ — Той на свой ред пришпори коня си, наведе се над главата му и полетя право срещу светеца, който сияеше като слънце в святкащото си облекло.

На това място блънуването му секваше и той отваряше очи. Но не можеше да познае къде се намира, дали е ден, или още е нощ; беше му тежко, дишаше трудно, като че ли върху гърдите му беше стъпил кон и острата му подкова чупеше ребрата, разкъсваше дробовете и вече стигаше до самото му сърце. Охкаше от болка и пак затваряше очи.

Сега из нажежената от светкавици тъмница изскачаше глутница настръхнали псета — препускаха насреща му и изведнъж се спираха, сякаш на пътя им се изпречваше невидима длан, огромна като стена. „Божията ръка!“ — мислеше Симеон. Псетата се спираха, втрещени от тази неочаквана преграда, и тогава Симеон, можеше да види колко свирепи и диво бляскаха очите им, колко настръхнала козината по гърбовете им и колко гадно са накървавени хищните им муцуни. „Не са кучета, а приличат на истински зверове!“ — мислеше изтръпнал Симеон. Едно псе се прокрадна пред другите и като пускаше кървави лиги от зурлата си, отговори на мислите му с човешки глас:

— Вярно е, господарю, на зверове заприличахме, но ти отлично знаеш защо!

— Откъде ще знам? — чудеше се Симеон и в същото време дълбоко в себе си съзнаваше, че не бива да се чуди чак толкова и че кучето съвсем не загатваше за празни неща.

— А кой ни накара да ръфаме трупа на нещастния Кринит, кой ни пусна отгоре му, за да го оглозгаме до кокал?

Кучето запита така и Симеон тутакси усети около лицето си ужасна горещина, сякаш слънцето беше събрало всичкия си огън и го насочваше право в очите му.

— Ах, да — каза Симеон, като извърна глава и си даваше вид, че наистина си спомня нещо. — Да, точно тъй, сетих се, аз ви поръчах да го оглозгате под стените на Адрианопол!

Слънцето го печеше адски, но той стискаше зъби и се преструваше, че му няма нищо.

— Затова сме заприличали на зверове — каза тъжно кучето. — Ти ни накара да ръфаме мъртъв човек!

— Голяма работа! — каза Симеон. По напуканата му устна потече кръв и той я облиза с език. — На война никого не гладят по главата. Аз трябваше да сплаша ромеите и да въздам справедливост. Кринит беше изкупителна жертва. На война без изкупителни жертви не може!

— Жалко е за Кринит! — каза кучето. То изправи кървавата си зурла към небето и нададе тъжен и проточен вой. — В деня на апокалипсиса domestikът на схолите, красивият, благородният и храбрият Кринит няма да възкръсне из мъртвите!

— Разбира се — съгласи се бързо Симеон. — Вие го оръфахте до кокал, а след вас чакалите разнесоха костите му по четирите посоки на света. Той не ще възкръсне в деня на апокалипсиса, защото няма гроб.

— Ти това ли целеше? — запита го някак изненадано кучето.

— Не — каза Симеон. — Аз не изпитвах към Кринит никаква злоба. Просто исках да сплаша ромеите и да въздам справедливост. Толкова ли е мъчно да го разберете с вашите кучешки глави?

Псетата нададоха вой и изчезнаха в нашарената със светкавици тъмнина, божията длан вече не ги възпираше. Когато воят им заглъхна, Симеон повдигна ръка и избърса напуканите си устни, от които на струйки се стичаше кръв.

Най-тежките часове на болестта преминаха, кошмарите се смениха с дълбок сън, който постепенно изсветляваше, като есенно утро: здрачевината и мъглите едва се влачат и сякаш си отиват насила.

Присъни му се Мундрага с високите си стражеви кули и дълбоки сводести порти, с насипните си укрепления и подвижни мостове и с

каменната си подземна тъмница, в която бавно умираше брат му Владимир. Той не го виждаше, защото какво ли можеше да се види в един гроб, издълбан двадесет стъпки под земята, но му се струваше, че в празните очни дупки на нещастника навремени се появяват неподвижни светлинки, каквито изпусчат нощно време някои насекоми и дървесинни червеи. Симеон го запита на какво се дължи това чудновато явление и Владимир много се изненада, като научи от него, че на мястото, където по-рано са били очите му, сега блещукаха някакви загадъчни светлинки.

— Жалко е, че не мога да ги видя — каза Владимир.

— А можеш ли да си представяш наум разни видове светлини?
— попита го Симеон.

— Разбира се — отговори уверено Владимир. — Ако поискам, мога да си представя например светлината на звездите, на месечината, на златото; огънчетата, които блещукат в очите на майка ми; всички светлини, които някога съм виждал, сега мога да си ги представя наум! Но това, дето сега блещукало в очните ми ями — него не мога да си представя! Не ми иде на ум като как изглеждат тия светлини!

— Аз ще ти обясня — каза услужливо Симеон. — Помниш ли стария летен дворец на татко, до река Туча? И гората, дето започваше на няколко крачки от крепостния зид?

— Струва ми се, че и сега ги виждам пред себе си — отвърна Владимир и измъченият му глас като че ли тихо се усмихна. — И сините вирове, и голямата гора, дето се оглеждаше в тях, и святкащите рибки, които се мяркаха помежду клоните на дърветата. Рибките се стрелват насам и натам сред клоните, а под тях синее дълбоко небе и бели облаци пътуват нанякъде си.

— Тъй — каза Симеон. — А помниш ли колко пъти, като се заигравахме из поляните, не забелязахме кога настъпваше вечерта?

— Случваше се доста често и обикновено ти беше причината за тия закъснения! Заложим въдиците над някой вир и докато аз се залисвам с това и онова — ти си изчезнал в гората. Все искаше да стигнеш края й, да видиш къде свършва. А пък тази гора нямаше край. Връщаме се по тъмно, Войцех ни гълчи, оплаква се на татко, а татко нарежда на чичо Докс да ни накаже с пръчка. Дохожда чичо Докс с една тънка и жилава пръчка, а аз му казвам: „Чичо Докс, Симеон не е

виновен, аз се залисах при подмолите, затова закъсняхме!“ Ти беше тънкуляв, слабичък, боях се, че тебе повече ща те боли.

— Да — каза Симеон, — ти си запомнил много неща, но на мен думата ми е за ония вечери: колко се плашихме от светлинните, които блещукаха по коренищата на повалените дървета! Мислехме, че оттам ни гледат злите духове на гората. Помниш ли?

— Помня — отговори глухо Владимир.

— Ето — каза Симеон, доволен, че е довел разговора до оная точка, която му трябваше — същите светлилки сега блестят в очните ти ями: едва видими, неподвижни и със зеленикав цвят. Щом ги зърнах, веднага си помислих: виждал съм някога и някъде подобни светлилки!

— Може би е някаква плесен — каза Владимир. — Слушал съм, че има плесени, които изпускат слаба светлина.

Двамата помълчаха някое време, Симеон се канеше да си ходи вече, защото в подземиято миришеше ужасно и беше започнало да му се вие свят, когато Владимир отново се обади, този път с много отпаднал и измъчен глас:

— Мъките ми са големи, братко! — изстена той. — Не биваше да ме оставяте жив!

— Ние с татко бяхме на мнение да те предадем на палача — каза Симеон. — Всичко щеше да се свърши много бързо. Но мама се застъпи.

— Да ми бяхте оставили поне едно око! — въздъхна Владимир.

— Мина ни на ум толкова нещо — каза Симеон. — Но сетне поразмислихме и решихме да извадим и двете.

— О, богове, чувате ли? — проплака Владимир. — Решили да извадят и двете! Кой се е надявал, братко, че от тебе ще излезе такъв безсърдечен човек!

— Напрасно ме упрекваш — каза Симеон. — И напрасно жалиш, че не сме ти оставили едно око! Защото, каквото виждаш сега, когато си напълно сляп, същото щеше да виждаш дори и с двете си очи, ако ги бяхме оставили; само мрак. Никаква полза нямаше да имаш от едното си око! А за да извадим и двете ти очи, ние имахме за това много сериозни основания. Като запазихме главата ти, ние щяхме да постъпим съвсем неразумно, ако бяхме ѝ оставили очите. Зрящият противник е опасен дори когато е жив погребан в тъмница. И аз ще ти

кажа, а и ти сигурно се сещаш, че опасността не иде толкова от него, а от приятелите му, които го имат на ум. Хайде, ще си кажат някой ден, да свалим тоя княз и да възкачим оня, дето е в тъмницата. Стига е лежал там! Но като знаят, че си сляп, те няма да кажат така, кому е нужен княз без очи! Такива бяха съображенията ни, когато решихме с татко да бъдат извадени и двете ти очи. От своя страна аз не проявих никакво безсърдение, а бях само предвидлив и разумен и ти ще се согласиш, братко, че при дадените обстоятелства другояче не биваше да действувам. Някога историята ще отсъди, че съм бил прав.

— Никога не съм държал на историята — каза Владимир.

— А аз държа на историята — каза Симеон, — защото времето е в нея и извън нея няма нищо. Само историята прави живота на човека безсмъртен.

— Аз предпочитам чашка вино пред безсмъртие, написано на камък! — опита да се усмихне Владимир, но от гласа му като че ли бликна кръв. Той се отпусна на земята и веригата му издрънча. — Ако по времето, когато бях княз, пристигнеше Историята при мене и ми кажеше, ето, ще ги дам безсмъртие, но ти ми дай братовите си очи, аз щях да плесна с ръце и да извикам стражата: изхвърлете тази негодница навън!

— Историята не обича слабите хора — каза Симеон.

— Като всички истински блудници! — засмя се Владимир и пак от гласа му като че ли бликна кръв. Той помълча някое време, чуваше се в тишината как хрипкаво диша, после попита: — Още ли си тук?

— Ще трябва да си вървя — отвърна Симеон.

— Нека боговете да ти платят за доброто, което си ми сторил — каза Владимир. — Но преди да си идеш, ще те моля да ми отговориш на един последен въпрос. Ти можеш да говориш всичко, защото тук е гроб и думите ти няма да излязат навън. В навечерието на моя бунт — продължи по-тихо Владимир — ти проявяваше удивителна благосклонност към някои мои приятели и сподвижници. Загадъчна, чудна благосклонност, бих казал! Как да си обясня твоето поведение, братко, от любов към езичеството ли е изхождала твоята благосклонност, или като си проявявал добрина към моите хора, ти си ровил яма под краката ми и си преследвал своя *някаква* цел?

При тоя Владимиров въпрос Мундрага изчезваше, стопяваше се с назъбените си кули и е високите си зидове, само едни мъгли оставаха

да се влачат по земята и Симеон не можеше да разбере дали някакви привидения бяха се мярнали пред очите му, или беше сънувал лош и лъжлив сън. Защото с какъв жив Владимир можеше да разговаря сега, когато брат му предаде духа си на бога само три месеца след като палачът избоде очите му в подземията на Мундрага...

С изчезването на Мундрага настъпваше и краят на лошите сънища. Дойде ред на разходките по Виа Триумфалис, богатият свят показваше разкошните си облекла, святкаше пурпур, блестеше по-бял от сняг и по-тънък от паяжина кападокийски лен, шумяха копринените панделки на жените, развяваха се жълто-зелени пелерини, тюлени шарфове, лилавосинкави наметки, въздухът ухаеше на замайващи източни парфюми. Дионисий предвождаше шествие от вакханки, Пан свиреше на двустолова флейта, нияди с напъпили гърди се къпеха в басейните на мраморните фонтани, протягаха ръце, бели като лебедови шии, към цветните дъги, които образуваха на слънцето шумящите водоскоци.

Симеон стоеше пред древните паметници от бронз, потъмнели и станали зеленикави от времето, пред паметниците от бял и цветен мрамор, стоеше под сенките на вековни кипариси и тихичко си шепнеше стихове от Пиндар и Овидий. Гърмяха музики, свиреха тръби. Цезар влизаше тържествено в Рим:

Ave, Caesar!

Ave, Caesar!

Колесницата е впрегната в четворка бели коне, никакъв Цезар, а той стои до колесничаря и приема овациите на ликуващия народ. Наметнат е с огненочервена пелерина от пурпур, а на главата си носи малък венец от лаврови листа:

Ave, Caesar!

Пред колесницата крачи Лъв VI, той е бос и ръцете му са вързани отзад. Той няма на гърба си дори един дневен хитон, Симеон е

заповядал да го изведат пред народа по нощна риза, за да изпие горчивата чаша на унижението до дъно, за да чуе как присмехулно крещи някакъв простак от тълпата, като го сочи с пръст:

— Гледайте го това чучело, иска да мине за лъв!

— Ave, Caesar! — реве тълпата и върху Симеон вали шарен дъжд от цветя.

До колесницата на Симеон язди на бял кон копанът Курт. Симеон му казва тихо, за да не го чуе колесничарят:

— Като стигнем хиподрума, свършете набързо с Лъв VI, това да не трае дълго, а след екзекуцията да се обяви всенародно веселие: на всеки гражданин да се дава вино, но с мярка, защото аз не обичам хората да се превръщат в пияни свини. А храната да е предостатъчна и да е богата, и от всичко да има: месо, грозде, портокали, фурми. Империята доставя храна от всичките краища на света. Сега сме пребогати, копане, и няма защо да пестим!

— Разбирам, господарю, от всичко ще има! — казва Курт.

— За обикновените хора празникът да свърши в девет часа вечерта, защото те утре ще са на работа, а работата иска отпочинали мускули и бистър ум. Знатните могат да празнуват цяла нощ. Ако имах възможност, аз бих им устройвал непрекъснато нощни празненства, за да спят през деня и по-малко да заговорничат против мен и да сплетничат помежду си.

— Ave, Caesar! — възкликва възторжено Курт и пришпорва коня си, за да се измъкне от шествието и да пристигне навреме на хиподрума.

„Щом и копанът Курт започна да ме поздравява на латински, по византийски образец, това не е на добро!“ — мисли Симеон и веждите му се събират като облаци над очите. Но той пропъжда тревожните мисли за по-сетнешни часове и дни, тепърва ще се занимава с езиковите въпроси, които засягат новите територии на държавата, населени с неславянски народи. Засега знае само едно — че няма да подражава в никакъв случай на Александър Македонски, който, за да бъде приятен на завоюваната от него Азия, нарежда на военачалниците си да се обличат по азиатски образец и сам навлича шалвари и нахлупва чалма на главата си. В „Ave, Caesar“ не вижда нищо лошо, този поздрав му изглежда дори много благозвучен, пък и вековете са му придали едно особено звучене, като че ли от всяка буква

безсмъртието маха с ръка, но той ще го забрани със заповед, гръцкия език ще остави само в Тесалия и Пелопонес, а по цялата останала земя, от Понтийско море до Адриатическо, за държавен език ще обяви българския, езика на българските славяни.

Копанът Курт изчезва в навалищата по посока на хиподрума, а на мястото му се явява жупан-тарканът Ондуракс, винаги малко намусен, като че ли непрекъснато го боли кътен зъб.

— Господарю — пита Ондуракс, — да разпръснем ли тълпата с камшици?

— Защо? — чуди се Симеон и не вярва на ушите си.

— Пречи на движението — казва мрачно Ондуракс.

Симеон мълчи, дъждът от цветя продължава да се сипе отгоре му, развяват се шарфове, бляскат малинено-червени и виолетови наметки, разлива се река от усмивки, влюбено го гледат хиляди от сестрите на онова момиче, което той някога целуна, през една топла юнска нощ, на крайбрежния булевард.

— Махай се и върви по дяволите! — казва Симеон на Ондуракс.

— Да се махам и да вървя по дяволите! — повтаря Ондуракс, макар висшите военачалници да са освободени от задължението да повтарят заповедта. Лицето му става още по-навъсено, той придръпва юздите и като блъска и мачка всичко, каквото срещне из пътя си, изгубва се сред навалищата по посока на императорските дворци.

На мястото на Ондуракс застава Олцег, командирът на Първи конен отряд. Той язди черен кон, шлемът си е закичил с черно орлово крило, очите му искрят.

— Господарю — казва той, — време е вече да започнем плячкосването. Пет хиляди биволски коли чакат пред стените на града!

— Ще ви стигнат ли пет хиляди коли? — пита Симеон с изстинал глас.

Сърцето му сякаш се е изкачило до гърлото, въздухът се разкъсва пред очите му: културата на десет века ще бъде натоварена на пет хиляди биволски коли!

— Ave, Caesar! — ликува Виа Триумфалис.

Пет хиляди биволски коли ще видят сметката на десет века.

Всичките пелерини, наметки, пурпури и многоцветни шумящи панделки, всички засмени и весели очи — целият свят се превръща на едно огромно и кипящо сиво петно. И конете, които теглят

колесницата, и те са станали сиви. И цветята, които падат отгоре му, и те са добили сивкав цвят.

И неговата пелерина е станала пепеливосива, каквито са връхните дрехи на най-обикновените хора. Той прибира полите ѝ, скача бързо от колесницата и понеже сега облеклото му не бие на очи, незабелязано пресича булеварда и излиза на една пуста и глуха странична уличка. Тука го очаква висока жена, чието лице е закрито с плътен воал. Тя му подава доверчиво ръка и Симеон я улавя, и веднага изпитва чувството, че и друг път е държал тази ръка и че тя му е някак своя и много близка. Така хванати за ръце, те тръгват по улицата и сякаш политат във въздуха, извисяват се над къщите и носени като че ли от някакви невидими криле, на часа се устремяват към Влахернските врати. Когато се носят над крепостните кули и стени, Симеон забелязва в подножията им, от Влахерните, та чак до Златния рог, подредени една подир друга пет хиляди биволски коли. Както са наредени, със зажеглени биволи, те приличат на една гигантска черна река, която чака своя час, за да се понесе с рев по гладките и прави булеварди на претъпкания с приказни съкровища Константинов град.

Но те прелитат над стените, прелитат и над равната тракийска земя, която блести ослепително на слънцето, и ето че летят вече над познати краища, където се издигат високи планини, святкат реки и езера и пъстрейт като полска китка валози и равнини. Както бяха се издигнали във въздуха, така неусетно се спускат и Симеон с учудване забелязва, че са слезли в края на ичерската гора, досами пътя, който води за лятната къща на болярина Ангелари. Но още по-голямо е учудването му, когато воалът на спътницата му се стопява като облаче и през разсеяната мъглица усмихнато го поглеждат големите гълъбови очи на доведената Ангелариева дъщеря.

— Значи, ти си била Нона! — казва замислено Симеон. Сега му е съвсем ясно защо одева беше почувствувал ръката ѝ своя и толкова близка.

— Трябваше да те изведе от оня град — казва Нона и слага ръката си на рамото му. — И добре стана, че пристигнах навреме!

Симеон не знае защо е пристигнала навреме и защо е трябвало да го извежда от оня град, но му е толкова добре до нея, че не изпитва никакво желание да ѝ задава въпроси и да я разпитва за минали неща.

Така седят те на разцъфналата поляна и не разговарят. Слънцето грее право в очите му и той ги крие в косите ѝ. Наоколо се носи дъх на затоплена трева, на пролетни цветя. Кротко жужат диви пчели, а от едно дърво наблизко синигер извива тънко гласче.

— Добре, че дойде навреме! — казва тихо Симеон.

Той се събуди в добро настроение и макар че лекарят се противеше — настояваше и той ден да прекара в леглото, — заповяда да изнесат стола му на чардака, наметна се с една връхна кожена дреха и излезе навън. Тоя чардак започваше от югозападния ъгъл на двореца, завиваше на югоизток и гледаше към Туча, която излизаше от Върбишкото дефиле, и към хълмовете, които се издигаха над реката, пресичаха я и ограждаха преславското поле на изток. Слънцето току-що беше изгряло и затова горната част на крепостната стена, която лазеше по билото на височините, сега сияеше в малинено-червени отблясъци, а полето, където се разстиляше ниската и равна част на града досами реката, и западните и южните склонове на хълмовете, накичени с къщи, черкви и градини — цялата тая вътрешна част още се къпеше в студената и сънлива сутрешна здрачевина. Но тя бързо се топеше, сякаш някакъв ковашки мях я издухваше към порозовялото небе, светлееше и когато слънчевият диск надникна над стените — градът изведнъж се засмя, заприлича на хубавица, която се пробужда, усмихва се на божия свят и с един замах на бялата си ръка отхвърля завивките, с които е била покрита през нощта.

Малко време подир това весело пробуждане, заклеваха звънливо десетки медни клепала, биеха клепалата на големи и малки черкви, на манастири; тишината и птиците, еднакво изплашени от шумотевицата, хукваха, накъдето им видят очите. Но и отгатък стените не успяваха да намерят покой, погваха ги като отвързани псета гръмовити призови на десетки медни тръби и волски рогове — наблизко лагеруваше войската на жупан-таркана Ондуракс и дежурните тръбачи свиреха за сутрешна проверка.

Симеон гледаше изгряването на деня с чувството на прежаднял човек, комуто са разрешили да изпие няколко глътки студена вода — всяко кътче от тия простори като че ли стопляше сърцето му и го връщаше към живота. Той жадно бързаше да обхване с поглед всичко

— небето, хълмовете, реката, града, който се пробуждаше, — лакомо и с тревога се радваше на изгрева, сякаш нечия лоша ръка можеше да се изпречи като стена пред очите му всеки миг. Стоеше на чардака, любуваше се на просторите, душата му благославяше кротката хубост на земята. В този час, който ще бъде единствен в живота му, той се чувствуваше доволен и сит и не искаше нищо от бога.

В този час след тежката болест за пръв и единствен път ще мисли или по-скоро ще чувствува, че върховната радост за човека е да живее в смирение и мир и да не се лакоми за неща, които могат да смутят душевния му покой.

Но това чувство идеше като продължение на оня чуден сън, в който се носеше дъх на затоплена трева, на пролетни цветя, в който жужаха диви пчели, а от едно дърво наблизо синигер извиваше тънко гласче.

Както този сън продължи малко време, така и псаломът на смирението, който огря душата му като светлината на заходящата зорница, бързо заглъхна, защото смирението беше чуждо на природата му и го навестяваше само в часове на крайно изтощение.

Изпи чаша мляко и заповяда да извикат дворцовия бръснар. Докато бръснарят подстригваше късата му брадичка и подреждаше буклите на къдравата му коса, той не откъсваше погледа си от суетнята, която се започваше в града. По северния път прииждаха кервани от волски и конски коли, натоварени с храни — зеленчуци, брашно, мас и сирене, пастърми, — а от южния път се задаваха биволски кервани — возеха каменни блокове, дебели подпорни греди и кирпич. Волските и конските коли се запътваха към складовете и градския пазар, едни от биволските впрягове се насочваха право към ония места, където се дострояваха старите градски стени или се издигаха нови, други пък поемаха към възвишението, по чието било трябваше да се извисят новите стени и кули на дворецовата вътрешна крепост.

Князът не следеше с особен интерес онова, което ставаше на пазара или около държавните складове, очите му бяха в шетнята, която настъпи около двете крепостни стени. Когато дворецовият бръснар привърши с прическата му и си отиде, той свали връхната кожена

дреха, с която беше се наметнал, и облече обикновена работна дреха за по-хладно време — вълнена куртка и панталони с бежов цвят. Сложи на шията си малко сребърно разпятие, провесено на къса верижка, и заповяда на Ирник да му доведе веднага главния архитект на града, червенския майстор Карач.

Карач беше от малкото хора, които Симеон истински обичаше и ценеше, и в поредицата им заемаше второто място — първото принадлежеше на Йоан Екзарх — нежния и най-вдъхновения от книжовниците, който също като него беше получил образованието си в столицата на света. Странно изглеждаше как в сърцето му можеха да стоят почти на едно стъпало двама тъй различни хора, и по външност, и по разбирания, каквито бяха Йоан и Карач! Първият беше женствено хубав, строен като момиче, крехък, сякаш направен от фарфор, а вторият приличаше направо на един груб и неодялан селяк. Очите на Йоан бяха обърнати към бога и към граматическите правила, в душата му царуваше мистиката на божиято триединство, възхищаваше се от Платон, владееше магията на словото, мечтаеше да преведе на български език най-хубавите съчинения от византийски и древни автори и да напише нравоучително съчинение, което да разкрива на хората всеки божи ден по една голяма и свята истина. Произхождаше от старо знатно семейство и целия си досегашен живот беше прекарал между църковни и държавни първенци. Очите на Карач, наопаки, бяха обърнати към виното и към ония други земни удоволствия, заради които изкусената душа на човека биваше запокитвана от божите ангели направо в самото чрево адово, където кипеше море от смола и гореше вечен огън. По светоусещане той беше езичник, признаваше за безсмъртно само изкуството, дълбоко в душата си не вярваше в никакъв бог. Обиколил беше целия свят, но се възхищаваше само от изкуството на старите весели майстори — елини и траки. Той не подражаваше никому и никакви канони не смяташе за вездесъщи, макар че познаваше всичките, а слушаше само гласа на кръвта си — в неговата кръв живееха предците му, мнозина от които бяха построили приживе много храмове и дворци по цялата тракийска и мизийска земя. Той произхождаше от прочуто семейство на майстори, другарите му бяха каменоделци и зидари, е тях се събираше вечер на маса и гуляеше до среднощ.

Карач пристигна с помътена от снощното пиене глава, още не беше дошъл на себе си, както трябва, и както биваше винаги в такива случаи — изпитваше непреодолимо желание да бъде дързък и да говори дори на самия княз най-мрачни и неприятни неща. Той и в трезвено състояние не държеше много сметка на думите см, но напиеше ли се — думите му заприличваха на разлютени оси. Само от едного имаше страх, от княза, плашеха го очите му, все му се струваше, че в тъмните им зелени дълбочини стоят двама души — единият държи маслинено клонче, а другият — секира. Един бог знаеше кой от тях ще му махне с ръка...

— Гледай ти — рече Карач, след като се поклони на княза с подчертана церемониалност, — за пръв път виждам господаря си толкова отслабнал!

— Моли бога, щото господарят ти повече да не се разболява, за да бъде и на тебе добре! — отвърна му Симеон и в същия този миг се намръщи, защото от устата на главния архитект излиташе непоносима миризма на вино, репи и кромид лук.

— Какво ще го моля бога нашего! — махна пренебрежително с ръка Карач. — Неговото благоволение е на страната на Лъва, това е ясно като бял ден, защото Лъв е император и управлява световна империя и в столицата му се намира най-голямата катедрала в света, а пък ти си в очите му едно дребно князче, което управлява някакъв варварски народ, и в столицата ти, ако това наистина е столица, няма дори една църква като хората! Какво ще го моля! Ти се опита да вземеш от византийците едно градче, каквото е Адрианопол, нищо й никакво градче, не е нито Константинопол, нито Солун, и той насмалко не те умори с болест, ами ако беше си протегнал ръката по-надалеч? Тъй че няма никакъв смисъл да му се моля, господарю, божието благоволение не е с теб!

Симеон пребледня, като че ли всяка дума на главния архитект беше една стрела и всичките тия стрели се забиваха право в сърцето му. Карач беше пиян и затова говореше истината, но не на всеки беше дадено да говори истината в очите на княза.

Симеон си спомни, че едно време Александър Македонски беше съсякъл най-добрия си приятел, задето, макар и пиян, беше се сетил да му изгърси няколко горчиви истини под носа.

Той не му отговори, а му кимна да седне и когато нищо неподозиращият Карач се настани до една колона, върху широка табуретка, покрита с мека кожа, князът повика прислужника и му заръча да донесе голяма винена чаша, пълна със силен оцет.

Князът мълчеше и неговото мълчание започна да действа отрезвяващо върху размътеното съзнание на архитекта, но влезе прислужникът и князът му заповяда да остави чашата с оцета и да излезе навън.

— Ето — каза князът със спокоен и тих, но режещ глас, — ти изговори одеве неподходящи приказки и това не се случва с тебе за първи път. Имаш лошия навик да се явяваш пред очите ми пиян и да бръщолеваш каквото ти дойде на ум. Добре! Аз пък от своя страна съм решил да вземам мерки бързо да изтрезняваш и затова ти предлагам да избереш едно от двете: или да бъдеш спуснат с въже в кладенеца, за да се поизплакнеш, или да изпиеш на часа тази чаша с оцет.

Кладенецът, който се намираще във вътрешната част на двора, беше дълбок четиридесет стъпки, водата му беше като разтопен лед. Всеки ден там потапяха някого заради някакво прегрешение и рядко се случваше наказаният да не легне болен и да не захрачи кръв още на другия ден.

За втори път князът заплашваше Карач с този кладенец, нямаше изгледи да се смили, да отмени присъдата си, нито пък Карач изпитваше желание да го моли.

Той погледна в очите му и изтръпна: оня, дето държеше секирата, му махаше с ръка.

Карач протегна ръката си към голямата сребърна чаша и я надигна към устата си. Преди да допре устните си до студения и ръб, отново повдигна очи към княза, една нищожна искрица от надежда още мъждукаше в съзнанието му. Очите на княза гледаха навъсено и сурово, човекът със секирата изглеждаше нетърпелив. В този миг Карач събра всичката си смелост, помъчи се да направи весела усмивка, рече: „За твое здраве, господарю!“ — и на едри глътки започна бързо и отчаяно да пие.

Когато пресуши оцета до капка, той изстена, свлече се на колене и захлупи главата си върху стола. Но преди това захвърли чашата на пода, тя издрънча обидено и се търкулна в нозете на княза. Един

слънчев лъч падна отгоре ѝ и тя изведнъж заприлича на хищно отворена рибешка уста.

Карач изстена само веднъж, после прехапа устни и търпеливо зачака да угаснат пламъците, които го изгаряха отвътре. Избърса насълзените си очи, за да не изглежда лицето му страдалческо, изправи се и отново седна на столчето срещу княза. Стори му се, че ония, двамата, вече ги нямаше в очите му — присмехулна, но съдържана усмивка се мяркаше в тях, а в зелените им дълбочини като че ли се разплискваха спокойни вълни.

— Добре направи, че избра оцета — каза Симеон с равен и безстрастен глас, — защото спускането в кладенеца винаги е съпроводено с една голяма и много възможна неприятност — да се скъса въжето. Една случайност можеше да ме лиши от най-добрия ми архитект.

— И оцетът ще свърши добра работа — каза Карач.

Симеон го мярна с поглед и замълча.

— Сега изтрезня ли напълно? — запита го той след малко.

— Сега всичко ми е ясно, като две и две! — усмихна се тъжно Карач.

— Нищо — каза Симеон. — Ако беше глътнал вода в кладенеца, щеше да бъде по-лошо. — Той помълча, след това запита, като сочеше с ръка двете крепостни стени, външната и вътрешната: — Кога ще бъдат готови?

— Това е записано в договора — каза Карач. — А договорът е в канцеларията, при твоя главен писар. Външната стена ще бъде готова някъде по средата на идното лято заедно с новите кули, площадките за каменометните машини и вратите. А вътрешната ще бъде завършена към края на пролетта.

— Колко души работят общо по двете стени?

— По строежите са заети около триста души, двеста души извозват материал: камъни, вар и чакъл.

Симеон походи напред и назад, по обичая си, после застана пред майстора и му рече:

— Гледай ме в очите, Карач, и ме слушай добре: и външната, и вътрешната, двете стени с кулите, площадките и всичките им съоръжения трябва да бъдат готови най-късно до средата на идната

пролет. А до началото на пролетта да бъде направено най-главното — стените, стълбищата за бойниците и вратите.

Още преди да изпрати за Карач, той си беше направил сметката: ако маджарите започнат войната веднага и войските му търпят непрекъснато поражения — пълчищата им щяха да стигнат до Преслав някъде към средата на идната пролет. Столицата трябваше да бъде подготвена за най-лошото.

— Това е невъзможно — каза Карач.

— Ще ти дам още хиляда души работници и невъзможното ще стане възможно! — Той изведнъж се спря и втренчи очите си в архитекта: — Невъзможното *трябва* да стане възможно, разбра ли? — Очите му пламтяха и сред пламъците им *оня* размахваше секирата и острието ѝ блестеше като отрязан къс от слънчевия диск.

Къде ще намерят подслон баща му и Мария, и детето, което ще се роди тогава, и Йоан Екзарх, Константин Преславски, и другите преводачи, художници, майстори на четката и на длетото, къде ще се съхранят скъпоценните книги на неговата библиотека, къде ще се опазят намеренията за бъдещето, мечтите му, честолюбието му, славата на дедите и името на България, ако стените не издържат и разбойническото племе на угрите нахълта в престолния град и подложи всичко на огън и меч? Или трябва — както е слушал, че правят плъховете, — подушвайки опасността, да бяга от гнездото си, докато е време?

— Хиляда души няма да стигнат — каза Карач. — Ще ми трябват хиляда и петстотин. И тъй като времето е малко, ще сме принудени да работим и през зимата, а това означава, че за хората следва да се дигнат временни живелища и да им се осигури храна.

Симеон изпрати за ичургу-боила Охсун и когато той се яви, му рече:

— Тъй като ти все още си ичургу-боил, искам да ми доведеш до една седмица хиляда и петстотин души работници, които да работят по строежите. Ще ги вземеш от селата по моя заповед и ще избираш измежду най-яките и най-сръчните. Докато твоите хора ги взимат от селата, ти тука да си им приготвил живелища, удобни и за през най-лютите студове! И да знаеш, че според усърдието, което ще вложиш в тази работа, ще зависи каква скарамангия да носиш за в бъдеще.

После Симеон поръча да донесат на чардака от най-хубавото вино и от най-хубавите закуски и вече не отвори дума нито за стените, нито за онова, което беше се случило одеве. Надълго приказваха за новите подови украси и спориха коя е по-добра — Симеон държеше за фигуралната, а Карач застъпваше предимството на орнаментите. В самия разгар на спора князът изведнъж се умълча, а сетне, като да си беше спомнил нещо, попита докъде са стигнали работите с Кръглата църква и кой знае защо посъветва Карач да изостави временно тази удивителна постройка, която с формата си трябваше да наподобява небето и вечния и неизменен кръговрат на световните неща.

На края той подари на Карач една разкошна мантия от небесносин пурпур, златната ѝ фибула беше украсена с кръгъл, святкащ рубин. А Карач не се сдържа и го попита:

— Ако не бях избрал чашата с оцета, господарю, ти щеше ли наистина да ме потопиш в кладенеца?

— Този път — да! — отвърна Симеон и в гласа му не трепна нито една сурова нотка. — Непременно щях да те потопя. Кълна се в достойното име на баща си, че непременно щях да те потопя! — повтори той. И на свой ред попита, но с вече изстинал глас: — Ти да не би да се сърдиш?

— И през ум не ми е минавало! — усмихна си кисело Карач. — Според християнската религия ти си наместник божи на земята. Може ли обикновеният смъртен да се сърди на вседържеца-бог?

— Може — каза Симеон. — Може да се сърди, колкото си иска, но от това няма да излезе нищо — вседържецът нито ще го види, нито ще го чуе. Пък и да го види, и да го чуе — какво?

— Нищо! — повдигна рамене Карач.

Погледнаха се в очите мълчаливо. Карач метна пелерината на рамо и макар че стомахът го болеше от оцета, напусна двореца с развеселено сърце.

Угрите, мамени от Лъв VI към границите на България, бавно придвижваха ордите си на изток, точеха се по долното течение на Иструм на един ден път от левия му бряг и като че ли все още се колебаеха дали да започнат войната и ако я отворят — през къде да минат и кои краища да ударят най-напред. Това колебание, беше

привидно, те бяха готови на часа да се втурнат в битки, да палят и да грабят, но византийската флота, която трябваше да ги пренесе на десния бряг на Иструм, беше заета сега на друго място, пренасяше войски за Сицилия, затова бойните действия срещу българите бяха отложени за пролетта.

Симеон, като знаеше, от една страна, че угрите няма да се решат да воюват в зимни условия, защото конницата им ставаше неповратлива в снеговете, а, от друга, че византийците не ще се осмелят да рискуват флотата си, като я изпратят за Галац, когато Понтийско море ставаше най-негостоприемно, на свой ред беше сигурен, че войната с угрите няма да започне по-рано от пролетта. Времето до битките не беше много; ако човек си сложеше ръка над очите, можеше да съзре как в далечините войната оседлаваше коня си. Като превалят есенните дъждове, ще се зазими, а колко е зимата — една сутрин ще духне вятърът от юг, ще погали с топла длан земята и снеговете ще изчезнат, сякаш не са били.

Времето до войната беше малко и Симеон правеше всичко, което беше във властта и по силите му, за да премахне поне отчасти ръждата, с която тридесетгодишният мир беше покрил военната машина. Адрианополската битка, макар и спечелена, разкри сериозни недостатъци във военната подготовка на командири и войници: Охсун например не умееше да води отбранителен бой, Курт беше стремителен, но се увеличаше, Станул, наопаки, действуваше мъдро и предпазливо, но воюваше мудро, даваше възможност на неприятеля да маневрира. Войниците се биеха повече с жар и сила, отколкото с умение, защитното им въоръжение не стигаше, личеше си, че през тия тридесет години желязото и медта бяха използвани повече за правене на кръстове и клепала, за земеделски сечива и по-малко за майсторене на ризници и шлемове и за нуждите на войната.

Но злото не започваше и не свършваше с недостатъците във военното обучение, с лошата защитна екипировка. Голямото зло за момента идеше преди всичко от малочислеността на *обучената* войска. През последните десетина години Борис беше освободил от редовна военна служба двете третини от мъжкото население на външните области — от десет души младежи, годни за войници, за войската на княза биваха мобилизирани само трима, с другите седем души местният болярин се разпореждаше, както намереше за добре —

или ги правеше вардияни на летните си къщи, или ги изпращаше в планината да вардят стадата му от разбойници и вълци, а най-често ги използваше като безплатни работници по имотите си — за копан и жътва. Граничната стража, както и дружините на областните управители биваха излъчвани от преславската войска, след като войниците изкарваха едногодишното си обучение във вътрешната област на страната. И понеже основната маса на войската се събираше главно от вътрешната област — численият ѝ състав заедно с мобилизираните набори не можеше никога да надхвърли повече от 30–35 хиляди души. Като се отделише една третина за границите и една третина за дружините на областните управители — на княза оставаха петнадесетина хиляди души — осем конни отряда, шест пеши и един специален отряд за действие с бойни машини. Като разчиташе на един по-дълготраен мир с Византия и с другите си съседи и като познаваше добре изостаналото състояние на външните области, които доскоро плащаха данък на императора, Борис беше решил да не взема от тях временно много мъже за войската, за да могат тия области по-бързо да стъпят на краката си и да догонят в непродължително време цветущото развитие на старите краища.

От осемхилядната конница Симеон трябваше да отдели два отряда — един за северната граница и един за южната — и с останалите шест хиляди конници да срещне, да възпре и да разбие двадесетхилядната маджарска конна войска. Симеон знаеше, че Александър Македонски беше разбил някога си при река Граник петдесетхилядна персийска армия с толкова конница, колкото беше неговата, и макар във войната той македонски цар да му беше кумир и дълбоко в себе си, ако и да не се поставяше с него на една дъска, да не се мислеше много по-долу, пак не се решаваше да излезе срещу маджарите само с шестхилядна конна войска. Македонската конница е била облечена, цялата в желязо, от главата до петите, и не с ризници, плетени от тел, а с истински брони, съставени от железни и медни парчета: ризници са навличали само върху конете. При това македонските конници от деца са били обучавани във военното изкуство и войната е била тяхно основно занятие. Какво можеше да противопостави Симеон срещу тия безспорни предимства на старите македонци? Тридесетгодишният мир беше превърнал войнишкия народ на дядо му Крум в народ земеделски, младежите, вместо да

служат поне четири-пет години във войската, отбиваха военната си служба само с две години, а за защитното въоръжение беше просто срамота да се приказва... Ако неговата конница беше подготвена и облечена като конницата на Александър Македонски, той не би се поколебал да излезе срещу пълчищата на угрите още в тоя час!

И понеже не беше от хората, които се отчайват лесно и вдигат ръце пред големите мъчнотии, и защото ставаше въпрос за спасението на държавата, още на първия ден след оздравяването си той обяви обща мобилизация в цялата страна, включително и във външните области Сингидунум, Котокий и Тракия. Най-много войска той очакваше от областта Котокий, обширна земя със стотици стари селища, която се простираше от Скопие до Костур на юг и от адриатическото крайбрежие до река Вардар на изток. Център на тази голяма област беше комитатът Кутмичево, чието административно средище беше град Охрид — епископия и столица на първия български епископ Климент и второ просветителско огнище на България след преславското. Симеон нареди обучението на новите набори да се извършва на територията на областите, като за всеки средищен център изпрати по една група опитни командири. Той не си правеше илюзии, че ще ползува новите набори в първите битки с маджарите — обучението им щеше да трае най-малко, седем-осем месеца. Но се надяваше до това време да задържи угрите с конницата, която имаше, а решителната битка да даде към месец август, когато новите набори щяха да влязат в строя.

Последвалите събития показаха, че той беше предвидил развоя на войната с безпогрешно ясновидство.

Адрианополският поход ускори решението му да направи значителни промени и в държавния апарат — от съвета на великите боляри до управителите и на най-малките комитати. Борис беше избирал хората си според миролюбието им, според предаността им към Христовата църква и готовността им да помагат за разпространението на славянската просвета и култура. Симеон не възнамеряваше да върви по тоя път, който беше удобен за мирните години, те вече оттичаха и идеха бурни и несигурни времена. И затова той щеше да избира хората си според това, доколко са му предани и

доколко послушно ще изпълняват заповедите му както в мир, така и през време на война. Наивници-миротворци, които си въобразяваха, че с маслинен клончета ще укротят византийския звяр, не му трябваша. Необходими му бяха хора, които с лявата си ръка усърдно да размахват благовонната кадилница, а с дясната здраво да стискат двуострия авитохоловски меч.

По отношение на просветата, по въпроса за всенародното усвояване на славянската писменост неговата политика не се отличаваше от тая на баща му: щеше да върви по същия път, но може би с повече блясък и вдъхновение.

Към нечестните хора и измамниците чувствуваше органично отвращение, каквото изпитваше към буболечките, влечугите, към нечистоплътните, затова, като чу съмненията на проверителите, които разследваха сметките и делата на болярите Ухач и Василий: първият — началник на хазната, а вторият — главен интендант на южната граница, извади ги от съвета на великите боляри и ги изпрати на заточение в дивата земя на струмците. На война се отиваше като на богослужение, богомолците не биваше да влизат в божия дом с нечисти дрехи.

На мястото на Ухач назначи Охсун, който се беше изложил във войната, а ичургу-боилството предаде на изургу-коловъра Станул, командира на Втори конен отряд, победител на византийците в битката при Тунджанския мост.

Спрямо Охсун прояви милосърдие, каквото не му беше по вкуса, решил беше да го извади от съвета и да го изпрати за управител на някакъв най-незначителен град, но склони пред горещото застъпничество на баща си — в тежките дни на Владимировия бунт, когато повечето от прабългарските родове се обявиха за езичеството, Охсун се нареди сред малцината, които открито взеха страната на стария княз.

Той отстъпи за Охсун, проявявайки разбиране към не завяхващата болка на баща си, който още страдаше дълбоко в душата си, задето беше затрил почти до корен прабългарското боилство, но спрямо кавхана Петър се показва неумолим. И не защото не беше догледал опасността от угрите, а поради основни различия по въпросите на външната политика на държавата и преди всичко — по въпроса за славяните, които населяваха земите южно и югоизточно от

сегашните граници на страната и които все още бяха подвластни на Византийската империя и плащаха данък на императора. Югозападна Македония, населена с български славяни, беше включена вече в пределите на българската държава. Климент, първият български епископ, беше създал в Охрид второто след Преслав българско книжовно и просветителско средище. Но без славянски юг и изток Симеон не виждаше независимостта на стражата осигурена, нито осъществена връзката ѝ със света чрез топлото Егейско море и затова като предходниците си ханове смяташе включването на юга и изтока в пределите на българската държава за своя първостепенна и неотменна задача. Оттук нататък започнаха обаче различията му с политиката на стария княз, която Петър продължаваше да провежда: Борис залагаше преди всичко на търпението, преговорите, просветата и сгодния случай, като по никакъв начин не искаше да превърне въпроса за юга в съдбоносен, а Симеон, наопаки, още с поемане на управлението открито даде да се разбере, че за неговата политика югът и изтокът ще играят съдбоносна роля. С отстраняването на Петър от кавханството Симеон искаше да покаже, че скъсва решително с досегашната политика на баща си, която според него държеше прекалено много на мира.

В същата онази зала на Страшния съд на четвъртия ден след Симеоновото оздравяване Борис беше казал на сина си:

— Ето, ти направи една необмислена стъпка, като не ме послуша и отиде на война с Византия. Ти извади меч, преди да си изчерпал докрай всичките възможни мирни средства, за да се реши задоволително оня въпрос за тържището на българските търговци — дали да бъде в Солун, или да се върне отново в Константинопол. И какво спечели от тази война? Даде две хиляди убити, върна се без мирен договор и като заграби византийски народ — предопредели една нова война с ромеите, защото няма такава държава в света, която да стои със скръстени ръце, когато отвеждат населението ѝ в робство. И ето, сега ние стоим между два огъня и само един бог знае каква ще бъде съдбата ни занапред. Аз винаги съм казвал, че мисълта за война трябва да бъде последна, най-крайна, а у тебе тя стана челна и затова бог, който обича стократно повече мира от войната, не те надари с успех, но дори ти изпрати болест, за да се размислиш, да оцениш грешката си и да не правиш нова грешка, като отстраняваш от

управлението хора, както чувам, че си решил, които тридесет години са служили вярно на бога, на мира и на своя княз.

Трябваше да се очаква, че Симеон ще му отговори поривисто и според нрава си, защото болестта го беше направила по-лесно възбудим, но се случи обратното. В гласа на младия княз не се извиси нито една нотка по-високо от другите, а думите му бяха спокойни, студени, само при по-внимателно вслушване можеше да се долови леденият и бръснещ ветреца, който излиташе от тях. Князът каза:

— Доколкото си спомням, татко, преди да тръгна на поход, ние разговаряхме с теб в тази зала за решението на византийците да преместят нашето тържище от Цариград в Солун и тогава ти се согласи с мен, че те са гонили с това си решение две неща: първо, да покажат на нас и на целия свят, че не ни зачитат като самостоятелна държава, и второ — да проверят доколко сме в състояние да даваме отпор и да защитаваме нашите интереси. Като извадихме меч и ги ударихме, ние им показахме, дадохме им да разберат, че никак не се чувствуваме като провинция или страна, която им е подвластни, а сме истинска държава, и не по-долу от тяхната, и че няма никому да прощаваме, когато се опита да ни настъпи.

Ние им показахме също, и по един много очевиден начин, че сме готови да воюваме и че разбираме от война, та да не си правят сметка, че ще им бъде леко, като на сватба, ако утре си наумят да тръгнат срещу нас. А те никога няма да извадят от главите си намерението да ни свършат, да ни заличат като самостоятелна държава, защото ни смятат и ще продължават да ни смятат за варвари и натрапници, които незаконно са се заселили на тяхна земя.

Те направиха опит отвътре да довършат държавата ни — с черквата си — и като не успяха, защото ти им се противопостави със славянското писмо, със самостоятелната българска църква и с една всенародна славянска просвета, обърнаха очите си към оръжието. Те си мислят, че аз, като божи човек, ще изпитвам страх и ужас от войната и като техен възпитаник ще съм склонен сам да им предам ключовете от всичките външни и вътрешни крепости на страната.

Тъй ще да са мислили, но сега сигурно мислят по друг начин, след като им дадох един добър урок под стените на Адрианопол.

Колкото до нашите жертви — ти си прав, че са много. Твоят тридесетгодишен мир отучи войската от някои нейни добри навици, тя

е поизостанала в обучението, пък и в оръжието, особено — в защитното. Но бог вижда и сигурно не ще ми припише грехове за нещастия, в които нямам пръст.

За плененото население, което доведох в България, аз съм на по-друго мнение от твоето. Лиших империята от данъкоплатци, а земята от работна ръка и това е добро от гледището на войната. Тия погърчени славяни, като прекарат някое време у нас, ще свалят гръцката си боя и отново ще станат славяни и тогава те ще ми са нужни за работата, която възнамерявам да отворя на юг. И най-последно като добри стопани те ще принесат полза на нашите хора със своя опит — аз ги разселих на югозапад, където животът е най-изостанал. Тъй че от която и страна да се погледне, тоя въпрос с изведеното население е само от наша полза. А колкото до това, че империята ще търси хората си, да заповяда, тя и без тоя повод възнамерява да шета с война из нашите земи.

Така стоят работите с моя поход към Адрианопол.

И тъй ще стоят и за по-нататък в моите отношения с ромеите — нито мисля да им отстъпвам, нито ще се отказвам от онова, което по право ми принадлежи.

А хората са според времената — едни са били полезни за вчерашния ден, бог да ги възнагради с дълъг и приятен живот. Но като са станали поради разбиранията и навиците си неудобни за днешния ден — да отстъпят място за други, които са най-подходящи и ще бъдат в днешното време най-полезни. Това не означава, че за ония, които ще си отидат, няма да има почит и че някому ще хрумне да заличава делата и заслугите им. Кое е в миналото, никой не може да заличи, защото миналото не принадлежи на тоя или оня, а е на историята, над която хората нямат власт.

И на края ще ти кажа, татко, че аз свято следвам твоя пример — да се обкръжавам с предани хора, които ще са готови по всяко време да минат за мен през огън и вода. Такива например са моите командири: Станул, Ондуракс, Курт, Олцег и други — отлични мъже, готови всеки миг да тръгнат с войските си било срещу ромеите или който и да е враг на държавата, или срещу оня, комуто бог ще вземе ума и се опълчи срещу мен и моята политика.

И докато аз подготвям държавата и войската за война срещу угрите, много ще те моля, татко, да вземеш черковните и книжовните

работи в свои ръце, за да не загаснат пламъците на славянското просвещение, които твоята мъдра политика разпали по цялата наша страна!

Дали старият княз почувствува намека, скрит зад приказките му за преданите хора и зад риторичността на последните му думи — кой знае! Но той дълго мълча и някое време лицето му имаше суров и мрачен вид. Защото и той имаше свои предани хора — командири и боляри, — а славянският свят го тачеше като свой роден баща...

Така измина в мълчание около четвърт час и тази шепа време се стори и на двамата дълбока и безкрайна като море. После старият княз набожно се прекръсти, сякаш бог му беше помогнал да изхвърли от душата си някакъв греховен помисъл, лицето му се разведри и в уморените му очи заблещукаха топли пламъчета, добра и мъдра ръка беше запалила там, като пред иконостас, восъчни свещици. Благослови сина си, прекръсти го със сребърния си кръст и с тъжно, но спокойно лице излезе с тихи стъпки навън.

По пътя за Патлейна хладният есенен вятър развяваше расото му и стелеше в краката му рояци отдавна отбрулени и пожълтели листа.

Симеон посочи и съветът на великите боляри утвърди за кавхан младия болярин Тудор, син на Добрета, управителя на Кутмичевската област. Тудор беше с пет родини по-млад от княза, сияеше от хубост и говореше задоволително гръцки — три години беше прекарал в Константинопол като слушател в синодалното висше училище на патриаршията. Изгонили го бяха от Константинопол заради сбиване със сина на логотета — велможата го беше нарекъл варварин и затова Тудор му изби два предни зъба и му разкъса с юмрук веждата над дясното око.

Понеже угрите бяха отминали на изток, Симеон нареди на Курт и Олцег да се завърнат в Преслав, преименува Сингидунум, като му даде славянското име Белград, както го наричаше населението по тия места, а на великия болярин Георги Сурсувул, когото назначи за управител на Белградската област, даде званието „бори-таркан на Белград“.

Заваляха студени дъждове, започна да прехвърча сняг, а той държеше войската на стан около града и нито за час не отменяше военните упражнения. Свикваше командирите на съвещания,

разработваше с тях, тактически задачи, а сетне се изкачваше на някой хълм и оттам наблюдаваше изпълнението им — лицето му посивяваше от камшиците на северния вятър, но в очите му пламнаха огънчета, като виждаше, че учението върви добре. Понякога, когато работите не вървяха и заповедите, които куриерите отнасяха до командирите, не оправяха неблагоприятията, той придръпваше юздите на коня си и се понасяше към онова място на фронта, където един отряд например рискуваше да бъде обкръжен и „унищожен“ или една височина се оказваше изведнъж „костелив орех“ за няколко стотни войска. И с негова помощ нещата тутакси вземаха друг обрат — отрядът излизаше от обкръжение и сам започваше да притиска „неприятеля“, а защитниците на височината някак „изведнъж“ се оказваха отрязани от фронта и предадени на божията милост, която обикновено не ги спасяваше от „гибел“ или позорен плен.

Вечерно време четеше, пишеше, проверяваше работата на писарите и преводачите или викаше Карач, за да промишляват заедно върху бъдещия градоустройствен план на столицата или да обсъдят проект за икона, предложен от патлейнски живописец и донесен в двореца от игумена на манастира „Свети Панталеймон“. Докато Карач биваше трезвен, Симеон го слушаше внимателно, нравеше му се критичното отношение, което големият архитект изразяваше спрямо аскетичните византийски канони. Нравеше му се и преклонението, което Карач изпитваше към старото езическо изкуство, огряно от слънце и пропито е могъща жизненост, прославящо красотата и поривите на младостта. Но понаправеше ли глава от изпитото вино, Карач ставаше краен във възгледите си, сипеше жлъчни подигравки към всичко християнско, а езическото изкуство обожествяваше и обявяваше за безсмъртно и непостижимо за християнския свят.

И тогава започваха споровете. Симеон държеше на едно християнско изкуство, стоплено и вдъхновено с езически огън, изкуство на духа, който не отрича материята, а Карач пращаше по дяволите всякакви духове и въздигаше материята в култ. Понякога споровете стигаха до кавги и животът на Карач увисваше на косъм, чашата на търпението преливаше и в очите на княза пламваха познатите жестоки светлинки. Едно почукване по масата отделяше Карач от каната със стипчивия оцет или от кладенеца с ледената вода, или — какво ли не можеше да измисли княжеският гняв — от ритника,

който щеше да го изтърколи като топка по мраморните дворцови стъпала. Но князът успяваше някак да се овладее, придръпваше юздите на увлечението си и махаше с ръка — в края на краищата от него зависеше какъв облик ще има изкуството, а не от Карач.

Християнско изкуство с езическа усмивка — такъв беше Симеоновият идеал. Карач и живописците от Патлейна трябваше да се съобразяват с неговия вкус.

Една ноемврийска сутрин градът осъмна побелял от сняг.

Стъклата на прозорците бяха матови и Симеон, събуждайки се, видя безброй мънички сенки да прелитат навън. И в същия миг тиха, но радостна музика изпълни душата му, дворцовият струнен оркестър засвири весела старинна песен, катедралният хор на „Светите апостоли“ приглушено възнесе към небето най-светлия Давидов псалом:

*Господи, с твоята сила царят се весели
и за спасението от тебе безмерно се радва!*

Снегът ще засипе полетата и угрите ще заседнат на едно място. И до началото на пролетта по цялата земя ще има мир.

Господи, с твоята сила царят се весели!

Той наметна връхната си дреха, подплатена с вълча кожа, и излезе на чардака. Една снежинка се залепи за устните му, той я облиза с език и весело се усмихна. Снегът продължаваше тихо да се стеле и над целия свят като че ли припадаше безмълвен и свят покой.

Слушаше шумоленето на снега, който се въртеше около дървените колони и везаните корнизи, а оркестърът продължаваше весело да свири и катедралният хор възнасяше към небето тържествени Давидови псалми.

Както беше наметнат с вълчата дреха, повика адютанта си и го попита:

— Знаеш ли пътя за Ичера, Ирник?

Ирник отговори, че е минавал често по този път.

— А при болярина Ангелари ходил ли си?

Ирник каза, че е ходил, и то неведнъж.

— Сега пак ще идеш — каза Симеон. — Ангелари е бил тридесет години верен служител на баща ми и поради това аз му дължа уважение и мой грях е, че не съм го поканил на трапезата си до днес. Ето защо ти ще тръгнеш за Ичера с две шейни, Ирник, и всяка шейна ще впрегнеш с по четворка отбрани коне. Шейните ще постелеш с меки кожи и други кожи ще сложиш, за да не бъде студено на пътниците, да не изпитват притеснение по време на пътуването, а да пристигнат весели в Преслав. И ще кажеш на Ангелари, че не го каня да ми дохожда самичък, а да вземе със себе си жена си и дъщеря си, та жена му да разправя на внуците си, а дъщеря му на децата си кога са били на гости при княза и как князът ги е приел и гощавал в своя дворец.

Като каза тия думи, Симеон се засмя на някаква своя ненадейна мисъл, застана пред огнището и простря ръце към огъня да ги посгрее и усмивката все не захождаше от лицето му, а Ирник много се зачуди, защото Ангелари не беше кой знае какъв болярин, за да му оказва князът такава голяма чест.

Тъй или иначе, но той изпълни точно разпорежданията на господаря, постла двете шейни с меки кожи, сложи други кожи за завивка, подбра шест души гвардейци и след един час групата тръгна на път.

Продължаваше кротко да снежи.

През целия този ден князът беше в добро настроение, а навремени ставаше весел, което рядко се случваше с него. Той проводи на Карач стомна старо вино, изпрати на ичургу-боила Станул плешка от глиган, а по обяд нареди да се раздаде на войската по канче вино и да се опекаат за всяка стотня по десет овни. Такава дажба войската получаваше само веднъж в годината — на Великден, — затова мнозина предположиха, че се е случило някакво особено събитие, и при това много радостно — или княгинята е родила син, или угрите са предложили мир. И в стана на войската започна голямо веселие.

Князът заповяда да се пригответи богата вечеря, а когато научи, че гостите са пристигнали — нареди да ги настанят в една лична къща, където отсядаха обикновено областните управители, когато дохождаха в престолния град. Тази къща се намираше на около двеста разкрача северозападно от двореца.

Както вървяха приготовленията, Ирник мислеше, че трапезата ще се сложи в Тържествената зала, която беше съседна на Тронната, но и тоя път остана изненадан — князът беше посочил залата на Страшния съд.

Към осем часа вечерта започнаха да пристигат поканените, но и те не бяха много — Карач, кавханът Тудор, Ондуракс, Курт — най-преданите измежду близките на княза. Княгинята поради неразположение отказа да дойде.

Ирник, който подреждаше гостите на трапезата, сложи Нона да седне с лице срещу вратата, а болярина Ангелари и съпругата му — да са спрямо вратата с гръб. Свободното място до Нона беше определено за княза. Ондуракс, който възприемаше болезнено и най-малкото неспазване на правилниците, попита Ирник дали не греша с подреждането, протоколът изискваше князът да седи на челното място на масата, но Ирник се усмихна многозначително и не отговори. И Ондуракс не разбра дали Ирник подреждаше поканените по свое усмотрение, или действуваше по внушение на княза; на челното място се настаня богахулецът Карач.

Нона, чиито бузи още пламтяха от студа, беше облечена в синя тафтена рокля, затворена и права от гушата до петите, с два реда перли на огърлието и с пъстра александрийска брошка на гърдите. Тя беше предпазливо разпитвала по пътя какъв е князът на вид и според отговорите, които ѝ бяха прошепнати, представяше си го строг и мрачен, и суров, какъвто беше например игуменът на ичерския манастир. И се вълнуваше, че тоя страшен и могъщ човек ще седи до нея и че тя няма да знае какво да приказва с него, и че тази вечер ще бъде едно мъчение, по-дълго от всичките пътища, които беше изходила досега.

Така си мислеше, вперила очи във вратата, и малко искаше да знае, че Курт я гледа с овлажнели очи и че Ондуракс ѝ показва дръжката на кинжала си, осеян с благородни цветни камъни, и че Карач безочливо я опипва с поглед и още по-безочливо суче мустак. За

да избяга от вълнението си, тя се мъчеше да мисли за човека със златните искрици в очите си, с коси на светец и ръце по-бели от мляко, който от онази дъждовна вечер се е настанил в сърцето ѝ като в свой дом и сякаш не мисли да излиза оттам. Нека стои, тя няма намерение да го пъди, такава ужасна мисъл дори не ѝ минава на ум! Да стои там, да почива, тя ще стъпва на пръсти, за да не го тревожи. Тя ще притиска главата му към гърдите си, за да не види деня, който се ражда зад прозорците, за да мисли, че току-що се е мръкнало и че нощта тепърва започва. Това се случва в дъждовна нощ, в чуден час, самотата скита с разпуснати коси, блуждае по горските пътеки, търси юнака-жених, който ще изсуши косите ѝ, ще стопли гушата ѝ с горещия си дъх. Тоя човек със златните искрици в очите и с коси на светец!

Ирник застана до вратата и високо и почитателно произнесе:

— Князът!

Идеше господарят, всички се изправиха на крака.

Симеон се появи на входа и както му беше обичайно — позабави се няколко мигновения на прага, за да огледа присъстващите и за да могат присъстващите да го огледат. Той беше в златотъкана багреница и със златна панделка на челото, върху която меко сияеше голям изумруд.

Когато очите му се спряха върху Нона, тя притисна ръце към гърдите си и леко се олюля, гледаше го изумена и като че ли въздух не ѝ стигаше, дишаше с полуотворени уста. Но никой не забеляза смущението ѝ, защото всички бяха малко смутени, дори тия, които виждаха княза всеки ден. Нямаше нищо страшно в него, нито зловец, но в първия миг смуцаваше с вида си, а от какво идеше смущението — никой не можеше да си обясни.

Ангелари и съпругата му целунаха ръка на княза, а когато дойде ред на Нона — тя се разтрепери като лист. Но и това не беше забелязано, пред очите му изтръпваха какви ли не сурови мъже, командири и велики боляри, та защо трябваше да прави впечатление изтръпването на една слаба жена! Само князът, изглежда, почувствува вълнението ѝ, той се усмихна кротко и леко погали косите ѝ с ръка.

По време на вечерята, когато виното беше започнало вече да зашеметява главите и всички приказваха много и малко слушаха, князът попита Нона, като кимна с глава към картината на Страшния съд:

— Виждаш ли огненото езеро и дяволите с железните вили?

— Виждам — отвърна Нона. И на свой ред попита. — Защо?

— Сред тия пламъци ще изкупваме греха си! — усмихна се Симеон.

— Все ми е едно — каза Нона. — Не съжалявам!

— И аз не съжалявам — повтори отговора ѝ Симеон.

Към полунощ никой вече никого не слушаше. Болярката спеше, Ангелари разправяше някаква заплетена ловна история на Курт, Курт пък разправяше своя история на Ондуракс, а кавханът Тудор незабелязано беше напуснал пиршеството. Тогава на Нона ѝ хрумна да види прочутата библиотека на княза, която игуменът на ичерския манастир беше нарекъл веднъж „един истински свят“. Тя искаше да види с очите си как някаква зала, па макар и дворцова, можеше да побере „един истински свят“.

Симеон каза на Карач:

— Ела да ни съпроводиш до библиотеката, велики майсторе, болярката моли да ѝ се покажат някои по-забележителни неща!

Карач беше загубил способността да чува и да разбира думите, но по инстинкт схвана, че трябва да върви подир княза, на часа се надигна и тръгна към вратата. Князът го улови под мишница и така тримата се изкачиха на горния кат. Като стигнаха до княжеската спалня, която беше съседна с библиотеката и се свързваше с нея посредством една вътрешна врата, Симеон настани Карач на леглото си и великият майстор на секундата заспа. Двамата с Нона почакаха някое време, като се държаха за ръце, после, когато хъркането на Карач стана равномерно, влязоха в библиотеката през вътрешната врата.

На другия ден, след като Ангелариевите си заминаха, Симеон повика ичургу-боила Станул и му нареди да насочи незабавно към южната граница отряда на Олцег и два отряда от пешите войски на Смул. Още призори бързи куриери му бяха съобщили, че към южната граница се придвижват византийски войски, конни и пеши, и че те се предвождат от Никифор Фока, знаменит командир и доместик на схолите.

Той нареди още да се изпратят за Дръстър сто волски впряга с храна — брашно, сушено месо и осолена сланина, — да бъде

складирана на сигурно място и обявена за неприкосновена, и че ще има смъртно наказание за всеки, който посегне на нея, па бил той и самият жупан. И нареди на Станул да изпрати за Дръстър сто души строители, вещи по крепостното дело, и те да прегледат отвсякъде крепостта, и ако има нещо, което времето да е направило несигурно, да го укрепят така, че да издържи срещу ударите на всякакви тарани и стенобитни машини.

Преди да освободи Станула, той го попита:

— Ирник ми представи заповед за посичане на войника Ханко от село Осеня, числи се в стотнята на багатура Севар и доскоро е бил под твоя команда. Същия този Ханко аз наградих с пръстена си, задето надви и посече domestика Кринит под стените на Адрианопол. Какво е твоето мнение, Стануле, трябва ли да подпиша тази смъртна присъда?

— Ханко е обесил прекия си началник — каза Станул. — За такива случаи законът предвижда само едно наказание — смърт.

РАЗКАЗ ШЕСТИ: КОЯ СИ ТИ ЕДИНСТВЕНАТА, ЗА ДА УЧА ХОРАТА В ТВОЕТО ИМЕ?

Година подир тия събития в притвора на осенянската църква — едничката сграда в Осеня, непожарена от угрите, — като грееше ръцете си над жаравата, разпалена в една пръстена подница, и слагаше от време на време по някое ечемично зърно в устата си, Ханко разказваше на поп Матейко дългите си патила, за да чуе от него дали е грешил, като е търсил правдата по света.

— На другия ден след като падна първият сняг, тъмничарят дохожда при мен и ми казва:

„Е, Ханко, твоята се свърши, току-що научих от началника на затвора, че князът бил подписал смъртната ти присъда. Ами как! Ти да не си мислиш, че той всеки път ще те опрощава?“

„Нищо — казвам аз и преглъщам, защото в гърлото ми започна силно да люти. Князът не е виновен и аз не му се сърдя. Има закон, който нарежда: Ханко трябва да бъде посечен. И князът подписва!“

„Ще рече, че законът е виновен?“ — зяпа ме учудено тъмничарят.

„Кой знае! — казвам аз. — Може би законът е виновен!“

„Е, тогава ти си заслужаваш секирата! — сърди се старецът. — Как тъй законът ще е виновен? Законът е от бога, а бог не греши. Бог е праведен, праведни са и законите му!“

Той заключва вратата, мърмори недоволно и аз чувам как стъпките му се отдалечават по коридора. Сам съм и ми иде да падна на колене и да моля бога за душата си. Но се размислям: защо да се моля за душата си? Какъв грях съм свършил, че да моля бога за прошка? Обесих едного злодея, и туйто! Да обесиш злодея не е грях.

И пак се размислям: чакай, казвам си, като отвори дума за злодея, ти сам слагаш примка на врата си. Ами че в очите на твоите началници ти не си ли злодей? И те казват същото, каквото казваш и ти: да посечеш злодея не е грях! Излиза, че всеки има право за себе си. Но къде е истината тогава?

Главата ми се върти — зная ли къде е истината! Целият свят ми изглежда объркан, една топка от сплетени кълчища, иди им намери началото и края! Страшно е, Матейко, като си помислиш, че в тоя свят всеки за себе си има право. Светът е една глутница, всеки вълк гледа да изяде другия, за да не бъде сам изяден, и всеки твърди, че е прав.

Какво ли не мисля, а отвътре ме гложди мъка и не за живота ми или поради страх от секирата, а за Девора и детето. Как ще карат сами? Кой ще им насече дърва от гората, кой ще окоси ливадата? Ами борчът ни към болярина Стефан? Как ще го изплаща Девора самичка, с нейните две женски ръце? И си казвам: „Боже, изпрати палача да свършва по-скоро, защото тия мисли са по-страшни от секирата и от тях повече боли!“

Колко време се измина така — знам ли, в килията времето не тече, а си стои на едно място, в тъмницата времето не върви. Но чувам, че ключалката отново щрака и ето че моят старец пак надзърта вътре, държи фенер и го насочва към ъгъла, където лежа. Сега ще ме водят на дръвника, рекох си, и туй е много добре, защото повече няма да мисля. Изправям се, повдигам веригата, а тя дрънчи страшно и сърцето ми се свива.

„Хайде — казвам и се мъча да изглеждам весел, — наточиха ли секирата, както се следва?“

„Сигурно са я наточили — успокоява ме тъмничарят. — Хората си знаят работата, но по-напред князът иска да те види, пък тогава!“

Като чух за княза, рекох си: „Това е горчивата чаша, тъй ми било писано!“

Ако си мислиш, Матейко, че князът ме прие в двореца, лъжеш се, такива като мене не допускат дори до вътрешния двор. Въведоха ме в караулната, а той — насреща ми. Прав, загърнат в една черна пелерина, лицето му — от камък, само очите му святкат, като зелени въглени. Заприлича ми на истински орел-лешояд. „Като идеш при него, падни в краката му и го моли за милост“ — беше ме посъветвал тъмничарят. Добър човек! Но аз не паднах в краката му, нито обелих дума за милост. Мълча си и гледам стената.

„Съжаляваш ли за стореното?“ — попита ме князът, а гласът му студен като лед.

Отговорих му:

„Ицволя беше лош човек, той причини зло на едно вдовишко дете. Въздадох правосъдие над един звяр.“

„На небето въздава правосъдие бог, а на земята — аз! — каза троснато князът. — А кое зло трябва да бъде наказвано и как — това определят само моите закони.“

Имаше ли смисъл да му казвам, че не вярвам твърде на неговите закони, защото за началствата те са едни, а за обикновените люде — други, и че ако един командир озлочести една девойка, никой не ще си мръдне пръста да го наказва, а ще го тупат по рамото и ще му казват: „Брей, какъв юнак си бил!“ Затова си мълчах, гледах стената и се преструвах на човек, комуто всичко вече е дошло до гуша.

Разсъмваше се, виждаше се през прозорците как навън отново започва да вали сняг.

„Ако на подчинените им хрумне — запита ме князът, сега гласът му беше станал по-мек, — ако им хрумне да наказват по свое усмотрение по-горните началства, представяш ли си тази работа докъде може да стигне?“

„Ще стигне до тебе!“ — отвърнах аз.

„Така и очаквах, че ще отговориш!“ — усмихна се князът.

Трябва да ти кажа, Матейко, че усмивката му не беше зла. Нито изглеждаше весела, нито зла, а беше замислена и като че ли малко тъжна.

„Ще трябва да бъдеш посечен — каза ми князът. — За пример и назидание на другите. По-долните никога няма да съдят по-горните; тъй е било в света и тъй ще бъде и занапред.“

Той се загърна в пелерината си, като че ли изведнъж му беше станало много студено.

А аз си мислех: „Ето какъв е животът — бащата на моя син ме изпраща на смърт. Но кой ще се грижи за сина ти, господарю? Иди после и не казвай, че животът е едно оплетено кълбо от кълчища!“

Повдигнах ръка към челото си, за да избърша студената пот, която беше избила по него, и тогава той забеляза пръстена си, който блещукаше на безименния ми пръст.

„Ще наредя на моя адютант да се изпрати пръстенът на близките ти“ — каза ми князът и тръгна към вратата, но в тоя миг изглежда, че кълчищата отново се бяха разбъркали, защото в караулната нахълта един много особен човек, нисък и плещест, със сбръчкано лице и с

наметка, каквато носят нашите овчари по кошарите, само че от много скъпа материя, лъскава и синкава на цвят.

Той се поклони доста небрежно на княза, сетне ме изгледа от петите до главата и попита:

„Тоя ли хубостник ще посичат днес?“

Князът кимна с глава.

„Научих от ичургу-боила — каза човекът. — Срецнах го при северната порта; обикаля, души, не го хваща сън. Не обичам такива! — Той пак ме изгледа и в сивите му очи блеснаха светлинки. — Значи, тоя е утрепал Кринита? Браво! И е очистил началника си заради някакво момиче? Браво, браво! Такива ми харесват!“ „Карач — намръщи се князът, — ти пак си пил цяла нощ, тъй ми се струва! Чуващ ли се какво приказваш?“

Карач не му отговори, а дойде при мене и започна да опипва мускулите ми, раменете, цъкаше с език и клатеше глава.

„А момичето биваше ли си го? — попита ме той. — Ячко ли беше?“

„Карач — каза мрачно князът и помълча някое време. — Пие ли ти се оцет?“

„Ако глътна макар и една капка — каза Карач, — ще свърша и тогава няма да има кой да ти довърши стените.“

Князът се усмихна, харесала му беше шегата, а нахалният човек се възползува от усмивката му и веднага рече:

„Дай ми тоя човек за роб, господарю! През деня ще ми носи торбата с пергелите, а вечер ще ме варди от псетата.“

„А кой ще те уварди от него? — попита князът. — Някоя нощ ще си науми да те обеси, и окоето му няма да мигне — ще те окачи на въжето! Ако ти дам тоя човек за роб, ще трябва да ти проводя и една дузина войници, за да те пазят от него!“

„Е — рече Карач, — няма нужда! Аз не насилвам момичета, а невестите сами ме викат. Защо ще ме беси?“

Така те се пазариха за мене някое време и на края князът отстъпи, защото се виждаше по всичко, че той много обичаше тоя човек.

Ето как се заплетоха и разплетоха кълчищата!

Започнах аз нов живот при Карач и макар че бях роб, живеех весело, защото той беше добър и весел човек. През деня скитах с него

по строежите, катерех се по стени и по скелета, а вечерно време дремех в кръчмите или го чаках зад някой дувар. Облече ме богато, по-добре и от себе си, защото той беше немарлив към всичко освен към работата си, та понякога ходеше като същински бедняк. А един ден му хрумна да ме учи на четмо и писмо. Повика един калугер и му рече: „Ще ти броя златни пари, само по-скоро го научи да пише и да чете!“

Почнахме учението, Матейко, и трябва да ти кажа, че ми вървеше. По Коледа вече четях, а малко преди да духнат южните ветрове, скърцах с перото, и трябва да ти кажа, Матейко, че първата дума, която написах, беше името на жена ми — Де-во-ра. Защото, Матейко, както и весело да живееш с моя господар, Девора не излизаше от мислите ми, пък и затъжил се бях за село, за селския живот, дори кучето си сънувах една нощ!

То и моите другари от войската не бяха по-добре, и тях не пускаха в отпуск, но нали цял ден правеха учения, не им оставаше време ни да мислят, ни да тъгуват! А зимните учения, Матейко, са тежки, душата ти наистина стига до зъбите. Моят робски живот където беше по-лек от войнишкия! На няколко пъти водих Тахтун на кръчма, черпих го с вино, с жарено свинско, с топъл хляб. И с багатура Севар се виждах. Потупа ме по рамото, като че ли не бях роб, а свободен човек, и ми рече: „Стискай зъби, Ханко! Започне ли войната — ще те измолим от княза да дойдеш с нас. Ти искаш ли да воюваш?“ „Как да не искам!“ — рекох му и ми се стори, за пръв път, откакто се помня, че очите ми се пълнят със сълзи. И не защото ми се воюваше, излъгах го, а защото бях зажаднял да съм между другарите си, да се чувствам човек. „Всякак ще те измолим — повтори Севар, — ти за това не се кахъри, ами като ходиш по богатите къщи с твоя господар, отваряй си очите за килимче — аз съм ти казал какво килимче ми трябва, нали ме разбираш?“

И ето, една нощ духнаха топлите южни ветрове и снеговете захванаха да се топят. Изсини се небето и въздухът стана по-сладък, замириса на трева. И когато една нощ южният вятър беше запретнал ръкави и препускаше по покривите, чухме в стана на войската да тръбят стотици тръби. Войската се дигаше по тревога! Война!

И както беше обещал Севар, така и стана: с княжеска заповед ме взеха от Карач, облякоха ме във военни дрехи, дадох ми и защитно въоръжение — ризница, шлем, щит. Намериха някъде Дванш и ми го

доведоха, аз го прегърнах през шията, а той от обич ми духна в ухото. И ме насочиха към Първи конен отряд, същия, в който се числях по-рано, а когато пристигнах там, научих, че командир на отряда е станал багатурът Севар.

От мъка, че се разделя с мен, Карач се запи и повече не го видях.

Два часа след като беше дадена тревогата, нашият отряд с бърз марш се понесе на североизток. По пътя се разнесе слух, че ромейският друнгарий Евстати прерязал веригата, която препречвала Иструм при Галац, и с корабите си пренесъл угрите на нашия бряг. „Ето какви кучета са ромеите, казвахме си ние, уж са християни, пък пренасят езичниците срещу нас.“ Други казваха, че от ромеите трябва всичко да се очаква и какво от това, че са християни, нали ги видяхме какво струват при Адрианопол: убиха посолите, а болярина Георги събуха бос и го поливаха с мръсотии. Като свършим с угрите, заканвахме се ние, ще си разчистим сметките и с ромеите, а може и друнгарият Евстати да ни падне в ръцете. Ние единодушно решихме, че непременно трябва да го хванем жив, но се разделихме по въпроса как да го накажем: едни предлагаха да го удавим в Иструм, а други настояваха да му вържем краката и ръцете и така свързан да го закачим за седлото на командира Севар.

По едно време покрай нас профуча една стотня от гвардията начело с княза. Аз бях деснофлангови и когато стотнята профуча, стори ми се, че князът ме забеляза и ми се усмихна с очи.

По пладне минахме покрай стария град Абрит, но в града не влязохме, а се изнесохме в околностите му, едни чудесни поляни, там ядохме и почивахме докъм три часа следобед. Сетне отново поехме на североизток и с малки почивки яздихме непрекъснато, до среднощ. Вятърът беше измел снеговете, но земята още влажнееше, тук и там беше дори мочурливо, та и хора, и коне, всичко живо преплиташе от умора крака. Както скочихме от седлата, така и заспахме, всеки на мястото си, никому не мина през ума да разпъва палатки.

Още не беше започнало да се зазорява, и тръбачите надуха тръбите. Нашият отряд трябваше веднага да потегли за Расова, да откъсне угрите от реката и да ги притисне към Констанца. Там Курт и Олцег щяха да ги ударят от север, а Станул от юг. За тоя план узнахме след няколко дена, когато най-сетне, смлени наполовина от угрите, успяхме да се закрепим на два часа път от Дръстър. Оня, който

обърква кълчищата, беше решил да сложи пръст в сметките на нашия княз. И успя.

И тъй, насочихме се ние към Расова, в две колони, за да обхванем селището от изток и от запад. Пред нас, на един стадий, яздят съгледвачите. Ние с Тахтун, както винаги, и тоя път сме в първата десетка на първата стотня, напредваме с колоната, която се движи към източната страна. Начело на колоната язди Севар. И вече забелязваме къщите на селището, покривите, дима, който се стели от комините, синята лента на реката, когато небето откъм десния ни фланг някак изведнъж се срина от един ужасен хилядогласен рев, от тропота на безброй копита, от свистенето на вихрушка камънак и стрели. Развърнатата във фронт, срещу нас летеше конницата на угрите и ние виждахме как святкаха в първите лъчи на слънцето закривените ханджари на ездачите.

Угрите изскочиха иззад хълмовете, които ограждаха Расова откъм изток. Те не ни дочакаха пред селището или в самото селище, както очаквахме ние, а стаени зад хълмовете, са наблюдавали скришом нашето движение и са се втурнали срещу нас, преди ние да развърнем бойния си ред.

Те летяха срещу нас като някаква огромна и страшна река, която е разкъсала язовете си и вече няма такава сила на земята, която може да я възпре. Като ни приближиха на около петстотин крачки, те изведнъж се разделиха на три ръкава — северният ни обхвана откъм реката, южният склучи обръч около тила ни, а средният се заби като меч точно в хълбока ни.

Всичко това се разигра светкавично бързо, ние нямахме време дори да се опомним, камо ли да се развърнем в боен ред!

„Пробивайте си път за към Дръстър! — ревна Севар, колкото му глас държеше, а на нас с Тахтун извика: — Бягайте към Констанца да обадите на княза!“ Имахме късмет, че доближихме обръча, докато беше още тънък, съсякохме неколцина от тия дяволи с бръснати глави, пробихме си път и се понесохме на изток по-бързи от вятъра. И се помолих богу, за втори път през живота си: „Боже, само коня ми не препъвай, да стигна жив до княза, пък после прави каквото щеш!“ Препускахме като луди и не се обръщяхме назад. А когато стигнахме до средата на пътя, видяхме на около два стадия вляво от нас други угри, които като скакалци напредваха в същата посока, която гонехме и

ние с Тахтун. Мястото беше равно, нямаше къде да се крием, мина малко време, колкото да изброиш няколко пъти по десет, и ония дяволи отляво ни забелязаха и веднага изпратиха една група да ни догони. Сега съдбата ни и като че ли съдбата на княза и на цялата останала войска зависеше само от краката на нашите коне.

Ето, Матейко, какви важни и съдбоносни неща се решават понякога от такива нищо и никакви конски крака!

Моят неподобен Дванш излезе по-бърз от Тахтуновия кон и аз взех преднина, но на два пъти трябваше да се връщам, защото на два пъти ония дяволи настигаха Тахтун. Не ми даваше сърцето да го изоставям сам на поганците! Щяха да го огризкат до кокал, като чакали.

Както и да е, когато настигнахме нашите тилови части, ние бяхме изпреварили угрите с по-малко от четвърт час. Какво можеше да направи князът за толкова малко време! Той нареди на Курт да се развърне, както може и доколко може, в боен ред и да спира угрите, докато има сила, а на останалата войска заповяда да се понесе към Дръстър.

В тила на войската остави Станул, а на нас с Тахтун заповяда да се присъединим към гвардейските части.

Така два дена и две ноци Курт и Станул задържаха напора на угрите и като не им даваха да пресекат пътя за Дръстър, по който отстъпвахме, спасиха от унищожение цялата войска. През тия два дни и две ноци князът като че ли не слизаше от коня си — препускаше от една страна на друга, от Курт към Станул и от Станул към Курт, и винаги биваше там, където се водеха най-отчаяните боеве.

Гледах го, Матейко, чудех му се и си казвах: „Да му е просто, дето обърка всичкия ми живот!“ И като мислех така, прекръстих се няколко пъти.

Най-после успяхме да се спрем пред Дръстър и тука князът реши да даде битка на угрите. Развърнахме се криво-ляво в боен ред и отначало работата потръгна, но нали бяхме всички капнали от умора, пък и на брой бяхме два пъти по-малко от бръснатите дяволи, не можехме дълго да издържим — поганците ни пробиха през центъра. Добре, че Дръстър беше близо, та хукнахме да търсим спасение зад яките му стени.

В тази битка ние с Тахтун бяхме съвсем близо до княза. Помръкнал от мъка, той отстъпваше последен, а гвардията се топеше наоколо му като сняг — угрите я бяха обкръжили от всички страни. Така стигнахме на хвърлей стрела от стените — нито оттам можеха да ни помогнат, нито ние можехме да си пробием път. Тогава ме обхвана бяс, като че ли една сотия дяволи се вмъкнаха в душата ми. Изправих се на стремената, ревах, колкото ми глас държеше, размахвах секирата и като издъних търбуха на Дванш, юрнах го срещу поганците на смърт. Трябва да ти кажа, Матейко, че не виждах какво става наоколо ми, защото всичко се зачерви, само чувах храскането на секирата, хрущене и рев.

Знам ли колко съм сякъл, но по едно време обръчът се разрези пред очите ми, колкото да мине князът и шепата гвардейци с Ондуракс. Като препуснаха двадесетина крачки, нашите от стените ги закриха със стрелите си и те спокойно стигнаха до вратите. А на мен ми притъмня пред очите, удариха ли ме, или ми прилоша, кой знае, но изпуснах юздите и се строполих на земята, като пън. Видях само, че Дванш препусна към крепостта, зарадвах се, викнах подире му: „Бягай, Дванш!“ — или ми се стори, че викам, а след това черен мрак заля целия свят и всичко потъна в тишина.

Така, Матейко, станах пленник на угрите. Не ме убиха, защото казаха, че такъв юнак не трябва да се убива, а ме изпратиха при своите, оттатък река Днестър, сред едни равни полета, които нямаха край. Нито ме затвориха в тъмница, нито ми сложиха пазачи, а ми дадоха да паса стадо от сто овци.

Трябва да ти кажа, Матейко, че сред тия хора заживях един много спокоен и тих живот. А техният живот беше прост и доволен. И като ги гледах как живеят, спомнях си разказите на нашите деди за някогашните добри времена. Пасбищата бяха общи, рибата в реките беше на всички, всеки обработваше толкова земя, колкото му стигаха силите и колкото му беше необходимо, за да има на трапезата си най-важната храна. Събрах се с една вдовица и заживях в шатрата ѝ безгрижен живот.

След два месеца пристигна войската. Научих, че войната била свършила вече, че ромеите откупили от угрите българските пленници, а после Симеон на свой ред ги откупил от ромеите.

Макар че Днестър беше широк, а саловете бяха пазени от войници, можех да избягам някак, но все отлагах. Хареса ли ми тоя живот, привикнах ли с него — кой знае, — не се отказвах от бягство, но все отлагах.

Всякакви криволици има в човешкия живот, Матейко, но е мъчно да ги проумееш. Искаш едно например, а правиш съвсем друго и си мислиш, че нещата вървят, както трябва, а пък то всичко се объркало.

Така дойде краят на лятото, а в началото на есента пристигна вест, че български войски преминали Иструм и бързо се придвижвали към земята на угрите. После пристигна вест, че и печенежки отряди се присъединили към българските войски. Сkochиха угрите, яхнаха конете си и тръгнаха да срещат българите.

А стражите, които останаха в селището, ми рекоха:

„Опиташ ли се да избягаш и да идеш при своите, за да ги водиш по нашите пътища — ще те убием. Да си знаеш.“

„Няма — казах им. — Защо ще бягам? Имам шатра, имам жена, имам овце, имам всичко. Защо ще бягам?“

Така им казвам, а нещо стяга сърцето ми, сякаш с връв е превързано. И връвта се впива в месото, боли.

Гледам една вечер — небето от юг червенеет. Питам стражите:

„От какво е червено небето?“

А те ми отговарят:

„От войната. Вашите войски напредват и палят всичко по пътя си.“

Гледам небето и си мисля: „По-хубаво небе не съм виждал през живота си!“

А през нощта откраднах един кон, убих двама пазачи и като препусках около един час, стигнах при своите. А когато стигнах, свлякох се на земята и започнах да целувам копитата на конете.

Иди, че ги разбери криволиците в човешкия живот!

Облякоха ме, дадоха ми оръжие и ме заведоха при княза.

„Ще воюваш ли, Ханко?“ — попита ме князът.

„Ще воювам“ — отговорих.

„Твоя воля — каза князът. — Но да знаеш, че вече не си роб, а си свободен човек.“

Пак се събрахме с Тахтун, и пак Севар ни беше командир.

И тръгнахме из земята на угрите, биехме войската им, селищата им превръщаме в пепелища, сечаме дръвчетата, засипвахме кладенците.

Така цялата земя на угрите се превърна в една мъртва пустиня.

Когато князът се насити на отмъщение и разбра, че вече не ще го грози опасност откъм тази страна на света, заповяда ни да се връщаме назад.

Но той не мисли да спира войната: казват, че щял да продължи на юг, да си разчиства сметките с ромеите.

И ето, Матейко, пуснаха ме в отпуска за три дни, да видя семейството си и селото си. Селото го няма — опожарили го угрите. И Девора я няма — както бранела честта си, така я съсекли поганците. А детето, казваш, било при болярина Стефан. Слава богу! Но ако си мисли, разбойникът, че ще ме примами с детето, той силно се лъже. Ако някога вляза в неговия дом, то ще бъде само с наръч съчки, за да паля. Вече се научих на това.

Като воювахме с угрите и палехме земята им, сприятелих се, Матейко, с едни хора от Кутмичевската област, където е градът Охрид и Климентовата епископия. Трябва да знаеш, Матейко, че тази войска от Кутмичевската област свърши много работа, мелеше угрите, както воденица мели ечемик. Та мъжете, с които се сприятелих, ми казаха:

„Като свърши войната, Ханко, ела при нас. Нашата земя е хубава, но още не е обетована, както трябва. А ти си грамотен човек — ще учиш хората в истината.“

Нищо не отговорих на тия мъже. И как да им отговоря? Те искат от мен да уча хората в истината, а самият аз питам: къде е?

Преди войната всичко изглеждаше ясно и всичко беше на мястото си. Имаше една истина. А сега, накъдето и да се обърнеш, все истини ти смигат и всяка казва за себе си: аз съм! Е, добре, но коя си ти, единствената, за да уча хората в твоето име?

КНИГА ТРЕТА

РАЗКАЗ ПЪРВИ: СИМЕОН

След като разгроми угрите и ги принуди да напуснат завинаги Триречието и цялата ателкузка земя предаде на грабеж и безмилостно унищожение, Симеон не скри меча в ножницата, както очакваха мнозина, а започна усилено да се готви за нова война. Едва преминал Иструм, той поиска от управителите на югозападните и южните области още войска, фураж и биволски впрягове; северните краища опрости от военни задължения, защото те бяха силно пострадали от нашествието на угрите. Своята войска, с която беше воювал край Днестър и Прут, той раздели на две части, като пет отряда насочи на юг, по приморския път, два — към Маркели, а с гвардията си и с леката конница на Курт тръгна за Преслав.

В началото на похода срещу угрите Курт командуваше един подсилен конен отряд, който Симеон поставяше ту на лявото, ту на дясното крило на бойния ред, в самия им фланг, та в даден момент да извърши обходно движение и да удари неприятеля в тил. Но характерът на тази война беше особен, нагаждаше се към степните условия на страната, като че ли нищо не ставаше по някакъв предварително установен ред. Угрите не се сражаваха на един фронт, а на много фронтове, те не събираха значителни сили на едно място, а водеха подвижни битки с малки ударни части, като се стараеха да изскочат там, където ги очакваха най-малко; хитро се мъчеха да разкъсат Симеоновата войска на части, и около всяка откъсната част да свият по един смъртоносен обръч. Извлякъл горчив урок от предишните си две сражения, Симеон на свой ред махна с ръка на установените правила за воюване и с голямо удоволствие се хвърли в рискованата игра на импровизации, с която угрите го подмамваха все по-навътре в страната си. Тя беше в кръвта му, тази игра, приазовските степни лисици още бяха в кръвта му, ателкузките степи не се различаваха бог знае колко от азовските равнини, сред които бяха воювали дълги години неговите деди. Освен че беше Авитохолов правнук той имаше богато и дръзко въображение и затова подвижната война допадаше на душата му като родна стихия. За да смिला

налитащите отгоре му угри и за да не им дава възможност да го обкръжават, а сам да ги обкръжава, той раздели войската си на три ветрилообразно действащи колони, като насити пространството между тях с бързоповратлива печенежка и българска лека конница. Сега леката конница имаше отговорна задача, тя вардеше фланговете на колоните, вършеше разузнавателна работа, а за такава дейност подобър командир от Курт не можеше да се намери. Така по време на ателкузкия поход Курт отново премина на старата си командирска длъжност, с тази разлика, че сега началствуваше и над печенежки съюзнически части. Печенегите бяха отлични войници, но към реда и дисциплината изпитваха отвращение, много неща вършеха на своя глава, дразнеха се лесно и избухваха в гняв още по-лесно, от постоянните си разправии с тях Курт побеля по слепоочията като възрастен човек.

Симеон тръгна за Преслав с гвардията си и с леката конница на Курт. Поради сушавото лято есента тази година беше дошла по-рано, още се точеше септември, а пожълтелите листа на дърветата вече капеха, златистата шума на дъбравите не сияеше, както биваше обикновено, а изглеждаше уморена и потисната, бакъреният блясък на габърите и лещака беше убит от ненавременна ръжда. Под небесния купол се влачеха разпарцаливени облаци, често ръмеше, изневиделица се втурваше вятър, грабеше мъртви листа и засипваше с тях мекия и безлюден път.

Тъжна и унила лежеше равнината. Смачкана ръж се редуваше с непожънати ечемици, храната на хората беше се превърнала на посърнала слама, сплъстена като раздърпана черга върху измъчената земя. Тук и там стърчеше по някой самотен клас, останал по чудо не прегънат от ветровете, люшката се като вайкаща се жена насам и натам. Никъде не се срещаха орачи и копачи, не се чуваше човешка глъч, не се мяркаше добитък, не звъняха клопотари, по тоя път беше минала войната.

От веселите и цветущи доскоро полски селца бяха останали само купчини пепелуцак. Дори овошките бяха опожарени, обгорените им и опушени стволоче приличаха на изправени от гробовете си мъртъвци. Отдалече труповете на избитите хора изглеждаха на изтървани по пътя чулове и торби. Конете, макар и привикнали на срещи със смъртта, пак се плашеха, извиваха шии и все гледаха да се сецнат встрани. Лицата

на жертвите бяха отдавна оглозгани от вълци и лешояди, но по дрипите на облеклото можеше да се съди, че повечето от избитите са възрастни хора, младите бяха щадени, угрите ги продаваха на византийците и взимаха за тях добри пари.

Като гледаше как угрите бяха съсипали тоя мирен край, изпълнен доскоро с живот и богатство, Симеон си казваше, че сега и ателкузката земя има същия вид, и дори по-лош, но не му ставаше по-добре, като мислеше така, защото онази земя беше чужда и нещастieto ѝ не можеше да изкупи по никакъв начин мъката, сполетяла *неговата* земя. Той си казваше, че е постъпил справедливо, като е превърнал ателкузката земя в пепелище, защото и в писанието е казано, че който сее ветрове, непременно ще пожъне бури. Но от това, че беше въздал справедливо възмездие, на душата му не ставаше по-леко, колкото и да ожесточаваше сърцето си против угрите, дълбоко в себе си съзнаваше, че те бяха в края на краищата изпълнители на чужда воля и че истинският причинител на мъката, сполетяла земята му, беше останал сух в кървавата игра, и сега доволно потриваше ръце зад високите и дебели константинополски стени.

Като мислеше за истинския причинител на войната, той несъзнателно впиваше сребърните остриета на шпорите си в търбуха на коня, отпускаше юздите и се накланяше над шията му, сякаш се готвеше да прескочи някакъв много широк ров. Животното се понасяше напред, свило уши и протегнало разделена муцуна, а той все го пришпорваше и пищенето на вятъра и бесният тропот на копитата като че ли превръщаха душата му в една жилава тетива, опъната до краен предел.

Към залез-слънце, като препускаше пред свитата си, той пръв стигна до село Осеня. От това село нищо не беше останало, тук и там стърчеше по някой почернял каменен зид, само малката черква се издигаше на площада, бяла и непокътната, сякаш току-що божиите ангели я бяха свалили от небето. Той позна това село по черквата, спомни си, че някога беше пресичал широкия площад пред дверите ѝ, дори му се стори, че вижда някогашните спретнати осенянски къщурки, и един път, който водеше напреко през поляната към близката брестова гора. Но той не поиска да си припомни нищо повече, макар и да се досещаше смътно, че оттатък поляната и в тишината на гората беше прекарал един хубав час, сладък, като глътка

студена вода през зноен ден. Той нарочно не поиска да рови в спомените, защото в тоя миг миналите неща не го вълнуваха. Той гледаше с широко разтворени очи пепелищата и почернелите зидове и — прости му, господи! — не изпита в сърцето си нов прилив на жалост, а почувствува едно дълбоко удовлетворение от решението, което беше взел — да пренесе огъня на войната на юг. През целия път дотук беше се съмнявал дали трябва веднага да започне и дали тази нова война ще се приеме присърце от войската, уморена от битките и угрите и от хилядите стадии тежък път. Сега тия пепелища и опушени зидове сякаш сами сочеха на юг и зовяха за мъст, съсипаният живот действуваше върху сърцето на войника по-силно и от най-нажежената дума, страданието на *своите* го пришпорваше да върши чудеса.

Стоеше замислен пред черквата, благодарен на тъжните свидетели на разрушението, а когато на същото място пристигнаха Курт и Станул и почтително спряха конете си на една крачка от него, той им посочи с ръка съсипиите и попита:

— Ще се намери ли сега такъв миротворец, който да ме упрекне, че възнамерявам да отворя война на юг? — И понеже двамата не бяха очаквали подобен въпрос и се чудеха защо именно тях пита, Симеон продължи: — Аз мисля така по този въпрос: ако не заставим ромееца да блъвне кръв заради стореното от угрите, той ще насъска утре други народи срещу нас, а и сам ще ни нападне, когато ни усети изтощени. Казвам ви: ще дойде ден, когато цялата ни страна може да заприлича на това унищожено село, ако ние не принудим ромееца да ни уважава и не внушим на душата му смъртен страх! — Той повдига ръка, като да заплашваше някого, и повтори още по-натъртено: — *Страх!*

С черното си кожено наметало и с черния си шлем, закичен с черно перо, с лицето си на аскет, огряно от студени зеленикави пламъци; понаведен над седлото и сякаш настръхнал в пророческите си видения — той приличаше едновременно и на пророк-заклинател, и на езически жрец, и на митологически орел, превърнат от боговете в човек.

— Амин! — каза, без да ще, Станул, и се прекръсти, макар да не вярваше твърде в бога.

А той се извърна към озарената от залеза черква и с тих глас тържествено произнесе:

— Нека ми бъде свидетел тази пощадена от пожарищата господня обител: аз няма да дам покой на душата си, докато не накарам ромееца да излезе пред Златната врата на престолния си град и да ми се поклони до пояс, като на свой господар!

Станул побледня от тия думи и някое време не знаеше накъде да погледне, беше му еднакво страшно и от кръста, който сияеше върху кубето на черквата, и от небето, откъдето гледаха старите и нови божества, но най-страшен му изглеждаше зеленият огън в очите на княза. Тоя огън като че ли извираше из самото чрево на ада. Щеше му се да прошепне „Боже, помилуй“, както правеха поповете по време на литургия, но гласът му беше секнал, една невидима ръка сякаш го стискаше безмилостно за гърлото.

А Курт, като чу думите на княза, че ромеецът ще излезе пред Златната врата и ще му се поклони до пояс, извика диво „ай-яй!“, както бяха викали дедите му в мигове на опиянение, слънцето изведнъж се затъркаля в краката му, като златна паница, и той лудо разигра коня си на място, защото в живота на човека слънцето не се превръщаше в златна паница всеки ден.

В това време пред очите на Симеон се извършваше истинско чудо. Бялата скромна черквица изчезна, и на мястото и се появиха две огромни четвъртити кули, те блестяха като сребърни, зъберите им се губеха в облаците. Между тия две кули светеха с позлатата си Златните врати, а пред тях беше смирено коленичил Лъв Шести. Той беше залепил поглед за земята и не смееше да повдигне глава.

— Ай-яй! — ревна за втори път Курт, като дърпаше юздите на коня си и го караше да се изправя на задните си крака.

Дали заради тоя вик, или защото чудесата са краткотрайни, видението мигновено се стопи и в полегатите лъчи на залеза отново зае мястото си бялата осенянска черква.

— Дайте почивка на войската до полунощ! — заповяда сухо Симеон.

На поляните лумнаха големи огньовете и въздухът бързо се насити с миризма на вряща овнешка чорба.

За велико изумление на адютантите си той забрани да му се опъва за през нощта шатра, каза, че ще спи под открито небе и на гола земя. Изсърба почти насила няколко лъжици от чорбата, която Кобхай му донесе, а до хляба не се докосна. Наметна дългата си кожена

пелерина, заповяда на телохранителите си да не го следват и тръгна към гората да се разхожда сам. Беше настъпило любимото му време, когато можеше да се усамоти, да се затвори в себе си и да мисли за неща, които даже божието око и божието ухо не биваше да видят и чуят.

Сега той можеше да си даде сметка за истинските размери на нещастията, което беше сполетяло този край на страната. Разорението беше простряло крило от делтата на Иструм до стените на Нове и от Нове до северните склонове на стария Хемус. Но и да го нямаше това разорение, и да не бяха паднали толкова негови войници в битките, броят им надхвърляше три хиляди души, той пак щеше да насочи войските си на юг, нещастията оправдаваха похода, но не го бяха предизвикали, новата война беше отдавна предопределена още докато палеше селата на угрите между Днестър и Прут. Не ставаше дума всъщност за нова война, той продължаваше старата, която злата воля на бога беше временно прекъснала при Адрианопол.

Така, като мислеше колко тази война срещу ромеите е неизбежна и необходима, той се разхождаше из поляната напред и назад, и не забелязваше нито гората, която тъмнееше насреща му, нито утъпкания път, по който беше някога вървял. Когато притъмня съвсем, той се завърна в стана, заповяда да му постелят за легло една волска кожа, да му стъкмят за възглавница седлото на коня, загърна се плътно в пелерината си и се просна на земята да спи.

Затвори очи, но сънят не идеше. Излезе вятър и над главата му започнаха тихо да шумолят долетели откъм гората обрুলени листа. Тоя шепот, макар да беше едва чути и кротък, като молитва, отпъди по един магически начин суровите и тревожни мисли за войната. Той обърна очите му към минали и забравени неща и неусетно го понесе към ония спомени, които бяха се мярнали в създанието му одеде, като излинали рисунки от една отдавнашна мозайка. И сякаш отново тръгна по оня път, който пресичаше поляната и водеше за гората, а нощта светлееше от годежарските огньове и над целия свят се носеха весели песни и безгрижни смехове. До него вървеше девойка, той знаеше, че е дъщеря на старейшината, че стъпва леко, като сърна, но да си спомни лицето ѝ не можеше, на това място мозайката беше съвсем похабена, мяркаха се доверчиви очи и плътни устни, като узрели ягоди, повече нищо не личеше. Не си спомняше името ѝ, а може би и тогава не го е знаел и

защо ли е било необходимо. Останал беше в душата му незабравимият и сладък вкус на една мимолетна връзка; с толкова момичета се срещаше някога в Константинопол и всички до едно беше забравил, а това момиче още виждаше пред очите си, макар и като образ от изтъркана отколешна мозайка. И сребърното кръстче, което окачи после на шията ѝ, и него си спомняше; подарък беше от леля му, благослови го с него, когато го изпрацаха на учение в Константинопол, в блажените години на безгрижието.

Така си спомняше тази отдавнашна история. Много неща от нея бяха изчезнали във времето, само чудният ѝ вкус носеше още в душата си.

През разкъсаните облаци се показва голяма, бяла луна. Той беше превърнал в пепелище земята на угрите, препускал беше през камарища от трупове, готвеше се за нова война и внушаваше на всички нейната неизбежност, но на голямата бяла луна той се усмихна чистосърдечно като момче.

До полунощ оставаха броени часове, а сънят не идеше. Трябваше да спи, да отпочине поне малко, защото утре го очакваше Преслав, очакваха го хиляда големи грижи.

Отново затвори очи и пак се помъчи да мисли за минали неща.

Ветрищата събраха облаци и бялата светлина угасна. Застудя. Зачукаха напористо дъждовни капки, откъм гората като че ли затопуркаха с копита стадо подгонени глигани. Нощта оплиташе земята в мократа си мрежа, равно потракваха хиляди чекръци, свистяха вретена. Студени камшичета докоснаха лицето му и той потръпна зиморничаво, издърпа пелерината над главата си, зави се и затвори очи. Мъчно понасяше студа. Привикна с много от несгодите на войната, само срещу влагата и ветрищата и дъждовете, които квасеха до кости, не можа да се кали. Изтокът беше изнежил кожата му тъкмо в годините, когато юношата у него се превръщаше на мъж. Увиваше се в коженото наметало, като буба в пашкула си, и пак му беше студено, свиваше колене и духаше в шепите си, а по раменете и по гърба му танцуваха безброй иглици; една огромна и недружелюбна ледена длан го притискаше към овлажнилата земя.

В битки и походи той не се делеше от войниците си. Ядеше от спечения им хляб, в трудни часове воюваше с тях рамо до рамо; в

знойни и ледени дни, в сухо и дъждовито време спеше като тях на гола земя и под открито небе.

Но те бяха овчари и копачи, пастири и земеделци, а той господаруваше над живота им и заместваше триединния християнски бог на земята. Те и в мирно време, когато си бяха в къщи, спяха на гола земя върху няколко наръча слама, която само в заможните домове покриваха с кълчищени черги. За овчарите и орачите голата земя беше родна майчица, добра и милостива, а за него — зла мащеха, тя цяла нощ го глождеше, ръфаше, забиваше остри шипове в ставите му, наливаше отрова в мускулите му, за да се изправи заран схванат и неповратлив. Овчарите и копачите нямаха друг избор, а той можеше да разполага — дори в походни условия — и с бели ленени постелки, и с меча кожа за завивка, и с топла шатра от кожа, подплатена с мека и лъскава коприна.

Неговите войни се знаят, достояние са на историята, и ако ние се спираме по-подробно върху тия първоначални военни събития, правим го, за да покажем особеното от характера му, защото силните и ярки черти на човешкия характер лъсват като на длан най-вече в бурни и напрегнати времена. Какво можеш да кажеш за една река, дето си тече кротко и спокойно, и тук и там по пътя си върти по някое воденично колело? Река, като река! Но ако гръмне буря в планината, и водите ѝ скочат, и се понесат като луди черди биволи, за тази река ще може да се разкажат много по-особени неща. Как е поваляла например вековни буки по пътя си и ги е изтръгвала от земята с коренищата им, и ги е носела на гърба си като клечици; и как е отнасяла мостове и е заливала цели села, като е щадила само църквите и каменните кули на господарите; за такава побуяла река може да се разкажат най-особени истории, а иначе, когато си тече кротко, ще спомене човек за воденичните или ще се сети за невестите, дето избелват прането си с хума покрай плитчините, но за тия неща струва ли да се приказва!

В мирно време Симеон никога не би вкусил от хляба на войника, черен и твърд като спечена бучка кал, а през войните той ядеше тъкмо от тоя хляб, въпреки че Кобхай можеше да го нагости по всяко време с добре изпечени пшенични погачи, вкусни и дъхави като булчинска гръд. Помислеше ли, че може да убие човек със собствената си ръка — потърсваше се, сякаш гадно влечуго се мяркаше пред очите му, а по време на битките убиваше и не забелязваше как прави това. Ако някой

му предложеше да спи на земята, щеше да го помисли за луд, а докато воюваше с угрите, пък и през целия ателкузки поход беше забранил на адютантите си да му разпъват шатра и на личната си прислуга да му стъкмяват каквото и да било легло. В мирно време никога не би се събирал за нощувка на едно място с овчарите и орачите, а във война той не се делеше от народа си и доброволно споделяше всичките кръстни мъки на горчивата му съдба.

И докато се доближаваше до живота на простия човек от народа и сливаше участта си с неговата, той оставаше *дори* в мъчното и сурово време на войната благоговеещ почитател на духа и поклонник на безсмъртната красота. Курт например не се делеше от сирийската си кама и от заровете си, Станул — от килимчето си, а той и през двата похода, адрианополския и ателкузкия, носеше в седефеното си сандъче книгата на Цезар за Галската война и изящната статуетка на Изида от злато и слонова кост.

През първата война той се прояви като грижовен пълководец, който пресмята предварително ходовете си и само в случай на крайна необходимост прибегва до непредвидени мерки. Макар да беше сигурен в успеха си, настроението му не беше добро и все му се струваше, че преминава над дълбока река по тънък лед. През втората война той показва качества, които бяха по-присъщи и на темперамента, и на характера му, воюваше и се държеше така, както щеше отсега нататък да воюва и да действа до заника на последния си ден: самоуверено и дръзко, надменно, като езичник, съзнаващ превъзходството на своя ум над ума на другите, непоколебимо уверен, че е любимец на боговете. Той беше надигран от угрите в две решителни схватки, загуби много войска и за някое време изпусна положението от ръцете си, но и в тия тежки дни и седмици вярваше в крайната си победа така, както беше сигурен, че след нощта ще настъпи ден.

А дързостта му в тази война нямаше граници. Когато угрите го затвориха в Дръстърската крепост и над войската му надвисна угрозата от скорошен и неизбежен глад и нашествениците плъпнаха като скакалци из полетата, и небето почервения от пожарища, и реките започнаха да текат кървави; когато отникъде не се задаваше никаква помощ, Симеон изпрати тайно писмо до Лъв VI и като че ли нищо особено не ставаше в държавата му, надменно го питаше дали има

намерение да сключва с него някакъв мир, защото тъкмо сега той бил разположен да отдели малко внимание и на този въпрос... С такъв горделив и надменен тон пишеше той на Лъв VI, а положението му беше за окайване: в устието на Иструм чакаше заповед за десант огромна византийска флота, командувана от друнгария Евстати. На южната граница стоеше Никифор Фока с отбрана войска, до северните подстъпи на Балкана всичко живо, не завардено от високи зидове, минаваше под ножа на угрите, а сам той гладуваше в Дръстърската крепост, отрязан от своите и по суша, и по вода.

Императорът изпрати при него нарочен пратеник, за да води преговорите, прочутия Лъв Хорисфакт, секретар на Сената и затова наречен Магистър, а Симеон го постави тутакси под домашен арест в една изолирана болярска къща, за да не гледа какво яде войската му и да не слуша плачовете на изгладнелия народ. На императора написа небрежно писмо, че щом като византийската страна желае толкова усърдно да преговаря за мир, нека да се състоят преговори, бог му е свидетел, че и той няма нищо против, но че цялата тази работа зависела от две неща: първо, да заповяда на угрите да си идат незабавно в своя ателкузки край и, второ — да откупи българите, които бяха заробили.

Когато и тия две условия бяха изпълнени, Симеон освободи Лъв Магистър от домашния арест и междуременно заповяда на боруйския управител да изпрати на южната граница два пеши отряда. А на Лъв Магистър, комуто сега всеки ден изпращаше риба и дивеч, и вино от своята трапеза, любезно заяви, че никакъв мирен договор няма да подпише и изобщо никакви преговори няма да води, докато византийците не върнат в България откупените от угрите български пленници.

Като научи, че нова българска войска се придвижва към Адрианопол, Лъв VI заповяда на адрианополския стратег да освободи откупените пленници и да ги върне обратно в България. После той написа на Симеон писмо, в което заявяваше, че като добър християнин, милостиво е отпуснал поробените българи, макар че те били откупени от угрите с византийски пари. Сега, пишеше той, било ред на Симеон да прояви християнско милосърдие, като върне ромейското население, отвлечено от него по време на Адрианополската война.

Докато се водеше тази преписка, Симеон изпрати свои хора при печенезите, за да ги уговарят за общи действия срещу угрите, които от отдавнашни времена бяха и техни врагове. Когато пратениците се завърнаха с утвърдителен отговор, Симеон написа на Лъв VI писмо, с което му съобщаваше, че ще освободи на драго сърце отвличеното византийско население, ако той, Лъв VI, който се занимава с астрономия и предрича слънчевите затъмнения, отгатне намеренията му по този въпрос.

Лъв VI, хванал се на уловката му, побърза да го увери, че не се съмнява в неговата добронамереност, в милосърдието му, на което Симеон цинично отговори: „Не позна!“

Той не прекъсна преговорите, а се втурна по посока на Триречието, в ателкузката земя, за да уреди сметките си с угрите.

Сега сметките с угрите бяха вече уредени и вместо да поднови прекъснатите преговори с византийците (от негова страна „преговорите“ бяха една добре обмислена демонстрация на нахалство, пренебрежение и надменност), той им отваряше нова война. Или продължаваше старата, което беше все едно.

Обсаден в Дръстър, когато всички мислеха, че положението му е почти безнадеждно, той успя да избегне един втори фронт на юг, да се освободи от угрите, да спечели съюзници, да си възвърне отвличеното население, без да плати една бакърена пара за него, и на края — решително да обърне войната в своя полза, като се освободи завинаги от един опасен съсед на север. Всичко това беше спечелено не само с меч, но и с добре пресметнати дипломатически ходове, с ловка игра, в която дързостта и цинизмът изиграха същата роля, каквато играеше леката конница на Курт при една редовна война. Да се каже, че през тия месеци Симеон беше в стихията си, е малко, през тия бурни месеци той приличаше на състезател, излязъл на хиподрума да защитава името и славата си срещу противник, десеторно по-силен от него, с възможности, стократно по-големи от неговите, печелил съкрушителни победи по всичките прочути арени на света. Но да се мисли, че поради силата и опита на противника си Симеон ще да е бил през цялото това мъчно време като човек, надвесен над пропаст — пак ще бъде погрешно и ще е далеч от истината. Напротив, князът беше

спокоен и навремени като че ли весел, смееше се, но от тоя смях по кожата на човека полазваха тръпки, така весел бива ловецът, когато майстори смъртоносен капан за някакъв много страшен и пакостен звяр.

Дъждът се усили, влагата се промъкваше през коженото наметало, лепеше се по ръцете му, провираше се през дрехите и се униваше около раменете му, като изпъзлял из тъмницата огромен плужек. Събра ръцете си в шепа, приближи ги до устата си и започна да им духа. Дойде му на ум, че както лежи на гола земя под открито небе и зъзне от студ, прилича на бездомен скитник, попаднал в непознат край, но си каза, че това сравнение е неподходящо, скитникът би се зарадвал от сърце и на главня огън, и на една сламена стряха, а неговото сърце едва ли би откликнало с радост, дори самото слънце да се търкулнеше в краката му! Пък и кой ли скитник обича дъжда! Тия нещастници боготворят ясното време, а той се чувствава като риба във вода само когато вали дъжд или духат до скъсване ветрища, или се сипят от небето гъсти снегове. Нищо, че му е студено и че противният плужек го е прегърнал през раменете — лошото време е като глада, гладният вижда чудесии пред очите си, трапези, каквито дори князът не е помирисвал, а ситият човек изпада в тъпа дрямка и пред погледа му се сивее само едно жалко пространство, голо нашир и надлъж като мъртва пустиня.

Кой знае кога се унесе в сън, небе не се виждаше, за да се познае по звездите колко е часът, на кои петли е време да пропеят, облаците бяха легнали ниско над земята, мъчно можеше да си представи човек, че над тия прогизнали кълчищни черги съществува кадифен небесен свод, обсипан с рояци златни звезди. Не помнеше кога се унесе в сън, но се пробуди е чувството, че е спал една година и че ако тутакси не стане и не яхне коня си, отново ще заспи, и че тоя път ще спи не една, а десет години. Отгоре се усещаше дебела и ласкава завивка и затова под наметалото беше станало топло, скътано и приятно като в ловджийска землянка. Навън можеше да плиска проливен дъжд, фъртуна да навява сняг, който взима дъха, все едно, в землянката винаги е приятно, човек лежи до огнището и си мисли за хубави неща. Предстои лов, душата е възбудена от надежди, сякаш е изпила дълбока

паница буйно, непрекипяло вино. И колкото повече съхтят попадналите в огнището дъждовни капки или духавицата блъска с ледени юмруци по плетената от пръти вратница, толкова до огъня е по-приятно и повече са виторогите елени, които пресичат поляната, и поточна е стрелата, която излита от опънатия до премаляване лък.

Той извади ръката си изпод завивките, студена влага близна лицето му, все така си ръмеше и като че ли никога нямаше да спре. Някой беше метнал отгоре покривката от вълчи кожи, с която постилаха шатрата му, тя не пропускаше дъжда и задържаше топлината, тя беше извикала землянката с огнището и паницата силно вино в кръвта му, и виторогия елен, който пресичаше поляната с лекомислието на самонадеян хубавец.

На няколко крачки стояха на пост четирима гвардейци от личната му охрана, над тях нямаше власт дори ичургу-боила Станул, те не биха допуснали до него и самият Ондуракс, командира на гвардията, единственият, когото слушаха, беше началникът им Войцех. На стария Войцех дължеше няколкото чудесни часа под вълчата завивка.

— Извикайте Войцех! — заповяда Симеон.

Когато Войцех се яви и застана мирно, Симеон го попита:

— Кой ти разреши да ме завиваш с вълчата кожа? — Той не го виждаше поради непрогледната тъмнина, но чуваше дишането му, то беше заморено и продрано и напомняше свистенето на пробит мях. „Време е да иде в запаса“ — помисли Симеон и се ядоса на себе си, задето беше бавил тази работа досега. С много хора трябваше да се раздели и нови люде да назначи на мястото им, а помислеше ли да го стори — мяркаше се изневиделица сянката на баща му и недоволно клатеше глава. Войцех беше в най-голямата си сила преди двадесет години, когато му дялкаше тояжки и го учеше да разпознава птиците според песента им. „Как ще го уволняваш, ами че той те е носил на ръце като малък и ми е бил винаги предан. По време на оня бунт...“ Баща му не забравяше верните си хора, отстраняването им от служба взимаше като лична обида и заплаха срещу сигурността на държавата. „Тия хора са проверявани в огъня, по-верни от тях не ще намериш!“ — Кой ти разреши да ме завиваш допълнително с тая кожа? — запита за втори път Симеон, тъй като Войцех мълчеше и само оня пробит мях свистеше на пресекулки през носа му.

— Виноват съм, господарю! — каза Войцех с подбития си и вече разклатен басов глас. — Дожаля ми, като гледах как те кваси дъждът.

— Дъждът кваси всичката ми войска, за нея не ти ли дожаля?

— Войниците са свикнали — каза Войцех.

— На война всички ние сме войници! — разсърди се Симеон.

Войцех искаше да каже, че работите не стоят точно така, че войниците се пръкват на земята, спят през целия си живот на земята и умират на земята, когато им дойде редът, а князете се раждат в палати върху позлатени легла и сред меки ленени постели и тъй живеят до края на дните си, защото са господари и владеят над целия народ. Дори болярите от втора и трета ръка не спят направо на земята, командирите също, бившият ичургу-боил, Охсун, той си стъкмяваше една шатра, почти като княжеската, и я постилаше с килими и мечи кожи. Защо трябваше неговият господар, който е господар над целия народ, да се мъчи като прост овчар? Кожата на овчарите е жилава, прилича на опинците им, тя може всичко да търпи, а княжеската е бяла и нежна като на млада болярка. Овчарят е привикнал с несгодите и сиромашията, а князът цял живот е прекарвал в удобства и богатство и както не е редно овчарят да спи в княжеското легло, така не е редно и за княза да се мири с леглото на овчаря. Всеки трябва да живее според положението си, както отнине е отредил бог. Защото какъв ред ще има на земята, ако Рогатият издебне сгода, когато бог се е улисал в нещо, и нареди овчаря на княжеския трон, а княза изпрати да варди стадото? Кога овчар е управлявал държава и кога княз е пасъл овце? Държавата ще пропадне, преди слънцето да се е скрило зад Зъбуите, а вълци ще удавят стадото, преди да са пропели първи петли. Войцех е сигурен в тази работа, както е сигурен, че върху раменете си носи глава. Той е прекарал три десетилетия на служба в двореца, въртял се все между боляри и първенци, а когато човек живее дълго време сред по-първите хора, то и сам започва да мисли като тях, да гледа с техните очи и да слуша с техните уши. Войцех искаше да каже, че работите отнине стоят именно така и че той затова е наметнал княза с вълчата кожа, и че и за в бъдеще ще постъпва по същия начин, пък нека князът да го наказва, както си ще.

— Аз дори си мислех — каза Войцех — дали да не опъна отгоре малката шатра. Щяхме да го сторим без всякакъв шум и ти нямаше да

усетиш. Защо да студуваш и да те вали дъжд, когато ние имаме две шатри за лошо време?

— Като слушам думите ти, Войцех — отвърна Симеон, — изпитвам съжаление, че не взех главата ти по време на адрианополския поход. Ако тогава бях взел главата ти, сега нямаше да гневя бога, като те оставям да стърчиш пред очите ми здрав и цял. Ти си един безсрамен човек, Войцех, и на всичко отгоре не се подчиняваш на заповедите ми. За безсрамие се наказва с пръчки, а за неподчинение се взима глава.

За един миг му се прищя като някога да протегне ръка и да зарови пръстите си в брадата на тоя човек, и да се преструва, че е с намерение да я оскубе, а сетне изведнъж да се засмее и да му каже: „Я ми подсвирни като кос!“

— Твоя воля, господарю! — каза примирено Войцех. Откакто Симеон беше обезглавил ония триста души пленници пред западната адрианополска врата, той можеше да очаква *всичко* от своя господар.

Дъждът не само че не утихваше, но като че ли се усили. Откъм гората долетя студен и тъжен повей, може би това беше предсмъртната въздишка на виторогия елен, който изскочи с толкова безразсъдно лекомислие на откритата поляна. В дълбочината на стана, на самия му край, припламнаха червени и малко опушени светлинки, вероятно палеха огън под някакъв навес.

— Ето що — каза Симеон, като се стараеше да направи гласа си колко се може по-суров. — Ще наметнеш на раменете си тази вълча кожа и няма да я сваляш, докато пристигнем в Преслав. Това ще е само начало на наказанието, което те очаква занапред. Да си знаеш, че тоя път няма да бъде милостив!

Когато Войцех изпълни заповедта, като се наметна с топлатата завивка, Симеон му нареди да повика първия адютант и да се готви за път. Един вътрешен усет му подсказваше, че скоро ще се зазори.

Обядваха в Плиска. Угрите не бяха успели да преминат рова и да пробият дървените и землените укрепления и затова довчерашната столица не беше засегната от огъня и ножовете на нашествениците. Хиляди мъже, жени и деца от близки и далечни околности бяха намерили защита и подслон зад укрепленията и рововете, но бяха

довели със себе си притеснението и глада, защото бившата столица нито можеше да се разтяга, за да създаде удобство на пришълците, нито можеше да помножи запасите си от храна десет пъти, за да ги изхрани. Следите от притесненията още личаха по улиците и дворовете, по стъгдите, както още личеше и печатът на глада по лицата на хората. Но нали най-страшното беше минало, животът бърже възвръщаше жизнерадостта си, деца играеха и се боричкаха като врабци из боклуците, девойка редеше игрива песен зад някой стобор, звънтяха чукове в ковачниците, търговци метяха паяжините в дюкяните си, а от странноприемниците идеше възбудена глъч, пътници разказваха видяно и чуто, пиеха изветряло и възкисело миналогодишно вино и с понаправени глави, люто се заканваха на угрите, ако поганците дръзнаха да се появят втори път.

От Преслав нарочно беше пристигнал епископ Йосиф, за да благослови княза от името на баща му и за да го поздрави за голямата победа над езическия враг. На обяд, сложен в старата тронна зала, Симеон, противно на обичая си, на няколко пъти отпи вино от златната си чаша, не мълчеше много и не напускаше духом трапезата и сътрапезниците си, както често се случваше на тържествените обеди в Преслав. За кого ли от близките си не попита, и за кавхана Тудор, и за Йоан Екзарх, и за майстора Карач, само за покойната си съпруга като че ли не се сецаше, макар че когато тръгна на война, тя вече си отиваше от тоя свят. За първородния му син бяха намерили вече дойка, а нея пренесоха с носилка в женския манастир „Света Параскева“, както сама беше пожелала, докато още можеше ясно да мисли и да съзнава какво приказва. Той я изпрати по пътя за северозападната порта, като вървеше редом с носилката ѝ, а когато стигнаха портата, той спря носачите, наведе се и благоговейно и милостиво я целуна по устните. Устните ѝ бяха изстинали, но отвърнаха на целувката му жадно, по женски и толкова безнадеждно, сякаш съзнаваха, че си вземат завинаги сбогом. После тя свали от шията си иконката на света Богородица, прекръсти го с изтънялата си ръка и окачи иконата на неговата шия. Докато правеше това, две сълзи изскочиха в ъгълчетата на очите ѝ, но не се търкулнаха, а замряха там боязливо, като две недоизказани прощални думи.

Шествието с носилката отмина към манастира, като погребение без попове, хоругви и кадилници. Беше ветровита мартенска привечер,

откъм Веригавския проход надуваше бузи топлият вятър, във въздуха се носеше миризма на влага, на топящи се в планината снегове, над Зъбуите прелитаха гърдести облаци, обрамчени от залязлото слънце със златни ширити. Отишла си беше зимата, земята се будеше от зимния си сън. Тук и там подсвиркваха косове още несмело, опитваха свирките си дали имат глас, след като бяха мълчали от есента.

Той се връщаше по обратния път със стиснати устни и навъсени вежди и с противоречиво чувство в душата си на дълбока вина и спасително облекчение. Съзнаваше, че беше й причинявал неизлечими рани с хладното си държане, че беше я унизявал с пренебрежителното си отношение, че беше се отнасял с нея като с чужд човек. Сега беше късно да се показва по-добър, по-щедър и милостив. Дала му беше с шепи от златото на живота си, а той не успя да намери сили в себе си или добро желание, за да й подхвърли като на просяк дори една медна пара. Дългът си беше дълг и той не можеше да го погаси и оттук идеше това чувство на дълбока вина. Но, от друга страна, историята свършваше, едно недоразумение, сторено от лекомислие, отиваше в забвението, в света на спомените, животът възстановяваше правата си и повдигаше лице към слънцето. Пред очите се разкриваха простори, можеше да се препуска на воля из ширините, нищо не задържаше желанията и не дърпаше сърцето назад. Трябваше да препуска напред, предстояха му хиляди важни неща. Тепърва беше излязъл на големия път.

Когато се прибра в двореца и се запъти към библиотеката си, насмалко не се сблъска на горната стълбищна площадка с Нона — беше дошла да навести дойката на Петър, болярката Ана, падаше й се първа братовчедка откъм страната на баща й. Като видя княза, болярката наведе глава и направи дълбок поклон, а Нона само се усмихна и леко му кимна, Ана беше неин човек и тя не намираше за необходимо да се преструва.

Редките срещи с Нона бяха откраднати минути, бързи и задъхани, но сега положението се променяше, в очите на Нона блестяха предизвикателни пламъци. Очите на Нона открито и без свян казваха, че сега нищо не пречи минутите на радост да се превърнат в часове. Тя го казваше това с желание, но естествено и просто, сякаш предлагаше на княза чепка сладко грозде, която беше откършила със собствената си ръка.

Дали за това, че се завръщаше от едно изпращане, което нямаше бъдеще, или го поразиха наглите пламъци в очите на Нона, такива пламъци, които изпепеляват всичко празнично, за да остане на края само чепката с грозде — кой знае, — но сърцето на княза мигновено изстина, сякаш го беше плиснала ледена вода, той извърна лице и продължи безучастен пътя си по широкия мраморен коридор.

Това беше последната му среща с Нона. Потъна в подготовката на войната и повече не си спомни за нея. А когато една сутрин стотните на гвардията започнаха да се изнизват по главната преславска улица за към северната порта на града и Симеон мина със свитата си покрай двукатната къща на болярина Ангелари, на покрития чардак изскочи Нона, надвеси се над вития парапет и запрати пред коня на княза голяма китка току-що разцъфнали пролетни цветя. Но князът нито се обърна, нито ѝ кимна с глава, гледаше строго пред себе си, сякаш минаваше покрай един мъртъв и вкаменен свят. Конят настъпи китката с копито, размаза цветята и върху белия калдъръм остана едно жалко цветно петно.

Откъслечно и в безпорядък се редяха тия минали неща в паметта му, между приказките с епископа и съдържаните наздрависи на Станул, оживяваха ту ярки, ту се влачеха като сенки и не му пречеха да пита за Йоан Екзарх и да разпитва за последните подвизи на великия майстор Карач.

Така вървеше обедът в старата тронна зала, сурова и бъдеща почитание, като делата на железния владетел, който някога беше я строил. И едва когато последното вино беше разлято и клепките на епископа взеха да натежават, Симеон се изправи от мястото си, помълча малко време, като да се вслушваше в някакъв много далечен глас, после простичко повдигна чашата си, поизвърна се и отля на пода няколко капки. Това езическо жертвоприношение, възприето и от християните, той извърши под напора на внезапно връхлетели го мисли и чувства и недавнашни спомени и малко искаше да знае, че наоколо му седят чужди хора, които нито можеха, нито имаха право да гледат в неговото сърце.

Йосиф, като видя княза да прави това жертвоприношение, на секундата изскочи от дрямката, която го връхлиташе, разпери широко ръце и ги повдигна към тавана:

— Помилуй, господи! — прошепна той молитвено и помълча. — Помилуй, господи! — повтори той и по-силно, но не спомена никакво име, защото не знаеше чия душа поменава Симеон в сърцето си. После отпусна ръцете си и тържествено се прекръсти.

— Помилуй, господи! — прошепна стеснително Станул, но забрави да направи кръст.

Курт, който през цялото време на обяда скъпернически отпиваше от чашата си, знаеше, че князът го беше взел под око заради пиянството му, сега мълчаливо изпи виното си на един дъх. И той не се досещаше за чия душа беше княжеското жертвоприношение, но имаше ли значение, избърса устата си с длан и щастливо замижа.

Последният преход приличаше на ходенето на Богородица по мъките. От богатите и весели села, които се кипреха по долината на Туча като нагиздени невести, бяха останали само пепелища. Лозята лежаха смазани, умъртвени, преди да наляят сок овошките бяха сечени и кълцани с диво озлобление, кладенците воняха, натъпкани до гърлата си с трупове на избити хора и животни. Човек не се срещаше, глас не се чуваше, като че ли пустота и мъртвило бяха царували из тия краища от самото сътворение на света. Сனிшилото се сиво небе тегнеше като вдовишки чембер над разлялата се Туча, а крясъкът на грач-птиците, които се появяваха като сенки на мъртъвци из невиделицата, и джафкането на подплашените чакали, и воят на подивелите псета правеха тази весела някога земя да прилича сега на една истинска долина на изкуплението, където до вчера животът е бил разпънат накръст.

На здрачаване войската наближи стените на Преслав. Курт замина с конницата си за Врѣбнишката крепост, а Симеон с гвардията си, със Станул и Ондуракс влезе в града. Посрещнаха го пред северната порта Охсун и началникът на преславския гарнизон, багатур-багаинът Исбул. Заклепаха тържествено клепалата на църквите, от хълмовете и от равната част на града, сто души трѣбачи надуха рогове и медни трѣби, свиреха и повтаряха призивния боен сигнал на конницата: „Сечи.“ Тоя сигнал свиреха, като го повтаряха многократно и без прекъсване, на големите войскови прегледи, когато князът се запътваше към строените в походни редици пеши и конни

отряди. Той беше останал от времето на Железния хан, скокливите му и високи звуци караха конете да дъвчат припряно юздечките си и да се изправят на задните си крака. Щом тръбите засвириха „сечи“ — горе върху стените светнаха огньове, лумнаха запалени факли, една гигантска огнена огърлица опаса града. Хиляден народ се тълпеше по главната улица, приветствуваше шумно княза победител, девойки хвърляха цветя пред коня му, свещеници размахваха църковни хоругви, извезани със златна и сребърна сърма, и високо благославяха: „Алилуя! Алилуя!“ Калугери издигаха над главите си иконите на света Богородица, на свети Панталеймон, на света Петка, на манастирските си светци покровители, с пламнали очи гледаха княза и неистово крещяха: „Алилуя! Алилуя!“

Въздухът се тресеше от викове, от свирни, от чаткането на хиляди конски копита по неравния калдъръм; той аленеше от светлината на факлите и силно миришеше на тамян и смола.

Продължаваше да вали, упорито, ситно, откъм Зъбуите започна да се смъква на фъндъци гъста мъгла; дворците потънаха в мрачина, огньовете върху стражевите кули на крепостната стена увиснаха между небето и земята.

Челото на гвардията и първите две стотни се насочиха към северната порта на дворецовата крепост, а останалите стотни продължиха пътя си на югоизток, към завоя на Туча, където бяха гвардейските казарми, пасбищата и полигонът за военни упражнения. Пред северната порта князът беше посрещнат от копана Мармаис, командир на войсковото съединение, което охраняваше дворците и цитаделата. Под негово разпореждане се намираха осемстотин стрелци, двеста души тежковъоръжена пехота, той беше началник на военните работилници и главен ключар на складовете за оръжие. Издънка от фамилията на някогашните князе на северите, станал верен и предан човек на Борис, той беше на няколко пъти изпращан като търговец в близки и далечни държави, за да изучава военната им уредба и тайно да уговаря военни майстори да преминат на служба в българската държава и да станат хранени хора на българския княз.

Мармаис поздрави по военному, после слезе от своя кон, улови коня на княза за юздата и го поведе към входа на Големия дворец. От двете страни на покритата с плочи алея стояха войници в пълно бойно въоръжение, всеки пети от тях държеше високо над главата си запалена

факла. Пламъците на факлите пърпореха, съскаха под капките на дъжда и се обвиваха в дим.

Така стигнаха до площадката пред главния вход. Най-отпред и пред всички посрещачи стояха кавханът Тудор Сигрица и преподобният отец Лука, игумен на манастира „Свети Панталеймон“. На половин крачка от тях и встрани беше заел място Константин Преславски, наметнат със златно владишко наметало и с голям златен кръст в ръцете си, обсипан с разноцветни скъпоценни камъни. Отдире, по стъпалата, та чак до мраморната рамка на входа, се тълпяха боляри и болярки, духовници, командири от вътрешния гарнизон, книжовници и ваятели, сред тях беше и Карач, загърнат с груб шаячен ямурлук, зъл, защото тоя следобед не беше турил в устата си капка алкохол.

Симеон слезе пъргаво от коня си и с бързи стъпки се приближи до преподобния отец Лука. Отецът предвидливо протегна напред скромното сребърно разпятие, което държеше с двете си ръце, и Симеон почтително го целуна, но без да прави кой знае какъв поклон. И за да предвари молитвата, която отец Лука се готвеше да възнесе към небето, той го запита за здравето на баща си и още не доизслушал отговора му, сложи ръка върху рамото на кавхана, взря се за миг в очите му, сетне кимна с глава към североизток и с висок глас отчетливо произнесе:

— Надявам се, кавхане, че откъм тази страна ти няма да имаш неприятности за дълго време. Ние добре поработихме там и сега от ателкузката земя ще веят само добри ветрове!

Тудор трябваше да приветствува княза с голяма реч, но поради светкавичното му появяване на площадката и приказките му за ателкузката земя и ветровете приветствените думи щукнаха от главата му, като подгонени зайци. Той извърна глава встрани, за да не гледа в страшните му очи, които поради трепкащата светлина на факлите изглеждаха ту като обнажени мечове, ту като вълчи ями, прикрити със зеленикава шума, и трескаво мислеше с какви нови думи да започне. Но князът, защото беше схванал може би смущението му или защото смяташе, че поради смъртта на княгинята цялата тази шумотевица е непристойна, не дочака приветствията, а като се загърна в пелерината си, сякаш изведнъж му беше станало студено, наведе глава и почти тичешком се заизкачва към широко разтворената парадна врата.

След като се провали в търсенето на най-подходящите думи (та кого ли не смуцаваха тежките очи на княза, дори Ханко, убиецът на Кринит, не можа да им устои!), Тудор припна подир господаря си, предоволен от несъстоялото се тържество, като с многозначителен жест подсказа на първенците да го следват и строго да спазват установения от обичая ред. Петър, бившият кавхан, който сега не беше между първите, презрително се усмихна: тържество без реч беше, според него, като гозба, лишена от сол.

Пред самия вход князът едва не се сблъска с Карач. Великият майстор отметна гуглата, която покриваше половината от лицето му, усмихна се широко, като позна господаря си, и за неописуемо изумление и сконфузване на присъстващите протегна ръце и сърдечно го прегърна. Това беше събитие, каквото не помнеха и най-старите: кавхани не бяха се осмелявали да докосват с ръка хановете и князете си, та камо ли такива, като простосмъртния Карач, дете не произхождаше дори от обикновен болярски род!

Ондуракс, командирът на гвардията, който презираше всичко цивилно и тачеше военните правилници стократно повече от десетте божи заповеди, тутакси се улови за меча, бърните му се издуха като на рис, светотатството, което се разиграваше пред очите му, можеше да се изкупи според законите на гвардейската му съвест само с кръв! Исбул, кажи-речи, беше на същото мнение, защото и неговата ръка беше сложена върху ръкохватката на меча и очите му се наливаха с кръв.

Множеството притихна, разговорите секнаха, стана толкова тихо, че освен кроткия ромон на дъжда можеше да се чуе само астматичното дишане на възбудения Войцех.

Това внезапно стихване на шумотевницата разтревожи княза и го накара на секундата да се освободи с едно рязко движение от трогателната прегръдка на Карач. Полуизвърнат, той срещна с безкрайно изумление пламналите погледи на Ондуракс и Исбул — както бяха сложили ръце върху мечовете си, можеше да се помисли, че се канят да изпращат тъкмо него на оня свят. Догадката се изви в душата му като настъпена змия: бунтовете не бяха кой знае каква рядкост в живота на държавата, възможни бяха всякакви изненади. Нали страхът от горчиви изненади беше накарал баща му да се ограда *вътре*, в самата си столица, с дебел крепостен зид! Той на два пъти през живота си беше пил от отровата на горчивите изненади.

Но настъпената змия се оказа само едно привидение, защото в същите тия мигновения, когато тя се мяркаше в душата му, някои от посрещачите бяха започнали вече да крещят на Карач:

— Не смей да докосваш княза!

— Махни се от пътя на княза, пияницо!

Симеон постоя неподвижен и с вкаменено лице — в минути на напрежение лицето му наистина като да окаменяваше, — постоя така, докато подвикванията секваха, а после повдигна ръка и повика при себе си командира Исбул. Исбул помисли, че на него ще се падне честта да накаже осквернителя на княжеската особа; той засия от удоволствие и макар да беше прескочил петдесетте години, с два скока взе стъпалата, които го отделяха от площадката, и застана чинно пред княза.

Симеон се усмихна, но усмивката му не беше много насърчителна, а очите му приличаха на два капана, привидно не плашеха, но човек знаеше какво може да се случи, ако, не дай си боже, случайно попаднеш в тях.

— Огледай добре моя приятел — каза му Симеон — и ми кажи какво впечатление ти прави, и защо му се заканваш с меч.

Думата „приятел“ подействува на Исбул като ведро студена вода, лисната ненадейно на главата му; но той беше доблестен войник и затова отговори честно:

— Не е моя работа, господарю, да съдя защо кавханът Тудор е поканил тогова, като няма никакъв сан и произхожда от долен род. Но като питаш какво впечатление ми прави, аз ще ти кажа, че той се държи недостойно, проявява нечувана дързост, като се осмелява да докосва светостта ти със скверните си ръце. Той се подиграва с най-свети закони на нашите деди.

— Дърт козел! — процеди презрително Карач.

— Карач — каза строго Симеон, — протегни си ръцете напред!
— Когато майсторът протегна ръцете си, той се обърна към Исбул и рече: — Това са свети ръце, Исбуле, защото създават живот и безсмъртие за разлика от твоите, които умеят само едно — да вземат живот! И заради грозната дума, с която ги оскверни, аз бих те наказал да ги целунеш и отгоре и отдолу, ако не изпитвах милост към побелелите ти коси!

Преди да прекрачи прага на мраморното преддверие, той заръча на кавхана Тудор да покани посрещачите в голямата зала и да ги гости от негово име, но скромно, защото победата над угрите не е чак толкова събитие, че да се чествува с музики и пируване до среднощ. А като свърши с гощавката, да се качи при него и да го потърси в библиотеката, за да си поговорят насаме.

Часовите му отдадоха почест, командирите застинаха с ръце върху мечовете. Първият му адютант го очакваше пред разклона за втория етаж. Ирник, доприпкал с авангарда, беше изпреварил княза само с два часа, но имаше вид на човек, който изобщо не е напускал двореца и не е виждал война дори насън. Той беше съумял през тия два часа да се обръсне и изкъпе, да се преоблече в нови дрехи и лично да провери дали в покоите на княза всичко е наред.

Сега, като видя князът да се задава, той изтича насреща му, отдаде чест, поздрави го с добре дошъл, но без лицепрятие и с привично движение свали прогизналата пелерина от гърба му. Докато вършеше това, той му докладва, че князът-баща щял да слезе от манастира „Свети Панталеймон“ утре, към девет часа, за да присъствува на тържествената литургия, която епископ Йосиф ще да отслужи в дворцовата катедрала. Ирник искаше да знае къде князът ще благоволи да покани стария господар на обяд — в малката зала на Страшния съд, или в тържествената зала? И ако ще бъде в тържествената, от кого да чака списъка на поканените — от кавхана Тудор или лично от княза?

— Напоследък — каза Симеон, като се оглеждаше в продълговатото сребърно огледало, вградено в зеления мрамор на стената — моят светлейши баща избягва тържествените трапези. „Само едно конопено расо ми липсва и чепата тояга, и ще заприличам съвсем на калугер-скитник, тръгнал на просия из божия свят!“ — помисли той с горчивина и почувствува как в сърцето му се прокрадва една стара и позната тъга.

На горния кат тежкото дъбово стълбище завършваше с една широка площадка, оградена със строги четвъртити колони от червено дърво. Наляво и дясно водеха противоположни коридори, облицовани с мраморни плочи и застлани с дебели кападокийски килими. Площадката беше осветена от огромен дванадесетопръстен сребърен полилей украсен с висулки от благородни цветни кристали. По

дължината на двата коридора блещукаха други по-малки свещници и затова светлината там беше разсеяна и като че ли наситена със зеленикав сумрак. Тия коридори бяха безлюдни и глухи, водеха сякаш към някакви призрачни светове, потънали в мълчание и сън.

Но затова пък на площадката беше шумно, тук се бяха събрали десетина придворни жени, облечени празнично, заобиколили в полукръг болярката Ана, която държеше в ръцете си първородния Симеонов син — Михаил.

Беше в реда на нещата Симеон да погледне най-напред сина си, вниманието му да се насочи към този малък човек, повит в пурпурна пелена, чието личице удивително напомняше починалата неотдавна княгиня. При появяването му това малко същество се размърда и любопитно устреми към него сините си очички — някое време учудено се взираше, а после устицата му се разтеглиха в усмивка и то изгука щастливо. Симеон не забеляза този радостен поздрав или не изпитваше желание да го забелязва, равнодушието му към княгинята беше изстудило и чувствата му към нейния син, той отвърна очи от детето и погледът му се спря върху лицето на Ана. И в същия миг една гореща вълна като че ли го облъхна, мярна се пред очите му образът на Нона, Ана приличаше на братовчедка си като родна сестра. Видението беше мимолетно, но то изпълни света със златиста светлина и със сладки звуци; отронени сякаш от вълшебен клепало.

— Е — каза Симеон, като нарочно свъси вежди, за да се брани от видението, — всичко ли е в ред?

Отговориха му, че всичко е в ред, и други неща му казаха, каквито се казват вероятно на всеки баща, но той слушаше разсеяно и по принуда сякаш; после погали с чужда ръка сина си по бузката и без да поглежда коя да е от жените, извърна се и мълчаливо тръгна по своя коридор.

Той вървеше по този безлюден и потънал в мълчание коридор, осветен от редките полилеи като от огромни черковни кандила, и онази тъга продължаваше да застила душата му, като гъста мъгла. Така стигна до спалнята си, а когато влезе вътре, застана пред разпятието и стоя някое време неподвижен, но не повдигна ръка да се прекръсти. Сетне въздъхна, сякаш си отмаряше от тежък път, приседна на леглото и затвори очи. За втори път се връщаше победител в двореца си, а сякаш беше се завърнал в къщи от най-обикновен лов, от най-

обикновена разходка — нито особен дивеч е ударил, нито е изпитал възхищение от видените места. Радостта беше останала на бойното поле. На бойното поле всяка спечелена битка предизвикваше ликуване, превръщаше се на празник, а тук, от двореца, през времето и през разстоянията всичките спечелени битки му изглеждаха сега сиви и незначителни, като безлични делнични дни. За такива успехи не си струваше да се пълни догоре златна чаша и да се пие като на голям празник — до дъно и наведнъж.

Тази тъга, стара познайница, беше го спохождала често и от най-отдавнашни времена. Когато за пръв път видя константинополските стени, той се разочарова — бяха много високи, но все пак не стигаха до облаците, както бяха се мяркали в детските му сънища. Първата му любовна нощ, прекарана с една сирийка, изпълни душата му с отвращение, а беше се надявал, че ще изпита блаженство, достойно за поетичната лира на безсмъртната Сафо. Първият му възторг от хиподрума заприлича на чаша евтина лимонада, когато разбра, че увенчаният с лавров венец беше откупил предварително победата си с шепя златни нумизми: Той го беше видял във въображението си благороден и неподкупен, античен герой като божествения Ахил.

Макар да таеше в душата си едно неувяхващо почитание към античния свят (към античния свят на Августовците и Цезарите, разбира се!), като мъдър реалист той възприемаше порядките на своя свят такива, каквито бяха, и в това отношение възгледите му не се отличаваха много от възгледите на Лъв Шести например, който господаруваше над византийската земя. Неудовлетворение простираше сянка над душата му само в два случая. Най-напред — когато представите му за някои неща не се схождаха с действителността. Като малък тази разлика го караше да се сърди на действителността и да я ненавижда, а когато стана пръв господар и божи наместник на земята — правеше (и щеше да прави и за в бъдеще) всичко възможно и невъзможно, за да прекрои действителността според своите представи.

Но неудовлетворението го навестяваше и при друг случай — когато хвърляше много сили, за да спечели някоя важна победа — било на бойното поле, било на други участъци в живота, а сетне преценяваше, че победата не го е направила нито по-могъщ, нито по-щастлив, нито пък самата тя, като постижение, представлява нещо изключително или бог знае какво.

Докато биеше угрите и ги гонеше далече на запад, той лягаше и ставаше с чувството, че върши велико добро, окриляше го мисълта, че осигурява за народа си спокойствие и дълготраен мир откъм тревожната и тайнствена Северна земя. Но още на връщане от днестърските степи ентусиазмът в душата му започна да се топи, да чезне като къдраво облаче, което сутрешният вятър измита от синия купол на небето. Да се надвие една варварска войска не беше кой знае колко трудно и нямаше защо да се надува с победата си; византийците изпращаха срещу варварите дори не най-прочутите си пълководци, войските им оглавяваше някой провинциален стратег. Древните римляни се гордееха не с победите си над скитите, а с разрушаването на Картаген. Върху болярската огърлица на Ондуракс спечелената война срещу угрите може да сияе като безценен камък, като истински бисер, но върху неговата княжеска диадема тази победа ще блещука като едно най-обикновено лъскаво стъкълце.

И защо трябва да се залъгва с несъстоятелната си надежда за някакъв уж дълготраен мир на Север? Сега печенезите са *негови* съюзници, но утре може да се отвърнат от него и да станат съюзници на ромеите. Варварите менят своите приятели по-често от кожусите си. И знае ли човек какви още народи населяват ония безкрайни простори и кои от тях ще живеят в мир с неговия народ и кои ще тръгнат по пътя на грабежите и на войната? Победата над угрите беше установила само временен порядък в работите на североизток, и нищо повече, за успех като тоя ромейският император награждаваше пълководците си с по няколко златни нумизми.

Такава беше цената на една голяма победа срещу варвари — няколко златни нумизми. Ако при Адрианопол везните на успеха бяха се наклонили на страната на Кринит, domestikът на схолите щеше да получи за награда една шепа златни монети. Така стояха нещата и със Симеоновата война срещу угрите. Какво значение имаше, че те бяха изметени от родината си, че ураганът, който връхлетя отгоре им, ги изтръгна от корен и ги отнесе през девет земи в десета! Той беше възпитан в Константинопол, а там гледаха на варварите надменно и отвисоко, макар адрианополският случай да не беше единствен за ромеите и да се случваше понякога константинополските императори да плащат данък на варварските князе.

Не, победата над угрите беше полезно дело, но не даваше основания за триумф. И какъв триумфатор беше той, нали се видя в огледалото — измъчен, небръснат, кален, повече достоен с тоя си вид за калугерска торба, отколкото за лавров венец!

Както седеше замислен на скромния си одър, мрачен като градоносен облак, той изведнъж се изправи, сграбчи разпятието от стената, което собственоръчно беше майсторил в плисковския манастир, и с все сила го запокити на каменния под. Сребърното тяло Христово се търкулна под одъра, а самият кръст се изкриви и заприлича на буквата „X“. Той го ритна с крак, за да се скрие от очите му, и стоя така някое време, изправен и с ръце на хълбоците си, като че ли беше се преборил с някакъв лют и упорит враг.

После се извърна към дрешника си, върху чиято врата беше изобразен със седефени люспи богоподобният Ахил. Пелеевият син държеше на рамо островърхото си безпогрешно копие, чудеше се кому по-напред от троянците да вземе душата, вятърът развяваше лъвския перчем на шлема му и като че ли целият свят мълчеше, захласнат в мъжествената му хубост. Тая седефена картина сякаш погали очите на Симеон, напрегнатите черти на лицето му омекнаха и по устните му се плъзна една забравена усмивка. Той понаведе глава встрани, без да сваля очи от кумира си, признак, че няма никакво намерение да се отбива от пътя, по който е тръгнал, па макар и това да не се харесва твърде на търкулналия се под кревата му бог.

Той извади от дрешника оня домашен кафтан, подплатен с тънки кожички, който Мария му беше ушила и подарила същата вечер, когато се завърна от Адрианопол. Спомни си с какъв трепет му беше подала тази дреха, как очакваше от него топла дума, как се надяваше, че ще стопи леда в сърцето му, като си признае, че бешешила халата със собствените си ръце. Всичко помнеше, и мъчителното потръпване на устните ѝ, и отчаяната надежда в очите ѝ, като вчера да е било, дори угризението на собствената си съвест спомняше, защото тоя халат много приличаше на връхната дреха, която Нона му беше дала в Ангелариевия дом. Всичко това изплава пред очите му ясно, и с цветовете си, и с жестоката си мъка, но сърцето му остана равнодушно, други чувства го вълнуваха сега: с бога спореше за изминатия път, за радостта, която му беше откраднал и заради която кражба той го халоса по каменния под; и за пътя си в бъдното време

спореше с него. Триединният държеше страната на баща му, а Симеон казваше, че още е рано да се приказва за мир.

Той смъкна от снагата си калните дрехи, облече подплатения с кожички кафтан, препаса се и като издухан се понесе към банята в приземния етаж.

Болярката Ана търпеливо го очакваше в детската стая, полюшваше люлката на сина му и тихичко му пееше приспивни песни. Вслушваше се в стъпките, когато някой минаваше наблизко, стряскаше се и пригладжаше забрадката си, а като загуби надежда, че князът ще дойде, прехапа края на забрадката си и глухо заплака. Както плачеше, така и задряма до люлката, облегна се на гъстите китеници и заспа.

Със зачервени очи и с шумотевица в ушите си от горещата баня, но освежен, Симеон нахълта в работната си стая, както беше по халат, затвори вратата подире си и пое жадно въздух, сякаш току-що излизаше на суша от дълбока вода. Тази стая се свързваше посредством една сводеста арка с библиотечната зала, чиито тесни и продълговати прозорци не се отваряха никога, затова въздухът тук миришеше силно на стар пергамент и сухо дърво, беше спарен и леко вонеше на дървено масло, поради многобройните лампи, които се спущаха от гредоредния таван. Но тъкмо поради тия си миризми, толкова свойствени за книгохранилищата, той се стори на Симеон по-сладък от оня въздух, който дишаше сред горските пуцинаци, когато излизаше на лов.

Той дойде до голямата си работна маса от масивно черно дърво и сложи дланите си върху лъскавата ѝ повърхност. Приятната хладина на дървото докосна сърцето му като божие дихание и ако в тоя миг го попитаха кое докосване изпълва душата му с най-висше блаженство, той не би се поколебал да посочи своята стара маса; тя беше свидетелка на безсънни нощи, на упорит труд и на мисли, от които би се завъртяла главата дори на един Архангел Михаил.

Той мина през арката, влезе в библиотечната зала и някое време стоя неподвижен под каменния свод, като обхождаше с очи огромните шкафове и дългите лавици, и безбройните книги, наредени по тях,

грейнали с подвързиите си като златни командири, облечени в парадни дрехи. Като ги гледаше така, преизпълнен с доволство, с бликащо чувство в сърцето си, че се намира сред най-отбраните си хора, идеше му да извика, както правеше на големите войскови прегледи: „Здравейте, юнаци!“ С тях можеше да стигне, както Александър Велики на времето си, чак до края на света. Гледаше книгите си, свитъците, препасани със златни шнуrowe, като важни боляри, евангелията, накипрени в злато-сребърните си обковки като във владишки патрахили, статуйките във витрините, вазите, изписаните с шарки подноси, своята Изида, която Ирник беше намерил време да постави на обичайното ѝ място, съзерцаваше целия този свят — свой, интимен, близък, по-голям от всичките империи на земята, взети заедно — и душата му като че ли се къпеше във вълшебното сияние на сто луни, изгрели по някакво чудо на небесния свод.

Той обиколи около рафтовете, бавно, сякаш търсеше да открие между лавиците някаква много рядка вещ, навремени изваждаше една или друга книга, поизтупваше я от прахта и отново я слагаше на мястото ѝ, като грижливо я изравняваше със съседките ѝ. Така дойде ред до гръцкия превод на Виргилиевата „Енеида“, след като през ръцете му бяха минали много евангелия, дамаскини, поучения и житиета на големи и малки светци. Това томче беше обемисто, тежко, подвързано с дебела кафява кожа, а златните букви на заглавието бяха отдавна заличени. Той подържа книгата в ръцете си, издуха прахта от кориците ѝ, после я разтвори наслуки, прочете няколко реда и се усмихна. Знаеше тази история, дори беше препрочитал оня откъс, в който се разказваше за падането на богатата белокаменна Троя. Сега може би случайно пред очите му пак попаднаха няколко строфи от описанието на тази голяма и отчаяна битка. Той беше отворил книгата наслуки, а не защото търсеше нарочно тъкмо това място, пръстите му сами бяха налучкали страницата.

Той отново избърса с длан богатата подвързия на това знаменито съчинение и като повтаряше прочетените стихове в паметта си и им се усмихваше възторжено, дойде до един одър, постлан с мечи кожи, изтегна се по гръб и продължи съсредоточено да чете.

След около час и половина, два, на вратата се потропа и в залата влезе дежурният по охраната. Като се поклони чинно, той доложи, че е

пристигнал кавханът Тудор и че пита къде ще благоволи князът да го приеме.

Без да се отделя от книгата, Симеон отговори:

— Кавханът да спи, а утре заранта да заповяда на закуска в малката зала. — И преди дежурният да излезе, той допълни: — Да ми се донесат за вечеря две ябълки и чаша студено мляко.

Събуди се призори от студ. Беше заспал към полунощ. Помнеше добре, че беше влязъл в Троя с един отряд ахейци и че със сеч си пробиваха път към Приамовия дворец. От лявата му страна се сражаваше Аякс, той въртеше една дебела цепеница, а отдясно размахваше меч Менелай, той много бързаше за двореца, където се надяваше да намери невярната си съпруга. Но когато пожарищата наоколо се разгоряха силно и нощта започна да светлее, и рояци искри хвърчаха със свистене към потъмнялото небе, той с учудване забеляза, че Аякс всъщност не е никакъв Аякс, ами оня дебелоглав селянин от село Осеня, който съсече Кринита и когото миналата зима осъди на смърт, а после му се размина, защото го откупи архитектът Карач. Тоя отдясно пък не беше никакъв Менелай, ами неговият верен Ондуракс, привързан към дисциплината и порядъка, както слепец към тоягата си. Тоя човек беше склонен да обеси дори най-добрия си гвардеец, ако, не дай си боже, по време на церемониален марш конят му излезеше с половин глава пред другите коне. А Ханко от село Осеня беше скаран с дисциплината и малко искаше да знае за закона, защото той си имаше свои представи за доброто и злото. И макар двамата да се различаваха един от друг като деня от нощта, бяха храбри войници и по време на битки вършеха чудеса. Те и сега не си поплюваха много на ръцете, приличаха на два вълка-единака, попаднали сред стадо овце, проправяха си път към двореца и гледаха да не губят време, защото беше от голямо значение кой ще стигне пръв до Приамовите съкровища и до Приамовите снахи. Симеон знаеше отлично, че към тия две цели сега са устремени в надпревара всичките му големи и малки командири, и подозираше, че Курт ще се добере пръв, защото в тия работи и той, и неговите момчета имаха богат опит. Като помисли така, че Курт може да го изпревари, той с учудване откри, че в душата му се надига тревога, макар да не се лакомеше толкова нито за

Приамовото злато, нито за неговите снахи. Той сам беше богат, а и не вярваше, че някоя от снахите може да бие Ангелариевата дъщеря по хубост. Той се боеше, че Курт, с дивотията си, може да съсипе някоя статуя, било от Праксител, било от Фидий и с това да нанесе голяма вреда на историята, пък и на него лично, защото той мислеше, че е напълно в реда на нещата да притежава кое да е от тия безсмъртни произведения. Сам той беше владетел, от бога поставен, и с положителност знаеше, макар и да не го споменаваше никъде, че измежду владетелите е най-умният и че в това отношение дори Лъв Шести стои много по-назад.

Но като помисли за Праксител и Фидий, той се смути и дори се изчерви, защото в същия миг се досети, че прави непростима грешка, та нали тия двама ваятели бяха живели много столетия по-късно, десетина века след историята с троянците! Какви техни статуи щеше да търси в Приамовия дворец?

Това смущение го възвърна към действителността, към събитията, които се разиграваха около него, и той отново видя до себе си Ханко и Ондуракс, те се биеха със същото усърдие, единият размахваше цепеница, другият въртеше меч, всичко вървеше постарому и все пак като че ли нещо беше се променило, и то доста значително. Отначало той не успя да съобрази в какво точно се състоеше промяната, нощта, както и по-рано, светлееше от пожарищата, а към небето хвърчаха рояци искри. Но сега мракът сякаш беше се разредил още повече и това беше в реда на нещата, нали горяха повече сгради. Сега той изведнъж схвана в какво се състоеше промяната. Той просто осъзна къде се намира. Не можеше да става дума вече за никаква Троя, защото пред очите му се разстилаше с всичкото си великолепие тържествената Виа Триумфалис! Наистина, великолепие то в тоя час имаше малко ужасяващ и зловец вид, но все едно, това беше централният константинополски булевард, започваше от Златната врата, пресичаше Августовия площад, минаваше покрай императорските дворци и завършваше пред главната врата на хиподрума. Можеше ли да не познае царствената Виа Триумфалис, красавицата, гордостта на Града на градовете!

Той се спря, протегна ръце, за да улови за лактите Ханко и Ондуракс, искаше да им обади къде се намират, но и двамата бяха изчезнали, нямаше ги и като че ли никога не са били. Дожаля му,

защото те щяха много да се зарадват, като научат от него, че се намират в царствения град.

Но те не изчезнаха сами. Заедно с тях бяха изчезнали и всичките ахейци, които се промъкваха към дворците, и всичките троянци, които отчаяно се мъчеха да ги възпрат. Нямаше никого. И никакви пожари вече не се разгаряха, и никакви искри не хвърчаха на възбог, не се чуваше съссъкът на горящи главни, пърпоренето на пламъци, сгромолясването на сгради. Беше настъпила страшна тишина, ужасна, каквато сигурно има само в долината на смъртта. И най-странно от всичко беше това, че макар пламъците да бяха угаснали и никъде да не се виждаше огън, по белите мрамори на дворците, на храмовете, по решетките на оградите и по купола на катедралата „Светите Апостоли“ трепкаха червеникави светлини, сякаш огнените езици още скачаха пред тях. Толкова необикновено изглеждаше това, чудновато и необяснимо, той повдигна глава към небето, противно на обичая си, и запита:

— Господи, не е ли сън всичко това, не сънувам ли?

И се събуди от яд, задето беше попитал бога.

След като се изкъпа набързо, той облече топли дрехи, яхна коня си и през южната порта излезе на пътя, който водеше за Върбишката крепост. На двадесетина крачки го следваше отряд телохранители. Отначало яздеше бавно, сетне, оставил подире си стените на града, той пришпори коня и се понесе като подгонен през посърналите ливади. Денят се събуждаше мрачен, откъм югозапад духаше влажен вятър, навремени препръскваше ситен дъжд.

Той излезе с намерение по-дълго да язди, по-надалече да отиде, мислеше да посети заставата, дето беше на третината път от Върбишката крепост, но някак изведнъж се насити, обърна коня и потегли назад.

Кавханът Тудор го чакаше в преддверието. Той беше облечен според протокола — в блестящ кафтан, с пурпурен пояс и златошита наметка, усмихваше се бодро, но очите му бяха подпухнали, личеше си, че не беше спал. На вежливия му поклон Симеон отговори съдържано, кавханът беше прекарал весело нощта и кой знае защо това предположение като че ли го клъвна леко по сърцето. „Само аз

единствен продължавам да живея като сиромас Лазар“ — помисли той, повече с горчивина, отколкото със завист.

Пред малката зала ги посрещна Ирник, спретнат, както винаги, пъргав и преливащ от енергия, услужлив.

— След службата свикай Съвета на великите боляри — каза му Симеон, — а в шест часа подир обед — Съвета на отрядните командири начело с ичургу-боила Станул.

Той кимна на кавхана Тудор да седне, сам зае обичайното си място и изгледа с малко учудени очи закуската, която беше сложена вече на масата. Горещото мляко, сипано в дълбоки панички, дигаше пара, приятна миризма се лъчеше и от пилетата и бекасите, пържени в прясно масло, и от зачервените пшенични питки, извадени наскоро от печта. Личеше си, че закуската е току-що наредена, че Ирник е наблюдавал отнякъде пристигането му и в мига, когато е слизал от коня си, той е заповядал на слугите да изнасят от готварницата приготвените и държани на огън ястия. „Идеален адютант и поради това негоден за нищо друго!“ — помисли за него Симеон и съчувствено се усмихна.

Тази закуска не блестеше с нищо особено. Тя беше най-обикновена, на кавхана може би се струваше, че е дори сиромашка, но откакто беше тръгнал на война срещу угрите, той виждаше за пръв път толкова лакомства, наредени на една маса и за едно ядене. Защото тук имаше още и варена риба, ловена в Туча, и пушено свинско филе, и яйца, печени в сгорещена пепел, и орехови ядки в мед, и сладко грозде с рубинов цвят. Когато при Днестър разби най-силната групировка на угрите, вечерта Кобхай го нагости със солена овнешка пастърма; огън не можеше да се запали поради силния дъжд, та трябваше да я дъвче полусурова, жилава като накиснат цървул.

— И най-лошият мир като че ли е по-добър от войната — каза намусено той и погледна изпод вежди първия си помощник. Тия думи той изрече за себе си и с подчертано неодобрение, макар че те съдържаха една безспорна истина. Кой знае защо, но недоспалото и подпухнало лице на кавхана още повече го настървяваше срещу „лошия“ мир.

— Наистина, мирът е благословено нещо! — кимна кавханът Тудор, като избираше с очи от кое ястие да започне най-напред. — Мирът е благословено нещо, а войната е голямо страдание! — заключи

той и решително протегна ръка към рибата, но тутакси се усети, че беше издрънкал неподходящи приказки и ръката му увисна над масата.

— Нищо — каза Симеон. Той услужливо премести сребърния поднос с рибата срещу кавхана, за да му бъде по-удобно, и като го изгледа мрачно с пронизващите си очи, допълни глухо: — Продължавай!

— Войната е страдание за победените — измъкна се дипломатично Тудор, — а за победителите е празник!

Симеон почука с ножа си по тарелката с филето и нареди на прислужника, който се показва на вратата, да донесе кана с вино и две празнични чаши. Когато прислужникът остави каната с чашите и си излезе, той наля на кавхана вино, а своята чаша напълни със студена вода.

— Виждам, че не съм сгрешил, като те направих кавхан — рече той и неочаквано се засмя. — Щом като си се измайсторил да излизаш сух от водата, ти си достоен да ми бъдеш помощник във външната политика!

— Понаучих кое-що от византийците — каза скромно Тудор. Той си избра една средна по големина рибка, очисти я внимателно и започна бавно да се храни.

— На много неща има да се учим от византийците! — навъси вежди Симеон и лицето му отново потъмня. Той отпи няколко глътки от млякото си и продължи: — Като казвам „византийците“, имам пред вид Константинопол. Ти сам си бил в тоя град и знаеш как живеят хората там, как се обличат, какви им са къщите, улиците и градините, храмовете. Излизал си в празничен ден по Виа Триумфалис и главата ти се е замайвала от пурпурите, коприните, воалите, от уменията да се съчетават цветовете, от изискания и благороден вкус, с който се обличат мъже и жени, млади и стари, знатни и най-обикновени люде. Императорите им може да са всякакви, случвали са се и кръчмари, и коняри, и сбъркани от природата мъже, и най-долни пияници и развратници, но византийската политика винаги е била една и съща, както спрямо вътрешната уредба на държавата, така и спрямо съседните страни. А ние? Ние меним политиката си според това, кой вятър ще ни духне заран, като излезем на чардака, да разкършим ръце — западният вятър или източният. И ако държавата ни не се е разпаднала досега като строшено гърне и не е станала плячка на

чужденците, то е само поради Божието благоволение и храбростта на нашите войници. Затова казвам, че има на какво да се учим от византийците — като се почне от такива наглед маловажни неща, като облеклото, външността на сградите и храмовете, та се стигне до най-сложното — до издигането на книжовността и изкуството да се управлява.

Ако Тудор не беше прекарал по-голямата част от нощта в пиянство, той щеше да вникне в мъдростта на княжеските думи и сам щеше да се присъедини към тях. Но сега той ги възприе със замъгления си ум като едно предизвикателство срещу достойнството му, срещу достойнството на целия славянски свят, кръв нахлу в главата му и той ококори очи:

— С една дума — рече той и в ясната синева на очите му плувнаха тъмни облачета, — с една дума, ти предлагаш ние сами да се поромейчим, като започнем да уреждаме живота и държавата си по ромейски образец? В такъв случай, питам, защо беше нужно баща ти да гони ромейските попове и да заменя гръцките книги със славянски?

Той отблъсна тарелката с недоядената риба и скръсти ръце. Тудор произхождаше от древен славянски род, неговите прадеди-князе бяха се сражавали под стените на Солун, а дядо му беше се покръстил в Христа още по времето на хан Пресиян.

Дръзките думи на Тудор като че ли запалиха пожари в очите на княза. Това обвинение в поражение падна върху главата му като гръм от ясно небе. Никому не беше позволено да обижда от бога поставения господар, нито пък самият господар беше длъжен да търпи безумеца, който си присвояваше правото да го обижда. И сигурно Тудор щеше лошо да плати заради непремислените си приказки, ако в тоя миг друго едно чувство не беше препречило пътя на яростта.

Докато се колебаеше дали да го замери по лицето с тежката си позлатена чаша, или да го накара да падне на колене и да иска прошка, пожарите угаснаха, и една лъчезарна усмивка, появила се най-напред в сърцето му, мигновено изплава в очите му и блесна като слънце в зениците им. Обидата беше отстъпила място на възхищението. Сякаш седеше в ложата си на хиподрума и с възхита следеше жокея, който с едно последно и прекрасно усилие беше оставил съперниците си назад. Та можеше ли да не се радва на смелостта на тоя човек, на откровеността му, и на това чувство на племенно достойнство, което

не допускаше каквото и да било духовно заимствуване от византийския свят!

— Ти не ме разбра правилно — каза търпеливо Симеон — и затова аз ще отмина без последствие гръмките ти приказки. Не става дума за никакво „поромейчване“, а за това, да се учим от византийците на изкуството да живеем като просветени люде, да се сдобием с вкус, с усет към хубавото, да се уважаваме като народ, и да си имаме свой неизменен път към бъдните времена.

— Това е вече друго — рече Тудор и виновно наведе очи към чинията с недоядената риба. Той помълча някое време, въздъхна, после отново примъкна талерката към себе си и изведнъж се развесели. — Княже — рече той, — това, дето го каза за учението, е много правилно. Как тъй да не се учим, може ли! Неук човек — сляп човек, вълци го яли. А за да върви учението ни по-бързо и успешно, ти си решил да спохождаме нашите учители, като за тази цел излизаме по-често на шетня из техните земи. Веднъж например до Адрианопол, а друг път, да речем — до Солун или до Константинопол, както се случи. Може да им погостуваме и на пелопонеска земя, и там има какво да се види и научи. Добре ли съм те разбрал, господарю, или пак направих някаква досадна грешка, излагаща кавханския ми сан?

— Когато предложих на болярите от Великия съвет да те утвърдят за кавхан — усмихна се сдържано Симеон, — аз имах пред вид, че ти сам ще се досещаш за някои по-деликатни неща!

Така бяха възстановени отново добрите чувства между тия двама мъже. Те се различаваха много по ум, познания, по дълбочина на мислите и цели в политиката. Симеон блестеше като слънце, а Тудор блещукаше като далечна звезда, но си приличаха по това, че и двамата гледаха с езически очи на живота, и еднакво ненавиждаха смирената и миролюбива политика на стария княз.

Симеон наля в чашата си една глътка вино, та водата да стане червена, усмихна се насърчително на кавхана и го покани да пие. И понеже нямаше промени в отношенията със западните държави, а в малкото сръбско княжество византийците не бяха успели да обърнат нещата в своя полза, там все още гледаха на Симеон като на свой съюзник и покровител, князът поиска да чуе мнението на кавхана по вътрешните работи, какво е изгорила войната и докъде са стигнали

пожарите ѝ, и как е преживяла столнината му тримесечната обсада на угрите.

Тудор каза, че наистина на запад небето било ясно и че откъм тази страна засега не се очаквали никакви лоши ветрове. Единственият човек, чиято дума се слушала из тия краища, бил папата, но той си имал доста разправии със своите италиански, франкски, германски, великоморавски, хърватски, и прочие кралчета и князе, та не му било до българите, макар че много му се щяло да сложи крак на константинополския си събрат во Христе, като изтръгне от короната му безценния камък на българската църква. Защото на запад нещата са такива: кралчетата и князете играят каквото папата им свири. Бог да пази!

Макар да не беше твърде верующ, Тудор се прекръсти и рече:

— Да даде бог сто години живот на стария княз, задето навреме проумя тази опасност и се обърна за кръщение към Константинопол, защото там императорът свири, а патриархът играе! А тъй е било и в нашата езическа държава открай време — хановете се разпореждали, жреците — пригласвали!

После той отново продължи разказа си за войната. Тя минала над страната като градобитен облак — които краища засегнала, там сега е печал, а по другите краища хората си живеят добре, манастирите се множат, дигат се нови черкви, болярите трупат имот. Глад и разорение има от морето докъм река Янтра и от Иструм до северните, склонове на Хемус. В крепостите вражи крак не е стъпвал, но сега и те бедствуват, защото наоколо им е опустошение, няма хляб.

От Белград до Охрид и от Охрид на изток, та до Филипополи, Боруй и Дебелт цари благополучие, дори в някои селища, които не са давали войници за войската, хората още не знаят, че е имало война! Много боляри откъм Дебелт, Боруй и Сливен удвоили богатството си, като продавали зърно, фураж и добитък на пострадалите области скъпо и прескъпо! Но трябва да се каже, че и много боляри от пострадалите области се сдобили без труд с множество крепостни люде, защото при тях се стичали за помощ стотици гладни и голи селяни, на които войната не оставила нищо друго, освен старите дългове.

На това място от Тудоровия разказ Симеон почука с длан по масата и заповяда да доведат писаря. Когато писарят дойде, той му заповяда да запише три бързи разпореждания до управителите на

вътрешните области. Първото разпореждане отменяше държавните и църковните данъци в пострадалите области за срок от една година. Второто разпореждане задължаваше началника на държавната хазна да разпредели на пострадалото население половината от плячкосания от угрите добитък. Третото разпореждане задължаваше областните управители да конфискуват в полза на държавното съкровище едната четвърт от имотите на ония боляри, които бяха забогатели от търговията си с разорените от войната селища.

Като свърши с диктуването, Симеон изпрати писаря да си върви, а на кавхана заповяда да продължи разказа си за войната.

— За всичко по-важно аз съм те уведомявал с писма, които изпращах по нарочните куриери — каза Тудор, — тъй че ти си запознат със събитията, и аз едва ли бих могъл да добавя сега нещо ново, което да задоволи твоя интерес. — Трябваше да се очаква, че след тия думи кавханът ще обърне разговора на друга страна, може би по-весела, защото веселите случки бяха по-близки до нрава му, но се случи тъкмо обратното, той като че ли не можеше да изжегли войната от мислите си, или пък нещо тежеше на душата му, та трябваше непременно да го сподели с княза. — Има две случки — каза той, — за които ти непременно ще научиш, но си мисля, че ще е по-добре пръв аз да ти разкажа за тях! — Той допи виното от чашата си, помълча малко и започна, като тоя път предпочиташе да гледа в чинията си, вместо в очите на княза. — Първата случка се отнася до изургу-коловъра Войсил, бившия командир на преславския гарнизон. Аз ти писах, че той почина внезапно и че на негово място старият княз назначи багатур-багаина Исбул. Сега искам да ти обясня, княже, при какви обстоятелства изургу-коловъра Войсил напусна тоя свят.

На втория месец от обсадата в града започна да се усеща недостиг на храна, запасите от зърно бързо се топяха. В края на третия месец князът заповяда да се раздава по малко хляб само на децата и на родилките. Тази заповед важеше еднакво и за обикновените люде, и за болярите, и за първенците на църквата, сам той, макар и немощен поради годините си, не туряше в устата си троха. Неколцина долни хора, за които се узна, че крият зърно, бяха обесени по негова заповед пред очите на целия преславски народ. Задаваше се глад. Неколцина командири предложиха да изведат войската навън и да разкъсат

обръча, но князът не се съгласи. Нещо повече, той заплаши със смърт оня, който дръзнеше да излезе с войска извън стените на града.

Маламир, син на Войсила и стотник на конницата, не послуша княза, подбра тайно от баща си своята стотня и една ранна утрин напусна града. Може би се е надявал, поради младежката си неопитност, че ще пробие обръча или че ще увлече подире си и другата преславска войска, имал е нещо пред вид. Но никаква войска не тръгна подире му. Малко след изгрев-слънце стотнята се ударила с угрите, била отблъсната и едва не попаднала в обкръжение, по едно чудо не била изклана до крак. Как да е, успяла да се измъкне някак и като дала тридесет души убити, закриляна от войската по стените, побягнала обратно в крепостта.

Войсил веднага арестувал сина си, оковал го във вериги и както било заповядано от княза, осъдил го на смърт. Изпратил присъдата на княза за утвърждение, заповядал да издигнат бесилка, затворил се в караулката при северната порта и зачакал вест.

Князът бавил два дена решението си, защото не било лесно да изпрати на смърт сина на едного от най-близките си хора. В оная нощ, когато тайно се покръстил в Христа, и имал около себе си само една шепа съмишленици, Войсил командувал гарнизона на Плиска. В ония смутни часове, когато не се знаело от коя страна ще профучи предателската стрела и от кой ъгъл ще блесне ханджарът на езичника, Войсил взел двореца и крепостта под своя защита и по този начин запазил живота на княза и осигурил по-нататъшните успехи на християнското дело. Сега за отплата князът трябвало да изпрати сина му на бесило. Всякак мислил князът и дълго се колебал. Да би бил Маламир обикновен войник, по-лесно щяло да му бъде да го помилва: обикновеният войник, като нарушава заповедта, излага на смърт само себе си; а командирът, като нарушава заповедта, излага на смърт не само себе си, но и войниците от своя отряд. Такъв бил законът на войната и колкото и да му било трудно, князът потвърдил смъртната присъда над Войсиловия син.

Запътил се адютантът с голяма мъка в сърцето си при стария командир. „Хайде, старче, беси синчето си!“ — лесно ли се произнасят такива думи? Но колкото и да бавел вървежа си, все пак стигнал до караулката, изкачил стъпалата ни жив, ни умрял и отворил вратата. И в тоя миг някаква невидима пестница като че ли го халосала по лицето,

стъписал се назад и потъркал очите си с ръце. Не било сън, защото, като погледнал отново, все същата картина стояла отпреде му: Войсил лежал в локва кръв, прерязал си бил гърлото със собствения си меч. Изцъклените му очи като че ли още гледали бесилката, която се виждала през прозореца на отсрещната стена.

Аз наредих да не се съобщава нищо на момчето, но изглежда, че някой от пазачите се е раздрънкарал, защото нещастникът веднага загубил ума си. Както ревал, така започнал да се смее колкото му глас държи. Въобразил си, че баща му ще се жени втори път, и примирал от смях. Той още се смее.

Другият случай, княже, се отнася за една жена, която ти познаваш много добре, беше ти гостенка през зимата, а и след туй е дохождала в двореца по разни поводи. Става дума за Нона, Ангелариевата щерка. Братовчедка й Ана, съпруга на болярина Анастаси, от Ичера, е дойка на първородния ти син, Михаил. От месец декември миналата година Нона живее с прислугата си в преславската къща на баща си, тя напусна Ичера, предизвика съдбата и сама се обрече на неизмерими беди.

И така, преди да заминеш на война, ти наказа за злоупотреби великия болярин Василий, като го изпрати на заточение в земята на струмците. Мина се някое време и от земята на струмците дойде вест, че Василий забягнал при ромеите. Старият княз нареди да се направи строго издирване и заповяда — в случай че Василий наистина е забягнал — да се конфискуват всичките му имоти в полза на държавното съкровище, а най-близките му сродници да се изселят оттатък Иструм, в Отвъддунавска България.

Но започна войната, княже, и издирването се забави, тежки грижи обърнаха очите ни към други задачи. И един ден, малко време преди угрите да затворят пътищата ни за юг, стражи от Върбишката крепост доведоха жената на Василия заедно с един слуга и две мулета — едното натоварено с багаж, а другото оседлано за нея. Заловили ги, когато се опитвали да заобиколят крепостта по една тайна странична пътека.

Преславци, като подушили каква е работата, че и жената на Василия възнамерявала да бяга зад граница, при ромеите, побеснели от ярост и тозчас скочили да я пребият с камъни. Нали има обичай за

блудство и измяна виновните да се пребиват с камъни, на публично място, според пословицата: на кучето — кучешка смърт.

Настанала голяма олелия, зафучали камъни, стражата извадила мечове, защото искала да закара Василица жива при изургу-коловъра Войсил, тогава още комендант на града. Докато стражата и народът спорели и се карали, Василица се огледала, като сгачена натясно вълчица, видяла портата на Ангелариевия дом отворена и на часа хукнала да се скрие под дълбоката стряха. Преди да прекрачи прага, нечия ръка я докопала за яката на контошчето ѝ, но Василица се отскубнала, а на земята се изсипал наниз от златни нумизми. После преброили нумизмите, оказали се двадесет парчета, колкото струва една голяма болярска къща от камък и дърво.

Лисичата яка на контошчето останала в нечията ръка, златният наниз паднал на земята и бил тутакси прибран от началника на стражата, а Василица се шмугнала като невестулка под стряхата на Ангелариевата порта и изчезнала като дим от очите на побеснелия народ.

Тогава на входа се показала Нона, с камшик в ръката си. Тя попитала началника на стражата какво търсят пред нейния дом тия войници и докога безделници и разни смахнати жени ще си дерат гърлата и ще безчинствуват под прозорците на бащиния ѝ дом. Началникът на стражата се стъписал не толкова от войнствения ѝ вид и от възлестия камшик, който стискала в ръката си, а от появата на един великан, с половин бой по-висок от най-високия му войник и толкова широк в раменете, че повече приличал на нечиста сила, отколкото на истински човек. Тоя великан държал с две ръце една секира, но и тя не била като хората, желязото ѝ лъщяло три педи, а държалаята ѝ приличала на граничен стълб. Такова чудо нито началникът бил виждал, нито другите хора били срещали, затова всички зяпали като онемели и сякаш не вярвали на очите си.

Докато войници и народ гледали и се чудели, Нона дала знак на своя човек и тоя тутакси приклопил тежката порта, която била усилена отвън с желязна обковка. Ревнал народът от възмущение, а войниците започнали да хлопат по обковката с мечовете си, но отвътре никой не мислил да отваря, дори по едно време се зачул звънък женски смях, Нона се смяла от сърце. Така се скрила Василица в Ангелариевата къща, а да се извади оттам през друго място освен през вратата

изглеждало невъзможно, защото Ангелариевата къща била обградена от всички страни с дебел двуметров зид. Пък и нали има закон, който закриля болярските къщи, никой няма право да влиза насила в болярския дом и да арестува човек от болярското семейство, ако за това няма предварително разрешение, било от градския комендант, било от самия княз.

Изургу-коловърът Войсил, като научил за случката, веднага изпратил сетин-багаина Томислав и трима десетници с него, отбрани люде, значи, за да поискат от Нона жената на беглеца Василий, която сама била направила опит да бяга зад граница. Слугата признал всичко, дори преди пръчките да докоснат гърба му. А и нумизмите приказвали, макар да нямали език.

Нона посрещнала любезно Томислава, но не го поканила в дома си, а разговаряла с него на портата. Онази нечиста сила в човешки образ стояла през цялото време зад господарката си и може да се каже, че чакала само някакъв дребен знак от нея, за да завърти секирата. Нона казала на Томислава, че го вижда за втори път, и поискала да му припомни нещо, но сетин-багаинът не се поддал на хитрината ѝ, а направо ѝ заявил, че е дошъл да арестува нея и жената на болярина Василий, която се криела в нейния дом. Казал ѝ още, че заповедта за арестуването била издадена лично от изургу-коловъра Войсил, началник на преславския гарнизон и комендант на града.

На въпроса на Нона в какво се е провинила Василица Томислав отговорил, че Василица възнамерявала да бяга зад граница, при ромеите, където вече бил избягал мъжът ѝ. „Ами аз в какво съм виновна?“ — попитала Нона, Томислав отговорил: „Според закона укривателят се съди наравно с беглеца.“ Нона се засмяла силно, а после попитала: „А какво наказание се предвижда за укривателя?“ Томислав отвърнал: „Беглецът и укривателят му подлежат на едно наказание: пребиване с камъни, ако са цивилни, или обесване — ако са военни.“ Нона пак се засмяла, но този път някак без настроение. „Е, добре — казала, — да вървим при изургу-коловъра Войсил, той е умен и благороден човек, с него по-лесно ще се разберем!“

По пътя тълпата едва не ги разкъсала, та трябвало сетин-багаинът Томислав да вади меч и да изпраща за подкрепление. Навсякъде крещели подире им, хулели ги с най-грозни думи, плювали

ги, замеряли ги отдалече с камъни; поради войната народът бил станал жесток и зъл, особено жените.

А Нона се излъгала, като мислела, че командирът Войсил ще се изсмее на цялата тази история и ще ги пусне да си вървят. На другата сутрин, малко след изгрев-слънце, той заповядал да изведат Василица на главния площад, пред черквата „Света Богородица“, там я привързали с въжета за един кол, свещеникът ѝ дал от светото причастие и прочел молитва за спасението на душата ѝ, а сетне Томислав, който командувал екзекуцията, вдигнал ръка и към нещастницата полетяла градушка от камъни. За по-малко от минута Василица била превърната на един голям кървав парцал.

Случаят с Нона бил по-особен, липсвали улики, доказателства, че била в някакъв предварителен сговор с Василица, затова Войсил не се решавал да я предаде на смърт. Посъветвал се с помощниците си и предложил на княза такава присъда: да се конфискува в полза на държавата преславската къща на болярина Ангелари, а Нона да се интернира за пет години в Отвъддунавска България.

Но преславци не останали доволни от присъдата, сторила им се много милостива, как тъй ще бъде милвана по главата една шпионка на византийците! Искали смърт. Искали изкупителна жертва за тази война с угрите, която била плод, разбира се, на византийските интриги. През нощта къщата на Ангелари била запалена, но великанът успял да избяга, като съсякъл по пътя си неколцина от подпалвачите, между които бил и племенникът на бившия ичургу-боил, Охсун.

За да успокои възбудения народ, Борис взел тази работа в ръцете си и осъдил Нона на смърт. Но изпълнението на присъдата отложил за след свършека на войната.

Един ден аз запитах княза: „Поради какви причини, господарю, удължаваш мъките на нещастницата, като отлагаш екзекуцията ѝ за неопределено време?“ Той ми отговори: „За да дам възможност на младия княз да реши съдбата ѝ. Аз я осъдих на смърт, защото такава беше желанието на народа, а младият княз като действителен господар на държавата може да признае присъдата ми, а може и да я отмени. Ще попита ума и сърцето си и ще реши. — Той помълча малко и добави: — Да, той ще попита ума и сърцето си и на края ще реши. А според мен, тя трябва да умре!“ „Убеден ли си, господарю, във вината ѝ?“ — попитах аз.

„Не — отвърна той, без да се колебае нито миг. — Аз не вярвам във вината ѝ, но съм дълбоко убеден, че ще бъде по-добре за всички ни, ако тя си отиде от тоя свят!“

Настъпиха тежки времена и по-нататък ние не отворихме вече дума за Нона. Забрави я и народът. Мисля си, че ако тя се появеше отново по улиците, никому нямаше да дойде на ум оная случка, заради която беше осъдена на смърт.

А когато Войсил се закла и на негово място князът назначи Исбул, от Кутмичевица, аз извадих Нона от затвора и я изпратих в манастира „Света Петка“. Това сторих на своя глава. Преди да я поведат моите хора към манастира, аз я запитах: „Ако ти се отдаде случай да избягаш — ще избягаш ли?“ — Тя беше много съсипана, на вейка приличаше, но събра сили и се усмихна весело: „Защо трябва да бягам — каза тя, — като се върне младият княз от война, той веднага ще ме освободи!“

Твоят светлейши баща, княже, както трябваше и да се очаква, веднага научи за преместването на Нона в манастира „Света Петка“. Той не ме упрекна дори с една дума, но още същия ден нареди да се постави пред манастирската ограда постоянен пост.

Старият княз, който знае защо, не обича да ме забелязва твърде, но след този случай аз като че ли съвсем престанах да съществувам за него.

Сега, княже, съдбата на Нона е в твои ръце и само от твоята воля зависи какво ще бъде занапред.

РАЗКАЗ ВТОРИ: БИТКАТА ПРИ БУЛГАРОФИГОН

Няколко часа преди да започне боят за селището Буртудизос, наречено по-късно от гърците „Булгарофигон“, Ханко и Тахтун седяха сгушени сред храсталаците на леко нахълменото Буртудизоско поле и тихо разговаряха за минали и бъдещи неща. Дъждът, който беше започнал да ръми кротко и на пресекулки през късните следобедни часове, с настъпването на вечерта се позасили, по навалитите места шурнаха с клокочене вадички и цялата тази посърнала степ, макар и да не подозираше и да не можеше да подозира предстоящия кръвопролитен бой, като че ли запя необичайна за тия места тъмна и безутешна песен.

През селището Буртудизос минаваше широкият и равен път за Константинопол, той идеше от Средна Европа и завършваше при тихите и гладки води на Мраморно море. Византийските войски бяха преградили пътя, като центърът им беше се укрепил в самото селище, а двете им крила бяха заели лъчеобразни позиции успоредно на самия път. Така византийското бойно разположение приличаше на една отворена уста на хищник, чиято глътка представляваше укрепеното селище Буртудизос. Лъв Катаколон командуваше центъра, той беше началник на константинополската гвардия, а протовестиарият Теодоси началствуваше над дясното крило.

Всичката византийска войска правеше около десет хиляди души, от тях — четири хиляди души конница, разположена по равно на двата ѝ фланга, и шест хиляди души тежковъоръжена пехота, подсилена с един специален отряд от стрелометни и други бойни машини. Напоследък Лъв Катаколон беше се прочул много в боеве срещу арабите, цариградчани го тачеха като герой и виждаха в него заместник на прославения Никифор Фока — командир на югозападните византийски войски, починал наскоро и внезапно по време на един дворецов банкет. Звездата на патриция Теодоси беше наскоро изгряла на константинополския небосклон — откакто стана началник на имперското съкровище. Способен финансист, но маниак

на военна тема, той искаше да докаже на света, че е същевременно и блестящ стратег, макар да нямаше никаква военна подготовка.

Този дъждовен октомврийски ден Льв Катаколон замръкваше доволен. Той можеше спокойно да заспи и уверено да дочака зазоряването, защото планът, който беше измислил за предстоящия бой, му обезпечаваше несъмнен и блестящ успех. Варварите ще ударят с главните си сили по неговите предни отбранителни линии и като привидно завърже с тях отчаян бой, нарочно ще ги остави да понапреднат малко в дълбочина. Така те ще стигнат до центъра на селището, където пътят им ще бъде препречен от ровове и насипи, от турмите на тежковъоръжената му пехота и от градушката стрели и камъни, които ще сипят отгоре им поставените по височините бойни машини. За да преодолеят тази ожесточена съпротива, варварите ще се видят принудени да вкарват в боя все нови и нови отряди, докато стигнат до последните си резерви. Тогава ще настъпи неговият час, часът на *лъва*! Божият час. Защото всичко дотук ще е само една подготовка, а *главното* тепърва ще стане. Когато всичката войска на варварите нахълта в *гърлото* и с отчаяни усилия се стреми да си пробие път през глътката, тогава той ще заповяда на двете си крила да се склопят около варварите, както се склапят челюстите на звяр. И ще се сбъдне неизбежното, защото неизбежното е самият бог и от неговия гняв нито едно смъртно същество не е убягвало. Българската войска ще се намери между челюстите на *лъва* и ще погине до човек.

Като предвкушваше сладостта на победата, Льв Катаколон потриваше щастливо ръце.

А дъждът все си валеше и Тахтун и Ханко, мокри от глава до пети, зъзнеха от студ, сврени като лалугери сред голите шубраки на една плитка долчинка. Наляво и дясно от тях и кой знае докъде, зъзнеха другарите им от стотнята и войниците от другите стотни. От някогашните бойци, с които Тахтун и Ханко бяха воювали при Адрианопол, а после в ателкузките степи, бяха останали малцина, на мястото на изургу-коловъра Станул, командир на отряда, беше назначен багатур-багаинът Севар. Тоя човек, търсачът на изключителни неща в живота, който имаше най-хубавите ками в света, най-хубавите жени и най-хубавите коне, но си нямаше най-хубавото килимче и когото Кринит беше позорно ранил по задните части при Тунджанския мост, сега командуваше бившия Станулов отряд, наречен

поради подвизите си *образцов*. А за командир на стотнята им дойде сетин-багаинът Богислав, от Червен. Той беше склонен към напълняване човек, който прикриваше добряческия си характер с една нарочна суровост, пищно изразявана с най-страшните думи на света. Никога никого не беше наказвал с пръчка дори, но по хиляда пъти повтаряше на ден: „Ще те окача на ченгела, за да се изплезииш на прядядо си!“ Или: „Ще разпоря корема ти и ще го напъхам с магарешки тръни!“ Той беше отличен командир, имаше вроден усет към военните работи, но когато попрехвърлеше в пиенето, а това се случваше доста често, натъжаваше се силно и с насълзени очи изповядваше, че той бил всъщност роден за *майстор*, а не за военен човек!

Преди да се стъмни съвсем, Богислав пристигна от другия край на дола, където Севар беше извикал на кратко съвещание командирите си, и като пухтеше и ругаеше лошото време и светците, които не мърдаха дори с пръст, за да го оправят, нареди на разводачите да доведат конете, а на войниците — да оседлаят конете си, да проверят оржието си и всеки миг да чакат заповед за потегляне в атака.

По целия фронт настъпи тишина и всеки от бойците усещаше биенето на сърцето си и един особен студ в ставите си, който беше много по-неприятен от студа, причиняван от ветрищата и дъжда. Като не идеше заповед за потегляне, Тахтун и Ханко свалиха късите си кожени пелерини, наметнаха ги върху гърбовете на конете, а сами се свиха на земята, опряха гърбове един о друг и задухаха зиморничаво в мокрите си ръце. Защо им бяха пелерини, дъжд ги квасеше от пладне чак, не беше оставил сухо място по кожата им, като да се бяха къпали с дрехите си под яза на някоя воденица. А на конете ще са полезни, ще задържат топлината на кръвта им, защото какво струва един кон, ако кръвта му не кипи? Ездачът, и да е схванат, може да преживее някак, но схванати ли са жилите на коня му — направо го отписвай от божия свят, никакви шлемове и ризници не могат го отърва! Със схванат кон се отива право в търбуха на оная тишина, дето няма ни горен, ни долен праг.

— Поне да ни бяха раздали по едно коматче хляб! — започна обичайния си припев Тахтун. Това „да бяха“ той повтаряше по няколко пъти на ден, дори след като се насищаше на обяд с паница тлъста чорба.

— Нищо не ми се яде! — отвърна глухо Ханко и прегърна коленете си с ръце.

— Защото си свикнал да си недояждаш — каза Тахтун. И допълни дълбокомислено: — Който не се храни редовно, той отвиква от ядене.

— Случвало се е и да не си дояждам — призна си Ханко. Не му се приказваше, но нали оня го питаше, не можеше да не му отговори. Той предпочиташе да мълчи, да слуша само шляпането на дъждовните капки по локвите, макар и тоя шум да го потискаше, за нищо да не мисли и на ничии въпроси да не отговаря. Напоследък разговорите и чуждите приказки като че ли го уморяваха повече и от най-тежката езда.

— Ето, виждаш ли — каза Тахтун. — Свикнал си да не ядеш редовно и затова по-лесно търпиш на глада. У вас, изглежда, обедите и вечерите не са били кой знае колко сити. Тпру-у! — Той подвижна предупредително на коня си: — Не мърдай, че ще ме нагазиш, хало! Да, а у нас софрата почти не се вдигаше: щом едно ядене свършим, жените донасят друго! Яж, лапай! Можеш да си вземеш от плешката или от врата, или от опашката — каквото е по вкуса ти! У нас месо — колкото искаш! Ти колко овци чуваш, Ханко?

— Какво?

— Питам, колко овци имаш?

— Нямам ни една.

— Сиромах! А по-рано не си ли имал?

— Имали сме. Докато баща ми беше жив, гледали сме по двадесетина овци.

— Какво са двадесетина овци, Ханко! Ние имаме сто. А може и да са повече, не съм ги броил. Сега аз излизам с кравите, а брат ми пасе овците. Ние имаме пет крави, Ханко. Два вола и пет крави. Но си мисля, че като се върна в къщи, ще заваря и две телета. Когато тръгнахме на война, две от кравите бяха надули търбуси. Ти какво мислиш?

— Не мисля нищо, Тахтуне.

— Вай, сиромах! Е, не тъжи, аз съм богат човек, няма да те оставя!

— Нищо не ми трябва, Тахтуне!

— Как тъй — нищо? Може ли човек да живее от нищо?

— Кой както свикне, Тахтуне!

— Е, глупости! Дори на умрелите им трябва това-онова, затуй им носят на гробищата. Слушай, ти си ми приятел и затова, като се върнем от война, аз ще ти дам в заем два вола, една крава и десет овци. Ще ми дойдеш на гости, ще поседиш у нас, колкото ти душа иска, а като си тръгнеш за твоето село Осеня — заповядай, ще подкараш отпреде си два добри вола, една стелна крава и десет дългорунни овце. А?

Ханко се усмихна. За какъв дявол ще му е тоя добитък? И за какво село Осеня приказва? На света вече не съществува село Осеня, пък и да съществува — то ще е друго, не ще да е неговото. В някогашното Осеня той имаше дом, жена, дете, двор, а сега няма нищо, угрите бяха съсипали дома, жената, двора, а боляринът Стефан беше взел детето. Сянка не е останала от онова, което е било. Къде ще кара Тахтуновия добитък? И защо? Да започне отново? А откъде ще е сигурен, че тази история няма да се повтори? Че животът му ще бъде по-добър? И кое всъщност е добро и кое е зло?

— Защо мълчиш, Ханко, не те ли радва моят подарък?

— Да свърши войната! — каза уклончиво Ханко. Той напипа в торбата си два сухи залька, изправи се и пипнешком ги поднесе под мократа муцуна на Дванш.

Дъждът плискаше в локвите и сънливо шумолеше сред клоните на повехналия храсталак.

Времето пълзеше по-лепкаво и по-бавно от плужек. После пристигна Богислав, познаха го по псувните, защото гласът му не беше съвсем негов. Той каза, че всичко е в ред и макар времето да е за убиване, заповядано било да тръгват. Като се изкачиха по хлъзгавия склон и изскочиха на равното, той строи стотнята в колона, по осем коня в редица. Всеки първи ездач от всяка нова редица подвикваше името си, за да могат другарите му по-лесно да си намерят местата в строя. Буртудизоското широко поле като че ли започна да диша събудено, а дъждът онемя.

За да не се разпръснат редиците поради тъмнината, колоната се понесе в умерен тръс и в сгъстен строй. Тропот на копита идеше отвсякъде, от всичките краища на равнината, та човек можеше да

помисли, че препуска нанякъде самата тъмнина, че на тъмнината са ѝ израснали конски копита и че тя препуска към онова място, където небето допира земята.

Това място, където небето допира земята, най-после се показва и всички останаха много изненадани, като видяха, че то не е чак толкова далече. В тъмнината блеснаха купчинка светлинки, всяка грееше като пламъче на кандило, само че блясъкът ѝ постоянно менеше силата си поради гъстите ресници на дъжда. Богислав, който яздеше от дясната страна на Ханко, а Ханко беше деснофлангови от първата редица, тържествено извика:

— Буртудизос!

Гласът му пак не беше съвсем негов, но никой не забеляза. Всички гледаха Буртудизос и кой знае защо не се зарадваха, че е толкова наблизил, макар да бяха тръгнали за него. В този миг дори кръвожадният Тахтун съжали, че мястото, където земята допира небето, не се намира по-надалеч.

Сега стотнята трябваше да се разгъне за атака и като изравни фронта си с другите стотни, да се понесе напред. Но един конник, пръкнал ненадейно из тъмнината, дотопурка презглава при Богислав и бързешком му предаде някаква заповед, може би от командира на отряда, или пък от най-главния командир, от оня, който въпреки непрогледната тъмница виждаше всичко като на длан.

И така, вместо да заповяда на стотнята да се развърне за атака, Богислав нареди да се установи на място, въпреки че Буртудизос безгрижно мигаше най-много на хиляда и петстотин крачки пред тях. Като преустановиха приближаването и спряха, мнозина изпитаха съжаление; по-леко им се виждаше да вървят открито срещу опасността, отколкото да стоят в неизвестност и да гадаят какво ще решат командирите, какви намерения ще им дойдат на ум.

Но изглежда, че и другите стотни се заковаха на същата тази линия, защото на едно голямо разстояние тъмнината престана да шуми, не блъскаше с копита по размекнатата земя и дъждът отново оживя, пак започна да напява старата си и еднообразна песен.

Наляво всичко мълчеше и се спотайваше, но по направление на Буртудизос, към купчинките светлини, които боязливо трепкаха в тъмнината, по това направление вървеше войска, пехота, нощта замириса на мокри кожуси и целият свят като че ли изведнъж стана по-

земен и по-свой. Ако отнякъде случайно лъхнеше на дим от цепеници или от запалено гюбре, на мнозина щеше да се стори, че са у дома си, че онова насреща, дето святка като шепя светулки, е тяхното село, а те са излезли до кошарите да нагледат добитъка, и ето че отново се връщат. Тази миризма на кожуси е толкова родна, на едни тя напомня топла землянка или скътана соба, опушен оджак с току-що стъкнат огън, пламъци лижат окадено гърне, а в него кротко ври любима гозба — тлъсто парче от овнешки врат сред бели глави кромид лук или разкършена кокошка с няколко чушки, ама такива, дето изкарват от очите искри; на други тя напомня шляпане на боси женски крака, а на трети — сладки приказки до огнището и една песен, останала от дедите. За оня овчар, дето тръгнал през девет земи да търси златоруното си агне, а като го намерил в десетата земя, това агне току се превърнало на златокоса девойка с месечника на челото и звездици в очите. За какво ли не напомня тая миризма на овчи кожуси? Тя е стара и толкова своя, колкото са прастари и свои пътищата на човека около родното му място.

Само Ханко нехае и се мъчи да не си припомня нищо, защото неговите спомени са или като горски разбойници, или като съсипани селяни, от едните се пази, гледа да ги не срещне, а другите извикват в душата му жалост и смут, ако се събере с тях, не знае какво да им каже за утеха. Затова, като слушаше как отекуват лепкаво стъпките на пехотата по разкаляната земя и до обонянието му достигаше миризмата на хилядите овчи кожуси, той извърна глава към оная страна на буртудизовската равнина, където нощта беше подвила опашка и дъждът повтаряше припевите си, и навремени долиташе с влажния повей на ветреца дъх на скупчени в далечината невидими коне.

Но дъждът започна постепенно да утихва, да се превръща на водни капчици, по-ситни от песъчинките. Стояха така около един час, който се стори на хората източен като година и тежък като планина, а после по редиците премина заповед да тръгват напред. В челото на стотнята, на около двадесетина крачки от Тахтун и Ханко, излезе конник, който държеше в лявата си ръка пробит кърчаг, на чието дъно гореше насмолен фитил. Светлинката от тоя фитил не беше кой знае каква, но се виждаше добре от първата редица. Такива кърчази,

невидими за неприятеля, святкаха с жълтеникавите си прозорчета и пред другите стотни.

Стотнята на Тахтун й Ханко беше най-деснофланговата, нейният фронт лежеше точно срещу Буртудизос, затова всички се учудиха до немай-къде, като видяха, че техният водач завива наляво, и чува Богислав да нарежда и те да се обърнат наляво и да държат такава посока, че тоя въшлив град да стои все откъм дясното им рамо.

Такава била работата, значи, вместо да ударят направо града, те щяха да минат наляво от него; накъде ли ги насочваше оня, който виждаше в тая непрогледна нощ всичко като на длан?

Някое време Буртудизос святкаше откъм дясното им рамо, а сетне остана зад гърба им. Когато изостана доста зад гърба им, конникът, който водеше стотнята, пак промени посоката, тоя път надясно, така че Буртудизос отново светна пред очите им, но малко по-надалеч. Богислав даде команда и всички започнаха да се изкачват по някакъв склон, а когато излязоха на билото, те видяха такава удивителна картина, каквато не можеха да си представят и най-големите веселяци сред тях. Те видяха един гигантски чатал, начертан от чести огньове, в устата му святкаше Буртудизос, а раменете му се затваряха на около хиляда и петстотин стъпки зад него. Тия рамене представляваха двете ромейски крила. Сега и най-лишените от въображение се досетиха за византийската игра: ще тръгнат българите за Буртудизос и ще се напъхат в чувала.

И така, на хиляда стъпки пред фронта им, а поради тъмнината им се струваше, че е на хвърлей камък, лежеше лагерът на дясното византийско крило, горяха десетки големи огньове, виждаха се в червеникавата им светлина тук и там четвъртити шатри и по-малки палатки, пръснати между тях. В самия горен край на лагера, точно срещу фронта на Богиславовата стотня, гореше може би най-големият огън и там се виждаше като че ли най-високата шатра, ту червена, ту стъмнена, според силата на пламъците, които отпъждаха тъмнината. На самия връх на шатрата помръдваше от време на време някакъв стяг, когато вятърът от югозапад размахваше криле.

— Готов съм да се закълна в брадата на дядо си — каза Богислав, като придръпваше юздата на коня си, — че тази ще да е шатрата на самия им предводител, а парцалът, дето се вее отгоре й, ще да е знамето на келявата им войска!

— Аз непременно ще изтърбуша тоя предводител! — каза уверено Тахтун. И понеже никой от съседите му не възрази и не поиска да му оспори това право, дори Ханко, който беше свикнал вече да търкаля предводителите, той продължи замечтано: — А след туй така ще се наям с предводителските му гозби! Чувал съм, че първенците им хранят кучетата си с каймак, а конете си поят с подсладено вино!

Кой ли знае какво щеше да намери Тахтун в пълководческата палатка, щом като псетата на предводителя се насищали с каймак!

Пристигна Севар, размени няколко думи с командира на стотнята, после попита за Ханко. Богислав го отведе до първата редица на колоната, а Севар рече:

— Ето, Ханко, отпреде ти е самият протовестиарий Теодоси, ромейският началник. Аз съм решил вашата стотня да го удари, но понеже ти ми взе Кринита при Адрианопол, предупреждавам те тоя път Теодосия да оставиш на мен!

— Добре — каза равнодушно Ханко.

— Аз пръв си направих устата за него, командирю! — възропта Тахтун.

Севар си спомни, че Тахтун го беше носил на гърба си след адрианополската битка, разчувствува се, но нали душата му ламтеше все по изключителните неща, не намери сили да отстъпи.

— Ти вземи помощника му! — каза Севар. После се обърна към войниците: — Вие не забравяйте, че тия насреща, доведоха угрите по вашите краища. Сега трябва да им върнете тъпкано, както се връща на най-долни злодеи!

Като чу за угрите, сърцето на Ханко трепна, сякаш някой го убодеше с игла. По кожата му полазиха тръпки, макар че не усещаше студ, кръв плисна в слепоочията му, а краката му сами се ожесточиха и с все сила пришпориха търбуха на Дванш. Дванш се разсърди и понечи да се изправи на задните си крака, но Тахтун протегна тутакси ръка и го улови за юздата.

— Къде си забързал! — рече той на Ханко. — Нали чу, че командирът си избира предводителя, а на мене дава помощника?

Ханко не знаеше какво ще „връщат“ другите на ромеите, но в тоя миг той чувствуваше, че трябва да им върне неведнъж, а хиляди пъти заради целия си съсипан живот. Струваше му се в тоя миг, че не други,

а ромеите бяха изтръгнали от ръцете му и това малко сиромашко добро, с което беше дошъл на тоя свят.

Севар отмина наляво и Богислав заповяда стотнята да се развърне за атака. Развърнаха се за атака и другите стотни, а колко отряда имаше на полето освен Севаровия — никой не знаеше, нощта беше затулила войските в черните си дипли.

Откъм лявата страна на фронта извири рог. Редиците се понесоха, отначало в умерен тръс, после се засилиха, а когато се зачуха изплашените викове на предните византийски постове и към небето литнаха запалени стрели, те преминаха в бесен галоп.

Битката за Буртудизос започна в десет часа вечерта.

Щурмовата войска на Курт, съставена от конните отряди на Севар и Олцег, като излезе на около две хиляди стъпки пред Буртудизос, преустанови движението си и даде път на пехотните отряди, които напредваха в сгъстени колони срещу центъра на селището. Пехотната войска се командуваше от командира Смул.

Лъв Катаколон не можеше да допусне дори насън, че българите ще се решат да предприемат каквито и да било нападателни действия през тази безпросветна и дъждовита нощ. Навън човек не можеше да съзре дори носа си, та камо ли да води бой в непозната местност и срещу укрепени позиции! Той очакваше битката на другия ден, на зазоряване или по-късно, но в никакъв случай не можеше да предположи, че боевете ще започнат с пълна сила в началото на нощта. Здравият разум изобщо не допускаше такава възможност, а дългият му боен опит подсказваше, че и тоя път ще се повтори онова, което се повтаряше във всяка война — каквото имаше да става, започваше около изгрев-слънце и завършваше — в най-лошия случай, на заник. Битките приключваха най-често, сякаш според някой неписан закон, към четири часа следобед. Лъв Катаколон минаваше за начетен човек, слушал беше откъси от Илиадата на празнични пиршества, които актьори четяха под съпровод на арфи, и знаеше, че още от Омирово време хората се сражаваха на дневна светлина. Наистина Троя беше паднала нощем, но в тази работа бяха взели участие най-малко и една

дузина богини, а където се месеха жени, там нещата можеха да се обръщат всякак, понякога с главата надолу. Сега нямаше никакви богини, със съдбините на хората се разпореждаше само триединният бог на християните, а той обичаше светлината и затова дори битките започваха и свършваха със светлина.

Такива и много други доводи можеше да изтъкне Катаколон, за да докаже, че открай време дневната война е имала преимущество пред нощната и че нощната война няма нищо общо със здравия военен разум и с хилядолетните традиции на хората.

Дълбоко убеден, че нощта ще премине спокойно, и с добро настроение поради хитроумния си план за утрешния бой, Лъв Катаколон намери за излишно да гаси светлините на Буртудизос и да обрича жителите му на скука и напразни страхове. Все пак той имаше работа с *варвари* — всякакви по-особени предохранителни мерки срещу тях щяха да бъдат под ромейската му чест! И за да покаже на помощниците си и на буртудизовските първенци, че не съществуват никакви причини за безпокойство и че всичко е премислено от край до край, той заповяда да се устрои пиршество в залата на Буртудизовското градско управление, да се поканят първенците с жените и дъщерите си, да свири музика и да има игри и веселие до първите зари на деня.

Както беше се разпоредил, така и стана: празненството започна в девет часа вечерта с една пищна трапеза, достойна дори за вкуса на изтънчените му константинополски офицери. Местните богаташи и градският управител не бяха жалили средства, за да има на масата изобилие от птици и риба, и всякакви меса и плодове, и да се лее старо искрящо вино, и да прислужват красиви девойки, от които можеше да се иска всичко.

Да, дори изтънчените и преситени висши офицери започнаха вечерята с повишено настроение и с добри надежди за по-късните часове. Така дойде време за прасенцето, напълнено с ароматни грудки, маслини и сладки стафиди, редно беше Лъв Катаколон да произнесе наздравица, а след това да се вдигнат чаши за славата на императора. Всичко вървеше по реда си, но точно в тоя тържествен момент — сякаш дяволът беше го нарочно изчакал — в залата се втурна третият адютант, изтича при главнокомандувачия и с доста силен глас извика в ухото му:

— Българите нападат!

Цялата зала утихна като по даден знак, Лъв Катаколон не успя да преглътне залька, който смяташе да бъде последен, преди да произнесе тържествената наздравица, а като го поддържа някое време в устата си, шумно го изплю на пода.

— Българите нападат! — повтори третият адютант, макар че никой не беше го накарал да повтаря.

Ако момъкът беше казал например, че земята се е разцепила наред Буртудизос или че Понтийско море е излязло от бреговете си и е заляло лозята и маслинените горички, кой знае дали щеше да произведе по-силно впечатление. Защото зиналата земя щеше да погълне само някоя и друга къща, морето — както дошло, така си и отишло, колоните ще прекопаят господарската земя и лозята пак ще раждат, и маслиновите дръвчета пак ще дават плод. Но влязат ли българите в Буртудизос — светът свършваше, защото всички знаеха, че българите няма да оставят на място камък върху камък.

Затова в залата настъпи такава ужасна тишина.

Пръв се съвзе Лъв Катаколон и той каза, като погледна с лоши очи третия адютант:

— Голяма работа! Можеше да ми съобщиш тази новина и малко по-късно! — И понеже изразът върху лицето на адютанта показваше, че работата е наистина голяма, той допълни: — Във всеки случай, аз ги очаквах утре, но какво искате вие от варвари, те воюват, както им дойде!

— Бог да ни пази! — прекръсти се сред гробната тишина началникът на градската управа.

— Е — каза главнокомандуваният, като се пресегна за чашата си, която беше напълнил за тържествената наздравица. — Аз не виждам нищо обезпокоително в това, че българите са решили да ни нападнат по тъмно. Толкова по-зле за тях! От науката за войната се знае, че тоя, който нощем напада, дава повече жертви от тоя, който се отбранява. — Той отпи от чашата си една голяма глътка вино и бавно избърса с ръка прошарените си мустаци. После се извърна към първия си помощник, един мургав арменец с насечено от бръчки лице и облещени очи, и ласкаво му се усмихна: — Хайде, Азария, разходи се до позициите и предупреди още веднъж началниците — никакво излизане извън укрепленията! Да се води само отбранителен бой. От

стрелометните машини да бият със снопове запалени стрели, за да се виждат редиците на неприятеля. — Той махна пренебрежително с ръка: — Какви ти редици, варвари нападат ли в редици!

Той отново отпи една голяма глътка от чашата си, помълча замислен някое време, сетне, като че ли се завръщаше от друго място, спря изненадани очи върху Азария, който стоеше прав на мястото си и разпери ръце:

— Просто не мога да повярвам! Когато гърците влезли в Троя, нощта е била ясна, все пак; светела е месечина, тоест съществували са що-годе условия, благоприятстващи воденето на един настъпателен бой! А сега? На какво разчитат българите? Пълна тъмница и проливен дъжд!

Азария махна с ръка и се запъти към вратата. Той беше висш офицер, полагаше му се да изпълни заповедта, без да иска разрешение. Лицето му беше намръщено и зло, но не можеше да се разбере дали защото българите бяха нападнали Буртудизос нощно време, или поради това, че главнокомандуваният го дигаше от масата точно когато беше дошъл редът на печените прасенца.

— Чакай! — извика подире му Катаколон. Когато Азария се извърна, той му кимна към третия си адютант: — Вземи тогава и разпoredи да се изпрати като обикновен войник на предна позиция, да гледа варварите отблизо, за да види, че не са чак толкова страшни, и втори път, като ще дохожда да ми съобщава за тях, да го прави достойно, както подобава на един ромейски офицер!

Третият адютант, с току-що покарали мустаци и брада, най-напред почервеня, а после смъртна бледнина покри лицето му и по челото му избиха ситни капчици пот.

— Но, чичо... — промънка едва чуто той, защото Лъв Катаколон, който го изпращаше на смърт, беше брат на баща му — аз...

— Ти и всички ние сме войници! — гневно светна с очи главнокомандуваният и властно махна с пухкавата си ръка по посока на вратата. — Вън!

Азария и третият адютант излязоха, флейтистите надуха инструменти, виночерпци се разтичаха да пълнят чашите, но оживлението в залата не се възвърна, доброто настроение лежеше като една простреляна птица, вече не можеше да размаха криле. Лъв Катаколон се усмихваше насила, той беше вътрешно смутен и съвсем

забрави за тържествената наздравица. Вярно е, мислеше си той, че нощно време нападателите дават повече жертви от нападнатите, но истина е и това, че варварите не се стъписваха много от жертвите си и в повечето случаи не си даваха труд изобщо да ги броят. Мислеше си още дали да не даде заповед на двете крила да настъпят към Буртудизос, та да склещят българите, но веднага си казваше, че от това няма да излезе нищо свястно, в тъмнината хората му сами щяха да се избиват едни други, пък и как да бъде сигурен, че *оня* новак във военното дело ще изведе конницата си точно там, където трябва! Дал му беше за помощници командири с голям опит, но нали го знаеше какъв е надут и самонадеян, той щеше всичко да върши на своя глава. Дори опитният пълководец можеше нощно време да сгреша, та камо ли любителят!

Сетне си казваше, че напразно допуска в душата си тревоги, че пехота като неговата не може да бъде бита от разни варварски пълчища, че дъждовната нощ няма да помогне кой знае колко на неприятеля, та ако ще би да е по-черна от катран и от небесата да се сипят реки, и че пълководец като него, ако се случи да загуби сражение — ако такава е волята божия! — ще загуби не от варварин, а от достоен неприятел, от съперник, който умее да воюва според законите на голямото изкуство.

Докато Лъв Катаколон мислеше така и неусетно пресушаваше чашата си, която виночерпецът продължаваше да налива, но вече без особено усърдие, висшите му офицери се бяха умълчали и почти не се докосваха до изобилното ядене; а домакините — кой явно, кой скришом — започнаха да се измъкват един по един. Останаха само момичетата, от които можеше да се иска всичко, но и те дремеха по скамейките, наблизко се водеше битка и на офицерите не им беше до тях.

Отначало навън цареше кротка тишина и нищо не напомняше, че на около две хиляди крачки от тази сграда се водят тежки боеве. Когато Азария и третият адютант тръгнаха към източните покрайнини, където се намираха предните укрепени позиции, и шумът в залата утихна, дълго време единственият шум, който идеше отвън, беше клокоченето на дъждовната вода, която се стичаше по улците. После започнаха да препускат по улицата конници, да отминават в тръс конни части, да дрънчат талиги от снабдителните служби, прозвучаваха резки

и груби команди и тия, които бяха в залата, опитни офицери, преживели много битки, разбираха отлично, че към предните позиции се насочват части от резервите, че там работите не вървят добре, и затова отправяха все по-начесто разтревожени погледи към своя командир. Лъв Катаколон, привидно спокоен, продължаваше да се усмихва снизходително, но и в неговата душа смущението беше започнало да се надига като прииждаща река. Забавянето на Азария, както и да се тълкуваше, не предвещаваше нищо добро.

Малко след полунощ той изпи наведнъж чашата си, удари с дъното ѝ по масата, което сигурно означаваше „Край, така повече не може!“ и се изправи, за да каже ония няколко думи, които главнокомандуващите обикновено казват, когато искат да внесат някакъв прелом в настроението на подчинените си. Но преди да произнесе първата дума, а тя не изскачаше лесно в паметта му поради изпитото вино, широката врата зад гърба му бурно се разтвори, някой беше я силно ритнал с крак, и в залата се появи като вестител на смъртта командирът Василий Никодимос. Бронзовият му шлем, украсен с лъвска грива, беше разсечен на челото, оттам се стичаше кръв, тя квасеше половината му лице и се попиваше от гъстата му къдрава брада.

По природа Василий Никодимос беше весел човек, но зад смеха му се криеше остър ум, носеше се слух между офицерите, че преди да се отдаде на военна кариера, преподавал риторика в една висша константинополска школа. Приказваше се още, че напоследък между него и императрицата Зоя имало нещо, но какво ли не се дрънкаше в офицерските среди, дори се подмяташе, че Лъв Шести нарочно го бил изпратил срещу варварите, с някаква своя тайна надежда, но кой знае, какви ли слухове не се ширеха по тази грешна земя!

Тъй или иначе, но сега той застана почтително пред изумения Лъв Катаколон, страшен и кървав, раздърпан, сякаш току-що беше излязъл от клетка на зверове, повдигна ръка за поздрав и с разбит глас, в който още се усещаше гръмотевична сила, някак си присмехулно изрева:

— Ave, Caesar, morituri te salutant!^[1]

Онемялата зала като че ли два пъти повече онемя. Дори ония момичета го зяпнаха с ококорени очи. Те не бяха разбрали нито дума от страшното му приветствие, защото за пръв път в живота си слушаха

приказки на неразбираемия, отдавна изчезнал латински език. Но някои от офицерите, които ходеха по-често на хиподрума, проумяха зловещия смисъл на поздрава; актьори-комедианти заставаха пред трибуната на императора, вдигаха ръце за поздрав и на шега произнасяха трагичното приветствие на някогашните гладиатори: „Ave, Caesar, morituri te salutant!“ Публиката отдавна беше запозната със смисъла на тайнствените думи и весело се смееше. Сега офицерите се досетиха, че работите са стигнали до умирање, че нещо страшно и непоправимо беше се случило на дясното крило на войската, и на секундата пребледнях.

— Разправи ни за какво си дошъл и защо се явяваш в такъв окаян вид — каза намръщено Лъв Катаколон.

Дясното око на Василий Никодимос беше покрито с кървава слуз, та с него не можеше да гледа, но в лявото му око блеснаха такива присмехулно-презрителни пламъчета, че Лъв Катаколон изведнъж се почувствува притиснат до земята и смален като джудже.

— Прескочих дотук, за да те предупредя — каза той, — че ако не превърнеш краката си на заешки и още тоя миг не хукнеш презглава за Константинопол, то видът ти ще стане след един час такъв, че дори за чакалите няма да представлява интерес!

— Дайте му да изпие една чаша вино, за да дойде на себе си — каза Лъв Катаколон.

Василий Никодимос изпи с удоволствие виното, помълча, за да го усети в жилите си, после приседна на една от скамейките и оброни глава. Кръвта, която се стичаше от брадата му, започна да капе на земята.

— За бога — изгуби търпение Лъв Катаколон — ще ни обясниш ли с няколко думи какво всъщност се е случило в разположението на дясното ни крило?

Имаше дясно крило, а сега го няма — изкриви окървавените си устни Василий Никодимос. — Защото *те* дойдоха, нападнаха ни и ни свършиха. — Той очевидно имитираше Цезаровото „veni, vidi, vici“.

Офицерите прехапаха устни, а Лъв Катаколон попита, защото не искаше да повярва на ушите си:

— Ти чуваш ли се какво приказваш? Как така ви свършиха?

— Просто ни изтребиха! — повдигна рамене Василий Никодимос и тогава всички видяха, че бронята на лявото му рамо беше

разсечена и от лакътя му се цедеше кръв.

— Недоумявам! — разпери ръце Лъв Катаколон. Той помълча, отправи очи към офицерите си, които бяха започнали вече да проявяват признаци на нетърпение, като поглеждаха към вратите и стягаха коланите и ремъчките на броните си. — Излиза, че сега ние нямаме дясно крило и че от тази страна войската ни прилича на стадо, вкарано в скотобойната за клане?

— Това сравнение ми се вижда добро — каза глухо Василий Никодимос.

Някои от офицерите тръгнаха към вратата, но в този миг тя беше отворена отвън и в залата влетяха неколцина офицери с по-ниски чинове. Личеше си по външността им, че те не бяха седели на сухо и със скръстени ръце.

Тия хора съобщиха на Лъв Катаколон без видими признаци на паника и с прости думи, че са забелязали източно от Буртудизос и не кой знае колко далече авангардни части на българската конница. Те предполагат, че е станал пробив в разположението на дясното крило и че българските войски правят опит да обходят византийската войска около Буртудизос.

Като чу думите им, Лъв Катаколон изтегли меч си, посочи насрещната стена и изрева:

— На изток! Една турма да остане на укрепените позиции и да задържа българите откъм запад, а всичко останало да бяга и да се спасява към Аркадиопол! — Той потърси с очи измежду висшите офицери кому да възложи командването на осъдената турма, но повечето от тях вече щурмуваха вратата, а някои отваряха прозорците и енергично се прехвърляха навън.

За по-малко от минута залата почти опустя. Останаха само низшите офицери, Никодимос и Лъв Катаколон.

— Какви страхливци! — каза Лъв Катаколон по адрес на висшите си офицери, като гледаше тъжно бляскащото острие на извадения си меч.

— Нищо — каза Василий Никодимос. — Те няма да идат далече. А командването на последната турма аз ще поема! — Той се подпря на масата с дясната си ръка, изправи се и по окървавената му уста разцъфна усмивка, напомняща една смачкана роза. — Щом съм тръгнал за подземното царство — каза той, — поне да сляза там като

войник! — Той кимна към низшите офицери и им рече: — Вие ми помогнете да се кача на коня, а след това хващайте пътя кой накъдето види! А е! — усмихна се на Катаколон. — Като дойде и твоят ред за подземното царство, не забравяй да ми донесеш два зара от слонова кост и бутилка критско вино!

Лъв Катаколон обеща, че непременно ще изпълни поръчката му, попита го дали има и други желания и понеже Василий не можеше да се сети за други желания, а време за мислене нямаше, поздрави го за сбогом по военному, махна с ръка и на низшите офицери и излетя навън като подгонен от стършел.

Духавицата го блъсна по лицето с мокрите си криле, нощта кипеше от препускане на коне и дрънчене на обозни талиги, прозорците на околните къщи светеха изплашено; мъже с фенери и по нощни дрехи надничаха от вратниците, разпитваха войниците и като не получаваха отговор, продължаваха да стоят изгърбени под стрехите.

На площада пред управлението прииждаше пехота — друнги, пентаконтархи, но поради тъмницата нямаше никакъв ред, едни части поглъщаха други, редиците се превиваха и на края всичко се сливаше в един клокочещ водовъртеж.

Като видя неразборията, Лъв Катаколон почувствува да прелива в сърцето му парещо отчаяние. Той се метна на коня си, който адютантът му беше довел до стълбището, и тъкмо се канеше да го пришпори, за да си пробие път през площада, шумотевицата изведнъж стихна, като че някой я беше прерязал с нож. В настъпилата тишина заедно с пляска на дъжда долетя едно немного далечно „Ю-у-у!“ — сякаш сто вълчи глутници нападаха из един път западните крайнини на града. Това „ю-у-у“ раздра тишината като божие проклятие и нечий глас, обезумял от ужас, пронизително извика:

— Идат!

— Идат! Идат! Идат! — избухнаха десетки гласове.

— Българите идат! — обади се и адютантът на Катаколон.

Лъв Катаколон се прекръсти, извади меча си и като издъни търбуха на коня с остриетата на сребърните си шпори, полетя стремително напред.

Адютантът припна подире му.

Разлюляната тъмнина погълна и двамата като дълбока вода, която се скланя над удавници.

В тая дъждовна нощ, един час преди Лъв Катаколон да тръгне за смъртта си, щурмовата войска на Курт, съставена от конните отряди на Олцег и Севар и подсилена с две стотни от отряда на жупана Манаси, като изчака Смуловата пехота да нападне Буртудизос, зави на север, развърна се в боен ред и удари дясното крило на византийската войска. Така към единадесет часа вечерта Буртудизос, който пазеше пътя за Константинопол, беше нападат от две страни: Смуловата пехота атакуваше западните укрепени линии, а подсилената конница на Курт имаше за задача да пробие дясното крило, командувано от протовестиария Теодоси и командира Василий Никодимос, и като си отвори път на юг, да излезе в тила на византийските войски.

Стотнята на Богислав заемаше най-десния фланг в бойния ред на Севаровия отряд. Когато всичката Куртова конница се втурна срещу лагера на Теодосиевата войска, осветен от множество големи и малки огньовете, Тахтун и Ханко препускаха в първата редица, на самия й десен край, а до тях беше Севар, следван от един адютант, който водеше запасния му кон, от двама телохранители и група войници за свързка.

Като измина малко повече от половината разстояние до лагера, конницата се впусна от ускорен тръс в галоп, смете и погълна като хилядоглава ламя редките ромейски постове, но не успя да стигне незабелязана до ешелонираната стражева охрана, към небето вече летяха снопове запалени стрели, които сигнализираха за внезапна беда. Тънката редица на охраната не можа да задържи напора на стотните, но като забави движението им с една минута, даде възможност на своите да излязат от палатките си, да яхнат конете си и да организират тук и там боен ред и съпротивителни гнезда.

Наближили лагера на стотина крачки, Куртовите момчета ревнаха в едно гърло бойното си и старозаветно „ю-у-у“, обърнаха нощта с главата надолу и като бесни фурии, изскочили из чернилото на нощта, скочиха върху обкованата с желязо, но изненадана и поради това предварително разколебана константинополска тагма. И може би боят щеше да бъде решен още в първите минути и цялата тагма да бъде смляна, ако Василий Никодимос не беше се изхитрил да изтегли навреме бойния ред зад огньовете, палатките и обозните коли. По този

начин той успя да притъпи зашеметяващата сила на първия удар, на който българите разчитаха най-много, като за някое време ги принуди да разкъсат редиците си и да възприемат тактиката на отделните и откъслечните схватки. Като разбра хитрината му, Курт заповяда на Севар да избиколи с две стотни левия византийски фланг и да го удари откъм гърба, където нямаше нито палатки, нито обозни коли. Така византийците бяха обходени, а Василий Никодимос, проумял безнадеждното положение, в което беше изпаднало цялото дясно крило, изпрати вестносец при Лъв Катаколон за помощ, а сам заповяда на частите да се строят в гъсти четириъгълници и да се съпротивляват срещу нападателите, както знаят и докогато могат.

Дъждът, който беше попрестанал, сега отново заваля и сякаш с по-голяма сила.

На дневна светлина, и дори в оскъдното зарево на огньовете, византийските четириъгълници щяха да издържат може би по-дълго време. Но в тъмнината, връхлитани от всички страни, осъдени на неподвижност, те започнаха бързо да се огъват и още по-бързо и безредно да се дробят. Те бяха сечени от българите, както се сече храсталак или заклеявяла гора.

Клането продължи около един час.

Малцина успяха да пробият обръча и да се спасяват, накъдето ги понасяха конете. Между тях беше и Василий Никодимос, помощникът на протовестиария Теодоси.

Както беше заповядано, стотнята на Богислав заобиколи левия фланг и удари откъм тила щаба на византийската войска. На това място от фронта съпротивата беше организирана най-лошо, защото повечето от командирите бяха или съвсем пияни, или полупияни — неочакваното нападение на българите ги завари на угощение, което Теодоси беше устроил по случай четиридесетия си рожден ден. Празненството, макар и правено в сурови военни условия, започна весело — още при първата наздравица всеки от поканените намери в чашата си по една златна нумизма! След това нумизми се намериха и в коремите на печените пилета, фазани и бекаси, в баничките и сладкишите, така че всеки от присъстващите можа да сложи в кесията си по шест, седем златни монети, злато не бог знае колко за богати хора, но достатъчно, за да развесели и най-начумерения по природа човек. Веселото настроение искаше вино, специалното

критско вино правеше настроението още по-весело, наздравиците за щастливото бъдеще на Теодосия следваха една подир друга, и доста начесто, та към десет часа, когато в лагера беше вдигната тревога, командирите начело с Теодосия бяха излезли от играта.

Телохранителите на Теодоси поискаха да надянат върху белоснежната тога на господаря си една двойна ризница и да сложат боен шлем с лъвска грива на главата му, която беше окичена поради празника с венче от лаврови листа. Но Теодоси ги отпъди с презрителен жест, мислеше с помътения си от виното мозък, че е под достойнството му да излиза срещу варварите в пълно въоръжение, затова грабна само меча си и както беше по празнична тога и с венче върху къдравите си коси, изшмули се от шатрата и със залитане зашляпа с плитките си сандали към първата редица на бойния строй.

Огромният огън, който гореше пред шатрата, хвърляше червеникави зари наоколо, осветляваше поляната е кървава светлина и когато Тахтун и Ханко се появиха, те имаха вид на привидения, пръкнали от самото чрево на ада. Като ги зърна толкова страшни, на Теодоси се стори, че насреща му идат дяволи на дяволски коне, и уплашено се прекръсти с лявата си ръка, понеже в дясната държеше меч. В тоя миг го забеляза Севар, той извика на Тахтун и Ханко да не му се месят, пришпори коня си към него и като размахваше грозно секирата си, избираше място къде да го удари. В зарите на огъня острието на секирата проблясваше безмилостно, както щяха да святкат сигурно секирите на божиите ангели в деня на Страшния съд. Двама телохранители тутакси застанаха от двете страни на протовестиария, затулиха го с конете си и вдигнаха копия, но бяха ометени почти в същия миг от Ханко и Тахтун. Севар се наведе от седлото си, за да халоса Теодосия по главата, но като че ли някаква невидима сила отклони ръката му и острието на секирата изсъска встрани. От празния удар Севар едва не се строполи от седлото, но нали беше изкусен ездач, задържа се, а после обърна коня си на място и като видя изумения Тахтун до себе си, посочи му Теодоси и заповяда:

— Сечи!

Едва беше отминал напред и в ушите му плисна познатото „х-рас“.

По време на тая битка, продължила не повече от час, загинаха около хиляда и петстотин ромеи. Триста души бяха пленени, а други

двеста хванаха четирите посоки на света. Две по-важни събития се случиха, за които трябва непременно да се разкаже, макар и с по няколко думи.

Малко време след като Тахтун съсече Теодосия, едва ли бяха се изминали пет минути, гвардейският византийски четириъгълник се разтвори и пред първата редица излезе помощникът на протовестиария, Василий Никодимос. Могъщ и страшен едновременно, и великолепен в бляскащата си броня и пурпурната си пелерина, той се устреми към предводителската шатра, над която тихичко се развяваше византийското знаме. Веднага насреща му се спуснаха неколцина конници от Богиславовата стотня, но както се спущаха отгоре му, така отскочиха съсечени встрани. Други налетяха, но и тях постигна същата участ, сгърчиха се на окървавената земя, а конете им хукнаха в тъмнината, подивели от ужас. Сякаш мечка стръвница беше излязла, скачат вълкодави отгоре и, а тя с един удар на лапата си ги изтърбушва и отмята в близкия храсталак. Пред тази страшна картина се стъписа дори Тахтун. Кръгът непрекъснато се разтваряше и Василий Никодимос вече доближаваше шатрата и сигурно си правеше вече сметка как да свали знамето, когато, огрян от пламъците на гигантския огън, беше забелязан от Ханко.

Двамата се счепкаха като два вълка, които в смъртна битка решаваха въпроса кой от тях да води голямата глутница. Василий размахваше тежък меч и въздухът пищеше, а Ханко действуваше със секирата си, която открай време му беше любимо оръжие. На няколко пъти се удариха и от щитовете им непременно щяха да изхвърчат искри, ако не бяха мокри от дъжда. Два последователни и светкавични удара на Василий, които Ханко не успя да отклони с щита си, насмалко не го повалиха от седлото. Ако при тия удари Дванш не беше отскачал встрани и назад, Ханко по всяка вероятност щеше да ухапе земята. Но тъй или иначе, той остана на седлото си и на свой ред издъни Василия със секирата си, веднъж по рамото, а после по челото. Ударът по рамото извади от строя дясната ръка на Василия и той беше принуден да премести меч си в лявата, а щита си да захвърли в калта. Но когато секирата разцепи шлема му, светът за него се обърна, ослепителна светкавица проряза тъмнината и той остана няколко мигновения пред Ханко неподвижен и беззащитен като жена. Защо през тия мигновения Ханко не го довърши с нов удар? Никой не му пречеше и той можеше

да го стори много лесно. Василий дойде на себе си, учуди се, че още е жив, погледна Ханко с едното си око, понеже другото беше заслепено от кръв, усмихна му се — може би приятелски, или кой знае как, — сетне обърна коня си и бързо се затули в оная част на поляната, която огънят не ближеше с червеното си зарево. Тахтун се хвърли подире му, но Ханко викна по него и го спря.

— Няма смисъл да го гониш — рече му той. — Аз така съм го наредил, че милостта му няма да живее повече от час.

Другият случай, за който трябва да се кажат няколко думи, се отнася до Тахтун. Когато боят в тази част на фронта прекипя и започна да утихва, неудържимо любопитство захвапа сърцето му и гой се отправи бързешком към предводителската шатра. Дъждът беше се усилил и огънят гаснеше. Съзря го Богислав, който събираше стотнята си, попита го той ли е и когато Тахтун му отговори утвърдително, попита го накъде е тръгнал, дяволите да го вземат, и защо се отдалечава от другите.

— Искам да сваля знамето от шатрата — излъга Тахтун.

— Я гледай! — учуди се Богислав, задето сам не беше се сетил. — Е, добре, сваляй тоя парцал и бързо се връщай!

Тахтун остави коня си пред шатрата и тичешком се промъкна през входа. На средищния стълб мъждукаше една-единствена свещ, поставена в бронзов светилник. Вятърът беше загасил другите свещи и просторното помещение тънеше в някаква зловеца, слабо разрежена тъмнина. Миришеше на вино, на печено месо, носеха се и други миризми, каквито Тахтун не беше помирисвал до тоя час. Слюнки изпълниха устата му, той се приближи до масата и протегна ръка към нещо, което му се струваше да е пиле, но в тоя миг един странен шум се дочу наблизко, досами него, сякаш изскачаше изпод масата. Той сграбчи това нещо, което мислеше за пиле, но не успя да го повдигне — от земята се надигна някаква сянка и един бръснещ удар преряза тутакси ръката му над лакътя. От уплахата ли, или от удара — Тахтун рухна на земята като труп.

---

[1] Здравей, Цезар, обречените на смърт те поздравяват! ↑

РАЗКАЗ ТРЕТИ: КРАЙ НА ВОЙНАТА

В битката при укрепеното градче Буртудизос, наречено по-късно Булгарофигон, бяха избити за една нощ над десет хиляди души ромейски войници и офицери, в това число — главнокомандуваният войските, domestikът Лъв Катаколон, протовестиарият Теодоси — потомствен патриций от Юстинианово време, и началникът на военното императорско училище — Василий Никодимос, бивш преподавател по риторика във висшето училище при Константинополската патриаршия. Капитулираха и се предадоха в плен две турми пехота, без да влизат в боя. Ичургу-боилът Станул, който командуваше центъра на българската войска и водеше настъплението срещу укрепените позиции на византийците, взе в плен десет стрелометни машини, двеста обозни коли, огромно количество военно снаряжение, с което можеше да въоръжи от главата до петите един цял конен отряд. В ръцете на Станул падна и императорската войска хазна, която съдържаше две хиляди нумизми — около 28 литра святкащо злато.

Симеон пристигна при войските си един ден след като те бяха се установили на позиции западно от Буртудизос. За разлика от адрианополския поход сега той не се движеше с авангарда, а следваше по петите ариергарда, защото групата, която го придружаваше и от която той не изпитваше желание да се отдели, пътуваше сравнително бавно с тежки обозни коли, теглени от по четири товарни коня и натоварени с необичаен за походни условия мирновременен багаж. Тази група беше във всяко отношение необикновена и според състава си — може би единствена за своето време.

Когато Никифор Геник предприе през 811-а година завоевателния си поход срещу България — сигурен в успеха си и за да не сучае по пътищата на варварската земя, — той взе със себе си цвета на аристократическата константинополска бохема. Придружаваха го прочути пияници и комарджии, авантюристи, жадни за приключения и злато, ненаситни женкари и бледокожи мъжелюбци, търговци на роби и хладнокръвни палачи. За нуждите на спалнята си

тоя подпухнал от пиянство човек, който имаше при това пълнолетен син, водеше със себе си половин дузина пухкави юноши, нарочно отгледани за развлечение на високопоставени благородници, сбъркани от природата или опорочени от безогледен разврат.

Симеон взе със себе си две групи спътници. Първата група се състоеше само от избраници, хора на изкуството и догмата, в нея влизаха Йоан Екзарх, Карач, художникът Евтимий — игумен на новия преславски манастир „Света Богородица“ — и преподобният Йосиф — епископ на Плиска. Във втората група не блестяха такива звезди, като Йоан Екзарх и Карач, но и в нея хората не бяха за пренебрегване, състоеше се от двама червенски майстори, които Карач смяташе за най-талантиливи след себе си, от двама търговци — единия на вина, другия на платове — и от по един златар, кожухар и стъklar.

Когато преди три дни Симеон събра двете групи в двореца си, беше ранна сутрин, навън колите чакаха, готови за път, Карач се взря с голямо учудване в хората от втората група и като посочи с пръст към златаря, кожухаря и стъklarя, извърна се спрямо Симеон и рече с присъщата хапливост на езика си:

— Тия пък защо са? Да речем, че майсторите и търговците ще има кое-що да видят и опитат из тракийската тема, ами тия какво ще правят?

— Същото, каквото правят другите — усмихна се сдържано Симеон, — ще гледат и ще опитват.

— Аз съм ходил в тая земя — повдигна рамене Карач — и ще ти кажа, господарю, че ти се лъжеш. Там няма нищо забележително нито в златарството, нито в кожухарството, нито в стъklarството. Какво ти златарство и стъklarство! Накити носят само стратезите и богаташите, пък и те ги имат било от Константинопол, било от другите големи градове. А за стъklarство да не приказваме — стъкло няма да видиш дори у богатите. Там хората затулят прозорците си с пергамент. А бедните — със сукно. Само черквите имат различни стъкла, и на цвят, и по изработка. Но ги доставят от Константинопол! Наистина, за какъв дявол ще бият тия тримата толкова път?

— Като те слушам да приказваш така — каза смръщено Симеон, — мисля си дали няма да сторя добро на Йоана, който има деликатен и благороден слух, ако извикам дворцовия шивач и му заповядам да

зашие бърбивата ти уста? Или бръснаря — да поотреже малко от дългия ти език?

— Твоя воля, господарю! — каза примирително Карач. — На господарите им е присъщо да зашиват уста и да режат езици, защото представляват християнският бог на земята и упражняват неговата милост!

С тия си необмислени и дръзки приказки той молеше сякаш за едно по-сурово наказание и Симеон мълча някое време мрачно, преди да му отговори. Но откъм дворцовата катедрала заби клепалото, медногласните звуци полетяха над света като рояци сладкопойни птици, като крилати ангелски усмивки и навъсеното лице на княза се отпусна, като да беше го докоснала една свята и кротка ръка.

— Каквото съм намислил, то непременно ще стане — каза Симеон. — Златарят ще види чудни златарски изделия — подноси, чаши, потири, с извезани по тях образи и сцени. Кожухарят ще види елечета, контошчета, подплатени кафтани и пелерини, каквито и насън не си е представял, че може да съществуват. А за стъкларя да не говорим — неговите очи безкрайно ще се удивяват на какви ли не стъкла и плочи, прозрачни, рисувани, цветни. Ще види и плочи от глина, печени в пещ, каквито и ние правим, но лъскави и, гладки като стъкло. Но защо ли ти приказвам, ти самият си виждал и си се наслаждавал на тия чудесии дори повече от мен! И аз казвам, че тия тримата ще видят много чудеса; и не само ще видят — те ще научат за направата им и ще започнат да ги правят и у нас. И ще обучат ученици да правят същите неща, и учениците им след време ще имат свои ученици. Това имам пред вид.

Всяка от тия групи беше настанена в по една дълга кола, покрита с дебело чергило. Трябва да се каже веднага, че във втората кола времето течеше много по-весело, макар да беше по-пренаселена от първата и уредбата ѝ да не изглеждаше толкова болярска. Търговецът винар беше се запасил тайно с един мех вино, а и червенските майстори не бяха дошли с празни ръце. Кожухарят носеше една делвичка с мед, а златарят беше гудил в дисагите си няколко дебели порязаници овча пастърма. Търговецът на платове, един стиснат човек, отначало се сърдеше:

— Защо ви е всичко туй, добри хора, мигар князът няма да ни гощава по княжески, като ни е поканил да му бъдем дружина?

Но още през първия ден на похода той се покая горко за думите си, защото князът имаше свои установени привички, от които никога и за никого не отстъпваше: на война всички бяха длъжни да се задоволяват с простата храна на войника. Сам той си чупеше от войнишкия хляб и кусаше от войнишката чорба. Та в колата на обикновените люде поради виното и пастърмата животът потръгна весело още от самото начало на дългия път.

А в колата на първенците общото настроение приличаше на силно променчиво време: уж грее слънце, а след някой час току се заоблачи. Понякога слънчевото време се сменяше направо с буреносно — трещяха гръмотевици, духаха ветрища. И как нямаше да духат! Епископ Йосиф беше благопристоен мъж, почти побелял, той разговаряше най-вече с извадки от свещените книги, а когато не разговаряше и не спеше — мрънкаше под носа си разни песнопения от тържествената благовещенска литургия или от молебена, който се правеше в деня на свети Георги, покровителя на военните командири. Йоан Екзарх пък говореше с много изискани думи, сякаш четеше от книга, по три пъти на ден миеше ръцете си, а от пастърмата се гнусеше като от леш. Той не вкусваше месо от добитък, но имаше голяма слабост към рибата. На Коледа, Великден и Заговезни похапваше пилешко, но повече се хранеше с мед, плодове и рохки яйца. Тоя деликатен и много учен човек, който на лице сигурно приличаше на истинския Йоан Кръстител, чуеше ли някоя по-грубовата дума, или интимни приказки за жените, тутакси се смущаваше и бледите му бузи поруменяваха, като на момиче.

Срещу тия двама почтени, благовъзпитани и във висша степен деликатни хора седеше Карач, свадлив като дърт козел, неприязнено настроен срещу всякакви духовни и светски началства, невъздържан и груб в приказките си, като самонадеян кръчмар. Още в самото начало на пътя, като гледаше втренчено Йоана, взе да му разказва с големи подробности една пре-плътска версия за зачатието на Богородица. Сетне прекъсна песнопението на епископ Йосифа и като изчисти гърлото си с дълбока кашлица, сам подхвана една весела песничка, в която се разказваше за един къдрав овен и се превъзнасяха неизчерпаемите му любовни способности. Тази известна песничка беше останала от езическо време, запееше ли я някой на публично място, свещениците го наказваха с едномесечен пост, па макар и по

донесение на някой съмнителен свидетел. Ако свещеникът се окажеше по-ревностен божи служител и съобщаваше за тоя грях на административните началства, песнопоецът получаваше в добавък на едномесечния пост и десет пръчки по задните си части. Сега Карач дръзваше да пее тази езическа мръсотия в лицето на преподобния Йосиф!

Епископът благоразумно затвори очи и се престори на заспал, но си личеше, че слуша внимателно, а Йоан Екзарх, пламнал в лицето като засрамена девойка, каза, че ще се оплаче на княза, пролази под чергилото и излезе да седне на капрата до мустакатия кочияш.

Четвъртият човек от групата, игуменът Евтимий, не затвори очи като епископа, нито поруменя, но не се и вдъхнови никак, той гледаше певица с внимателни очи и нито го упрекваше с поглед, нито го поощряваше.

Когато привърши песничката си, Карач поглади козята си брадичка и му рече:

— Ти, преподобни Евтимие, както си ме зяпнал, приличаш на онова магаре, дето гледа как магарицата му върши грях с господарския жребец, но си трае и кротува, за да не видят позора му другите магарета.

— Не — каза спокойно Евтимий, — аз просто те изучавам.

— Виж ти! — засмя се Карач, но лицето му веднага стана сериозно. От зъл и присмехулен човек той изведнъж се преобрази в мислещ и умен събеседник. — Надявам се, че няма да ме нарисуваш като голям грешник! — каза той.

— Никакъв грешник! — усмихна се едва-едва Евтимий. — Моите грешници са благообразни, а ти имаш вид на недохранен човек!

— А-ха — каза Карач. Той помълча малко, сетне го тупна приятелски по коляното и му се усмихна в очите: — С една дума, недохранените в рая, а ситите в пъкъла, както разправят, че е казано някъде в евангелието на християните! Добре. Ами ако един сит грешник отслабне поради разстройство на стомаха си и добие изпосталял вид като моя, и заприлича външно на недохранен човек? Като се ръководиш от правилото си „благообразните в пъкъла, изпосталелите в рая“, ти ще пуснеш негодника с разстроения стомах направо при праведниците. Така ли? Ето, братко Евтимие, че уж си на прав път, а всъщност не си!

Разбира се, Йоан не изпълни заплашването си да наковлади Карач пред княза. Той уважаваше великия майстор, макар да го ненавиждаше като човек и да не споделяше разбиранията му за изкуството. Пък и клеветничеството беше чуждо на душата му, както леденият мраз беше чужд на слънчевата топлина. Но чуеше ли го да се разправя с Евтимия за духовната дейност, не се сдържаше и дори на капрата да седеше, връщаше се на мястото си и смело се хвърляше насреща му в словесен двубой. Спореха, сякаш гълъбица с гарван.

Йоан държеше за първенството на духа, за предимството на духовната наслада и на духовното веселие, а Карач казваше, че всичките духовни радости не струват дори пробита бакърена пара, ако не са свързани с разни усещания на материалното човешко тяло.

— Например — привеждаше той доказателства: — как ще изпитам радост от една Евтимиева „Богородица“, ако не я видя с очите си? От една хубава жена, ако не я погаля с ръката си? От чепка сладко грозде, ако не го опитам с езика си?

— Ти си езичник! — казваше му тъжно Йоан.

Ако споровете се водеха по време на почивките, при тях дохождаше Симеон и внимателно ги слушаше. Тогава те ставаха трима — гълъб, гарван и орел. Орелът не взимаше страна в споровете, мъдро си мълчеше, но според проблясванията на очите му Карач заключаваше, че в повечето случаи е с него. Кой знае защо, но и Йоан мислеше, че в повечето случаи князът споделя неговите схващания.

В тия спорове епископ Йосиф не взимаше участие. Той си тананикаше разни песнопения от тържествената благовещенска литургия и се правеше, че не слуша никого, или ако навремени се умълчаваше — даваше си вид на пастир, дълбоко скърбящ за загубените си овце. Евтимий пък вторачено следеше с очи всекиго от спорещите и понякога се усмихваше, но не можеше да се разбере дали се усмихва на чутите приказки, или таеше в себе си някакви свои мисли, които усърдно криеше от другите.

Трябва да се каже още, че тия препирни на духовни теми скоро започнаха да омръзват на Карач. Той стана разсеян, очите му взеха да блуждаят, понякога изтърсваше проклетие по неопределен адрес и без никакъв повод, от което Йоан ставаше по-червен от божур. На първия ден на пътуването, около залез-слънце, той скочи от колата, както се носеше по пътя, плюсна на земята, но бързо се изправи и отчаяно

замаха с ръце срещу четворката коне, която теглеше втората кола. Кочияшът опъна юздите и Карач се вмъкна като гущер под чергилото.

На поредното спиране той дойде весел при спътниците си и Йоан едва не повърна, като усети дъха му по лицето си — отвратително миришеше на кисело вино, на лук и овнешка пастърма.

Групата от втората кола започна пътешествието весело, но и там времето не се задържа за дълго слънчево. Тази дружина не се увличаше в дълбокомислени спорове по същността на човешката радост, тъй като тя имаше подръка някои неща, които много бързо и непосредствено доказваха правотата на схващанията, застъпвани от Карач. Но единият от майсторите каза, че е по-добре чардаците на къщите да се крият под стрехите, а другият възрази, че това е глупаво и че за предпочитане са откритите чардаци. На края те взаимно се обвиниха в некадърност и простотия. После между тях и двамата търговци избухна кавга за парите, търговците ги нападаха, че взимат безбожно много за направата на една къща, било с открит или покрит чардак, все едно, а майсторите им отговориха, че ако някои мамят бога, това са търговците, защото продават вино, разрежено с вода, и платове, които се късат съвсем лесно и не държат топло. Търговците им казаха, че тогава е по-добре те да ходят в кожуси и кожени гащи, а да не си шият дрехи от плат и като искат да пият чисто вино, нека сами си го правят, защо трябва да ходят по кръчмите. Майсторите им отвърнаха, че и те ще направят по-добре, ако си изкопаят землянки и в тях да си живеят, вместо да искат къщи от камък и дърво, че отгоре на всичко и с чардаци.

Спорове от почти същия характер избухнаха и сред кожухаря и стъкларя, и между тях двамата — със златаря. На тяхна страна застанаха и търговците, присъединиха се и майсторите, така че златарят се видя в едно кратко време обкръжен от всички страни. Цялата тази междуособна война затихна временно, когато под чергилото се появи Карач. Като разбра за какво спорят, той им каза, че са глупци, и макар тази дума да беше тежка, не му възрази никой, защото той идеше от първата кола и всички знаеха, че князът го обича. После всички пиха вино, забравиха споровете и като се прегърнаха едни други през раменете, запяха весели песни от по-старото време. Песните от по-новото време бяха по съдържание черковни и не вървяха с виното.

Но много скоро препирните щяха пак да се възобновят, защото тия хора бяха се откъснали от корена си, очите им шареха по света и се лакомяха за какво ли не, всеки гледаше да надмине другия и се боеше да не бъде настигнат и поради това всеки се отнасяше със съмнение към съседа си. Техните деди и прадеди бяха селяни, едни пасяха добитък, други оряха земята и сееха зърно, бяха привързани към земята си с невидими синджири, очите им не шареха по света и поради това не се лакомяха за много неща. А когато човек не се лакоми за много неща, той живее по-спокойно, не трепе до смърт краката си, за да надмине някого, и не умира от страх, че ще бъде надминат. Той се чуди и дори се радва, като научи, че съседът му е издоил от кравата си едно менче мляко в повече. Той не се озлобява от това, нито се чувства изигран, нито се замисля как да му напакости.

Разбира се, с такава дружина Симеон не можеше да пътува бързо, както изискваха военните правилници, а да изоставя спътниците си не биваше, защото без неговото усмирително присъствие кой ли знае докъде щяха да стигнат в непрекъснатите си спорове и хапливи закачки. Току-виж, че на Йоан му дотегне и тръгне да се връща назад, а Карач пусне корен в някоя попътна кръчма.

Затова Симеон настигна войските си чак на другия ден, след като те бяха се установили вече на позиции около подстъпите на Буртудизос. Същия ден заваля дъжд, мъгли и облаци притиснаха равнината, разположението на византийските войски и самият Буртудизос се губеха от очите му, скрити в мъглявината и зад дъждовната завеса, сякаш ги нямаше изобщо на света. Той нареди на Курт да изпрати подсилени групи от съгледвачи и сам да излезе на разузнаване, като вземе със себе си ичургу-боила Станул и двамата командири на конницата Севар и Олцег.

— Сами да видят с очите си местността и добре да запомнят всичко, за да не приличат сетне на слепци, когато тръгнат в боя!

Той се затвори в палатката си, отказа да се храни, извади от седефеното си сандъче едно съкратено издание на Юстиниановия кодекс, допълнен с редица укази и едикти от по-сетнешните императори, и дълбоко се зачете. Когато на обяд Курт му докладва за

разположението на византийските войски, той се разсмя весело, което не се случваше често с него, и рече:

— Ето, доместикът Лъв Катаколон предполага, че аз ще атакувам Буртудизос по направлението на пътя, който води за Константинопол. Защо мисли така? Много просто, защото местността, която тоя централен път пресича, е равна и дава възможност за съсредоточаване и разгъване на голямо количество войски. Отляво и дясно местността е хълмиста, тя не е удобна за пехота, а за конница — още по-малко! И така, сигурен, че аз ще развия нападението си по главния път, той е съсредоточил насреща ми цялата си пехота, повече от шест хиляди души, а на крилата е извел главните си сили — по две хиляди души конници на всяко крило. Защо е съсредоточил на крилата главната си сила? Пак ще кажа — много просто! Като ме примами по главния път към центъра си, да ме затвори с бързите си крила и да ме унищожи!

Той издуха някакъв въображаем пращец от кориците на Юстиниановия сборник, погледа замислен книгата някое време, почука с пръст отгоре ѝ и поклати глава:

— Доместикът прави само една грешка: той разчита премного на обичайните правила за водене на война, той плаща скъп данък на учебното дело, което се изучава в императорските военни училища! Така например той не очаква, че аз ще се реша да воювам нощем, а аз ще го нападам, щом само настъпи голямата нощ! Той очаква, че аз ще хвърля главните си сили, по-голямата част от конницата си срещу неговия център. А аз ще хвърля главните си сили, тоест почти всичката си конница, срещу неговото дясно крило! Той очаква, че ще ме обходи, а тъкмо обратното ще се случи, аз ще обходя него!

Лицето му отново стана спокойно и съсредоточено. Покани Курт да остане в палатката му, а на Ирник заповяда да доведе и другите командири.

Сражението започна в девет часа вечерта и се разви според плана, който той беше начертал и разработил, а не според плана и намеренията на Лъв Катаколон. Като се боеше все пак за Манаси — жупанът трябваше да блокира двехилядната ромейска конница със своите осем стотни, той облече защитно въоръжение, яхна коня си и следван от Ондуракс и триста души гвардейци, тръгна към разположението на лявото византийско крило. Там, на два хвърлея до предните ромейски постове, застанал на една фланкираща височинка,

заобиколен от адютантите си, квасен от неспирния дъжд, той следеше и ръководеше посредством свръзки и куриери битките по целия фронт.

Сраженията утихнаха призори. В мътилката на зазоряването горяха западните крайнини на Буртудизос и дървените укрепления, които Катаколон беше издигнал в тази част на града. Пламъците святкаха с жълтеникаво зарево, а пушилките се стелеха ниско над изпотъпканата равнина, раздипляни навремени от ленивия сутрешен ветрец. Бодърствувал през цялата нощ, мокър, измръзнал до посиняване, Симеон събра последните трохички от енергията си, за да се усмихне приветливо на Курт и другите командири, които, още възбудени и разгорещени от битките, пристигаха на калните си и окървавени коне, за да го поздравят първи с голямата победа. Като ги видя да излизат от мъглата и да препускат към него, той се развълнува, не ги дочака на мястото си, както беше редно, а пришпори коня си и излезе насреща им. Какво струваха плановете му, ако тия хора не бяха съумели да ги осъществят! Той беше участвувал непосредствено в сражението при Адрианопол и в много битки срещу угрите и много добре знаеше, че в боя изникват всякакви непредвидени трудности, сложни обстановки и критични моменти и че понякога само умението и хладнокръвието на командира спасяват войската от гибел. Нима нямаше да бъде разбит и смазан в сражението за Адрианопол, ако при отстъплението на Охсун той не беше взел решение да удари лявото крило на Кринит? Достатъчно е стотня една да се огъне в бойния ред, за да се обърне с главата надолу положението на целия отряд! В такива случаи съдбата на боя зависеше само от опита и мъдростта на отрядния командир. Как можеше да не се вълнува при тая среща с командирите си, когато те бяха воювали в изключително тежки и необичайни условия и изпълняваха един колкото находчив, толкова и рискован план?

Той можеше да се вълнува, колкото си иска, но нямаше право да изразява вълненията си, защото беше внук на железния хан и произхождаше от коляното на Авитохола, когото на времето народите наричаха „Бич божий“ и проклинаха като човек, лишен от душа и сърце. Той спря коня си на няколко разкрача пред командирите, направи строго лице и кимна на Станул да докладва.

— Изпълнихме заповедта — каза Станул.

Като че ли Симеон го питаше какво е времето нататък, а той му отговаряше, че и нататък вали дъжд.

— А загубите? — попита Симеон. Сякаш ставаше дума колко лехи с лук са отишли под водата.

— Смятани на око — отвърна Станул, — нашите загуби възлизат на около двеста-триста души. Тепърва ще започнем да броим, както се следва. А ромейските загуби възлизат на около осем хиляди. Две турми се предадоха без бой.

— Това е добре — каза Симеон. Той изглеждаше донякъде доволен. После попита за византийските пълководци.

— Льв Катаколон и Василий Никодимос загинаха в битка — отвърна Станул, — а протовестиарият Теодосий свърши с кучешка смърт.

— Льв Катаколон и Василий Никодимос да се зароят в отделни гробове и да се сложи по един камък над гробовете им — нареди Симеон. — А другите да се зароят в общи ями. Ямите да се изкопаят от мъжете и жените на Буртудизос.

Станул привърши доклада си. Дойде ред на Курт.

— Каквото заповяда, господарю, това и свършихме. Ето! — И той захвърли на земята, пред коня на княза, пурпурното византийско знаме, което до снощи тържествено се развяваше над предводителската шатра. Сега знамето гледаше към навъсеното небе с лицевата си страна, на която беше извезан със златна сърма образът на светия император Константин Велики, украсен, както се следваше, със сребърен нимб.

Симеон подкара коня си и конят му мина през византийското знаме, като стъпи отгоре му и с четирите си копита. Лявото му копито нагази императора точно между очите. Дойде Ирник и както седеше на седлото, повдигна с върха на копието си пурпурния парцал и го предаде за съхранение на втория адютант.

Сега Симеон се намираше по-близо до Курт и колкото и да се стараеше да изглежда строг, не можа да запази каменното изражение на лицето си и топло му се усмихна.

— От днес те издигам в сан „изургу-коловър“ и те правя главен командир на вътрешната конница — каза му Симеон. И като помълча малко, за да даде възможност на Курт да се поклони и да благодари за благоволенieto и честта, той продължи: — Разрешавам на твоите

войски първи да влязат в Буртудизос като господари и да господаруват в него без ограничения до обяд. Възбрана слагам само върху господните храмове и децата до петнадесет години.

После той нареди на ичургу-боила Станул да издири ония мъже от Буртудизос, които бяха помагали на ромейските войски, без да са били за това задължавани било от ромейските началници, било от управниците на града. Той му заповяда да издири тия мъже, да ги окове във вериги и да ги изпрати в България, а ония от тях, които бяха се проявили най-много, да обеси публично на градския площад. И на края, като на свой заместник във военните работи, нареди му да вземе Ирник и интенданта на войската, Мусокий, и тримата да опишат на списък всичката плячка, взета от византийските войски, и тоя списък да му представят на обяд.

Като пристигна в лагера си, той заповяда да му сгорещят вода, ми се грижливо и дълго, после се облече в по-празнични дрехи и заповяда да му доведат бръснаря. Когато и това беше сторено, той извика готвача си Кобхай и го запита каква по-тържествена закуска може да приготви за дванадесет души.

— О, господарю — възрадва се Кобхай, който истински страдаше поради системното недояждане на господаря си и все чакаше сгода, за да му покаже на какви чудесии е способен, — мога да сваря пилета, да изпържа банички със сирене, да приготвя сладкиши с каймак, да изпека медени питки, да сваря яйца и да кипна мляко.

— А знаеш ли какво ще получат за закуска войниците? — попита го Симеон.

— По случай победата, господарю, всеки войник ще получи с хляба си и по една бучка сирене — отговори Кобхай. И като видя князът, да се замисля, вероятно войнишката дажба му се беше видяла премного скромна за такава славна сутрин, той отново се зае да обяснява: — О, господарю — каза той, — ти не жали днеска нашите войници, днес те не са за жалене, защото ще ядат и ще пият на ромейска сметка! Дори на Заговезни те не са виждали у тях си толкова неща за ядене, колкото ще видят днес! Разправяше се вчера, и тия приказки ходеха от уста на уста, че в складовете на Буртудизос имало сто бъчви с маслини и не знам колко бъчви със сланина, зехтин и мед. Затова нашите момчета казваха вчера, че ако трябва — по корем ще лазят, за да стигнат до Буртудизос, па макар и да се сипе отгоре им

градушка от камъни и стрели, и че ако трябва — като къртове ще се провират под стените и със зъби ще гризат колците на дървените укрепления, но тия бъчви с толкова ми ти богата храна няма да оставят току-тъй!

От тия думи на Кобхай Симеон се замисли още повече и изглежда, че мислите му не бяха много весели, защото очите му гледаха втречено все в една посока, а лицето му, колкото беше слабовато, потъмня и заприлича съвсем на апостолско. После той се размърда, сигурно му беше станало студено, погледна изненадано Кобхай, сети се, че беше го извикал за тържествената закуска, и махна с ръка, сякаш вече съжеляваше за намеренията си.

— Е — рече той, — най-добре ще бъде да ни гостиш с по една чаша мляко и малко хляб!

Значението на победата при Буртудизос далеч не се изчерпваше с огромния брой на убитите и пленените ромейски войници и офицери, нито със значителните военни трофеи, които паднаха в ръцете на българската войска. Победата не се изчерпваше и с превземането на самия град Буртудизос, тъй като неговото стратегическо значение не беше кой знае какво — по пътя за Константинопол имаше още няколко такива крепости и нито една от тях не играеше особена роля за отбраната на имперската столица, гарнизоните им бяха малочислени, а и крепостните им съоръжения не блестяха с никакви изключителни достойнства. Единствена адрианополската крепост можеше да застраши със сериозен удар в гърба една настъпваща към Константинопол войска, там византийците държаха голям гарнизон и много бойни машини, а градските стени и кули бяха подновявани и подобрявани не един път. И тъкмо за това, да осигури тила си от неприятни изненади. Симеон затвори крепостта, като разположи по околните и височини трихилядна отбрана войска.

И все пак победата при незначителното градче Буртудизос над една облечена в желязо и закалена в битки войска изигра огромна роля за по-нататъшните отношения между империята и българската държава. До тоя ден византийците продължаваха да смятат българската държава за „илюзорна“, съществуваща върху заграбена земя и поради това „незаконна“ и непризната от тях. Сега изведнъж

усетиха меча на тази „илюзорна“ държава забит съвсем близо до собственото им сърце. Победата при Буртудизос показа по един безпощаден начин превъзходството на българската военна сила над военната сила на империята, тя изстуди за дълго време завоевателните намерения на византийските управници. Нещо повече — Булгарофигон накара завоевателите да мислят за собствената си защита.

Подир закуската, която премина при доста вяло настроение, като че ли съдбата беше отсъдила Симеону по една горчива чаша след всяка негова слава, гостите бяха изпратени да разгледат Буртудизос, а в палатката на княза беше свикано съвещание, за да се обсъди понататъшният ход на войната. Дали защото бяха още настървени от нощешната касапница, или имаха на ум богатствата на такива градове, като Аркадиопол, Селиврия и Катасирти, които лежах на пътя за Константинопол, всички командири с изключение на Станул предложиха войната да продължи досами Константинополските стени. А това, което имаха на ум, не беше за пренебрегване, защото според закона за войната половината от плячката принадлежеше по право на командирите, а от другата половина едната четвърт взимаше князът, останалото се разпределяше на войската. Оръжието, конете, бойните машини и обозните коли с впряговете си се обявяваха за неприкосновена собственост на държавата, но всичкото друго имущество на войската, както и всичкото имущество на цивилното население, селско и градско, общинно и частно, масово се смяташе за законна плячка на победителите. Та командири с изключение на Станул горещо се застъпиха за продължаване на войната, като най-войнствен и непримирим се показваше Олцег.

— Щом сме ги настъпили по шията, да ги довършим! — ежеше се той. В душата му бушуваха две стихии и не се знаеше коя от тях върлуваше по-бясно — омразата към ромеите или лакомията за плячка. Но и двете дърпаха тегличите на изток.

Симеон се обърна към Станул и го попита, сякаш от немай-къде:

— А ти защо си против?

Той си даде вид, че го пита от немай-къде, че малко го беше грижа от отговора на командира, защото си имаше вече свое

установено и твърдо мнение, но вътрешно се превърна целият на слух. В края на краищата Станул беше най-мъдрият измежду всички и най-добре подготвеният във военното дело. В жилите на този човек течеше потомствена кръв на славянски князе, негови далечни прадеди бяха командували славянски дружини при обсадата на Солун и опустошаването на пелопонеските земи.

А Станул, който имаше толкова богатство, че да живее още десет живота в безгрижие, а сам се задоволяваше с малко и по душа беше чужд на всякакви излишества и на удоволствията, родени от леността, помълча, преди да отговори, помисли и рече:

— Аз съм против продължаването на войната, господарю, поради няколко причини. Най-напред искам да кажа за умората. Нашата пехота, като е тръгнала от ателкузките степи преди три месеца, все е на път. Като си помисля колко път е това, от река Днестър, та до Мраморно море, свят ми се завива. А нашата пехота измина цялото това разстояние за месец и половина. За месец и половина пехотинците скъсаха по два чифта цървули, оня ден им раздадохме за трети път.

Искам да кажа още, че умората бива двойка, господарю, тя подбива петите, но и на душата действа, и това второ нейно проявление прави войника нетърпелив и отслабва силата му в боя. Ние започнахме войната преди повече от една година и най-напред воювахме при Адрианопол, а после се обърнахме срещу угрите и отидохме в земята им, и тъкмо свършихме с угрите, пак поехме пътя на юг, срещу ромеите. Тия войни бяха необходими, аз не казвам нищо против тях, но си мисля, че ще е по-добре да свършваме вече и да върнем хората по домовете им. Ето, и есента напредва, и воюването става все по-трудно, случва се понякога по два и по три дена войниците да лягат и да стават мокри от дъжд.

Трето — докъдето и да стигнем, господарю, все едно, тия места няма да останат под наша власт. Те лежат в сянката на константинополските стени и от само себе си се разбира, че империята няма да ги остави в наши ръце. Затова аз предлагам да се разположим на лагер при Буртудизос и тук да чакаме пратениците на византийската страна.

Севар и Смул не се изказаха, не знаеха какво да предложат, за тях войната и мирът бяха еднакво привлекателни.

Макар да не одобряваше думите на Станул и в себе си да мислеше тъкмо обратното на онова, което ичургу-боилът застъпваше, Симеон не възрази и не даде външно израз на гнева, който се запали в сърцето му. Той гледаше дръжката на меча си, броеше изумрудите, с които беше украсена златната му ръкохватка, и с чувство на безкрайно усамотение съзерцаваше бездната, която го отделяше от най-близките му съратници — и от тия, които поддържаха войната, и от другите, които бяха против.

Тази бездна нямаше дъно, струваше му се, че в дълбочините ѝ пълзят отровни жълто-зелени мъгли, космати търбуси на някакви апокалиптични същества. Спомни си една от иконите в „Светите апостоли“ — там иконописецът беше нарисувал подобни чудовища — с космати туловища и гигантски шии.

На следната сутрин той заповяда да се продължи настъплението на изток, към Константинопол, като в челото на авангарда постави отряда на Севар. Командуването на пехотата повери на Смул, а на ичургу-боила Станул нареди да се върне в Преслав. В Преслав изпрати част от обоза с ранените войници и със своя дял от общата плячка, който, изчислен в пари, възлизаше на повече от три хиляди златни нумизми. Той заповяда на Станул да даде половината от тази плячка на преславския манастир „Света Богородица“, а другата половина да раздаде на осиромашалите от войната преславски граждани.

Заедно със Станул той върна в Преслав и трима души от знатните си спътници — Йоан Екзарх, Карач и епископ Йосиф. Йоан поради изнеженото си здраве понасяше трудно походния живот, но най-много страдаше от постоянната влага. Кашляше, оплакваше се от главоболие, по бледните му бузи изби нездрава розовина. Странно беше, че в това мъчно за него време не друг му се притече в помощ, а Карач. Великият майстор свали от раменете си своя дебел шаячен ямурлук, овчарска кройка, и макар Йоан да се дърпаше, насила го навлече на раменете му, както се облича заинатило се момче. Но и ямурлукът не помогна много, защото беше навлажнял от дъжда; Карач поради неспокойния си характер не се свърташе на сушина под чергилото, а непрекъснато шаваше навън. Но най-лошото за Йоан настъпи, когато князът изпрати гостите си да обиколят местата, където бяха се разигравали нощните боеве и да се поразтъпчат из превзетия Буртудизос. Трупите на съсечените ромейски войници, натръшкани

някъде едни въз други, на купчини, размътиха погледа му, коленете му се разслабиха, та трябваше Карач да го хване подръка, за да не се олюлява и да не прилича на пиян човек.

Непоправимото се случи в Буртудизос, на площада. Пияна войнишка тълпа ги подхвана и отвлече към центъра на града, пред управлението, където бесеха шестима мъже и една жена. Йоан понечи веднага да се върне назад, но удари в човешка стена, бездушна като каменна стена, но по-непреодолима, лъхаща на кисело вино и конска пот. Нямаше как да се върне назад, затова стоя на десетина крачки пред бесилките и видя всичко. Мъжете кротко увисваха на въжето, но жената се изплаши, та трябваше да я дърпат за косите и да я държат на ръце, докато ѝ нахлузят клупа. Когато повисна, тя се разтресе в конвулсии и в тоя миг Йоан припадна — земята се надигна насреща му и той политна към нея зашеметен от ужас и мъка.

Карач го подхвана за мишниците, опита се да го измъкне настрана, но пияните войници се смееха в лицето му, гавреха се с Йоана, когото вземаха за калугер, и не правеха път. Великият майстор настръхна, из устата му рухнаха псувни, размаха юмруци да бие, насреща му се озъбиха и се уловиха за ножовете и кой знае какво щеше да стане, сигурно щяха да го нарежат, те от снощи бяха започнали, ако в тоя миг не се появи отнякъде Севар. Неговият възлест кожен камшик заплющя по вратове и бузи, пляскаше като опашка на смок, чиято глава селяни са затиснали с вила. Йоан произхождаше от болярски род, Карач беше любимец на княза, двамата бяха княжески гости в тази война и ако простите войници не знаеха с кого си имат работа, Севар отлично знаеше и затова въртеше камшика е голямо усърдие, и малко го беше грижа кого удря и къде.

Занесоха Йоана в същата онази зала, където снощи беше пирувал Лъв Катаколон. Намокриха пожълтялото му чело със студена вода, а когато отвори очи, Карач му даде да пийне глътка от силното критско вино. Йоан отпи от виното, въздъхна, устреми поглед към тавана и от гълчетата на очите му потекоха две мънички сълзи.

Йоан не беше годен вече за война, епископ Йосиф, свикнал на меки постели, пъшкаше и правеше печални очи поради твърдото си ложе под чергилото, Карач мрачно повтаряше, че отгук нататък, през Босфора, та чак до реките Тигър и Ефрат — че в целия този източен свят няма нищо, което да не знае и да не познава, в това число и

жените. И че в края на краищата за истинския майстор е по-важно да гледа съзидането на света, а не неговото унищожение, па макар и вършено в име божие.

На тримата знатни гости очевидно битките и походният живот не бяха по вкуса. Симеон попита Евтимия с една ирония, която не се опитваше да крие:

— А ти, преподобни, не се ли насити на път като твоите другари и не те ли тегли вече душата да се връщаш назад?

— Аз не се оплаквам — отговори спокойно Евтимий. — Когато всички се върнат, ще се завърна и аз, ако на бога бъде угодно.

— А не ти ли омръзнаха мъките на военния живот? — попита Симеон.

— Според мен — отвърна Евтимий, като не вдигаше очи от блюдото си — истинският майстор трябва да познава еднакво добре и мъката, и радостта. И може би повече мъката, защото в живота на човека, както е знайно, тя превишава многократно радостта.

— Аз съм майстор на радостта! — извика гръмко Карач и удари с юмрук по масата, въпреки че не беше прието да се говори високо и да се вдига шум в присъствието на княза. — Аз съм майстор на радостта — повтори той — и затова плюя на страданието и на тоя, който го е измислил!

— Човек изкарва своето парче хляб с горчива пот на челото! — каза назидателно Евтимий.

— Но с усмивка пие виното си, дявол да го вземе! С усмивка люби! С усмивка посреща появата на първата си рожба! С усмивка благодари на небесата за гергьовденския дъжд! С усмивка слуша пролетното свирукане на птиците и с усмивка се хваща до изгората си на хорото! Колко усмивки, дявол да го вземе, въпреки тая горчива пот по челото за парчето хляб!

Златните звездици в очите на Симеон светнаха, но никой не забеляза. Едни черни очи се мярнаха в далечината, оттатък стените на шатрата, и един топъл гръден глас зашепна гальовно: „Това вино е смесено с билки, които затоплят кръвта. Ако го изпиеш наведнъж, веднага ще усетиш да препускат по жилите ти луди жребци.“ Той тръсна глава и видението тутакси изчезна. Замлъкна и топлият гръден глас.

— Евтимий да остане при майсторите и търговците — каза Симеон, — а вие, тримата — той се извърна към Карач, — да потеглите още тоя час за Преслав с колоната на ичургу-боила Станул!

На другата сутрин войските продължиха пътя си за Константинопол. Пред Аркадиопол половин турма арабска войска на служба при византийците сложи оръжие; Симеон великодушно освободи войниците, а офицерите по тяхна молба зачисли в конницата на Курт.

Два дена по-късно, когато авангардът наближи селището Катасирти, ромейско посолство начело с Лъв Магистър излезе пред укрепленията, предаде на Севар ключа от градските врати и от името на императора Лъв Шести поиска да води с българския княз преговори за мир.

Преговорите продължиха около една седмица. На третия ден Симеон изведе конницата си до Златната врата, устрои големи военни игри, които хиляди константинополски граждани наблюдаваха от зъберите на високите стени. После установи войската си ма около триста разкрача до крепостта.

На другия ден Лъв Магистър му каза:

— Нали виждаш, че нашият град е непристъпен по суша, че дори да имаш десет пъти по-голяма сила, пак не ще успееш да го вземеш, защо упорствуваш?

— Може би ще доведе десет пъти по-голяма сила и ще се опитам да го взема — отговори замислено Симеон.

Все пак в края на седмицата Симеон подписа мирния договор. Византия признаваше българската граница на река Днестър, отстъпваше една ивица от Черноморието и граничния град Деветл, заплащаше като контрибуция триста литра злато, петстотин лакти пурпур, тридесет броя златотъкани скарамангии и се задължаваше да изплаща всяка година на българския княз парична сума от петдесет златни нумизми.

След подписването на договора Симеон пак устрои военни игри, раздаде големи награди на първенците и на отличилите се във войната командири и войници и на залез-слънце напусна с войската си константинополското поле.

РАЗКАЗ ЧЕТВЪРТИ: КОЙ СИ ТИ, ЧОВЕЧЕ?

Знае ли странникът, тръгнал из непозната и нечувана земя, на какви неведоми кръстопътища ще излезе? А какво всъщност е животът за Ханко? — Непозната земя, тайнствена и нечувана страна! Върви човек, кога повече, кога по-малко по пътищата, и преди да се превърне на мълчание и спомен, случва се често да си задава един и същ въпрос: сега накъде?

Същият този въпрос си зададе и Ханко, две години след булгарофигонския бой.

Като излезе от константинополското поле, макар да беше подписал вече мирния договор с Византия, Симеон предаде на грабеж всичката земя до Адрианопол и от тоя град на изток, та чак до укрепените приморски градове, до самия Агатопол. Севаровият отряд опожари и ограби много селища, сред които имаше такива многолюдни градове, като Виза, Вризис и Скопелос; обозите и плячката се виеха подире му, като опашка на гигантска комета. Какво ли не мъкнеше в тила си Севаровият отряд! Черните биволи се люшкаха като една черна река, мучаха волове, блееха хиляди овце, припкаха ергелета коне. Въртопи прахоляк се вдигаше след колите, натоварени с покъщнина, с качета маслини и делви с мед. Дисагите на войниците, провесени от двете страни на седлата, бяха толкова натъпкани с оплячкосани дреболии, че приличаха повече на сватбарски бохчи, сватбари носеха булчинската прикя в новия дом. Самите войници-сватбари едва се побираха в ризниците си, изглеждаха надуты като бохчите си — едни бяха навлекли отгоре си кафтани, други — елеци, трети бяха се препасали с някакъв женски парцал. Някои носеха под броните си везани контошчета, те седяха като замръзнали, бояха се да не ги скъсат, защото им бяха много тесни в раменете. Покъсметлиите криеха в пазвите си по някоя и друга монета, сребърна или златна, завързана в по два и три възела, за да не шава и да не бяга по широкия свят. На всякакви безобразни притеснения се обричаха

доброволно тия мъже, за да кажат уж нехайно на жените си, когато стигнат в къщи: на, вземи, това е за теб! Нося ти го подарък от ромейската земя! Настървени, често се случваше войниците да се грабят едни други, да вадят ножове, да се режат и тогава командирите за назидание и за поддържане на дисциплината съдираха от гърбовете им по няколко кожи. Биеха ги с тояги, докато заприличваха на одрани овни. Повечето пъти нещастниците предаваха душа още по време на самия бой, не изтърпяваха наказанието докрай. В такива случаи свещеникът казваше, че разликата до присъдените тояги те ще си получат в пъклото, от рогатите.

Ханко беше може би единственият войник — и не само от отряда, а от цялата войска, — който не се интересуваше ни от плячка, ни от каквито и да било трофеи. Като че ли в гърдите му биеше сърце от камък — така поне си мислеха другарите му от стотнята, като го гледаха толкова равнодушен спрямо неща, пред които те кокореха от изумление очи. Той не подпали нито една къща, не изнасили нито една невръстна девойка, макар че на невръстните налитаха най-много, не отскубна ни една тантела от невестинска пазва и не смъкна ни едно контошче, за да го занесе подарък или да му вземе парите. До сърцето си не криеше във възел дори една пробита пара. На него единствен ризницата не стоеше издута, а дисагите му изглеждаха като пробити, въпреки че по тях нямаше никаква дупка.

Понякога другарите му подхвърляха помежду си, озлобени от равнодушието му: „Вие не го гледайте, че се носи като светец, той си знае работата, него началството ще позлати!“ Те имаха пред вид многобройните му подвизи във войната срещу угрите, а и в нощната битка при Буртудизос, когато се удари с Василий Никодимос и не му даде да свали знамето от предводителската шатра.

Така мислеха другарите му, че смята пая си от плячката за осигурен и тлъст, за да се лакоми тепърва по дреболии. А той всъщност не мислеше за никаква плячка, защото не му трябваше нищо, нямаше кому да носи, нито мислеше „да започва отново“, за да се подсигурия с туй-онуй. Много неща беше видял и преживял през последните няколко години, още повече неща беше проумял, за да се надява, че отново ще възвърне радостта в душата си с помощта на едни напълнени с плячка дисаги.

След като сам беше станал жертва на насилие и грабеж, той се гнусеше да насилва и да граби. Във всяка чужда къща виждаше своя дом и затова нямаше сърце да пали. Пламнеше ли къща пред очите му, струваше му се, че неговата къща гори. Чуеше ли млада жена да пищи, потърсваше се, имаше чувството, че Девора събличат и изнасилват. Мернеше ли се пред очите му обезумяло от ужас дете, мислеше за своя син. Той не му беше истински син, но го обичаше като свой.

Затова не плякосваше нищо, а насилеше ли понякога жена, обхванат от беса на другите, от общата похот, която се разливаше и плискаше като море от помия, после се вайкаше в душата си, червеше се и се стъписваше от самия себе си, като от прокажен човек.

За пръв път посегна на чужда вещь преди година, при Тунджанския мост, когато Тахтун се беше опитал да запали оная къща на предмостията, а той се повърна уж за нещо, а всъщност, за да загаси подпалената слама. Тогава намери до една детска люлка парцалено човече, момиченце в рокличка и с нарисувано лице. Взе това човече и го скри в пазвата си, макар да не беше негово, спастри го под ризата си, за да го даде на Девориния син. Така си мислеше, но човек може всякакви неща да си мисли и от това да не излиза нищо. Човек е играчка на неведоми сили и накъдето го завъртят тия сили, натам се върти. Завъртяха го неведомите сили като вихрушка и той обеси Ицволя, макар по-рано такова нещо да не му идеше на ум. Дълбоко вярваше, че беше сторил добро дело, но го оковаха във вериги и го изпратиха в Преслав. Така не успя да даде парцаленото човече на Девориния син. А бащата на Девориния син го осъди на посичане, той не знаеше нищо за това човече от парцали. Ако му беше казал: „Нося за сина ти една хубава играчка“ — дали щеше да се смили? И дали неведомите сили щяха да обърнат нещата в негова полза?

Като си помисляше за това парцалено човече, налягаше го мъка, дълбока и тъмна, като оня мрачен вир на осеянската река, в който щеше насмалко да се удави Девора. Тази мъка отвързваше спомените и те се понасяха в душата му като сенките на ония жерави, дето по Богородица поемаха невидимите пътища за топлите земи. И той си казваше, че и неговият живот прилича на парцаленото човече, уж бог го е наспорил с радости, а те не са истински, както сенките на жеравите не бяха жерави и това човече от парцали не беше човек.

Кой знае докога щеше да продължи нашествието в земята на ромеите, ако по Никулден не бяха захванали зимни студове. Една сутрин войниците се събудиха със замръзнали дрехи; когато си лягаха, дрехите им бяха само мокри, а на разсъмване, като се размърдаха, куртките им пукаха, гайтанените закопчалки бяха окаменели, а по бронзовите копчета лъщеше корица от лед. Същият този ден към обяд заваля първият сняг.

За да изпревари голямото заснежаване по планините, Симеон заповяда на войските да се изтеглят бързо във вътрешността на страната през Веригавския проход, през Ришкия и по крайморския път, който започваше от пограничния град Девелт. Преди да навлезе в Ришкия проход, Севаровият отряд се събра при селището Мокрена, северно от Маркели, за да се разпредели плячката между войниците и да се установи редът, според който стотните щяха да преминават Балкана. Войниците от запаса, които бяха освободени с княжеска заповед от по-нататъшна служба в редовната войска, образуваха една сборна дружина, тя щеше да върви в ариергарда на отряда, като всеки от запасняците, след като сдасеше оръжието и коня си, можеше да се отбива на воля, където си иска и когато пожелае. С тази великодушна мярка князът даваше възможност на мъжете от разорените краища да търсят работа и хляб на други места.

Ханко, както мнозина бяха предричали, получи богат пай от общата плячка: чифт биволи и една нумизма. Понеже не мислеше да се връща в село Осеня, поне засега, той предложи биволите на Севар и тоя ги откупи срещу осем нумизми. Така биволското стадо на Севар се увеличи с още два броя, а нумизмите на Ханко станаха десет. Това не бяха малко пари, с десет нумизми например един пристанищен носач от Константинопол можеше да преживее половин година, а в България с толкова пари можеха да се закупят шест чифта волове или овче стадо от сто и двадесет глави. Тъй или иначе, Ханко получи богат пай от плячката, по-богат дори от всичкия пай на десетката, в която се числеше. А Севар, като научи, че Ханко ще се шляе по света, за да дири щастието си, взе, че му подари една от двадесетте си най-любими ками. Сребърната ѝ дръжка беше украсена със сини, жълти и червени благородни камъни, а острието ѝ святкаше от злина като погледа на разлютен рис.

Ханко скри тоя полезен и скъпоценен предмет в пояса си и обеща на Севар, че ще помни добрината му през целия си живот.

— А няма ти си мислиш, че няма да се срещнем вече във войската? — попита го Севар. — Че вече няма да водим битки насам и натам? — И той посочи с ръка към Иструм и Мраморно море.

Ханко повдигна рамене. В душата си той беше чужд на войната, а след нещастията с Осеня не му беше вече до никакви битки.

— Може и да не се срещнем — отвърна замислено Ханко.

— Напразно мислиш така! — като че ли възропта Севар. Той беше любител на изключителните неща, а какво по-изключително имаше от войната? По време на война особените неща пръкват от всеки път и кръстопът! — Нашият княз гледа надалече! — рече поучително той. — Бог да го поживи! Все ми се ще да вярвам, че докато остарея, ще да участвувам поне в десет войни!

Той беше на тридесет години, а Ханко — на двадесет и шест.

Така се разделиха двамата в тоя начумерен зимен следобед, за да се срещнат доста години по-късно през един горещ и кървав августовски ден, на хвърлей стрела до хладните води на Понтийско море.

Ханко не беше престанал да мисли за приятеля си Тахтун, разпитваше готвачи и санитарии, артелчици и воловари, а паднеше ли му сгода, прескачаше и до лагерите на ранените, но все удряше на камък — тук чули за Тахтун, там го видели, а Тахтун не се мяркаше никакъв. Ханко захвана да мисли, че го лъжат, че Тахтун е умрял от раната си, че са го заровили кой знае къде и в какъв общ гроб. Към голямата му мъка се прибави още една.

След като се раздели със Севар, Ханко се запъти към обозите, за да нагледа кончето си — беше купил един най-обикновен жребец от Богислав за четвърт нумизма. Трябваше да стяга и дисагите си, защото на другата сутрин сборната им дружина тръгваше на път. Духаше студен вятър, прехвърчаше рядък, ситен снежец.

Небето като че ли се снишаваше все по-ниско, скоро мрачината му щеше да прихлупи цялата земя. И както Ханко вървеше между огньовете и палатките, насреща му изведнъж се появи Тахтун. Той сякаш изскочи отневиделица, като същински дух. Ханко застина на място, сърцето му се сви.

— Е, хубаво! — рече Тахтун. — Не ме ли позна?

— Защо — измънка Ханко, — познах те! — Той продължаваше да гледа мълчаливо приятеля си и чувствуваше как уплахата напуска бързо сърцето му, а на мястото ѝ се напластява още по-бързо невъобразимо смущение, примесено с болезнена и безпомощна жалост. — Познах те — повтори той, — може ли да не те позная! — Много му се щеше да прегърне приятеля си, да го притисне до гърдите си, но онова смущение го давеше и му взимаше дъха. Десният ръкав на Тахтун беше празен, вятърът го люлееше като един излишен парцал.

— Хайде да идем някъде на завет! — предложи Тахтун. И се оплака с глас, в който беше останало много малко от предишната тахтуновска напереност: — Откакто ми отрязаха ръката, все ми е студено! Зъзна буден, зъзна на сън, само за огнец си мисля! Примъкна се някъде като сдавено куче, гледам никому да не обърна внимание, а хората ме забележат и млъкват — става им чоглаво от тоя празен ръкав!

Носът, брадата, скулите — всичко беше се изострило по лицето му, сякаш пила го беше изпилила. И гласът му звучеше изпилен, нямаше я предишната подплата от самоувереност и показно геройство. Той будеше жалост със своя празен ръкав, така зловещо люлян от вятъра, смален на фигура и прегърбен, сам и изоставен сред мълчанието на това пусто и заледено поле. Гледаше го Ханко, уж беше предишният Тахтун, а оня го нямаше, и се чудеше какво да му каже; тоя, дете стоеше срещу него, беше дошъл сякаш от други свят.

— Ела с мене — рече той. — Ще те заведа при обоза, ще запаля голям огън. Ако някой дойде да те притеснява, заклевам се в паметта на баща ми, че ще го изгоня като краставо псе!

Тахтун като че ли се усмихна или на Ханко тъй се стори. Тръгнаха срещу вятъра, към онова място, където бяха обозите; духавицата ги удари по лицата, Тахтун изви глава встрани и проточи глас, като изгладнял вълк.

— Какво ти е? — втрещи се Ханко.

— Нищо — скръцна със зъби Тахтун. — От ръката.

Студът пареше раната и тя болеше по-силно. Чак сега Ханко забеляза, че той е само по куртка, дори пояса му го нямаше, та вятърът свободно се промъкваше отдолу и ближеше отрязаното с ледения си език.

— Къде ти е наметката? — попита го Ханко. — Защо си излязъл без пояс и връхна дреха?

— Взеха ми всичко! — отвърна Тахтун. — Нали ме отписаха от войската! Във войската не държат войници с една ръка!

Ханко се натъжи, досрамя го кой знае от какво, почувствува се за нещо виновен, макар да нямаше спрямо Тахтун никаква вина. Идеше му да наметне своята пелерина върху смъкнатите рамене на приятеля си, но се побоя да не го огорчи. Тахтун беше горд човек.

Така стигнаха до обозите. Намериха по-усамотено място, Ханко домъкна цепеници, няколко наръча съчки, запали голям огън. После щукна нанякъде и след малко се завърна с един дебел и пухкав овчи кожух.

— На, вземи — рече той на Тахтун. — За тебе го взех! Да ти е топло и да не мръзнеш. — Той го наметна върху раменете му и приклепна до огъня да духа, макар да нямаше нужда, той се разпалваше добре и пламъците бяха започнали весело да пърпорят.

— Като ми дойдеш на гости, ще те даря с два кожуха! — каза глухо Тахтун. — Ние имаме една одая, пълна с всякакви кожуси. Мъжки, женски, за работа, всякакви.

Захвана да се здрачава. Вятърът утихна, снегът стана по-едър, сипеше се по-гъсто. Пламъците ловяха снежинките, а тия, които хвърчеха по-надалеч, изглеждаха боядисани с жълта боя.

— Ако оня подлец не беше скрит под масата, аз щях да го накълцам на много парчета — каза Тахтун.

— Не е трябвало да се доближаваш до масата! — каза Ханко.

— Подмами ме миризмата! — въздъхна Тахтун.

Разговорът за нещастieto в предводителската шатра беше подхванат внезапно и бързо секна. И Ханко се учуди: по-рано те бърбяха за какво ли не, хиляди неща им идеха на ум, а сега като че ли не знаеха за какво да отворят дума. Мълчаха и им беше стеснително, че мълчат.

— Добър сняг пада — рече Ханко.

Тахтун кимна с глава.

— Но ако натрупа горе, в планината, лошо ще патим при преминаването — каза Ханко, колкото да не мълчи.

— Все ще минем някак — отвърна вяло Тахтун.

— Тахтуне — каза Ханко, — трудно ще ти бъде с една ръка, но ще свикнеш. Малко ли хора има с една ръка, пък живеят!

— Е, разбира се! — каза Тахтун.

— С всичко се свиква, какво ли не дохожда до главата на човека!

— А-ха!

— Бог дава, бог взема! — както казват старите.

— Аз бих му извадил очите на тоя бог, задето ми взе ръката! С пръст бих ги изчовъркал! Плюя на тоя бог! — И той се изхрачи шумно в огъня.

— Добре е все пак, че ти си един заможен човек — каза утешително Ханко.

Тахтун не отговори. Още кипеше от яд, че не може да си върне, като изчовърка очите на бога.

— Ти си заможен човек — продължи Ханко. Той търсеше какви ли не доводи, за да вдъхне кураж и надежди в смачканата душа на своя приятел. — Ето, ще си вземеш за по-тежката работа един слуга. А за оран и сеитба ще си наемеш селяни. Винаги се намират селяни, които искат да припечелят още нещо. Ще се наредиш!

— Е, сигурно!

— Пак казвам: добре е, Тахтуне, че не си един сиромас. Сиромасът човек мъчно живее с две ръце, та камо ли с една!

— Разбира се — каза тихо Тахтун.

Вече беше се стъмнило, снежинките, които летяха около пламъците, от жълти заприличаха на златни. Ханко се изправи, за да стъкне по-силно огъня, и когато отново приседна, видя, че Тахтун беше горчиво захлупил лице в пръстите на лявата си ръка.

— Какво ти стана? — сепна се той.

Тахтун мълчеше.

— Дръж се по мъжки! — рече му Ханко. — Аз те знам за силен човек, бива ли да се размекваш като жена?

— Бива! — изхлипа Тахтун. И понеже Ханко мълчеше, смаян от мъката му, той продължи: — Какво знаеш ти за мене?

За да обърне някак работите към по-весело, Ханко направи опит да се пошегува:

— Знам, че си все лаком за пилешка кълка и овнешки бут! — рече той. — Не е ли истина?

— А защо да не е истина? — запита на свой ред Тахтун. Той изправи глава и го погледна в очите: — Гладната кокошка какво сънува?

Ханко се усмихна. Щом като иска да се оприличава на гладна кокошка, нека!

— Ето, че знам някои неща — каза Ханко. — Ти си един лаком човек. Влезем ли в някое село — кой шари по курниците? Очите ти все в кокошките!

— Защото никога не съм се насищал с кокоше месо, както трябва! — отвърна Тахтун. — Лаком съм за пиле, защото пиле на софрата си ние виждаме най-много веднъж или два пъти в месеца! — Той извърна очи към огъня и продължи: — Сирене и мляко, репи и лук — това ядем всеки ден! Ние сме бедни хора, Ханко! Всичко, дето съм ти говорил за богатство, е една лъжа! Имаме една нива и шест овце, и това е. А сме двама братя и една майка. Старата е наполовин сляпа от работа и рев. Баща си не помня, издънил го вол в слабините, когато съм бил още сополанко. На болярина дължа двайсет крини жито и половин година работа за бойния си кон. — Той помълча малко и въздъхна: — Надявах се да взема от войната нещо, ама не би! Не ми било писано, както казва нашият поп.

— Съвсем нищо ли ти не дадоха? — учуди се Ханко.

— Две овци, но и тях задържаха заради униформата. Оставиха ми униформата, но без наметалото. Само наметалото струва две овце!

— Вай, сиромах! — продума тъжно Ханко. Всъщност той повтаряше думите на приятеля си, изречени по негов адрес онази нощ пред Буртудизос.

Дълго мълчаха. Когато цепениците взеха да догарят и подвижните нишки на снега направиха мрежа над главите им, Ханко извади една кожена торбичка от пазвата си, в нея държеше десетте златни монети, отдели една нумизма за себе си, а другите даде на Тахтун.

— Ето — рече му той, — ти ми даде два добри вола, една стелна крава и десет дългоруни овце. Аз ти връщам заема и ти се кланям за услугата.

— Колко пари са вътре? — попита Тахтун, като не отделяше очите си от торбичката.

— Девет нумизми — отговори Ханко.

— С толкова пари аз наистина бих могъл да се замогна! — каза замечтано Тахтун.

— Вземи ги — усмихна се Ханко.

— Първо — каза Тахтун, — аз не съм ти давал никакъв заем. Отде-накъде и как? Аз и насън не съм виждал толкова добитък накуп! Но да имах, всякак бих ти дал. Кълна се в изплаканите очи на майка си, че всякак бих ти дал!

— Вярвам ти, Тахтуне! — усмихна се повторно Ханко.

— Второ — каза Тахтун. — Знам ли дали ще ми провърви, та като взема тия пари, да съм сигурен, че един ден ще ти ги върна?

— Е — каза Ханко. — Голяма работа! Аз не държа да ми ги връщаш.

— Ханко — каза Тахтун, — ти не си добре с главата си, тъй ми се струва. Вземи си парите! — И той му протегна кожената торбичка. — Вземи ги, защото ми горят ръката и свят ми се завива!

— Виждаш ли, Тахтуне — усмихна се Ханко, но този път усмивката му не беше весела, тя беше една болна и тъжна усмивка, — ти изрече една истина, аз не съм добре с главата си. А защо му са пари на човек, който не е добре с главата си? Току-виж, че съм ги дал подарък на някое дърво! Или съм ги подхвърлил в някой вир, за да гледам как цамбуркат! А ти ще се възмогнеш с тях и ще забогатееш. И когато забогатееш, аз ще ти дойда на гости, и ти ще ме посрещнеш по княжески! Друго не искам. Вземи ги.

Тахтун помълча някое време, после каза:

— Добре, щом като толкова настояваш, аз ще ги взема. Но при едно условие: замогна ли се — да ти ги върна с лихвата, а моят дом да смяташ за свой!

Ханко не отговори. Той гледаше над огъня в тъмнината, а тя като че ли тихичко шепнеше нещо — но какво, не можеше да се разбере.

В това бяло тихо утро над света е легнал чуден покой. Само някой натезал клон ще изскърца и ще сепне тишината или боязлива катерица ще прескочи от едно дърво на друго и ще събори на земята кринче сняг. После всичко ще утихне отново, защото животът се е завил презглава с бялата зимна завивка, умълчал се е под нея и иска дълго да спи.

- Добър ден, дядо!
- Дал ти бог, юначе!
- Хубав сняг, нали, дядо?
- Благодарни сме на бога, сине!
- Този път накъде води, дядо?
- Този ли? Той води за горския дом на болярина, синко.
- Я гледай! Ами как се казва вашият болярин, дядо?
- Ти откъде си, юначе, та не знаеш?
- Аз съм от село Осеня, дядо. Туй село е оттатък планината, и е по-близо до Иструм, от колко до Преслав.
- Като си от туй далечно село, какво търсиш по нашата земя, юначе?
- Връщам се от война, дядо.
- От коя война, сине, от тая ли, дето се отвори срещу ромеите?
- От нея, дядо.
- Поживил те бог, сине. Много ли ромейски души извади?
- Не знам, дядо. Множко ще са.
- Поживил те бог! Нашият болярин се казва Илари, сине, той е комит на крепостта Подвес. Като е слизала войската ви към тракийската земя, минала е покрай тази крепост, та сигурно се сецаш къде е. Бащата на Илари, боляринът Стоймир, също беше комит на Подвес, сине.
- Хубав сняг, дядо! Цяла нощ се сипе, а ето, че пак заваля!
- Нека си вали, сине. Снежна зима, сита година.
- Ами добър ли е вашият болярин, дядо?
- Какво да ти кажа, юначе — за едни е добър, а за други е лош. Едни казват, че е добър за лошите, а други — че е лош за добрите. А има хора, които казват напротив. Аз мисля, че и той е като всички господари. Ти защо питаш, синко?
- Угрите изгориха нашето село, дядо. А войната с ромеите вече привърши. Тръгнал съм да търся покрив и хляб.
- И си мислиш, че Илари ще ти даде?
- Защо, дядо?
- Нищо, сине. Опитай.
- Ти имаш нещо на ум, дядо. Кажи! Зъл ли е Илари?

— Ако беше се явил при него преди година, той непременно щеше да те набие с пръчки. Той не обича скитниците.

— Това не ме изненадва, дядо.

— Но сега е по-друго, сине. Откакто кон строши гръбнака му — сърцето му се поочовечи. Миналата година го осакати кон.

— Виж ти! Значи, с пръчки щеше да ме нагости?

— А! Можеше и по-лошо!

— Не думай, дядо!

— Можеше и на кучетата да те даде. Той държеше една глутница гладни псета, по-зли от вълци. Докато погледнеш към небето да направиш кръст, и те сдавили човека!

— Но сега тия псета ги няма, нали, дядо?

— Казват, че два ангела били в копитата на жребеца, дето го удари. Джаснал го жребецът по кръста и дяволът, дето се бил заселил в душата му, изхвърчал! През задната част. Сега господарят ходи превит на две, а по-рано той беше левент като тебе.

— Хубав сняг пада, дядо. Ти от Подвес ли си?

— Аз съм хранен човек на Илари, сине. Баща ми беше хранен човек на неговия баща. Ние сме капанджии. При нас тъй върви — от баща на син. Залагаме капани. А снежеца си го бива. Нека вали!

— И къде казваш, че ще намеря твоя господар, дядо? В Подвес?

— Не, синко, няма да го намериш в Подвес. Моят господар е сега в горския си дом. Откакто се случи онуй нещо с жребеца, той прекарва повече в гората, там държи и жена си Бела. Тоя път, на който си стъпил с коня си, той води право за горския му дом. Все през гората.

— Голяма гора, дядо!

— Тази гора е всичката на Илари, сине. Влезеш ли в нея, все едно е, че си влязъл в къщата му. Дано да не те видят хората на управителя!

— Какво, като ме видят, дядо? Нали аз не правя нищо лошо на гората?

— Казват, че дяволът, дето изхвъркнал през задника на господаря, бил се вселил в душата на управителя, та сега там станали двама рогати.

— Благодаря ти, дядо, за добрите думи. Ще ги имам на ум!

— Казват още, сине, че двата ангела, дето били в копитата на оня жребец, след като счупили гръбнака на Илари, били се заселили в

двете гърди на болярката Бела. Един ангел в лявата гърда, другият — в дясната.

— Гледай ти!

— Тъй предполага, че ще да е станало игуменът на подвеския манастир, преподобният отец Павел. Аз нищо не казвам. Аз съм хранен човек на господаря и залагам в горите му капани за разни зверчета. Добър е бог и синът ми ще прави същото. У нас тъй върви — от баща на син.

— Много съм доволен, дядо, че те срещнах! Добре, че моят път излезе срещу твоя!

— Няма „мои“ и „твои“ пътища, сине! Всичките небесни пътища са на бога, а всичките земни са на княза и болярите. Сега и на манастирите започнаха да дават. А ние, селяните, имаме свой само един път — тоя, дето ни води за гроба.

— Сбогом, дядо! Сполайти за срещата и за добрите думи!

— Наслуки, сине! Дано те сподоби бог с добър лов!

Един час след като се раздели със стареца и като държеше оня път, който той му беше посочил, все през гората, Ханко стигна без прекеждия до Илариевия горски дом.

Поради снежния ден пазачите не чакаха неканени гости, затова нито сами излязоха от колибите си да обикалят, нито отвързаха полугладните си псета, за да усещат отдалече предпазливо промъкващи се крадци. Оня ден тия хищници бяха спипали един сръндак и бяха го оглозгали до кости, та управителят Танас, за когото се приказваше по колибите, че носел двама рогати в душата си, беше се заканил на пазачите, че ще им го изкара из носа. Затова тоя ден в гората цареше спокойствие, зайците безгрижно клефуцаха и не минаваха два пъти върху стъпките си, не чувствуваха нужда да укриват леговищата си посредством разни хитрини. И глиганите не удържаха сумтенето си, а си грухтяха на воля. Елените пък, които винаги се замисляха дълбоко при вида на първия сняг, сега кротко и търпеливо търкаха хълбоците си о грапавите стволоче на буките и с весело настроение захапваха с мъхнатите си бърни по някоя провиснала и още сочна вейка.

Но зад това спокойствие се тулеха много премеждия, защото то беше привидно, както е привидно спокойствието на дълбоката вода — на повърхността няма нищо обезпокоително, шават едва-едва къдрави вълнички, а в подмолите лежат зловещи чудовища и чакат жертви. Опитен плувец скача, дето уж се е гмуркал не един път, и не два пъти, но се случва понякога да цамбурне в най-дълбокото и вече да не се покаже. Като че не е бил! Ни ръка, ни катуна, нищо не излиза над водата, дори вик не се чува, както обикновено се случва, когато човек се дави. Нищо! Само един-два кръга се завъртат отгоре, за да се склопят тозчас, и край. Навсякъде, където тече голяма река я реката прави дълбоки вирове, навсякъде се разправя как хора са изчезвали във водата и вече никой не ги е намирал. Изяждали са ги подводните чудовища.

Като тия подводни чудовища премеждията стояха скрити и чакаха сгода, защото животът в горския дом само на око изглеждаше спокоен.

Този дом беше заграден с каменна стена, висока седем-осем стъпки и дълга тридесетина разтяга. Две четвъртити кули се издигаха отляво и дясно, със зъбери и бойници, а по средата на зида беше вратницата, и тя завардена с две по-малки кули и покрита отгоре с широка и стръмна стряха от вити керемиди. Зад тази каменна ограда, която не беше никак лесна за пристъп, стърчеше нависоко един железен черковен кръст, сякаш стоеше във въздуха без опора. Без друго този кръст показваше мястото на болярската черква. В двора сигурно имаше много постройки, но покривите и комините им не се виждаха отвън, защото каменната ограда се издигаше над тях.

Тук и там в студения въздух се стелеха къдели дим, миришеше на запалени дъбови цепеници, носеха се и други някакви домашни миризми, една от които Ханко разпозна тутакси — в пръстени подници печача пшеничен хляб.

Ханко се доближи до огромната дъбова вратница, там го изведе мекият коларски път, той свършваше дотук. Постоя умислен някое време, тоя дим на дъбовите цепеници и миризмата на печения хляб му припомниха много неща, които бяха скъпи на сърцето му, и той насмалко не обърна коня си, за да се повърне назад. Но се сети, че от

тия неща не беше останало нищо и като се повърне назад, не ще има къде да иде, защото онова, което спомняше, вече не съществуваше на божия свят. Така той стоя смръщен минута, две, ослушан сякаш в някакви далечни шумове. После въздъхна и тръсна глава — предишното е като изтекла вода, не можеш го върна, то е като отминало стадо, подир което постепенно заглъхват песните на медни клопотари.

Ханко скочи от седлото, отръска снега, който беше се полепил по ръкавите на кожухчето му и по раменете, поразтърка се на място, поогледа се насам и натам и преодолял най-после някакво свое вътрешно колебание, улови железния чук, с който се хлопаше по вратницата, той висеше на едно синджирче, и с все сила започна да чука с него:

— Дан! Дан! Дан!

Тишината се разтърси и ококори уплашено очи. Тя не беше свикнала да я будят така гръмко и отведнъж.

— Дан! Дан! Дан!

Непривичният шум събуди и гората. Купчина гарги изкрещяха прегракнало и възбудено и като духнати полетяха към черковния кръст. Сякаш един кош черни парцали се юрнаха нататък.

Нищо не остана от бялата тишина на това кротко и смълчано зимно утро.

Едно капаче се отвори и в желязната му решетка се опули рунтавото лице на черния Михал, вратаря на Илариевия горски дом.

— Остави чука бре! Какво си захлопал като таласъмнин?

— Отвори! — рече Ханко.

Черният Михал погледна него, кончето му, смущението му изведнъж премина в бесен гняв:

— Кой си ти бре, обеснико, за да ти отварям?

Ханко зина да отговори, но се умълча. Той не беше помислял досега кой е и какъв е, и какво е мястото му сред другите хора. „Кой си ти?“ — тоя въпрос тресна като светкавица в душата му, избухнаха пламъци, но свестен отговор не можа да се роди. „Ханко, от село Осеня.“ Е, добре, но какво значеше за хората това „Ханко, от село Осеня“? Нищо! Толкова нищо, колкото, ако кажеше, например „Ханко, от село Две могили“!

— Кой си ти бре? — попита го отново черният Михал. Сега към гнева му беше се примесило и едно предизвикателно презрение.

— Връщам се от война — каза глухо Ханко.

— И от оня свят да се връщаш, мен какво ми чини?

Някакво пламъче проблесна в душата на Ханко и той обясни:

— До вчера бях войник!

— Бил си до вчера толкова войник, колкото аз съм бил до вчера комит на Подвес! — Черният Михал поклати заканително глава: — Да се махаш, скитнико, докато не съм пуснал псетата! Че ако ги пусна, кокалче няма да остане ни от тебе, ни от рижата ти жаба!

Той затвори капака на прозорчето, но Ханко, комуто изведнъж беше притъмняло пред очите, отново започна да блъска с чука по железните шини:

— Пусни ме да вляза, песоглавецо, и аз ще ти кажа кой съм!

Черният Михал му отвърна със същата мярка:

— Върви при майка си в пъклото, обеснико!

Ханко скръцна със зъби и не отговори. Той беше благ по душа, докато гняв не хукнеше по жилите му. Гняв мъчно го обземаше, но разлютеше ли се веднъж — заприличваше на разярена хала. Като ония хали, дето трошаха и ломяха вековните буки. Тя отнесе Кринита и Василия Никодимос в небитието, макар че тия мъже далеч не бяха по-малко юначни от него.

Той докара коня си съвсем близо до зида, почти го прилепи до него, изправи се на седлото и протегна нагоре ръце. Пръстите му напипаха билото на стряхата. Като посви коленете си, той се изхвърли подобно на рис, кога прескача висок плет, докопа по-здраво варосания гръбнак на стряхата, напрегна мускули и за миг-два се намери отгоре. Оттук до побелялата земя разстоянието му се видя страшно, но затвори очи и скочи. Двете педи сняг поеха част от тежестта му и умъртвиха силата на падането. Той се изправи тутакси на крака.

Той видя черния Михал на три разкрача до себе си, протягаше ръка за една секира, дето стоеше изправена досами портичката на входната кула. Той се извърна към него, улови с две ръце шията му, но не започна да го души, а го повдигна от земята и го запокити надалече от себе си, като едно противно влечуго. Черният Михал плъосна на десетина крачки, той заора лице в снега и не мръдна, сякаш още във въздуха беше предал дух. Снегът под лицето му на секундата

почервения. Лежеше неподвижно като мъртвец, с разкочени крака и разперени ръце.

През това време три огромни звяра вече се спущаха към мястото на схватката, те изглеждаха отвързани и засилени от самия цар на рогатите. Тия вълкодави лаеха бясно и се задавяха от злоба, остриите им зъби лъщяха като клинци за бичмета, а зиналата паст на устата им като да беше боядисана с най-кървавата на цвят боя. Ханко не посегна към държалята на секирата, а измъкна една дебела върлина изпод покрива на навеса, дълга около десетина лакти и пригладена само на най-ръбатите места. Когато псетата го начоколиха с настръхнали гърбове и се канеха да го сдавят, като всяко си избираше място къде да го захапне, той размаха страшно върлината и въздухът тозчас се изпълни със сърцераздирателен и накъсан на парчета кучешки вой. Трите рунтави звяра се замяха по снега като приклани.

Той премести дългата върлина в лявата си ръка, а с дясната побутна калпака си назад, та хем да избърше избилата пот по челото си, хем да се огледа по-добре. Насреща му, на около тридесетина крачки, издигаше снага една голяма къща от камък и дърво, с широк навес и с чардак под него. Встрани от тази къща и в дълбочината на огромния двор се виждаха много постройки, всичките еднокатни, едни с керемидени покриви, а други бяха покрити със слама. Малката бяла черква се издигаше наляво от господарския дом.

„Голям дом, богато имение!“ — помисли Ханко, като отново прекара ръка по челото си. Болярската къща много му харесваше, защото чардакът беше украсен с кръгли дървени колони, чиито капители завършваха с разкошно извезани лози. От нейния червен комин излитаха ония гладки къдели сивкав дим, които толкова напомняха на Ханко великото тайнство на домашния огън.

Ханко повдигна дебелата напречна греда, която затваряше вратницата, открехна едното крило, колкото да въведе кончето си, а после намести гредата на предишното ѝ място. Той съзнаваше отлично, че като затваря вратата подире си, умъчнява многократно отстъплението си в гората, но съзнаваше в същото време, че един вътрешен предател го е предал вече на дявола и че той доброволно е влязъл сам в устата на вълка.

Докато мислеше така или — по-скоро — докато изпадаше отново в това състояние на безпътица, което напоследък често го налягаше,

насреща му се зададоха разгънати в истинска бойна верига двадесетина мъже, облечени и въоръжени като редовни войници. Най-отпред вървяха двама души, един военен, със знаци на стотник, а другият — среден на ръст цивилен човек, облечен в дълъг кожух, който му стигаше почти до петите. Тоя човек имаше брада, но тя не беше като у повечето мъже, а ръждивочервена и над всичко отгоре — заострена на края като шип.

От гледката на тия истински войници сърцето на Ханко се възрадва, това бяха достойни мъже, с тях можеше с чест да разговаря и с чест да се бие. И стотникът им изглеждаше достоен мъж, лицето му беше сурово и малко навъсено, като на истински командир. Но видът на червенобрадия разваляше всичко. Неговите изпъкнали воднисто-синкави очи гледаха по змийски, а правата линия на безцветните му и почти невидими устни загатваше студенина и безчувствие към целия човешки род. През трите войни Ханко беше видял много свят, всякакви хора, и от опит знаеше, че мъжете от тоя сорт са лоши, че такива пращат човека на бесило, без дори да го погледнат, и че едничкото, което гледат с вълнение, са чуждите кесии. Дори не чуждите жени, а чуждите кесии.

Като стигнаха на десетина крачки до Ханко, стотникът даде знак и войниците спряха. При друг негов знак едни извадиха мечовете си, а други сложиха стрели на лъковете си, прицелиха се в гърдите му и зачакаха спокойно нова команда.

— Кой си ти, разбойнико, откъде идеш и как се казваш? — запита с безстрастен глас червенобрадият, сякаш питаше един търговец на пазара по колко пари продава лакътя сукно.

Ханко много се изненада от тоя глас, той като че ли идеше от друг човек, чиито очи не гледаха змийски и чиято брада беше почитена на цвят, като брадите на повечето мъже по земята. Но като отмина изненадата му, той навъси вежди, изгледа накриво червенобрадия и отвърна сухо:

— Не съм разбойник, а съм войник, който се връща от война. — И като стисна по-здраво дебелия върлина, допълни: — Ако ти ме наречеш още един път разбойник, кълна се в майчиното си мляко, че ще те изпратя хей там, при оня негодник. — И той посочи черния Михаил. — Той ме нарече скитник и аз му платих.

— Кой ги е дал право да плащаш? — попита го пак така безстрастно червенобрадият. Той не искаше да знае за върлината, а на заплашването му не обърна никакво внимание.

Пак отново пламъче светна в душата на Ханко и оттам го погледнаха две зелени и замислени очи. Господи, такива очи нямаше по целия свят! Тия очи можеха да наказват, без да мразят, и да обичат, без да обещават. Те можеха да погледнат в най-отдалечените тъмнини на небето и да съзрат най-невидимите звезди.

— Кой ти е дал право да плащаш? — попита го за втори път червенобрадият.

„Кой ти е дал право да въздаваш справедливост?“ — питаше го князът. Той имаше пред вид обесването на Ицволя. Питаше го, защото трябваше да потвърди смъртната му присъда.

Кой му е дал право? Тоя въпрос беше толкова мъчен, колкото и другият: „Кой си ти?“

— С какво ще докажеш, че си войник и че си бил на война? — запита го отново червенобрадият.

Ханко се усмихна, досетил се беше за нещо. Той премести върлината в лявата си ръка, а с дясната разкопча куртката си и широко се разгърди. От рамото до слабините му личаха следи от стари и нови рани.

— Това не доказва нищо — каза червенобрадият. — Човек може да получи рани и без да ходи на война.

Кой знае как щеше да завърши тоя разпит, тънкоустният вече поглеждаше многозначително командира на войниците, а командирът правеше лицето си още по-строго и пристъпваше от крак на крак, като че ли му беше наистина студено.

В тоя миг се случиха две неочаквани неща.

Най-напред някакъв невидим командир даде знак, и снегът, който беше престанал да вали от някое време, започна отново да се сипе на гъсти и едри парцали. Това изглеждаше много красиво и Ханко, който умираше за сняг, щастливо се усмихна.

След това изскочиха из дантелите на снега двама души — мъж и жена. И двамата бяха облечени богато, в скъпи кожуси, украсени с цветни кожички и сърмени гайтани. Забрадката на жената беше накичена по краищата със златни ресници и святкащи мъниста. Може би тия мъниста да бяха от благородни камъни, кой знае! Тя самата

беше висока и стройна и сияеше от хубост, както сияе нощно време месечината на небето. Очите ѝ бяха големи и черни, погледът им беше влажен и в същото време — малко огорчен, напомняше погледа на голяма господарка, която има всичко, само няма онова медногласно сребърно звънче, което звъни само, без някой да го пипне с ръка.

Мъжът, който крачеше до хубавицата, беше обут в жълти ботуши, а на главата си носеше зимна шапка от рис. Под дългополия му кожух святкаше с ярки цветове скъп кафтан, препасан на кръста с пояс от червена кожа. Но у тоя човек най-силно се хвърляше в очи не облеклото му, а неговият недъг; бог да пази, той ходеше превит надве и се подпираше с владишка тояга. Главата му едва стигаше до лакътя на чернооката хубавица, която търпеливо, но и с подчертано безучастие пристъпваше до него.

Тоя мъж беше боляринът Илари, а хубавицата — жена му Бела. Тя беше племенничка на ичургу-боила Станул.

И така, владетелите на Подвес излязоха из диплите на снега тъкмо в мига, когато червенобрадият погледна многозначително командира на военния отряд.

— Какво става тук? — попита Илари с глас, който щеше да отива много повече на военния командир.

— Тоя човек, господарю, прескочи оградата, преби вратаря, натръшка псетата и бог знае какви пакости щеше още да направи, ако Онори не беше го забелязал навреме.

Командирът на отряда леко кимна с глава.

— Какво брътвиш? — разсърди се внезапно Илари. Той тупна по снега с тоягата си, изправи глава, така че брадичката му посочи небето, и с ядовити очи изгледа червенобрадия. — Какво брътвиш? — повтори той. — Как тъй ще прескочи оградата? Кой е тоя човек, който може да прескочи моята ограда?

— Туй нещо Онори е видял с очите си, господарю! — държеше на думите си червенобрадият.

— Видях — кимна с глава командирът на отряда.

— Вие и двамата сте луди — каза Илари.

— Може да са луди — обади се Ханко, който кой знае защо изведнъж се беше почувствувал засегнат. — Но те казват истината, господарю. Аз прескочих оградата и ако искаш, мога да я прескоча пред очите ти още веднъж.

След това негово искрено признание настъпи такава тишина, че можеше дори да се чуе шепотът на снежинките около опънатите лъкове на войниците.

Илари отстъпи една крачка назад, за да може да го погледне в лицето — Ханко стърчеше над него, както бряст стърчи над заклеявял храст. Не можеше да се разбере на какво повече се чуди Илари — дали на гигантския му скок, или на откровеността му.

Илари можеше да се чуди и да си мисли всякакви неща, това не засягаше Ханко. В този миг Ханко съзря очите на хубавицата — те го гледаха през тантелата на снега с такъв чуден поглед, че ако му беше казала да ѝ намери онова медногласно звънче, като мине през девет земи в десета, той непременно щеше да тръгне тутакси на път. Не беше в реда на нещата една хубавица, като нея, да тъгува за някакво звънче.

— А защо е било нужно да прескачаш оградата ми, като си могъл да минеш през вратата, както правят всички почтени хора? — попита го Илари.

— Е — каза Ханко и се усмихна, макар че положението му не беше толкова весело, че да се усмихва безгрижно, — то се знае, че аз опитах да вляза през вратата, но този негодник — той посочи трупа на черния — не само че не ме пусна, но ме нарече скитник и всякакъв и аз трябваше да му платя. А за кучетата ми е жал! — Той погледна рунтавите зверове, които още се гърчеха на снега и въздъхна: — Много хора съм убивал — рече той, — но кучета убивам за пръв път. Бог ми е свидетел.

Пак настъпи оная тишина и снежинките отново започнаха да си шепнат нещо, а очите на хубавицата като да казваха през люшнатите бели тантели: „Разбира се, ти си човекът, който ще ми намери онова сребърно звънче! Знаех си аз, че ще дойдеш един ден!“

— Кой си ти, човече, и защо си убивал? — попита го Илари.

Ханко повдигна рамене и се усмихна. Повдигна рамене, защото за кой ли път вече го питаха кой е и това му омръзна. А се усмихна, защото очите на хубавицата казваха, че тъкмо той е човекът, когото тя е очаквала, и той не можеше да не ѝ отговори.

— Трябва да го обесим веднага — каза червенобрадият.

Илари мълчеше. Беше се унесъл в някакви свои мисли, но лакътят на жена му трепна, трепна, когато червенобрадият спомена за обесването, и той се сепна като събуден от сън.

И в тоя миг се случи третото неочаквано нещо за тоя ден.

Нали стоеше превит и очите му гледаха ниско, Илари видя скъпоценния пръстен върху пръста на Ханко точно в момента, когато лакътят на жена му го изтръгна от просъницата, в която беше се унесъл. Откакто копитата на жребеца го удариха по кръста, той често се унасяше в такъв полусън. И така, като видя скъпоценната вещь пред очите си, той сграбчи ръката на Ханко и с треперещ глас запита:

— Откъде имаш това?

По-рано, преди жребецът да го удари, той беше луд по скъпоценностите. Сега пламъкът на тази страст беше угаснал, но огънят ѝ още тлееше в душата му. Гледаше прехласнат златото на пръстена и с длан галеше големия рубин.

Червенобрадият, сякаш изведнъж свалил наметалото на безразличието си към човешките работи, заничаше жадно отгоре и както беше разперил ръце, приличаше много на една хищна и граблива птица. Дори командирът на отряда не устоя, и той се извърна с четвърт стъпка към блестящия предмет. Само красавицата не обърна никакво внимание — нито на златото, нито на рубина, тя гледаше Ханко и сигурно си мислеше, че тъкмо това е човекът, който ще мине през ония десет земи, за да ѝ донесе сребърното звънче.

— Тоя пръстен е още едно доказателство, че трябва веднага да го обесим — каза червенобрадият.

— Откъде имаш това? — попита тъжно Илари.

— А — каза Ханко, — това е миналогодишна работа! Този пръстен ми го подари князът.

Сега настъпи такава тишина, че дори снежинките престанаха да шумолят. Червенобрадият зяпна с отворена уста и няколко снежни парцалчета бърже нахълтаха вътре. Командирът на отряда престана да диша и очите му се опулиха. А по устните на хубавицата за миг пропълзя една тайнствена усмивка.

Пръв се съвзе Илари. Той запита, но така, сякаш питаше едно дете или човек, който не беше с ума си:

— Е, добре де, но защо князът ти е дал тоя пръстен и кога?

— Даде ми го миналата година, господарю, октомври месец беше, когато бихме ромеите при Адрианопол. Аз убих Кринита, ромейския началник, и затова князът ме награди с този пръстен.

Сред групата отново се възцари мълчание и всеки направи опит да заеме отново предишното си положение: командирът на отряда се завъртя на четвърт стъпка, червенобрадият отпусна разперените си ръце и се изправи, Илари свали ръката си от пръстена и я постави на предишното ѝ място, върху тоягата, като през всичкото това време я усещаше като чужда вещ. Само хубавицата не направи нищо, защото тя не беше свалила погледа си от лицето на Ханко дори за миг. Сега командирът на отряда приличаше на военен, който очаква заповед за преминаване в запаса на войската, червенобрадият напомняше граблива птица, свила недоволно крилата си и изпъдена на няколко крачки от една много примамлива плячка. А Илари пак потъна в дебрите на своите чудновати и лениви мисли.

— Все пак — каза червенобрадият — той насили твоите стени, господарю, преби твоя пазач и три от най-добрите ти кучета, за такива деяния законът предвижда въже или петдесет тояги по голо.

— Господи! — каза хубавицата. Тя сложи ръка на сърцето си и изгледа червенобрадия с такова презрение и с толкова ненавист, че ако можеха тия чувства да се превърнат на огън, червенобрадият щеше на секундата да бъде обхванат от адски пламъци, каквито цялата Камчия с всичката си вода не би успяла да изгаси. — Как може да се говори така за един човек, който носи княжеския пръстен! — каза тя.

Тя помръдна с лакът и Илари се сепна. Не можеше да се разбере дали от думите ѝ се сепна, или от лакътя ѝ, който се завря в носа му, но все едно, той излезе от просъницата си, извърна глава към червенобрадия и неодобрително рече:

— Наистина, Танасе, и аз мисля, че ти наприказва много неуместни неща! Ти забрави, че тоя човек носи княжеския пръстен! Даже още по-лошо — ти не си даваш сметка какво означава това... Опомни се! Пред тебе не стои някакъв си свинар! — Той помълча някое време и завърши словото си с такъв многозначителен въпрос: — Знаеш ли ти какво може да се случи, ако князът узнае, че ние сме се отнесли несправедливо към тоя човек? Досещаш ли се какво може да стане с червенобрадата ти глава?

Като чу тия думи, командирът на военния отряд, без да чака заповед и на своя отговорност даде знак. И войниците тутакси скриха мечовете си в ножниците, стрелците свалиха стрелите си от лъковете, сложиха ги в колчаните, а самите лъкове преметнаха през рамо. Това те

сториха едновременно и с едни и същи движения. Така всичките войници, които изглеждаха много страшни одеве, изведнъж придобиха съвсем миролюбив и благопристоен вид. Сега техният строй като че ли правеше двора по-красив.

Червенобрадият се наведе към Илари и му каза поверително:

— Ами ако този всъщност не е *оня*? Ако, да речем, е откраднал пръстена му и се представя, че е *той*?

Илари се позамисли над този сложен въпрос, после каза:

— Не може да бъде. Това е самият той. В Преслав се приказваше на времето за тази работа и тогава твърдяха, че убиецът на Кринита бил много голям мъж. А виждал ли си някога по-голямо мъжище от тогава?

— Може и да е тъй — каза мрачно червенобрадият. — За убийството на Кринита той е получил добра награда, защото ромеецът е наш враг. Но какви врагове сме му ние, та ще ни напада и убива?

Докато те разговаряха така, хубавицата и Ханко се спогледаха на няколко пъти, но не можеха да си кажат кой знае какво, защото снегът се стелеше много гъсто и пред очите им непрекъснато се люлееше една бяла завеса. През рехавите тантели на завесата те успяха само да си кажат, че що се отнася до онова звънче, то нека тази работа да се смята за уговорена между тях, Ханко беше готов да мине не през десет, а през двадесет земи.

— Аз не отричам — рече Илари, — че той е извършил някои неща, които — като управител и съдия — не бих препоръчал като добри. Напротив, тия неща са даже доста нередни. Ето че пред нас лежат четири трупа — един човешки и три кучешки. Те доказват по един съвсем очевиден начин, че тука наистина е станало нещо нередно. Но само въз основа на едни трупове съдията не може да наказва. Труповете са си трупове, какво толкова! Важно е да знаем защо са натръшкани, какво е подбудило този юнак да работи с върлината. Защото един човек може да убива, за да ограби, и това е наказуемо. А друг човек може да убива, за да не бъде ограбен, и това не е наказуемо. — Той се обърна към Ханко и запита със строг глас: — Какво те накара, човече, да влезеш насила в моя дом?

— Аз се връщам от война, болярино. Ако си слушал за клането при Буртудизос, ето, аз оттам ида. А съм родом от село Осеня, то е оттатък планината. Угрите изгориха нашето село и от онова, което

беше Осеня, не остана нищо. Не останаха ни къщи, ни дворове, ни добитък. Някои, като мене, изгубиха и жените си. Като се връщам от война, мисля си: какво ще правя в Осеня? Там има само пепелища и спомен от това, което е било. Затова ми дойде на ум да търся поминък другаде. Реших да те питам има ли някаква работа за мене, ала тоя човек, твоят вратар, не само че не ме пусна да вляза, но ме обиди много лошо и аз трябваше да въздам справедливост. Така стоят работите, а сега ти решавай и съди, както искаш, аз ще ти кажа, че на мен ми е все едно.

— Управителю! — извърна се хубавицата към червенобрадия: — Сега не се ли свениш от грозните думи, които произнесе одева? — Нейният глас беше строг и тържествен като на една истинска господарка, при това племенничка на ичургу-боила Станул.

Управителят стана още по-мрачен, но не каза нищо.

— Ясно е — каза Илари, комуто тази разправия беше започнала да омръзва, — ясно е, че за тъжните случки е виновен само моят вратар, но аз няма как да го накажа, тъй като той вече е между мъртвите. Него бог ще го накаже. — Той повдигна глава към Ханко и като сложи ръка над очите си, за да се пази от снега, рече строго: — Но понеже ти си пролял кръв все пак, и то срещу Никулден, трябва да изтърпиш едно наказание, та и законът да получи своето, и бог да бъде доволен. Затова аз те осъждам, Ханко от село Осеня, да бъдеш днес на постно ядене и молитви, като ще прекараш на колене не само деня, но и нощта в нашата господня черква! А като изтърпиш това наказание, ще се явиш при мен, за да помислим двамата каква служба да ти дам.

Макар че по времето на Борис (както и по-рано, през царуването например на Крум) границите на държавата да бяха отишли далече на запад и дълбоко на югозапад, главната българска сила — военна и административна — все още си оставаше съсредоточена на север от Балкана и на изток от река Искър, от делтата на Дунав до град Апология, на Понтийско море. Това пространство съставляваше сърцевината на държавата и Югът имаше към него три врати — морския път и двата прохода — Ришкия и Веригавския. По времето на Симеон, особено след 916 година, Веригавският проход доби особено значение като най-къс и пряк стратегически път за Югоизточна Тракия

и Константинопол. Но в годините, за които се разказва в тази част на нашето повествование, Ришкият проход беше все още главна врата между Североизточна България и византийския юг. Затова от Маркели, та до устието на дунавската низина той беше заварден с крепости, а в по-удобните котловинни места бяха изникнали постепенно укрепени селища, заселени с войнишки семейства. През Борисовото управление, в тишината на тридесетгодишния мир, тия селища бяха загубили до голяма степен военния си характер, малките им гарнизони не защитаваха прохода от нашественици, а вардеха търговците и търговските кервани от разбойнически шайки. Ришкият проход свързваше Иструм с Изтока, той беше оживен търговски път и някои от местните боляри натрупаха добри състояния от услугите, които оказваха по най-различни поводи на международните търговци. Един от тия боляри беше и управителят на подвеското укрепено селище Илари.

Илари беше заинтересован главно от две неща: да се харесва на княза и да има неговото доверие; и в неговия участък около пътя да има мир и да се поддържа ред.

Постоянното доверие на княза го правеше несменяем като управител на крепостта, а спокойствието и порядъкът, които той се стараеше да поддържа в района, привличаха търговците и търговските кервани в неговите странноприемници, сайванти и заградени дворове и му осигуряваха редовен доход от по няколко литра сребро в година. Да бъде послушен и приятен на княза и суров спрямо хората си — това бяха ръководните начала на неговата политика спрямо хората от подвеския край. И трябва да се признае, че той осъществяваше тия начала много усърдно, защото по природа беше едновременно и прозорливо умен, и пресметливо жесток. За разлика от своя управител, червенобрадия Танас, той не наказваше безсмислено, но когато наказваше — правеше го по-страшно от него. У Танас жестокостта извираше от безсърдечието му, а у Илари тя идеше от съзнатата необходимост да съхрани силата си и да я увеличи.

Обикновено Танас бесеше провинените, които в повечето случаи бяха невинни хора. Той присъствуваше на екзекуциите от начало до край и по лицето му не трепваше нито едно мускулче. Илари не осъждаше лесно на смърт, но осъдеше ли — измисляше зловещи

средства за умъртвяване. Той не присъствуваше на екзекуции и не обичаше да му разправят как са се държали жертвите пред смъртта.

Веднъж осъди един конекрадец на разчекване, делото се гледаше на селския площад и тогава жената на осъдения го прокле с ужасна клетва пред целия народ. Тя ревеше с пяна на устата: „Бог ще те накаже, човекоядецо, непременно ще те накаже, ще видиш!“ Два дена след тоя случай един буен и наскоро обязден жребец заби копитата си в кръста му и Илари лежа два месеца неподвижен между живота и смъртта. За това нещастие Илари сам си беше виновен, той би с юмруци жребеца по муцуната, а сетне мина с лекомислено безгрижие отдире му и обиденото животно си отмъсти. Нали настъпеният червей се опитва да хапе, та камо ли такова гордо същество да си премълчи! Каквото търсеше — намери го, но когато дойде в съзнание след удара, той си спомни клетвата на онази жена, и огънят, който пареше гръбнака му, изглеждаше пламъче от клечица в сравнение с жаравата, която страхът от бога подложи под душата му. Това беше жарава, изрината направо от пъклото!

През тия два месеца, прекарани между живота и смъртта, той премисли целия си живот, припомни си доброто и злото, което беше сторил. И една нощ, когато му беше най-лошо, той помоли архангела, който седеше мълчаливо до леглото му, да вземе кантар и да премери колко е злото в живота му и колко е доброто, макар да беше дълбоко сигурен в себе си, че доброто е в повече. Той беше дал много земя на Подвеския манастир, черква беше дигнал в горското си имение, съдил беше хората справедливо, та нямаше за какво да се бои — виждаше през спуснатите си клепки как неговият път води право нагоре, към синьото необозримо небе, където сред облачета от злато се издига господният престол. Кроткият архангел, който седеше замислен до леглото му, извади изпод крилото си едни сребърни везни и започна да трупва върху двете им блюда добрите и злите дела, които Илари беше извършил през своя живот. Както Илари мислеше, така и стана: добрите дела се събираха много, правеха една голяма, святкаща купчинка върху златната везна на праведния живот. Всяко едно добро дело блестеше като скъпоценен камък, а всичките заедно грееха с такова вълшебство, че везната приличаше на засипана с трепкащи небесни звезди. Без друго пътят на Илари се възвземаше съвсем сигурно към господния трон.

Като свърши с добрите дела, архангелът се извърна към злите — те бяха само няколко черни зрънца, всичките можеха да се поберат в един никакъв напръстник. Те бяха само няколко и изглеждаха съвсем жалки в сравнение със святкащата купчинка на праведността. Илари махна с ръка, като мислеше работата за свършена, архангелът можеше да си прибира везните, но ето че остана втрещен, не можеше да повярва на очите си, пък и не искаше — блюдото на греха стремглаво натежа, полетя надолу, святкащите звездици изглеждаха леки като перушинки, а никаквите черни зрънца тежаха като гюллета на каменометна машина.

— Господи! — простена Илари. — Как е възможно това?

Тоя път, който водеше за сините небесни висини, към господния престол — изчезна, стопи се сред мрачини, а на негово място се появи друг път, целият засипан с въглени и обвит в дим — той водеше право за пъклото, към геената огнена.

— Господи! — простена отново Илари. — Как е възможно това? Какви са тия ужасни черни зърна?

— Възможно е — каза кротко архангелът, като прибираше везните под крилото си. — Тия черни зърна — обясни той — са сълзите на една майка, чийто син ти окачи на ченгела, като повярва през съдебното дирене на неверни доноси. Ти издаде лоша присъда и затова ще си платиш.

— Но аз издадох сто други присъди, които са прави! — проплака от отчаяние Илари.

Архангелът помълча някое време, после каза:

— Трябва да знаеш две истини, човече: че една горчива сълза тежи върху везните на съдбата сто пъти повече от сто щастливи усмивки и че една само незаслужена мъка, която избраникът причинява, прави на пепел сто негови добрини!

Тоя сън накара Илари да се размисли още повече и по-надълбоко за своя живот. И като сравняваше своя живот с живота на баща си, той си казваше, че баща му е живял по-справедливо и по-праведно, защото не се е стремял към много радости, а се е задоволявал само с оная проста радост, която иде от земята: от нивите и пасбищата, от лесовете и реките. За разлика от него той се беше полакомил за радостите, които предлагаше среброто, и от другар на хората си по необходимост беше се превърнал на техен суров заповедник и съдник. А заповедникът,

колкото и да е справедлив, все ще се търкулне понякога по нанадолницето на свои си предпочитания и страсти и непременно ще сгреша. И съдникът — колкото и да гледа праведно да съди, ще се подведе някой път по невярна следа, ще послуша някого, когото тачи, и ще издаде неправа присъда. Тръгне ли човек на лов за много радости, той неминуемо навлиза в гъста гора, където здравият път се редува с коварно тресавище и веселите поляни — с неизброден и лют хрусталак. И колкото повече мислеше за живота на баща си, за неговите прости радости и ясни пътеки, толкова повече окайваше своя, но да се върне назад, към онова минало — не можеше; човек не мисли за вино, докато не усети веднъж магията му в кръвта си; усети ли веднъж тази магия — той ще се радва, като го има на трапезата си, и ще тъгува, когато му липсва.

Той си казваше още, през тия дни на мятане между живота и смъртта, че оздравее ли — ако бог е милостив! — ще придаде още земя и още хора към подвеския манастир и повече време ще прекарва в светата обител, в размисъл и молитви и в тихо съзерцание на божия свят.

Така мислеше, докато още беше между живота и смъртта. А когато прекрачи този опасен праг, той захвана да вика все по-често своя управител, и надълго и изтънко го разпитваше за вървежа на светските работи, за търговците и търговските кервани, и за послушанието на своите люде, спазват ли закона, и наказват ли се както трябва ония, които го заобикалят и са тръгнали през просото.

Пие ли човек веднъж от хубавото вино и усети ли магията му в кръвта си, не го забравя вече, търси го; а като го няма — спомня си го с умиление, и най-вече — в лоши дни.

Към края на втория месец силата надделя над страданието и Илари се привдигна от легло. Но се привдигна сакат, изгърбен, превит надве, убог и жалък, една тъжна глума на предишната сила. Той вярваше, че това нещастие ще е до време, че бог го е наказал временно, че ще се минат дни и месеци и снагата му отново ще се изправи, горда и властна, каквато е била преди. Като нямаше търпение и като страдеше, че погледът му е все в земята и че небето му е откраднато, и че по-низшите от неговия сан го гледат отвисоко — той извади шепи златни нумизми и ги дари на манастира, и приписа на манастира, за да

извика и измоли божията милост много свои имоти — ниви и пасбища — заедно с хората, които живееха и работеха по тях.

Той търсеше божията милост и поради един ужасен страх, който беше се заселил в сърцето му, като отровна змия. Откакто оня жребец го удари, стръвта за любов остана в кръвта му, но беше изгубил сили да я утолява. Той приличаше на един гладен човек, пред когото са поставили вкусни гозби и той иска да яде от тях, но дявол някакъв е залепил устата му с адска смола. Ако нещата продължаваха все тъй, не дай си боже, той щеше да изгаря до жена си като риба на сухо и понеже още нямаха деца, целият негов имот, пасбищата, нивите, бездънните лесове и търговското сребро — всичко щеше да иде в чужди ръце!

Всичките тия мъки, пораждани от гордост и суета, от любов и грижи за бъдещето, тласнаха душата му в нозете на бога; превивайки глава на господарското си честолюбие, със смирение на просяк престъпваше прага на манастира, даряваше преподобния Павел със сребро и останал сам пред олтара — палеше свещи и валяше недъгавата си снага в подножието на кръста Христов: спаси, господи, раба твоего!

Но господ, било защото не го чуваше, или си имаше свои съображения, неведоми за хората, както казваше преподобният Павел, нито изправи снагата му, нито възвърна мъжката му сила, напротив, като че ли го прегърби още повече, а страстта му за любов сякаш попари със слана. Където бяха бушували бурни желания, там сега се възцари спокойствие и тишината разпери кротки криле. Душата му заприлича на една посърнала равнина, над която е легнал вечен здрач. Като гризачи изпълзяваха от дупките си разни съмнения и запремигнаха лукаво с отровназелените си очи: къде остана милостта ти, боже?

Той пускаше тия животинчета да се разхождат насам и натам из душата му и тъжно ги слушаше. Но постепенно възвърна равновесието си и отново взе в ръцете си по-важните работи. За да стои жена му Бела по-надалече от съблазните, премести се да живее за по-постоянно в горския си дом.

Но, общо взето, той беше станал кротък човек. Тая кротост впрочем спаси Ханко от въжето.

Снегът продължаваше тихо да се стеле, затрупа прозорчетата на черквата, светлината, която идеше оттам, стана матова, а после потъмня. Вътре беше тихо и студено, и толкова спокойно, че на Ханко му се стори, като да е попаднал в някакво място, което стои извън света и е безкрайно далеч от хорската суетня. През дебелите стени не проникваше никакъв шум, никакъв звук, под купола лежеше неподвижна, изстинала тишина, през заснежените сводести прозорци, издълбани високо в зидовете, проникваше бяла, но нежива виделина.

Тази черква беше по-богата от осенянската, олтарът ѝ лъщеше позлатен, по стените бяха накачени икони в сребърни обковки, а от дъното на купола поглеждаше един замислен Христос. Осенянската черква беше по-сиромашка, нейният купол не беше изрисуван, олтарът ѝ не святкаше със злато; но кой знае защо, като я сравняваше с тукашната, тя му се виждаше някак си изпълнена повече с *черковност*, макар тази да имаше два пъти повече икони и някои от тях да бяха поставени в тежки сребърни обковки.

Пред олтара стояха изправени два триножника с по шест позлатени чашки, във всяка чашка гореше по една дебела восъчна свещ. Пламъците на свещите играеха по златото на олтара и там навремени като че ли оживяваше по някоя чудновата птица, ту се виждаше как Ева посяга лакомо към ябълката на изкушението, или изведнъж се появяваше рогат дявол, набол на вилицата си сгърчен като гъсеница човек. Тия изображения, които излизаха от здрачевината, бяха много интересни, човек можеше да си помисли, че пред очите му оживява един не толкова отколешен свят. По време на буртудизовското клане Ханко беше видял дори по-страшни неща.

Ханко посгря премръзналите си ръце на свещника, усмихна се съчувствено на сгърчения човек, а на Ева рече, че е глупачка, защото не се искаше много ум, за да се разбере, че тази змия, дето ѝ даваше ябълката, е един предрешен дявол и нищо друго.

Както грееше ръцете си и мислеше за дявола, той си спомни онази случка, когато най-напред го мобилизираха за войната и той препускаше по пътя за Преслав, а сред нивите писнаха на умряло жени и той се отби от пътя, за да им помогне, с каквото може. Змия беше ухапала едно момиченце, жените затова пищяха на умряло. Той си спомни как рязна с нож ухапаното място и как изсмука от раната

горчивата отрова, примесена с кръв. Бог да поживи детето! Ако сто пъти пътува по пътищата и сто пъти чуе да пищят жени, той всеки път ще се отбива да помага, защото дяволът си няма работа — превръща се на змия и хапе децата.

И онази змия, дето ухапа тогава момиченцето, сигурно ще да е била един предрешен дявол, защото от тоя миг насетне животът му започна да се обърква като едно сплетено кълбо от кълчища. Кой казва, че не е истина? Я послушайте! Не закъсня ли за частта си и не го ли спаси от посичане самият княз? И като го взе под свое покровителство, не го ли изпрати в образцовата стотня на Севар? А не беше ли стотнята на Севар, която след битката при Адрианопол отиде да станува в село Здравек и там Ицволя насили момиченцето на вдовицата, и той обеси Ицволя? И нали заради това обесване той не се завърна в Осеня, а го изпратиха в Преслав, за да бъде съден и посечен? Ако тогава беше се завърнал в Осеня, надали щяха да го мобилизират за войната с угрите, защото баща му беше се споминал вече и в семейството им нямаше други мъж. Ето как дяволът прави и струва, за да не си бъде той в къщи, когато угрите нападнаха и съсипаха Осеня! Защото, ако си беше останал в къщи, кой знае, нещата може би щяха другояче да се развият и сега Девора да е жива и детето да е при тях!

Щеше да оцелее едно щастие, което не беше истинско, но, все пак приличаше на щастие и пълнеше душата му с една спасителна лъжа. Сега нямаше нищо в душата си дори лъжа.

Такива невесели мисли извикаха у него позлатените изображения, които пламъците на свещите изтръгваха от потъналия в здрачевина олтар.

После дойдоха слуги, донесоха една малка синия, изписана цялата със слънца и лози, и я натъкмиха в притвора до раклата със свещите. И на синията поставиха топла пшенична турта и шарена стомничка, пълна с разрежено вино. Ханко отчупи от туртата и яде. Сетне отпи от виното. То беше разрежено наистина, но от него още се лъчеше сладкият дъх на напоена от слънцето самодивска поляна.

Като усети тоя дъх, Ханко изведнъж си спомни очите на Бела. И веднага се упрекна, защото не беше редно да се спомнят в черква такива неща.

Той отново се върна при олтара, мамеше го топлата светлина на восъчните свещи. Но видя върху трона една книга в златна обковка, от

нея идеше сияние, по-бляскаво и по-топло от светлината на восъчните свещи, сякаш небето беше събрало на това място всичките си звезди. Той знаеше защо това сияние е толкова чудно — то се лъчеше от буквите, а буквите гreeха по-красиво от най-красивите благородни камъни по света.

Илари го завари седнал върху стъпалото на олтара. Той четеше в златната книга и толкова беше съсредоточен, че не го забеляза откъде се появи и кога застана гологлав пред амвона.

— Аз очаквах, че ще те заваря на колене! — каза Илари, като нарочно чумереше вежди. — Или ти не чу заповедта ми?

— Чух я с ушите си, болярино, но сърцето ми я отхвърли! — отвърна незлобливо Ханко и широко се усмихна. По разпалената жарава на една голяма пещ вървяха трима мъже, облечени в бели туники. Наоколо им съскаха и се мятаха пламъци, бушуваха страшни огньове, но тримата мъже вървяха спокойно, не бързаха, дори изглеждаха весели, сякаш се разхождаха по росната морава на една кротка горска поляна. Това беше нечувано чудо, хора да се разхождат в разпалена пещ, и Ханко широко се усмихна.

— Ти си пролял кръв Ханко, и трябва да молиш бога за прошка! — каза сърдито Илари. Тоя човек продължаваше да си седи върху олтарното стъпало, сякаш той беше господарят, а Илари — слугата.

— Защо да моля бога за прошка! — учуди се Ханко. — Твоят вратар беше един много зъл човек и аз го наказах. Злите човеци са като плевелите. Аз съм селянин и зная — отскубнеш един плевел и на ечемичните класове наоколо им става по-добре. За такива работи, болярино, бог благославя, а не наказва!

„Благославя ли? — наежи се в душата си Илари. — Колко «плевели» аз разчеквах с коне и на ченгел окачвах, и на кол набивах, и на колко търбусите пълних с магарешки тръни, и какво получих от бога? Конски ритник!“

— Простите люде нямат право да наказват! — каза тъжно Илари.

— Може! — кимна Ханко и отново се усмихна.

Ония, тримата, излязоха от пещта, изтупаха полите на туниките си и като нищо да не беше се случило — всеки от тях пое по своя си път.

— Срамота е — рече Илари — ти да седиш, а аз да стърча отпреде ти прав!

— Че седни и ти! — каза Ханко. — Нима ти преча? Ето, аз ще ти сторя място тъкмо под свещника, за да ти е топло от свещите. Ти си недъгав човек и сигурно мъчно понасяш студа. — Той се поотмести, но не изпускате златната книга от ръцете си.

„Хвърлил е око на евангелието! — помисли Илари. — Мами го златото на обковката!“ — С пъшкане и тюхкане той се кротна най-после под свещника, помълча някое време, после попита:

— Що си взел евангелието от мястото му? Да го крадеш ли мислиш? Виж, за такава кражба аз няма да те галя по главата, имай пред вид!

— Като нищо бих го откраднал, стига да имаше къде да го дяна! — каза замечтано Ханко. — Но аз съм един бездомник, скитник по пътищата, само ще съсипя хубавата вещ!

— Глава отсичам за него — каза предупредително Илари. Сега той не би го направил, но знаеше от опит, че едно сплашване е винаги от полза.

— Ти правиш голяма грешка — каза Ханко.

— Глава отсичам, и туйто! — повтори Илари.

Ханко се усмихна снизходително и потупа с пръст по златната обковка:

— Това не е евангелие, болярно, а църковен сборник, който съдържа и глави от евангелието, и притчи, и псалми от стария завет, и няколко поучителни слова от Йоана Екзарха, когото аз познавам, защото през тази война той придружаваше нашия княз.

— Все едно! — махна с ръка Илари. — Евангелие или сборник, посичам те, и туйто! — И изведнъж се удари с ръка по челото: — Чакай, а ти откъде знаещ, че е сборник, а не е евангелие?

— Че как да не знам! — каза Ханко. — Тука пише!

Той обърна златната подвързия и посочи с пръст.

— Мигар знаещ да четеш? — опули се Илари.

Ако Ханко беше казал, че е пръв братовчед на княза, нямаше толкова да се удиви.

— Научи ме на четмо и писмо великият майстор Карач. Ти познаваш ли великия майстор Карач? — Той премълча, че е бил негов роб.

— Де ще го познавам! — повдигна изгърбените си рамене Илари. — Аз слизам рядко в столнината. — Сега Ханко израсна в

очите му два пъти повече, ако се изправеше, главата му сигурно щеше да стигне до купола, при нозете Христови. — Добре е, че бог те напъти при мен — каза той. — Аз съм неук, но оглаголените люде уважавам повече от братята си. За издръжката на школото при манастира давам годишно по двадесет шилета, двадесет части ечемик и пет делви мас.

Той даваше наистина тази храна на школото, но тя съставляваше една шеста част от данъка, който плащаше на княза. Всъщност князът отстъпваше на школото тази част от приходите си, а Илари беше само доставчикът.

— Може би аз ще ида в школото при манастира — каза Ханко. — Може би моят път води тъкмо в тази посока.

— Това ще решим после — каза Илари. — Аз откога търся грамотен човек да ми стане управител?

Ханко си спомни големите и влажни очи на Бела и не каза нищо. Откъм притвора нахлуваше тъмнина и макар и нейните очи да бяха тъмни, той ги виждаше много ясно. Те бяха кадифени, меки, спокойни, но в дълбочините им трепкаше една едва видима усмивка като мъничка, далечна звезда.

— Ще видим — каза неопределено Ханко.

После Илари го накара да донесе нови свещи от притвора, та да бъде светлината по-силна. И от любопитство или от съмнение някакво рече му:

— Прочети ми една притча или там каквото намериш, все едно, за да чуя божието слово и да стане на душата ми празнично.

Тогава Ханко му прочете из пророчеството на Данаила за цар Навуходоносор и тримата верни на бога юдеи — Седах, Мисах и Авденаго. Дигнал Навуходоносор истукан от мрамор и злато и заповядал на всичкия си подвластен народ да го тачи за свой бог. Подчинили се хората и отправили към истукана молитви, целували му нозете и му принасяли жертви. Само Седах, Мисах и Авденаго не признали тоя истукан за бог и не му се кланяли и не го тачели за нищо. Те заявили на цар Навуходоносора, че признават само своя бог Саваот, който от началото на вековете живее и царува на небето. Разсърдил се Навуходоносор и заповядал на своите хора да уловят тримата неверници и да ги хвърлят в една силно разпалена пещ. Хвърлили ги в пещта, но бог заповядал на жарта да не ги изгаря, на пламъците да не ги палят, а на вятъра заповядал да маха с криле, за да ги разхлажда.

Тъй и станало. Тримата праведни мъже се разхождали из пещта и спокойно си приказвали за разни работи. Дивил се Навуходоносор, но какво можел да стори срещу волята божия! Излезли тримата праведни мъже от пещта невредими и започнали да славят бога в един глас:

— Благословете господата, слънце и луно, пейте и го прославяйте навеки!

— Благословете господата, всички дъждове и роси, пейте и го благославяйте навеки!

— Благословете господата, лед и мраз, пейте и го благославяйте навеки!

И така нататък.

После си отишли в къщи.

Това слово на пророк Данаила разстрои силно Илари. И Ханко не изглеждаше весел, въпреки че в притчата нямаше нищо тъжно. Поуката ѝ вдъхваше големи надежди, тя напомняше за безграничната любов на бога, за неговата всеобхватна милост: ето, и в най-тежките мигове на живота той бди над всяка овца от стадото си, закриля я с всемогъществото си и когато стане нужда — спасява я от най-ужасни беди.

„А нима аз не бях верующ? — възропта в душата си Илари. — Не ходех ли на църква, не палех ли свещи, не се ли молах искрено на бога да ми дава всеки ден насъщния хляб и да ме пази от изкушения? Не наказвах ли негодниците, дето се отклоняваха от пътя му и погазваха някоя от десетте му заповеди? Верен му бях от главата до петите, а как се отнесе той към мене? Изостави ме, сякаш бях вероотстъпник, тръгнал отново по окаения езически път! Нима не можеше да отклони от слабините ми копитата на оня обезумял жребец? Той, който прави жаравата да не изгаря, пламъците да не палят и в разпалена пещ да духа хладен ветрец! Или всичко туй, за милосърдието божие, е една лъжа?“

Илари трепна, защото тази мисъл беше страшна. Изкажеш ли я на глас, високо — или ще те пребият с камъни, или ще те изпратят на клада: едно от двете. Но в никакъв случай няма да се отървеш.

А Ханко, който беше повече ходил по земята и повече видял и като имаше пред вид и своя живот, и своите прежеждия, мислеше така:

„На земята има добро и зло. Мъчно може да се каже кое е по-силно — доброто или злото. И кое е в повече — доброто или злото. Случи се веднъж да направиш добро, а те постига зло. Друг път правиш зло, а те награждават с добро.

И законите са според хората. Един човек прави зло — законът го наказва. Друг човек прави същото зло — законът го закриля и дори го награждава! Ако аз например открадна крина жито — ще ме накажат с двадесет тояги по голо. Боляринът Стефан открадна от мен с измама двайсет крини жито — законът не само че не му търси сметка, но му дава право да съдере от гърба ми още двадесет кожи в добавък. Уж законът е един, но едного гали, а другиго — по главата.

И всеки, който наказва или награждава, дълбоко вярва, че истината е на негова страна. И се получава така, че за едно и също дело истината един път награждава, а друг път — убива.

Затова е ясно като бял ден, че тази истина, която един път награждава, а друг път убива, и все за едно и също дело, не е истинската истина. Тя е измислена истина. Тя е рожба на злото.

А истинската Истина е рожба на Доброто в света.

За да узнаеш истинската Истина, трябва да си като оня сеяч, който, преди да хвърли зърното в земята, грижливо отделя житото от плевела.

Трябва да опознаеш Доброто. А като опознаеш Доброто, ще узнаеш и Истината.

Но кое си ти, Добро, и кои пътища водят към тебе?“

Сетне Илари повика едного от слугите си и му заповяда да изхвърли стомничката с разреденото вино и да донесе друга стомна, напълнена с истинско вино, от най-старото. Когато слугата им донесе от това вино, те пиха и то им напомни с дъха си сладкия мирис на разцъфнал бърз, запечен от силно слънце. Това вино беше диво, то бързо омайваше душите и извикваше на живот песните от най-стародавни времена.

Тая вечер пред Никулден светата църква в горския дом дълго кълтя от луди песни, възкръснали сякаш от гробовете на отдавна отминали години.

Много усилия употреби Илари, за да склони Ханко да му стане управител, но на края не постигна нищо, Ханко заяви, че не го бива за управителска работа, че да краде господаря си и да бие селяните с тояги не му е по душа, но че на драго сърце би се нагърбил например да му стане коняр. Той бил чувал, че в Константинопол за коняри назначавали дори много видни хора. Илари запуши ушите си и му заяви, че подобни приказки не иска да слуша, защото де се е видяло грамотен човек да пасе коне. А че в Константинопол назначавали видни хора за коняри, в това нямало нищо чудно, там открай време грамотните хора пасели коне, а неграмотните ставали императори. Тъй че тази мисъл за конете Ханко да избие от главата си. Тогава Ханко му каза, че какво пък, нека да го назначи за ловен пазач, това щяло да бъде за него една работа съвсем по мярка. Но Илари го запита хитро дали ще стреля по нарушителите и ще ли да насъсква кучетата си отгоре им и Ханко открито си призна, че не ще върши нито едното, нито другото.

Не си говориха една седмица, взаимно огорчени. На осмия ден Илари реши да влезе най-после в ролята си на господар и управник. Той извика Ханко и му каза много строго:

— Омръзна ми да те разпитвам какво искаш и да слушам какво не искаш! Затова постанових сам като управител на подвеската земя: всяка неделя и всеки божи празник ще дохождаш в къщи да ни четеш от светото писание или от друга господня книга, а през останалото време ще служиш в манастира. Каквото ти нареди игуменът отец Павел, туй ще вършиш. Аз мисля, че той няма да те изпрати гъски да пасеш.

— Че и гъски бих пасъл! — усмихна се кротко Ханко.

Една от причините, може би най-главната, която караше Ханко да бяга от горския дом и да не приема никаква работа, свързана с почетото му или постоянно пребиваване в Илариевото имение, бяха — колкото и да изглежда това странно — очите на Бела. Той имаше чувството, че те го търсят постоянно и навсякъде, че го очакват, и макар да му се виждаше чудновато, че го викат на глас — кога умоляващо, кога пък властно и настойчиво, съвсем по господарски. Мернеше ли се отпреде им, те го гледаха с дълги погледи, открито, не загатваха, а направо му казваха такива неща, от които му се завиваше свят. Той нямаше представа за собствените си очи — как я гледат и

търсят, очакват или зоват, но се досещаше, че и те сигурно бяха го ударили през просото, макар и не толкова, колкото нейните. Кой знае, може би и на нея ѝ се завиваше свят, защото често се случваше страните ѝ да пламват и да аленеят като макове или като прозорците на черквата, когато захождащото слънце ги огряваше с червеното си зарево. Какъв пожар, господи! И Ханко молеше прошка от бога, като си казваше, че е добре, дори много добре, дето Илари гледа все в земята! Какво щеше да си помисли нещастникът, ако видеше маковете по бузите на жена си!

Ако Илари беше един прав и здрав мъж като хората, Ханко едва ли щеше да се смуцава толкова от погледите на Бела и от огъня, който те разгаряха в сърцето му. Илари щеше да бъде негов равностоен съперник: два елена се срещат в гората, сплитат роги, и самката остава при по-силния — както е било от паметивека! Честният двубой решаваше всичко, печелеше оня, който имаше повече опит или комуто бог беше дал повече сили. Но Илари беше един недъгав човек, да отнемеш жената на такъв, това приличаше на грозна кражба. Дори по-лошо! Заколваш дете, за да му вземеш торбичката с хляба!

Нито можеше да краде, нито го биваше да коли деца, затова реши да избяга от горския дом и вече стягаше кончето си, когато Илари му предложи да иде на работа в манастира. Нямахше да го преследват очите на Бела, нито той щеше да ги търси. Само погледът ѝ щеше да се носи в душата му, но малко ли сенки имаше там! Там беше цялото село Осеня, с ливадите и нивите, миналият му живот, Девора, синът, а че и онази вдовица от ателкузките степи. От една нова сянка едва ли щеше повече да боли.

Подвеският манастир беше сгушен в подножието на един стръмен рид, след горска пустош, огласяна пролет от чуруликанията на безброй птици, а зимно време — от воя на ветрищата и изгладнелите вълци. Този манастир имаше два двора — външен и вътрешен. В центъра на външния двор се издигаше красива кръстополна черква, нито голяма, нито много малка, строена преди десет години на държавни средства и красена и изографисвана по-сетне с личните спомосъществувания на стария княз. От двете страни на черквата бяха построени две сгради. Едната, двукатна, беше за калугерите,

прозорчетата на калугерските килии гледаха право в зелената стена на стръмния рид. Другата, еднокатна, но доста дължка, служеше за школо. В нея се помещаваха килиите на учениците, библиотеката и няколко по-специални помещения — работилници за майсторене на сребърни обковки и закопчалки.

Задният двор беше изпълнен със стопански постройки — конюшня с двата хвърковати змея на преподобния отец Павел, магерница — обширно помещение с пещ за печене на хляб, оттук винаги се носеха приятни и дразнещи миризми; имаше още сайванти, хамбари, складове — всичките ниски, клекнали и покрити със сламени покриви.

Цялото това манастирско селище беше заобиколено с висок и дебел каменен зид. Той изглеждаше непристъпен като крепостна стена.

Към подвеския манастир бяха придадени с княжеска заповед много ниви, гори и пасбища, отделени от землищата на околните села. Пак с княжеска заповед беше вменено в задължение на селяните от околните селца да работят безплатно на манастира през определени дни на годината. Срещу своя безплатен труд селяните имаха право да си точат светена вода от манастирската чешма, да се къпят на празника на света Богородица в манастирското аязмо за лек и да събират вършини, жълъди и дренки от манастирските букаци и дъбрави.

Преподобният отец Павел беше як, набит мъж, чевръст като дявол. Носеше се слух, че бил син на някакъв главинишки славянски велможа, че на младини водел несправеден живот и че бил обърнат към черквата и въведен в църковната йерархия лично от епископ Климент, тогава още учител в Девол. След утринната молитва отец Павел скриваше в пазвата си под расото една остра кама, яхваше един от двата си змея и се понасяше вихром и с развято расо по пътища и пътеки. Обикаляше манастирските имоти, орачите, копачите, пастирите, правеше по селата водосвети, някъде кръщаваше, другаде опяваше, но се случваше и сватби да благославя. На сватбите си попийваше и като се връщаше по късна доба, гората ехтеше от йерихонския му глас. И добре, че се връщаше по късна доба, та никой да го не чуе, защото песните, които пееше, бяха непристойни за един посветил се на бога човек.

Отец Павел посрещна Ханко с голяма радост и не можеше да се разбере на какво повече се радва, дали на силата и младостта му, или на умението му да пише и да чете; или на войнишката му слава. Защото, когато Илари си отиде, той не тикна в ръцете на Ханко ни кръст, ни книга, а му даде лък и колчан със стрели. После двамата възседнаха по един от змейовете и като се отдалечиха на достатъчно място от манастира, спряха на една самодивска поляна, затрупана до колене със сняг. Отец Павел закачи калимавката си на един клон и рече:

— Сега, Ханко, ще се надстрелваме. Ще хвърляме по десет пъти. Ако спечелиш — ще ти проводя кратунка вино след вечеря, ако загубиш — ще ти дам да преписваш тропари и песнопения до среднощ!

— Бива — каза Ханко, който беше привикнал на всякакви изненади и вече не се учудваше на нищо.

Стреляха от петдесет крачки. Ханко улучи и проби калимавката му десет пъти. Отец Павел — седем пъти.

На връщане от стрелбата той рече на Ханко:

— Работа при нас има до гуша и аз ще ти кажа, че това спасява от унието и от други душевни тревоги. Ние имаме дванадесет ученици. Шест бяха, но се получи нареждане от княза да удвоим учениците, та станаха дванадесет. Това нареждане е до всички манастири. Князът иска да има във всяко село по един свещеник и по един-двама грамотни хора. Трудна работа, но като е княжеска заповед — няма как! И аз ще ти кажа, че това начинание е велико и че то непременно ще получи и божията поддръжка. Дохожда ли ти на ум как ще засветува светът български, ако във всяко село се появят по трима грамотни люде?

Отец Павел толкова се възторгна от тази представа, кой знае какво му се привиждаше, та извади от пазвата си плоска глинена съдинка, отпи от нея и я подаде на Ханко.

— Пийни си — рече той. — Туй е смес от прекипяла медовина и ланско вино. Щипе езика, но гъделичка душата! Без туй питие аз не тръгвам зимно време на път! Ти видиш ли какво е нарисувано отгоре, на плоската?

Ханко избърса устни, потърси се от силата на питието, погледна рисунката и рече:

— Слънце.

— Слънце, ама какво — златно! — Кой знае защо той опъна юздите, спря коня, наведе се към Ханко и като повдигна пръст към посивялото небе, произнесе със загадъчна тържественост: — Светлина!

— Е, добре — кимна Ханко, — да речем, че е светлина?

Отец Павел го погледа някое време, сякаш искаше да му каже нещо много важно, може би най-важното, но изведнъж пришпори коня си и се понесе лудешката напред. Ханко скри плоската в пазвата си и тозчас се понесе по неговите следи.

Така започна тоя нов живот за Ханко — сутрин учеше младежите да четат и да пишат, а следобед преписваше свещените книги. Участвуваше в богослужението, пееше псалми от Давида и славеше бога на славяните. Понякога придружаваше отец Павел по кърища и села, но не успяваше да се вглежда много-много в живота на хората, защото никъде не се застояваха за повече от час, два. Сякаш огън пареше под краката на преподобния, все бързаше, дяволи ли го гонеха, или той гонеше нещо, което непрекъснато му се изплъзваше — не можеше да се разбере.

Неделен ден Ханко отиваше в Илариевия дом и тия празници бяха за него едновременно и ходене по мъките, и Великден, и светлина, и тъмнина. Случваше се, зачетен в евангелието, да прочита много страници, без да вниква в нито една дума, защото мислите му летяха към нея и душата му се стремеше към нейната душа. Връщаше се вечерно време в манастира като пребит, зъл, със съзнание, че е мърсувал духовно, и с никакво желание да се покае, с никакво обещание, че няма отново да греши.

Така течеше времето и понеже нещата се повтаряха едни и същи, и всяка среща се очакваше като Великден, а Великден все не идеше, седмиците и месеците се извървяваха неусетно. И ето че дойде есента на втората година.

Беше последната неделя на месец септември. Тримата бяха слезли до реката, за да се отморят от сития обяд. Илари се кротна над големия вир да лови риба, а Ханко и Бела се поотдалечиха на двадесетина крачки, за да не плашат рибата. Слънцето грееше меко, с

малко уморена гальовност, навремени откъм запад долитаха ята диви патици и с глъч и врява отлитаха на изток, към блатата и разливите на големите реки. После ставаше отново тихо. Кротък вятър появяваше и тук и там от дърветата вече се отронваше по някое златно листо.

Те останаха зад гърба на Илари уж да не пъдят рибата с приказките си. Седяха на тревата един до друг, съвсем близо, тоя следобед дяволът беше запалил в кръвта им огън, взет сякаш от самото пъкло. Те усещаха дъха си, пламъци ближеха лицата им, още едно мъничко накланяне един към друг и устните им сами щяха да се намерят. Тоя ден те бяха обсебени от дявола и той вършеше работата си.

И може би мигновение преди безумието им да стигне върха си, откъм реката долетя вик — Илари се търкаляше като едно заклано яре по нанадолнището. Те видяха как той се претърколи три пъти и как безпомощно цамбурна след това в зелената паст на вира. Той не можа да извика втори път. Водата го погълна тутакси, но ето че тя милостиво се разтвори и на повърхността ѝ се показа лицето му, мокро, с широко зинала уста и ококорени очи. Тия ококорени очи сякаш се вторачиха в тях или може би тъй им се стори. После главата му отново се скри под водата и тоя път на повърхността изскочи ръката му — разперила пръсти, ужасена, викаше на помощ целия свят.

Всичко това свърши и водата започна да склапя кръговете си.

Пръв се размърда Ханко. Той погледна Бела — нейното лице беше посивяло, то изглеждаше от камък, от него лъхаше мраз. Очите ѝ бяха застинали, погледът им не казваше нищо.

Какво лице! То сякаш се вслушваше във времето и броеше стъпките му. Една стъпка, две, три. Може би повече не беше нужно? Колко стъпки са необходими, за да отmine един давец се човек във вечността? Тя беше изброила много стъпки, недъгав човек свършваше под водата много по-бързо.

Ханко се надигна, като да беше се изскубнал от лапите на звяр, хвърли се към брега и скочи. Опита се да стигне дъното, но не успя, течението го повлече към средата на реката, където водата кипеше и клоkochеше като в гигантски бързей. На няколко пъти се гмурка, но не намери нищо. Сигурно бурното течение беше отвлякло Илариевия труп надалече.

Когато излезе на брега, той не отиде при Бела, която седеше на мястото си и му махаше с ръка. Той се отпусна на пясъка, на крачка от бездънния вир, закри лице в шепите си и изхлипа мъчително, както правят суровите мъже, които не могат да плачат.

Вечерта тя не му позволи да си иде в манастира, а го настани да спи в стаята, която беше съседна с Илариевата спалня. Тази стая служеше за дрешник, но там Илари държеше и железния сандък със среброто си и с накитите на Бела. Тя му постла една мечка кожа, прекръсти го и захлопна тихо вратата подире си. Но не мина дори и един час, и тази тежка врата отново се отвори, по-тихо, отколкото беше се захлопнала одеде. Тя влезе вътре, беше само по риза и затова приличаше на едно бяло привидение. Тя духна кандилцето, което блещукаше под иконата на божията майка, и примряла се свлече до него на мечката кожа.

Нали този ден дяволът ги беше обсебил, до среднощ часовете бяха пияни. А после тя му каза, че среброто в тоя сандък е негово и че като мине една година, те ще се венчаят пред светата църква, но нали бог е милостив и прощава — ще си живеят дотогава като мъж и жена. После тя се сви до рамото му и заспа дълбоко.

А сънят бягаше от очите на Ханко. Ту му се привиждаше лицето на Илари, заляно от вода, със зинали уста и облещени очи, ту излизаше образът на Бела — от камък, какъвто го видя одеде, когато Илари се давеше в реката. Сетне виденията изчезнаха и той се размисли. През тия две години животът му не беше минал напусто, учи и научи много млади хора да четат и да пишат. Те от своя страна щяха да научат други да четат и да пишат и това беше добро. И една книга с поучения успя да препише, и това също беше добро. Но стана ли по-леко на душата му? Намериха ли отговор въпросите, които го измъчваха? Откри ли Истината и пътищата, които водеха към нея? Живя ли праведно?

И той си казваше, че не е живял праведно, защото, ако правдата наистина беше спътница на живота му, той нямаше да допусне тази връзка с Бела и Илари щеше да бъде жив. Както и да се погледнеше на тия неща, виновник за смъртта на Илари беше само той. И за каква правда можеше да става дума, когато Илари още се люлееше някъде из подмолите и още молитва не му беше прочетена за упокой, а те с Бела се отдаваха на бесовете си и малко искаха да знаят, че помежду им лежеше един мъртвец.

Хубаво беше в тоя богат и голям дом, хубаво беше да усеща до рамото си топлата гръд на Бела; който казва, че такава хубост може лесно да се прати по дяволите, е лъжец или глупак.

Но как да се улови на хорото? Мислеше Ханко, а мислите му теглеха на противоположни страни. Едни настояваха да остане в Илариевия дом, те казваха, че времето лекува всичко и че споменът за удавника ще се стопи, както се топи късният сняг под лъчите на топлото мартенско слънце.

А други мисли казваха, че трябва да се маха час по-скоро от тоя дом. Да се маха, докато е време. Те казваха, че тоя дом му е чужд и че той винаги ще бъде в него чужденец. И му разкриваха бъдещето. Из тия стълбища, стаи и коридори винаги ще броди сянката на Илари и ден и нощ ще му напомня за сторения грях. В тишината ще клокочи вода. Звездите ще му се струват, като облещени очи. Ден и нощ съвестта му ще го рита живее ли праведно и може ли да живее праведно, като съдира от селяните по девет кожи, за да трупа сребро в железния сандък.

А оная мъртъв свят, който носи в себе си — цялото село Осеня, с ливадите и нивите, миналият му живот, Девора, синът, вдовицата от ателкузките степи, — тоя мъртъв свят ще му напомня ден и нощ за оная Истина, която той трябваше да открие по пътищата на живота, за да даде на душата си мир.

Тия мисли бяха по-силни. Мъчно му беше за хубавия дом, за Бела, боеше се от онова, което се задаваше насреща му, но нямаше как — пътищата го викаха навън.

Откъм вътрешния двор пропяха втори петли. Скоро щеше да се разсъмне. Той се измъкна тихичко от Белината прегръдка и затаи дъх. Сънят й беше все още дълбок. Изправи се предпазливо, взе дрехите си, откряна вратата и като крадец се изшмули в коридора. Там се облече.

Изведе кончето си от конюшнята, обади се на часовия при вратата и му пожела лека нощ.

Звездите бяха започнали да гаснат, мигаха със сребърна светлина само най-големите. Нощта си отиваше, скоро щеше да настъпи новият ден.

РАЗКАЗ ПЕТИ: НЕВЕДОМИТЕ ПЪТИЩА

Като стигна она кръстопът, където преди две седмици беше срещнал стареца, Ханко се запита: сега накъде? Пътят отляво водеше за подвеското укрепено селище, а тоя, дето се провираше през Балкана, слизаше в Иструмската равнина, правеше завой източно от Преслав и поемаше за Червен. Някъде по средата, между Преслав и Червен, потегляше път, който водеше към западните предели на Иструмската равнина. Тоя път минаваше и през село Осеня.

Слънцето беше изгряло, небето пламтеше над високия рид, но в долината, където пътищата се срещаха и разделяха, здрачевината още не беше се стопила, тук и там в по-усойните места леко се диплеха белезникави мъгли. Беше хладно, миришеше на шума и здравец, наблизко чевръсто чукаше ранобуден кълвач. Гората беше започнала леко да златее, глогините и шипките бяха накичени с плод; нямаше го лятото, но и тъжната есен още не беше дошла — онази с обезлистените клони, с дъждовете и мъглите и със свлеченото над върхарите прогизнало небе.

Докато яздеше по горския път, Ханко все мислеше за изминалото време и макар да изпитваше едно общо неудовлетворение от себе си, утешаваше се с работата си в манастира; тази работа той смяташе за едничкото добро и смислено дело, извършено от него през последните няколко години. Ако го попиташе някой в какво се състоеше доброто, той щеше тутакси да отговори, без да се замисля: „Научих толкова ми ти млади хора да четат!“ Ако пък този, който го питаше, искаше да узнае, като какво добро са постигнали всъщност неговите ученици, които беше въвел в света на буквите, той щеше да отговори с усмивка на ловец, ударил голям и едър лов: „Те излязоха на светлина!“ Всичко най-прекрасно, за каквото можеха да мечтаят простите хора като него, той олицетворяваше със светлината. Сега разбираше защо отец Павел толкова се възторгваше от онова златно слънце, нарисувано върху глиненото павурче. Всяко нещо идеше по реда си.

За много неща той премисли, докато пътуваше по горския път. А за Бела си спомни само веднъж. И се учуди, че мисли толкова малко за

нея, защото до вчера тя беше в сърцето му и като не я усещаше до себе си или наблизко, струваше му се, че светът е помръкнал. Но ето, видя вчера как тя се превърна на камък, когато мъжът ѝ се давеше в реката, и половината от огъня му към нея изгасна. А другата половина от тоя огън угасна, когато тя му спомена за сандъка със среброто. Не ще да е било чак толкова дълбоко чувството му към нея, за да пресъхне от един поглед и от една дума. Пък кой ли знае... Но ако му кажеха: „Даваш ли сто Бели за една Девора?“ — той щеше тукатси да даде сто Бели, за да вземе една Девора. При това отлично знаеше, че в сърцето на Девора неговото място беше зад вратата, а на огъня грееше ръцете си друг.

Ханко се запита: „Сега накъде?“, макар да знаеше предварително и дълбоко в себе си, че никакъв друг път няма да избере освен тоя, който водеше през планината. Още докато приближаваше кръстопътя, оня мъртъв свят в душата му изведнъж и за миг оживя: светнаха лъките над село Осеня като пъстри сватбарски черги, люшна се зеленият валог и старата Данилова къщурка изскочи като повдигната на длан. На пруста стоеше Девора с ръка над очите си, заничаше в далечината, а до нея скачаше къдрокосо момченце, босо и по конопена ризка. По-нататък лъщеше като сребърен пояс осеняанската река, синееха ливадите, в лилава омара се губеше чертата, където небето допираше земята. Заедно с тия видения изневиделица лумнаха весели годежарски песни, къдрени от звучни момински гласове. Те се понесоха на възбог, към прозрачната синева, под чийто купол кръжеше и едва помахваше понякога с крило дългоклюнест щърк.

Той не спря на кръстопътя, а продължи нататък, към превала на планината, откъдето се разкриваше необозрима гледка към нахълмената иструмска равнина.

Малко преди залез-слънце той стигна до стените на Преслав и влезе в града през източната порта. Нямаше намерение да се отбива от пътя си, но беше прегладнял, от вчерашния обяд в горския дом на Илари не беше слагал троха в устата си, а в Преслав имаше много странноприемници, където можеше сито да се навечеря и да преспи; а и кончето му вече преплиташе от умора крака.

По-рано, когато беше роб на Карач и му служеше, и кръстосваше с него улиците и махалите надлъж и нашир, толкова добре успя да опознае града, че можеше, дето има дума, с вързани очи да тръгне от

единия му край и да стигне до другия, от крайнините при Туча, където на воля пасяха табуните на войската, до гъсто застроената средишна част; от градините и пасбищата до гъмжилото на центъра, при пазарите, дюкяните и работилниците, където вечно прииждаше и се отливаше, сновеше и се люшкеше насам и натам пъстър народ, надошъл от близки и далечни краища на страната. Сега в тоя град се извършваха поразителни неща: някогашното се рушеше и прекрояваше, старият град си отиваше, а новият още не беше издигнал снага. На едно място събаряха къщи, на друго издигаха нови. По основите и по зидовете на новите къщи, и по материалите, които се употребяваха при строежа им, можеше да се съди, че те ще бъдат несравнимо по-хубави и по-големи от предишните. Където имаше поляни, там сега прокарваха улици; набиваха дървени колци, за да се заздрави земята, а в изкопите насипваха речна баластра. Върху тая баластра поставяха широки каменни плочи, та новите улици изглеждаха чисти и равни, каквито по-рано хората не бяха виждали и насън. И какви улици наистина! — дивеше се Ханко. Освен че бяха гладки като мраморните подове на църквите, те бяха двойно и тройно по-широки от предишните, по тях можеше спокойно да минава княжеската гвардия, строена в редици от по десет коня.

Да, чудни неща ставаха в тоя град! Навсякъде цареше страшна вавилония, свистяха бичкии — едни режеха греди, други — варовикови блокове, хиляди чукове ломяха камъни, стотици волски и биволски впрягове возеха дърво и мрамор, облаци млечна мъгла се вдигаше от гигантски варници. И навсякъде — хора, хора, забързани, припрени — с триони, с мистрии, с чукове и лопати възбуден човешки мравуняк, вдигнат на крак, за да построи в нечувано кратко време нова столицина.

Смутен и озадачен от големите промени, от шумотевицата и залисията на народа, Ханко напразно търсеше странноприемница, където да се приюти. Най-последно намери една, която беше само наполовина разрушена. Като завърза кончето си в разградения двор, натъпкан като склад с всякакви багажи и вехтории, той влезе в ниското и тъмно помещение на странноприемницата, чиято една половина беше заета от нарове, а другата половина — от дълга маса, източена от вратата, та чак до опушения оджак. От почернелите греди на тавана висяха три маслени лампи, но едничката светлина идеше от огнището,

под чийто окаден свод кротко пърпореха няколко дебели дъбови цепеници. Ханко приседна до масата, свали калпака си и уморено въздъхна.

Дойде кръчмарят, възсух мъж, обут в кожени гащи и с кожено елече, препасан с червен пояс и с червена забрадка на бръснатата си глава. Очите му бяха малко изтеглени и смътно напомняха степните народи оттатък Делтата. Но цветът им беше кестеняв и напokon на облеклото гледаха дружелюбно и с открито, но не досаждащо любопитство.

Ханко си поръча ядене и кръчмарят на часа сложи отпреде му тарелка с парче варено овнешко, щедро посипано с пипер, комат ръжен хляб и дълбок пахар, напълнен догоре с вино, силно лъхащо на оцет. Ханко унищожи това ядене почти мигновено и поиска още.

— Радвам се, че моята софра ти харесва! — рече му кръчмарят и благо се засмя. Той сложи на тарелката още по-голям къс овнешко, донесе още по-голям крайшник хляб и леко го потупа по рамото: — Яж! — рече му. — Ти изглеждаш истински мъж. Такива рядко се срещат.

— Не можеш ли да ми смениш виното с медовина — каза Ханко.

Кръчмарят взе пахара и след малко се завърна с един глинен съд, който наподобяваше черковен потир.

— От собствената си домашна медовинка ти нося — каза му той.

— Благодаря — кимна Ханко. Той пресуши потира на един дъх, избърса устните си с ръка и на свой ред се усмихна благо на кръчмаря.

— Откъде идеш? — попита го кръчмарят.

— Бях на работа при подвеския управител — каза Ханко. Той премълча за манастира.

— Сигурно мислиш да се хванеш на работа по строежите?

— А, не — каза Ханко. — Мисля да си ида в родното село. Не съм виждал родното си село вече четири години. Две години бях на война.

— А кое е родното ти село? — попита кръчмарят.

— Осеня — каза Ханко.

Кръчмарят помълча.

— Какво ще правиш там — рече кръчмарят, като поглеждаше в почернелите греди на тавана. — Угрите изгориха твоето село.

— Е — каза Ханко. — Някои от хората са се върнали.

— Няма смисъл — поклати глава кръчмарят.

Те помълчаха.

После Ханко каза:

— Случва ми се да сънувам моя край. Трябва непременно да го наобиколя.

— Имаш ли близки? — попита го кръчмарят.

Ханко помълча малко, после отвърна:

— Син.

— Да е жив! — благослови го кръчмарят. — Големичък ли е?

— Трябва да е на шест години.

— Хм! — поклати глава кръчмарят. — Той няма да те познае.

— Знам ли! — каза Ханко и се умълча.

После кръчмарят каза:

— Тука търсят работници. При нас стават едни такива велики работи, че краят не му се вижда. Князът заповяда градът да се построи отново и ето, строят го. И много нови църкви ще бъдат дигнати. Ти защо не се хванеш на работа тук? За две-три години парици ще натрупаш. Какво ще търсиш на село? Там работите не вървят добре!

— Не ми са присърце градските работи — каза Ханко.

— Ще свикнеш! — усмихна се кръчмарят. — На доброто лесно се свиква. Ти знаеш ли какъв живот се живее тука? Толкоз народ е придошъл, мъже и жени, че никой не знае — той се наведе над ухото му — с коя ляга и с коя става. Защото всички спят накуп. За толкова ми ти хиляди народ могат ли се намери толкова ми ти къщи! Тъй ще бъде, докато падне сняг. Дойде ли зимата — в землянките, сега ги копаят. Яж и спи, друга работа през зимата няма! А пекне ли слънцето напролет — хващай се на работа и трупай. Париците хляб не искат. Пък стане ли туй чудо — новият град, — ти ще си събрал вече пари за един имот. Тогава можеш и на село да се върнеш. Навсякъде ще си добре.

— Гледам — каза Ханко, сякаш не беше чул нито една от приказките на кръчмаря, — гледам — каза той, — че и на твоята къща иде редът.

Кръчмарят го погледна недоволно, помълча някое време, явно огорчен, че напътствените му думи не бяха намерили отзвук. Но нали умът е нещо, което не може да се купи — господ или го дава на човека, или не го дава!

— Прав си — рече той на Ханко. — Дохожда вече ред и на моята кръчма. Тя е правена от баща ми, някога си, когато тук е стърчала само една крепост, а селището е било от стотина къщи. Тази кръчма е обслужвала не толкова войската, колкото търговците, които отивали със стоката си в южните земи, или пък се връщали оттам. Но от ония времена до днес е изтекло много вода, само Туча си е останала същата, а другите неща са придобили нов вид. Ето че и нашият град ще придобие нов вид, и то какъв! Казват, носи се такава приказка, че князът искал да го направи личен, само един Константинопол, дето щял да бъде пред него. Нека! Мигар ние сме по-долу от ромеите? А като ме питаш за кръчмата, ще ти кажа. Главният майстор ми е наредил да я дигна на два ката, да е с чардаци и колони, и освен голямата одая за пиене и ядене, да има още стаи за тридесет души, и такъв двор с чешми, сайванти, ясли и корита да се шири отдире й, че да побира двайсет коли и да остава място за други. Ето каква ще бъде моята кръчма, пътничко! Като ти дойде наслуки да се отбиеш, да хапнеш и да починеш, да не вярваш на очите си и да се дивиш!

От едната нумизма, която му беше останала, Ханко заплати вечерята и понеже се боеше за кончето си, да го не присвои някой в тази неразбория, излезе да спи навън, като си постла на земята няколко наръча слама. Щом се свечери, надойдоха много хора, запалиха огньовете и до среднощ на двора имаше голяма глъч.

Едва беше започнало да се разсъмва и по улицата заскрибуцаха протяжно волски и биволски коли, със звън и трясък се понесоха нанякъде си празни талиги, колари псуваха, откъм разградените дворове заджафкаха разтревожени псета. Недоспал поради шумотевницата, с натежала глава, Ханко оседла кончето си и като го поведе за юздата, за да не настъпи някого от спящите, изскочи на пътя, който водеше за потъналата в мълчание равнина.

Пристигна в Осеня по обяд. За някогашното заможна и весело село напомняше само бялата черква, войната беше измела къщите, наоколо се мяркаха само землянки като къртичини, покрити отгоре с изгнило сено и връшляк. Където бяха къщите, там сега растеше трева, виеше се буренак.

Бурен и треви бяха покрили и мястото на Даниловата къща. Изгорените овошки стърчаха като скелети, само старият бряст се вишеше непокътнат и когато той го наближи, от повехналия му шумак изхвъркнаха подплашени няколко грач-птици, а на земята се посипаха рояк жълти листа.

Стоя на това място като пред един голям гроб, в който бяха заровени най-хубавите дни от неговия живот.

Поп Матейко изравняваше с копач полянката, кротнала се зад черковната абсида. Той вадеше камъните и ги трупаше на купчинка. Когато Ханко застана отпреде му и му се усмихна с престорена бодрост, той изпусна копача и се стъписа, сякаш беше видял възкръснал мъртвец.

Те се прегърнаха по мъжки, сдържано, после поп Матейко пак отстъпи назад, гледаше го и цъкаше с език и хем му се радваше, хем му идеше да ревне с глас.

Седнаха на припек, Ханко разказа набързо премеждията си, а поп Матейко клатеше глава, ровеше с пръсти в прошарената си брада и все мълчеше.

— Защо мълчиш, дядо попе?

— Не трябваше да дохождаш, сине.

— Тук ми е родното място, дядо попе, тук са гробовете на близките ми! Защо да не дохождам? Аз мисля дори тук да остана.

— Къде ще живееш, сине?

— Ще си изровя землянка, дядо попе. И ще заживея като другите! Ще чопля земята.

— Коя земя, сине?

— Моята!

Тогава поп Матейко му каза, че е добре да не приказва за земя, защото каквото е имал по-рано — присвоил го е боляринът Стефан заради ония дългове. И землянка не може да си изрови, защото боляринът Стефан си е присвоил и двора, и селището, дето е зад двора. Всичко заради оня борч.

— Туй е грабителство? — каза Ханко. — Ще се оплача на управителя в Нове.

— Какво приказваш, сине? Та управителят в Нове разреши на нашия болярин да ти вземе земята.

Дълго мълчаха. От това място, където бяха седнали, се разкриваше гледка към хълмовете. Там беше някога кошарата им. Като си тръгваше за село, Ханко слагаше ръка над очите си, за да види дали над техния покрив се вие дим.

— Е, добре — рече глухо Ханко. — Аз съм дошъл всъщност за момчето. Къде ми е синът?

— Синът ли — каза поп Матейко. — И него боляринът Стефан си присвои.

— Какво думаш? — изрева Ханко и скочи на крака.

— Неведоми са мислите и пътищата божи — усмихна се тъжно поп Матейко. — Боляринът Стефан те обяви за изчезнал, а момчето осинови.

Ханко не каза нищо повече. Той изтича при кончето си, метна се на седлото и препусна лудо към болярския дом.

Наближаваше залез-слънце. От дългото препускане кончето започна да се заваля и да преплита крака. Ханко слезе от седлото, потупа гальовно животното по шията, после улови юздата му и го поведе подире си. Когато пристигна пред големия дом, двукрилата вратница зееше широко разтворена, болярски люде извозваха с волски талиги ечемик и жито за близката мелница. И Ханко, понеже не познаваше неведомите божи пътища към бъдещето, доволно се усмихна, струваше му се, че добрият случай отново му се усмихва. Веднъж му се беше усмихнал при Тунджанския мост, когато надви Кринита, втори път — при Буртудизос, в схватката му с гиганта Василий Никодимос. Ето че сега, дошъл да прибере сина си, добрият случай отново му махаше приветливо с ръка. Той влезе с кончето си в двора, настръхнал вътрешно, като дебнец вълк, но никой не го спря, нито го запита за нещо. Огромният му ръст и хубавото му облекло внушаваха доверие, някои го мислеха за болярски човек, други пък се бояха да го заприказват — току замахнал с огромното си ръчище и им изпотрошил зъбите. Всичко можеше да се случи на тоя свят.

Той наметна кончето с кожената си пелерина, животното беше плувнало в пот и можеше много лесно да настине. После се запъти безгрижно и с твърда стъпка към входната врата. В тоя миг отвътре излезе управителят Арцо.

Като видя Ханко, той застина на място, втрещи се, отвори уста и занемя. Сякаш изведнъж беше изпълзяла пред него седмоглава змия — седем змийски глави съскаха и насочваха трепкащите си жила към него.

— Помози бог — каза Ханко и многозначително сложи юмруци на хълбоците си.

— Откъде пръкна, да те вземат дяволите! — въздъхна Арцо. — Нали божем си умрял?

— Как тъй ще умирам, преди да съм разчистил сметките си с твоя господар! — засмя се студено Ханко. Пламъците в очите му святкаха като наточени секири.

Арцо пристъпи от крак на крак, потърка челото си и се огледа.

— Какви сметки? — рече той. — Няма никакви сметки! Боляринът сложи край на тази работа.

— Като ми взе нивата и селището, така ли? — озъби се Ханко.

— След като взе нивата и селището, пак остана един дълг от седем крини, ама боляринът е милостив. Опрости ги.

— Искам да го видя, за да му се поклоня за доброто! — рече Ханко.

— Боляринът няма нужда от твоите поклони. Нито си му притрябвал, нито желае да те види. Върви си по пътя.

— Заведи ме при момчето! — просъска Ханко. Той протегна ръка, улови Арцо за околошийника на кафтана му, наведе се отгоре му като мечка и скръцна със зъби: — Да не си посмял да викнеш, че те удуших, разбра ли?

— Нищо лошо не съм ти сторил, за да ме душиш — каза кротко Арцо. — Аз винаги съм се застъпвал за тебе. А за момчето не си прав.

— Не съм прав ли? — ахна от учудване Ханко.

— Помисли си — рече Арцо. — Ти си един сиромаш човек, нямаш дори лакът земя. Как ще гледаш момчето и какво бъдеще ще му осигуриш? Утре ти ще станеш роб някому за парче хляб и то ще бъде син на роб. Това харесва ли ти?

— Продължавай — каза Ханко.

— А боляринът ще го осинови. Той няма деца. Тъй било богу угодно. И момчето ще бъде син на болярин, и ще добрува. Помисли си!

— Ти даваш ли си сметка какво ми приказваш? — попита тихо Ханко.

— Дори умът ти да е колкото на врабче, пак трябва да разбереш, че за момчето е по-добре да бъде син на болярин, отколкото син на скитник и голтак!

Да го наричат скитник тия, които го бяха обрекли на скитничество; да му заявяват в очите, че е голтак, след като му бяха взели по най-разбойнически начин всичкия имот; да се държат с него като с отрепка, като с роб, когато той носеше пръстена на княза, задето беше клал, както трябва, ромеите при Адрианопол и Буртудизос — това преля чашата и пред очите му се спусна тъмнина, налята с кръв. Сто риса скочиха в жилите му и той обезумя.

По-нататък работите се развиха така. Той сграбчи Арцо, издигна го над главата си и с такава сила го стовари на земята, че дори калдъръмът изохка. Кръв и мозък опръскаха кованата входна врата. От писъка на Арцо — защото той изпищя като яре, когато Ханко го издигна над главата си — широкият двор изтръпна, после заклокочи, рипна и петнадесет яки мъже се втурнаха тутакси към неканения пришелец. Тогава Ханко измъкна от пояса си злия кинжал на Севар.

Двубоят, макар и неравен, продължи доста дълго. Когато боляринът Стефан пристигна на полесражението, на земята лежаха прободени или с разпрани кореми шестима мъже. Вързан с ремъци, окървавен, Ханко още стоеше на краката си. Това, което ромеите не можаха да направят с него, направиха го слугите на болярина.

Кръвта, която шуртеше от челото му, го заслепяваше, и той не успя да види болярина. Пък и нямаше време. Някой беше го ударил отдалече с камък по главата и затова земята се издънваше и бягаше от краката му. Светът се обърна и той се свлече на земята като подсечен дъб.

Каква хала! — възкликна някой от присъстващите. В гласа му звучеше нескрито възхищение, макар че на земята лежах шестима умъртвени мъже.

Когато дойде на себе си, най-напред усети тъмнината — тя беше по-черна от всичко най-черно, което беше видял през живота си. Тя студенееше, миришеше на гнилоч и тиня, а в устата му имаше вкус на кръв. Припламна мисъл в мозъка му, че е погребан жив. Прехапа устни, почувствува, че се задушавя, извика от ужас и отново загуби съзнание.

После — може би след час, може би след десет часа — дочу гласове. Щракна ключалка, изскърца врата и тъмнината започна бързо да се изцежда. При него влезе един измъчен и посърнал ден.

Сега видя, че лежи в голям гроб. Двама мъже го закачиха с куки за навущата му, и както беше вързан, изтеглиха го навън. Влачиха го по нисък и кален коридор, докато най-сетне го измъкнаха на светло. Това помещение имаше продълговати прозорчета, през които струеше бистра и кротка светлина.

Когато го изправиха да седне, той видя пред себе си болярина Стефан. Нисък, сух, облечен в изтъркан и разпасан кафтан, обул груби сандали на бос крак, той го гледаше втренчено със студените си воднисто-синкави очи. Той приличаше на малка граблива птица, която се двоуми дали да погълне жертвата си наведнъж, или първом да я разполови на няколко по-дребни парчета.

От пронизващия му и пресмятащ поглед главата на Ханко в миг се проясни, само едно тъмно петно остана в паметта му — не знаеше колко време беше лежал в оня вонящ гроб. Но какво ли пък значение имаше времето, той беше осъден да мине във вечността.

— Ханко от село Осеня — каза Стефан, — на твое място аз не бих се осмелил да вдигна очи от земята, а ти ме гледаш така, сякаш господ ти е обещал да те направи ангел небесен в царството си. Ако нямаш срам от хората, не изпитваш ли страх от бога?

— Болярино — каза Ханко, — ако си ида на оня свят с отворени очи, то ще е само заради това, че не съм успял приживе да те стъпча с краката си и да те размажа на земята като отровна змия.

— Тъй и ще стане — каза Стефан, без да повишава глас. — Ти ще си идеш от тоя свят с отворени очи. Той помълча малко и попита: — Какъв е тоя пръстен на ръката ти?

— Ако съм знаел, че ще попадне в разбойническите ти ръце, на първия просяк да съм го дал! — изпъшка Ханко с неутолима и горчива мъка. После му дойде на ум, че трябва да се държи достойно, и по мъжки, за да не радва мръсника с унието и страха си. И затова добави: — Този пръстен ми е подарък от княза. При Адрианопол се бих с доместика на схолите и го надвих. Разсякох го надве. И затова князът ме дари със скъпоценния си пръстен. На такъв недъгав мъж като тебе, с черна душа и сърце на заек, тоя честен пръстен няма да

отива. Той ще ти донесе проклятие и ще те изпрати в пъклото, където ти е истинското място!

— А ти бе, дете дойде при благодетеля си с нож в пазвата, къде мислиш, че ще идеш, в рая ли? След като преби управителя ми и разпра коремите на шестима невинни мъже? Слушай, Ханко от село Осеня! Не ти ще съдиш мене, а аз тебе, тъй повелява законът и тъй ще стане! И аз ще ти кажа, че само едного от моите хора да беше закачил с пръст — само едного! — и смъртната присъда нямаше да те размине. Вдигане ръка върху болярски люде означава бунт, а който се бунтува, отива на въжето. Ти уби седем мои човеци. Седем пъти, значи, заслужаваш смърт. Тъй ли е, Ханко от село Осеня?

— Де да се беше мярнал ти пред очите ми, а не оня твой копой! — скръцна Ханко със зъби и извърна глава към онова място, откъдето идеше светлината. През продълговатото прозорче тихо се усмихваше късче чисто, синьо небе.

— Седем пъти заслужаваш да те окача на въжето, и аз бих могъл да измисля смърт, равна на седем бесила, и това не е чак толкова трудно. Ще те върна обратно в оня гроб, откъдето току-що те измъкнахме, и ти ще умираш в него седем пъти по-мъчително, отколкото се умира на въжето. И това наказание ще е справедливо, защото законът го одобрява. Всяко възмездие, което законът одобрява, е справедливо. И богу е угодно.

Но ето, Ханко от село Осеня, за разлика от тебе, дете се хвалиш с голямо мъжество, а мене виниш в грехове; дете дойде като разбойник в къщата ми и с вълча стръв да убиваш; за разлика от тебе, аз не съм жаден за кръв и не изпитвам желание нито да те измъчвам, нито да взимам живота ти, макар че законът ми повелява да направя и едното, и другото. А ще сторя тъкмо обратното, клетнико! И не защото искам да ти дам урок по милосърдие, твоята душа е вълча и милосърдието ѝ е чуждо, както е чуждо например бесилото на живота. А ще те оставя жив, за да мислиш и премисляш греховете си, ще ти дам предостатъчно време, за да осъзнаеш злото, което си сторил. Ето, ти дойде със зло при мене, а аз ти връщам с добро!

И той се усмихна. В тоя миг малката граблива птица беше решила да не гълта жертвата си наведнъж.

Малко време след като боляринът Стефан си отиде, в тъмницата дойдоха шестима мъже, водени от един мрачен и висок човек, в когото Ханко позна някогашен свой съселянин от Осеня. Казваше се Ратен и в ония времена служеше при старейшината като пазач на общинския бик. Той си даде вид, че нито познава Ханко, нито го е виждал някога, и на усмивката му отвърна с недружелюбен поглед, който можеше лесно да стане жесток и зъл. Тия хора заключиха десния крак на Ханко в огромна желязна халка, двата края на която се събираха в плосък катинар, широк повече от педя и занитен с дванадесет ковани пирона. Такъв катинар можеше един само бог да разбие. Ратен от село Осеня заключи катинара и прибра ключа в пазвата си. На тази халка беше закрепена верига, дълга три стъпки, тя завършваше на края с желязно гюлле, голямо колкото глава на човек. После те оковаха ръцете му в друга, по-къса и по-лека верига и чак тогава развързаха ремъците, с които беше стегнат от раменете до петите.

— Сега сваляй пръстена! — заповяда Ратен.

Ханко отдавна беше преместил пръстена от дясната си ръка върху безимения пръст на лявата, защото го убиваше и му пречеше да държи по-здраво секирата. Но и на това място той се оказа стегнат и с течение на времето така се вдълба в месото, че не можеше вече да се помести дори на косъм.

Сега, след като направи няколко безуспешни опита да го свали и плувна целият в пот, Ханко безпомощно повдигна рамене. Тогава Ратен излезе, за да прескочи до болярина, и след няколко минути се завърна навъсен и мрачен като ноемврийски ден. Той прошепна нещо на мъжете и тогава те завързаха отново Ханко с ремъците, свалиха го на земята и едни насядаха на гърдите му, а други — на краката. Ратен подложи дъсчица под лявата му ръка, остави отгоре безименния му пръст, извади малка секирка изпод антерията си и замахна. Пръстът с пръстена се търкулна на земята. Рубинът и кръвта бяха еднакво червени.

Събуди се развързан от ремъците, сам. На отрязаното място като че ли беше залепен жив въглен. Но кръв не шуртеше много, защото ръката му над китката беше силно стегната с мръсен парцал. Той обърна лице към светлината и пак видя онова късче кротко-усмихнато, синьо небе.

Куцото момиче дойде при него на втория ден. Доведе го беловлас старец, а може би то доведе стареца; но има ли значение! Русото момиче се казваше Вида, а старецът — Радул; но му казваха съкратено Рад.

Дядо Рад имаше белоснежна библейска брада, бели коси, които се спущаха до раменете му, кротки очи, поизсивели вече от многото години, но все още дружелюбни, и добра усмивка, която вдъхваше надежда дори у пътниците, тръгнали по невъзвратимия път. Той помнеше езическите години, песните от старите времена, знаеше в кой вир коя самовила се крие и къде, на коя самодивска поляна расте омайното биле. Дядо Рад и сега е билкар, и в ония години пак е търсил билки, и с билки е лекувал: от рани, от шарки, от огненици, от любов.

В езическото време Рад е бил свободен ловец и търсач на билки, но сетне тъй се оплели нещата, че без да усети как и да разбере защо, станал крепостен човек на болярския Стефанов род. Не разбрал как и защо, но истина било, че се превърнал на крепостен човек, когато горите, в които ловувал, и поляните, където търсел омайното биле, станали собственост на болярския род.

Както и да е. Сега дядо Рад береше билки за болярското семейство, сушеше дренки и шипки за през зимата, приготвяваше разни ошафи, чайове и целебни отвари.

А куцата девойка му беше внучка. Баща ѝ загинал във войната с угрите, майка ѝ умряла от някаква лоша болест, а тя окуцяла, когато била дете — настъпил я вол, а после счупеното зараснало накриво и кракът ѝ не само че се изкривил, но станал и по-къс. Иначе тя беше една малка, една истинска русалка.

Може би тя беше малко по-бледа, отколкото са най-истинските русалки, и малко по-крежка и по-слаба от тях. По нейните почти прозрачни бузи понякога се появяваха бледорозови петна, случваше се бисерни капчици студена пот да избиват по полегатото ѝ чело и да покашлюва леко дори през напечените августовски дни. Но нали има всякакви русалки, кой казва, че всичките са яки и че се случва да кашлят само през най-ледените зимни дни!

Тя дойде при Ханко на втория ден след като му отрязаха пръста. В тоя ден навършваше седемнадесет години. Ханко бълнуваше, изгаряше в огън, по напуканите му устни понякога потичаше тънка струйка кръв. Дядо Рад изми раната с жива вода — от планинско

кладенче, три пъти преварявана с разни камъчета и билки, — намаза я дебело с отвара от омайно биле, уви я в листа от кромид лук, извадени от сърцевината на главите, и всичко това превърза с парче мека кожа от сърна.

Докато Рад почитваше възпалената рана, Ханко на няколко пъти губи съзнание, макар че в битките не искаше да знае за никакви рани и се държеше като един много юначен мъж. Сетне видя Девора да седи до главата му и много се изненада, като я чу да му пее оная песенчица, с която тя приспиваше обикновено сина на княза. Какво общо имаше той със сина на княза, за да му пее тъкмо тази песенчица — не му беше ясно, но тъй или иначе, тя седеше до главата му и пееше и той трябваше да признае дълбоко в себе си, че рядко в живота си се е чувствувал толкова добре. Той просто се носеше в една седефена ладийка от щастие, сред едно море от розови мъгли, макар че песенчицата не беше бог знае каква. Юнак тръгнал в незнайни страни да дири златно пиле, заспал на една слънчева поляна, а най-малката самодива, която по туй време се въртяла из тия места, взела да моли ветровете — лекичко да го люлеят, като роден брат; росата — лекичко да го целува по бузите, като родна майка; а облачето на небето — да му пази сянка като роден баща. Песента беше много обикновена, но той я слушаше прехласнат, защото Девора никога не беше седяла толкова обичливо до него и никога не беше му пяла приспивни песни.

Отвори очи, когато тя замлъкна, но вместо Девориния лик в погледа му изплува едно нежно моминско лице, с очи сини като небесната синева, дето поглеждаше през прозорчето, и с дълги ресници като на божията майка; виждал беше такива ресници на една свята икона, но къде точно — не можеше да си припомни. Пък и не беше необходимо.

И едно болно чувство се промъкна в сърцето му, съвсем чуждо на оная радост, която изпитваше до тоя миг. То се промъкна у него, когато очите му се спряха на лицето ѝ. Прости, господи, сякаш гледаше едно чудно цвете, още неразцъфнало, както трябва, а започнало вече да мре.

Има пътища и пътища. Едни минават през кории, ливади и валове, пресичат равнини, катерят се по планински хребети, за да се

вляят на края в други пътища, по-големи, които от своя страна пътуват по цялата земя, минават през кории, ливади и валози и пресичат планини. Всичките тия пътища свършват на морския бряг.

Но има други пътища. Те са вътре в човека, в душата му, и за разлика от земните започват отнякъде, но не свършват никъде, ако имат начало — нямат край. По тия пътища човек върви през целия си живот. И на всеки път среща по една истина и тя го уверява, че е единствена, но той не ѝ вярва, защото по колкото пътища е минавал, толкова истини е видял. Всеки път има своя истина, но кой е главният път и коя е главната, най-важната истина? Човек върви по неведоми пътища и търси.

След две седмици Ханко оздравя. Превръзката на дядо Рад още стоеше на пръста му, но раната вече не кървеше и не болеше. Дойде Ратен с хората си, свалиха кожените му дрехи и му дадоха да облече една конопена риза и да обуе едни шаячни гащи. Гащите и ризата бяха вехти и носеха множество кръпки, коленете и лактите бяха кърпени с червени и сини парцали. Гащите свършваха на една педя над глезените му, те бяха кроени някога за много по-нисък човек.

Като го облякоха в тия просяшки дрехи, те го изведоха от тъмницата. Ханко вървеше трудно, защото десният му крак беше спънат с желязна верига, а онова гюлле в края на веригата тежеше колкото един угоен овен.

Денят беше слънчев, но хладен. Подухваше ветрец, гонеше из двора обрулени и изсъхнали листа. Къде беше стигнало времето? Ханко направи сметка наум — течеше втората половина на месец октомври.

Като минаха покрай разни хамбари, плевни и навеси и други стопански постройки, Ратен посочи на Ханко нисък плевник, натъпкан с почерняла и изгнила слама, и му рече:

— Тук ще ти бъде живелището.

После стигнаха до един внушителен кладенец. Водата му трябваше да е на голяма дълбочина, защото вместо кобилица той имаше чекрък. Такива чекръци се въртяха обикновено от коне.

Върти се чекръкът, навива дебело въже около колците си и изтегля из дълбочините един чебър, напълнен с леденостудена вода.

Около този кладенец се белееха няколко каменни корита, но оттук започваше и един дървен улей, който се провираше през близкия зид и отиваше в съседния двор, където бяха градините и господарските покои.

Ратен посочи кладенеца с чекръка и рече на Ханко:

— Туй ще ти бъде работата. Ще вадиш вода от кладенеца и по три пъти на ден ще пълниш коритата: заран, подир пладне и привечер. А през останалото време ще изливаш водата в този улей. Оттатък са градините и рибарникът на господаря. И зеленината, и рибите, за да са доволни, искат свежа вода. Ти ще им доставяш тази вода. И помни, че заради едно цвете, дето ще увехне от жажда, боляринът наказва с по пет тояги на голо. Ако се случи да увехнат десет бройки цветя, ти ще получиш петдесет тояги. Имай го това на ум. Казвам ти го, защото на времето аз съм видял много добро от Девориния баща, който беше старейшина, а и от твоя баща съм получавал подаръци на големи празници и затова не ми се ще да ти съдирам кожата от бой. Живей миром, докато някой ден сърцето на господаря се смили и те отпусне на воля по божия свят.

Така започна и така потече новото битие на Ханко. Животът му беше мъчен, понеже вършеше работата на един кон, и еднообразен като пустиня, защото се повтаряше всеки ден един и същ. Дотам му дотегна, че понякога гледаше със завист добитъка, дето дохождаше на водопой.

Заран му даваха за закуска парче ръжен хляб и глава кромид лук. На обяд получаваше един пахар чорба — веднъж със зеле, друг път с грах, а в празнични дни — с късче овнешко месо. Вечеряше лятно време с хляб и две-три чушки, и една ряпа в добавка, а през зимата — с каша от варено ечемично брашно. На големи празници му даваха и бучка сирене, и шепа пресни или сушени плодове.

Какъвто беше огромен мъж, и при тежката работа, която вършеше от изгрев до мръкнало, поддържан от тази затворническа храна, недостатъчна дори за едно свикнало да гладува овчарско куче, той щеше да свърши отдавна земния си път, ако навремени слугите не му подхвърляха по нещо и ако Вида не му носеше през ден, през два по една кошничка, кога плодове, кога гъбки, печени на жарава, а по

някой път и гърненце топла гозба или току-що издоено мляко, изпросено от някой старец-овчар.

Тя оставяше срамежливо кошничката на земята, близо до чекръка, и сядаше насреща. Докато Ханко унищожаваше храната, тя го гледаше с щастливи очи и понякога преглъщаше радостно сълзите си. Друг път, за да разсее мрачните му мисли, разправяше му случки из горския живот — за медуна лакомник, който обирал запасите на дивите пчели, за глиганите — как подгонили един вълк-единак и насмалко щели да му видят сметката; за катеричките, за таралежите, за зайците... Но се случваше да се замисля насред разказа си, върху лицето ѝ лягаше сянка.

Едва навлизаше в най-хубавата си младежка възраст, а с радостта винаги се разминаваше. Куцият крак, сиромашията, тъжният живот, който водеше около дядо си — това стигаше и престогаше, за да гледа житейските истини право в очите и да знае отлично по кой път върви и къде ще я изведе този път. Като мислеше за съдбата на близките си и за своята съдба, и за живота на стотиците сиромаси, които работеха в болярските имения, тя си представяше болярина Стефан като един кръвожаден и ненаситен паяк, властта му — една огромна черна паяжина, а сиромасите селяни — като безпомощни мушици, впримчени в паяжината, за да бъдат храна на ненаситния.

Кой ги беше осъдил да бъдат храна на паяка, защо — дотам мисълта ѝ не отиваше. Тя само виждаше нещата, *чувствуваше* истината и правеше едничкото, което можеше да прави — тъгуваше. Тъгуваше и плачеше скришом; тя не помнеше някой сиромас да се беше отскубнал от мрежата, надали щеше да се отскубне и Ханко. Нали пред очите ѝ се топеше, нали всеки ден гледаше как изсмуква силите му чудовищният чекрък, разперил пръсти към небето. Като една алчна и ненаситна ръка.

В тоя вътрешен двор дохождаха често селяни от околните селца. Едни водеха добитък за водопой, други возеха зърно от нивите, сено от ливадите, шума и дървосек от болярските гори. Дохождаха, разтоварваха зърното в хамбарите, напластяваха сеното в плевните, после сядаха до чекръка да пийнат студена водица и ако беше чисто от болярски копои — да си поприказват с Ханко и да разменят някоя и

друга невесела приказка за сегашни и бъдещи времена. За миналите времена всички бяха съгласни, че са били многократно по-добри.

Веднъж дойде и един селянин от Осеня, на име Варлам. Някога неговата къща беше почти съседна с Ханковата, делеше ги една полянка, която никой не закачаше и не присвояваше, защото се мислеше за свещена. На това място имаше един голям камък, бял като мляко, през езическите времена около него се извършвали най-различни обреди и литургии. Сега никой не зачиташе камъка за нищо, но на Гергьовден младите дигаха на тази поляна люлки. Люлееха се за хубост и здраве от изгрев-слънце до среднощ. Та Даниловата и Варламовата къща бяха съседни, а и двамата съседни живеяха в сговор и приятелство, защото ги гореше една обща страст — ловът.

Сега Варлам беше побелял, като воденичар, и изглеждаше толкова съсипан, сякаш до вчера е бил държан в някоя от дупките-гробове на новечкия затвор.

— Пропаднахме ние, осенянци, и вече няма изправяне! — вайкаше се той, като често бършеше с набръчкана ръка насълзените си и възпалени очи. — Като се завърнахме на село, най-напред поискахме от болярина да ни даде семе, за да засеем. Той ни даде. И се уговорихме на всеки негови десет мери да му върнем догодина петнадесет. Тъй се уговорихме, защото другояче нямаше как — единственият човек, който можеше да ни заеме семе за посев, беше той. А когато на един-единствен се молиш, ти приемаш всичко, каквото той пожелае. Ние си знаехме, че затъваме до гуша, но нали трябваше някак да се живее!... След това поискахме добитък, за да орем. И той ни даде. И се условихме за всеки вол да му дадем по тридесет мери зърно и по един месец в годината да му работим безплатно. Тъй се условихме, защото нямаше другояче как. А ние сме уславяли робията си, защото още по онуй време беше ясно, че тия дългове ние не ще можем никога да изплатим! На какво се надявахме? Надявали сме се, изглежда, на божията милост. Поп Матейко тъй ни казваше: „Бог се грижи за врачето, че то е едно никакво пиле, не го оставя в неволя, та нас ли ще изостави?“ И ние, като сравнявахме себе си с врачето, добивахме надежда. Но всичко е било всуе. Нито ни е чул бог, нито ни е видял! Не успяхме да се издължим на болярина и за да не ни вземе земята, станахме му крепостни. Тук орем, тук ще мрем! По три дни работим на неговия имот и по един ден — на нашия. Затова

оголяхме и обосяхме. И изгладняхме като псета. В Осеня сме петдесет къщи. Двадесет къщи станахме крепостни люде на Стефан. Сега ни можем да бягаме, ни има от какво да живеем. Казваме на поп Матейко: „Попе, как стана това?“ А той вдига рамене: „Неведоми са, казва, божиите помисли. Може би, казва, това да е за ваше добро. Може би иска със страдание да изкупите греховете си, та да влязат душите ви в царството небесно. Каквото бог прави за хората, то е винаги за добро.“

И Варлам навеждаше глава към Ханко и тихо питаше:

— Като си видял толкова ми ти свят и си ходил из толкова ми ти страни, и си чел толкова ми ти книги, какво ще ни посъветваш да правим? По кой път да вървим?

Ханко мълчеше. Не знаеше какво да отговори, нямаше представа кой от многото пътища е оня, дето извежда на светлина. Но дълбоко вярваше, че един ден непременно ще го открие.

Една пролетна утрин дойде болярката Анастасия, съпроводвана от група въоръжени мъже. Тя водеше за ръка едно осемгодишно момченце, облечено в малък болярски кафтан. Косите му бяха къдриви и руси я в очите му като че ли се оглеждаше всичката грейнала зеленина на запролетения свят. Това момченце беше синът на Симеон.

Ханко тутакси го позна, вторачи очи в него и застина. Кръвта слезе от главата му и сърцето му като че ли изстена с глас.

— Виждаш ли тогава? — Анастасия го посочи на момченцето с пръст.

Синът на Симеон спокойно го наблюдаваше я не изглеждаше нито много учуден, нито много заинтересован. Можеше дори да се помисли, че страшният човек не будеше кой знае какво любопитство в спокойните му и съсредоточени очи.

— Този човек е луд! — каза Анастасия. — Баща ти затова го е заковал, защото е луд!

Момченцето кимна равнодушно с глава.

— Над всичко отгоре той е и един убиец! — каза Анастасия. — На! — Тя се наведе, взе един камък от земята и грубо го сложи в ръката на момчето. — На! — повтори тя. — Удари тоя лош човек!

Къдраво облаче покри слънцето, над вътрешния двор припадна сянка и на Ханко се стори, че светът затваря очите си.

Малкият Симеон подържа някое време камъка, после се усмихна отегчено и го захвърли на две крачки пред краката си.

Най-последният от стражите смутено се извърна и скришом направи кръст.

Благословени да сте, пътища неведоми! Беше последният неделен ден на месец септември, кротък и тих, потънал в златна светлина. Слугата остави на земята глинения пахар с ечемичната каша, извади от пазвата си две репи, и тях остави на земята, и си отиде. Тая празнична привечер вътрешният двор беше пуст.

Ханко седеше на една от напречните греди на чекръка, гледаше пред себе си, без да вижда каквото и да било, и за пръв път през живота си помисли за смъртта. И тая мисъл за смъртта не го изненада, нито го уплаши. Напротив, една усмивка се понесе в душата му и тя много приличаше на тоя последен слънчев лъч, който правеше колците на чекръка да изглеждат като облепени със златен варак.

Дойде Вида. Тя му донесе кошничка с дренки и много се учуди, като забеляза, че пахарът с кашата седеше непокътнат.

— Ти да не си болен? — запита го тя, а гласът ѝ — а-ха, да се прекърши. Започваше онова, от което толкова се боеше.

Той поклати глава.

— А защо не си ял?

Ханко повдигна рамене.

Помълчаха, после Ханко каза:

— Повече не ще помръдна този чекрък. Не ще извадя капка вода. Струва ми се, че съм извървял своя път.

Ханко не беше от тия хора, които говорят разни работи, колкото да се намират на приказки. Той не пилееше думите си напразно. Щом е свършил пътя си, той ще скочи в бунара или ще разбие главата си с железното гюлле.

— Тази вечер Ратен е на сватба — каза тихо Вида. Най-страшното беше дошло и оттук нататък всичко приличаше на една последна заупокойка.

— Е, та какво? — попита Ханко.

— Аз зная къде държи ключовете от веригата — прошепна Вида.

Ханко не продума. Оня болен и отчаян рис в сърцето му изведнъж се изправи и наостри уши.

— А можеш ли да влезеш в стаята му? — попита още по-тихо Ханко, като приседна до коленете ѝ.

— В същата къща живее чичов син на дядо — каза Вида. — Аз често ходя там.

Ханко сложи ръка на коленете ѝ, сякаш тя беше едно момче, и въздъхна.

— Бог да ти е на помощ! — рече той.

— Чакай ме около полунощ — каза тя и сложи лекичко ръката си върху ръката му.

— Бог да ти е на помощ! — повтори развълнувано Ханко.

На мръкване нахлуха облаци откъм запад и един час преди полунощ започна тихо да вали. Тя дойде боса, от конопената ѝ ризка се цедеше вода. От вълнение или от влагата, глухо покашлюваше, ръцете ѝ трепереха, сякаш я тресеше.

— Ето — каза тя и подаде ключовете на Ханко.

А той нито чуваше кашлицата ѝ, нито усещаше треперенето на ръцете ѝ. Той се наведе, отключи катинарите и когато почувствува крака си освободен от желязото, въздъхна и две щастливи сълзи се търкулнаха по брадясалите му бузи.

Навън ромолеше тихо дъжд.

Той тръгна към притворената вратница, за да излезе, но пред самия праг се сблъска с Вида, която стоеше изправена в тъмницата, и веднага си каза на ум, че е едно говедо, защото щеше наистина да си отиде, без да ѝ каже поне две благодарствени думи на раздяла. Той потърси в паметта си тия две думи, но там всичко беше се обърнало с главата надолу, едни светове пропадаха в бездънни дълбочини, а други възлизаха, думите се лутаха като нощни птици, къде можеше да намери тъкмо ония две, които бяха най-добрите!

Тя сложи главата си на гърдите му и така застина до него, и тогава двете добри думи долетяха и кацнаха на устните му.

— Ще те помня, като сестра — рече ѝ той. Наведе се и я целуна по челото и почувствува неприятна тръпка в душата си, защото то беше ужасно студено. Като че ли не целуваше по челото жив човек.

— Ще те изпроводя до оградата — каза тихо Вида.

Излязоха навън. Вече имаше локвички тук и там и Ханко с удоволствие газеше в тях, и му се струваше, че гази в кръщелна вода, която шепнешком го благославяше за един нов живот.

На разсъмване пристигна в Осеня, промъкна се до черквата и почука на прозорчето, откъм абсидата. Поп Матейко не го пусна да влезе в притвора, на сушина.

— Нито мога дрехи да ти дам, нито искам да се бъркам в тази работа — рече той. — Аз с болярина Стефан не желая да влизам в разпавии! Той е приписал на черквата един голям имот, със селяните заедно, и от моя страна ще бъде черна неблагодарност, ако река да улеснявам един негов беглец. Но понеже си овца от моето стадо, ще те упомена в утринната си молитва, да прости господ греховете ти и да бъде милостив към грешната ти душа!

Ханко го изслуша смаян, после му дойдоха на ум някакви най-мръсни думи и той му ги изрече в лицето. И му припомни, че веднъж му е скубал брадата и че ако се случи втори път да го срещне, бог да му бъде на помощ, ще му отскубне главата от раменете.

Сетне отиде в землянката на Варлам. Варлам се зарадва, като го видя, нагости го с парче хляб и със светнало лице му предложи празничните си дрехи. И те бяха кърпени на много места, но в сравнение с дрипите, които носеше, те блестяха по болярски. С тази премяна не ще и дума, той щеше да влезе в Преслав като един почтен човек.

РАЗКАЗ ШЕСТИ: МИР

Ханко стигна до стените на Преслав едва привечер. Макар дъждът да беше секнал скоро след изгрев-слънце, калта по пътищата беше голяма, на места толкова го възпираше, че трябваше да напруга до болка мускулите на краката си, за да се придвижва напред. Отначало небето беше още облачно, сиво, напомняше късна есен и навяваше нерадостни мисли, но излезе вятър от юг, наду бузи и мрачната облачна грамада, разпокъсана и развлечена, на часа бе отвяна към далечните отвъдиструмски равнини. Усмихна се измито, чисто небе. Не беше кой знае колко весела тази усмивка, защото откъм североизток се задаваха мъгли и люти студове, а отпреде им ситно пристъпваше и уморено почукваше с тоягата си беловлас старец, закичил калпака си с тъжното есенно цвете кърпикожух.

Слънцето захождаше оттатък Зъбуите, затова източните стени на Преслав и хълмовете, които се издигаха над Туча, с къщичките, градините и кубетата на болярските църквички — всичко беше осветено от полегатите лъчи на заревото, хвърляше алени отблясъци и като да грееше в някакъв приказен, апокалиптичен пожар. Ханко гледаше към това чудо от височините на старата Омуртагова крепост, прехласваше се от хубостта му, а когато спря погледа си на дворците във вътрешния град, стори му се, че сънува, защото мраморите, позлатените корниз и златните кръстове сияеха с ослепителен блясък и целият този свят изглеждаше потънал в една тръпнеца и златна омара, леко просмукана от малиново-червена светлина.

И Ханко, макар да беше облечен в празничните Варламови дрехи, не посмя да влезе веднага в града. Отдалече столицата изглеждаше царствено великолепа като тържествената великденска литургия на Йоан Златоуст. Като гледаше аленото ѝ опиянение в захождащите слънчеви лъчи, той си представяше как улиците ѝ в тоя час гъмжат от празнично издокаран народ, натруфен с коприни, пурпури и разни златотъкани платове. Вечерно време хората излизат на разходка, ходят си на гости, гледат смяната на караулите пред вратите на дворцовата крепост, на площадите свирят военни музики и младите

играят весели хора! Ако е било така в ония години, когато градът не блестеше кой знае колко, как ли ще е сега?

Ханко дълго се вира натагък, докато този чуден свят, стгушен между Зъбците и Туча, потъна в мрак. После той си намери по-удобно местенце между храстите, изтегна се на земята, сви колене и усмихнат заспа.

Събуди се преди изгрев-слънце от студ. По пътя за града на няколко пъти се шмуга из храсталаците, за да залъже глада си с боровинки и шипки. Храстите бяха богато накичени със сини и червени зърна, както се кичат невести по празници със синци.

Когато слънцето показа сребърния си диск, върху площадката на лявата стражева кула изскочи войник и медната му тръба светна като жълт пламък между каменните зъбери на крепостта. Войникът наду тръбата и във въздуха се изсипаха скокливи и призивни звуци. Всичките звуци правеха една песен, която, макар и без думи, накъсо предупреждаваше войниците да не се мотаят много из спалните помещения, а да бягат чевръсто към чешмите, докато десетниците не са уловили пръчките. Втората част на песента вече не се занимаваше с войниците, а съобщаваше на всичките хора, че нощната тъмнина слава богу си е отишла и че над света се е възцарила светлина. Войникът тръбач повтори три пъти тази песен, та и оня, който спеше мъртвешки, и той да се събуди. А докато той свиреше горе, на площадката, вратарите въртяха скрипците и тежката желязна врата пълзеше по жлебовете си, прибираше се в леговището си да спи. Градските врати работят през нощта, а през деня спят.

Той влезе в града през северната порта. Оттук започваха два пътя. Единият водеше право на юг, пресичаше западната половина на града и свършваше при северната порта на дворецовата крепост. Другият път поемаше на югоизток, той правеше разни широки извивки, пресичаше най-гъстонаселената част — между източните стени на дворецовата крепост и дъгата, която образуваше Туча в подножието на зелените хълмове; свършваше при южната порта, откъдето започваше равнинната част на Веригавския проход.

Тия пътища вършеха работа и по-рано, помнеха далечни времена, но сега те изглеждаха подмладени, бяха покрити с дебели и равни каменни плочи и разширени с десетина лакти встрани.

Ханко тръгна по пътя, който водеше за северната порта на дворцовата крепост, както някога, този път и сега минаваше през най-заможната част на града. Вървеше Ханко по улицата и душата му се радваше и на простора ѝ, и на хубостта на къщите, които се издигаха от двете ѝ страни. Всичко беше ново тук и затова му се струваше, че е попаднал в един непознат град, където на всяка крачка се изпречват пред очите му най-чудни и невиждани неща. Нима беше срещал някога такива къщи? Можеше да се закълне, че и в сънищата си не беше виждал къщи като тия. Всяка беше на по два ката, долният — от бял камък, а горният — от греди, с чардаци и колони и с прозорци, обрамчени с цветно дърво. Над широките входни врати блестяха сводове от плочки с най-различни цветове — зелени и сини, червени и жълти, — всички се усмихваха весело, но малко наперено като болярски моми. А върху прозорците святкаха решетки, които взимаха ума, едни бяха сребърни, други златни и какви ли не птици и орнаменти имаше изписани по тях!

Тази улица още спеше, тя беше тиха, тук живееха управниците, болярите, големите началници от войската, първенците-духовници, пратениците от други страни. Къщите не бяха строени на гъсто, помежду им зеленееха сенчести градини, мяркаха се между дърветата беседки и къшкови, чиито стрехи и филигранни стени бяха обвити в бръшлян. В тази част на града още владееше сънна тишина.

През една пресечна улица Ханко излезе на пътя, който водеше за шумния и многолюден народен квартал. Тук каменните сгради се редуваха с дървени, бяха залепени една за друга, но и те правеха впечатление с големината си, стояха здраво и внушаваха уважение. Всички фасади бяха наскоро белосвани, рамките на прозорците — наскоро боядисвани със светли бои, затова този квартал изглеждаше чист, напет и бодър като току-що задомена млада жена.

Главната улица излезе на широк, равен площад, покрит с едър речен калдъръм. Това беше пазарът. Под всяка къща имаше дюкян, и в едни дюкяни продаваха кожи, в други платове, в трети медни съдове, стъклария, грънци и какво ли не. Срещаха се и работилници, където шивачи шиеха дрехи, обуцари правеха обувки и изкусни златари майсторяха пръстени, женски накити и празнични съдини.

Този площад се изливаше в друга една напречна улица, и тя покрита с калдъръм, и оградена от двете страни с дъсчени бараки. Тук

продаваха зеленчуци, мляко, сирене, мед. Тълпеше се народ, мъже и жени, шляеха се насам и натам босоноги деца, крещяха продавачи, вдигаше се голяма врява. На едно място млад мъж печеше върху желязна скара овнешки мръвки, друг хвъргаше тестени топки в кипяща мас, трети предлагаше айран, като гребеше с кратунка от един голям котел. Във въздуха се носеха шипящи, дразнещи, апетитни миризми и на Ханко му се зави свят. Изпитваше вълчи глад, а нямаше пукната пара. И тогава изплува в съзнанието му онази мисъл, която през целия път дотук му беше подавала ръка. Трябваше да потърси Карач.

Отново тръгна към блестящата тиха улица на заможните хора, но на едно кръстовище изскочи пред него голяма, бяла черква и понеже беше уморен и от глад преплиташе крака, реши да се отбие вътре и в хладината ѝ да си поеме дъх. Той влезе в притвора, но към олтара не посмя да пристъпи, свидно му беше да стъпва с мръсните си боси крака върху мраморния под. Вътре горяха много свещи, полилите святкаха в тъмното като златни съзвездия, среброто на обковките като че ли притваряше и отваряше очи, миришеше на восък и тамян. Малко бяха богомолците и може би затова свещеникът, който правеше разни движения пред амвона, изведнъж впери очи в него; изгледа го продължително и му махна с ръка:

— Влез вътре, *българино*, не стой като оглашен на прага! Този божи дом е твой!

Богомолците извърнаха глави към него и бузите му пламнаха от срам. Той пристъпи плашливо напред и отново замръзна. И когато свещеникът продължи песнопенията си, онази дума светна като слънце в душата му и я съгря с мека топлина. *Българино!* Каква чудна магия се съдържаше в тия няколко букви, изречени на глас. Не можеше да си обясни в какво по-точно се състоеше тази магия, но все едно, тя правеше божия храм негов, а богомолците — негови събратя. Тя унищожаваше самотията му и с невидими връзки го свързваше с хиляди други хора, които също бяха *българи* като него, говореха на същия език и се молеха на същия бог. *Българино!* Не беше се замислял досега какъв е, нито беше го питал някой, но, разбира се, бил е винаги *българин* и това изглеждаше толкова просто и обикновено, колкото е проста и обикновена думата „мамо“ в детските уста.

Когато утринната служба завърши, слънцето се беше издигнало вече височко над града. Карач живееше на богатата улица, близо до северната порта на дворецовата крепост. Той стигна до къщата на великия майстор по изобиколни улички, защото му беше неудобно да се движи по най-тържествената улица с тия свои просяшки дрехи — току някой стражник изскочи насреща му и го заплаши: „Къде, кучи сине, по просия ли? Ти не знаеш ли, че просията е забранена?“ Ще трябва да се бие с тоя стражник, а това означава разправии и може би затвор, и разкритие, че е беглец. Затова предпочете да бие два пъти повече път, но да не се среща с никакви представители на реда. Така към десет часа преди обяд той застана пред портата на Карач.

Отвори му старият вратар Ботул, когото Ханко познаваше от ония времена. Той беше побелял съвсем, но се държеше изправен и гледаше строго, и дори по-недоверчиво от някога.

Той премери Ханко с поглед, който плющеше сякаш с камшици, и зина уста да го наругае и да го изпрати по дяволите, но в същия миг се стъписа, помисли някое време и запита:

— А бе ти да не си оня Ханко, отпреди войната?

— Аз съм зер! — усмихна се Ханко и усети, че ризата му лепне от пот. — Ти не ме ли позна отведнъж?

— Ха, познах те! — каза Ботул, като се поотмести, за да му направи път. — Ама и малко се усъмних — толкова свят загина през войните, та защо да не си загинал и ти!

— Е, аз оцелях! — каза Ханко, като да се извиняваше.

— Добре си оцелял, ама защо! — продължаваше да го разглежда Ботул с критични очи. — Не ти е провървяло май!

— Живея някак, — каза Ханко. И попита: — Тука ли е господарят Карач?

Ботул заключи отново вратата и кимна с глава:

— Тука е, ама сега има при него големи хора!

На полянката пред къщата пасяха два охранени черни коня. Те лениво пощипваха тревица и помахваха с уши. Седлата им, покрити с червено кадифе, бяха женски и Ханко си рече на ум, че гостите ще да са сигурно черковни първенци. Докато размисляше какво да прави и изпитваше стеснение, нали не беше на мястото си в тоя богатски дом, откъм голямата къща се зададе самият Карач. Той крачеше ситно, но бързо, размахваше ръце и току подръпваше нагоре златотъканата си

далматинка, тази разкошна дреха явно не му беше по угода. Той идеше към портата и мереше с очи Ботул, нему искаше да каже нещо, а на Ханко не обръщаше никакво внимание, сякаш го нямаше на тази земя.

— Върви да намериш прясна медовина, гроздов сок или каквато щеш там друга помия! — рече троснато на Ботул. — И припкай, дявол да го вземе, че ония пръчове не са навикнали да чакат!

Мисълта за презряната прясна медовина и за пресния гроздов сок изпълваше душата му с възмущение. Тия сладки питиета бяха достойни за една детска трапеза, женска може би, но не и за трапезата на великия Карач!

Ботул познаваше нрава му, сръдните му — гръмотевици без дъжд, — затова поглади спокойно брадата си и дори се позасмя:

— И медовинка ще намеря, и гроздов сок, че и ябълково пиво! Умът им ще вземем на преподобните, господарю, остави тази грижа на мен! Но виж кой е дошъл, кого бог ни изпрати, като възкръснал из мъртвите! Самият победител на ромейския доместик!

Той намигна хитро на Ханко и побърза да се отдалечи.

Ризата и гащите на тоя победител носеха поне двадесетина кръпки, лицето му беше брадясало като на горски човек, но Карач го позна веднага. Той го погледа някое време, като се стараеше да изглежда невъзмутим, после се отдалечи на пет-шест крачки, заповяда му да не мърда, сложи ръка над очите си и рече:

— Същински Херакъл! Ако дигнеш на дясното си рамо една цепеница, вместо гега, приликата ще бъде пълна.

С малко думи Ханко му разказа битието си, като скри само онази история с Бела. За шестте Стефанови слуги, които беше умъртвил със Севаровия лют кинжал, разправи точно, както си беше.

— Добре си ги наредил — одобри убийството им Карач. — Те са били едни кучета, и нищо повече. Но аз ще те посъветвам, Ханко от село Осеня, на светски и на духовни първенци да не разправяш какво са патили хората от тебе, а да разказваш какво си патил ти от тях. Болярите обичат покорните люде, послушните. Епископите — страдалците. Човек, който има свой кантар за доброто и злото, е ненавистен и на едните, и на другите. Затова ти показвай отсечения си пръст, колкото щеш, но за ония, шестимата — нито думица. Аз ще моля преподобните да се застъпят за тебе пред княза и сам ще го подбудя срещу болярина Стефан. И докато се разбере как стои по-

точно работата, кой прав, кой крив, ще гледаме да те изпратим на другия край на държавата, та по-лесно да се открие игла в купа сено, отколкото Ханко от село Осеня!

След това Карач отведе Ханко в сенчестата си градина, където сред чемшири и бръшляни и под сенника на една мраморна беседка седяха и тихо разговаряха преславският епископ Константин, и началникът на екзархията Йоан. За разлика от деликатния екзарх, чието одухотворено лице все повече заприличваше на Исусовото от иконите, Константин имаше вид на касапин — и по лице, и на фигура. Лицето му беше червендалесто, месесто, едро, а зад широкия му гръб можеха не без успех да се скрият двама души като Йоан.

Тия мъже, прочути много повече с писанията си, отколкото с високите си йерархически санове, бяха облечени в скромни калугерски раса, обути бяха в прости сандали от червена кожа, косите си стягаха с по една черна панделка от сукно, а едничкото им украшение беше разпятието — тъжният кръст на изкуплението, провесен на една сребърна верижка. И двамата имаха големи къщи на по два ката — близо до северната дворцова порта — и обширни полски имения, на които би могъл да завиди кой да е от вътрешните боляри. Къщите им бяха подарък от княза, а именията заедно със закрепостените селяни — пожизнени владения, установени със законодателен акт от самия княз.

Йоан позна тутакси Ханко и му се зарадва, като го видя — спомни си за тежките дни при Буртудизос, които, макар и мъчителни, смяташе за особено забележителни в своя тих и безбурен живот.

— Водя ви един жив герой от Адрианопол и Буртудизос — каза Карач, като въвеждаше Ханко в беседката. — Това е човекът, който раздели Кринита на две при Тунджанския мост и за похвала получи от княза скъпоценен пръстен.

— О — каза Йоан, — аз го познавам. Ние с него бяхме заедно на война! Ханко от село Осеня, нали?

— Аз съм — каза Ханко, като се чудеше къде да дене огромните си ръце. Масата беше затрупана с книги. Той се вторачи в книгите и отново повтори: — Аз съм.

— Каква нощ беше онази, а? — въодушеви се изведнъж Йоан. — Помниш ли какъв дъжд беше? И каква тъмница? А ние вървим, вървим! — Той се извърна към Константина; — Адска нощ! — И се

сепна, защото не беше твърде редно едно духовно лице да се възторгва толкова много от военни спомени. — Бог да успокои душите на загиналите! — прекръсти се той. — А тоя мъж извърши тогава истински чудеса.

— Преподобни! — усмихна се Карач. — Освен дето умее да върти секирата и да коли ромейски първенци, тоя мъж знае и някои други неща. Искате ли да ви покаже какво може?

— Ние като че ли прекъснахме четенето? — каза с упрек Константин. Той не изглеждаше много въодушевен от появата на неканения гост.

— Четенето, казваш, преподобни? Много добре! Ще продължим. — Той взе книгата, разтворена пред епископа, мушна я в ръцете на Ханко и му посочи с пръст: — Карай! Вземи им ума!

Сърцето на Ханко тупаше поне десет пъти по-силно, отколкото на Тунджанския мост или в оная нощ пред Буртудизос. Пламъци святкаха пред очите му, а едно невидимо духало като че ли беше издухало всичкия въздух от гърдите му.

Константин погледна към Карач и рече:

— Не е добре, велики майсторе, дето се шегуваш с низшите духом. И тоя човек е раб божи, както сме всинца, и ако е сляп за писаното слово, толкоз по-великодушни и внимателни трябва да бъдем спрямо него ние, осенените от светия дух!

— Не слагай тоя човек в „низшите духом“, преподобни, защото не отговарям за почтената ти брада! — засмя се богохулно Карач.

Ханко облиза пресъхналите си устни, пое дълбоко въздух, сякаш щеше да се гмурка в дълбокото, за да търси Илариевия труп, и прочувствено зачете:

*Аз се богу моля с тия думи:
Боже светотворче, що създаде
видим свят и дивен свят невидим!
Господ-дух прати ми ти в сърцето
да ме лъхне с пламенното слово...*

Дишането му се успокои, а когато завърши, гласът му звучеше уверено и твърдо, владееше го със сигурност, както боравеше със

секирата по време на бой.

Константин скочи от мястото си и понеже беше нисък, накара Ханко да се наведе, за да го целуне по челото.

— Това, което прочете — обърна се Карач към Ханко, — е Азбучната молитва на епископ Константина. Утре по време на голямото тържество в двореца, когато князът ще раздава грамоти на новите учители, Азбучната молитва ще бъде изпълнена от монашески хор. Аз предлагам — обърна се той към епископ Константина — да включим и Ханко в хора. Неговият глас ще се понесе в Тронната зала като една истинска ерихонска тръба.

— Аз се присъединявам към предложението на Карач — каза Йоан. — С такъв четец като него молитвата само ще спечели. — Той помълча и като се изчерви силно, допълни: — Аз дори си мисля, че ще бъде добре, ако той прочете и пролога от моя „Шестоднев“.

— Ето — плесна с ръце Карач, — това е наистина едно великолепно хрумване! Защото само глас като неговия може да стигне до края на залата и да отведе всяка дума от пролога и до оня, който седи на най-последния ред!

Ботул донесе питиетата и едва не зина от учудване, като видя Ханко да седи между двамата духовни първенци, любимци на княза.

Карач предложи и Ханко разказа накъсо житие-битието си, каквото се беше случило след оная буртудизовска нощ, като премълча за връзката си с Бела и за шестимата избити слуги на болярина Стефан. Мъките му разплакаха Йоана, а епископ Константин удари с ръка по масата и се закле да говори на княза — и за сина на Ханко, и за самия Ханко — как да уреди по-нататък своя живот.

После великият майстор заповяда на Ботул да заведе Ханко на пазара при южната порта и да го облече от петите до главата с нови и подходящи дрехи. На утрешното тържество в двореца Ханко трябваше да се покаже пред княза в достойно облекло.

Обиколил тази заран средищната част на града, той мислеше, че със строителството е свършено, че каквото е имало да се построява, е вече построено. Но сега, като отиваха на юг, той непрекъснато се разминаваше с върволици коли, които караха всякакви материали, а пред очите му се появяваха една след друга постройки, едва пръкнали

в надземната си част. Частни сгради, огромни болярски къщи, малки и големи църкви — едни току-що започнати, други вече извисили стан — животът тук кипеше като в гигантски кошер, източен хиляди крачки на изток и юг. Над това кошерище извисяваше ослепително бялата си снага крепостната стена на дворцовия град. Над тази стена-красавица синееха Зъбуите, а над Зъбуите — синята и безкрайна небесна шир.

Преди да излязат през южната порта, като минаваха под ската, върху който се издигаше дворцовият град, и малко встрани от южните му флангови кули, Ботул посочи една чудновата постройка, недовършена още и без покрив, но от всички страни, откъдето и да се погледнеше — кръгла, като небесния купол, който се издигаше над Зъбуите, над Туча и над целия Велики Преслав.

Туй е Кръглата църква — каза Ботул. — Тъй я наричат, защото няма ръбове и ъгли. Прави я моят господар, Карач. Тя ще бъде най-хубавата църква на света. Тъй е заповядал князът: тя да бъде най-богатата, най-личната и най-хубавата на света.

— А какво ще й бъде най-хубавото? — попита Ханко.

Ботул повдигна рамене.

— Чудя се — каза Ханко, — като ще е толкова лична и богата, защо я правят навън от княжеския двор?

— Де да знам — каза Ботул.

Те излязоха от южната порта. Надясно, залепени досами крепостната стена, се ширеха дванадесетина великолепни дюкяна, облицовани с шарени плочки, със сребърни решетки над прозорците и с позлатени дръжки на вратите. Срещу тия дюкяни се простираше голям площад, покрит със ситен калдъръм, средата на който се заемаше от една пивница, направена цялата от дялани греди. До входа на пивницата се издигаше висок бряст.

Разни дрехи, от хубави по-хубави, предлагаха продавачите, от кадифе, везани със сърма, но Ханко клатеше отрицателно глава. Той си избра един тъмносив кафтан от дебело сукно, кожени панталони и високи ботуши. За връхна дреха си избра една черна пелерина, която приличаше повече на разцепено монашеско расо.

— С тия дрехи ще приличаш на един странствуващ калугер от земята на франките! — каза му недоволно Ботул.

Ханко се усмихна кротко и не отговори.

После те седнаха на една маса под високия бряст. Ботул поръча сирене, хляб и две кани с прекипяла медовина.

Ханко ядеше много, но пиеше малко, а Ботул правеше обратното — до храната почти не се докосваше; но като изпи набързо каната с пивото, поиска си втора. Когато и нея преполови, той започна загадъчно да се усмихва, позасука мустаците си и се наведе към Ханко:

— Искаш ли да ти разкажа, защо князът е заповядал на моя господар да измайстори най-хубавата църква на света?

— Е, разбира се — каза Ханко. — Разказвай!

— И защо е избрал мястото на църквата да е извън дворецовата крепост? Аз ще ти разкажа какви слухове се носят сред майсторите — прошепна Ботул, — а каква е истината, един бог знае. Казват някои, че още докато прежната княгиня била жива, нашият княз завързал връзки с болярката Нона, дъщеря на болярина Ангелари. Когато угрите обсадиха Преслав, старият княз се усъмнил за някои работи в Нона и я затворил в манастир. След войната поискал от сина си да я осъди на смърт или поне да я заточи в далечни краища, но нашият княз отказал да направи и едното, и другото. Разсърдил се старият княз и се затворил в манастира насреща, в „Свети Панталеймон“, а Нона излязла от своя манастир и се заселила в една от най-хубавите къщи на предишния Преслав. Разправят, че ония връзки продължавали, но един господ знае как стояла точно тази работа. Като се изминали две години от смъртта на прежната княгиня, князът решил да се жени и си взел за жена племенницата на великия болярин Георги Сурсувул. Туй на всички е известно. А като се оженил, казал на болярката Нона, че каквото било — било, отсега нататък всеки да си върви по своя си път. Той си имал жена и вече не му било до Нона. Пък и не било редно — и пред бога, и пред хората. А на Карач казал: „Онази църква на ската, дете започнахме и не довършихме, ти отново ще захванеш. Но искам да я направиш по-хубава от най-хубавите църкви в света. Да грее като спомена за една голяма обич и да свети като една щастлива усмивка. Такава църква, казал, искам да направиш.“ И Карач се захванал. Ето трета година вече работата върви.

— Е, добре де — каза Ханко. — А защо я строят извън крепостта?

— Как защо? — Ботул го изгледа учудено. — За да може Нона да дохожда, когато пожелае!

— Това са дивотии — каза Ханко.

— Може и дивотии да са — повдигна рамене Ботул. — Но тъй или иначе, Нона няма да дохожда, защото господ я прибра миналата година.

— Дивотии — каза Ханко. — Князът е искал да построи една хубава църква, и туйто. И я дигнал извън крепостта, за да може народът да дохожда на служба. Това, дете го разправяш, Ботуле, са празни приказки.

— Може и празни приказки да са! — каза Ботул. — Аз дори си мисля, че ти имаш право и че всичките тия измислици са празна работа. Но нали знаеш, че между майсторите винаги се приказва за нещо. Майсторите си измислят понякога най-невероятни истории. Седнат на чашка и измислят!

Ханко се умълча. Рисовете в кръвта му бяха скочили неочаквано, съхтяха, дращеха с нокти и пущаха от очите си искри. Защо беше този гняв? Ботул всъщност не беше разказал кой знае какво, и тия княжески истории, верни или неверни, нямаха никакво отношение към неговите работи. Той отдавна се беше зарекъл — срещне ли княза в душата си — да го избикаля отдалеч. Рисът избикаля вълка и не че се страхува от него, къде ти! Но подуши ли го — отстранява се от пътя му, върви си по своя пътека и си казва, че така е най-добре. Защо му трябваше на Ботул да разправя тази история! За Девора, нищо и никаквото момиче от село Осеня, князът беше забравил още същия час, а виж, за болярката Нона — дигаше черква, каквато нямаше другаде по света. Това, да беше дори измислица, пак имаше зъби и хапеше, дразнеше обидно рисовете и те скачаха в кръвта му, съхтяха, дращеха с нокти и пущаха от очите си искри.

Като изпиха пивото си, Ботул и Ханко нарамиха вързопите и тръгнаха обратно за Карачовия дом.

А празничното настроение вече се чувствуваше из улиците. Утрешният ден беше голям — дванадесет школи пущаха учениците си по света. И хората се радваха от сърце, защото дълбоко вярваха, че светлината на словото ще направи живота им по-доволен и добър.

Сновяха коли от войсковия обоз, натоварени с рожкови вейки, лаврови клончета, папрати и чемшири. От къщите излизаха жени,

взимаха си от зеленината и кичеха с нея вратите и прозорците на домовете си. На площадите войници коваха дъсчени катедри за военните музики. При дюкяните и сергиите, където продаваха цветни панделки и други дребни украшения, непрекъснато прииждаха и отхождаха върволици от жени. Идеше светъл празник и хората се готвеха да го посрещнат достойно.

Тоя ден и за Ханко щеше да завърши в светлина, ако една неприятна и непредвидена случка не беше помрачила настроението му. Тъкмо излизаха с Ботул на пресечката, която водеше за главната улица, и откъм пазара плисна и се разля надалече гъста вълна от викове, вой, резове и глъч. Шестима конни стражници отвеждаха група селяни в градския затвор. Селяните бяха вързани един за други и вървяха скупчени; подире им се люшкаха близките им, стари хора, жени и деца, напиреха към осъдените, а стражниците ги биеха от конете си с камшици и не им позволяваха да се приближат. Старци вдигаха немощни юмруци и ругаеха, докато коженият бич не ги поваляше на калдъръма, жени скубеха косите си и неистово кълняха, плюеха кръв, обезумели деца пицяха, старуха беше раздрала ризата си и е костелив пестник налагаше плоската си и изсъхнала гръд. А осъдените вървяха неми, страшни бяха с мълчанието си и с вкаменените си лица.

Като видя това стълпотворение на мъката, Ханко леко пребледня, после кръвта се изкачи в главата му и той стисна юмруци.

— Ще пребия някого! — скръцна той със зъби, като гледаше с широко отворени очи зверското плющение на камшиците.

— Ти си луд! — избута го Ботул встрани. — Кого ще пребиваш? Княжеската стража ли?

Ханко поемаше въздух на едри глътки и мръщеше лице. Парещ срам го заливаше от главата до петите.

— Но може ли така? — изстена той.

— А защо да не може? — разсърди се изведнъж Ботул. — Ако си на тяхно място, няма ли да правиш същото?

— Да правя същото? — зяпна го учудено Ханко. — Да бия жените и децата?

— А защо да ги не биеш? — на свой ред се учуди Ботул. — Заповядано ти е да закараш осъдените в затвора, а тая паплач ти пречи. Ще биеш, разбира се!

Ханко не отговори. Те вървяха мълчаливо някое време и когато наближиха тихия дом на Карач, той запита Ботул:

— Какви бяха тия хора всъщност? Конекрадци? Разбойническа шайка?

— Е, глупости! — каза Ботул. — Какви ти разбойници! Това бяха селяни. Крепостни. На манастира „Света троица“. Отказали да работят на манастирската земя, надявали се, че ще им се размине. Сега ще лежат в тъмницата три години. Тъй се случва, когато се надяваш на дявола! — засмя се той. После добави сериозно: — Законът си е закон.

Настаниха Ханко в стаичката, която беше съседна с входа за избата. В ъгъла мъждукаше кандилце. На масичката беше оставена свещ; паница с варено месо и парче хляб, притегли очите му, но се потърси, не му се ядеше. Невидима ръка сякаш притискаше стомаха му, виеше му се свят. Отпусна се на пода и тогава забеляза до твърдата възглавка два свитъка. Единият съдържаше препис от „Азбучната молитва“ на Константин Преславски, а другият — препис от пролога на Йоановия „Шестоднев“. „Азбучната молитва“ трябваше да научи наизуст.

През нощта на три пъти някой слиза в избата за вино.

Тронната зала сияеше. Усмиваше се с белоснежните си мраморни стени, тържествуваше с двете си редици малахитови колони. Дванадесет шестопръсти полилеи хвърляха с кованото си сребро меки отблясъци върху цветните мозайки на пода. Златните корнизи на тавана излъчваха светлина. Върху стъклата на дванадесетте сводести прозореца бяха нарисувани с ярки цветни бои образите на дванадесетте Христови апостоли. Денят влизаше през тия витражи засмян и с добро сърце.

Високопоставен и отбран народ пълнеше залата тази сутрин. Велики боляри и областни управители, болярки, висши духовници и висши военни. Блестяха пурпурни мантии, багреници, накити, копринени раса; святкаха разпятия, обсипани с бисер и изумруд.

Най-отпред, откъм северната стена на залата, се издигаше тронът на княза, от червено дърво, ръкохватките завършваха с озъбени лъвски глави, а на облегалката два грифона държаха един позлатен кръст.

От двете страни на княжеския трон бяха поставени други два помалки трона от черно дърво.

Хорът на монасите и групата на завършилите ученици бяха строени между колоните и западната стена на залата.

Князът, княгинята, епископ Йосиф и най-близките съветници на княза влязоха точно в момента, когато клепалото на дворцовата катедрала започна тържествено да бие. Князът зае мястото си, на десния малък трон седна княгинята, а на левия — епископ Йосиф. От дясната страна на княза се наредиха изправени ичургу-боилът Станул, Ондуракс, Курт, Манаси, Георги Сурсувул и други висши военачалници; от лявата му страна застанаха Константин Преславски, Йоан Екзарх, Карач, архитекти, художници и книжовници.

Когато влязоха князът, княгинята и първенците, монашеският хор гръмка запя тържествения Давидов псалом:

Хвалете бога в неговата светиня, хвалете го в крепостта на силата му.

Хвалете го поради неговото могъщество, хвалете го поради голямото му величие.

Хвалете го с тръбен звук, хвалете го с псалтир и гусли!

Всичко, що диша, да хвали господата! Алилуя.

После Йоан Екзарх прочете молитвата на Константин-Кирил „Боже на нашите отци“; малък монашески хор, в който беше включен и Ханко, изпълни „Азбучната молитва“ на Константин Преславски, а Ханко прочете откъс от Пролога на Йоановия „Шестоднев“.

С това завърши програмата на тържеството. Сега князът трябваше да раздаде грамотите. Двама адютанти, водени от Ирник, внесоха в залата и оставиха пред трона малка масичка от абаносово дърво, инкрустирана с орнаменти от злато и седеф. Отгоре ѝ бяха поставени грамотите — нарисувани със златна и сребърна боя и подпечатани с печата на самия княз.

Симеон се изправи и в залата стана тихо, като в църква.

За голяма изненада на мнозина, които го слушаха за първи път, неговият глас не гърмеше и не се катереше по някакви си стръмнини,

напротив, той беше спокоен и кротък; пастир тръгнал по валози и поляни, за да открие най-сочната морава за рунното си стадо. Тук се спре, за да се порадва на някое рядко цвете, а там — за да погледа как далече сред лъките се е сгушило родното му село. Сърдечни поздравии и пожелания за много сполуки от стария княз, който не може да присъствува на това голямо тържество поради умора от годините. Но все едно, че е тук, и нека му се поклоним мълком в сърцата си, защото от него е всичко. А той ще каже на учителите, които ще разнасят славянското слово навред по българската земя: дерзайте! Вие сте сеячите! Вие хвърляте семето на бъдещето в чернозема на днешния ден. Защото какво е една, дори могъща страна, без Слово? Земя, която днес е градина, а утре ще бъде само пясък и голи скали, и нито стръкче зеленина. Много народи са създавали могъщи държави, но са изчезвали, защото не са имали свое Слово. Словото е като варта. Варта споява тухлите и държи сградата изправена. Духат ветрища, а на сградата ѝ няма нищо. Словото свързва с неразкъсваеми и вечни връзки славянина от Дуросторум със славянина от Девол. Държава, споена с такива връзки, стои изправена и устоява на всякакви бури.

Ето, у нас Кириловото слово като че ли е едва от вчера, а разцъфтя вече с толкова разкошни цветове! Ние имаме книги, писани от български книжовници, чудни икони, рисувани от български живописци, разкошни църкви и палати като тоя, правени от български майстори! И ако това сътворихме само за няколко години, помислете какво ще сътворим през следващите десетилетия! Добър е бог, може би един ден ние ще вземем в свои ръце знамето на духовното първенство и ще бъдем първи сред близки и по-далечни народи.

А всеки път, като празнуваме тоя празник, да си спомняме казаното от Йоана: „В начало беше Словото, и Словото беше у бога, и бог беше Словото.“

Тъй е било и тъй ще бъде.

После започна раздаването на грамотите. Ирник извикваше новия учител, а Симеон прочиташе в един списък името на селището, където щеше да учителствува, и му подаваше грамотата. Така бяха споменати много селища от всичките краища на страната: Плиска, Нове, Сингидунум, Филипополис и Берое, Овеч и Костур, Охрид и Щипоне...

Ханко получи назначение в Костур.

Като му подаде грамотата, Симеон го попита:

— Кажи ми сега откровено, кое повече те влече: войната или книгата? Ако войната те влече повече, в Костур ще изпратим друг учител, а тебе ще проводим още тоя час в командирската школа.

— Никога не съм обичал войната, господарю, а днес я мразя повече откогато и да било! — отговори твърдо Ханко.

— Така и очаквах — каза Симеон. — Истинските храбреци обикновено са големи миролюбци! — Усмивката изстина на устните му и той рече: — Аз ще се погрижа за сина ти, Ханко от село Осеня, и ще накажа оногова болярин заради пръстена. Но ако чуя, че си платил някъде данък на старите си заблуждения, че си съдил и наказвал — горко ти! Нито ще ти простя, нито ще ти прощавам; когато своеволията започнат да се повтарят, думата се дава на въжето. Аз обичам храбростта, но ще ти кажа, че князете предпочитат да имат работа с послушни войници вместо с непослушни герои!

Тия приказки той щеше да си спомни дванадесет години по-късно, на Ахелойското поле.

Докато групата учители, изпратени да учителствуват в кутмичевските градове Охрид, Девол и Костур, биеше меките пътища, които водеха за югозападните краища на страната, Симеон проводи свои хора в имението на болярина Стефан, за да проучат Ханковия случай и да му донесат за истината. Тия хора свършиха съвестно работата си и докладваха на княза така. Първо, боляринът Стефан бил конфискувал повече земя, отколкото се полагало за оня дълг. Според тях селището било неправилно конфискувано и следвало да се върне на длъжника. Второ, обсебването на детето било също неправилно, тъй като станало без съгласието на бащата. Трето, отсичането на пръста било също неправилно, тъй като станало без съгласието на собственика му. Четвърто, обсебването на пръстена било също неправилно, тъй като боляринът Стефан нямал никакви законни права над него. Пето, Ханко бил убил шестима болярски люде и заради тази си постъпка следвало да бъде наказан със смърт.

Като изслуша хората си, князът заповяда да се заточи боляринът Стефан за десет години в земята на ринхините, а Ханковият син да се зачисли на държавна издръжка и да се настани в казармите на

княжеската гвардия. Когато го запитаха за Ханко, той се намръщи и каза, че следва да се обеси, разбира се, но не издаде разпореждане за арестуване. А да се пита втори път, не беше редно.

От тази печална история спечели само Ханковият син. Но нали пътищата на човека са неведоми, случва се понякога печалбата да се превърне след време в непоправима злина.

РАЗКАЗ СЕДМИ: АХЕЛОЙ

Между булгарофигонската битка и ахелойското сражение лежат около двадесет години. Някои са склонни да гледат на този изключително своеобразен период от нашата история като време на мир и небивал духовен разцвет. И те са прави. През тия години силите на народа са съсредоточени в материалното и духовното строителство. Осъществява се народностно-етническа консолидация, започва да кълни националното самосъзнаване. Симеон прави просвещението държавно дело, развитието на културата и изкуствата — държавна задача. България е осеяна с училища и просветата прониква до най-затънтените краища на страната. Преславската школа и Охридската подготвят ежегодно стотици учители, но заедно с педагогическата си дейност те са същевременно и творчески огнища, в които кипи трескава дейност. В тия своего рода университети, във всеки случай първи в Европа след цариградската Магнаура, се създава богата книжнина, оригинална и преводна. В тях се коват стилите насоки на българското изобразително изкуство — иконопиство, керамика, скулптура, — като върху основата на привнесени и заварени традиции българските художници създават оригинални и в много отношения новаторски творби.

Трайни във времето книги, които се превръщат в духовни светилници за целия славянски свят, сътворяват автори като Симеон, Йоан Екзарх, Климент, Константин Преславски, Наум и много други.

Но двадесетте години между булгарофигонската битка и ахелойското сражение не са толкова мирни, колкото ги мислят някои, епохата далече не е изпълнена само със скърцане на пера, живописване и разговори върху възвишени теми. През тия години Симеон води непрекъснато „малки“ войни предприема голям поход срещу Цариград; епохата е изпълнена с дебнене, с кроежи, с разгаряне на неутолими амбиции за величие и власт.

През тия двадесет години Симеон прави това, което историята иска от него. Той води „малки“ войни на юг и югозапад, за да „окръгли“ държавата си с териториите, населени с братски

южнославянски племена, за да са разпростре българската държава в естествените си етнически и географски граници. Той полага изключителни грижи за просвещението и за културното издигане на народа, защото знае, че просветата и културата са стожерите на националното самосъзнание, защото знае, че само един народ, осъзнал себе си като нация, може да противостои на огромната и могъща Византийска империя, която съдбата му е предопределила за съсед.

Симеон прави това, което историята иска от него, и в същото време, правейки го, той осъществява и някои от най-ярките черти на своята многостранна индивидуалност. Знаем от вече разказаното дотук за неговата вродена страст към изящното, за любовта му към книгите, за преклонението му към античната култура и езическата жизненост, за вечната му духовна неудовлетвореност и всичко това — напрегнато, доведено до връхната си точка, усложнено от една прекомерна чувствителност; знаем всичко това, за да не опростяваме нещата и да не изчерпваме например въпросите за просвещението и духовния разцвет *само* с разбирането, само по себе си правилно, за ролята на културата в процеса на националното самоосъзнаване, с една дума — да не превръщаме личността му в някакъв си рупор на историята.

Но всичко казано дотук съставлява само едната страна на медала. Ние видяхме с какво дълбоко неудовлетворение посрещаше той триумфалните си победи при Адрианопол и Булгарофигон. И в двата случая той се чувствуваше оцетен от бога. Ако заменим теологическата абстракция „бог“ с една съвременна транскрипция на понятието, бихме казали, че и в двата случая той се чувствуваше оцетен от *историята*. Защото Симеон правеше това, което историята искаше от него, но и той от своя страна предявяваше към нея искания, в които се отразяваше като в „светая светих“ най-особеното от неговия дух. А той искаше от историята неща, които тя не беше в състояние да му даде.

Когато пое управлението на страната, той виждаше Градът на градовете в сънищата си. После, когато държавата му стана силна и просторна, той реши да направи Градът на градовете своя столица. В 913-та година той тръгна да превзема Цариград и да иска от ромеите да го признаят за свой император.

Той разбираше от военно дело и знаеше, че византийската столица е непревземаема по суша, а да прави флота, за да я напада по

море, нямаше нито време, нито пари. Но разчиташе на византийските междуособици, вътре бяха се хванали гуша за гуша, узурпаторът Константин Дука беше притиснат; за да спаси главата си, той щеше да му отвори може би Златната врата.

Той блокира града по суша, като го заобиколи с окопи от Мраморно море до Влахерните и от Влахерните до Златния рог. Но никой не му отвори Златната врата или която и да било друга врата, защото вътре междувременно бяха се разбрали. Както ставаше винаги, когато над империята надвисваше смъртна опасност, враждуващите партии сключиха примирие, избраха ново правителство начело с патриарх Николай и Чернооката Зоя, а Константин Дука обесиха на Августовския площад.

Да премине ров, широк над четиридесет стъпки и запълнен с морска вода; веднага да щурмува след това два реда стени, високи десет човешки боя, укрепени със 75 външни и 120 вътрешни кули, зад чиито зъбери надничаха стотици каменометни и стрелометни машини — тази задача му се видя прекалено трудна, поне за момента; затова предпочете да води преговори за мир. Той изпрати в града кавхана си Тудор, като му заръча да държи най-вече на едно главно и неотменно условие — да признаят византийците царското му достойнство, като го изравнят по този начин със своя император. Патриархът се зарадва, изпрати му благодарствено писмо и богати подаръци и го увери, че тази работа ще се уреди с едно тържествено богослужение във влахернската църква „Света Богородица“.

Симеон отиде на това богослужение обнадежден, затова взе със себе си и двамата си синове Михаил и Петър. Но на този церемониален обред не се получи кой знае какво, защото вместо със стемма — императорски венец — патриарх Николай увенча главата на Симеон със собствения си епириптарий, което означаваше, че го провъзгласява за „кесар“, тоест за човек *втори* по власт след ромейския император. Патриархът сигурно си е мислил, че кесарското звание ще задоволи ако ненапълно, то поне отчасти Симеоновите амбиции, затова, когато Симеон изправи глава, той очакваше, че ще съзре поне мъничко благодарност в зелените му очи.

Но от очите на Симеон се лъчеше такава зелена отрова, каквато дори кобрите не притежават. Той срещна погледа му и пребледня. В

тоя поглед имаше само пожарища, съсипни и кръв. И никаква надежда за поне мъничко мир.

Освен плесницата, която този епириптарий нанасяше по личните му възделения, преведен на езика на междудържавните отношения, той означаваше само едно — че византийците не признават българската държава за суверенна, че те продължават да смятат територията ѝ за своя провинция, временно окупирана от варварско племе. Епириптарият означаваше, че рано или късно те ще превият врата на това племе и ще затрият измислената му и незаконна държава и че ако са принудени да поддържат някакви какви да е връзки с варварите, това ще е до време, варварите да не си правят никакви илюзии по този въпрос.

И Симеон не си правеше вече илюзии по този въпрос. Той събра войски и едни изпрати на югоизток, в Тракия, други на юг, а трети — на югозапад. Войските слагаха византийските теми в дисагите си, а каквото не можеха да оплячкосат, унищожаваша. Византийска кръв трябваше непрекъснато да изтича, да се омаломощава колосът, да се изцеждат силите му, та един ден, добър е господ, да дойде ред и на Цариград. Той превзе Адрианопол, но Зоя му изпрати много пари и подаръци и той великодушно ѝ го върна — защо му беше Адрианопол, когато по всяко време можеше да се разхожда безпрепятствено из Тракия, досами константинополските стени. А парите и подаръците му вършеха работа и той ги прибра.

През 915 г. той сам се титулува „самодържец на всички българи“, а на византийците заповяда да го наричат „автократор“, което означаваше „самодържец“; практически той приравняваше властта си с императорската абсолютна власт. Това самоиздигане преля чашата на византийското търпение, през „автократора“ прозираха Симеоновите домогвания за Цариград и императорския трон, затова, като сключиха съюз с могъщия африкански халиф ал-Махди, византийците усилено започнаха да се готвят за една последна и окончателна разправа с „варварите от север“. За да няма изненади и за да са съвършено сигурни в благоприятния край на войната, те запретнаха ръкави за организирането на една многостранна коалиция срещу българската държава. Най-напред с цената на стотици товари злато те си осигуриха

поддръжката на африканския халиф ал-Махди, та в случай че потрябва, той да открие един южен фронт срещу България, като дебаркира войски в Солун. Със сърбите беше сключен договор да нападнат откъм запад, с унгарците — да навлязат в Северозападна България, а с печенезите — да ударят откъм североизток, след като бъдат превозени през Дунава с византийски кораби. Самата пък византийска войска, на брой петдесет хиляди души, да се съсредоточи в равнинните простори между градовете Анхиало и Месемврия, като една част се придвижи по черноморския път, а друга част бъде премесена с черноморската флота.

Августа Зоя, Чернооката, която беше душа на коалицията и вдъхновителка на войната, възложи командването на сухопътните войски на магистър Льв Фока, прославен военачалник на империята, а на не по-малко прославения друнгарий Роман Лакапин заповяда да пренесе печенежките орди през Дунава.

Предусещаше ли Симеон грозната опасност, която надвисваше над страната като градобитен облак?

Заедно с другите на война тръгнаха Ханко, Карач и малкият Симеон. Карач беше най-възрастният от тримата, минаваше петдесетте години и дори само заради напредналата си възраст — петдесет години за един обикновен редник са прекалено много! — той не подлежеше на никакво мобилизиране. Но като научи, че безчислена византийска войска е навлязла в страната и че флотата на Роман Лакапин е тръгнала за устието на Дунава, за да превози на българския бряг печенежките пълчища, той се развълнува, изпи на крак канче вино, което Ботул му поднесе с трепереща ръка, и хукна да търси ичургу-боила Станул.

Той намери побелелия командир в двора на първи конен отряд, чупеше къшеи от една подсладена пита, слагаше ги върху дланта си и внимателно ги поднасяше до влажните бърни на черния си кон. Конят лениво взимаше тия къшеи, колкото да не обиди господаря си, задържаше ги в устата си и един бог знае какво правеше после с тях. Като видя великия майстор в двора на казармата, Станул трепна от учудване, извърна се към него и забрави да отчупи поредно парче от подсладения хляб.

— Аз пък си мислех, че вече си повел войската за фронта! — каза задъхано Карач. — И затова много се боях да не закъснея!

— Има време за мен! — каза неопределено Станул. Той не обичаше да разговаря на военни теми с цивилни лица, па макар и облагодетелствувани и почитани люде като Карач. — С какво мога да ти бъда полезен? — запита го той.

— Зачисли ме във войската, дай ми кон и оръжие, друго не искам! — каза скромно Карач. После се сети нещо и допълни: — Плащам си и коня, и оръжието, и то веднага, за това не се безпокой.

Станул поглади брадата си, взря се в лицето му, за да долови дали не се шегува, шегите на Карач бяха понякога безобразни и зли. Но този път очите му гледаха сериозно, бяха замислени, а в дъното на зениците им като че ли проблясваха недобри светлинки, горяха две воценици над пахар със заупокойно жито.

— Велики майсторе — каза му Станул, — времето не е подходящо за празни приказки, а и с военните работи шегите не бива! Защото, колкото и да си голям човек, току ми хрумнало да взема думите ти за истина и докато се усетиш — да се видиш във военно облекло, на кон и в строя!

— Стануле — намръщи се Карач, — или ме зачислявай веднага във войската, или на часа отивам при княза, за да се оплача! Ако си мислиш, че тоя, дето направи Златната църква, може спокойно да си пие виното в някоя кръчма, когато всичкият народ е тръгнал на война, ти дълбоко се мамиш! И ако народът отива да мре, за да уварди сламените си хижици, как мислиш — аз ли трябва да стоя със скръстени ръце, дето имам толкова ми ти палати, чертози и църкви?

Станул се извърна към коня си, трябваше му малко време, за да помисли, но конят, като се възползува хитро от разговора им, тайно се беше измъкнал по-надалече от сладката пита и сега спокойно си щипеше трева на двадесетина крачки встрани.

— Иди при Севар — каза Станул — и му кажи, че съм заповядал да те зачисли към командването на отряда. Боен кон може да ти даде, но военно облекло — в никакъв случай.

— А защо в никакъв случай? — попита Карач.

— Облечеш ли униформата, ставаш подчинен дори на десетниците, влизаш в кюпа на общата военна дисциплина, а тази работа не е за теб. Ще ти омръзне да ринеш на конете и да режеш лук.

— Хубава работа — каза Карач. — Аз отивам да се бия, а не да режа лук!

Станул махна с ръка и тръгна към коня си. Карач не беше кой да е и той трябваше да докладва на княза.

Осведомяван редовно от задграничните си наблюдатели и от приятелски разположени към него господари, какъвто беше например захълмският княз Михаил Вишевич, Симеон знаеше всичко за голямата коалиция, че ще бъде нападнат от четири страни или поне, че се готви такова общо нападение, но за голямо огорчение на Зоя Чернооката той не раздели войските си на четири и не ги изпрати на четири противоположни страни, както тя беше очаквала, а ги събра в един голям юмрук и ги насочи на изток, към черноморския бряг, където се съсредоточаваха нейните собствени войски. Само два отряда изпрати все пак на юг и югозапад, към Солун и Драч, за да не помисли ал-Махди, ако дебаркира по тия места, че ще бъде посрещнат със сол и хляб.

Българските войски се придвижваха към анхиалското поле по всичките съществуващи и полусъществуващи пътища и пътеки, които водеха от север, запад и югоизток за черноморския бряг.

На петнадесети август вечерта отрядът на Севар наближи ония места, където река Ахелой изменяше посоката си запад-изток и се насочваше стремително на юг-югоизток, за да се влее в морето, на около един час път южно от Месемврия. Беше заповядано на войските да се установят по тия места и призори да чакат заповед за заемане на изходни позиции. Още не беше се свечерило съвсем, Севар повика командирите си на съвещание, а Карач се изшмули от стана и пое по една пътека на север, където беше забелязал развалини от отдавнашна християнска черква.

Той се надяваше, че ще стигне до развалините по светло, нали все още денят беше голям, но когато пристигна най-сетне, привечерната здрачевина беше потъмняла, зидовете на черквата чезнеха в тъмницата, на небето бяха изгрели рояци златни звезди. Той се наруга, задето беше се излъгал в разстоянието, пошари насам и

натам около абсидата, като се препъваше в камъни и храсталаци, после реши да се връща назад. За да не сбърка пътя, повдигна глава към небето, да открие Полярката сред звездните лозници. Горе беше тихо и златно и толкова спокойно, като че ли това небе се извисяваше над някаква друга земя, където хората се обичаха и живееха във вечен мир. Кой знае защо може би от умората или от безсънните нощи напоследък, две сълзи припариха в ъгълчетата на очите му и той се учуди до немай-къде, и дори се засрами, защото той не беше мекушав човек и това бяха първите сълзи в неговия съзнателен живот.

Той повдигна ръка да ги отвърже, но в този миг откъм храсталациите злобно изсъскаха няколко стрели. Една от тях се заби в тила му, той политна напред, разпери ръце и се строполи като посечен върху спечената земя.

Като изгуби търпение да го чака, уплашен от лоши предчувствия, Севар повика Ханко:

— Дигай десетката си и бягай да търсиш майстора! — И като че ли от неговото желание зависеше, добави: — Искам го жив!

Той беше много видял и преживял, но още не знаеше, че има неведоми пътища, от които човек невинаги се завръща жив.

И Ханко можеше, като Севар, да не ходи на война. И не защото годините му бяха много, а поради една заповед на княза, която освобождаваше учителите от военна служба. Толкова повече трябваше да се позове той на тази заповед, тъй като отдавна беше престанал да зачита в душата си всичките светски и църковни закони. Но и той подобно на Карач, като научи, че ромеите са тръгнали по море и по суша, за да заробват страната, и като видя как костурчани с песни и цветя тръгват за фронта, рече си, че ще се презира цял живот, ако в тоя мъчен час остане настрана, и обхванат от някакво опиянение, сякаш беше пил силно вино, хукна към местния началник, за да го зачисли към конната войска.

Той пристигна в Костур, както знаем, с душа, посърнала от съмнения. Собствената му съдба на няколко пъти беше обръщана надолу с главата все в името на закона, върху кожата си беше изпитал превъплъщенията на истината, с очите си беше видял многото й лица, затова, когато пристигна в Костур, той вече не уважаваше в душата си

закона и не вярваше на никакви истини. И понеже не беше свикнал да живее нечестно и да се носи лъжливо, сметна за недостойно да яде хляба, който му даваха; той разкриваше на хората истини, в които сам не вярваше.

Училището в Костур се управляваше от игумена на костурския манастир, преподобния отец Софроний, благ и престарял човек. Ханко отиде при него, целуна му почитателно ръка и рече:

— Ще напускам училището, отче Софроние. Не мога повече да лъжа!

— Кого не можеш повече да лъжеш, сине?

— Хората!

— А в какво си ги лъгал досега?

Ханко приседна на земята и му разказа всичко, от игла до конец. Целият си живот.

Старецът дълго мълча.

Когато клепалото на манастира удари за вечернята, той сложи ръката си върху косата на Ханко и кротко се усмихна.

— Според мене — каза той — по-достойни са за бога нищите, които отиват към него със съмнения, защото когато повярват, тяхната вяра ще е стократно по-силна от вярата на праведниците, които никога не са се съмнявали в нищо. Според мене — продължи той — по-достойни са за държавата тия люде, които, като си блъскат главата над законите, помагат лошите закони да станат добри, а добрите — още по-добри.

— Но какво да правя аз? — въздъхна Ханко. — По кой път да тръгна?

Старецът се изправи, взе патерицата си и като се подпираше на нея, тръгна към черквата. Направи няколко крачки, сетне се спря, извърна се и повика Ханко с ръка.

— Ето какво ще правиш — рече той. — Заран ще ставаш рано и ще отиваш при хората, за да ги учиш как се калемят дървета, как се подсирва сирене, как се правят пещи за хляб, защото тука хората са изостанали поради дългата византийска робия и не знаят. След обяд ще учиш учениците си на „а“ и „б“. А вечер, след вечернята, ще сядаш над светите книги и ще преписваш, докато очите ти се залепят за сън. И бог ще ти посочи пътя, по който трябва да вървиш.

И Ханко го послуша. Така времето, заето с толкова грижи и работи, потече неусетно, за ония съмнения не дохождаше час. Той учеше хората да калемят, да подсирват, да си строят пещи, да майсторят по-добри станове за тъкан. Той дори вадеше зъби, лекуваше от огненица.

Като работеше така и гледаше плодовете на своя труд, дойде му на ум, че ето на, хората се учат на по-добър живот, без да питат за законите — светски и черковни. И че живеят по евангелието, без някой нарочно да ги кара или да ги следи. Той се зарадва на тази мисъл, но по-далече от нея не отиде.

Веднъж му дойде на гости един разпопен поп, той бързаше за Преспа, но с удоволствие остана при него, за да си отпочине ден, два. Както си приказваха една вечер, Ханко му разправи за онази мисъл, до която беше стигнал, а по-нататък не можеше да отиде. Тогава разпопеният поп му рече:

— Ето, ти сам си открил истината за света, която е една. Бог царува на небето, а на земята — Сатанаил. Законите са от Сатанаил. Когато човеците премахнат законите на Сатанаила, тогава бог ще слезе на земята и за всички ще бъде добре. И тогава ще има само една Истина и един Закон.

Разпопеният поп си отиде, а на Ханко му се струваше, че е прогледнал и че сега всяко нещо си е на мястото, и че предишният безпорядък в душата му е изчезнал, духнал е вятър и от мъглата не е останало нищо. И започна да мисли какво трябва да прави, та истината да бъде чута от всички.

После се разчу за похода на византийците и Ханко отиде на война.

Ханко вдигна десетката си и тръгна да търси Карач. Тъкмо бяха излезли от стана, пресрещнаха ги войници от стотнята на Томислав. Стотнята на Томислав прикриваше отряда откъм черноморския път, предните ѝ постове бяха залегнали около съсипиите на старата черква. Ханко ги запита за Карач, дали не са го срещали някъде, или да са чули нещо за него, великият майстор беше комай познат на всички, но войниците поклатиха отрицателно глави.

Запалиха факли, от яд Севар изскуба няколко косъма от брадата си. Тогава пристигна при тях един от адютантите на княза, носеше на Севар важно известие. Този адютант беше млад момък, русите му коси

бяха къдрави и стигаха чак до раменете. Кой знае защо, като го видя, Ханко почувствува едно странно чувство в сърцето си, по-скоро тревога някаква, отколкото любопитство. Той се приближи до факлите, където беше застанал адютантът, и изтръпна — върху гърдите на младия човек блещукаше сребърното кръстче на Девора.

Призори на 16-и август българските войски установиха изходните си позиции по левия бряг на река Ахелой, срещу дъгата, която реката правеше, преди да се спусна в югоизточна посока. Тия позиции имаха формата на една силно разтворена подкова с обща дължина около десет хиляди крачки. Пехотните части брояха около тридесет хиляди души, по двата фланга на дъгата бяха разположени две конни съединения, всяко от по пет хиляди коня.

Същия ден и византийците излязоха от укрепления си лагер при Анхиало. Те установиха изходните си позиции на около хиляда и петстотин крачки срещу българските, като фронтът им представляваше една права линия, изтеглена от югоизток към северозапад. По тази линия беше съсредоточена петдесетхилядна войска.

Полето, където щяха да се разиграят бойните действия, беше, общо взето, равно. Срещу десния български фланг и в тила на византийските войски с посока север — юг се издигаха три заоблени възвишения, като средното беше най-високо — около петстотин лакти. Това възвишение се намираше на около четири-пет хиляди крачки от българските позиции. За да се осигури от лоши изненади, Льв Фока изпрати един конен разезд да варди тази височина.

През нощта на 16-и срещу 17-и август около полунощ Симеон насочи половин конна стотня срещу тази височина под командуването на Севар, като му заповяда да избиколи отдалече левия византийски фланг и да избие колкото се може по-тихомълком ромейските патрули. Между войниците, които Севар избра за тази операция, беше и Ханко.

Щом Севар съобщи, че седловината е превзета и очистена от византийци, Симеон повика командирите си. Той възложи на Курт да командува лявото крило на войската, на Станул — центъра, а на Ондуракс — дясното крило. А сам, като вдигна гвардията си и още хиляда конници, всичко две хиляди души, пое към централното възвишение, което Севар беше току-що превзел.

Рано на другата сутрин Лъв Фока построи бойния си ред, като за пръв път във византийската бойна практика включи към двата фланга на централната си групировка и по един конен отряд.

Пред фронта на византийските войски нищо не беше се променило. В подножието на онази седловина беше спокойно. След като прочете молитвата си, Лъв Фока даде знак и по целия фронт загърмяха сигнални тръби. Византийската войска се понесе напред.

Българският боен ред беше изнесен на около 500–600 крачки пред ахелойската дъга. Той следваше отдалече извивките на реката и пак представляваше една широко разтворена подкова. Лъв Фока беше предугадил тактическия замисъл на българското командване — да свие двата си фланга, щом византийският център нахълта в подковата. Затова той предвидливо беше поставил два охраняващи конни отряда по фланговете на своята централна групировка.

Тоя тактически маньовър обърка плановете на българското командване. Числената сила на войската беше съсредоточена по двете крила, но те бяха заковани на място от византийските крила; не отстъпваха, но и не можеха да се изнесат напред. А подковата, която в дълбочина беше доста тънка, след двучасова съпротива започна опасно да се пропуква.

Към десет часа преди обяд българският център беше пробит. За да не бъдат обходени, крилата започнаха бързо да отстъпват. Така към единадесет часа преди обяд българската войска беше отблъсната зад реката. Оттук нататък тя като че ли престана да действа като едно цяло — някъде се съпротивляваха отчаяно, другаде отстъплението преминаваше в бягство. Цвилене на коне, рев, звънтене на желязо, викове — напеченото от слънце поле кипеше, мятеше се и святкаше, сякаш от доле му пламтеше всичкият огън на пъклото.

Симеон наблюдаваше развитието на битката от седловината и ако се съдеше по спокойното му лице, което навремени ставаше дори разсеяно, можеше да се предположи, че той или не схваща, или не разбира трагичността на събитията, които се разиграха пред очите му. Командирите бяха преbledнели, Севар изпохапа долната си устна,

войниците се въртяха на седлата си и уплашено се поглеждаха едни други. А той седеше спокоен на коня си и имаше вид на човек, унесен в някакви свои далечни спомени.

Но когато битката се пренесе от татък реката и българската войска беше разпокъсана на части, той мина пред фронта на конницата си и тогава изведнъж забеляза Ханко, който беше първият деснофлангови от Севаровата полустотня. Той се усмихна, но после смръщи вежди и като доближи до него, тихо му каза:

— Ако оживееш след боя, гледай да не се мяркаш пред очите ми! Сетне отстъпи три крачки и високо произнесе:

— Войници, сега само от вас зависи дали да има България, или да няма! — Той измъкна меча си, посочи реката и извика: — Напред!

Появата на тази свежа конница в тила на уморената и обезкървена византийска войска обърна нещата за един миг. Във внезапната ѝ поява имаше нещо свръхестествено, магическо, надхвърлящо разума, сякаш тя беше пръкнала из самите недра на земята. От победители, които свиват смъртоносен обръч около жертвата си, византийците се почувствуваха сами обхванати в обръч и осъдени на неминуем разгром. Хилядната им армия се втурна в паническо бягство към морето. Но морето беше далече. Сега цялата византийска войска беше раздробена на малки островчета и всяко островче бързо се топеше, изгаряше в святкащите проблясъци на мечовете и секирите, като купчинки слама, обхванати от пламъци.

Битката приключи към два часа следобед. От петдесетхилядната византийска армия успяха да се доберат до Месемврия около петстотин души. Другите бяха избити до крак на Анхиалското поле.

Ханко не дочака вечерната проверка. Веднага след битката, още кървав и потен от голямата сеч, той остави коня си, захвърли оръжието и с торбичка през рамо пое пътя, който водеше далече на запад, към сините планини.

А Симеон, като се връщаше от полесражението, видя сред купищата избити трупа на своя русокос адютант. Към тоя млад човек той изпитваше едно особено топло чувство, извираше от душата му като чист извор, погледнеше ли го, в сърцето му като че ли изгриваше кротък лъч. Сякаш поглеждаше в себе си — слушваше се в не

дослушана песен, взираше се в недогледани залези, пиеше от златна чаша недоизпито вино.

В разгара на боя едно късо копие, прицелено отблизо, насмалко не прободеше гърдите на княза — отклони го в последния миг Севар с щита си. Отклоненото копие се заби дълбоко в запенения хълбок на княжеския кон, препускащото животно приклегна изведнъж и князът се строполи зашеметен на земята. Слепият случай даваше последна възможност на византийците — не да победят, разбира се, победата беше безнадеждно проиграна, но да излязат от поражението поне с чест.

Неколцина ромейски храбреци вдигнаха мечове и с рев се понесоха към мястото, където залиташе князът, и ако в това мигновение Севар и Ондуракс не бяха застанали като скали отпреде му, а Ханко не беше изскочил из прахоляка и хаоса със святкаща като мълния секира — Византийската империя нямаше да изпие през този ден горчивата чаша до дъно.

Докато Ханко сечеше и секирата му свистеше и тряскаше, и ромейските копия отскачаха със звън от щитовете на Ондуракс и Севар, русокосият адютант долетя при княза със запасния му кон, скочи на земята и сръчно му помогна да се метне на седлото. Възсядайки коня си, наведен още над шията му, Симеон срещна очите на младежа и макар в този миг светът да приличаше наистина на геената огнена, усмихнатият им поглед погали душата му като гълъбово крило.

Сега той слезе от коня си и застана при трупа на своя адютант със свито сърце. Стрела беше прободила гърлото му; лицето му имаше пепеливия цвят на земята, а зелените му очи, разтворени широко, гледаха изцъклени небесната синева. Някакъв малък предмет блещукаше сред диплите на синьото му кадифено наметало, святкаше под огъня на слънцето като сребърна звезда. Този малък предмет притегли с чудновата сила погледа на княза и когато очите му се заковаха на него, той разпери ръце и застина — безкрайното учудване, което бликна в душата му, тутакси се беше смесило с една ужасяваща догадка. Той коленичи до трупа на младия човек, наведе се над гърдите му и с изтръпнала ръка повдигна към очите си малкия предмет — позлатено кръстче с разпятието Христово, окачено на тънка верижка от потъмняло сребро.

Той позна това кръстче — някога беше висяло на шията му. Разхождало се беше с него по Виа Триумфалис, спомняло му беше родното синьо небе в сумрака на строгите магнаурски зали.

През тия мигновения, докато стоеше коленичил при трупа на младия човек и по навик си даваше вид, че държи нещата в ръцете си, той си спомни, макар и смътно, защото споменът едва се мяркаше в далечините, една догоряла свещ в дъното на безкраен коридор — спомни си оная осенянска нощ, годежарска нощ в деня на свети Георги, когато след мимолетна любов окачи кръстчето върху шията на Девора, станала му невеста за време, колкото месечината да измине половин педя път по небето; пламъкът на свещицата проплака в душата му и сега той осъзна с яснота, която ослепяваше очите му, че стои пред трупа на собствения си син.

Идеше му да разкъса огърлието си, да изхлипа с глас от обида и болка, но нали *държеше* нещата в ръцете си — не му отиваше да се показва повален, дори когато зашеметяващият удар му нанасяше самият бог.

Слънцето блестеше ярко на небосвода, но на княза се стори, че над земята припада леден полумрак. С ръка, която тежеше като планина, той притвори клепките на мъртвеца и леко докосна с длан посивелите му бузи. Бяха студени като пръст, изкопана от дълбока яма.

Когато се изправи, и неговото лице беше станало пепеливо.

Така стоеше до краката на сина си, гледаше небето и с безсилна злоба кълнеше бога. Откъм стана на войската една дузина тръби гръмогласно и тържествено възвестяваха на света голямата победа. Бодрите им звуци, литнали над равнината, приличаха на соколи, размахали устремено криле към необозримите далечини.

Издание:

Андрей Гуляшки. Златният век

Второ издание

Редактор: Банчо Банов

Художник: Любен Гуляшки

Художествен редактор: Елена Маринчева

Технически редактор: Цветана Арнаудова

Коректор: Виолета Рачева

Формат: 84/108/32

Тираж: 45 100 екз. (подвързия 15 100 екз., брошура 30 000 екз.)

Печатни коли: 41,25

Издателски коли: 31,35

Дадена за набор на 27.XI.1972 г.

Излиза от печат на 28.II.1973 г.

Издателство „Български писател“ — София, 1973 г.

ДПК „Димитър Благоев“ — София, 1973 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.